

*ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ОМУЗГОРИ*

*Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ*

*ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА*

**Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Аини**

**HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Publication of the Tajik State Pedagogical University named
after Sadriiddin Aini**

№ 2 (79)

Душанбе – 2019

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст
Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода* – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Ақобир Қаримович* – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба қорҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: **Одинаев А.Н.**

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Муллоев А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Абдуллоева Р. Х. – номзоди илми педагогӣ, дотсент,
Нуъмонов М. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Маҷидова Б. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шарипова Д. Я. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Пирумишов Х. - доктори илмҳои таърих, профессор
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ғозиева М. И. - номзоди илмҳои филологӣ, дотсент

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Ақобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Муллоев А. - доктор филологических наук, профессор

Абдуллаева Р. Х. - кандидат педагогических наук, доцент

Нугмонов М. - доктор педагогических наук, профессор

Маджидова Б. - доктор педагогических наук, профессор

Шарипова Д. Я. – доктор педагогических наук, профессор

Пирумшоев Х. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Джаматов С. С. - доктор филологических наук, профессор

Газиева М. И. - кандидат филологических наук, доцент

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Mulloev A. - Doctor of Philology, Professor

Abdullayeva R. KH. – candidate of pedagogical sciences, Associate Professor

Nugmonov M. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Majidova B. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Sharipova D. Y. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Pirumshoyev H. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Jamatov S. S. - doctor of philological sciences, Professor

Gaziyeva M. I. - candidate of philological sciences, Associate Professor

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА / ПСИХОЛОГИЯ

Джафаров С.Ф., Шохиён Н. Н.

Педагогическое проектирование и реализация вариативных личностно-ориентированных инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий по формированию коммуникативных и лидерских качеств студентов с учетом вызовов XXI века8

Раҳмонов Ш.М.

Марҳилаҳои асосии аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимӣ.....11

Хайруллоева С.Х.

Инкишофи неруи эҷодии донишҷӯён дар фаъолияти фориғаздарсии муассисаи таҳсилоти олии14

Сайфуллоева З., Хайруллоева С.Х.

Шахсияти дузабона дар симои як фард – билингв бо дониши ду забон.....16

Сайфуллоев Х., Сайфуллоева З.

Таълими интерактивӣ дар ташаккули неруи шахсии шогирдон.....19

Султонова С.А.

Технологияи мултимедӣ ҳамчун воситаи ташаккули завқи маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои олии техникаи21

Баротова Г.Ю.

Подготовка будущих учителей к работе с детьми в условиях инклюзивного образования 26

Бобомуродова М.

Муносибати босалоҳият батаълим-талаботи дарси муосир31

Мухаммедова Ш.Ф.

Основные предпосылки взглядов на образование в мусульманском мире в эпоху средневековья35

Начмиудинов А.М.

Ҳавасмандӣ ҳамчун омилҳои асосӣ дар ташаккули салоҳияти идоракунии дар соҳаи маориф.....39

Каримова М.Ю.

Хусусияти лингвистикӣ ва психологии муколама ҳамчун шакли нутқи шифоҳии илмӣ-педагогӣ42

Расулова З.Н.

Формирование педагогических условий запоминания учебного материала при работе над иноязычным текстом46

Дадобоева М.С., Баротова Г.Ю.

Зӯрварӣ дар оила нисбати бачагон яке аз сабабҳои пайдоиши беморӣ ва нуқсонҳо..... 51

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Ғаффаров А.О.

Ибораҳои феълии муносибати ҳоли бо пешояндҳои аслии дар насри асрҳои XV-XVI54

Рустамова Г.Р.

Использование лексики сферы промышленности повести С. Улугзода «Утро нашей жизни»58

Изболова З.

Ташаккули малакаи истифодаи таълими « Passive voice» дар нутқи шифоҳии хонандагон60

Мушинова С.Б.

Лексикаи таомҳо ва анвои хӯрокворӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон67

Тухтасунов О.

Этимологияи номи баъзе узвҳои тани инсон71

Маҳмадсолеҳи М.

Чойгоҳи алокаи пешояндӣ (prepositional connection) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....76

Саидзода В., Сафаров М.

Некоторые аспекты социоязыковой реальности современного Таджикистана.....79

Иброҳимова Г.Н.

Нақши артикли номуайянии «-е» дар ташаккули ибораҳои изофӣ (дар мисоли «Чор дарвеш»)83

Нуъмонзода М.Ш. Лексикаи халқӣ – гуфтугӯӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ (дар асоси маводи маҷмӯаи «Варақи санг»)	86
Сафарзода Р.А. Таҳлили сохтор ва дараҷаи мутобиқати воҳидҳои луғавии мураккаби забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	91
Ошурмахмади С. Калима ва истилоҳҳо, ки ба сохтмони хона, ҳавлӣ ва хоҷагӣ вобастаанд	98
Сафаров А.Ш. Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти марбути туризм (сайёҳӣ) дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	102
Имомова М.Н. Употребление парных синонимов в речи	106
Асомова У. Таҳлили муқоисавии вожагони иқтибосӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ	111
Холиков А.Ю. Система таҷҷикских глаголов способа движения в воде	114
Саидова Ҷ. Диалектизмҳои иқтибосӣ дар асарҳои А.Самад	117
Тиханова О.В. Оппозиция односоставность / двусоставность и нулевое подлежащее	121
Комилов М.М. Экскурс в истории формирования и развития философской терминологии таҷҷикского языка	125
Қудратова Б.А. Таҳлили луғавӣ ва маъноии номвожаҳои нучумӣ дар ашъори Абдурахмони Ҷомӣ	130
Юлдашева У.И., Мавлонбердиева О.Э. Семантический анализ и моделирования двухвалентных глаголов волеизъявления, ощущения, восприятия и представления в русском и узбекском языках	134
Содиқова Р. Забон ва сабки баёни “Мирсад-ул-ибод” Начмуддини Розӣ	138

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Абдуқодирзода С. Марҳалаҳои нахустини тафсириғорӣ ба Қуръони Карим	142
Ализода А.Х. Воситаҳои ҷолибсозии барномаи «Ҳоки ватан» – и радиои «Тоҷикистон»	146
Ғаффорова З. «Шеър-ул-ачам»-и Шиблии Нуъмонӣ ва шинохти шеъри Рӯдакӣ	152
Элбоев В. Масъалаҳои тасаввуф ва ирфон дар «Шеър-ул-ачам»-и Шиблии Нуъмонӣ	159
Ҷумъа Қ. Вазиғаҳои коммуникативии асарҳои сахнавии телевизионӣ солҳои 90-ум дар телевизиони Тоҷикистон	162
Бобораҷабова Г. Шахсияти эҷодии Аҳмади Дониш дар осори Садриддин Айни	165
Нурализода Н. Матбуоти соҳаи маориф дар шинохти муҳаққиқони тоҷик	169
Муллоев А., Носирова Ш. Биниши моҳиятҷӯӣ дар нақди Аскар Ҳаким	174
Асолиддинов Ш.С. Таҳлили романи А.С.Пушкин «Евгений Онегин»	177
Беков К. Шуубитская литература и поэты	181
Гулямдҷонон З.М. Шарҳ дар осори А.С.Пушкин	191
Абзалова П.И. Зулму истибдод дар эҷодиёти А.С.Пушкин	195
Носиров О. Баҳридин Азизӣ ва насри тоҷик дар солҳои 20-30-и садаи ХХ	200

Акрамов Ф.М., Насриддиниён Б.Х. Ақидаҳои Абдурахмони Қомӣ дар масъалаи омӯхтани илму ҳунар.....	203
Сайдахмад П. Фолклор дар осори Абдулҳамид Самад	206
Султонова Ш.Б. Ҳасан Ирфон ва ғаъолияти эҷодии ӯ	209
Ҳайдаров А.А. Давраҳои омӯзиши ғаъолияти илмӣ ва тарбиявии Аҳмади Дониш.....	212
Қумъаев Қ.Қ. Баррасии масоили мубрами ҷомеаи башарӣ дар шеърӣ Озарахш	219
Қавҳарова М.О. Сарчашмаҳои достони “Юсуф ва Зулайхо” – и Ховари Шерозӣ.....	223
Исломова Дҷ. М. Взаимосвязи между национальными литературами.....	225
Олимова Х.Х. Услуби тасвири ҳаводиси рӯзгор дар “Бадоеъуссаноеъ” -и Шамсуддин Шоҳин	231
Забирова М.Э. Шарҳу тавзеҳ ва таърифи Боди сабо дар фарҳангу луғатҳо ва рисолаҳои тадқиқотӣ.....	235
Норов М.Б. Устод Айни ва марҳилаи нави рушди забони тоҷикӣ	238
Мирниёзов А.Қ. Забон ва услуби баёни “Сирри Акбар” (Упанишадҳо)	243
Курбонов С.Х. Ҳафиз в русской литературе	248

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Умарова З.Х. Культурный диалог Индии и Центральной Азии и его отражение в развитии ювелирного искусства.....	256
Ализода Б.П. Ташаккули мақомоти идоракунии низоми хифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистони Шӯравӣ	260
Фармонова Д.Ж. Становление внешней политики Республики Таджикистан и её правовые основы.....	264
Бахтовари Н. Описание взаимоотношений таджикского и туркменского народов в процессе межтаджикские переговоры в Ашхабаде	269
Қураев К. Таъсири ғояҳои ҷадидия дар раванди рушди ҳаёти иҷтимоӣ - фарҳангӣ ва ташаккули ҳувиёти миллӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол.....	273
Мирзоев С.Т. Афғанистан во внешней политике Республики Узбекистан.....	278
Одинаев А.Н. «Рӯзномаи сафари Искандарқул»-и Абдурахмони Мустачир – ҳамчун сарчашмаи омӯзиши таърихи болооби Зарафшон дар нимаи дувуми асри XIX.....	284
Алиева Р.Р. Экономическое сотрудничество как фактор укрепления таджикско-российских отношений	291
Бодурбекова А.Н. Научная разработка профессором Р.А.Набиевой проблемы женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.).....	295
Ақобирзода Н. Основы и развития законодательство о регулирования антимонопольной деятельности.....	299

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ВАРИАТИВНЫХ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ МОТИВАЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПО ФОРМИРОВАНИЮ КОММУНИКАТИВНЫХ И ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ С УЧЕТОМ ВЫЗОВОВ XXI ВЕКА

Джафаров С.Ф.

Национальный центр тестирования при Президенте Республики Таджикистан

Шохиён Н. Н.

Дангаринский государственный университет

Рассматривая в качестве логического завершения поставленные цели и задачи воспитания в процессе обучения в вузе, ниже предлагается взаимосогласованная программа вариативных инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий вузес участием всех участников педагогического процесса, то есть профессорско-преподавательский состав, как кураторов академических групп, студентов как главных субъектов учебной деятельности, факультетов и координирующих отделов по воспитательной работе в вузе. Разработанная программа преследует цель – учитывать адаптацию студента в вузе, предоставить ему возможность самосовершенствоваться и набраться опыта самостоятельной работы во взаимодействии со структурными подразделениями вуза. Согласно утверждению Полата Е.С. «система образования в любой стране призвана способствовать в реализации основных задач социально-экономического и культурного развития общества, ибо именно школа и вуз готовят человека к активной деятельности в разных сферах экономической, культурной, политической жизни общества» [1, с. 6]. При этом следует отметить и требования современных и будущих работодателей, заинтересованных в таком работнике, который умеет «... думать самостоятельно и решать разнообразные проблемы; обладает богатым словарным запасом, основанном на глубоком понимании гуманитарных знаний» [1, с. 7]. Следовательно, куратор академической группы должен был не только «строгим наставником», но и «дирижером по выбору» воспитательных методов, базирующихся на мотивации и самостоятельном выборе студентами в дискуссиях оценки событий и явлений. Факультеты в рамках реализации диагностико-прогностических воспитательных программ предусматривают привитие студентам чувства коллективизма и умения работать в составе команды, ставя задачи объединения и максимального раскрытия талантов студенческих групп. Отделами по воспитательной работе вузов во взаимодействии со структурными подразделениями, министерствами, ведомствами, учеными выполняется роль возвышения человека в обществе и привития уверенности студентам того, что каждая страна имеет интеллектуальный запас и экономический потенциал для развития и процветания. Что касается диагностико-прогностических воспитательных программ и технологий, реализуемых в вузе, то данная цель достигается путем создания условий по самопроектированию намеченных целей и задач с последующим условным сравнением с различными моделями, модулями и оценочными критериями. В качестве этих оценочных модулей, в виде аналогов, нами приняты «Обобщенная модель студента» и «Обобщенная модель выпускника». В структуру диагностико-прогностических воспитательных программ и технологий включены критерии, характеризующие основные качества личности. В структуре данной программы особая роль отводится вопросам самовоспитания студента на основе самооценки, самоанализа и самокритики. Предлагая студенту в качестве сравнения принять определенные аналоги, модели и другие оценочные критерии, данная сравнительная процедура не представляется в виде абсолютных законченных критериев «соответствовать» тем или иным характерным признакам, а лишь иметь возможность на сравнение достигнутого уровня профессионального и личностного развития. В этой связи, предлагая студенту провести самоанализ, одновременно, предлагается ему выразить свою оценку, что им достигнуто дополнительно в этом плане. Системные эффекты диагностируемости и прогнозируемости воспитательных программ и технологий достигаются тем, что студенту по завершению каждого учебного семестра предлагается составить энциклопедию профессионального роста и многократно ответить на вопросы: как он представляет критерии воспитанности человека? Совпадают ли его оценки и суждения с высказываниями великих ученых, проверенных временем за тысячелетия развития человечества. Воспитательные программы и технологии предусматривают, что выпускник вуза может стать конкурентоспособным, если профессиональные умения и знания гармонизируются с критериями его воспитанности. Конкурентоспособный выпускник должен уметь ценить не только прошлое и важные достижения своей нации, но и уметь заниматься самопроектированием, достичь подобного и внести определенную лепту, оценивая при этом причины его успеха и недостатков. Именно, для приобретения этих качеств, составлена нижеизложенная диагностико-прогностическая воспитательная

программа инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий в период обучения студента в вузе. Несмотря на то, что она охватывает программные цели студентов применительно к Республике Таджикистан и опыт реализации в Технологическом университете Таджикистана, Дангаринском государственном университете и их структурных подразделениях, компоненты программы и ее логический замысел, на взгляд авторов, имеют универсальный характер, то есть перспективу распространения данного опыта в других вузах.

Структура программы построена таким образом, что в период каждого месяца учебного семестра реализуются взаимосогласованные программы следующей направленности:

Первое направление. Воспитательные программы и воспитательно-образовательные технологии, направленные на формирование коммуникативных и лидерских качеств студентов с учетом вызовов XXI века, чувства обязательности, аккуратности и приобретения навыков дискуссии. Данное направление осуществляется в рамках индивидуальных и групповых тренингов с участием преподавателей и других консультантов-представителей работодателей (на примере студенческой работы приложение 1 [2, с. 175].

Второе направление. Воспитательные программы и инновационные мотивационно-развивающие педагогические технологии, направленные с учетом вызовов XXI века, чувства коллективизма, реализации идей в коллективе, разработка и защита инновационных проектов по избранной специальности, осознание пагубности случаев плагиата при освоении учебной программы по избранной специальности и т.д., умение из множества факторов выделить главные цели и стремиться к достижению успеха («Виртуальное моделирование, и формула успеха творческого управления временем для достижения конкурентоспособности») на примере студенческой работы приложение [2, с. 176].

Третье направление. Воспитательные программы и инновационные мотивационно-развивающие педагогические технологии, направленные на осмысление поэтапного анализа достижения успехов на основе самоанализа, самооценки, самокритики, и составления различных форм диалога «Я – концепции», на примере составления энциклопедии профессионального роста и возможное конкурентное трудоустройство (пример приведен в приложении 3, 4 [2, с. 178-181].

Четвертое направление. Воспитательные программы и воспитательно-образовательные технологии, направленные на формирование коммуникативных компетентностей во взаимодействии с окружающим миром. Центральное место при этом занимает модель «субъектно-субъектных» взаимодействия преподавателя и студента на основе сотрудничества и сотворчества (пример приведен в приложении 12 [2, с. 194], имея при этом в виду, прежде всего, идеи, высказанные выдающимися педагогами мира, в частности Дистервега А., Ушинского К. и других, в частности, утверждающих:

Дистервег А.: «Никто не может дать другому того, что не имеет сам, так и не может развивать, воспитывать и образовывать других тот, кто сам не является развитым, воспитанным и образованным. Он лишь до тех пор способен на самом деле воспитывать и образовывать, пока сам работает над своим собственным воспитанием и образованием» [3, с. 110].

Ушинский К.: «Искусство воспитания имеет ту особенность, что почти всем оно кажется делом знакомым и понятным, а иным даже делом легким – и тем понятнее и легче кажется оно, чем менее человек с ним знаком, теоретически или практически. Почти все признают, что воспитание требует терпения; некоторые думают, что есть навык; но весьма немногие пришли к убеждению, что кроме терпения, врожденной способности и навыка, необходимы еще специальные знания, хотя многочисленные педагогические заблуждения наши и могли бы всех убедить в этом» [4, с. 7].

Сидоров А. А., Иванюженко Б. В., Нелюбин В. В. «Всестороннее развитие личности базируется на умственном, нравственном, трудовом, эстетическом и физическом воспитании». Оно невозможно также без религиозного, гражданского, патриотического, воинского, правового, экологического воспитания. Все стороны (части) воспитания взаимосвязаны, поэтому педагогический процесс создает предпосылки для реализации их единства. В каждой из сторон (частей) воспитания мы имеем дело с процессами обучения, которые направлены на гармоническое развитие личности во всех ее сферах: интеллектуальной, поведенческой, чувственной и др. Это позволяет систематизировать задачи по направлениям, характерным для каждой их сторон воспитания:

овладение необходимыми знаниями и формирование на этой основе убеждений и мировоззрения;
формирование умений, навыков, привычек, черт характера;
формирование чувств, переживаний, душевных свойств человека, эмоционально окрашивающих его деятельность;
обеспечение качественного проявления интеллектуальных, двигательных, моральных, эмоционально-волевых, трудовых, эстетических свойств личности» [5, с. 53].

ЛИТЕРАТУРА

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и системы повышения квалификации педагогических кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под. Редакцией Е.С. Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. –

272 с.

2. Инновационные мотивационно-развивающие педагогические технологии в контексте творческого управления временем в вузе: Монография/С.Ф. Джафаров, Н.Н. Шоев.-Душанбе: «Ирфон», 2016.-217с.
3. Психологическая подготовка к педагогической деятельности: Практикум: Учеб. пособие для студ. Высш. пед. учеб. заведений / В.Н. Борисов, О.Г. Ковалев, С.А. Лузгин, А.И. Ушатиков. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 144 с.
4. Ушинский К. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 576 с
5. Сидоров А.А., Иванюженко Б.В., Нелюбин В.В. О технологиях обучения и об искусственном интеллекте: Учеб. пособие. – М.: Дрофа, 1999. – 192 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ВАРИАТИВНЫХ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ МОТИВАЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПО ФОРМИРОВАНИЮ КОММУНИКАТИВНЫХ И ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ С УЧЕТОМ ВЫЗОВОВ XXI ВЕКА

В статье рассматривая в качестве логического завершения поставленные цели и задачи воспитания в процессе обучения в вузе, предлагается взаимосогласованная программа вариативных инновационных мотивационно-развивающих педагогических технологий в вузес участием всех участников педагогического процесса. Разработанная программа преследует цель – учитывать адаптацию студента в вузе, предоставить ему возможность самосовершенствоваться и набраться опыта самостоятельной работы во взаимодействии со структурными подразделениями вуза. В качестве оценочных модулей, в виде аналогов, приняты «Обобщенная модель студента» и «Обобщенная модель выпускника». Структура программы построена таким образом, что в период каждого месяца учебного семестра реализуются взаимосогласованные программы соответствующей направленности.

Ключевые слова: студент, программа, куратор, факультет, самопроектирование, диагностико-прогностические воспитательные программы, инновационные мотивационно-развивающие педагогические технологии

PEDAGOGICAL DESIGNING AND IMPLEMENTING OF VARIABILITY OF PERSONALITY - ORIENTED INNOVATIVE MOTIVATION AND DEVELOPING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR FORMATION OF COMMUNICATIVE AND LEADERSHIP QUALITIES OF STUDENTS ACCORDING TO THE CHALLENGES OF XXI CENTURY

In the article, considering the goals and objectives of upbringing in the process of studying at a higher education institution as a logical conclusion, a mutually agreed program of variativeinnovative motivational and developing pedagogical technologies at a higher education institution with all participants of the pedagogical process is proposed. The developed program aims – to take into account the adaptation of the student at a higher education institution, to provide him with the opportunity to improve himself and to gain experience of independent work in cooperation with the structural units of a higher education institution. The “Generalized Student Model” and “The Generalized Graduate Model” are taken as evaluation modules in the form of analogues. The structure of the program is structured in such way that in the period of each month of the academic semester mutually agreed programs of the corresponding direction are implemented.

Keywords: student, program, curator, faculty, self-design, diagnostic and prognostic educational programs, innovative motivational and developing educational technologies

Сведения об авторах:

Джафаров Савзали Файзалиевич- кандидат технических наук, доцент, первый заместитель директора Национального центра тестирования при Президенте Республики Таджикистан. Телефон: (+992) 915980066, E-mail: s-jafarov@yandex.ru

Шохиён Нурали Набот- доктор педагогических наук, кандидат технических наук, профессор, ректор Дангаринского государственного университета. (+992) 935806222, E-mail: shoev_n@list.ru

About the authors:

Jafarov Savzali Fayzaliyevich-Candidate of Technical Sciences, the Associate Professor, the First Deputy Director of the National Center of Testing under the President of the Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 915980066, E-mail: s-jafarov@yandex.ru

Shohiyon Nurali Nabot - doctor of pedagogical sciences, Candidate of Technical Sciences, Professor, Rector of the Dangara State Unniversity. Phone: (+992) 935806222, E-mail: shoev_n@list.ru

МАРҲИЛАҲОИ АСОСИИ АККРЕДИТАТСИЯИ ДАВЛАТИИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

Раҳмонов Ш.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мутобиқи заминаи мавҷудбудаи қонунгузорӣ ва меъёри дар соҳаи таҳсилоти олии амалишавии вазифаҳои асосии мақомоти идорақунандаи таҳсилот тавассути системаи ягонаи баҳодихии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии, аз он ҷумла аттестатсия, аккредитатсияи ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимӣ, ба роҳ монда мешавад. Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ҷиҳати амалигардонии ин шакли назорати раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ бевосита дар ин самт чунин ишора гардидааст:

- мақсад, мазмун ва тартиби аттестатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимӣ;
- ҳуқуқ ва вазифаҳои муассисаи таълимӣ вобаста ба аккредитатсияи давлатӣ.

Мақсад ва вазифаҳои аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимӣтаъмин намудани сифати баланди таҳсил, тақмил ва беҳтар намудани раванди таълим дар муассисаи таълимӣ, таъмин намудани шахсони мутасаддӣ бо иттилооти зарурӣ оид ба натиҷаи аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимӣ, нуфус ва мавқеи он дар байни дигар муассисаҳои таълимӣ ва Ҳимояи манфиатҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таҳсилот мебошад.

Мазмун, муҳтаво, тартиб ва ташкил намудани аккредитатсияи давлатӣ низ дар «Низомнома дар бораи аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.03.2003, №145) муайян гардидаанд.

Раванди аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимӣ тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар боло қайдгардида дар якҷанд марҳила гузаронида мешавад.

Марҳилаи якум, марҳилаи тайёри ба аккредитатсияи давлатӣ:

Марҳилаи якум марҳилаи тайёри ба аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимӣмебошад, ки ин аз тарафи муассисаи таълимӣ ба даст овардани ҳулоса дар бораи аттестатсияи давлатии он мебошад. Зеро барои гузаштан аз аккредитатсияи давлатӣ(дар асоси ариза муассисаи таълимӣ), муассисаи таълимӣ бояд аз аттестатсияи давлатӣ гузашта бошад ва дар қатори дигар ҳуҷҷатҳое, ки муассисаи таълимӣ дархост барои аз аккредитатсияи давлатӣ гузаштан ба Ҳадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф пешниҳод менамояд, яъне ҳулосаи комиссияи аттестатсионӣ ҳуҷҷати авалиндарача ба ҳисоб меравад.[3].

Аз ин лиҳоз, дар сурати натиҷаи мусбати аттестатсияи давлатӣ роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ барои гузаштан аз аккредитатсияи давлатӣ тибқи талабот бо ҳуҷҷатҳои зерин ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мурочиат менамояд:

-аризаи роҳбарияти муассисаи таълимӣ оид ба тасдиқ ё муқаррар кардани мақоми муассисаи таълимӣ (дар аризаи муассисаҳои таълимие, ки тобеи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон нестанд, муассиси онҳо имзо ва муҳр мегузорад);

-маълумот дар бораи муассисаи таълимӣ;

-нусха аз қарори шӯрои олимони (педагогӣ) муассисаи таълимӣ ҷиҳати гузаштан аз аккредитатсияи давлатӣ;

-нақшаи дурнамои тараққиёти муассисаи таълимӣ.

-қарори шӯрои Ҳадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф ва қарори ҳайати мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба натиҷаи аттестатсияи давлатии муассисаи таълимӣ;

-нусхаи иҷозатнома бо заминомаш оид ба пешбурди фаъолияти таълимӣ;

Асоснокии қарори комиссияи аттестатсионӣ дар тартиби гузаронидани ташҳиси аккредитатсионӣ, бидуни ташрифоварӣ ба муассисаи таълимӣ, талаботи муайянро нисбати ҳулосаи аттестатсияи давлатии муассисаи таълимӣ хусусан дар самти зерин ба миён меорад:

1) иттилооти зарурӣ барои қабули қарор дар бораи аккредитатсияи давлатӣ бояд аз тарафи муассисаи таълимӣ аз натиҷаи худбаҳодихӣ дар ҳаҷми пурра ва комилан муфассал пешниҳод карда шавад;

2) ҳулоса дар бораи аттестатсияи муассисаи таълимӣ бояд баҳодихии пурра ва саҳеҳияти иттилооти пешниҳодшавандаро дарбар гирад.

Баҳодихии мазкур бо санҷиши интихобии маълумотҳои худбаҳодихӣ ва тадқиқномаӣ, дар рафти ташҳис (экспертиза) асос меёбад.

Дар ҳолатҳои зарурӣ ташҳиси аккредитатсионӣ бо ташрифи комиссияи ташҳисӣ (экспертӣ) дар муассисаи таълимӣ гузаронида мешавад.

Марҳилаи дуум таҳлили самтҳо ва ихтисосҳои муассисаи таълимӣ

Марҳилаи дууми аккредитатсияи давлатӣ – марҳилаи таҳлили самтҳо ва ихтисосҳои муассисаи таълимӣтибқи нақша ва барномаҳои амалишаванда дар самти тайёр кардани

мутахассисон барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳури мебошад. Дар ин марҳила аз рӯи ҳар як самт (ихтисос) барои гузаштан аз аккредитатсияи давлатӣ пешниҳодшуда, аз ташхис гузаронида шуда, баҳогузорӣ карда мешаванд, аз ҷумла:

- мувофиқати барномаи таҳсилоти касбӣ, нақшаҳои кори таълимӣ ва барномаҳои таълимӣ ба талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаи соҳаи маориф (нақша ва барномаҳои намунавӣ ё талаботи стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбӣ), талаботи давлатӣ нисбати мазмуни ҳадди ақал ва сатҳи тайёрии хатмкунандагон, аз рӯи самт, ҳаҷм ва намуди машғулиятҳо;

-манбаи иттилооти раванди таълим, яъне мавҷудият ва мукамал будани сарчашмаҳои муносири иттилооти таълимӣ дар барандаҳои гуногун, ки дар барномаҳои таълимӣ, нақшаҳои кори таълимӣ ҳатмӣ ҳисобида мешаванд, инчунин воситаҳои интиқол, нигоҳ доштан ва истифодабарии онҳо;

-мувофиқ будани сифати тайёрии хатмкунандагон аз рӯи натиҷаҳои ҷамъбасти аттестатсияҳои ниҳони давлатии дар се солаи охир (мувофиқати имтиҳони ҷорӣ ва ниҳонии давлатӣ бо интиҳоби мақомоти аккредитатсиякунанда, ҳимояи рисола ё лоиҳаи дипломӣ) ба талаботи стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбӣ, дар қисмати талаботи давлатӣ нисбати мазмуни ҳадди ақал ва сатҳи тайёрии хатмкунандагон;

-таъминот бо таҷҳизоти зарурии таълимӣ лабораторӣ, теъдоди компютерҳо, пайваст бо Интернет, тахтаҳои электронӣ ва воситаҳои дигари таълимӣ;

- дар бозори дохил ва хориҷи кишвар ниёз доштан ба хатмкунандагони муассисаи таълимӣ;

-муҳайё намудани шароити ҷиҳати имконияти давом додани таҳсил аз рӯи барномаҳои мувофиқ дар зинаи магистратура, аспирантура, докторантура ва таҳсилоти иловагӣ.

Ҳамзамон, ҳар як кафедраи амалкунандаи муассисаи таълимӣ аз рӯи фанҳои махсус, санҷида ва дар самтҳои зерин баҳогузорӣ карда мешаванд:

-сифатнокии ҳайати кадрҳои илмӣ ва омӯзгорӣ (теъдоди докторон ва номзадони илм, дотсентон ва профессорон);

-натиҷаи корҳои илмӣ-методӣ (теъдоди нашрнамудаи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ-методӣ, монографияҳо);

-ҳаҷми таҳқиқоти илмӣ (алоҳида аз рӯи намудҳои фундаменталӣ, амалӣ ва коркардҳо) ва талаботпазирии онҳо (ҳиссаи таҳқиқоти беруна).

Марҳилаи сеюм — таҳлили маҷмӯи муассисаи таълимӣ

Дар марҳилаи сеюми ташхиси аккредитатсияи давлатӣ ташхиси муассисаи таълимӣ дар маҷмӯи гузаронида мешавад. Дар ин марҳила бо иштироки ҳайати комиссияи аккредитатсионӣ, ки бо фармоиши Вазирӣ маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби мутахассисони Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф таъсис дода мешавад, тамоми самтҳои фаъолияти муассисаи таълимӣ аз ташхис гузаронида шуда, тибқи талаботи меъёрҳои аз аккредитатсияи давлатӣ гузаронидани муассисаҳои таълимӣ баҳогузорӣ карда мешаванд, аз ҷумла :

-маҷмӯи самтҳо ва ихтисосҳои амалкунандаи муассисаи таълимӣ, дар самти тайёр кардани мутахассисон (кадрҳо) тибқи талаботи бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар, ки барои гузаштан аз аккредитатсияи давлатӣ пешниҳод гардидаанд.

Дар ин самт кафедраҳои, ки раванди таълимро аз рӯи фанҳои гуманитарӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, фанҳои табиӣ-риёзӣ ва умумикасбӣ амалӣ менамоянд, мавриди санҷиш ва баҳодихӣ қарор мегиранд, яъне:

- муҳайё будани заминаи моддӣю техникаӣ ҷиҳати давом додани таҳсил дар зинаи магистратура, аспирантура ва докторантура аз рӯи барномаҳои махсусгардонидашуда;

Дар ин раванд дар суҳанронишон Ассогузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби олий Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси фаъолони маорифи ҷумҳури, 28-уми августи соли 1995 таъкид намуда буданд: «Барои расидан ба стандарҳои ҷаҳонӣ мо бояд пеш аз ҳама заминаи моддӣю техникаӣ муассисаҳои таълимӣро пурқуват намоем». Ҳ[3]. Бо ба инбат гирифтани чунин таъкидҳои роҳбари давлат яке аз меъёрҳои асосии аз аккредитатсияи давлатӣ гузаронидани муассисаҳои таълимӣ баъд аз оғоз намудани назорати нави раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ дар шакли аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимӣ, ки аз соли 1996 дар асоси «Низомномаи муваққатии аз аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳӣ гузаронидани муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон» меъёри асосӣ қабул карда шуд.

-теъдоди омӯзгорони дорои дараҷа ва унвони илмӣ;

-натиҷаи корҳои илмӣ-методӣ;

-ҳаҷми таҳқиқоти илмӣ ва зарурияти онҳо дар истеҳсолот;

-мавҷудияти шуроҳои ҳимояи рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ;

-сатҳи сифати таҳсилот, дараҷаи донишандӯзии донишҷӯён ва дигар нишондиҳандаҳо.

Марҳилаи 4 — тайёр кардани лоиҳаи қарор дар бораи аккредитатсияи давлатӣ

Дар натиҷаи ташҳиси маҷмуи муассисаи таълимӣ, чиҳати ҷамъбасти натиҷаи аккредитатсияи давлатӣ ба таври ҳатмӣ қарор (мусбӣ ё манфӣ) қабул карда мешавад. Қарор дар бораи аккредитатсияи давлатӣ аз тарафи мақомоти давлатии идораи соҳаи маориф дар асоси натиҷаҳои ташҳиси аккредитатсионӣ, ки дар шакли санҷиш (экспертиза)-и муассисаи таълимӣ гузаронида мешавад, қабул карда мешавад.

Дар сурати қабул гардидани қарори мусбӣ ба муассисаи таълимӣ шаҳодатнома дар бораи аккредитатсияи давлатӣ дода мешавад. Дар шаҳодатнома мақоми давлатии муассисаи таълимӣ (донишгоҳ, донишкада, академия) ва рӯйхати аккредитатсияшудаи самтҳо ва ихтисосҳои тайёр кардани кадрҳо, ки аз рӯи онҳо муассисаи таълимӣ ҳуқуқи ба хатмкунандагон додани ҳуччатҳои намунаи давлатиро дорад, зикр мегардад.[3]

Мувофиқан, дар ҳулосаи комиссия аз рӯи натиҷаҳои ташҳиси аккредитатсионӣ бояд асос барои эътирофи аккредитатсия шудани (ё нашудани) ҳар як самт ва ихтисоси муассисаи таълимӣ барои тайёр кардани мутахассисон (кадрҳо, аз шумораи самтҳои ихтисосҳои барои аккредитатсия пешниҳардида ва дар иҷозатнома зикршуда) ва асос барои қабул кардани қарор дар бораи мақоми давлатии муассисаи таълимӣ дар маҷмӯъ нишон дода шаванд.

Мақоми давлатии муассисаи таълимӣ дар маҷмӯъ ва қарор дар бораи эътироф гардидани (ё нагардидани) аккредитатсияшавии самтҳо ва ихтисосҳои пешниҳодшудаи тайёр кардани мутахассисон кадрҳо.

Заминаи мавҷудбудаи қонунгузорӣ ва меъёрӣ робитаи байни аккредитатсияи муассисаи таълимӣ дар маҷмӯъ ва аккредитатсияи самти (ихтисоси) алоҳида, инчунин, тартиби паиҳами баррасишавиро (аввал —муассисаи таълимӣ дар маҷмӯъ; баъдан —самтҳо ва ихтисосҳо; ё баръакс) ба танзим мебарорад.

Умуман аккредитатсияи давлатии муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ ин муайян намудани мақоми муассиса аз рӯи намуд (муассисаи таълимӣ) ва шакли он (донишгоҳ, донишкада ва академия) вобаста ба имконияти он чиҳати татбиқи барномаҳои таҳассусӣ, мувофиқати мазмун ва сифати раванди таълим ба талаботи стандартҳои давлатии таҳсилот ва ҳуқуқи ба хатмкунандагон додани ҳуччати намунаи давлатӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Суханронии Асогузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси ҷабҳони маорифи ҷумҳурӣ, 28-уми августи соли 1995.
2. Куқлин, Владимир Жанович Системный анализ, моделирование и управление в системах высшего профессионального образования [Электронный ресурс]. М.: РГБ, 2005
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Душанбе, 2013.
4. «Дар бораи Тартиби гузарнидани аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 05.03.2003, 145)

ОСНОВНЫЕ ПЕРИОДЫ АККРЕДИТАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ

Данная статья посвящена основным периодам аккредитации государственных образовательных учреждений. В соответствии с действующей нормой и законодательством в сфере высшего образования реализация основных задач органов управления образованием должна осуществляться с помощью базового аттестации, включая аккредитацию и лицензирование учебных заведений.

Основные задачи и задачи государственной аккредитации - повышение качества и развитие образования в образовательных учреждениях; обеспечить учебные заведения высококвалифицированными специалистами.

Ключевые слова: образование, государственный, аккредитация, государственная аккредитация, общественные образовательные институты, нормы, законодательство, менеджмент, высококвалифицированные специалисты.

MAIN PERIODS FOR ACCREDITATION OF PUBLIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article deals with basic periods for accreditation of public educational institutions. According to the existed norm and legislation in the field of higher education, realization of main tasks of education's management bodies should be carried out by the basic attestation, including accreditation and licencing of education institutions.

The main tasks and aims of public accreditation of is to improve the quality and development of education in education institutions; to provide educational institutions with high quality specialists as well as.

Keywords: education, insitutions, accreditation, public accreditation, public educational insitutions, norm, legislation, management, high quality specialists.

Сведение об авторе:

Раҳмонов Ш. - к.п. наук., доцент, декан факултета Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел.:(+992) 918265609

About the author:

Rahmonov Sh. - candidate of pedagogical sciences, associated professor, dean of faculty of Tajik seat pedagogical university named after Sadriiddin Aini. Tel.: (+992) 918265609

ИНКИШОФИ НЕРУИ ЭЧОДИИ ДОНИШЧҶҶҶҶҶ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ФОРИҒАЗДАРСИИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Хайруллоева С.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар замони муосир дар ҷомеа барои шахсияти эҷодкор, яъне инсон, ки метавонад ба тарзи нав андеша ронад, пешниҳод мекунанд, ки худ мустақилона мақсаду вазифаҳо гузорад, роҳи ҳалли ғайримеъмулӣ пешниҳод созад, ба оянда сатмгирӣ намояд, - ба яқ сухан, инсон дорои «вируси навоҷарӣ» фармоиши нави иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд [2, с.121].

Донишҷӯён дар машғулиятҳои марбут ба забони хориҷӣ фаъолияти эҷодкорӣ ҳаҷро ривҷ дода, мекушанд, ки аз тариқи кори мустақилона зиёдтар иттилооти иловагӣ ба даст оранд. Онҳо барои муошират ва таҳсил кушодтар мешаванд, ҷиҳати худифодакунӣ ва нишон додани истеъдоди худ талош мекунанд, дар омӯзиши фан ба қомебӣ ноил мегарданд. Мушоҳидакоре, муносибати нисбатан таҳаммулпазирона ба нуқтаи назари алтернативӣ ба роҳ монда мешавад, ки ин барои ташаккули ҷунин салоҳиятмандии умумифарҳангӣ мисли омодагӣ ба ҳамкоре ба ҳамкасон мусоидат мекунад. Фаъолияти ҷустуҷӯӣ ва ошкоргардонии иқтидори ботинӣ тақвият меёбад, ҷунки ҳар донишҷӯ барои аз гуруҳ фарқ намудан кӯшиш ба ҳарҷ медиҳад. Фаъолияти эҷодкорона ба ташаккул ва рушди салоҳиятҳои умумифарҳангӣ ва касбӣ, ки барои амалӣ гардондани ҳамкоре байнишахсӣ дар шароити коммуникатсияи байналмилалӣ заруранд; қобилияти донишҷӯён ҷиҳати бо истифодаи забони хориҷӣ таъбиқ намудани шаклҳои гуногуни фаъолият; омодагии онҳо ба худинкишофдиҳӣ ва худомӯзӣ, инҷунин баланд бардоштани иқтидори эҷодии мутахассисони оянда мусоидат мекунад [1, с.115]. Дар рафти ҷунин кор донишҷӯён эҷодкорона фикр рондан, тарҳрезии мустақилонаи амалиёти нутқии худ, пешбинӣ кардани вариантҳои ҳалли масоили таълимӣ ва касбии дарпешистодаро меомӯзанд.

Барои ташаккули муваффақонаи фаъолияти эҷодии донишҷӯён факултаҳои забони англисӣ ва забонҳои романӣ-германӣ ҷиҳати фаъолияти беруназарсӣ бо забони хориҷӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Фаъолияти эҷодкоронаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ дар ҳолати инкишофи мунтазами сифатӣ қарор дорад. Ҳаёти қормандон ва донишҷӯёни донишгоҳ ҷиҳати баргузоре кардани ҷорабиниҳои эҷодӣ дорои иқтидори тавонои зеҳнӣ-эҷодӣ мебошад. Дар низоми ҷорабиниҳои фориғаздарсӣ, ки дар кафедраҳои забонҳо баргузоре мегарданд, бозро, озмонро, фестивалҳои гуногун, маҳфилҳои шеър, барномаҳои қонсертӣ ва театрикунонидашуда ва ғайра ҷойгоҳи муҳим доранд.

Дар бораи бозӣ алоҳида сухан гуфтан зарур аст. Шавқӣ наврасон ба

бозӣ дар заминаи яқчанд омил: кӯшиши фаҳмидани падидаи нав, худро таъбиқ кардондан, дар нақши лидер амал кардан ва ба таври одӣ вақтхушӣ намудан пайдо мегардад [6, с.221].

Фаъолияти эҷодкоронаи муҳассилин дар бозӣ, ҷунон ки равоношинсон зикр мекунанд, метавонад ҳам ба таври эпизодӣ, лаҳзавӣ ва ҳам доимӣ зуҳур ёбад, дараҷаи мухталифи ифоданокиро доро бошад - аз мустақилона иҷро кардани қоидаҳои маълум, таҳвил додани тарзҳои маъмулии фаъолият ба ҳолати нав то қорқарди ҳалли нави худвижаи масъалаи бозигӣ ҷараён ёбад. Сатҳи фаъолияти эҷодкоронаи талабагон дар бозӣ аз сатҳи мураккабӣ, хусусияти бозӣ, муносибати талабагон ба он, мавқеи қалонсолон дар бозӣ вобаста мебошад. Бозӣ на танҳо тақлиди ҳаёт, балки ҳамҷунин фаъолияти қиддиест, ки ба инкишофи шавқу рағбати маърифатомӯзӣ, ташаккули арзишқовариҳои ахлоқӣ, обутоби иҷтимоӣ, банақшагирии фаъолияти худ нигаронида шудааст.

Баҳо додани нақши бозӣ мушкил аст. Бозӣ дар худ имқониятҳои аз ҷаҳорҷубаи қоидаҳои навишташуда берун баромадан, ҷаҳонбинии худро васеъ кардан, ҳамзамон ба қоидаҳои аз қанора нигаристанро фаро мегирад. Бозӣ ниёзмандиро ҷиҳати фаъол, созанда ва мустақил будан қонс мегардонад ва таҳрик мебахшад [7, с.143]. Тағйироти хусусияти бозӣ дар наврасон аз он иборат аст, ки бозроҳои баҷагона ба замони гузашта интиқол меёбанд, дар фаъолияти эҷодкорона унсуре бозигии наврасон ба мадди охир мегузарад, ҷустуҷӯӣ эҷодӣ, қори қиддии таҳлилӣ ва эҷодкорона роҳандозӣ мешавад. Бозӣ бештар бошуурина ва аз унсуроҳои маърифативу тарбиявӣ ғани мегардад. Дар бозроҳои нақшофарӣ малақаҳои коммуникативӣ, ки зимнан ба роҳбар мақоми пешбаранда ҷудо карда мешавад, мавриди қорқард қорор мегиранд.

Барои ошқорсозии иқтидори эҷодии донишҷӯён интиҳоби ҷунин тарзу усулро лозим аст, ки онҳо ҳам ба доираи қонгитивӣ ва ҳам ба доираи аффективӣ таъсир гузоранд. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки мароқу шавқӣ муттасил тағйир меёбад, бознигирии он ба амал меояд, самти

мақсаднокӣ иваз мешавад. Аз ин рӯ ташкилдихандагони фароғат бояд шаклҳои баргузори вақти холии донишҷӯёнро ба ҳадди ниҳой гуногунрангӣ бахшанд.

Корҳои маҳфилӣ. Ҳадафи корҳои маҳфилӣ инкишоф додани қобилиятҳо ва истеъдодҳои донишҷӯён, ташаккул додани лаёқатҳо ва малакаҳо, истифодаи донишҳои мавҷуда дар корҳои маҳфилӣ аз ҷониби донишҷӯён, тарбияи шавқу ҳавас дар соҳаи илму техника мебошад [3, с.67]. Кор бо донишҷӯён дар маҳфил ба шавқу ҳаваси муайяни онҳо нисбат ба ягон намуди илм ё мавзӯи таълимӣ, ба мароқангезӣ асос меёбад, мухтавои кор бояд ба шавқу ҳаваси онҳо наздик бошад. Зимни ташкили кори маҳфилӣ ба ташаббускорӣ ва худфаъолияти донишҷӯён бо маҳфуз доштани нақши роҳбарикунандагии омӯзгор така бояд кард. Кори маҳфилӣ бояд ҳатман равиши аз лиҳози иҷтимоӣ манфиатнок дошта бошад, донишҷӯён на фақат бояд донишҳои нав, лаёқат ва малакаҳои амалӣ ба даст оваранд, балки инчунин аҳамияти иҷтимоии кори худ дар маҳфилро бубинанд. Нақшаи кори маҳфил бояд машғулиятҳои гуногунтаринро фаро гирад, вале онҳо бояд ҳатман ба густариши ҷаҳонбинии умумии муҳассилин, ба ташаккули қобилияту малакаҳои амалӣ, ба тарбияи шахсияти гуногунҷабҳа инкишофёта нигаронида шаванд. Яке аз талаботи муҳими ба маҳфил сарвари педагогӣ анҷом додан бояд фароҳамсозии шароитҳо барои фаъолияти пурҷидду ҷаҳди мустақилона (маърифатӣ, бадеӣ, варзишӣ ва ҳоказо) бошад. Дар кори маҳфилҳо бояд иттилоъдиҳии донишҳои нав бо шавқангезӣ, усулҳои гуфторӣ иттилои донишҳо бо корҳои амалии муҳассилин дуруст тавҷам карда шаванд. Фаъолияти маҳфилӣ бояд ошқору кушод бошад. Талабагон дар кори худ доир ба шакли намоишҳо, омодагии идҳо, азназаргузарониҳо, мусобикаҳои варзишӣ ҳисобот медиҳанд.

Иттиҳодияи маҳфилӣ. Ин созмони худфаъолиятиест, ки одамонро дар вақти холи муттаҳид меомояд. Асоси иттиҳодияҳои маҳфилро умумияти одамон дар заминаи шавқу завқи умумие, ки қаноатманд гардондани онҳо амалиёти яқояро талаб мекунад, ташкил медиҳад.

Маҳфилҳои мувоҳисавӣ. Барои ошқорсозии иқтидори эҷодӣ усулҳои баҳсу мунозира маҳсусан арзишманд хоҳанд буд. Усулҳои мазкур ба усулҳои таълими фаволна дохил мешаванд - инҳо чунин усулҳои таълиманд, ки ба инкишофдиҳии тафаккури мустақилонаи эҷодӣ ва лаёқати масъалаҳои ғайримаъмулии касбиро бо касбияти баланд ҳал кардани талабагон равона карда шудаанд. Мақсад на фақат аз мусаллаҳ гардондан бо донишҳо, қобилиятҳо ва малакаҳои масъалаҳои касбиро ҳал кардан, балки инчунин аз инкишоф додани маҳорати фикронӣ, фарҳанги фаъолияти эҷодии тафаккур варзидан иборат аст [4, с.8]. Ба ин усулҳо ҷидду ҷаҳди фаъолияти маърифатомӯзӣ, робитаи зичи назария бо амалия, тамоюл ба азхудкунии усулҳои диалектикий таҳлил ва ҳалли масъалаҳои мураккаб, инкишофи рефлексия, фазои ҳамкорӣ ва ҳамэҷодкорӣ, мусоидат ба азхудкунии услуби босамараи тафаккур ва фаъолият хос мебошанд.

Усули мувоҳисаи гурӯҳӣ донишҳоро беҳтар ва мустаҳкам мегардонад, ҳаҷми иттилооти навро меафзояд, қобилияти баҳс кардан, исбот кардан ва дифоъ кардани ақидаи худ ва ба ақидаи дигарон гӯш ниҳоданро коркард менамояд. Дар баҳсу мунозираҳо донишҷӯ на танҳо аз матлаби нав огоҳ мегардад, балки ҳамчунин нуқтаи назари худро месанҷад, сухан гуфтад, дар назди омма суханронӣ кардан ва бо ин роҳ таъкид кардани «ман»-и худро меомӯзад [5, с.27]. Мувоҳиса рафтори чандир ва созгорро бо таъсири мутақобилаи олами беруна меомӯзонад. Ин шакл беш аз ҳама барои ошқор гардондан, инкишоф додан ва мустаҳкам намудани рағбату ниёзмандии иттилоӣ-маърифатӣ истифода бурда мешавад.

Дар ҷамъбасти таъкид намудан муҳим аст, ки эҳсосоти мусбате, ки дар раванди муоширати зичи ғайрирасмии донишҷӯён, омӯзгорон ва маъмурияти муассисаи таҳсилоти олии падида меоянд, ба инкишофи захираҳои эҷодии шахсият мусоидат мекунад, ки ин барои шавқовартар ва ғанитар гардондани омӯзиши забони хоричӣ имкон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Листопад Е. А. Проблема критического и творческого мышления в существующих методах обучения иностранным языкам. Альманах современной науки и образования Тамбов: Грамота, 2007. № 3 – С.115. <http://www.gramota.net/materials/1/2007/3-2/43.html>
2. Мутовкина О.М. Развитие творческой активности студентов на занятиях по иностранному языку. Известия Волгоградского Государственного Технического Университета, 2013. №5 – с.121
3. Попова, О. В. Круговая работа по ТРИЗ-технологии в начальной школе / О. В. Попова // Начальная школа плюс до и после. — 2008. — N 1. — С. 66-69. — ISSN 978-5-85939-147-9. — Прил.: с. 69. — <URL:http://www.school2100.ru/arch_mag_stat/magst_01-08_20.pdf>.
4. Сайфуллоев Х.Г. Тавсияҳои методӣ ба омӯзгорон барои беҳдошти сифати машғулиятҳо дар асоси технологияи муосир. - Душанбе, ДДОТ, 2013. – 16 с.
5. Успенский, В.Б. Дискуссия в образовательном процессе [Текст] / В.Б. Успенский. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 1997. – 58 с.
6. Устинина Г.Ф. Роль внеаудиторной работы в формировании иноязычной компетенции студентов // Современная педагогика. 2014. № 3 [Электронный ресурс]. URL:<http://pedagogika.snauka.ru/2014/03/2146>
7. Эльконин Д.Б. Психология игры. - М.: Педагогика 1978. - 304 с.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗА

Организация внеаудиторной работы, способствующая актуализации творческого потенциала студентов, является необходимым условием формирования личности в современном обществе. Эффективность любых формирующих процессов во многом зависит от средств и методов педагогического воздействия, но более всего от подхода в использовании этих средств и методов, от учета социально-психологических свойств личности. Развивая творческую активность на занятиях иностранного языка, студенты стремятся получить больше дополнительной информации путем самостоятельной работы. Они становятся более открытыми для общения и обучения, стремятся выразить себя, показать свои таланты, добиваются успеха в дисциплине.

Ключевые слова: внеаудиторная работа, творческая активность, творческий потенциал, формирование личности, методы педагогического воздействия, социально-педагогические свойства личности, самостоятельная работа, общение, коммуникация, компетенция.

THE DEVELOPMENT OF THE CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS IN THE AUDIO UNIVERSITY ACTIVITY

The organization of extracurricular work, contributing to the actualization of the creative potential of students, is a necessary condition for the formation of personality in modern society. The effectiveness of any formative processes largely depends on the means and methods of pedagogical influence, but most of all on the approach to the use of these means and methods, on taking account of the socio-psychological properties of the individual. Developing creative activity in the classes of a foreign language, students strive to get more additional information through independent work. They become more open to communication and learning, strive to express themselves, show their talents, achieve success in the discipline.

Key words: extracurricular work, creative activity, creative potential, formation of personality, methods of pedagogical influence, social and pedagogical properties of the personality, independent work, communication, communication, competence.

Сведения об авторе:

Хайруллоева Ситора Хайруллоевна - ассистент кафедры английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 919 432772

About the author:

Khayrulloeva Sitora Khairulloeyvna - Assistant of the English Language Department of the Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University, tel.: (+992) 919 432772.

ШАХСИЯТИ ДУЗАБОНА ДАР СИМОИ ЯК ФАРД – БИЛИНГВ БО ДОНИШИ ДУ ЗАБОН

Сайфуллоева З., Хайруллоева С.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни

Дар методикаи таълими забони хоричӣ дар соҳаи таҳсилоти олии ташаккули шахсияти забонӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Олими барҷаста А.Н.Шукин дар баробари мақсадҳои умумии қабулшудаи омӯзиши забонҳои хоричӣ (амалӣ, маърифатӣ, тарбиявӣ ва тақомулӣ) инчунин ҳадафи стратегиро муайян мекунад, ки он таҷассуми фармоиши иҷтимоии ҷомеа нисбати донишҷӯён мебошад. Мафҳуми ҳадафи стратегӣ инъикоси ташаккули шахсияти забонии дуҷум дар раванди омӯзиши забон мебошад, яъне чунин сатҳи забондонӣ, ки ба гуфтугӯи соҳибзабон (шахсияти забонӣ) хос аст, ки вай дар робита бо раванди коммуникатсия инъикос намудани ҳақиқати гирду атроф (тасвири ҷаҳон) ва ноил шудан ба ҳадафҳои муайян дар ин ҷаҳонро доро мебошад. Агар таҳти шахсияти забонӣ соҳибзабон дар назар дошта шавад, он гоҳ таҳти шахсияти забонии дуҷум фарде мебошад, ки вай дорои дониши як забони хоричӣ мебошад [1, с.87]. Дар таркиби шахсияти забонии дуҷум А.Н.Шукин се сатҳро ҷудо кардааст: 1) вербали-семантикӣ (дониши системаҳои забонӣ ва қобилияти истифодаи он дар ҳолатҳои гуногуни муошират); 2) когнитивӣ (дониши мафҳумҳо, идеяҳо, ақидаҳо доир ба таъбири ҷаҳон); 3) прагматикӣ (имконияти амалӣ намудани ҳадафҳо, вазҳҳо, манфиатҳо, баҳодихӣ дар раванди фаъолияти нутқ) » [8, с. 105].

Ҳангоми омӯзиши дилхоҳ забони хоричӣ дар ҳар як фард бояд дар натиҷа шахсияти забонии дуҷум ташаккул ёбад. Мувофиқи ақидаи Ю.Н. Караулов дар ин ҳолат сатҳи вазҳнокӣ (прагматикӣ) муфид мебошад, зеро қисматҳои он ба дониши прагматикӣ равона карда шуда, онҳо дар «эҳтиёҷоти коммуникативӣ-фаъолиятмандии шахсият» таҷассум мегарданд [5, с.53].

Шахсияти забонӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ҳамчун «шахсияти забонии дуҷум» муайян карда мешавад, ки ҳамчун маҷмӯи қобилиятҳои инсонӣ барои муошират бо забони хориҷӣ дар сатҳи байнифарҳангӣ ба ҳисоб меравад, ки ин маъноӣ фаъолияти муштаракӣ муносиб бо намояндагони фарҳангҳои дигарро дорад. Концепсияи шахсияти забонии дуҷум, ки аз тарафи И.И.Халеева таҳия шудааст, татбиқи раванди ташаккули хусусиятҳои шахсияти забонии дуҷумро дар назар дорад, ки барои татбиқи муоширати байнизабонӣ ва байнифарҳангӣ мусоидат мекунад [7, с.24].

Мафҳуми шахсияти забониро бори нахуст дар илм академик В.В. Виноградов истифода намудааст. Баъдан онро дар тафсилоти худ Ю.Н. Карулов, Г.Богин, И.И.Халеева, В.П.Фурманова ва дигарон таҳия намудаанд. Дар шакли умумӣ шахсияти забонии дуҷум ҳамчун маҷмӯи қобилиятҳои инсонӣ барои муошират бо забони хориҷӣ дар сатҳи байнифарҳангӣ мебошад, ки он маъноӣ фаъолияти муштаракро бо намояндагони дигар фарҳангҳо дорост.

Дар марҳилаи кунунӣ, андешаи Н.Д.Галскова ҷолиби диққат мебошад. «Натиҷаи дилхоҳ таҳсилоти забонӣ бояд шахсияти забонии ташаккулёфта бошад. Натиҷаи таҳсилот дар соҳаи забонҳои хориҷӣ ба сифати шахсияти забонии дуҷум ҳамчун нишондиҳандаи қобилияти шахс барои иштироки самараноки вай дар муоширати банифарҳангӣ ба ҳисоб меравад» [3, с.166].

Усули инкишофи хусусиятҳои шахсияти забонии дуҷум дар донишҷӯёни донишгоҳҳои забонӣ ҷавобгӯи меъёрҳои технологикунонӣ (мутобиқшавӣ) мебошад. Технологияҳои педагогӣ бо мақсади танзими хусусиятҳои шахсияти забонии дуҷум дар байни донишҷӯён дар машғулиятҳои интерактивии ДДОТ ба номи С.Айнӣ, ДДЗТ ба номи С.Улуғзода ва ДДХ ба номи Б.Гафуров ҳамчун бозиҳои таълимӣ, омӯзиш ва таҳвили маводи нав (дар шакли тренинг, муколамаи суқротӣ, ҷустуҷӯи иттилоот дар Интернет, лоиҳаҳо тавассути почтаи электронӣ, васоити таълимии интерактивии мултимедӣ ва ғайра), ҳалли мушкилот ("ангезиши зехн"), назорати ҷорӣ ва ҷамъбасти оид ба сатҳи ташаккули салоҳияти забонӣ (дар шакли санҷишҳои компютерӣ) ва ғайра ба роҳ монда шудааст.

Шароити таҳаввулоти омӯзиши ду забони хориҷӣ, ки омодагии муаллимон ва донишҷӯёнро дар ҳамкорӣ бо мақсади фаъолияти муштарак ташаккули шахсияти забонии дуҷум муҳим арзёбӣ мекунад. Чунин фаъолиятҳо ба ташаккули худназоратӣ ва худташҳисӣ дар байни донишҷӯён мусоидат карданд.

Ваҷҳнокӣи донишҷӯён бо истифодаи васеътари васоити ахбори омма дар машғулиятҳо, усулҳои гуногуни таълимӣ ва амалисозии тренингҳои гуногун ҳаллу фасл гардидаанд. Мо дар ҳамкорӣ бо таҳқиқотчиёни DAAD ва OEAD Михаела Вертман, Элизабет Пфлугер, Юдит Дюрнбергер, Бетина Зайлер ва дигарон тавасути васоити ахбори омма тариқи васоити виртуалӣ дар Олмон ва Австрия ташриф оварданд, ки ин кишварҳоро ташвиқ мекунад, омӯзиши воқеият, анъана ва фарҳанги онҳо ба роҳ монда шудаанд. Чунин машғулиятҳои видеоӣ ба баланд бардоштани вазҳи донишҷӯён барои аз худ намудани воситаҳои технологияи мултикоммуникатсионӣ мусоидат карданд.

Дар ташаккули шахсияти забонии дуҷуми донишҷӯён ба раванди худтакмилдиҳӣ ва худмаърифатӣ аҳамияти муҳим дода шуд. Барои ин машғулиятҳои амалӣ ва корҳои мустақилона бо усул ва методҳои зерин амалӣ карда шуданд: ташҳисҳо, худташҳисӣ, машқҳо барои бозӣ, супоришҳои эҷодӣ. Хусусияти мушаххаси технологияи педагогӣ нишон медиҳад, ки бо истифодаи технологияи мушаххас дар инкишофи фард, тарбияи шахсият, дар таълими донишҷӯ чӣ ба даст омадааст. Танҳо дар асоси чунин амалиёт муаллим воситаҳои таъсиррасони педагогиро интихоб намуда, онҳоро амалӣ мекунад. Муносибати байниҳамдигарии фарҳангии муаллим ва донишҷӯён ва истифодаи воситаҳои педагогӣ хусусияти калидии технологияҳои педагогӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо метавонанд барои муваффақияти ҳадафҳои омӯзишӣ кафолат диҳанд.

Барои муайян кардани хусусиятҳои пурра билингв бояд сатҳи салоҳияти нутқӣ ва забонии шахсияти дузабонаро дар забони дуҷум омӯзад, қобилияти забонии ӯро омӯхта, матнҳои сатҳи гуногунро таҳия намуда, дараҷаи омодагӣ ва дониши вайро аз забони дуҷум, аз ҷумла дар сатҳи салоҳияти тарҷумонӣ санҷад. Дар ин ҳолат шахсияти билингвалӣ метавонад аввалан, аз нуқтаи назари омодагии вай оид ба рафторҳои нутқӣ, гуфтор ва фаҳмиши нутқи гӯянда, сониян, аз рӯи татбиқ ва ташаккули қобилияти забонӣ, яъне забони дуҷуми билингв ҳамчун маҳорати ифодаи фикри ӯ арзёбӣ гардад. Дар ин ҳолат, дар пайравӣ ба Г.И.Богин, шахсияти забониро ҳамчун сохтор ва забонро ҳамчун субстрати ин сохтор баррасӣ кардан мумкин аст. Мувофиқи назарияи Г.Б.Богин, «моделҳои соддаи ибтидоии шахсияти забонӣ дорои хусусияти параметрӣ буда, дар он 60 компонент дар се параметр ҷой дорад:

- сатҳи забон (фонетика, грамматика, лексика),
- намудҳои фаъолияти нутқ (хондан, навиштан, гӯш кардан, гуфтан),
- сатҳи ташаккули шахсияти забонӣ (аз сатҳи поён ба боло: дурустӣ, ҷудой, пурмазмунӣ, интиҳоби мувофиқ, синтези мувофиқ) .

Тачрибаи кори педагогӣ дар донишгоҳ нишон медиҳад, ки вақте ки сатҳи дониши забони дуоми донишҷӯ он қадар баланд нест, он гоҳ "ӯ" "дар забони дуом салоҳияти ҷубронӣ нишон медиҳад, ки он ба пайдоиши интерференсияи фонетикӣ оварда мерасонад, ки ин ҳамчун раванди дучониба баррасӣ карда мешавад. Бинобар ин хатоҳои талаффузгардида натиҷаи таъсири низоми овозии забонҳои модарӣ ва хориҷӣ ва интерференсияи лексикӣ ба ҳисоб меравад" [2, с.22]. Ба андешаи мо ғалатҳои маъмур дар сатҳи луғавию семантикӣ пайдо гардида, тавассути омилҳои номувофиқ будани дараҷаи семантикии лексемаҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, аз сабаби номувофиқ будани "маъноӣ калимаҳо дар ду забон" ба миён омадаанд.

Тачрибаи таълими дузабона нишон медиҳад, ки дар марҳилаи ибтидоии билингвизм аксар вақт дар натиҷаи омехта ва фарқ накардани овозҳои забони хориҷӣ ғалатҳои интерференсионии гуногун пайдо мегарданд. Ҳамчунин хатоҳои гуногуни грамматикӣ низ ба миён меоянд ва ин гуна хатоҳо ҳангоми ҳалли фасли категорияҳои расмии забони хориҷӣ ҷой дошта метавонанд. Тибқи ақидаи таҳқиқотчи соҳаи сезабона С.Н.Тохтаунова, "дар ҳоли аз худ намудани категорияҳои грамматикӣ забони дуом билингв имконият дорад, ки аз мундариҷаи маъноии ин категорияҳо сарфи назар кунад, ки онҳо дар забони аввал ифода мегардиданд. Вале ҳангоми омӯзиши қисматҳои дигари забон чунин дастгирӣ (таъягоҳ) вучуд надорад: дар ин ҳолат, ҳар як забони падидаи беназир мебошад. Тахмин карда мешавад, ки билингв ҳангоми истифодаи категорияҳои грамматикӣ аз ҷиҳати семантикӣ пурра ба хатоӣ роҳ медиҳад" [6, с.151].

Мувофиқи назарияи К.К.Дугашева фарогирии намудҳои гуногуни хатоҳои интерференсиявӣ, пеш аз ҳама, ба механизми номуносиби билингвизм, ноқофии дараҷаи фаъолияти нутқӣ дар забонҳои якум ва дуом алоқаманд аст. Механизми когнитивии (маърифатии) қобилияти нутқӣ ва забонии билингв нисбати забони дуом дар он аст, ки алҳол дар дараҷаи аввал фаъолияти нутқӣ доир ба забони дуом пурра ташақкул наёфтааст. Байни фаъолияти нутқӣ ва имкониятҳои нутқии (суханронии) инсон фарқият мавҷуд аст, зеро забонҳои гуногун дар дараҷаи баробар функцияҳои ташаққули нутқ ва татбиқи онро дар калимаву ҷумла иҷро карда наметавонанд [4, с.18].

Дар ташаққули муносибатҳои ҳақиқии гуманитарӣ байни иштирокдорони раванди таълим муносибати бошууронаи донишҷӯён ба таҳсил дар донишгоҳ; ваҷҳи онҳо нисбати ҳавасмандиашон ҷиҳати омӯзиши забони хориҷӣ на танҳо ҳамчун воситаи муоширати байнифарҳангӣ, балки ҳамчун василаи фаъолияти касбии оянда; ташаббускорӣ ва фаъолияти эҷодии донишҷӯён; саъю кӯшиш онҳо ҷиҳати робитаи дӯстона ва муносибати шарикона бо омӯзгор нақши муҳим мебозад.

Аз ин рӯ, фарде, ки дорой ду шахсияти забонӣ аст, вай соҳиби ду механизми алоҳидаи забонӣ мебошад, ки онҳо тасвирҳои гуногуни дунёро таҷассум мекунанд. Ба ҳамин муносибат, фарди дузабонаро дар доираи як шахсият бояд ҳамчун билингв тасаввур кард, ки табиатан дар ду забон бархурдор аст.

АДАБИЁТ

1. Алиев С.Н. Общая методика обучения иностранным языкам (на тадж.яз.) / Учебник для студентов факультетов иностранных языков педагогических университетов. - Душанбе: ТПУ, 2018. - 536 с.
2. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис... д-ра филол. наук. -Л., 1984. -31 с.
3. Гальскова Н.Д. Теоретические основы образовательной политики в области подготовки учащихся по иностранным языкам (система школьного образования): Дис. ... д-ра пед.наук. – Москва, 1999. - 475 с.
4. Дугашева К.К. Изучение фонетической интерференции в методических целях в условиях искусственного триязычия // Сравнительно-сопоставительное изучение языков и интерференция: Сборник научных трудов. Алма-Ата, 1989. - С. 17-22.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность Текст. / Ю.Н. Краулов. М.: КомКнига, 2006. - 261 с.
6. Тохтаунова С.Н. Динамика фонетической интерференции в условиях искусственного триязычия // Сравнительно-сопоставительное изучение языков и интерференция. Алма-Ата, 1989. - С. 149-155.
7. Халеева И.И. Лингвосоциокультурный компонент подготовки переводчиков (из опыта МГЛУ)// Перевод и лингвистика текста. - М., 1994. - С. 23-30.
8. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., испр. и доп. -М.: Филоматис, 2006. - 480 с.

ДВУЯЗЫЧНАЯ ЛИЧНОСТЬ В РАМКАХ ОДНОЙ ЛИЧНОСТИ – БИЛИНГВ, ВЛАДЕЮЩИЙ ДВУМЯ ЯЗЫКАМИ

В данной статье рассматривается проблема формирования языковой личности. Языковая личность при изучении иностранных языков определяется как вторичная языковая личность, рассматриваемая как совокупность способностей человека к иноязычному общению на межкультурном уровне, под которым понимается адекватное взаимодействие с представителями других культур. Существенным представляются мотивационные условия при обучении двумя иностранными языкам, предполагающие готовность учителя и учащихся работать в взаимодействии, чтобы сформировать у учащихся черт вторичной языковой личности. Такие деятельности способствовали формированию у студентов самоконтролю и самоанализу.

Ключевые слова. Языковая личность, вторичная языковая личность, иноязычное общение, общение на межкультурном уровне, взаимодействие, мотивация, самоконтроль, самоанализ, коммуникация, компетенция.

BILINGUAL PERSONALITY WITHIN ONE PERSONALITY – BILINGUAL, OWNER TWO LANGUAGES

This article deals with the problem of forming a linguistic personality. Language personality in the study of foreign languages is defined as a secondary language personality, considered as a set of human abilities for foreign language communication at the intercultural level, which means adequate interaction with representatives of other cultures. The motivational conditions for teaching two foreign languages that imply the willingness of the teacher and the students to work in interaction in order to form pupils of secondary personality traits are essential. Such activities contributed to the formation of self-control and self-analysis among students.

Keywords. Language personality, secondary language personality, foreign language communication, intercultural communication, interaction, motivation, self-control, self-analysis, communication, competence.

Сведения об авторах:

Сайфуллоева Зарина – доктор педагогических наук, доцент, декан факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айна, тел.: (+992)934659885, E-mail: zarina_sayf@yahoo.com

Хайруллоева Ситора Хайруллоевна ассистент кафедры английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айна, тел.: (+992)919432772, E-mail:

About the authors:

Sayfulloeva Zarina - Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Romance and Germanic Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Tel.: (+992)934659885, E-mail: zarina_sayf@yahoo.com

Khairulloeva Sitora Khairulloeyevna - Assistant of the English Language Department of the Sadriiddin Aini Tajik State Pedagogical University, tel.: (+992)919432772, E-mail: zarina_sayf@yahoo.com

ТАЪЛИМИ ИНТЕРАКТИВИЌ ДАР ТАШАККУЛИ НЕРУИ ШАХСИИ ШОГИРДОН

Сайфуллоев Х., Сайфуллоева З.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Истифодаи методи интерактивии таълим барои омӯзиши забони хоричӣ аз ҷониби таҳқиқотчиён В.А. Вакуленко, Л.В. Полякова, Т. Рыбакова ва дигарон дар доираи муносибатҳо ва робитаҳои гуногун байни омӯзгор ва донишҷӯёни гурӯҳ ҳаллу фасл гардидааст.

Тибқи иттилои Н.Н.Огольцова, "технологияи ташаккули салоҳияти коммуникативӣ бо усули интерактивӣ ва маҳз муносибати субъекту субъект, ки байни донишҷӯ ва омӯзгор, донишҷӯ ва гурӯҳи донишҷӯён, гурӯҳҳои рақобатпазир ва ҳамкор, донишҷӯ ва компютерҳои гуногун дар муҳити полиэтники ҳамчун асбоби миёнарав дар фаъолияти муштарак бо субъектҳои дигар, инчунин дар муносибати субъекту объект, ки донишҷӯ ҳамчун субъект бо барномаи компютери дар вазифаи объект буда муфид шуморида мешавад» [6, с.105].

Хусусиятҳои салоҳияти лингвистӣ ва нутқӣ дар илм дар шакли когнитивӣ-лингвистӣ и коммуникативӣ-нутқии аз худ кардани забони хоричӣ оварда шудаанд. М.К. Кабардов консепсияи ба маърифатнокии таълим ва коммуникативии таълими забони хоричӣ равона шударо пешниҳод менамояд. Чунин тақсмот ба ду вазифаи асосии забон алоқаманд аст, яъне: а) когнитивӣ, б) коммуникативӣ. Функцияи когнитивӣ амалиёти шуурро инъикос мекунад ва асосан дар рафти омӯзиши контексти вербалӣ ва лингвистӣ амалӣ карда мешавад. Функцияи коммуникативӣ асосан дар татбиқи раванди омӯзиши фаъолияти коммуникативӣ, яъне на фақат дар контексти вербалӣ, балки дар контекстҳои ғайривербалӣ ва экстралингвистӣ низ амалӣ гардида метавонад" [2, с. 161].

Таълими забони хоричӣ тавассути компютер бо истифодаи муносибати когнитивӣ зохир мегардад, яъне бо мақсади ташаккули аз ҷиҳати лингвистӣ таркибёфтаи салоҳияти коммуникативӣ ба амал оварда мешавад [1, с.192]. Масъалаҳои истифодаи усули интерактивии таълим дар қорҳои таҳқиқотчиён: З.В. Емельянова, М.И. Зверева, Н.В. Клемешова, С.М. Уткин ҳаллу фасли худро ёфтаанд. Бо вучуди ин, таҳқиқоти ин муаллифон ба ҷанбаҳои муайяни усули интерактивӣ дар омӯзиши компютер равона шудааст ва дар онҳо характери умумӣ зохир гардидааст. Мо мувофиқи матлаб мешуморем, ки қорбасти технологияе, ки истифодаи компютерро дар доираи ҳар ду равия пешбинӣ менамояд, муфид аст, яъне ҳам дар шакли

когнитивӣ-лингвистӣ ва ҳам дар шакли коммуникативӣ-нутқии аз худ кардани забони хоричӣ. Дар марҳилаи кунунӣ омӯзиши забони хоричӣ дар баробари информатизатсия, яъне бо ба роҳ мондани технологияҳои иттилоотӣ аз худ карда мешавад, бинобар ин манзалати лингводидактикаи компютерӣ тадриҷан афзоиш меёбад. Ба андешаи мо технологияи педагогӣ бо истифодаи усули интерактивӣ, ки машғулиятҳои интерактивӣ гурӯҳӣ (бозиҳои нақшофарӣ ва корӣ, моделсозӣ, тренинҳо, case study, муколамаҳои суқротӣ ғайра) ва лингводидактикаи компютериро дар назар дорад, неруи шахсии донишчуро таъвият мебахшад, ба онҳо барои муваффақ шудан ба забони хоричӣ имкониятҳои бештар медиҳад, ба истифодаи самараноки вақти машғулиятҳо мусоидат мекунад.

Фаъолияти лоиҳавии донишҷӯён ҳамчун «яке аз технологияҳои фаълияти таълимӣ дар омӯзиши ду забони хоричӣ, ба андешаи муҳаққиқони муосири ватанӣ ва хоричӣ имкон медиҳад, ки раванди таълим барои донишҷӯён самаранок истифода шавад, ки дар он онҳо қобилияти эҷодии худро истифода баранд, яъне қобилияти таҳқиқотӣ, фантазия, эҷодкорӣ, фаъолиятмандӣ ва мустақилияти худро зоҳир намоянд» [7, с.7].

Қорҳои лоиҳавӣ таҳқиқоти мустақилона ба нақша гирифташуда ва тавассути донишҷӯён амалӣ шавандае мебошад, ки дар он муоширати нутқӣ маҳдудан дар шакли контексти зехнӣ-эмотсионалии фаъолияти дигар алоқаманд мегардад. Навгони чунин муносибат дар он аст, ки донишҷӯён имконият доранд, ки аз машғулияти аввалин сар карда мундариҷаи муоширатро худашон ба нақша гиранд. Муваффақияти лоиҳа асосан ба қобилияти омӯзгор вобаста аст, ки вай шароитҳои муҳайё созад, ки барои ташаккул ва инкишофи маҳорату малакаҳои эҷодӣ, маърифатӣ, коммуникативӣ ва ташкилию фаъолиятмандона таъвият бахшад. Дар омӯзиши забонҳои хоричӣ, мазмуни «проблемагузорӣ дар он зоҳир мегардад, ки донишҷӯён забонро барои иҷрои вазифаҳои истифода мебаранд, ки дар он навогони натиҷаҳо ва роҳҳои нави ба он расидан тасвир шудаанд» [4, с. 71].

Аҳамияти махсус ба неруи инноватсионии лоиҳа-таҳлили инфиродӣ ё чуфт-чуфт дода мешавад, ки он чунин таҷассум ёфтааст: "баррасии ниҳонии хусусиятҳои фардӣ-психологӣ донишҷӯён; вачҳнокии баланд, зеро донишҷӯён имконият доранд, ки дар бораи он чизҳои, ки ба онҳо зарур аст, қор кунанд; нигоҳ доштани суръати фардии қор; тавачҷуҳи асосӣ ба худомӯзӣ ва худтанзимкунӣ нигаронида мешавад; истифодаи таҳлил ҳамчун усули таҳқиқоти илмӣ; омезиши фаъолият оид ба қорҳои таҳқиқотӣ ва худбаҳодиҳӣ; инкишофи бештари рефлексия ҳамчун тасавури мантиқӣ доир ба худомӯзӣ" [5, с. 19].

Дар робита ба таҳлили ҳатти қори лоиҳа қайд кардан мумкин аст, ки дар он "донишҷӯ ҳамаи амалҳои зарурро доир ба рафти баргузори таҳқиқот ва ҳаллу фасли натиҷаҳои он пешниҳод мекунад. Таҳлил ҳамчунин тавсифи муфассали баъзе чӯзҳои амалиётро пешниҳод мекунад. Ғайр аз ин, ҳолатҳои забонӣ ва воситаҳои тасвир карда мешаванд, ки донишҷӯ дар қори худ истифода бурдааст. Зеро омӯзиши бомуваффақият ва иҷрои фаъолияти лоиҳавӣ танҳо он вақт имконпазир аст, ки агар донишҷӯ дар бораи ҳамаи чӯзҳои он тасаввурот дошта бошад. Таҳлили лоиҳа барои баррасии қорҳои лоиҳавӣ дар се марҳила пешбинӣ шудааст: марҳилаи якум - омодагӣ, марҳилаи дуум – таққулдиҳанда, марҳилаи сеюм – худбаҳодиҳӣ ба натиҷаҳои таҳқиқот" [5, с. 20].

Мувофиқи ақидаи Н.В.Козлова "моҳияти истифодаи усулҳои интерактивӣ дар таълими забони хоричӣ дар он зоҳир мегардад, ки донишҷӯён таҷрибаи мушаххас гузаронида, рафт ва натиҷаҳои онро дарк менамоянд ва малакаҳои ба даст омадаро дар амалия истифода мебаранд. Фазаи бозиҳои нақшофарӣ, тренинҳо ва машғулиятҳои компютерӣ ҳамчун усулҳои самараноки интерактивӣ дар таълими забони хоричӣ муфид шуморида мешаванд. Бозиҳои нақшофарӣ ва тренинҳо ҳамчун функцияҳои интерактивӣ фаъолияти мураккабро ташкил медиҳанд, ки дар асоси саҳми алоҳидаи ҳар як хонанда имконияти ташкили таҳарруқи афзоиши қобилиятҳо ба роҳ монда мешавад (яъне, гузаштан аз дониши қабли ба эҷоди нави)» [3, с.87].

Ҳамин тариқ, технологияи педагогикӣ бо истифодаи усулҳои интерактивӣ дар баҳши таълими ба шахс нигаронидашуда инкишоф меёбад, зеро он на танҳо барои ташаккули салоҳияти забонҳои хоричӣ имкон медиҳад, балки барои тавсеаи сифатҳои шахсӣ ва рушди шахси комил мусоидат менамояд. Дар самти самаранокии омӯзиш бо истифодаи усулҳои интерактивӣ гуфтан чоиз аст, ки он дар муайян кардани шахсияти донишҷӯ, дараҷаи вачҳнокии вай, дараҷаи қаробати раванди таълим ба шароитҳои истифодаи забон дар вазъияти табиӣ хоричӣ мавқеи муҳим дорад, яъне низомии машғулиятҳои интерактивӣ, ки дар шаклҳои мухталиф баргузор карда мешаванд.

АДАБИЁТ

9. Алиев С.Н. Общая методика обучения иностранным языкам (на тадж.яз.)/ Учебник для студентов факультетов иностранных языков педагогических университетов. -Душанбе: ТГПУ, 2018. -536 с.
10. Кабардов М.К. Коммуникативные и когнитивные составляющие языковых способностей (индивидуально-типологический подход): дис. ... д-ра психол.наук. –М., 2001. -354 с.

11. Козлова Н.В. Методика использования интерактивных приемов в обучении немецкому языку студентов языковых вузов. Дис. ... канд.пед.наук. – Горно-Алтайск, 2008. – 213 с.
12. Махмутов М. И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. М.: Педагогика, 1975. С.68-115.
13. Нехорошева А.В. Из опыта работы по проектной методике / А.В. Нехорошева // Иностр. языки в школе. – 2002. – № 1. – С. 18-21.
14. Огольцова Н. Н. Мультимедийные проекты как форма интеграции педагогических и информационных технологий / Н. Н. Огольцова, В. А. Стародубцев // Информатика и образование. - 2007.- № 7. - С. 104-106.
15. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е.С. Полат // ИЯШ. - 2000. - № 2. - С. 3-10. - № 3. - С. 3-9.

ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ

В данной статье речь идет о проблемах использования интерактивного метода обучения иностранным языкам в контексте разносторонней сети отношений и взаимосвязей учителя и учащихся группы. Представляется, что педагогическая технология с применением интерактивного метода, подразумевающего аудиторные групповые интерактивные занятия (ролевые игры, деловые игры, моделирование, тренинги, case study, сократические диалоги и др.) и компьютерную лингводидактику, расширяет личностный потенциал студентов, дает им больше возможностей для успешного овладения иностранным языком, способствует рациональному использованию времени занятий.

Ключевые слова. *Интерактивное обучение, интерактивный метод, интерактивное занятие, взаимосвязь учителя и учащихся, педагогическая технология, ролевые игры, сократический диалог, личностный потенциал студентов, общение, коммуникация, компетенция.*

INTERACTIVE LEARNING IN FORMATION OF PERSONAL POTENTIAL OF STUDENTS

This article deals with the problems of using the interactive method of teaching foreign languages in the context of a diverse network of relationships and interrelations between the teacher and the students of the group. It seems that pedagogical technology with the use of an interactive method, which implies classroom interactive group sessions (role-playing, business games, simulation, training, case study, racial societies, etc.) and computer linguistics, expands the students' personal potential, gives them more opportunities for successful mastering a foreign language, contributes to the rational use of time classes.

Keywords. *Interactive learning, interactive method, interactive lesson, teacher-student interaction, pedagogical technology, role-playing games, Socratic dialogue, students' personal potential, communication, communication, competence.*

Сведения об авторах:

Сайфуллаев Хайрулло Габдуллаевич – доктор педагогических наук, профессор кафедры немецкого языка и методики его преподавания Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни, тел.: (+992) 907 904 250, E-mail: sayfi_48@yahoo.de

Сайфуллоева Замира Хайруллоевна - ассистент кафедры математического анализа Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни, тел.: (+992) 915 542281

About authors:

Sayfullaev Khairullo Gabullaevich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of German Language and Methods of Teaching at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, tel: (+992) 907 904 250, E-mail: sayfi_48@yahoo.de

Saifulloeva Zamira Khairulloevna - Assistant of the Department of Mathematical Analysis of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini tel.: (+992) 915 54 2281

ТЕХНОЛОГИЯИ МУЛТИМЕДӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ ЗАВҚИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШӢУӢЕНИ МУАССИСАҲОИ ОЛИИ ТЕХНИКӢ

Султонова С.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Таҳти вожаи мультимедия технологияҳои иттилоотие фаҳмида мешавад, ки дорои ин ва ё он воситаҳои барномавӣ ва техникӣ мебошанд ва онҳо ба толибилмоне, ки ба ҳайси қироаткунанда, шунаванда ва тамошобин фаъолият доранд, таъсири самаранок мерасонанд.

Мутобиқи ақидаи Н.А Савченко мултимедия маҷмӯи воситаҳои дастгоҳӣ ва барномавӣ буда, ба истифодабаранда имконияти корро дар низоми муқоламавӣ дар шаклҳои гуногун (графика, матн, садо, видео) ва бунёди муҳити ягонаи иттилоотӣ фароҳам меоварад. Ин як низоми компютеркунонидашудаи ҳамгиро буда, корро дар шакли аниматсияи компютери графика, матн, нутқ, садо, сурат ва видео таъмин менамояд [6].

Вобаста ба таҳияи амалиёт ва истифодаи воситаҳо барои коркарди иттилоот дар намудҳои гуногун бояд иттилоот дар шаклҳои рақамӣ (матн, графика, аниматсия), визуалӣ (видео, сурат, тасвирҳо ва ғ.) ва дар шакли садо (нутқ, мусиқӣ, дигар садоҳо) тақсим карда шаванд.

Дар омӯзиши забони хориҷӣ нақши технологияи компютерӣ (мултимедӣ) бузург аст, зеро на ҳар як китоби дарсӣ ба талаботи имрӯзаи маориф ҷавобгӯ аст. {ангоми истифода аз барномаҳои компютери таълимӣ зарур аст, ки истифодабарии он барои ҳар як толибилм ва гурӯҳи донишҷӯён санҷида шавад. Зеро пайдоиши технологияи компютерӣ мақсади навинобарӯзиши омӯзиши забони хориҷӣ ба миён меорад. Яъне донишҷӯён забонро муоширатро тавассути почтаи электронӣ ва ҷустуҷӯи иттилоотро аз Интернет мусоидат менамояд [4, с.104]. Аксари хонандагон чунин омилро қайд кардаанд, ки бо пайдошавии Интернет имконияти муошират бо соҳибзабонон (англисзабонон, олмонӣ) хеле афзуд ва чунин ҳолат ҳавасмандии онҳоро ба забони хориҷӣ зиёд гардонид.

Имкониятҳои истифодаи технологияи мултимедиро (компютерро) барои омӯзиши забони хориҷӣ шартан ба 3 категория ҷудо кардан мумкин аст:

1. Компютер тавре ба барнома дароварда мешавад, ки он ба амалиётҳои алоҳидаи истифодабаранда аҳамият дода, миқдори бузурги иттилоотро коркард карда, онро ба қисматҳои ҷудо мекунад.

2. Компютер имконият медиҳад, ки маълумот ҷустуҷӯ гардида, ба хоҳира гузошта шуда, коркард карда шавад. Масалан, истифодабаранда тавассути клавиатура метавонад матнро ҷоп кунад, онро таҳрир намуда, ба сабти аудио ё видео пайваст кунад; ҷоп кунад, онро дар диски қавӣ, дискет, CD-ром ё DVD сабт намояд ва бо почтаи электронӣ ба ҷойе фиристад.

3. Компютерҳо бо шабакаҳои минтақавӣ ва байналмиллалӣ пайваст гардида имконият доранд, ки дилхоҳ маълумотро ба даст оранд [2, с.37].

Ба воситаи компютер раванди хеле мураккабро автоматӣ кунондан мумкин аст. Тавассути компютер вазифаҳои омӯзгор ва машғулиятҳои аудиторӣ иваз карда мешаванд.

Худомӯзҳои компютерӣ. Алҳол дар бозори маҳсулоти мултимедӣ миқдори зиёди воситаҳои худомӯзӣ дар шакли CD-ром мавҷуд аст, ки дар он курсҳои гуногун барои омӯзиши мустақилонаи забони хориҷӣ бо матну машқҳои таълимӣ пешкаш мегарданд.

Худомӯзи электронӣ бояд чунин имкониятҳоро пешниҳод намояд:

1. Тартиб додани барномаи фардии таълим вобаста ба завқ ва имкониятҳои хонандаи мушаххас;

2. Ҳангоми таълим истифода намудани матнҳое, ки худ толибилмон интихоб намудаанд (масалан, мақолаҳо аз рӯзнома, мақбӯҳо ва ғайра);

3. Ҳамкорӣ бо дигар донишҷӯён;

4. Шаклҳои таҳрир (масалан, зери хатоҳо хат кашидан, зери хато хат кашида онро ислоҳ кардан, зери хато хат кашида онро эзоҳ додан) [2, с.52].

Ҳар як компютер бо барномаҳои стандартӣ барои коркарди матн, график, садо ва симо (сурат) мучахҳаз гардидааст, ки он метавонад барои омодагии омӯзгор ба дарс муфид бошад. Аз ҷумла, редакторҳои муосири матнӣ ба омӯзгор имконият медиҳанд, ки хеле зуд маводи ҷопиро барои гурӯҳ омода созад ва сифати он аз сифати маҳсулоти нашриёт кам набошад. Дар маводҳои мавҷуда ба зудӣ тағйирот даровардан мумкин аст. Аз ҷумла, ба матн ҷой кардани порчаҳо аз дигар матн ва даровардани тағйиротҳо.

Толибилмон метавонад бо истифода аз луғат ва сарчашмаҳои электронӣ маводи сабтнамуларо аз ҷиҳати мавҷудияти хатоҳои орфографӣ, пунктуатсионӣ ва грамматикӣ тафтиш намуда, онҳоро бевосита ба матн ҷой кунанд ва тағйирот дароранд.

Тартиб додани ҳуҷҷатҳои мултимедӣ. Пайдо гардидани воситаҳои рақамии иттилоотӣ аз ҷумла, CD-ром, DVD ва ғайра, афзун гардонидани хоҳираи компютер ва тақмили барномаҳои компютерӣ (аз ҷумла, муҳаррири компютери матн) барои истифодаи маълумотдиҳандаҳои мултимедии мураккаб дар шароити хона низ имконпазир гардидаанд. Системаҳои маълумотдиҳандаи муосир аз матн, садо, сурат ва тасвири видео иборат аст. Дар чунин шароит истифодабаранда на танҳо зуд аз як қисмат ба қисмати дигар мегузарад, балки ин ё он маълумотро бо шарҳу эзоҳи худ пурра мегардонад ё матн, садо ё тасвирро ба матнҳои дигар мегузаронад.

Як теъдоди зиёди барномаҳои мултимедии ғайридидактикӣ мавҷуданд, ки онҳо асосан барои соҳибзабонон пешбинӣ шудаанд, на барои шахсоне, ки забони хориҷиро меомӯзанд.

Ба чунин барномаҳо дохил мешаванд: энциклопедияҳо доир ба соҳаҳои гуногуни дониш, бозиро, маълумотномаҳо ва маводҳои таълимӣ барои намоёндагони касбҳои алоҳида, асарҳои адабии бадеие, ки бо расмҳо, порчаҳои синамо, намоишномаҳои театри, шарҳу эзоҳ ва иқтибоси рӯзномаҳо ва ғайра таъмин гардидаанд.

Воситаҳои нави информатсионӣ дар ҳаёти имрӯзаи мо ҷойи намоёнро ишғол менамоянд. Онҳо дар дарсҳои забони хоричӣ барои баланд бардоштани малака ва маҳорати донишҷӯён истифода бурда мешаванд ва онҳоро инкишоф медиҳанд. Истифодаи технологияи информатсионӣ-муоширатӣ дар раванди таълиму тарбия барои мунтазам ва мушаххас кардани таълим кӯмак мекунад, шавқи хонандаро нисбати фан зиёд мекунад, барои пешгирии хатоҳои ёрӣ медиҳад [5, с.136]. Истифодаи компютер ва воситаҳои таълимии рақамӣ дар омӯзиши забони хоричӣ ба хонандагон кӯмак мерасонад, монетаҳои психологиро дар раванди истифодаи забон ҳамчун воситаи муошират барҳам медиҳад.

Дар методикаи муосир ҳангоми истифодаи шаклҳои муштараки таълим хонанда шахси асосии амалкунанда мегардад ва худ роҳи омӯзишро пеш мегирад [1, с.172]. Муаллим дар ин радиф нақши мушовирро мебозад ва вазифаи асосии ӯ ташкил ва шавқоваркунонии раванди таълим мебошад.

Дар дарсҳои забони хоричӣ чунин воситаҳои таълимии рақамӣ истифода мешаванд: намоишҳо дар Power Point, таҳриргарҳои матн, таблитсаҳои электронӣ, тестҳо, китобҳои дарсии электронӣ, манбаҳои таълимии интернетӣ.

Алоқаи телекоммуникатсионии компютерӣ мутобиқ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти имрӯза ворид шуда истодааст, махсусан дар соҳаи савдо, иқтисодиёт, васоити ахбори умум ва илму дониш. Инчунин истифода бурдани технологияи компютерӣ вақтро сарфа мекунад.

Раванди омӯзиши технологияи компютерӣ як қатор навгониҳо ва масолаҳои техникаро илмиро ба инсоният тақвият мебахшад, ва инчунин дараҷаи баланди эҷодиро дар илми имрӯзаи мо тақозо менамояд. Истифода бурдани тахтаи электронӣ ва нишон додани филмҳо дар ин тахтаи бузурги аксунанда дар машғулиятҳои забони англисии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон (ДТТ) хеле ҷолиб буданд. Ҳамин тариқ нишон додани филмҳо тариқи тахтаи электронӣ ба шахс як қатор малакаҳои тақвият мебахшад. Чунин намоишҳо барои шароитҳои зерин мусоидат менамоянд:

- 1) Диққати хонандагонро ба лаҳзаҳои муҳими маълумоти пешниҳодшуда ҷалб мекунад;
- 2) Намунаи айёниятҳои маҳсулнокро дар шакли схемаҳо, диаграммаҳо ва ғ. тайёр мекунад;
- 3) Ҳамзамон ба чанд намуни хотира таъсир мерасонанд: бинӣ, шунавоӣ, эмотсионӣ.

Васоити таъминоти барномавии тайёр кардани намоишҳо дар дӯконҳои махсус мавҷуд буда, онҳо бидуни барномасозӣ дар муддати кӯтоҳ тайёр кардан, дар вақти лозима тағйир додани намоиши компютерӣ имконият медиҳанд. Яке аз барномаҳои муфид барои тайёр кардани намоишҳо дар ДТТ ин Microsoft Power Point ба ҳисоб мерафт. Вай ба муаллим имконият медиҳад, то ки дар муддати кӯтоҳ намоишҳои худро созад. Намоишҳои рангоранг шавқу завқи хонандаро зиёд мекунад. Онҳо масъалаҳои истифодаи маводи айёниро ҳал мекунад.

Тайёр кардани намоиш аз тарафи омӯзгор нигоҳи эҷодӣ, корҳои зиёди тайёри ва дониши хуби компютериро талаб мекунад: тайёр кардани слайдҳо, ки ҳар кадоми он бояд мантиқан дар доираи мавзӯи дарс бошад ва ин намоиш дарсро рангоранг, диққатҷалбкунанда мекунад. Аз ин рӯ, тайёр кардани дарс-намоишҳо ин омилҳои эҷодӣ барои муаллим аст.

Намоишҳои мултимедӣ ба чунин бартариятҳо соҳибанд:

1. Вобастагии айёниятҳои матнӣ, аудиоӣ ва видеоӣ;
2. Имконпазирии истифода барои намоиш ҳамчун тахтаи мултимедии муштарак, ки барои аз худ кардани маводи лексикӣ, грамматикӣ ва услубиву фонетикӣ имконият фароҳам меорад;
3. Имконпазирии истифодаи слайдҳои алоҳида ба ҳайси маводи рӯидастӣ;
4. Фаъолгардонии диққати ҳамаи хонандагон;
5. Таъмини маҳсулнокии дарк ва азхудкунии маводи нави таълимӣ;
6. Баамалории санҷиши дониши нави азхудкарда ва системавикунонии маводи омӯхташуда;
7. Вобастагии корҳои мустақилонаи беруназсинфӣ ва синфӣ хонандагон;
8. Сарфи вақти таълимӣ;

Барномаи Microsoft Power Point (MPP) ва маҳсули он дорои як қатор хусусиятҳо мебошад, ки аз васоити урфии тасаввуроти айёни фарқ мекунад. Ба онҳо мансубанд: таъсири муштарак – имконияти тағйирёбӣ ва таъсир кардан ба фаъолияти амалкунанда; маҷмӯи маълумоти пешниҳодшаванда – имконияти роҳбарикунӣ намоиш; фосиланокӣ – комил будани мазмуни слайдҳои ҷудоғона ва ё гурӯҳи слайдҳо; мутобиқати барномавӣ – имконияти истифодаи объектҳо аз дигар барномаҳо, масалан аз замимаҳои MS Office; дастрасии асбобҳои техникӣ – кор карда тавонистани истифодабаранда бо маҷмӯаи барномаҳои MS Office.

Барои муаллимони 3X истифодаи содаи MS PowerPoint аҳамияти махсус меорад. Объектҳои гуногуни информатсионӣ: матнҳо, маводи лексикиву грамматикӣ, тасвирҳои метавонанд вобаста ба имкониятҳои пешбарии слайдҳо муфидтар пешниҳод шаванд.

Дар машғулиятҳои забони хоричӣ асосан намоишҳои таълимӣ нишон дода мешаванд [6, с.41]. Онҳо аз рӯи фаъолияти нутқи фарқ карда метавонанд (ҳамгоми омӯзиши хониш, хат, суҳанронӣ ва ё шунавоӣ); аз рӯи намудҳои нутқ (ҳангоми омӯзиши лексика, грамматика ва ё фонетика); аз рӯи навъҳои таълим (пурмазмунӣ, маъноӣ, шифоҳӣ, тасвирӣ). Истифодаи намоишҳои PowerPoint дар раванди таълим истифодаи машқҳои гуногуни забонӣ ва нутқиро осон мекунад: муқаллидӣ, гузоришӣ, трансформатсионӣ, тазакурӣ.

Истифодаи намоишҳои компютерӣ дар дарс чунин имкониятҳоро фароҳам меорад:

- шавқу ҳаваси хонандагон зиёд шавад;
- шумораи зиёди маводи тасвирӣ истифода шавад;
- дарс сермаҳсул мегардад (бе назардошти вақт барои сарфа дар тахтаи синф);
- хонандагон ба раванди мустиқили таълим ҷалб карда мешаванд, ки махсусан барои мукамалгардонии маҳорату малакаи онҳо зарур аст.

Аз ин рӯ метавон гуфт, ки барномаи PowerPoint ба муаллим имконият медиҳад, ки барои масъалаҳои муайяни таълимӣ маводи таълимӣ босифатро тайёр кунад.

Масъалаи истифода бурдан/набурдани ВТТ дар дарсро бояд пеш аз ҳама аз рӯи мақсад ва вазифаҳои дарси мушаххас ҳал кард. Ба ғайр аз он бояд донист, ки имкониятҳои намудҳои гуногуни ВТТ ва ҳамоҳангии онҳо, ҳамчунин ҳам талаботҳои, ки ба онҳо бояд ҷавоб диҳанд. Истифодаи васоити техникӣ барои таълиму тарбияи насли наврас – яке аз хусусиятҳои асосии ташаккули нутқи мактабӣ ва ҷаҳонбинии онҳо мебошад. Васоити техникӣ барои баланд бардоштани сифати таълим ва барҳам додани ҳастагии хонандагон мусоидат мекунад. Васоити техникӣ имконият медиҳанд, ки мавод ба таври аёнӣ пешниҳод гардад [1, с.196].

Васоити техникӣ муосир ба муаллим кӯмаки бузурге мерасонанд, ҳамчунин барои баланд бардоштани сифати таълим заруранд. Онҳо ёрӣ мерасонанд то масъалаҳои зерин ҳал карда шаванд:

- ба хонандагон маълумоти пурратару комилтарро доир ба воҳиди омӯхташаванда ва ё объект додан ва ба ҳамаин васила сифати таълимиро баланд бардоштан;
- айёнияти таълимиро баланд бардоштан, ҳамчун натиҷаи ин, чунин маводро ба хонандагон дастрас кардан, ки ҳангоми усулҳои соддатарини баён дастрас ва дастнорас мешаванд
- суръати баёни маводро баланд кардан;
- талаботи хонандагонро бештар қонеъ кардан;
- фаъолиятмандии муаллиму хонандагонро таъмин месозад.

Видео дар дарс. Истифодаи ин ё он васоит дар дарс, аз методикаи интихобкардаи муаллим вобаста аст. Барои самаранок истифода бурдани васоити техникӣ ҳолати истифодашаванда аҳамияти бузургро дорад, ки дар он истифода мешавад, Масалан, муаллим барои гузаронидани дарс бо истифода аз видео тайёри дида, бояд бодикқат пеш аз дарс маводҳои видеоро худаш тамошо кунад, матн онро дар шакли ҷопӣ омода созад ва баъдан он маводро ба хонандагон нишон диҳад [3, с.64]. Дар раванди тамошои филм бояд кадрҳои омода карда шаванд, ки муаллим ба воситаи онҳо диққати хонандагонро ҷалб кунад ва луғоти навро фаҳмонад. Бархе аз калимоти нава метавонанд пешакӣ фаҳмонда нашаванд, агар предмет ва ё ҳодисоте, ки онҳо ифода мекунанд, ба хонандагон шинос бошанд ва мазмуни онҳоро аз рӯи матн мефаҳманд [4, с.106].

Дарс бо истифодаи васоити техникӣ ин сифатан намуди нави машғулият аст, ки дар он муаллим бояд усулҳои шарҳи маводи таълимӣ худро бо он методикае, ки ҳангоми барномаи телевизионӣ, истифодаи кинофилм, сабтҳои овозӣ ва ғ. истифода мешаванд, ҳамоҳанг созад.

ВТ сохтор ва шакли машғулиятро тағйир медиҳад. Таҷрибаи омӯзгорони 3X дар дарсҳо бо истифодаи ВТ нишон медиҳанд, ки ҳар қадар дараҷаи тахассуси ва салоҳиятнокии муаллим баланд бошад, ҳамон қадар истифодаи ВТТ самаранок мешаванд.

Муаллими баландтаҷриба истифодаи ВТ-ро дар ин ё он дарс ба нақша гирифта натавонад мақсадҳои дидактикӣ, ки онҳоро ба ин восита дастрас мекунад, балки натиҷаи истифодаи онҳоро, кори иловагӣ бо хонандагонро муайян бикунанд. Талаботи муҳим аз он иборат аст, ки ВТ ҳамон вақт истифода бурда шавад, ки хонандагон ба он омода бошанд ва ба воситаи он мақсадҳои дидактикӣ ба даст оянд [7, с.47].

Дарс бо истифодаи ВТ-ро ба нақша гирифта, муаллим маводи таълимиро муайян мекунад, ки барои омӯзиши он ВТ ҳатмист; аз фонди дастурамалҳо ҳамонашро мегирад, ки барои ҳалли масъалаҳои пешгузаштааш лозим аст; ҷои дастурамалро дар дарс муайян мекунад; методикаи истифодаи онро ҳангоми дарс эҷод мекунад.

Ба васоити техникӣ, ки бештар диққати хонандагонро дар дарси забони хоричӣ таъмин медиҳанд, чунин воситаҳо мансубанд:

Истифодаи филм дар дарс.

1. Филмҳои таълимӣ ва порчафилмҳо. Бинобар сабаби васеъ истифода бурдани порчафилмҳо дар раванди таълим вазифаи филмҳои таълимӣ амалан тағйир ёфт. Онҳо пеш аз ҳама барои ба система дарорӣ ва ҷамъбасти кардани дониши хонандагон хизмат мекунанд.

Филмҳоро метавон бевосита ҳангоми омӯзиши маводи нав ҳам истифода бурд. Дар ин маврид мақсаднок истифода бурдани филмҳо, ки масъалаҳои ҷудогонаи мавзӯро рӯшан мегардонанд ва дорои маводи воқеӣ мебошанд, барои ташаққули тасаввуроти хонандагон муфиданд. Чунин филмҳои дорои хусусиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангиро мо дар машғулиятҳои ЗХ дар ДТТ барои ороستاني сӯҳбат ва қисса мавриди истифода қарор додаем. Намоиши филм қисми маҳдуди дарс аст ва он бо дигар методҳои дарс, инчунин бо кори мустакилонаи хонандагон ҳамроҳанг мешавад.

Телевизион. Барномаҳои телевизионӣ, ки метавонанд дар раванди таълим истифода шаванд, шартан ба 3 гурӯҳи калон ҷудо мешаванд. Якеи онҳоро барномаҳои ташкил медиҳанд, ки вобаста ба барномаи таълимӣ тайёр шудаанд; онҳо бевосита дар дарс истифода мешаванд, аммо каме аз доираи дарс беруранд ва донишу ҷаҳонбинии хонандагонро тақмил медиҳанд.

Барномаи таълимии телевизионӣ метавонад дар зинаҳои гуногуни омӯзиши маводи таълимӣ истифода бурда шаванд. Зеро барнома метавонад ба дарс ҳамчун қисми ташкилбанди ҳангоми омӯзондани мавзӯи нав аз тарафи муаллим дохил карда шавад. Дар ин ҳолат бояд дар оянда ба маълумотҳои аз барнома гирифташуда таъкид кард, коркарди саволҳои мавзӯро бо ёрии дигар воситаҳо давом дод. Пеш аз қабули барномаи телевизионӣ дар сӯҳбати воридшавӣ муаллим хонандагонро барои қабули маълумоти нав аз экран тайёр мекунад, аммо маводро тақрор намекунад. Ҳангоми истифодаи барномаи телевизионӣ ба сифати сарчашмаи асосии донишҳои нав доир ба мавзӯ саволҳо бояд вазифаи ҷамъкунандаи маълумотҳои навтарин доир ба мавзӯ бошанд.

Барномаҳои телевизионӣ метавонанд ба ҳайси маводи таълимии умумитардонидани доир ба мавзӯ бошанд. Дар ин ҳолат ҳангоми қабули барнома ҳамин саволҳои асосӣ бояд коркард карда шаванд. Барнома донишҳои хонандагонро доир ба нуқтаҳои асосии мавзӯ ҷамъоварӣ мекунад.

Гурӯҳи дуҷониба барномаҳои телевизиониро гурӯҳи барномаҳои хусусияти умумитаълимӣ дошта ташкил медиҳанд.

Баъд аз тамошо кардани ҳамма намудҳои намоиши телевизионӣ ҳамин омӯзгорон мисли қоида мазмуни барномаи телевизиониро пурра мекунанд. Барои шарҳ додани мазмуни барнома, агар ба ақидаи ӯ ноপুরра бошад, пурра мегардонад; аз ҳамма бештар саволҳои зарурӣ, ки шарҳталабанд, шарҳ медиҳад; маълумоти хонандагон гирифтаро мустақкам мекунонад; хулосабарорӣ мекунад.

Дар гурӯҳи сеҷониба барномаҳои телевизионӣ барномаҳои дохил мешаванд, ки ба муаллим равона шудаанд. Ба онҳо барномаҳои хусусияти методӣ ва умумитаълимӣ дошта дохил мешаванд. Аз тамошои ингуна барномаҳо муаллим метавонад маълумоти муфиди бисёреро гирад: муносибатҳои услубӣ (дифференсиалӣ), маслиҳатҳои ҷудогона доир ба ташкили дарс, маълумот оид ба ин ё он ҳодисаҳо, воқеаҳо ва ғ.

Ҳамин тариқ, дар истифодаи ВТТ ҳолатҳои асосии методиро бояд фаромӯш накард: интихоби аз ҳама беҳтарин филм, сабти овозӣ, барномаи телевизионӣ аз тарафи хонандагон бо роҳбарии омӯзгор; ВТТ дар он ҳолат самаранок мегардад, ки агар он дар ҳамроҳангӣ бо тамоми маводи таълимӣ истифода шавад [8, с.28].

Натиҷаи тадқиқот ва таҷрибаи омӯзгорони беҳтарин нишон медиҳанд, ки барои истифодаи дастурҳои намоишӣ ҳангоми дарс ва самаранок гардонидани таълим бояд шартҳои зерин амалӣ гарданд: мавҷудияти маҷмӯи васоити техникӣ ва дастурнамалҳо барои истифодаи онҳо дар муассисаҳои таълимӣ; аз ҷониби муаллим донишҷӯи мӯхтавои дастурнамал, банақшагирии дуруст ва истифодаи он, интихоби маҷмӯаи дастурнамалҳои таълимӣ, аз ҷумла намоишӣ, ки ба муаллим барои ҳалли масъалаҳои ҷудогона кӯмак мерасонад, ва дар охир, омодагии методиву техникаи омӯзгор дар ин ҷода нақши муҳим мебозад.

АДАБИЁТ

1. Алиев С.Н. Общая методика обучения иностранным языкам (на тадж.яз.)/ Учебник для студентов факультетов иностранных языков педагогических университетов. -Душанбе: ТГПУ, 2018. -536 с.
2. Кацук С. М. Использование компьютерных обучающих программ на занятиях по французскому языку //Иностранные языки в школе. 2000. №5.
3. Масленикова, О. Н. Интерактивные обучающие видеofilмы / О. Н. Масленикова, Д. А. Дачевский // Телекоммуникации и информатизация образования. — 2006. — N 5. — С. 63-65 .
4. Огольцова Н. Н. Мультимедийные проекты как форма интеграции педагогических и информационных технологий / Н. Н. Огольцова, В. А. Стародубцев // Информатика и образование. — 2007. — N 7. — С. 104-106.
5. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования [Текст]/ Е.С. Полат. – М.: Нар. Образование, 1999. -224с.
6. Савченко Н.А. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций. 2008. – Интернет ресурс: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/84193>

7. Сайфуллаев Х.Г. Педагогическая технология в обучении иностранным языкам с целью формирования у обучающихся черт вторичной языковой личности // Вестник педуниверситета /Серия педагогика и методика преподавания. –Душанбе, 2015. -№ 6-2 (67). –С.46-52.
8. Хуторской А.В. Телекоммуникационные образовательные технологии. Итоги и перспективы Всероссийского конкурса «Дистанционный учитель года» // Интернет. Общество. Личность. ИОЛ – 2000.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА

В статье речь идет о мультимедийных программах обучения, которые способствуют тренингу различных видов речевой деятельности и сочетать их в разных комбинациях, осознать языковые явления, позволяют развитию лингвистических способностей, создают коммуникативные ситуации, автоматизируют языковые и речевые действия, а также обеспечивают реализацию индивидуального подхода и интенсификацию самостоятельной работы учащихся. Компьютер позволяет учителю обогатить занятия набором электронных иллюстраций, сделать их более интересными и запоминающимися, шире реализовать творческие возможности обучающихся, глубже учесть особенности группы и индивидуальные качества каждого студента.

Ключевые слова. *Мультимедийные программы, мультимедийная технология, виды речевой деятельности, языковые явления, коммуникативные ситуации, индивидуальный подход, электронные иллюстрации, индивидуальные качества, общение, коммуникация, компетенция.*

MULTIMEDIA TECHNOLOGIES AS ONE OF THE WAYS OF FORMATION OF THE COGNITIVE INTEREST OF STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITY

The article deals with multimedia training programs that contribute to the training of various types of speech activity and combine them in different combinations, recognize language phenomena, allow the development of linguistic abilities, create communicative situations, automate language and speech actions, and also ensure the implementation of individual approach and intensification independent work of students. The computer allows the teacher to enrich the classes with a set of electronic illustrations, make them more interesting and memorable, more widely realize the creative abilities of students, take deeper consideration of the group's characteristics and individual qualities of each student.

Keywords. *Multimedia programs, multimedia technology, types of speech activity, language phenomena, communicative situations, individual approach, electronic illustrations, individual qualities, communication, communication, competence.*

Сведения об авторе:

Султанова Сурайё Абдурашидовна – аспирант кафедры методики преподавания английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел.: (+992) 919 539 264

About the author:

Sultanova Surayo Abdurashidovna - postgraduate student of the English Teaching Methods Department at the Tajik State Pedagogical University, named after S. Aini tel. : (+992) 919 539264

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Баротова Г.Ю.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Происходящие в нашей стране демократические преобразования, процесс вступления в мировое экономическое общество привели к изменениям в отношении сообщества к проблемам людей с особыми образовательными потребностями, привели к осознанию необходимости их более широкой интеграции в образовательный процесс.

В школьном образовании данная установка была воплощена в создании особых факторов для любого ребёнка для получения полноценного образования, включения его в интегральный образовательный процесс учебного заведения, а также для обеспечения равных возможностей для детей с особенностями развития в освоении разного уровня образовательного стандарта.

Саламанская декларация, принятая в 1994 году, подчёркивает, что дети с особыми потребностями «должны учиться вместе во абсолютно всех случаях, когда это возможно» [1, с.11]. В то же время подход «школа для всех» сообщён в степень качества приоритетной задачи: создание инклюзивного образования либо интегрировать образования, которое подразумевает адаптацию системы образования к потребностям ребёнка с ограниченными возможностями.

За рубежом, разработка и внедрение комплекса нормативных законодательств, способствующих расширению образовательных возможностей для детей с особыми потребностями, ведётся с 1970-х годов. В самый современный образовательной политике США. В Соединённых Штатах и Европе было разработано несколько подходов к данной проблеме, включая: расширение доступа к образованию, интеграция, инклюзия, т.е. включение (inclusion).

В данный момент глобальный подход к образованию детей с особыми потребностями и с ограниченными возможностями связан с их участием в обыкновенных общеобразовательных школах. В этом контексте нужны новые методологические подходы для учебы, подготовки и роста будущего преподавателя, будущего профессионала, которому нужно организовать обучение и работе с детьми в инклюзивном образовании: овладение студентами высокопрофессиональными компетенциями при работе с детьми в инклюзивном образовании. Широкое внедрение мысли интеграции и включения в общеобразовательной школе в стране во многом зависит от квалификации сотрудника, что требует изменений в процессе подготовки будущих преподавателей.

Подготовка будущего преподавателя к работе с учениками с особыми образовательными потребностями становится одной из главных задач педагогических высших учебных заведений и педагогического образования в целом. Исследования показывают, что будущие преподаватели недостаточно подготовлены для работы с детьми с особыми образовательными потребностями и для налаживания сотрудничества с семьёй. Исследование выявила их невысокий уровень готовности к работе в фактор включённого обучения. Существуют серьёзные недостатки в педагогической подготовке современного преподавателя (непонимание сущности инклюзивного образования, плохое понимание роли личного воспитания в обучении детей с особыми потребностями, невысокая диагностическая культура, устаревшие психолого-педагогические методы и т. д.).

Это отличительно для преподавателей других государств. К примеру, шведский учитель Питер С. Гюнвалля отмечает, что многие преподаватели «не владеют нужными знаниями, не имеют опыта командной работы, не применяют компетенции товарищ товарища в процессе планирования и оценки школьной работы» [2, с. 78]. Образовательная практика в наших школах доказывает, что большинство преподавателей не готовы качественно работать с детьми в рамках инклюзивного образования. Преподаватели общеобразовательных школ (как в традиционных классах, так и в классах с инклюзивным образованием) не владеют достаточными навыками грамотной и верной работы в условиях инклюзивного образования.

В педагогической практике существуют противоречия между социальным заказом на компетентного преподавателя, готового к продуктивному взаимодействию с детьми, имеющие особые образовательные потребности, с их родителями, к поддержке домашнего воспитания в условиях инклюзивного обучения, и неимением научно обоснованного механизма формирования нужной психолого-педагогической компетентности в процессе вузовской подготовки; между потребностью образовательных учреждений в педагогах, ориентированных на гуманистическое взаимодействие с семьёй учеников, и недооценкой преподавателями этот нюанс в своей высокопрофессиональной деятельности, неимением у педагогов нужной инклюзивной компетентности, под которой понимается «интегративное личностное образование, обуславливающее способность исполнять высокопрофессиональные функции в процессе инклюзивного образования» [3, с. 7].

В данный момент требуется новая образовательная парадигма, новый подход к подготовке будущих учителей, основанный на компетентностном подходе. Оно должно быть направлено на повышение теоретической и практико-ориентированной направленности курса педагогики и педагогической практики в высшее учебное заведение. О.Л.Жук подчёркивает, что педагогическая подготовка студентов в классическом учебном заведении «является высокоэффективным средством личностного и высокопрофессионального совершенствование будущих специалистов» путём овладения их психолого-педагогическими компетенциями [4, с. 296].

В системе высокопрофессиональной подготовки будущего учителя главное создавать условия не только, чтобы учащиеся овладели педагогическими знаниями, но и способствовать развитию творческой активности, способной генерировать новые мысли, реализовывать гуманистическую позицию, в основе которой лежит о принадлежности, диалоге, понимании, воспитании ребёнка. В контексте общепрофессиональной компетентности учителя нужно сформировать его гуманистическую жизненную позицию, которая определяет специалиста-профессионала.

В связи с этим, с одной стороны, важно включить информацию о инклюзивном образовании в содержание курса университетской педагогики, с другой стороны, во время семинаров и педагогической практики необходимо формировать профессиональные компетенции для работы с детьми со специальными образовательными потребностями. Это означает, что включение влечет за собой изменения и модификации содержания подготовки учителей, подходов, структур и стратегий и включает в себя множество решений возникающих проблем.

Вопрос не в том, как интегрировать каждого учащегося в систему базового образования, а в том, как ее трансформировать, чтобы все ученики чувствовали себя как дома.

Основой инклюзивного образования является идеология, исключаящую каждую дискриминацию в отношении детей. Он обеспечивает одинаковое отношение к всем людям, но создаёт особые условия для детей с особыми образовательными потребностями и ограниченными возможностями. Любому ребёнку

должна быть предоставлена возможность реализовать свои внутренние резервы, принести выгоду сообществу.

В этом контексте компетентностный подход может стать методологической основой при подготовке будущего учителя к работе с детьми в рамках инклюзивного образования. С его помощью вы можете добиться более качественной подготовки квалифицированных учителей соответствующего уровня. Это значит, что будущие учителя должны приобрести в учебное заведение систему компетенций, обеспечивающую их успешное сотрудничество с детьми и семьёй в решении проблем инклюзивного образования.

Высокопрофессиональная компетентность учителя - это наличие определённого запаса знаний, дать возможность независимо действовать в решении педагогических задач, умение использовать определённые высокопрофессиональные педагогические навыки в решении нестандартных задач, единство теоретической и практической готовности к педагогической деятельности, активность, интеграция опыта, теоретических знаний и практических навыков, наличие общей культуры личности, а также личностных степеней качества, важных для учителей.

Рассматривая компетенцию как трудную систему образования, главное выявить её основные характеристики: мотивационные (готовность к осуществлению компетенции), когнитивные (владение знаниями о содержании компетенции), поведенческие (опыт роста компетенций в разных стандартных и не стандартных ситуациях), ценностно-смысловые (обеспечение одинаковых возможностей для всех детей), эмоционально-волевые (регуляция процесса и результат проявления компетентности).

Компетентность включает в себя когнитивный компонент (разные категории знаний, планирование, выявление возможностей для покупки знаний). Распознают следующие категории знаний: описание знаний, прогнозирование знаний, объяснение знаний, системное знание, контроль знаний. В это случае знание действует как сознательная норма и входит в контекст личности.

Это оперативно-технологическая составляющая, которая включает в себя опыт реализации событий. Это приобретённые навыки и способности, которые человек может применить в разных проблемных ситуациях. Компетенции включают в себя не только когнитивный и операционно-технологические компоненты, но и мотивационно-целевые компоненты.

Мотивация - характерный признак грамотного поведения. Мотивация задаёт траекторию индивидуального развития и роста личной компетентности. Не беспричинно в самых современных текстах о мотивации они выделяют в степень качества отдельного явления «мотивацию компетентности», которая коррелирует с мотивацией достижения.

Психолого-педагогическая компетентность рассматривается нами как неотъемлемое свойство личности и результат, дать возможность преподавателю качественно исполнять педагогический процесс в условиях инклюзивного образования, взаимодействовать с семьёй студента, исполнять педагогическую поддержку в контексте гуманистической парадигмы, а также сопровождение семьи со здоровым ребёнком либо ребёнком с особыми образовательными потребностями. Компетенции подразумевают сосредоточиться не на результатах обучения как сумме полученной информации, а на способности человека использовать ее в разных проблемных ситуациях.

В контексте нашего исследования представляется возможным определить психолого-педагогические основные компетенции преподавателя-педагога в инклюзивном образовании. Психолого-педагогическая компетентность понимается как внутренний потенциал, скрытые психолого-педагогические новообразования, включая знания, восприятие, программы (алгоритмы) действий, системы ценностей и взаимоотношений, обеспечивающие взаимодействие детей в инклюзивном образовании, а также в детей, воспитанность, гибкость мышления и т. д.), личные качества (воспитанность, внимательность, доброты, честные наветы, доброжелательность, сочувственность, искренность, справедливость, изобретательность, эмоции и т. д.).

В иерархии психолого-педагогических компетенций, необходимых для будущего преподавателя, педагога для высокоэффективной работы с детьми и с их родителями в условиях инклюзивного образования, одной из важных мест занимает контрольная компетенция. Это позволяет отслеживать процесс обучения и воспитания детей в инклюзивной образовательной среде и соотносить фактические результаты, помогать детям с особыми образовательными потребностями и поведением, сотрудничать с их родителями и торможение, а также принимать во внимание индивидуальность домашнего окружения.

Педагогическая исследование является неотъемлемой частью мониторинга, она включает в себя мониторинг, проверку и оценку, накопление статистических данных, их исследование и выявление динамики.

Диагностическая компетентность выявляет готовность будущего преподавателя, педагога к ценностному отношению к детям с особыми образовательными потребностями, установлению контактов с родителями, получению достаточной информации о семье: состав (полный, неполный, многолетний, включает два либо три поколения родственников), степень и характер влияния его членов на студента, уровень образования, материальное благосостояние, индивидуальность домашней культуры, интересы и потребности родителей, организм ребенка, на поддержку процесса домашнего воспитания, установление отношений со студентом, семья в традиционных классах и классах с инклюзивным образованием; овладение диагностическими инструментами (опросник, тесты, беседа, опросник и т. д.).

Следующей главной компетенцией высокопрофессиональной деятельности преподавателя является тексты-компетенция, которая характеризуется знанием проблем воспитания и обучения учеников, пониманием индивидуальности содержания инклюзивного образования, приобретением знаний и навыков работы с детьми с особыми потребностями, инвалидностью. Контентная компетенция позволяет структурировать данные, касающиеся детей с проблемами в обучении и поведении, индивидуальность работы с родителями, понять возможности их творческого потенциала, информационную, техническую поддержку и, конечно, уровень подготовленности учащихся и их характеристики.

Овладение прогностической компетентностью будущего преподавателя, воспитатель позволяет предугадывать рост их деятельности, проблемы, возникающие в работе с детьми с особыми потребностями, с их родителями, создавать модификации их решений и предугадывать последствия используемых решений. Прогнозирование педагогического процесса и его результаты способствуют росту студентов таких личностных степеней качества, как способность к самоанализу и уверенности в себе. Когда студент делает прогноз процесса достижения определённых результатов, он развивает навыки инновационного мышления, планирования, управления информацией и ориентации на результат.

Предиктивная компетентность позволяет будущему учителю планировать свою будущую деятельность, определять смысл жизни, формировать ценностное отношение к образованию и здоровому образу жизни, иметь соответствующие ценностные ориентации. Это значительное руководство в воспитательной работе.

Проектная компетентность является ведущим компонентом высокопрофессиональной компетентности преподавателя. Он считается одним из основных результатов профессионально-педагогической подготовки профессионала и обеспечивает готовность педагога к работе по инклюзивному образованию, сотрудничеству с родителями. Компетентность дизайнера включает в себя способность преподавателя предугадывать результаты своей деятельности, определять последовательность своих действий в достижении цели, т.е. соединять педагогическо-стратегический план и тактику.

В процессе обучения значительно важно, чтобы будущие преподаватели включали в проектные задания, основанные на личностно значительном выборе стратегический план работы с детьми с особыми потребностями и с родителями воспитанников. Нужно трансформировать инвариантную и переменную части содержания дисциплин педагогического цикла путём обновления творческого компонента, реализуемого посредством применения активных методов обучения, которые даёт возможность учащемуся проявить себя в степени качества творческого предмета при проектировании работы с детьми в рамках инклюзивной образовательной среде и их родители. Главным компонентом проектной компетенции являются навыки проектирования профессионала-специалиста, которые следует оглядывать как совокупность действий, выполняемых учителем, превосходящая реальность организации учебного процесса.

Преобразование учебного процесса в учебном заведении для формирования дизайнерских навыков у будущих преподавателей является целенаправленным, системным, творческим и креативным, основанным на инновационных концепциях образования, мыслях алгоритмического подхода, обеспечивает формирование лучшей методики проектирования посредством роста мотивационных, содержание и организаторские способности будущего преподавателя, компонента алгоритмической деятельности. Самый современный успешный преподаватель должен овладеть технологиями проектирования своей деятельности, учебно-воспитательного процесса; проектная деятельность в инклюзивном образовании, индивидуальное развитие и рост студентов.

Рефлексивная компетентность связана со способностью будущего учителя оценивать свою работу в целом, способностью видеть причинно-следственные связи между его задачами, целями, способностями, средствами, условиями, результатами. Рефлексивная компетентность - это процесс осознания, анализа, критического понимания субъектом педагогического процесса того, как его действия и действия, методы управления учебным процессом воспринимаются учащимися, способствуют реализации задач обучения и воспитания. Он ориентирован на понимание учителем процесса и результатов своей деятельности с детьми и родителями, в ходе которого они оценивают и переоценивают свои знания, способности, ошибки и возможности. Реализация этой компетенции предполагает создание в учебном процессе учащихся условий для развития рефлексии, выстраивания самооценки среди субъектов образовательного процесса.

Рефлексивная компетентность также инициирует понимание будущим учителем потенциала личностного роста.

Коммуникативная компетентность характеризует особенности коммуникативной деятельности будущего учителя, особенности его общения со студентами в процессе инклюзивного образования и их родителями. Позволяет организовать вербальный и невербальный обмен информацией, а также диагностировать личные качества и качества собеседника; умение разрабатывать стратегии, тактику и технику взаимодействия с детьми и их родителями, организовывать совместную деятельность для достижения определённых социально значимых целей; умение идентифицировать себя с собеседником, понять, как он воспринимается партнёром по общению и сопереживает ему.

Конкуренция, основанная на конфликте, - это способность субъекта (организации, социальной группы, общественного движения и т. д.) в реальном конфликте выполнять действия, направленные на минимизацию деструктивных форм конфликта и превращение социально негативных конфликтов в курс

социально положительный. Он отражает уровень развития осведомленности о спектре возможных стратегий сторон в конфликте и способность содействовать конструктивному взаимодействию в конкретной конфликтной ситуации. Конфликтная компетенция включает в себя следующие компоненты: понимание природы противоречий и конфликтов; формирование конструктивного отношения к групповым конфликтам; владение коммуникативными навыками без конфликтов в сложных ситуациях; умение оценивать и объяснять возникающие проблемные ситуации; наличие навыков управления конфликтами; умение вырабатывать конструктивные принципы возникающих конфликтов; предвидеть возможные последствия конфликтов; способность конструктивно регулировать противоречия и конфликты; наличие навыков для устранения негативных последствий.

Эффективность формирования конфликтологической компетентности будущего учителя будет происходить эффективно, если: будут определены ее структурно-функциональные характеристики; процесс обучения основан на разработанной структурно-функциональной модели обучения в конфликтологической компетентности будущего учителя; образовательный процесс педагогического университета включает в себя специально разработанный курс «Конфликтологическая компетентность»; комплекс педагогических условий, направленных на эффективное воспитание конфликтологической компетентности студентов через педагогическую рефлексию, определен и включен в учебный процесс.

Время требует от учителей овладеть навыком исследования. Преподаватель руководит изменениями в образовании и работает в условиях перемен: увеличить объем научных, методических и исследовательских элементов в структуре педагогической деятельности, в том числе в создании новых видов педагогических практик и их научное понимание. Развитие способности учителя к самоанализу и проектной деятельности является важным направлением в развитии исследовательских навыков.

Исследовательская компетентность учителя может быть определена как способность и желание человека самостоятельно и эффективно осуществлять исследовательскую деятельность, прогнозировать результаты и применять их на практике в инклюзивном образовании.

Исследование позволяет расширить набор навыков, необходимых в профессиональной деятельности, поскольку это средство для развития интеллектуальных способностей, которые, в свою очередь, обеспечивают успех любой деятельности, особенно в области инклюзивного образования и семейного воспитания.

Наличие исследовательских навыков или исследовательской компетентности является способом решения любой проблемы профессиональной педагогической деятельности.

Особое значение имеют компетенции, связанные с технологиями и методами работы с детьми в инклюзивном образовании, с приобретением навыков и умений работать с детьми, у которых есть проблемы. Важно, чтобы преподаватель в университете выучил систему работы со студентами, которые нуждаются в помощи.

Для реализации компетентностного подхода в контексте инклюзивного образования учитель должен обладать определенными личными качествами, которые позволяют ему успешно выполнять воспитательную работу с детьми школьного возраста.

Предложенная иерархия навыков, необходимых для эффективной работы преподавателя в контексте инклюзивного образования и их внедрения в учебно-воспитательный процесс в вузе, окажет положительное влияние на качество педагогического образования. Преднамеренная реализация компетентностного подхода в процессе профессиональной деятельности поможет будущим учителям освоить методы и формы работы с детьми с особыми потребностями и их родителями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество, Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 года
2. Пер Ч. Гюнваль От «Школы для многих» к «Школе для всех» // Дефектология, 2006, № 2, С.73 –78.
3. Хафизуллина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки: авторефдис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / И.Н. Хафизуллина. – Астрахань, 2008. – 22 с.
4. Жук О.Л. Педагогическая подготовка студентов: компетентностный подход / О.Л. Жук. – Минск: ВИВШ, 2009. – 336 с.

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Данная статья посвящена подготовке будущего учителя к работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

Подготовка будущего учителя к работе с детьми с особыми образовательными потребностями становится приоритетом для общества и государства. Инклюзивное образование позволяет включить таких детей в школьную систему и обеспечить их полную социализацию.

Подготовка будущего учителя к работе с детьми с особыми образовательными потребностями становится приоритетной задачей для общества и государства. Инклюзивное образование позволяет включить таких детей в школьную систему и обеспечить их полную социализацию.

Выделены основные характеристики навыков, необходимых для эффективной работы учителя в инклюзивном образовании: мотивационные, мониторинговые, диагностические, познавательные, прогностические, плановые, рефлексивные, коммуникативные, конфликтные и исследовательские навыки.

Были подчеркнуты ключевые особенности способности учителя к успеху в инклюзивном образовании: мотивационные, контрольные, диагностические, информационные, прогнозирующие, дизайнерские, рефлексивные, коммуникативные, конфликтные и исследовательские навыки.

Обоснованы компетенции, связанные с технологиями и методами работы с детьми в инклюзивной образовательной среде.

Предложенная иерархия компетенций, необходимых для успешной работы учителя в контексте инклюзивного образования, служит основой для обновления психологических и учебных дисциплин в университете для будущих учителей, работающих с детьми с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, психолого-педагогическая компетентность, инклюзивная готовность.

PREPARING FUTURE TEACHERS TO WORK WITH CHILDREN IN CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

This article is dedicated to preparing a future teacher for work with children with special educational needs.

Preparing the future teacher for work with children with special educational needs is becoming a priority for society and the state. Inclusive education allows these children to be included in the school system and to ensure their full socialization.

Preparing the future teacher for work with children with special educational needs is becoming a priority for society and the state. Inclusive education allows these children to be included in the school system and to ensure their full socialization.

The main characteristics of the skills necessary for the effective work of the teacher in inclusive education are highlighted: motivational, monitoring, diagnostic, cognitive, prognostic, planned, reflective, communicative, conflict and research skills.

The key features of the teacher's ability to succeed in inclusive education were emphasized: motivational, control, diagnostic, informational, prognostic, design, reflective, communicative, conflict and research skills.

Competencies related to technologies and methods of working with children in an inclusive educational environment are substantiated.

The proposed hierarchy of competencies necessary for the successful work of a teacher in the context of inclusive education serves as the basis for updating psychological and educational disciplines at the university for future teachers working with children with special educational needs.

Keywords: *inclusive education, professional activity, professional training, professional competence, psychological and pedagogical competence, inclusive readiness.*

Сведения об авторе:

Баротова Гульчехра Юсуфджановна - ассистент кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Душанбе. Адрес: 734003, город Душанбе, проспект Рудаки 121

About the autor:

Barotova Gulchekhira Yusufdzhonovna - assistant of the chair of General pedagogy of Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Aini Dushanbe. Address: 734003, Dushanbe city, 121 Rudaki avenue

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БАТАЪЛИМ- ТАЛАБОТИ ДАРСИ МУОСИР

Бобомуродова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни

Солҳои охир дар партави дастурҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба баланд бардоштани сифати таълиму тарбия ҳамчун омилҳои асосии ташаккули шахсияти ҳамаҷониба рушдёрта таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад.

Вазорати маориф ва илми кишвар бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳоеро мавриди омӯзиш қарор медиҳад, ки ҳар кадом афзалиятнок ва калидӣ будани соҳаро бори дигар собит месозанд.

Яке аз чунин иқдомҳо гузариш ба низомии муносибати босалоҳият ба таълим аст. Муносибати босалоҳият ба таълим ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда шуда, барои баланд бардоштани сифати таҳсилот ва омода намудани шогирдонии сазовор ва ҳаматарафа инкишофёрта нигаронида шудааст.

Дар шароити имрӯза аз бар кардани паҳлуҳои муҳталифи босалоҳиятӣ ба мақсади асосӣ ва натиҷаи раванди таҳсилот таъдил ёфтааст. Дар раванди таҳсилоти муносибати босалоҳият ба таълим мавқеи муаллим ҳамчун таълимдиҳанда комилан тағйир меёбад.

Вай дигар интиқолдиҳандаи дониш, миёнрав байни китоби дарсию хонанда, пешниҳодкунандаи иттилооти таълимӣ нест. Мақсади асосии омӯзгор дар ин раванд аз бедор кардани шавқу ҳаваси хонанда ва ташаббусу мустақилияти таълимгиранда иборат мегардад.

Муаллим фаъолияти мустақилонаи хонандаро бояд тавре ташкил намояд, ки дар он ҳар як хонанда қобилият ва донишҳои худро амалӣ карда тавонад.

Дар раванди таҳсилоти муносибати босалоҳият ба таълим мавқеи хонанда низ тағйир меёбад. Хонанда унсури пасивии раванди таълим набуда, балки ӯ ба унсури фаъоли чараёни таълим табдил меёбад, яъне хонанда ва муаллим минбаъд ба сифати ҳамкор шинохта мешаванд, ба таъбири дигар, хонанда фақат шахси қабулкунандаи иттилоот нест.

Низоми муносибати босалоҳият ба таълим низомест, ки дар он диққати асосӣ ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаётӣ) равона мешавад. Низоми муносибати босалоҳият дар таълим ба саволҳои зерин: "Омӯзгор чӣ кор карда метавонад?" - "Омӯзгор кадом амалҳоро иҷро карда метавонад" ҷавоб медиҳад. Инчунин ҳангоми санҷидани диққати асосӣ ба сифати иҷрои амал равона мегардад.

Аслан "Салоҳият"- ро таълим намедиҳанд, балки салоҳият дар натиҷаи аз худ кардани дониш, малака ва маҳорат ташаккул меёбад. Яъне, салоҳият натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат мебошад.

Дар низоми муносибати босалоҳият ба таълим муносибатҳо ва раванди таълим хусусиятҳои ба худ хос доранд. Хусусиятҳои мазкур муносибати хонандаро ба таълим, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгор ва хонандагон, хонандагон ва маводи таълим, инчунин хонандагонро байни ҳамдигар муайян мекунанд. Доништан ва дар амал татбиқ намудани ин хусусиятҳо ба омӯзгор имконият медиҳад, ки сатҳи азхудкунии донишу малакаро баланд бардошта, ҳамзамон барои ташаккули шахсияти бомасъулият, ботарбия ва бомаърифат замина муҳайё созад.

Ин навъи таълим бештар ба мавзӯҳои проблемагузори ва роҳҳои ҳалли он аз нигоҳи хонанда ва инкишофи тафаккури интиқодии он сарчашма мегиранд. Хонанда дар асоси марҳалаҳои ибтидоии донишомӯзӣ аз қабули мушкilot (Оё ман метавонам?) то дарки вазъият, дарёфти фарзия (қоидасозӣ), дар асоси ғалатҳои худ роҳ ба сӯйи салоҳиятҳо меҷӯяд. Муносибати босалоҳият ба таълим ба хонанда маърифат додан, иҷро карда тавоништан, зистан ва яққола зиста тавоништанро талқин менамояд. Омӯзгорони имрӯзаро зарур аст, хонандаро натавонҳо ба шароити дохилии Тоҷикистон, балки берун аз он низ омода созанд. Бо сабабҳои идиомаи таҳсилу кор дар хориҷ аз кишвар ба ҷавонони мо мушкilotи забонӣ, салоҳияти касбу кори гуногун ва мутобиқшавиро ба вучуд меорад, аз ин рӯ, муносибати салоҳиятноки ба таълим дар асоси стандартҳои байналмилалӣ барои расидан ба ҳадафҳои судманд заминаи мусоид мегузорад.

Мутахассисон дар он назаранд, ки муносибати босалоҳият ба таълимро дар алоқамандӣ бо таълими анъанавӣ бояд ба роҳ монд, зеро татбиқи амалишавии муносибати босалоҳият ба таълим марҳалаи зиёдеро талаб мекунад. Методҳои коркарди таълими анъанавӣ аз назария ба амалия наздик шудан буда, дар муносибати босалоҳият ба таълим хонанда аввал бо проблема - воқеият рӯ ба рӯ карда мешавад, сипас, дар роҳи ҳалли он аз амалия ба назария ворид мешавад.

Рӯйи кор омадани муносибати босалоҳият ба таълим муносибати нав ба таълими муқаррарии анъанавии ҷойдошта мебошад, ки бо тақозои замон таҳавуллоти нигоҳу андеша, маҳорату малака ва соҳибкасбу иҷтимоишавии ҳар як фарди ҷомеаро дар замони муосир ба миён мегузорад. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълим давра ба давра, зина ба зина дар муҳлати тӯлонӣ дар натиҷаи омӯзиш, таҳлил, мушоҳида, баррасӣ ва таҳияи дастурҳои методӣ метавонад рӯйи кор ояд ва натиҷаи самаранок бидиҳад.

Ҷаҳонишавӣ ва ворид гардидан ба сохтори ягонаи таҳсилот ва талабот ба системаи балмонӣ омӯзгоронро водор менамояд, ки сари ин масъала андеша ронанд.

Ҷаҳони муосир ба мутахассисони соҳибтаҷрибаи дорои нуруи қавӣ дар ҳалли мушкilotи мураккаби ҳаёт ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнати дохилӣ ва хориҷӣ ниёз дорад. Дар таълими анъанавӣ диққати асосӣ ба инкишофи хотир равона мешуд, на ба инкишофи тафаккур. Чунин таълим ба ташаккули қобилияти эҷодӣ, мустақилият, фаъоли донишҷӯён таъсири кам дорад.

Баҳри баланд бардоштани сифати таҳсилот дар муассисаи таълимӣ омӯзгорро лозим аст, ки дар дарси муосир аз методи анъанавӣ даст кашада, роҳу усулҳои фаъоли таълимро дарёфт намояд, яъне усулҳои фаъоли таълимро сармашқи кори ҳаррӯзаи худ қарор бидиҳад.

Фаъолгардонии таълим бо роҳу метод, усулу воситаҳои гуногун ба амал бароварда мешавад ва ҳадафи асосӣ он аст, ки хонанда худро танҳо ҳамчун шунаванда эҳсос накунад, балки чун иштирокчии фаъоли дарс тасаввур кунад. Зимни мафҳуми усулҳои фаъоли таълим фаъолияти омӯзгор ва хонанда фаҳмида мешавад, ки тавассути онҳо хонанда дониш, малака, маҳорат, ташаккулу тафаккуру ҷаҳонбинӣ, инкишофи лаёқатнокиро амиқу дақиқ дастрас менамояд. Шоистаи таъкид аст, ки имрӯз бисёр роҳу усулҳои нави таълим арзи вучуд карда истодаанд.

Низоми муносибати босалоҳият ба таълим аз ин қатор истисно нест. Устодону омӯзгорон дар муносибати босалоҳият дар таълим водор мегарданд, ки аз шаклу усулҳои замонавии таълиму тарбия васеътар истифода намуда, хонандагонро ҳаматарафа ба фаъолияти касбӣ ва ҳаёту зиндагии мустақилона омода намоянд.

Пешрафти илмию техникӣ, ки хоси марҳалаи кунунии ҷомеаи инсонист, ҳамарӯза тар инкишофу дигаргуниҳост. Рушди соҳаҳои гуногуни илм дар қори таълиму тарбия низ таъсир амиқ расонида, боиси ба вучуд омадани вожаҳои истилоҳоти нав мегардад. Ин истилоҳи нав бо вучуди дар аввал андаке бегонаю дурушт намудан, баъдтар истифодашон маъмул мегардад. Мавриди таҳқиқ қарор гирифтагӣ ин маъноии луғавии вожаи "салоҳият" аст.

Салоҳият чист? Барои дақиқ муайян намудани мафҳуми салоҳиятноки онро мебояд аз нуқтаи назари этимология ва дигар тааллуқияти соҳавӣ таҳлил намуд. Тавре маълумот дорем, салоҳият маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайвандест, ки ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (ичтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ) маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешавад.

Маъноии салоҳият қобилият, малака ва маҳорат буда, он "салоҳият"- ро таълим намедихад, балки дар натиҷаи аз худ кардани дониш, малака ва маҳоратҳо да шуури хонанда ташаққул меёбад. Дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ ба русӣ вожаи "салоҳият" бо маъноҳои 1) "полномочие" (салоҳият) ва 2) "способность" (қобилият) шарҳ ёфтаанд.

Дар "Луғати русӣ-тоҷикӣ" вожаи "компетентность"- ба маъноии салоҳият доштан, салоҳиятдор, соҳибхитиёрӣ, соҳибхуқуқ будан оварда шудааст. Шакли дигари ин калима яъне, "компетенция"- ба маъноии қордонӣ қодир будан омадааст.

Имрӯз ин калима дар зехну забони ҳар як омӯзгору мутахассиси соҳа хуб нишаст ва ба таври фаровон истифода мегардад. Номзади илми филология Азим Байзоев чунин менигоранд: "Дар баробари ҳуди калимаи "салоҳият" имрӯз калимаҳои дигари сохта - "босалоҳият", "салоҳиятнок", "салоҳиятнокӣ" ва ибораҳои, ки дар таркибашон ин ибораро доранд пайдо шуданд. Он чӣ моро нигарон кардааст, мавҷуд набудани ягонагӣ дар фаҳмиш ва истеъмоли ин истилоҳот аст. Ҳатто дар дохили ҳамон як мақола истифода шудани шаклҳои гуногуни истилоҳоти мавриди назар ба мушоҳида мерасад. ...Ҳамаи ин моро водор месозад, ки дар раванди ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият ба таълим, пеш аз ҳама, ягонагӣ ва дурустии истифодаи истилоҳотро таъмин намоем. Барои ноил гардидан ба ин мақсад бояд аввал ба маъноии калимаву мафҳумҳои мавриди истифода таваҷҷуҳ намоем".

Дар "Фарҳанги русӣ ба форсӣ", ки соли 1965 дар Маскав зери таҳрири Алӣ Асадуллоев ва Л.С.Пейсиков ба таърифи расидааст, вожаҳои "компетентность", «компотентный» ва "компетенция" ба шакли зер тарҷума шудаанд: "компетентность-салоҳият, хабарчӣ, сарришта. компотентный-1) салоҳиятдор, сарриштадор, босалоҳият; 2) полномочный- салоҳиятдор, соҳибхитиёр; компетенция-1) салоҳият, сарришта, ин аз салоҳияти ман хориҷ аст; 2) (қруғ полномочий)-салоҳият, ихтиёр, (с.337).

Устод Садриддин Айнӣ дар "Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ" вожаи "салоҳият"- ро чунин шарҳ додааст: "салоҳият-аҳл будан дар қоре (фалонӣ дар ин қор салоҳият надорад, яъне аҳли ин қор нест" [ҷ.12, 1976, с.330].

Дар "Қомуси дарӣ ба русӣ" (нашри соли 1978) вожаи "салоҳият" чунин тарҷума шудааст: "салоҳият"-1)пригодность, соответствии; 2)компетентность; 3)полномочие-салоҳият доштан-быть компотентным..."[с. 498].

Вожаи "салоҳият" дар "Ғиёс-ул-луғот" чунин шарҳ ёфтааст: "салоҳият"-бар вазни қароҳият (аз Мунтахаб) ("Ғиёс-ул-луғот" дар таҳияи А.Нуров,ҷ.2, 1988, с.11).

"Мунтахаб-ул-луғот", ки соли 2003 дар таҳияи А. Нуров нашр шудааст, "салоҳият"- ро чунин шарҳ додаст: "салоҳият" бар вазни қароҳият; некӯ будан ва некӯқор будан (с.294).

Дар Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ", ки соли 2006 зери таҳрири Д.Саймиддинов, С.Д. Холматова, С.Каримов нашр гардидааст, вожаи мавриди назар чунин тарҷума шудааст: "салоҳият-1) компетентность, компетенция; 2) полномочие; прерогатива; 3)соответствие, годность, пригодность; - доштан- а) быть компотентным; иметь полномочия; б) годится, соответствовать; салоҳиятдор-1) компотентный, авторитетный; мақомоти-компетентные органы; 2) полномочий".

Дар "Фарҳанги форсии Амид" вожаи салоҳият ин тавр тафсир шудааст: "салоҳият- солех будан, дархур будан, шоистагӣ" (2535, Техрон, с.702).

Дар "Фарҳанги форсӣ", ки ба қалами Муҳаммад Муин тааллуқ дорад, ин вожа, яъне салоҳият чунин эзоҳ ёфтааст: салоҳият-1)шоиста будан, аҳлият доштан; 2) шоистагӣ, сазоворӣ, аҳлият.3) ихтиёре, ки қонун ба додгоҳе медиҳад, ки ба мучиби он ба даъво расидагӣ қунад, ба иборати дигар шостагии қонуни додгоҳ аст, барои расидагӣ ба даъвои хос.

Салоҳиятдор-салоҳиятдоранда-шоиста барои расидагӣ ба амре, дархури иҷрои амале, додгоҳи салоҳиятдор, мақомоти... [ҷ. 2, 1375, Техрон, с. 2159].

Дар "Луғатнома"- и Деххудо низ вожаи "салоҳият"- ро ба чунин шарҳу эзоҳ дучор шудем: "салоҳият"- ба маънои шоистагӣ, сазоворӣ, дархурӣ, аҳлият. (Ва чун ба намоз бархостанд беш аз он қард, ки одати обод то занни салоҳият дар ҳаққи ӯ зиёдат кунанд). (Аз "Гулистон"),[ҷ.32,с.284].

Дар "Фарҳанги истилоҳоти забони русӣ"- и С.И.Ожегов мафҳуми обрӯманди соҳаи муайян, доштани ҳуқуқҳои муайян маънидод қарда шудааст.

Инчунин мафҳуми "салоҳият" дар "Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ" - шоистагӣ, қобилият, лаёқат тафсир шудааст.

Дар баъзе аз сарчашмаҳо мафҳумҳои "салоҳият" ва "салоҳиятноқӣ" аз ҳамдигар тафовут доранд. Зери мафҳуми салоҳиятноқӣ - воқиф будан, вақолат доштан фаҳмида шуда, мафҳуми салоҳият чун доираи саволҳое, ки фард бо истифода аз вақолатҳои худ амали муайянеро иҷро мекунад, дар назар дошта мешавад. Дар адабиётҳои илмӣ, муҳаққиқон Исаев Т.Е. ва Е.И.Огарев чунин нигоштаанд: "Махсусияти салоҳиятноқӣ ин аст, ки шахс бо истифода аз донишу малака ва таҷрибаи андӯхтааш ҳодисаҳоро бо воқеияти кунунӣ муқоиса намуда, ҳулосаи асоснок ҳосил менамояд.

Махсусан Е. И.Огарев чунин менигорад: "Салоҳиятноқӣ ин нишондиҳандаи арзишӣ буда, ба устод имконияти сайқал додани дониш, қабули қарор, банақшагирӣ ва дигар имконияти расидан ба ҳадафҳоро мефаҳмонад. Салоҳиятноқӣ дар таҳсилот раванди бошуурокаи фаъолият ба шумор рафта, дар доираи вақолати муқарраршуда ба амал бароварда мешавад ва натиҷаи он арзёбии фаъолияти устод дар чараёни таълим мебошад. Салоҳият ва салоҳиятноқӣ ба ҳам алоқаманд буда яқдигарро пурра мекунанд.

Зимни таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ мушоҳида намудем, ки таълими босалоҳият алақай дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами №11 ба таври густурда роҳандозӣ шудааст. Муносибати босалоҳият дар ин муассиса ба омӯзгорон имконият фароҳам овардааст, ки ҳамеша пайи ҷустуҷӯю омӯзиш бошанд. Ҷорӣ гардидани муносибати босалоҳият ба таълим ҳаргиз маънои онро надорад, ки аз низоми анъанавӣ даст бикашанд. Ҳадафи асосии муносибати босалоҳият ба таълим тақмили тадриҷии муносибатҳои пешина ба таълим мебошад, ки ба салоҳияти муайян қомеъ шудани хонандаро дар назар дорад. Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим нишон медиҳад, ки шавқи хонандагон ба омӯзиш бештар гардида, онҳо ҳамеша пайи омӯзишу мустақилона қор қардан мешаванд.

Барои амалӣ гаштани барномаи салоҳиятноқунии маориф ва хонандагони муассисаҳои таълимӣ пеш аз ҳама омӯзгорони дарсдиҳанда бояд ҳатман салоҳиятноқ-лоиқ, сазовор ва шоистаи касби хеш бошанд. Агар омӯзгор салоҳиятноқ набошад, дар бораи ташаккули салоҳият ҳоҷати суҳан рондан ҳам нест.

Омӯзгори имрӯзаро зарур аст, дар асри 21 хонандаро на танҳо ба шароити имрӯзаю ояндаи Тоҷикистон, балки ба зиндагӣ дар тамоми ҷаҳон омода созад. Хонандагони имрӯза муваззафанд, ки ҳам донанд ва ҳам тавонанд.

Муносибати салоҳият ба таълим тағйир додани низоми таълим набуда, балки дигар намудани муносибат ба таълим аст.

Ҳулоса, ҳар дигаргунӣ ва иқдومه, ки дар соҳаи маориф амалӣ мегардад, ҳадафҳои худро дорад. Ин ҳадафҳо вақте амалӣ мегарданд, ки мо омӯзгорон дастҷамъона, бо дили гарму нияти нек барои бароварда сохтани он камари ҳиммат бандем. Эҷодкорию масъулиятшиносӣ ҳамрадиғамон бошад.

АДАБИЁТ

1. А. Байзоев Масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим. "Омӯзгор", № 49. 7 декабри соли 2017.
2. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ҷ. 2, Москва, 1969
3. Луғати русӣ-тоҷикӣ. Москва, 1985.
4. "Луғати фурс"-и Асадии Тусӣ. Таҳияи Нурулло Ғиёсов. Нури Хучанд, 2015, 494с.
5. "Луғатнома"-и Алӣ Акбар Деххудо, ҷоми Техрон, 1334-1208. (1337-шамсӣ, ҷоми Сирус).
6. "Ғиёс-ул-луғот", Муҳаммад Ғиёсуддин. ҷ.1-3.-Душанбе, 1987, 480с.
7. "Фарҳанги форсӣ"- и Муҳаммад Муин, Техрон, 1375, ҷ.2.
8. "Фарҳанги форсии Амид", Техрон, 2535
9. М. Лутфуллозода, Ғ. Бобизода. Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. Душанбе, 2017

СВЯЗЬ КОМПЕТЕНТНОСТИ К СОВРЕМЕННОМУ ОБРАЗОВАНИЮ И ВОСПИТАНИЮ

В настоящей статье рассматриваются связь компетентности к современному образованию и воспитанию. Система связь компетентности к образованию – это система, в которой большое внимание уделяется формированию жизненных практических навыков. По мнению автора, эта система отвечает на такие вопросы, как: «Что может сделать преподаватель?», «Какие поступки может выполнять преподаватель?»

Толкование понятие «компетентность» автор использовал известные словари и глоссарий, который были изданы на персидском, таджикском и русском языках в Таджикистане и за его пределы.

Ключевые слова: связь, компетенция, современная образования, воспитания, система, внимание, преподаватель, вопрос, словарь, глоссарий, поступок, язык, таджикский, персидский, русский.

THE RELATIONSHIPS OF COMPETENCE TO THE MODERN EDUCATION AND UPBRINGING

This article reviews the relationships of competence to modern education and upbringing. The system of communication of competence to education is a system in which great attention is given to the formation of life practical skills. According to the author, this system answers such questions as: "What can a teacher do?", "What action can the teacher perform? In interpreting the concept of "competence", the author used a well-known dictionary and Glossary, which were published in Persian, Tajik and Russian in Tajikistan and outside of it.

Keywords: communication, competence, modern education, upbringing, system, attention, teacher, question, dictionary, Glossary, deed, language, Tajik, Persian, Russian.

Сведения об авторе:

Бобомуродова Махбуба - доцент кафедры методики преподавания таджикский язык и литературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел: (+992) 935077426

About the author:

Bobomurodova Mahbuba -Associate Professor in the Department of Language and Literature Teaching, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Phone: (+992) 935077426

ОСНОВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВЗГЛЯДОВ НА ОБРАЗОВАНИЕ В МУСУЛЬМАНСКОМ МИРЕ В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Мухаммедова Ш.Ф.

Таджикского государственного университета права, бизнеса и политика

Наиболее характерной особенностью ислама является настойчивое требование единства - единого бога, единства духовных и материальных аспектов жизни, единства религиозного и мирского.

В мусульманском образовании это требование ислама выражается в том, что различные области знаний рассматриваются как неразрывное целое. Отсюда вытекает тот факт, что практически не было дисциплины, которую запрещалось бы изучать в школах при мечети.

Обретение знаний считалось также требованием религии. Вот почему улемы – ученые богословы и законоведы – всегда занимали высокое положение в мусульманском обществе. Такая точка зрения объясняет, почему образование считается, не только средством обретения знаний, но и ради самих знаний или ради познаний истины. Точно также образование считалось не просто средством стать хорошим гражданином или средством обеспечения возможности зарабатывать себе на жизнь. Образование – это прежде всего средство морального и духовного развития.

Мусульманское общество не одобряет ученых, не желающих передавать знания другим. Люди обязаны передавать полученные ими знания другим, и таким образом будет гарантировано сохранение накопленных человечеством знаний и дальнейшее их обогащение. Такое отношение можно считать исторической предпосылкой того что сегодня подразумевают под «демократизацией образования».

Мечеть, как учебное заведение было первым и наиболее эффективным фактором, облегчившим переход арабского общества от ранней стадии развития, когда господствовала характерная для нее устная традиция, к более развитой стадии; основывающейся на письменной традиции.

Пророк Мухаммед обратился к верующим в книге – Коране. Изучение Корана сразу же стало основой интенсивной образовательной деятельности. Чтению, письму и арифметике, первоначально обучали с целью лучшего понимания и усвоения текстов Корана и применения в жизни его учений. И все же устная традиция, глубоко укоренившаяся в сознании арабов еще доисламских времен, не была передана забвению. Наоборот, ее утверждали и систематизировали в новом мусульманском обществе.

Сказочники, поэты и рассказчики, бывшие носителями этой устной традиции, продолжали исполнять свою миссию и после прихода ислама, бок о бок с наставниками нового общества. Все эти просветители единомышленно считали, что наиболее ценное качество в ученике – хорошая память, поэтому вершиной устремления первых мусульманских ученых, было, выучить наизусть Коран, и по возможности, также хадисы (традиционные повествования о действиях и высказываниях пророка).

В период правления первых четырех халифов (преемников пророка, облеченных высшей властью в мусульманском обществе) сподвижники Мухаммеда следовали примеру своего учителя, разъясняли своим соотечественникам различные аспекты Ислама. В первом веке Хиджры, до момента превращения

мечетей в учебные заведения, в развитии мусульманского образования не наблюдалось значительных успехов. Однако арабский язык ещё в ранние времена привлекал внимание арабских учёных. Его начали изучать в мечетях, и вскоре он занял почётное место учебной программы.

К этому же периоду относится в мусульманском мире и зарождение богословских дискуссий, когда в мечети Басры (Ирак) собрался первый «кружок» для обсуждения вопросов теологии.

XI и X века явились свидетелями выдающихся мусульманских законоведов, богословов и лингвистов, а также возникновения в мусульманском мире куттабов. Куттабы развились в соответствии с потребностями нового мусульманского города, где умение писать по-арабски было необходимо для переписки Корана, а также являлось основным требованием, предъявляемым к государственным чиновникам. Как правило в каждом куттабе был один учитель, но в некоторых куттабах было два учителя и больше, один из них обычно обучал Корану. Дома улемов и лавки «торговцев бумагой» использовались также в образовательных целях.

Основные успехи в развитии мусульманского образования наблюдались в X и XI веках, когда мечеть наряду с тем, что она являлась местом отправления религиозных культов и общинным центром, стала истинным университетом для всех. «Кружки», образовавшиеся при мечетях, отличались высоким интеллектуальным уровнем, и в их среде создан ряд выдающихся произведений.

В этот период появились ещё два новых учебных заведения: «Дом мудрости» и «Дом науки». В отличие от мечетей там не молились, занятия в них были чисто академическими и не обязательно связаны с богословскими науками. С другой стороны, некоторые из академических исследований, которыми занимались при мечетях, могли быть и нерелигиозного характера: нужно всегда помнить, что в мусульманском обществе мирское и религиозное взаимосвязаны.

В «Доме мудрости», основанном в Багдаде, во времена правления халифа - аль – Мансура (754 – 775 гг.), а возможно, в период правления Харуна ар – Рашида (786 – 809 гг.), занимались главным образом переводом. В период своего наивысшего расцвета, во время правления аль-Мамуна (813-833гг.), это огромная библиотека стала своего рода академией, где выдающиеся ученые переводили на арабский язык греческих и индийских авторов, изучали и обсуждали множество научных проблем [5, с.4-9].

Первый известный в истории «Дом науки» был основан в X веке в Египте. В «Домах науки» учеников и учителей было больше, чем в «Домах мудрости», и в них основное внимание уделялось не переводам, а изучению математики и медицины. Следует отметить, что понятие «математика» охватывало тогда арифметику, алгебру, геометрию, астрономию и музыку.

Вклад ученых-энциклопедистов Востока в развитии философской и педагогической мысли не только в странах Востока, но и во всем мире велик. Это отразилось также в трудах европейских гуманистов.

Вопрос разностороннего развития личности занимало особое место в педагогических взглядах энциклопедистов Востока. Также, широкий спектр вопросов, связанные с гармонией души и тела в процессе развития личности нашли своё отражение в произведениях мыслителей Кинди, Фараби, Ибн Сина, Ибн Рушд, Туси, Бируни, Ибн Халдун и др. Педагогические проблемы они рассматривали не абстрактно, а как часть жизни человечества. Такой подход во многом объясняет и причины значительного влияния мыслителей Востока на европейских просветителей последующих эпох [6].

В XIII веке получили развитие государственные школы, известные под названием «медресе» (от арабского слова «дараса» - учиться). Их обычно связывают с именем визиря Низам аль – Мулька, основавшего в 1065 – 1067 гг. знаменитую школу ан – Низамия в Багдаде.

В средние века медицину считали областью философии, поэтому она привлекала внимание ряда известных мусульманских философов, таких как аль – Фараби и Авиценна. Медицину преподавали при мечетях, но наиболее серьезно медицина изучалась в бимаристанах – заведениях, аналогичных современным клиническим больницам.

И хотя мечети, куттабы, «Дома науки», медресе и больницы были учебными заведениями в арабских городах, важную роль в мусульманском образовании играли также улемы и система обучения профессии, практиковавшаяся в гильдиях и религиозных орденах.

В мусульманской системе образования существовало лишь две ступени: начальная и средняя. Дети в возрасте от пяти до шести лет не имели права учиться нигде, кроме куттабов, там их обучали чтению Корана, из которого они заучивали наизусть все, что были в состоянии заучить. Они также приобретали навыки письма, переписывая отрывки текстов из Корана, и учились понемногу арифметике. Иногда в начальной школе обучали также пять лет. Если ученик по окончании куттаба хотел продолжить свое образование, он должен был при мечети или медресе найти «кружок», который принял бы его для продолжения учебы на более высоком уровне. В большинстве случаев, однако, ученики после куттаба предпочитали заняться торговлей или ремеслом и поступали на обучение к мастеру, причем часто это был родной отец или какой – либо другой родственник.

Мусульманские учителя проводили четкое разграничение между методами обучения детей и методами обучения подростков и взрослых, в куттабе делался упор почти исключительно на заучивание

наизусть, исходя из того, что в детстве человеческая память наиболее активна и ее нужно максимально использовать.

Кроме Корана, обучение по всем другим дисциплинам обычно велось учителем по принципу перехода «от более простого к более сложному» с учётом способностей ученика. Авиценна утверждал, что при подготовке ребенка к какому – либо определенному занятию или профессии необходимо учитывать его характер и природные наклонности.

Наиболее характерной формой мусульманского образования при мечетях был «кружок» группа молодых адептов, собиравшихся вокруг учителей, который сидел, опираясь спиной на колона мечети. Такая практика, которую позднее ввели и в медресе, восходит к доисламскому времени и до сих пор ещё существует.

Поначалу учителя читали лекции по памяти, не прибегая к текстам. Вскоре, однако, они стали пользоваться заметками, а со временем записи, оставленные выдающимися древними педагогами, превратились в учебники для их последователей и учеников. Во многих случаях учителя просто зачитывали и поясняли древние тексты – метод обучения, из-за которого книги из библиотеки медресе были сброшены в реку, а преподавателей утопили. После этого завоеватели вновь отстроили медресе, которая продолжала свою прежнюю деятельность вплоть до прихода оттоманских турок, превративших ее в караван – сарай.

Третья большая медресе, аль – Азхар в Каире, оставалась до падения династии Фатимидов оплотом шиизма и центром обучения новообращенных в шиизме. С приходом к власти династии Айюбидов в Египте (1171 г.) она потеряла свое влияние и обрела его вновь только спустя несколько лет, на этот раз уже как центр обучения суннизму, или ортодоксальному мусульманству. Аль – Азхар стала подобием двух других великих медресе.

В XIII веке все три медресе служат одному делу, однако в то время как аль – Азхар продолжает развиваться и распространять свое влияние на мусульманский мир, другие две медресе, ослабленные вследствие опустошительных действий монголов, терзаемые раздорами, вызванными честолюбивыми устремлениями местных правителей, приходят в упадок и в конце концов прекращают свое существование. В противоположность им аль – Азхар и сейчас, спустя тысячу лет со дня основания в 970 г., остается крупнейшим религиозным университетом арабского мира.

Все три больших университета, ан – Низамия, аль – Мустансия и аль – Азхар, какие знал мусульманский мир в эпоху XI – XIII вв., послужили моделями для учебных заведений в других арабских городах: аз Захария в Дамаске (1264 г.), ан Насирия в Каире, знаменитая аз – Зайтуна в Тунисе (XIV в.) и менее знаменитая Каравия в Фесе (Марокко).

На протяжении 4 – х веков все эти медресе играли важную роль не только в религиозной и политической сфере, ради чего они и были основаны, но также в деле распространения и обогащения арабо – мусульманской культуры.

До арабского завоевания культура Средней Азии характеризуется преобладанием иранских языков, множественностью религий и систем алфавитного письма. После арабского завоевания продолжавшегося в течение столетия, в этом регионе господствующей религией стал Ислам и большую роль приобрел арабский язык и арабский алфавит, образовались и распространились типы школ, связанные с исламом и арабском языком [5, с.409].

В VIII – XII вв. в Средней Азии в обстановке острой социальной борьбы складывалась система мусульманских школ. В рассматриваемый период в основном сложились два типа средневековых школ мусульманского мира: мактаб (дабристан) и медресе. Мактаб – начальная школа – формировался в ряде стран. Медресе – тип средней и высшей школы – в Средней Азии.

Начальные школы создавались при мечетях. Персидско – таджикское «дабристан» (место писцов) и арабское «мактаб» (место письма) считаются синонимами понятия «начальная школа». Но явления, скрытые под этими терминами, требуют более пристального рассмотрения.

В больших городах государства Саманидов в X веке имелось довольно много людей, которых современники называли дабирь – «люди пера». Они хорошо владели арабским и таджикским языками, знали Коран, основные нормы шариата (мусульманского права), были начитанны в литературе и отличались своими научными знаниями в некоторых областях. Из их числа вербовались чиновники.

Главными учебными предметами в медресе были мусульманское богословие и основанное на предписаниях ислама правоведение, а также арабская филология, необходимая для понимания Корана. В некоторых медресе факультативно преподавались основы других наук [5, с.410-411].

Народная педагогика Средней Азии представляет собой синтез педагогической мысли, опыта и традиций разных этнических компонентов. На педагогику Средней Азии определенное влияние оказали достижения народной педагогики других стран, с которыми с давних времен Средняя Азия поддерживала тесные торгово-экономические и культурные связи. [5, с. 414].

Одними из менее изученных произведений являются произведения математики и астрономии XIII века, одного из сотрудников Марагинской обсерватории в Кутбиддина ибн Махмуда аш-Ширази.

Кутбиддин Ширази родился в Ширази в 1236 – 37 году в семье видного врача. Он был учеником знаменитого азербайджанского ученого, основателя Марагинской обсерватории Насриддина Туси в философии, математике и астрономии, и был учеником своего отца и других по медицине. Он путешествовал, в Хорасане, обеих Ираках, Персии, Малой Азии и Сирии. Целью его путешествий было ознакомление с математической культурой этих стран [1, с.110-112].

После себя он оставил ряд ценных трудов, написанных в основном, по-арабски. Он написал:

- «Нихайя-ал-идрак фи дирайя ал-афлак». Закончил её в 1281г.
- «Дурра-ат-Тадж ли Гурра-ат-Дубади» - энциклопедический трактат, содержащий математические и астрономические разделы.
- «Ал-Таозира фил-Хайа» - работа по астрономии.

При подготовке шеститомника «Гаджикская Советская Энциклопедия» его составители обнаружили, что знаменитый бином Ньютона, сыгравший важную роль в развитии многих областей математики, был открыт ещё в XI веке. Об этом свидетельствуют книга великого сына таджикского народа – учёного и поэта Омара Хайёма – «Мушкилот – ул – Хисоб» /Трудности арифметики/ и его «Математические трактаты». Так в энциклопедическом издании появилось замечание о приоритете Хайяма [2, с.171].

Таким образом, по сообщению источников, в мусульманском мире взгляды на обучение сохранялись неизменными долгие годы. В мусульманских учебных заведениях основным методом обучения считался книжный, т. е. заучивание отдельных фраз, отрывков и целых книг, отдельных глав и стихов Корана, преданий из жизни пророков.

Огромный интерес представляет исследование научно-педагогического наследия ведущих мыслителей, просветителей и писателей Востока. Родителям, воспитателям, педагогам и преподавателям необходимо направить ориентир воспитания и обучения детей в сторону признания многих достоинств исламской культуры, особенно в отношении ее нравственно- духовного компонента и во взаимосвязи со светским содержанием обучения и воспитания. В практике вузов Республики Таджикистан необходимо целенаправленно использовать бесценный педагогический, опыт, в котором сконцентрированы достижения и особенности педагогики исламского мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атоев А. М. Идеиные источники философского учения Кудбидина Ширази. Итоги науки в теории и практики.- «Евразийское Научное Объединение». № 12 (34).- 2017.
2. Великий октябрь в исторических судьбах таджикского народа. Под. рук. Масов Р.Н. Д., Из-во «Ирфон» - 1987. - 256с.
3. Гиззатуллин Р.А. «Бейт аль-хикма» и ее роль в развитии исламского просвещения. Minbar. Islamic Studies. 2013.- №6(1). 4-9. <https://doi.org/10.31162/2618-9569-2013-6-1-4-9>
4. История Востока. В 6 т. Т. 2. Восток в средние века / Гл. редкол.: И90 Р.Б. Рыбаков (пред.) и др.; [Отв. ред. Л.Б. Алаев, К.З. Ашрафян]. — М.: Вост. лит., 2002. — 716 с.: карты. — ISBN 5-02-017711-3 (т. 2). — ISBN 5-02-018102-1 (т. 1-6) (в пер.).
5. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. С древнейших времён до конца 17 в. Отв. Ред. Э.Д. Днепров. - Просвещение, 1989. – 480с.
6. Пискунов А.И. Воспитание, школа и педагогическая мысль у народов Ближнего и Среднего Востока в эпоху европейского Средневековья: Лекции по истории образования. <https://studfiles.net>.

ОСНОВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВЗГЛЯДОВ НА ОБРАЗОВАНИЕ В МУСУЛЬМАНСКОМ МИРЕ В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

В статье рассматривается история становления системы образования и взгляды, сложившиеся у мусульман в эпоху средневековья. Автор отмечает, что в мусульманском мире различные области знаний рассматриваются как неразрывное целое. Обретение знаний считалось также требованием религии. Вот почему улемы – ученые богословы и законоведы – всегда занимали высокое положение в мусульманском обществе. Образование считалось не просто средством стать хорошим гражданином или средством обеспечения возможности зарабатывать себе на жизнь. Образование – это прежде всего средство морального и духовного развития.

Автор указывает на то, что основные успехи в развитии мусульманского образования наблюдались в X и XI веках, когда мечеть наряду с тем, что она являлась местом отправления религиозных культов и общинным центром, стала истинным университетом для всех. «Кружки», образовавшиеся при мечетях, отличались высоким интеллектуальным уровнем, и в их среде создан ряд выдающихся произведений.

В мусульманских учебных заведениях основным методом обучения считался книжный, т. е. заучивание отдельных фраз, отрывков и целых книг, отдельных глав и стихов Корана, преданий из жизни пророков.

В мусульманской системе образования существовало лишь две ступени: начальная и средняя. Мусульманские учителя проводили четкое разграничение между методами обучения детей и методами

обучения подростков и взрослых. Наиболее характерной формой мусульманского образования при мечетях был «кружок» группа молодых адептов, собиравшихся вокруг учителей, который сидел, опираясь спиной на колона мечети. На протяжении 4 – х веков медресе играли важную роль не только в религиозной и политической сфере, ради чего они и были основаны, но также в деле распространения и обогащения арабо – мусульманской культуры.

Ключевые слова: образование, мусульмане, мечеть, медресе, метод обучения, учитель, наука, культура, развитие.

KEY BACKGROUND OF EDUCATION VIEWS IN THE MUSLIM WORLD IN THE AGE OF THE MIDDLE AGES

The author points out that the main successes in the development of Muslim education were observed in the X and XI centuries, when the mosque, along with the fact that it was a place of worship and a community center, became a true university for all. The “circles” formed at mosques were distinguished by a high intellectual level, and a number of outstanding works were created among them.

In Muslim educational institutions, the main method of teaching was considered to be a book, that is, memorization of individual phrases, passages and entire books, separate chapters and verses of the Koran, legends from the life of the prophets.

In the Muslim education system there were only two levels: primary and secondary. Muslim teachers made a clear distinction between the methods of teaching children and the methods of teaching adolescents and adults. The most characteristic form of Muslim education at mosques was the “circle” group of young adepts who gathered around teachers, who sat with their backs on the column of the mosque. For 4 centuries, madrasahs played an important role not only in the religious and political sphere, for which they were founded, but also in the spread and enrichment of Arab-Muslim culture.

Key words: education, Muslims, mosque, madrasah, teaching method, teacher, science, culture, development.

Сведения об авторе:

Мухаммедова Шахло Файзуллаевна - ассистент кафедры математических дисциплин и современного естествознания Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: Республика Таджикистан, 735700, г. Худжанд, 17 микрорайон, дом 1. Тел.: (+992) 927675005. E-mail: shahlo.78@inbox.ru

About the autor:

Mukhammedova Shahlo Fayzullaevna - Assistant of Department of Mathematical Disciplines and Modern Natural Sciences of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Address: Republic of Tajikistan, 735700, Khujand, 17 microdistrict, house 1. Tel .: (+992) 927675005. E-mail: shahlo.78@inbox.ru

ҲАВАСМАНДӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСӢ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИДОРАКУНӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Наҷмиддинов А.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Яке аз масъалаҳои таҳсилоти олии муосир ин ташаккули салоҳиятнокии идоракунӣ дар ҳатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба шумор меравад. Ин аз он сабаб ба вуқӯъ омадааст, ки идоракунӣ ба сифати василаи ташкили фаъолияти касбӣ ва ғайраҳо, ки дар заминаи принципҳои системанокӣ, мақсаднокӣ, чандирӣ, ташхисшавӣ, натиҷамандӣ ба амал омадаанд, шинохта ва эътироф шудааст. Дар робита ба ин масъала роҳҳои ташаккули салоҳиятнокии магистрҳои ихтисоси омӯзгорӣ аз он ҷиҳат хусусияти мубрам пайдо мекунад, ки он ба мутахассисони соҳа барои дар амал татбиқ намудани донишу малақаҳои самаранок ифода намудани муассисаи таълимӣ кӯмак мерасонад.

Дар сатҳи байналхалқӣ салоҳиятҳои муқаррар карда шуданд, ки онҳо ба таҳсилот натиҷаи дилхоҳ дода метавонанд. Чунончи, дар маърузаи комиссияи байналхалқӣ оид ба масъалаҳои маориф дар асри XXI таҳти унвони «Таҳсилот – ганҷи нуҳуфта» Ж. Делор салоҳиятҳои асосӣ ва умумиро муайян намуда, асосҳои стратегии таҳсилотро ба низом дароварда таъкид мекунад, ки «дарк кардан, иҷро кардан, бо ҳамагон зистан ва зиндагӣ карданро омӯзондан лозим аст» [4]. Ин ҷиҳат имкон дод, ки тамоилҳои нави стратегии инкишофи таҳсилот кор карда шавад.

Барои низоми таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2004 ҳамроҳ гардидан ба декларатсияи Балония ҳамчун падидаи муҳим шуморида мешавад, зеро ки дар натиҷа ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба низоми дузинагии таҳсилоти касбӣ: бакалаврият ва магистратура гузаштаанд.

Масъалаи ташаккули салоҳиятнокии идоракунии роҳбарии муассисаи соҳаи маорифро мавриди баррасӣ қарор дода, дар навбати аввал мафҳуми «салоҳиятнокии идоракунӣ»-ро муайян кардан муҳим аст. Зери мафҳуми «салоҳиятнокии идоракунӣ» омодагии шахсият барои натиҷаманд ҷорӣ намудани фаъолияти идоракунӣ (аз нуқтаи назари муносибати функционалӣ татбиқ намудани вазифаҳои роҳбарӣ) дар назар дошта мешавад.

Дар сохтори ҳамагуна фаъолият ҷузъҳои доимие (ҳавасмандӣ, мақсаднокӣ, асосҳои иттилоотии фаъолият, ояндабинӣ ва натиҷагирӣ, қабули қарор, банақшагирӣ, барномарезӣ, назорат, ислоҳномаӣ, маҷмӯи корҳои иҷрошуда) мавҷуд мебошанд, ки барои амалишавии он ба таври воқеӣ зарур мебошанд.

Ҷузъи аввалини сохтори фаъолият ҳавасмандӣ мебошад, ки дар шароити ҳозира ҳамчун анғезандаи иҷрои корҳо номида шудааст. Роҳбарии муассисаи таълимӣ на танҳо худаш шахсан доир ба ташаккули салоҳиятнокии идоракунӣ ҳавасманд бояд бошад, балки барои созмон додани низомии бештар мукаммали идоракунӣ низ бояд таваҷҷуҳ дошта бошад.

Аз ин лиҳоз, мо ба сохтори салоҳиятнокии идоракунӣ ҷузъи (компоненти) ҳавасмандии мақсаднокро ҳамроҳ намудем. Воҳиди асосии сохтори салоҳиятнокии идоракунӣ фаъолиятмандӣ мебошад, ки он омодагии роҳбарро дар вазифаи идоракунӣ (вазифаҳои иттилоотӣ- таҳлилӣ, банақшагирию ояндабинӣ, ташкилӣ ва назоратӣ ташхисӣ) муайян менамояд. Аз пуррагӣ ва сифати малакаҳои ташаккулёфтаи (фаъолият дар вазиятҳои махсус) роҳбар дараҷаи соҳиб будан ва дар амал татбиқ карда тавонистани намудҳои фаъолият вобаста мебошад.

Асоси малакаҳои амалӣ дар ҳар қадам ҳолати мушаххас донишҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, ба сохтори салоҳиятнокии идоракунии роҳбарии муассисаи таълимӣ компонент (ҷузъ)-и когнитивӣ (этирофномаӣ), ки донишҳои заруриро барои фаъолияти идоракунӣ муайян мекунад, дохил мешавад. Дар фаъолияти идоракунӣ малакаҳои гузаронидани худбаҳодиҳӣ ва худтаҳлилқунӣ дорои аҳамияти қалон мебошанд, ки аз ин ҷиҳат мо ба сохтори салоҳиятнокии идоракунӣ компонент (ҷузъ)-и рефлексивиро низ илова намудем. Ба андешаи Г.А.Вертохвостова, роҳбарии муассисаи таълимӣ бояд ба муносибатҳои муосири баҳодиҳӣ ба натиҷаҳои фаъолияти идоракунӣ таваҷҷуҳ кунад, хусусан, мониторинги педагогии сифати идораи дохилимактабӣ ва ғайраро истифода барад [3, с. 76].

Дар бораи ташаккулёбии салоҳияти роҳбарии муассисаи таълимӣ таваққуф намуда, ҳатман нақши моделониро дар ин раванд қайд кардан муҳим мебошад. Усули моделонӣ имконият медиҳад, ки ба таври аёнӣ, образнок, бо истифодаи схемаҳо, тавсифи муҳтасарии мақсаду вазифаҳо тамоми зухуроти педагогӣ дар шакли низомии яқлухти рушдбанди тасвир карда шавад.

Моделсозӣ мушаххасгардонии принципҳои умумии робитаи байни қул ва ҷузъ ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷаи таъсири мутақобилаи онҳо чизи сифатан нав - модели асил тавлид меёбад.

Хусусиятҳои ташаккулёбии салоҳиятнокии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ истифодаи моделҳоро тақозо менамояд, ки таркиби сохтори онҳо аз компонентҳо (ҷузъҳо), сохтор ва мазмуни салоҳиятнокии идоракунӣ, марҳилаҳо ва шароитҳои амалинамоии онҳо барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ мусоидат менамоянд. Модели аз тарафи О.Яригин ва А. Корестелов коркардшуда хусусияти яқлухтӣ, шаффофӣ, низомии педагогии рушдбандаро, ки барои низомҳои педагогӣ хос мебошанд, дар назар дошта, дар он пуррагӣ, сохтордорӣ, ба инобат гирифтани анъанаҳои пешқадами мавҷуда вобастагии низомҳо ва муҳит ва тавсифҳои бисёр ба назар гирифта шудааст [7, с. 99].

Моделҳои ташаккулёбии салоҳиятнокии идоракунии магистрҳои равияи таҳсилоти педагогӣ аз компонентҳои зерин иборат аст:

- мақсаднокӣ;
- мазмуннокӣ;
- протессуалӣ (давомнок, мунтазам);
- баҳодиҳӣ-натиҷамандӣ.

Ин модел яке аз компонентҳои омодагии касбӣ махсуб ёфта, ба вучуд овардани салоҳиятнокии идоракунӣ дар магистрҳои таҳсилоти педагогии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳадафи он мебошад [7]. Дар ин раванд аз як тараф ба ҳисоб гирифтани хусусияти хоси муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ҳадафҳои умумӣ, мазмун, шакл ва методҳои таҳсилоти касбӣ таъмин карда шавад, аз тарафи дигар интихоби мазмун ва ташкили махсуси фаъолияти амалию интихоби донишҷӯён дар доираи раванди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таъмин карда мешавад, ки он дар навбати худ барои таъмини самаранокӣ ва сатҳи баланди ташаккулёбии салоҳиятнокии идоракунӣ мусоидат менамояд.

Ба ҳамин тариқ, аз умумигардонии масъалаҳои зикршуда бармеояд, ки модели ташаккули салоҳиятнокии идоракунии магистрҳо аз рӯи самти таҳсилоти педагогӣ як навъ ченакест барои фаъолияти идоракунӣ, ки дар шароити муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ташаккул додани он муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Адольф, В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя: дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Адольф Владимир Александрович. - Красноярск, 1998. - 168 с.
2. Богданова, А.А. Формирование профессиональных компетенций у студентов по культурному туризму: Дис. канд. пед. наук: 13.00.08. - М., 2009. - 162 с.
3. Вертохостова Г.А. Продуктивная технология формирования управленческой компетентности руководителя образовательного учреждения // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2015. - №2 (18). – С. 75-80.
4. Делор Ж. Образование: сокровитное сокровище / Ж. Делор. – Париж: UNESCO, 1996. – 31 с.
5. Дубов, С.И. Развитие коммуникативно-управленческой компетентности руководителей в условиях тренингового воздействия: Дис. . канд. психол. наук. -М., 2003. 157 с.
6. Зеер, Э.Ф., Павлова А.М., Сыманок Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: Учеб. пособие. М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. - 216 с.
7. Яригын О.Н., Коростелев А.А. Системная динамика как основа современной управленческой компетентности //Актуальные проблемы экономики и права. – 2014. - №4 (32). – С. 196-205.

МОТИВАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлен процесс моделирования формирования управленческой компетенции магистрантов по направлению педагогическое образование. Автор выделяет несколько исторических этапов в решении, и исследовании проблем формирования управленческой компетенции в педагогической науке и практике. В статье представлена модель формирования управленческой компетентности будущего руководителя образовательного учреждения, имеющая в своем составе следующие компоненты: целевой, содержательный, процессуальный и оценочно-результативный. Автор на основе компонентов разработанной модели устанавливает критерии и показатели сформированности управленческой компетентности магистрантов. В соответствии с выделенными критериями и показателями выделены уровни сформированности управленческой компетентности будущих руководителей образовательных учреждений - низкий, средний и высокий. Это позволит в перспективе проводить диагностику сформированности управленческой компетентности магистрантов по направлению подготовки педагогическое образование.

Ключевые слова: управленческая компетентность, моделирование, профессиональное образование, образовательное учреждение, мотивация, деятельность, эмпатия, рефлексия.

MOTIVATION AS A KEY FACTOR OF FORMATION OF MANAGEMENT COMPETENCE IN EDUCATION

Process of modeling of formation of administrative competence of undergraduates in the direction pedagogical education is presented in article. The author allocates several historical stages in the decision and a research of problems of formation of administrative competence of pedagogical science and practice. The model of formation of administrative competence of future head of educational institution incorporating the following components is presented in article: target, substantial, procedural and appraisal and productive. The author on the basis of components of the developed model establishes criteria and indicators of formation of administrative competence of undergraduates. According to the marked-out criteria and indicators levels of formation of administrative competence of future heads of educational institutions - low, average and high are allocated. It will allow carrying out in the long term diagnostics of formation of administrative competence of undergraduates in the direction of preparation pedagogical education.

Keywords: administrative competence, modeling, professional education, educational institution, motivation, activity, empathy, reflection.

Сведения об авторе:

Нажмиддинов Абдугафор Мирзоевич – старший преподаватель кафедры информационно-коммуникационные технологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел.: (+992) 937380909, E-mail: gaffor.78@mail.ru

About the author:

Najmiddinov Abdugafor Mirzoevich – senior lecturer of the Department of information and communication technologies, Tajik State Pedagogical University named S. Ayni, tel.: 93-738-09-09, E-mail: gaffor.78@mail.ru

ХУСУСИЯТИ ЛИНГВИСТИКӢ ВА ПСИХОЛОГИИ МУКОЛАМА ҲАМЧУН ШАКЛИ НУТҚИ ШИФОҲИИ ИЛМӢ-ПЕДАГОГӢ

Каримова М.Ю.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Гуфтор – яке аз шаклҳои сермаҳсули фаъолияти нутқӣ мебошад. Маълум аст, ки ҳоло моҳияти таълими нутқи шифоҳии муошират, ки дар он сухангӯӣ нақши асосӣ мебошад, арзёбӣ кардан мушқил аст, азбаски таъкиди асосӣ ба омодаسازی донишҷӯён ба фарҳанги муколама равона карда мешавад, пас бояд аҳамияти ташаккули малакаҳои муоширати шифоҳӣ қайд карда шавад.

Дар ин маврид мо ба муайян намудани мафҳум ва хусусиятҳои муошират ва нутқи муколама диққат диҳем.

Гуфтори диалогӣ ин яке аз шаклҳои амали мутақобили байнишахсӣ мебошад, ки шакли амали мутақобили иҷтимоии одамро таҷассум менамояд, ки тибқи меъёрҳо, қоидаҳо, намунаҳои анҷом дода мешавад, ки фард дар раванди иҷтимоисозӣ ва татбиқи фаъолияти нутқии шарикон вобаста ба муошират аз худ кардааст, ки дар раванди он таъбули маълумот татбиқ карда мешавад. Муоширати диалогӣ бо мусоҳиба, худбахудрӯйдихӣ, сӯҳбатроӣ ва бе тақаллуф тавсиф дода мешавад. Фаъолияти ягонаи муоширати диалогӣ аммали гуфтор ба ҳисоб меравад, ки сӯҳбат ва гӯшдиҳии шарикон, маҳали муайян, замон, иштирокчиён дар муошират, матн ва ғайраро дар бар мегирад.

Азбаски вай байни робитачиён анҷом дода мешавад, пас раванди амали мутақобили онҳоро метавон ҳамчун раванди таовунии муносибати нутқи шифоҳӣ баррасӣ намуд, ки дар он рафтори нутқи ҳар қадам аз муоширатчиён бо рафтори нутқи дигар намоёндагони муошират муайян карда мешавад.

Воситаҳои хоси ифодаи забон, меъёрҳои ахлоқ, ки танҳо ба муоширати диалогӣ зотӣ мебошанд дар татбиқи муносибати беҳтарини муколама мусоидат менамоянд. Муносибати беҳтарин чунин амали мутақобилаеро таҷассум менамояд, ки барои коркард ва татбиқи мақсадҳои беихтилофи муоширати ҳамдигар вобаста ба муносибати шарикон беҳтарин шароитҳоро барои эҷоди фазои муассир ба сабаби баргараф намудани монеаҳои муҳталиф, барои ҳадди ақал кушодани ҳар як шахсият фароҳам месозад. То ки муносибати муколама ба забони хоричӣ бештар самарнок бошад, зарур аст чиҳатгирии пешгирӣ гузаронида шавад, сипас тақия ба маълумоти ҷамоваришуда карда, худ муносибат дуруст ба нақша гирифта шуда, татбиқ карда шавад.

Ба ақидаи А.А.Леонтев мувофиқ ҳастем, ки қайд намудааст, ки ин чиҳатгирӣ хело гуногуншакл аст. Ин ҷо дохил мешавад мақсади муносибат, яъне гӯянда чиро бояд ноил шавад, дониши психологӣ, вижагиҳои арзишманди шарикони муошират, дониши нақши иҷтимоӣ ва тамсиласозии шахсияти муҳосиби хос ва қобилияти чиҳатгирӣ дар шароити маконӣ ва замонии муошират [7]. Барои ноил шудан ба мақсади муошират ва натиҷаҳои зарурӣ далели (мулоҳизаҳо) – и возеҳ дар ҳифзи нуқтаи назар ва дар баробари воситаҳои забонии ифодаи ғайризабонӣ (овозӣ, қиёфабозӣ, имову ишора) истифода бурда мешаванд, ки ба дарки беҳтари якдигар аз сӯи муошират ва ба таври мувофиқ ноил шудан ба муоширати матлуб мусоидат менамоянд. Абзори дастбӣ ба ҳамдигарфаҳми одамон нутқи гуфтугӯӣ ба ҳисоб меравад, ки иҷозат медиҳад, то ки мувоқилаи афкори иттилоот барои ҳамдигарфаҳмӣ анҷом дода шуда, муносибати муколамавии матлуб ноил гардад.

Ба ақидаи И. А. Зимней *нутқи муколамавӣ* - ин қисме аз шакли муколамавии муошират мебошад, ки раванди фаъоли ҳадафманди байни афкори шахсӣ ва пазириши фикри шарик дар раванди гуфтугӯ тавассути забонро таҷассум менамояд [5].

Вай тавлиди гуфтори лаҳзаина ва сареъро тавсиф намуда, падидаҳо ва мавқеиятҳои ҷаҳони айни, ҳамчунин фаъолнокии гӯяндагон дар робита ба муносибатҳои инфиродии худ нисбат ба далелҳо ва фаровонии воқунишҳои эҳсосиро инъикос менамояд [8]. Нутқи муколамавӣ ду навъи фаъолияти нутқӣ гуфтугӯ ва гӯш доданро дар бар мегирад. Воҳиди асосии нутқи муколамавӣ ягонагии муколама ба ҳисоб меравад, ки алоқаи пайвасти амали нутқро таҷассум менамояд, ки ба таври мавқеият боиси самтгирии ҳадафҳои мутақобилаи муоширатчиён гардидааст, ки навъи хос аз таъомулоту байнифардиро иҷро мекунад: эътиқод, дархост, равшансозӣ ва ғ., ки амали гуногуни нутқи печидаро ба вучуд овардаанд. *Воҳиди муколама* бояд ҳатман дар ихтиёри худ муоширати комил, ҳадафи муошират ва таносуби мантиқӣ- семантикиро дошта бошад. Ҳисобида мешавад, ки воҳиди муколама аз ду луқмапартоӣ иборат аст, ки бо нуқтаи назари маъноӣ анҷом ёфтааст. Аммо баъзе муаллифон, масалан И. А. Волокитина мепиндорад, ки чунин навъи воҳид метавонад воҳиди бештар барҷаста – воҳиди муколамавии берун аз доираи ибораҳо бошад, ки аломатҳои асосии он аз инҳо иборат мебошанд:

- анҷомёбии маъногӣ, таҳияи як мавзӯ (тағйири мавзӯ ибтидои воҳиди берун аз ибораҳои дигар бошад);
- нияти муошират, ки ҳамчун пешомади муоширати порчаи матнӣ амалӣ мешавад;
- маъноӣ автоматикӣ иборати боиси як лукмапартоӣ, ки бонги марзии воҳиди берун аз ибора ба ҳисоб меравад.

Вай чун қоида бо ҷумлаи сохти пурра ифода меёбад. Асосан инҳо ҷонишинҳо ё саволҳои умумӣ, ҷумлаҳои водркунанда мебошанд.

Воҳиди муколама фаротар аз марзи воҳиди берун аз доираи ибора мебошад.

Ҳамин тариқ, метавон дар бораи он гуфт, ки воҳиди муколама мумкин ҳам аз ду (адади ҳадди ақал) ва ҳам аз се, чор ва бештар лукмапартоӣ иборат бошад, ки онҳо бо ҳамдигар на фақт дар сохтору таълифӣ, балки дар муносибати маъногӣ ва вазифавӣ низ алоқаманд ҳастанд.

Байни лукмапартоӣ воҳиди муколама муносибатҳои “ангеа – воқуниш” барқарор карда мешаванд, яъне ангеаи нутқи як мусоҳиб аз ҷониби мусоҳиби дигар воқуниши ҳатмиро талаб мекунад.

Ҷунонки дар боло қайд карда шуда буд, муносибати муколамавӣ раванди гуфтор ва раванди шунавоиро дар бар мегирад. Маълум аст, ки фаъолияти гуфтор ва шунавоӣ хусусияти худро дорад. Дар ин намуди фаъолияти нутқи И. А. Зимняя се сатҳи асосии раванди тавлиди нутқи (ҳангоми гуфтор) ва дар раванди андешаронӣ маълумоти воридшаванда (ҳангоми шунавоӣ) –ро ҷудо мекунад: *ангеаву водорсозӣ, таҳлилӣ – синтетикӣ ва иҷроӣ*.

Сатҳи ангеаву водорсозӣ – ин пайвастишавии ангеа ва нияти муошират, ки дар он ангеа хусусияти хусусияти амали нутқро муайян сохта, аммо нияти муошират мақсади мушаххаси муоширати ғўяндаро дар он муайян мекунад, ки ӯ таралудди анҷом додан дорад (чизеро тасдиқ кардан, муҳокима рондан, ба тасвир расонидан, мавриди баҳс кашидан ва ғ.).

Дар сатҳи таҳлилӣ – синтетикӣ, тибқи фарзияи И.А. Зимняя тавассути забон ташаккул ва тавсияи фикр ба вучуд меояд. Ин раванд дар як вақт ба ду марҳалаи мутақобила - маънавӣ ва тасвирӣ ҷорӣ мешавад. Дар ин марҳала барномарезии баён ба амал меояд. Сифати ташаккулёбии фикри асосӣ дар хусусияти мавзӯи муносибати муколама зоҳир мегардад. Мавзӯи муносибати муколама як мушкилоте ба ҳисоб меравад, ки дар яке аз мусоҳибон руҳ додааст ва хусусияти муносибатҳо байни муоширатчиён замина гузошта шуда ва бо назардошти мавзӯи муҳокима ва муносибати муҳосибон ба ин мавзӯ инкишоф ёфтааст.

Дар ин марҳала интиҳоби баёни фикри: “дохил намудан” – и механизми интиҳоб дар майдони номзадшавӣ ва “хориҷ шудан” – и механизми густурда намудани барномаи супоридашуда дар майдони хабар татбиқ меёбад. Дар мавриди аввал интиҳоби пешакии калимаҳо анҷом дода мешавад, ки тасаввурот ва мафҳуми мувофиқро ифода менамоянд, дар мавриди дуюм – густариши пешакии нақшаҳои мувофиқ, ки муносибат байни тасаввурот ва мафҳумро ифода менамоянд [5].

Ва сухангӯии охири қисми иҷроия хусусияти возеҳи ифодакунандаи зоҳирро дошта дар артикли тарзи талаффуз татбиқ мегардад. Дар муколама дар ин сатҳ лукмапартоӣ анҷом дода мешавад.

Гўидиҳӣ на танҳо раванди қабули маълумот бо шунавоӣ, балки дарки фаҳмидани нутқи ғўяндаро таҷассум менамояд. Дар раванди гўшкунӣ алоқаи муоширатӣ байни одамон барқарор карда мешавад. Эҳсоси ҳамдигарфаҳмӣ ба амал меояд, ки ҳамагуна муносибатро бештар самаранок мегардонад. Инҳо истеъдоди хело муҳими на танҳо тамаркуз ба самти гуфтори шарик, балки истеъдоди гирифтани маълумот аз ақида, тафаккур, ҳиссиёт, муносибати ғўянда ба ашӣ мавриди гуфтугў ва мусоҳиби худ татбиқ мегардад.

Ҷунонки таҷриба нишон медиҳад, муоширатчиён на ҳамеша ҳамдигарро “гўш мекунанд”, ҳамон тавре, ки ба афкори худ посух медиҳанд, на ба саволҳои шарик. Дар натиҷа нутқи муколама танҳо нутқро аз рӯи шакл на аз рӯи мундариҷа таҷассум менамояд.

Ҳамин тариқ, мумкин аст фарз кард, ки гўшдиҳӣ бисёр раванди мураккаб ва муҳим дар муносибати муколама ба ҳисоб меравад ва он мисли гуфтор хусусияти худро дорад.

Талабот ба гўшдиҳӣ ҷониби *воғузорӣ – мақсаднокӣ* онро муайян менамояд, ки боиси фаъолияти гуфтори муносибати иштирокчиӣ дигар мегардад.

Қисми таҳлилӣ – синтетикӣ шунавоӣ реша, моҳияти дарки маънии гуфторро тартиб медиҳад. Дар ин сатҳ коркарди воридшавии маълумот татбиқ мегардад. Қисми мазкур низ *қисми иҷроияро* дар бар мегирад, ки дар қабули қарор татбиқ мегардад. Бояд қайд кард, ки пораи вақт байни ду шакли фаъолият хело кўтоҳ аст.

Муколама ҳамчун шакли нутқи илмӣ фаъолияти муштараки иштирокчиёнро таҷассум менамояд, “ки ҳар кадом то як андоза барои худ мақсади умумӣ ё ҳатто “самти муколама” – ро эътироф менамояд [4]. Дар муколамаи илмӣ аз аввал мақсад муайян карда шуда, дар раванди нутқи илмӣ-муколамавӣ татбиқ мегардад.

Розӣ шудан ба ақидаи Х. П. Грайс мувофиқи мақсад ҳисобида мешавад, ки асли ҳамкориро ҷудо менамояд. Мулоҳизаи илмӣ бояд на зиёду на кам, он чӣ ки талаб карда мешавад, дар бар

гирифта шавад. Азбаски маълумоти зиёдатӣ, ки боиси саволҳои ғайри марбут ба кор мегардад, метавонад мусоҳибро ба иштибоҳ барад. Ҳамин тариқ, посух бояд маълумоти бештарро дар бар гирад, то ки боиси саволҳои нолозими иловагӣ нагардад.

Барои ташкил ва пешбурди муколама ҳамчун шакли нутқи шифоҳии илмӣ-педагогӣ бояд як қатор қоидаҳо риоя карда шаванд: нокифоягии маълумот, ки ба қатъи дониш ё тафсири гуногуни онҳо меоварад; дархост ба муоширати шифоҳӣ; риояи алоқаҳои сабабӣ – пайгирӣ; талаби хотироти умумӣ; мавҷудияти ҳар чӣ ками дониши умумии забон, ҳамчунин алоқамандии семантикӣ. Ба ақидаи мо, риояи ин шартҳо аз тарафи мусоҳибон рушди муколамаи муваффақро таъмин менамоянд, зеро дар дигар маврид муколама метавонад ба роҳи ғайринақшаӣ рафта, умуман татбиқ нагардад.

Муколама ҳамчун шакли муносибат як қатор аломатҳои ба худ хос дорад, ки ба ташкил ва тамсиласозии он мусоидат менамояд. Вай бо: модалнокӣ, мавзӯӣ, ҳинҷорҳои иҷтимоӣ, воқунишпазирӣ, мавқеият, отифият ва ангеизишӣ, ҳадафмандӣ ва васоили хоси муошират тавсиф карда мешавад.

Модалият – яке аз муҳимтарин ҷузъиётҳои нутқи муколама мебошад. Вай дар механизми алоқамандии лукмапартой иштирок менамояд. В.В. Виноградов модалиятро ҳамчун аломати муҳими сохтори ҳар як ҷумла муайян кардааст, ки ишора ба муносибат ба воқеиятро дар бар дорад [3].

Дар ҷанбаи амалӣ, яъне аз нуктаи назари дастарсӣ ба мақсади муошират, дараҷаи модалӣ ҳамчун раванди идорашаванда ва татбиқшавандаи интиҳоб, воситаҳои забонӣ ва нутқ, яъне ташкили муоширатии рафтори гӯяндаи нутқи худ бо мақсади танзими раванди муошират пешниҳод мегардад. Муколамаи модалият сохтори хело мураккаб дорад. Дар нутқи модалият ду абзори ҳамоҳангсоз - шунаванда ва гӯянда бархӯрдор мешаванд. Дар адабиёти илмӣ объекте, ки ба он ҳаракати нутқ равона мегардад ҳар хел ном бурда мешавад: мусоҳиб, шунаванда, гӯянда. Дар ин кор мо аз рӯи истилоҳе амал хоҳем кард, ки аз ҷониби Н. Д. Арутюнова пешниҳод шудааст, ки ӯ қайд менамояд, ки самти шуурноки амали нутқ танҳо истилоҳи “шунаванда” – ро таъкид менамояд [1]. Таъсири мутақобилаи ҳар ду хусусиятҳои модалият, ҳам шунаванда ва ҳам гӯянданақшаи ягонаи модалияти муколамаро ҷун шакли нутқи илмӣ-педагогӣ эҷод менамоянд. Модалияти умумӣ арзёбии умумии модалияти ин ё он далел, ҳодиса ё падидаи ҳақиқати воқеиро ба василаи муоширатчиён таъсис медиҳад.

Аммо нақши муоширатии мусоҳибон метавонад тағйир дода шавад. Гӯянда дар муоширати муколамавӣ метавонад ба унвони шунаванда низ баромад кунад, яъне ҳомили эҳтимолии маълумот гардад, агар савол ба ӯ муроҷиат шуда бошад ва мавзӯи иқдоми мавриди назар гардад, дар сурати дархост ё мамнӯъ ба ӯ муроҷиат шуда бошад. Ҳамин тариқ, нақши шунаванда ё гӯянда вобаста аз вазъи муошират метавонад иваз шавад.

Яке аз шартҳои муҳими эҷоди фазои ҳамдигарфаҳмии шарикон вобаста ба муошират ва барқарорсозии тамос байни онҳо якпорчагии мавзӯи муколама ба ҳисоб меравад. Мавзӯӣ дар фаъл гардонидани қисмҳои мухталиф ба дониши шарикон шакли муҳим мебозад. Муҳтавои умумии муошират аз муҳтавои ҷумлаҳои муоширатӣ сохта мешавад, ки дар дохили лукмапартой ҷой дорад, ки муколамаро тартиб медиҳанд. Дастрасии ҳамдигарфаҳмии шарикон – дастрасии натиҷа вобаста ба дигаргуншавии ҳолати психологӣ, зехнӣ ва ҷисмонии шунаванда мебошад ва ин нақш тааллуқ ба гӯянда дорад.

Ҳамин тариқ, барои дастарсӣ ба ҳамдигарфаҳмӣ дар раванди муошират бояд бо ҳамон нақшҳои иҷтимоиву психологӣ фаро гирифта шавад, ки дар ҳолати мушаххаси муошират, дар тадқиқоти соҳаи методикаи таълими забонҳои хоричӣ муҳим арзёбӣ карда шаванд. Ҳамин тариқ, бояд дар баён ҷунин тасвири гӯяндаро сохт, ки мавзӯи муоширатро ҷӣ дар барномаи муҳтаво ва ҷӣ дар гуфтор дар дилпазиртарин роҳ барои шунаванда тавсеа медиҳад.

Дар ин маврид рафтори нуткронии гӯянда нақши муҳим мебозад, ки ба самти дастрасии ҳамдигарфаҳмӣ ва ҷустуҷӯи забони умумӣ бо шунаванда равона гардидааст. Ҷ. Лич оид ба дастрасии ҳамдигарфаҳмӣ ёдовар шуда, “Қоидаи ахлоқи ҳамида”-ро махсус қайд мекунад, ки аз “Қоидаи ҳамкорӣ” асос гирифта шудааст, ки аз ҷониби Х. П. Грайс таълиф гардидааст [4].

Х.П. Грайс ҳисоб мекунад, ки муоширатчиён бояд ба ҳамкорӣ саъй кунанд, аммо барои ин бояд ҳақиқатро гуфт, микдори зарурӣ ва маълумоти кофӣ пешниҳод карда шавад, ки бояд ба таври мустақим марбут ба кор бошад. Вай бояд ба таври мушаххас, ба тартиб ва возеҳ пешниҳод гардад. Ҳангоми вайронкунии яке аз шартҳо баён маънии пӯшидаро ба худ мегирад. Ҷ. Лич шаш имтиёзи ахлоқи ҳамидаро махсус қайд менамояд: одоби муомила, олиҳимматӣ (манфиати маънавӣ ва ахлоқӣ бояд барои худ ҳадди ақал бошад), таҳсин (лукмапарто), ҳоксорӣ, ризоият ва ҳусни тавачҷӯх. Ба ақидаи мо, ин имтиёзҳо бояд дар нутқи илмӣ-педагогӣ ҳузур дошта бошанд, зеро дар бовар кунонидани шарикони муошират нақши муҳим мебозанд.

Ҳамчунин барои дастрасӣ ба мақсади ҳамдигарфаҳмӣ бояд як қатор гузинаҳои чунин василаҳои дар забон ҷойдошта интихоб карда шаванд, ки дар ҳар як ҳолат ва амали мушаххаси муошират дар сатҳи зиёд ё кам ба нияти муоширати гӯянда мутобиқат шуда бошанд.

Хусусияти асосии семантикии муколама ишора ба мақсади муоширати мебошад. Муколама ҳамчун шакли нутқи шифоҳӣ-илмӣ наметавонад ҳамчун воҳиди нутқи гуфтугӯӣ ба мақсади муоширати фаъолият кунад. Ҳамин тариқ, гузоштани мақсади муайян параметри муҳими муколама аст. Мақсади асосии муоширати муколама ин талош барои расидан ба ҳамдигарфаҳмӣ, ризоият байни муошираткунандагон, расидан ба мақсади умумӣ дар шакли назари ягона мебошад.

Муколама, ҳамчун формулаи нутқи шифоҳӣ-илмӣ, асос аз баробарии шарикон дар муносибат, изхори эҳсосот ва боварӣ ба шахси дигар, қабули он ҳамчун арзиш дар олами ботинии худ гирифтааст.

Ташкили мавзӯии муколама дар қолаб ё нақшаи амал ташаккул меёбад, ки маълумоти муайянро дар бар мегиранд. Онҳо дар хотира нигоҳ дошта мешаванд ва дарки кофии коркарди дониш дар бораи ҳақиқати воқеиро таъмин менамоянд. Дар асоси механизми луқмапартоии муколамавӣ киёс гузошта мешавад, ки дар он маълумоти дорой тарҳҳои сабтшуда нигоҳ дошта мешавад, ки дар хусуси онҳо як навъ вазъият мутамарказонида шуда, фаҳмида мешавад. Маҷмӯи ин нақшаҳои появӣ бо улғи фарҳангӣ муайян карда мешавад.

Чӣ хеле ки пеш ишора шуда буд, дар муколамаи илмӣ-педагогӣ ҳам муносибатҳои шахсиятгиро ва ҳам иҷтимоигаро метавонанд ба даст оварда шаванд. Ангезаи муносибат он манфиате ҳисобида мешавад, ки иштирокчиёни муносибат ҳамдигарро ошно месозанд. Ангеза ё нияти муоширати дар асоси таъсири субъект ба ҳақиқати объективӣ ба вучуд омада асоси он мегардад, ки боиси талабот дар муносибат гашта, талоши гӯянда дар водор сохтани шунаванда чихати содир намудани амал ё тағйир додани вазъият ба ҳисоб меравад. [2]. Водорсозӣ ба баёни фикр дар шароите ба амал меояд, ки агар гӯянда ниёз ба баён намудани фикр дошта бошад. Дар кори худ дар хусуси водорсозӣ ба муносибат М. Ф. Косилова се аломатро чудо менамояд, ки ба водорсозӣ ба муносибат таъсир мерасонад:

1. Муносибат байни иштирокчиёни муошират (иртибот) (мавҷудият ё набудани вобастагӣ байни онҳо).

2. Муносибати гӯянда ба амал аз нуқтаи назари хостаҳо ё нахостаҳо.

3. Муносибати шунаванда ба амал [6].

Марҳалаи ибтидоии раванди водорсозӣ рағбат (талабот) ба ҳисоб меравад, ки самарои водорсозӣ (ангезиш)-ро қайду шарт мегузорад, аммо ҳалқаи мутавассит байни талабот ва водорсозӣ манфиат ба раванди муошират ҳисобида мешавад, агар манфиат хузур дошта бошад, пас ангезаи муносибат низ ҷой дорад.

Вобастагӣ аз шарик, аз воқуниши он ба луқмапартоиро эътинои муколама муайян месозад. Нутқ дар меҳвари вазъият қайду шарт гузошта мешавад ва маҳз дар муколама вазъият ангезаи муоширатро муайян месозад, ки сарчашмаи самарои баёни фикр ба ҳисоб меравад. Вазъияти муоширати илмӣ-педагогӣ макон, замони амал, шарикон ва хусусиятҳои он, мақсади муносибат ва ғайраро дар назар дорад.

АДАБИЁТ

1. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки проблемы и категории прагматики. // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. - М.: Прогресс, 1985. - С. 3-43.
2. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык.- Воронеж: Изд-во Воронежского гос. Ун-та, 1992. - 168 с.
3. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. - М.: Наука, 1975. - С. 53-87.
4. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. -М.: Прогресс, 1985. - вып. 16. - С. 217-237.
5. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Пособие для учителей средней школы. - М.Просвещение, 1978.- 159с.
6. Косилова М.Ф. Стратегии восприятия речевого сообщения в научном тексте: лингводидактический анализ: Автореф. ... Д-ра. Пед. Наук. - М., 1997.
7. Леонтьев А. А. Психология общения. - М.: Просвещение, 1975.117с.
8. Чахоян Л. П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка. - М.: Высшая школа, 1979. - 169 с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИАЛОГА КАК ФОРМЫ УСТНОГО НАУЧНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

В данной статье автор выдвигает свои мнение об особенностях диалога как вид устной речи. В основном об психологической и лингвистической особенностях диалога. Автор отмечает, что диалогическое общение это одна из форм межличностного взаимодействия. Автор статьи

расказывае что диалогическое общение характеризуется диалогичностью, спонтанностью, разговорностью и эллиптичностью.

Ключевые слова: речь, диалог, общение, говорение, дискурс, педагогическая речь, техника речи, психологические особенности, лингвистические особенности.

LINGUISTIC AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DIALOGUE AS FORMS OF THE ORAL SCIENTIFIC PEDAGOGICAL CONVERSATION

In this article the author discussed his opinion about feature of dialogue as a kind of oral speech. Basically about psychological and linguistic feature of dialogue. The author notices that dialogical speech is one of forms interpersonal

Interactions. The author of article tells that dialogical speech is characterized as dialogical, spontaneity, conversation and elliptical.

Keywords: speech, dialogue, dialogue, speaking, a discourse pedagogical speech, technics of speech, psychological features, linguistic features.

Сведения об авторе:

Каримова Мунира Юсуфжоновна – старший сотрудник отдела международных связей Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни . E-mail: bmunirka88@gmail.com, Phone number: (+992) 888838844

About an author:

Karimova Munira Yusufjonovna - the senior employee of department of international relation, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail bmunirka88@gmail.com Phone number: (+992) 888838844

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ЗАПОМИНАНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ПРИ РАБОТЕ НАД ИНОЯЗЫЧНЫМ ТЕКСТОМ

Расулова З.Н.

Кулябский педагогический колледж

Государственная политика Республики Таджикистан в области образования ориентирована на профессиональную ориентацию молодого поколения, дальнейшему совершенствованию образования и воспитания будущих специалистов строителей демократического, правового государства.

Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон отмечает, что образование играет ключевую роль в деле подготовки высококвалифицированных специалистов для судьбы молодой суверенной республики в новых социально-экономических условиях.

В новой социально-экономической формации необходимо создание определенных педагогических условий для подготовки высококвалифицированных специалистов со знанием иностранного языка.

В процессе обучения осмысленное запоминание информации считается одним из ключевых элементов памяти при обучении иностранному языку, в особенности, на начальном этапе обучения.

Учить студента как правильно запоминать учебный материал является одной из важнейших и первостепенных задач в процессе обучения иностранному языку. Не менее важным условием обучения является отказ от заучивания чего-либо наизусть, как одного из непродуктивных приемов запоминания учебного материала. Ни в школе ни в вузе не учат как надо запоминать информацию, которая имеет сложные нейрофизиологические особенности.

Проблемы развития памяти в современном образовательном процессе нашли свое отражение в трудах многих исследователей, которые отмечают зависимость процессов памяти от деятельности — ее цели, предметного содержания, направленности, структуры, мотивов и других компонентов. Так Арестова О.Н. изучает своеобразие высших форм памяти опосредствованного произвольного запоминания вербального материала, особенностей организации произвольного запоминания опосредствованной памяти [1]. Работа Бурцевой Е.В. посвящена исследованию запоминания студентами русскоговорящей аудитории китайских иероглифов в современных условиях доступа в глобальное информационное пространство[2].

Выготский Л.С. считает, что процессы памяти, т.е. запоминание, сохранение и воспроизведение, легко могут быть улучшены при помощи упражнений и воспитания. И первый эффект воспитания памяти заключается именно в улучшении запоминания [8,412]. Гаврющенко Т.В. рассматривает факторы, влияющие на процессы запоминания и забывания учебного материала при изучении русского языка как иностранного, связанного с большим объемом информации, который сложен для запоминания и часто приводящий к снижению мотивации [3].

Как утверждает Желифонов М. П., что одной из главных составляющих любого вида обучения является процесс запоминания получаемых знаний. Во все времена в деле запоминания учебного

материала важнейшую роль играли устные ответы учащихся [4, 150]. Зинченко П.И. говоря о памяти как познавательном процессе, включающий запоминание, сохранение и воспроизведение информации занимает одно из важных мест в системе познавательной деятельности и обеспечивает целостное развитие личности.

[5]. Калитина В.В. пишет, что запоминание учебной информации – это один из важнейших факторов, влияющих на качество обучения. Без понимания сущности процесса запоминания сложно выбрать необходимые средства обучения, позволяющая значительно повысить уровень запоминания учебного материала [6,111].

У Линдсея П. мысленное повторение «про себя» материала, подлежащего запоминанию, выполняет две основные функции: во-первых, оно обеспечивает удержание в кратковременной памяти в течение неограниченного отрезка времени; во-вторых, оно, очевидно, способствует переводу материала из кратковременной памяти на более длительное хранение в долговременную память [7, 485]. Лысенко Н. Е. в своей статье констатирует следующий факт, что согласно результатам анкетирования студентов, одной из причин, снижающих мотивацию к изучению иностранного языка, является «плохая память». Преподаватели, наоборот, сталкиваются с проблемой «злоупотребления» памятью, когда осмысленное запоминание подменяется механическим заучиванием. Возникает необходимость анализа классических и современных подходов к проблеме влияния языкового обучения на развитие памяти в юношеском возрасте и разработке методики запоминания терминов и текстов по специальности [8,224].

При изучении иностранного языка, как указывает Москвина В., необходимо выработать у студентов умения находить необходимую информацию, используя различные источники [9,402]. Представляя результаты исследования в воспроизведения учебного материала школьниками 12-13 лет с различным уровнем развития мнемических способностей Осинина Т. Н. показала, что эффективность непосредственного и отсроченного в воспроизведения учебного материала является следствием системного взаимодействия функциональных, операционных и регулирующих механизмов, обуславливающих уровень развития мнемических способностей [10]. Однако Смирнов А.А. считает, что произвольное запоминание будет максимально продуктивным, когда оно выходит за рамки механического заучивания и включает в себя многообразные и наиболее содержательные формы интеллектуальной деятельности [11]. Тивьяева И. Исследует внешние условия вербализации процессов памяти с позиций когнитивно-коммуникативного подхода, способствующее дальнейшему изучению языковых аспектов функционирования индивидуальной памяти, в частности, выявлению коммуникативно-прагматических, структурно-семантических, лексико-грамматических и дискурсивных особенностей мнемических высказываний и установлению связи между ними и когнитивно-коммуникативным контекстом вербализации [12]. В другой своей статье Тивьяева И. В изучает возможности вербального кодирования процессов индивидуальной памяти лексикой немнемической семантики в английском языке [13]. Ушаков В. О. исследует процесс запоминания и функционирования мнемических способностей, динамику функционирования механизмов мнемических способностей [14]. Совершенствованию методики обучения иноязычному говорению за счёт использования наглядных опор-стимулов, посвящена работа Чирковой Е.И., Черновец Е.Г., Зориной Е.М. [15,71]. В работе Шелонцева В. А изучены особенности различных видов запоминания учебного химического материала в процессе решения классификационных задач [16].

На современном этапе в вузы приходят студенты, в основном, не способные грамотно работать с учебной информацией, качественно запоминать учебный материал. Однако, обучить студента как работать над развитием памяти дело абсолютно несложное, так как каждому преподавателю придется перестраиваться на методику, которая дает только положительные результаты и облегчает процесс усвоения иностранного языка.

Поистине иностранный язык всегда был камнем преткновения для многих школьников и студентов, так как, в принципе, он не был ориентирован на использование различных методов и приемов по прочному запоминанию, хранению и воспроизведению иноязычной информации, которая развивает память обучающегося.

Задания предлагаемые студентам должны быть дидактического характера, направленные на усвоение различных данных и их последующее сохранение, как производные интеллектуального мышления и запечатленные в памяти новых данных. С методической точки зрения учебный материал должен быть разделен по частям и состоит из комплекса упражнений для запоминания в ходе учебного процесса, представляющий собой постоянный поток информации.

Практика показала, что работа над иноязычным текстом и запоминанием его содержания остается актуальной проблемой. Студенты не имеющие опыта работы над текстом испытывают большие психологические трудности и признаются в своем неумении пересказывать содержание текста, заявляя, что это для них не под силу. Порождение иноязычной устной или письменной речи, как отмечают многие исследователи, возможно при создании определенных дидактических условий при благоприятном психологическом климате.

Как показала практика, что формирование навыков и умений говорения начинается с многократного воспроизведения перевода, чтения и пересказа текста в количестве трех раз в следующем порядке:

- перевести текст устно три раза и затраченное время в минутах записать;
- прочитать текст три раза и время записать;
- пересказать текст три раза и время записать.

Аналогичная работа производится над каждым последующим текстом, открывающим большие потенциальные возможности по запоминанию иноязычного текста, а самое главное—непосредственного развития памяти.

Работа по использованию данного метода над текстом дала весьма положительные результаты и уровень успеваемости студентов повысилась на 43,3%, оказав прямое влияние на повышения мотивации по изучению иностранного языка.

Согласно анкетированию, студенты подчеркнули комфортность, простоту и удобство данного метода запоминания иноязычного материала, улучшения памяти от текста к тексту, обогащение словарного запаса, улучшение дикции и четкости произношения, прочности запоминания учебного материала.

При такой работе начинается непроизвольное сканирование памятью переведенного, прочитанного и пересказанного текста, что позволяет осмыслить содержание текста в его логической и последовательной связи, включая в работу все виды памяти: визуальную, слуховую, обеспечивающие выход во внешнюю устную речь при пересказе. Допустим, что при первом переводе текста что-то будет пропущено или переведено неточно, то при втором и третьем подходе студент сознательно дорабатывает свои недочеты, из-за включения памяти в многократный процесс выполнения многообразных операций.

Студентам Кулябского педагогического колледжа были даны задания по работе над текстом, результаты которых отражены в следующих таблицах.

Таблица № 1

CARRIE GOES TO A DEPARTMENT STORE (361- СЛОВО, 1594 ЗНАКА)												
№	ПЕРЕВОД				ЧТЕНИЕ				ПЕРЕСКАЗ			
	1	2	3	Прогресс	1	2	3	Прогресс	1	2	3	Прогресс
1	13	10	10	3	3	2	2	1	8	6	6	2
2	6	6,5	5,4	0,6	2	1,5	1	1	4	3	3,5	0,5
3	8,1	8	7	1	3	2,3	2	1	5	4	3,5	1,5
4	9	8	6,3	2,7	5	4	4	1	6	5	4	2
5	3	2,5	2	1	2	2	1	1	10	8,4	8	2
6	10	9	8	2	3	2,5	2	1	5	4	3	2
7	10	9,2	8,1	1,9	3,3	2	1,6	1,7	9	8	7	2
8	8	7	7	1	12	11	10	2	10	9	9	1
9	15	13	12	3	14	13,5	13	1	10	9	8,8	1,2
10	7	6,5	6	1	10	9,4	9	1	8,3	8	7,7	0,6
11	8	8	7,2	1	3	2,7	2,1	0,9	5,5	5	4,6	0,9
12	6,8	6,7	5,9	1,1	2,5	1,9	1,5	1	4,8	4	3,5	1,3

Согласно таблице № 1 наглядно видна вся работа студентов над иноязычным текстом «Carrie goes to a department store» (361- слово, 1594 знака). Для каждого студента выполнение данного задания требовала мобилизацию всей внутренней энергии, из которой большая часть уходит на перевод и пересказ текста. В этом отношении перевод и пересказ текста связан с активной и трудоемкой работой глубинных структур мозга и памяти. Несмотря на большие затраты времени и связанные с ними мыслительные операции, данная работа над текстом дает весьма положительные результаты и значительно повышает уровень запоминаемости учебного материала после многократного повторения речемыслительных операций.

Таблица № 2

JEAN'S FIRST VISIT TO THE THEATRE (483 СЛОВА – 2113 ЗНАКА)												
№	ПЕРЕВОД				ЧТЕНИЕ				ПЕРЕСКАЗ			
	1	2	3	Прогресс	1	2	3	Прогресс	1	2	3	Прогресс
1	13	12	11	1	9	8	7,9	1,1	10	9	8,5	1,5
2	9	9	8	1	12	11	11	1	13	12	12	1

3	15	13,4	12	3	6	5,4	4,8	1,2	11	1,4	8,3	2,7
4	10	9	8	2	7	6	6	1	10	8	7	3
5	13	13,1	9,3	3,7	5	3,11	2,1	2,9	10	9,4	7	3
6	11	9	8,4	2,6	7	6,4	6,1	1	10	8	7	3
7	16	14,4	14	2	6	5,35	4	2	10	8,4	7	3
8	9	9	8	1	11	10	10	1	12	11	11	1
9	13	11	9	4	13	12	10	3	9	8	6	3
10	10	10	9	1	12	11,5	11,4	0,6	13	4	11	2
11	14	15	10	4	7	5	4	3	12	10	9	3
12	15,1	13	12	3,1	8	7,3	6	2	13	10,1	10	2

Анализируя таблицу № 2, мы видим наглядную картину, как улучшается работа памяти по запоминанию учебного текста «Jean's first visit to the theatre» (483 слова – 2113 знака). При работе по данной методике участвуют студенты с разным уровнем знания предмета и умением запоминать учебный материал. Данные приведенные в таблицах в № 1, № 2 д абсолютно разные у каждого студента, а графа «прогресс» (это разница между первым и третьим заданием) четко показывает степень усвояемости и запоминания материала.

Таблица № 3

CARRIE GOES TO A DEPARTMENT STORE				JEAN'S FIRST VISIT TO THE THEATRE		
	ПЕРЕВОД	ЧТЕНИЕ	ПЕРЕКАЗ	ПЕРЕВОД	ЧТЕНИЕ	ПЕРЕКАЗ
1	3	1	2	1	1,1	1,5
2	0,6	3	0,5	1	1	1
3	1	2	1,5	3	1,2	2,7
4	2,7	3	2	2	1	3
5	1	5	2	3,7	2,9	3
6	2	2	2	2,6	1	3
7	1,9	3	2	2	2	3
8	1	3,3	1	1	1	1
9	3	3	1,2	4	3	3
10	1	0,6	0,6	1	0,6	2
11	1	3	0,9	4	3	3
12	1,1	3	1,3	3,1	2	2

В таблице № 3 собраны данные только из графы «прогресс» по двум текстам, по которым видно, что нет данных о нулевых изменениях. В любом случае виден прогресс, видна разница во времени. Все это говорит об эффективной и рациональной работе над текстом, где идет прочное запоминание материала. Студенты отмечают, что они научились пересказывать тексты на иностранном языке. Такая работа со студентами Кулябского педагогического колледжа оправдала себя в том плане, что студенты стали серьезно, с душой, и мотивировано относиться к предмету иностранный язык, набираясь опыта как запоминать тексты на иностранном языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арестова О. Н. Исследование культурных особенностей опосредствованного запоминания с помощью методики пиктограмм // Прикладная юридическая психология. 2015. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-kulturnykh-osobennostey-oposredstvovannogo-zapominaniya-s-pomoschyu-metodiki-piktogramm> (дата обращения: 21.04.2019).
2. Бурцева Е. В. Актуальность запоминания иероглифов студентами в современных условиях доступа в глобальное информационное пространство // Сибирский педагогический журнал. 2015. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnost-zapominaniya-ieroglifov-studentami-v-sovremennykh-usloviyah-dostupa-v-globalnoe-informatsionnoe-prostranstvo> (дата обращения: 21.04.2019).
3. Гаврюшенко Т.В. Факторы, влияющие на процессы запоминания и забывания учебного материала при изучении русского языка как иностранного // Актуальные вопросы современной филологии и журналистики. 2016. №2 (21). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-vliyayuschie-na-protsessy-zapominaniya-i-zabyvaniya-uchebnogo-materiala-pri-izuchenii-russkogo-yazyka-kak-inostrannogo> (дата обращения: 21.04.2019).
4. Желифонов Марат Павлович Технология обучения студентов математике // Вестник КГЭУ. 2012. №4 (15). С. – (149)149-152.
5. Зинченко П. И. Непроизвольное запоминание // Под ред. В.П. Зинченко и Б.Г. Мещерякова. - М.: Изд-во "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЕК", 1996. - 554с. КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-osobennostey-zapominaniya-uchebnogo-materiala-pri-reshenii-klassifikatsionnykh-zadach-po-himii>
6. Калипина В. В. Электронная энциклопедия как средство повышения уровня запоминания учебного материала // Вестник

- КГПУ им. В.П. Астафьева. 2013. №1 (23). С. 111.
7. Линдсей П., Норман Д. Переработка информации у человека. Введение в психологию. — М., 1974. С. 555.
 8. Лысенко Н. Е. Развитие приёмов запоминания учебного материала при изучении русского и иностранного языков // Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2011. №6. С. 412-417. — 224 с
 9. Москвина О. В. интерактивный метод обучения иностранному языку как способ достижения студентами коммуникативной и языковой компетенций // Социальные коммуникации и эволюция обществ: материалы Международной научно-практической конференции. - Новосибирск, 2008. - С. 402-407.
 10. Осинина Т. Н. Непосредственное и отсроченное воспроизведение учебного материала школьниками с различным уровнем развития мнемических способностей // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. 2011. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neposredstvennoe-i-otsrochennoe-vospriozvedenie-uchebnogo-materiala-shkolnikami-s-razlichnym-urovнем-razvitiya-mnemicheskikh-sposobnostey> (дата обращения: 21.04.2019).
 11. Смирнов А.А. Проблемы психологии памяти/ А.А. Смирнова. - М.: Педагогика, 1966. С.421
КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-osobennostey-zapominaniya-uchebnogo-materiala-pri-reshenii-klassifikatsionnyh-zadach-po-himii>
 12. Тивьяева И. В. Когнитивно-коммуникативный подход к исследованию языковой репрезентации процессов памяти // Вопросы психолингвистики. 2017. №1 (31). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivno-kommunikativnyy-podhod-k-issledovaniyu-yazykovoy-reprezentatsii-protsesov-pamyati> (дата обращения: 21.04.2019).
КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivno-kommunikativnyy-podhod-k-issledovaniyu-yazykovoy-reprezentatsii-protsesov-pamyati>
 13. Тивьяева И.В. Лексика немемической семантики как элемент вербальной манифестации процессов памяти // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. 2018. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/leksika-nemnemicheskoy-semantiki-kak-element-verbalnoy-manifestatsii-protsesov-pamyati> (дата обращения: 21.04.2019).
 14. Ушаков В. О. Исследование динамики функционирования механизмов мнемических способностей при усложнении мнемической задачи // Психология. Журнал ВШЭ. 2014. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-dinamiki-funktsionirovaniya-mehanizmov-mnemicheskikh-sposobnostey-pri-uslozhnenii-mnemicheskoy-zadachi> (дата обращения: 21.04.2019).
 15. Чиркова Е.И., Черновец Е.Г., Зорина Е.М. Влияние движения тела на запоминание учебного материала при обучении английскому языку // Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2016. №2 (71). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-dvizheniya-tela-na-zapominanie-uchebnogo-materiala-pri-obuchenii-angliyskomu-yazyku> (дата обращения: 21.04.2019).
 16. Шелонцев В. А., Синяева Н. Ю. Изучение особенностей запоминания учебного материала при решении классификационных задач по химии // ОНВ. 2006. №3 (36). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-osobennostey-zapominaniya-uchebnogo-materiala-pri-reshenii-klassifikatsionnyh-zadach-po-himii> (дата обращения: 21.04.2019).
КиберЛенинка: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-osobennostey-zapominaniya-uchebnogo-materiala-pri-reshenii-klassifikatsionnyh-zadach-po-himii>

РАЗВИТИЕ ПАМЯТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.

В статье речь идет о создании определенных педагогических условий для осмысленного запоминания учебного материала и развития памяти на примере иноязычных текстов при обучении иностранному языку. Основной задачей преподавателя является обучить студента правильно и грамотно запоминать языковой материал при отказе от заучивания наизусть как непродуктивного приема запоминания учебного материала. Формирование навыков и умений говорения начинается с многократного воспроизведения перевода, чтения и пересказа текста при создании определенных дидактических условий и благоприятного психологического климата. Работа над иноязычным текстом и запоминанием его содержания остается актуальной проблемой для студентов, не имеющих опыта работы над текстом, испытывающие большие психологические трудности при пересказе содержания текста. Работа над иноязычным текстом по данной методике, способствует успешному запоминанию с использованием всех видов памяти.

Ключевые слова: *память, осмысленное запоминание, текст, учебный материал, методика, актуальная проблема, дидактические условия, благоприятный психологический климат, перевод, чтение, пересказ.*

FORMATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR STORING THE TRAINING MATERIAL WORKING ON THE FOREIGN TEXT

The article deals with considering the creation of certain pedagogical conditions in storing educational material and development the memory on the example of foreign-language texts training. The main objective of the teacher is to train the student correctly and competently remember language material refusing learning by heart as unproductive reception of storing the training material. Formation of skills and abilities of speaking begins with repeated reproduction of translation, reading and retelling the text by creation certain didactic conditions and favorable psychological climate. Working on the foreign-language text and storing of its

contents remains a current problem for the students who do not have experience over the text having great psychological difficulties retelling contents of the text. Working on the foreign-language text using this method is achieved successful storing of it including all types, of memories in action.

Keywords: memory, intelligent storing, text, training material, technique, current problem, didactic conditions, favorable psychological climate, translation, reading, retelling.

Сведения об авторе:

Расулова Зулфия Нуралиевна, преподаватель английского языка, Кулябский педагогический колледж. Домашний адрес: 735360 РТ Хатлонская область, г. Куляб, ул. Абдушукурова 135. Электронный адрес: r.zulfiya@mail.ru

About the autor:

Rasulova Zulfya Nuraliyevna - Lecturer of English, Kulyab Teacher Training College. Address: 735360 Republic of Tajikistan, Khatlon Region, Kulyab, Abdushukurova 135. E-mail address: r.zulfiya@mail.ru

ЗҶУРОВАРӢ ДАР ОИЛА НИСБАТИ БАЧАҒОН ЯКЕ АЗ САБАБҶОИ ПАЙДОИШИ БЕМОРИӢ ВА НУҚСОНҶО

Дадобоева М.С., Баротова Г.Ю.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Зӯрварӣ амале мебошад, ки ҳеҷ узре надорад, новобаста аз он, ки кӣ, кай ва дар кучо содир мешавад. Зӯрварӣ дар оила ҳосияти боз ҳам бештар харобиоварро дорад, чунки аз тарафи шахси наздике, ки ҷабрдида аз аввал ба ӯ эътимод ва боварӣ дошт, ба вуқӯъ меояд ва бо назардошти сабабҳои зиёде ҷабрдидаро нотавон мегардонад ва ӯ ба муддати дароз азобу шиканҷаи худро пинҳон мекунад. Зӯрварӣ дар оила натавон ҳолати психикӣ, ҷисмонӣ ва эҳсоси амнияти дохилии ҷабрдидаро сушт мекунад, он инчунин дорои дигар оқибатҳои манфӣ барои тамоми ҷомеа мебошад. Ҷабрдидагони зӯрварӣ дар оила, одатан аз ҷомеа худашонро дур мегиранд, бо атрофиёни наздик алоқаро гум мекунанд, дар таҳсил ва кор мушкилӣ мекашанд. Онҳо наметавонанд бо ғайрияти пурсамар ба манфиати ҷомеа машғул бошанд. Сари вақт муайян кардани ҷабрдидагони зӯрварӣ дар оила ва расонидани кӯмаки самараноки психологӣ ба ҷабрдидагон барои барқароркунии боварӣ ба қувваи худ ва эҳёи нави захираҳои дохилӣ барои бартараф намудани мушкилот ёрӣ мерасонад. Аз тарафи дигар, зӯрварон, яъне шахсоне, ки зӯрвариро дар оила содир мекунанд, ба барномаҳои ислоҳӣ зарурият доранд, то ба онҳо барои дарки сабаби таҷовуз кӯмак кунанд ва идора кардани рафтори харобиовари худро омӯзанд. Аз ин сабаб, нақши мушовирон - психологони махсус як ҷузъи хеле муҳим дар муттаҳид сохтани мутахассисони гуногун (қормандони милитсия, қормандони иҷтимоӣ, табибон, ҳуқуқшиносон ва ғайра) барои воқуниши муассир ба зӯрварӣ дар оила мебошад. [1]

Аз нуқтаи назари равоношиносӣ зӯрварӣ ҳамчун натиҷаи манфии таҷрибаи ҳаёти шахсӣ, шикасти бачагӣ, майхорагӣ ё нуқсонҳои руҳӣ баҳо дода мешавад. Муносибати дағал натиҷаи таъсири руҳии оилавӣ ба ҳисоб рафта, аз тарафи яке аз аъзоёни оила новобаста аз мавҷудияти хусусиятҳои хоси руҳӣ ё ҳислатҳои рафтор дар ӯ, ҳамчун инкоркунанда, дорои майлони радкунанда ва ё (душвор, бори гарон), ки боиси муносибати дағал мегардад, маънидод карда мешавад. [2]

Аз нуқтаи назари равоношиносӣ оилавӣ муносибати дағал дар оила – аломати вайроншавии муносибатҳои оилавӣ, кӯшиши бо воситаҳои ҳаммувофиқ устувор намудани тартиби оилавӣ (масалан, зӯрварӣ метавонад дар мубориза барои назорат, тартибот ва ҳукмронӣ дар оила) истифода гардад. Вақте мушкилотҳои дохилиоилавӣ ба зӯрварӣ марбутнабуд ба бартараф намешаванд, зӯрварӣ ба худ хусусияти давра ба давра зоҳиршавӣ ва ё музминро қабул мекунад.

Ба назарияи иҷтимоӣ – руҳӣ ба зӯрварӣ дар оила, ҳамчун ба маҳсули иҷтимоишавиву амалигардии он шакли рафтор ва ҳамон таҷрибаи ҳаёти баҳо дода мешавад, ки кӯдак аз оила дар ҳамон шакл қабул кардааст.

Санҷишҳо муайян намудаанд, ки ҳар як дуҷумла кӯдаки дар шароитҳои дағал тарбияёфта оқибат ҳамин гуна зӯрвариро ба волидайнӣ пиронсоли худ раво мебинад. Инчунин, як нафар фарде, ки аз миёни чорсад нафар дар бачагӣ ба муомилаи бад гирифта шудааст, дар оянда худро ҳамчун шахси таҷовузкор муаррифӣ мекунад. [3]

Набояд фаромӯш карда, ки зӯрварӣ ва рафтори номатлуб метавонад дар кӯдакон бемориву нуқсонҳои гуногун ба миён орад, ба монанди лакнатзабонӣ, эпилепсия (туткулок), зардпарвин, кундзехӣ, камхунӣ ва ғайраҳо.

Масъалаи зӯрварии оилавӣ ҳамчунин дар истилоҳҳои ҳукм, санҷиш ва назорат ифода мегардад, кӯдакро паст зада, ҳуқуқу озодиҳои ӯро маҳдуд сохта шахси дилзор имконият пайдо мекунад, ки ҳукмронии худро дар вай чорӣ сохта, ӯро ба худ вобаста созад ва ҳаёташро зери назорат қарор диҳад.

Маъмулан чор намуди муносибати дағал бо бачагонро фарқ мекунанд: 1. Зӯрварии ҷисмонӣ;

2. Зӯровари тачовузкорона;
3. Беътиной нисбат ба талаботҳои бача;
4. Зӯровари эҳсосотӣ.

Дар навбати худ ҳар яке аз ин намудҳо як катор зухуротро ба худ қабул мекунад.

Таҳқири доимии ҷисмониву ахлоқӣ дар аксар маврид сабаби аз хона баромада рафтани бачагон мегардад. Баъзан чунин мешавад, ки зӯровариро аз ҷазодиҳии муқаррарӣ фарқ кардан душвор мегардад. Чунин амалро метавон муносибати дағалона бо бача маънидод кард ва ин мушкилиест, ки дида баромадани он дар доираи меъёрҳои амалкунандаи фарҳангӣ-маданӣ ногузир аст. Тавре таърих нишон медиҳад, баъзе қавму миллатҳо ба муносибати дурушту дағалона бо бачагон натавонанд бо таҳаммул муносибат мекунад, балки онро дастгирӣ ҳам мекунад. Яъне аз рӯи анъана, бачагон моликияти шахсии волидон ҳисобида шуда, волидайн ҳуқуқ доранд бо онҳо аз рӯи хосташон амал ва муомила намоянд. Куштору қатл ва исоқоти ҳамл яке аз маъмултарин шаклҳои буданд дар роҳи истодагарӣ ба қахтию гуруснагӣ ва ё ҳалос шудан аз кӯдакони маъъюби модарзод.

Чунончӣ Н.Ю.Синягина қайд мекунад, миёни омилҳои муносибати дағалона ба бачагон (кӯшиши тарбия кардан) ин ҷой доштани расму оини бисёрасраи тарбиявии кӯҳна то имрӯз аст (50% фоизи волидон қайд мекунад) [4].

Қариб 30% фоизи волидон яке аз далелҳои муносибатҳои дағалона ба бачагонро қасосгирӣ меноманд (инҷикӣ, ғаш, талабот ва хоҳишҳои бачагон).

Сабаби дигари норозигии волидон аз фарзандони худ, ин ғайриқаноатбахш будани натиҷаҳои фаъолияти таълимии кӯдакон мебошад ки онро 59% фоизи волидонӣ пурсидашуда тарафдорӣ намуданд.

Баъзе падарон сахван чунин мешуморанд, ки писарро ҷазо дода, бо ҳамин дар ӯ сифатҳои мардӣ, чун худро ӯҳда карда тавонистан, сарватмандии хешро исбот кардан, қувваю бозуи худро намоиш ва истифода бурда тавонистан ва ғайраҳо тарбия менамоянд.

Тавре қаблан қайд намуда будем, далелҳои сершумор гувоҳӣ медиҳанд, ки зӯроварӣ нисбат ба бачагон, бо гузашти вақт ба зӯровари дағал нисбат ба волидон табдил меёбад, хусусан ҳангоми пиронсолӣ.

Аз тарафи бачаҳо вайрон кардани расму таъомулҳои (анъанаҳои) оилавӣ ва рафтори дағалона аз ҷониби волидон ҷазо дода мешавад: (ҳомиладорӣ наврасӣ, вайрон кардани оинҳои оилави вайрон кардани ахлоқу одоб ва ғайра). [5]

Таҳлили маълумотҳои зиёди назариявӣ ва сарчашмаҳои ба вучуд омадани зӯроварӣ нибати бачагон имкон медиҳанд, ки ду гурӯҳи асосии омилҳо ҷудо кунем. Ба гурӯҳи якум хусусиятҳои ҷамъияте мутаалиқанд, ки он ҷо чунин заминаҳо ба назар мерасанд: шароитҳои нохуби иҷтимоиву иқтисодӣ, камбағалӣ, сатҳи пасти зиндагӣ, бекорӣ, мавҷуд будани ҷангу амалиётҳои номатлуб, сустии қонунҳо. мавҷуд набудани системаи муайяни ҳифзкунандаи ҳуқуқу озодиҳои бачагон, инчунин ҷо ба ҷо гузаштани ҷамъият аз нуқтаи назари пуртоқатӣ нисбати зӯроварӣ дар ҷамъият.

Хусусияти фарқкунандаи расму оини миллии мо дар он зоҳир мегардад, ки ба ҳамаи ин зӯроварию муносибатҳои дағалона таҳаммулпазирона муносибат мекунем. Гурӯҳи дуюми омилҳои зӯроварӣ ба бачагон ба хусусиятҳои оила ва муносибатҳои оилавии ҳамон оилае, ки кӯдак дар он тарбия меёбад, алоқаманд аст. Олимони муайян карданд, ки яке аз сабабҳои муносибати бад ин сифатҳои шахсии волидон мебошад. [6]

Кӯдаке, ки мубталои муносибати дағалона гаштааст, муносибати иҷтимоӣ –воқеии муомиларо ба одамон аз худ карда наметавонанд, минбаъд ба ҳаёт ба таври зарурӣ мутобиқ намегардад, аз уҳдаи ташкил ва таъмини оила намебарояд, ба фарзандони худ дуруст муошират намекунад, ба зӯровари дигарон ба зудӣ дода мешавад ва ин гуна гурӯҳ ба осонӣ ба ҷинояткорӣ даст мезананд. Ҳама намуди зӯроварӣ ба эҳсоси доимии зерӣ хавфу хатар будан ва нооромӣ оварда мерасонад. Бачагоне, ки зӯроварию аз сар гузаронданд, бештар тарсу ҳарос доранд, шармгинанд, ҳаяҷонро эҳсос мекунад, худро дар ҳодисаю воқеаҳо иштирокчи ва гунаҳгор меҳисобанд.

Мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ ҳамаасола дар ҷаҳон 10%-и бачагони дар чунин оилаҳо зӯроварию аз сар гузаронида, меафзоянд ва дар аксари онҳо нуқсонҳои оқибатҳои ҷисмониву равонӣ ба назар мерасад. [7]

Яке аз омилҳои дигар ин беътиной ба завқу эҳтиётоти бача, яъне набудани таъминоти зарурӣ ба қонун нагаштани талаботҳои моддиву маънавии бача, аз қабилӣ озӯқаворӣ, сарулибос, истиқоматгоҳ, тарбия, таълим ва ёрии тиббӣ аз ҷониби волидон ё шахсони онҳо ивазкунанда буда, метавонад ба рушди бачаҳо таъсир расонад. [8]

Чунончӣ қаблан зикр намуда будем, ба ҳолати беътиной инчунин мисол шуда метавонад, бе назорат мондани бачаҳо, ки дар натиҷа ба захролудшавӣ, дарунравӣ ва дигар ҳодисаҳои ногувори барои ҳаёту солимии бача ҳафнок оварда расонад.

Беътиной нисбат ба эҳтиётоти кӯдак натавонанд ҳангоми ноқисии иқтисодӣ ё танқисии шароити моддии оилавӣ, балки баъзан дар мавридҳои ҳам ба назар мерасад, ки волидон ё шахсони онро ивазкунанда аз имкониятҳои хеш сӯистеъмом намуда, аз вобастагӣ ва маҳдудияти бачагон истифода мекунанд. [9]

Дар аксар ҳолатҳо аз рӯи аломатҳои зоҳирӣ баҳо додан мумкин аст, ки бача дар фазаи беътиноиву бепарноӣ волидайн тарбия меёбад. Кӯдак суст инкишоф меёбад, вазн намегирад, зеро ҳамеша аз гуруснагӣ азоб мекашад, садақа металабад ва ё ҳатто хӯрокро меуздад, беназорат аст, либоси мувофиқ надорад, ёри зарурии тиббӣ намегирад (аз эмгузаронӣ, нагузаштааст, ба гигиенаи шахсӣ ниёз дорад, ба дандонпизишк эҳтиёҷ дорад ва ғайра), ба мактаб намеравад, аз машғулиятҳо қафо мемонад ва ғайраҳо. Равоншиносон ҳангоми кор бо ин табақаи бачагон дар онҳо мондашавии бардавом, ғамгинӣ ва дар рафторашон намудҳои гуногуни қабул накарданро қайд мекунад. [10]

Ҳамин тавр, ба хулоса омадан мумкин аст, ки бачаи ба муомилаи дурушту зӯрварӣ дучоргардида, дар муошират бо одамон муносибатҳои мусбӣ - иҷтимоиро аз худ карда наметавонад. Ва дар оянда барои ба таври зарури ба роҳ мондани фаъолияти ҳаёти кодир нест.

АДАБИЁТ

1. Аккерман Н. Роль семьи в появлении расстройств у детей.
2. Бандура А. Подростковая агрессия / А. Бандура, Р. Уолтерс. – М. : Апрель-Пресс; ЭКСМО-Пресс, 1999.
3. Всемирная Организация Здравоохранения. Жестокое обращение с детьми. Информационный бюллетень №150. Август 2010 г. ↑
4. Волкова Е.Н. Защита детей от жестокого обращения / Е.Н. Волкова. – СПб.: Питер, 2007.
5. Давлатов М. Дастури оид ба офиятбахшии психологии чабрдидаҳои зӯрварӣ дар оила: Дастури таълими – методӣ барои донишҷӯёни ихтисоси психология. - Душанбе, 2016
6. Давлатов М. Роҳнамои ёри психологӣ ба чабрдидагони зӯрварии хонаводагӣ. – Душанбе, 2011
7. Давлатов М., Муминова С. Психологияи зӯрварӣ дар оила. – Душанбе: Матбуот, 2006
8. Климантова Г. И. Насилие в семье: социальные технологии, его диагностики и профилактики / Г. И. Климантова, М. Г. Котовская, И. Д. Горшкова. – М. : Изд-во РГСУ, 2007.
9. Синельников А. С. Выученные уроки: Подростки и проблема насилия в семье / А.С. Синельников // Обыкновенное зло: исследования насилия в семье / под ред. О. М. Здравомысловой. – М. : Едиториал УРСС, 2003.
10. Н.Ю. Синягина. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений // Москва, 2006.

НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ НАД ДЕТЬМИ - ПРИЧИНА ВОЗНИКНОВЕНИЯ БОЛЕЗНЕЙ И НАРУШЕНИЙ

Жестокое обращение – это любые действия или бездействия по отношению к ребенку со стороны родителей, лиц, их заменяющих, или других взрослых, в результате чего нарушается здоровье и благополучие ребенка или создаются условия, мешающие его оптимальному физическому или психическому развитию, ущемляются его права и свободы. Вместе с тем Н.Ю. Синягина утверждает, что четкого, однозначного определения жестокости отечественные психологи так и не дали, хотя юристы, медики, философы, социологи и педагоги часто используют этот термин. В психологии же чаще применяются такие синонимы «жестокости», как "деспотизм" и "агрессия", которая трактуется как поведение, приносящее вред другому существу; намерение нанести вред; демонстрация превосходства в силе или применение силы по отношению к другому человеку.

Ключевые слова: насилие, семья, родители, ребенок, общество, жестокость.

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN - THE CAUSE OF DISEASES AND DISORDERS

Ill-treatment is any act or omission on the part of parents, persons in loco parentis or other adults towards a child, which results in the violation of the health and well-being of the child or creates conditions that hinder his or her optimal physical or mental development and infringes on his or her rights and freedoms. However, N. Yu. Sinyagina argues that a clear, unambiguous definition of cruelty domestic psychologists have not given, although lawyers, doctors, philosophers, sociologists and teachers often use the term. In psychology, however, more commonly used synonyms of "cruelty", as "despotism" and "aggression", which is interpreted as behavior that harms another being; intention to harm; demonstration of superiority in force or the use of force against another person.

Key words: violence, family, parents, child, society, cruelty.

Сведения об авторах:

Дадобоева М.С. - кандидат педагогических наук, и.о. доцент, заведующая кафедрой “Профессиональная психология”, Тажикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Email: farhundajon@mail.ru, Телефон: (+992) 938455055

Баротова Г.Ю. – ассистент кафедры “Педагогика” (общегуниверситетская), Тажикского государственного педагогического университета им. С.Айни. E-mail: gulchehrabarotova@mail.ru, Телефон (+992) 918170700

About authors:

Dadoboeva M.S. - candidate of pedagogical Sciences, acting associate Professor, head of Department of “Professional psychology”, TSPU them. S. Aini. Email: farhundajon@mail.ru, Phone: (+992) 938455055

Barotova G.Yu. – assistant of the Department “Pedagogy” (University), TSPU. S. Aini. Email: gulchehrabarotova@mail.ru, Phone: (+992) 918170700

ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ МУНОСИБАТИ ҲОЛӢ БО
ПЕШОЯНДҲОИ АСЛӢ ДАР НАСРИ АСРҲОИ XV-XVI

Ғаффоров А.О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Маълум аст, ки «ҳамаи муносибатҳои маъноӣ ибораҳо ба таври умумӣ се гурӯҳи асосиро ташкил менамоянд:

а) атрибутивӣ (муайянкунандагӣ): ангури ширин, ду китоб, ҳамин шаҳр;

б) объектӣ (пуркунандагӣ): аз чарм дӯхтан, аз боғбон пурсидан;

в) детерминативӣ (ҳолӣ): дар мадраса нишастан, дар тобистон пӯшидан, дар дафъи вай тадбир кардан ва ғайра» [6, с.36].

Дар доираи ҳар яке аз ин гурӯҳҳои семантикӣ боз тобишҳои зиёди маъноӣ мушоҳида мегардад.

Дар байни дигар гурӯҳҳои луғавию грамматикӣ ибораҳо ибораҳои феълӣ ҳам аз рӯи сохт ва ҳам аз рӯи маъно навъи бойтарин ва серистеъмолтарин ба шумор мераванд. Доираи истифодаи ҳам чузъи асосӣ (феъл) ва ҳам чузъи тобеъ аз бобати ҳайати луғавӣ бисёр васеъ мебошад [7, с.278].

Дар забоншиносии тоҷик ибораҳои феълро аз нигоҳи ифодаи воситаи алоқаи наҳвӣ ба ҳелҳо ҷудо намуда, вобаста ба воситаи алоқа аз рӯи сохтор ва маъно баррасӣ кардани онҳоро тавсия додаанд [6, с.279].

Ибораҳои феълӣ алоқаи пешояндӣ дар насри асри XV1, ки муносибатҳои гуногуни наҳвиرو ифода мекунанд, аз лиҳози микдор зиёд ва аз ҷиҳати ифодаи маъно гуногун мебошанд. Яке аз ин воситаҳои алоқа пешояндҳои аслӣ мебошанд. Пешояндҳои аслӣ дар ташаккули ибораҳои феълие, ки дар байни чузъҳои он муносибатҳои ҳолӣ мушоҳида мегардад, серистеъмол аст. Вобаста ба маъноӣ чузъи асосӣ ва ҳиссаи тобеъ ин пешояндҳо дар доираи ибораҳои феълӣ дар насри асрҳои XV- XVI муносибатҳои ҳолиро бо тобишҳои маъноӣ зер сурат додаанд:

1. Самти ҳаракату амал. Ба сифати чузъи асосии ин гуна ибораҳои феълӣ бештар феълҳои ҳаракат ва чун чузъи тобеъ исмҳои ифодагари макон ва ҷонишинҳои предметӣ омадаанд:

Чалабӣ ба хонаи Мавлоно Шайх Ҳусейн меравад [1, с.1191]. ...биё, ба он боғ равем [1, с.987]. Ба Бухоро омадаанд [1, с.160]. ...ба фалон деҳ мебояд рафт [1, с.1150]. Ва ҳеч намедонистем, ки ба кучо меравем [1, с.1162]. Дар ин гуфтугӯ будем, ки мардум дар ҳаммом даромадан гирифтанд ва хабар ба касони Сайфи Сирроҷ расид [1, с.1025]. Дар сари ҳаммом бароварда ниҳоданду он ҷамоат маро дар лат кашиданд [1, с.1026]. Дар он кӯча даромадам, ба мучарради даромадани он ҳаромзода маро диду фарёд баровард [1, с.1064]. Он ҷамоатро ба куштани тарғибу таҳрис карда, дар ин боғ даровард [1, с.1065].

Вобаста ба маъноӣ феъл як гурӯҳи муайяни ибораҳои феълӣ пешояндӣ метавонанд дар шакли алоқаи пешояндӣ ва ё алоқи ҳамроҳӣ оянд. Дар китобҳои дарсии мактабҳои олии [3,46] ва Грамматикаи академӣ [2,85] мисолҳои навъи «аз кӯча баромадан» зери алоқаи ҳамроҳӣ дода шудаанд ва, ба фикри мо, дуруст аст, зеро «афтидани пешоянд тарзи алоқаро тағйир медиҳад» [2,с.85]. Инчунин «гурӯҳбандии навъҳои алоқа аз рӯи шакли ифодаи онҳо сурат мегирад» [8,41]. Агар тобеъкунанда амалҳои натиҷаи ҳаракатро ифода кунанд, дар таркиби чунин ибораҳои феълӣ омадани пешоянди ба ҳатмӣ аст:

Ба Кусу расид [1,1292]. ...фақир ба дӯзах нарасидам [1, с.1147]. Чун ба Ҳирот расидем [1, с.1075].

Пешоянди аз дар яке аз вазифаҳои пешоянди бо роҳи самти ҳаракатро нишон додааст: аз роҳи Бағдод рафт [1, с.790], аз роҳи Ҳиндустон мутаваҷҷеҳ шудан [1, с.379], аз бераҳа мутаваҷҷеҳи Нишопур шудан [1, с.1084]:

Бояд ки аз роҳи Бағдод равӣ ва Чунайдро зиёрат кунӣ [1, с.790]. Аз роҳи Ҳиндустон ба зиёрати Каъба ... мутаваҷҷеҳ шавем [1, с.379]. Худойро шукри бисёр гуфтем аз бераҳа мутаваҷҷеҳи Нишопур шудем [1, с.1084]. Ногоҳ сиёҳие азим ба назараш дар омад монанди манораи дудхӯрда аз пой даромада ё худ чанори аз беҳу бун баромадае [1,с.815].

2. Муносибати ҳолии макон. Пешоянди дар бо исмҳои маконе, ки эзоҳдиҳанда надоранд, маъноӣ маконро ба таври умумӣ нишон медиҳад. Ибораҳои бо ин пешоянд аз рӯи микдор зиёд буда, аз ҷиҳати маъно гуногунанд. Доираи истеъмоли ин ибораҳо нисбат ба дигар навъи ибораҳо хеле васеъ мебошад. Доираи ҳам чузъи асосӣ ва ҳам чузи тобеъ дар ин қабилҳои ибораҳо фарох аст. Ба сифати чузъи асосӣ одатан феълҳои ҳаракат ва амалшон натиҷанок аст, омада метавонанд. Ин ибораҳо нишон медиҳанд, ки амал дар дохили предмет воқеъ гардидааст:

Қазвинӣ дар хонаи худ даромад. Дид, ки касе аз хонааш берун меояд [1, с.1269]. Аммо Хадичабегим дар боғи шаҳр даромад [1, с.1117]. Аз баландӣ дар поён ғалтонданд [1, с.1083]. Ба мучарради хондани ин рубоӣ шӯре дар маҷлис афтода ва подшоҳро кайфияте даст дод [1, с.1145].

Шунид, ки ин факирро дар он чахорбоғ ба катл расонидаанд [1, с.1067]. Ғуломи таббох мурғаке дар дегча андохта, ба табх машғул шуд[1,с.851].Гурбае дар хона даромада, ба тоқчаҳо чустан гирифтун олоти чинӣ, ки дар он тоқчаҳо буд, биандохту шикаст[1, с.638]. Манкул аст, ки сиистоние дар ин вилоят омада буд ва дар рӯзи Ошӯро равофиз маҷлис сохта буданд[1, с.1015]. Дар ин гуфтугӯ будем, ки мардум дар ҳаммом даромадан гирифтанд ва хабар ба қасони Сайфи Сироч расид[1, с.1025]....ҳоқим ўро дасту гардан баста дар охтаона андохта[1, с.420]. Нишони сад ҳазор ситора бар курраи хок падида овардӣ [1, с.736-737]. Бар синаи сипехр аён гашта [1, с.488]. Ва монанди ашк ўро дар назари мардум чуз обрӯй бар хок рехтан ҳеч хунар не [1, с.98].

Муносибати синтаксисӣ дар ибораҳои феълӣ навъи боло ба маънои чузӣ тобеъ низ саҳт марбут аст: агар чузӣ тобеъ исми ғайримакон бошад, дар байни чузҳои ибора муносибати ҳолии макон бо тобиши объектӣ сураат мегирад:

Чун ба тахаллус расид[1, с.169]. ...ба дарси ин фақир ҳозир мешаванд[1, с.71]. Ғуломи таббох мурғаке дар дегча андохта, ба табх машғул шуд[1, с.870]. Баъд аз се рӯз шайх ба бозор рафта, чодаршабе харида...ва порарухт аз сару по гирифта, дар вай андохта, ба пушти худ баста, ба хона даромад[1, с.984]. Он тутӣ аз рӯи ҳаво пайдо шуд ва дар минқори худ ниҳоли заифе гирифта, монанди фариштаи раҳмат пеши вай фуруд омад[1, с.762]. Дарвеш пеш омад, дид, ки зари сурхе дар он тағора андохта[1, с.816]. Бар рӯи курсӣ давиду [ду] ангушт дар даҳон ниҳода, сафир кашид[1, с.556].

Бо феълҳои навъи даромадан, даровардан, гузоштан ва амсоли инҳо ибораҳо бо пешояндҳои асли раван шудани амал ба ҷойе ва ё ба сатҳи чизеро ифода намудааст:

Чун ба хайма даромадам...[1, с.1126]. Аз тобдон худро ба хона андохтам[1, с.378].Ўро ба вилояти Тошканд фиристод[1, с.378]. Аввал Мирзобайрамро ба кӯча фуру гузоштам[1, с.1081]. Он ҷамоатро ба куштани тарғибу таҳрис карда, дар ин боғ даровард[1, с.1065].Ва маро дар он ҷо андохтанду маҳбус сохтанд[1, с.1027]. Ин ду пиёдаи лаъини малъун дар хона даромаданд[1, 1028].

Исмаилов М. дуруст қайд кардааст, ки дар забони тоҷикӣ як гуруҳи феълҳо ҳастанд, ки «моҳияти лексикӣ ва грамматикӣ онҳо дар ҷумла дар сурате (пурра-А.Ғ.) муайян мегардад, ки агар онҳо бо худ пурқунада ё ҳол дошта бошанд» [4, с.19]. Чунин феълҳо объектӣ бевосита ва ҳолро ҳатмӣ талаб мекунанд:

Найро ба даҳон монда[1, с.418]. Зарфҳоро ба хазинаи подшоҳ баред [1, с.888].

Гуруҳи муайяни ин қабил ибораҳои феълӣ ибораҳои феълӣ мураккаб мебошанд:

Амир Алишер дар сари хиёбони Хирот қариб ба тахт тарҳи иморати рабате андохта буд[1, с.1,555]...наздиқ ба гудастаи он ду манор занҷире бастанд[1, с.341].

Пешоянди аз якҷоя бо пешоянди то ба дар насри асрҳои XV-XVI, асосан, дар ифодаи муносибати макон истифода шудаанд ва то ба ба интиҳои макон таъкид мебахшад: Аз Моҳ то ба моҳист [1, с.341]. Аз Қоф то ба Қоф рафта буд [1, с.756]. ...аз мағриб то ба машриқ ...иҳонат мерасонад [1, с.328]. Аз масҷиди ҷомеъ то ба он ҷо расидам [1, с.1012].

Истифодаи пешоянди аз якҷоя бо пешоянди бар, аз...бар дар насри ин давра маҳдуд аст: аз осмон бар замин омадӣ [1, с.23]. Мир аз ханда бар замин афтид[1, с.561].

3. Муносибати ҳолии тарзу тариқат ва ҳолати иҷроӣ амал. Дар ибораҳои феълӣ дар насри асрҳои XV-XVI пешоянди ба дар сураат додани ифодаи муносибати ҳолии тарзу тариқат ва ҳолати иҷроӣ амал низ серистеъмол аст. Чузӣ асосӣ бо феълҳои ифодагари амалу ҳаракат ва чузӣ тобеъ бештар бо исмҳои маънӣ ифода ёфтааст:

Шайх ба таъчил берун омаданд[1, с.791-792]. Хоҷаи ман ўро ба ҷавру ситам ҳалок кард[1, с.775]. Эшонро ба зурӣ ...берун оварда буданд[1, с. 25-26]. Мир ба ҳайбат овоз дод[1, с.576]. Подшоҳ ба ханда гуфт[1, с.907].

Пешоянди бар муносибати ҳолии тарзи иҷроӣ амалро ифода карда, ба сифати чузӣ асосӣ феълҳои амалу ҳолат омада, исмҳои ифодагари узви бадан чун чузӣ тобеъ воқеъ мегарданд: Он мурда бар рӯй афтада буд [1, с.1068]. Ўро бар дӯш ба берун бурданд [1, с.1061]. Кавораи холӣ бар пушт гирифт [1, с.1134]. Мақсуди Хаммор мисли сарви озод аз замин бархосту дасти адаб бар сина ниҳода[1, с.218]. Ва монанди ашк ўро дар назари мардум чуз обрӯй бар хок рехтан ҳеч хунар не [1, с.98]. Баъд аз он Мавлоно Зиёи Муаммой ин муаммиётро бе ном бар вараке навишта, ба дасти ин фақир дод[1, с.132].

4. Муносибати сабабӣ бо тобиши тариқи иҷроӣ амал. Дар насри асрҳои XV-XVI пешояндҳои асли дар ташаккул додани ибораҳои феълӣ дар ифодаи муносибатҳои ҳолии сабаб бо тобиши тариқи иҷроӣ амал низ истифода шудааст. Ба сифати чузӣ асосӣ исмҳои амалу ҳолатҳои гуногун ва чун чузӣ тобеъ бештар исмҳои маънӣ ва масдар корбаст шудаанд:

... то авлиёи ман ўро ба иллати он ба қассос кашанд [1, с.746]. Котибе бо саҳв ё хато то-ро ёо навишта будааст[1, с.831]. Бародари худро ба гуфти ғуломи наммом бикушт[1, с.769]. ...ўро ба ятимӣ гирифта оварданд[1, с.619]. Ҳарчанд муболиға карда, ўро ҳозир наёфта, дар қаҳр шуда, машғал афрӯхта, мутаваҷҷеҳи хонаи худ шуда[1, с.1042]. Аммо дар торикӣ роҳ ғалат карда, ба

чониби дигар роҳ рафтем[1, с.1038]. –Шоҳо, шахриёро дар укубат таъхир кардан ва дар сиёсат таваккуф фармудан добу суннати салотин ва дар мисли ин муҳимот тааммулу тадбир намудан аз ҷумлаи воҷиботи дин[1, с.751]. Бар аҳволи ман зор-зор гиристанд [1, с.1103]. Подшоҳ бар куштани боз таассуф меҳӯрд [1, с.753]. Ҳосил, ки пеши ин камина омада, он миқдор ниёзу тазарруъ намуд, ки фақирро бар вай раҳм омада, самсоми иштиқомро дар ниём дароварда[1,с.218].

5.Муносибати холии мақсад. Дар насри давраи тадқиқшаванда пешояндҳои асли дар ташаккули ибораҳои феълии муносибати холии мақсад серистеъмоланд. Ҳамчун ҷузъи тобеъ бештар феълҳои ҳаракату амали навъи рафтан, фиристодан ва ҷун ҷузъи тобеъ исмҳои моддию маънӣ истифода шудаанд:

...ба дидани вай рафт[1, с.320]. ...ба тавофи каъба эҳром баста буд[1, с.790]. Ман ба қасд гуноҳе кардам[1, с.1252]. ...ба даъвои Абӯалӣ омадам[1, с.811]. ...ба додҳои омадам[1, с.542]. Эшонро ба меҳмондорӣ ба хона талабида[1, с.85]. Салтанати худро дар халосии ту ба-эшон бахшам[1, с.933]. Ман дар халосии он духтар тадбире кардам [1, с.1131]. Дар [итмоми] он эҳтимом [у] саъйи тамом менамуд[1, с.555]. Ҳарчанд ки дар рафғи вай тадбир мекунам [1, с.746]. Вай дар дафъи он шоҳиди ҳол тариқи истечол паймуд ва рафъи он ташвиш ба кӯтоҳ сохтани риш мутааайин шуд [1, с.899].

6. Муносибати холии замон. Дар сурат додани ибораҳои феълии замонӣ пешояндҳои ба ва дар дар насри давраи тадқиқшаванда фаровон истифода шудааст. Ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои гуногунмаъно ва ҷун ҷузъи тобеъ исмҳои ифодагари мафҳуми замону чараёни амал омадаанд:

...мудати макс дар он каъбаи амал ва мақсади ризое ба як моҳ кашид[1, с.422]. ...ба соате ба қаблаи акди никоҳ даровард[1, с.1222]...ба андак тааммул гуфтам[1, с.491]. Ҷозӣ, ба маҳал расидед[1, с.1069]...ба як турфатулайн маъдум сохт[1, с.1326]. Ба косаи аввал даъво кард[1, с.1270]. Маҳдуми дар тобистон ва зимистон қабои пурпунба мепӯшиданд [56, 623]. Дар ин асно шахсе тои Урмақӣ овард [1, с.64]. Дар он шаб бар фақир яқин шуд, ки Мавлоно Ҳусейн Воизро мартабаи вилоят буда[1, с.1092]. ...вай дар ҳамон вақт пагоҳтар омада, он маконро шуғл намуда, чандон ҳаблу тааллул мекард,ки вақти дарси эшон фавт мешуд [1, 7с.5].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик, қайд мекунад Мирзоев А.-«доираи ифодаи муносибати замонӣ ба воситаи пешоянди дар бисёр васеъ мебошад. Исмҳои, ки бо ин пешоянд дар дохили ибораҳои феълӣ муносибати замонино нишон медиҳанд, аз рӯйи миқдор зиёд ва аз ҷиҳати маъно гуногунанд. Ба ин ҷо пеш аз ҳама исмҳои ченаки воҳиди вақт, номи фаслҳои сол, номҳои рӯзҳои ҳафта ва моҳ, исмҳои давраи синну сол, исмҳои ифодакунандаи мафҳуми умумии вақт, исмҳои ҳиссаи рӯзу шаб ва ғайра алоқаманд» [6, 39].

Исмҳои ченаки воҳиди вақт аксаран бо калимаи дигар эзоҳ меёбанд. Исмҳои рӯз ва шаб, аксар ҳиссаи шабонарӯз (ҳолат)-ро ифода намоянд, метавонанд бе эзоҳдиҳанда ба феъл тобеъ гарданд. Инъиқоди он дарс дар шаб буд [1, с.315]. Ва боғбон нақл кард, ки дар шабҳо шамъе ба дасти маймун медиҳам [1, с.871]. Подшоҳро гирдболише буд, аз атласи хитории ҳафтранг, ки дар шаб ба болои он нишаста мутолаа мекард [1, с.478].

Агар ин исмҳо санаи муайян ё ченаки муайяни вақтро ифодагар бошанд, ҳамеша бо эзоҳдиҳанда меоянд: Ҳар сол дар рӯзи Наврӯз мефармуд [1, с.897]. Дар рӯзи панҷшанбе ...мутаҳаррик гашта[1, с.1314]. Дар ҳамон шаб ба итмом расид [1, с.91].

7. Муносибати холии андозау миқдор. Дар ибораҳои феълии андозаву миқдор пешоянди ба дар насри ин давра хеле зиёд истифода шудааст. Ба сифати ҷузъи асосӣ бештар феълҳои навъи фурӯхтан , расидан ва ҷун ҷузъи тобеъ исмҳои гуногунмаъно, асосан, таркибу ибораҳои исмӣ бо шумора ва шумораҳо омадаанд:

Умри вай ба сад сол мерасид [1, с.1259]. Қимати ӯ ба ду ҳазор танга расида буд[1, с.607]. Онро ба ду ҳазор танга харидорӣ менамуд[1, с.1031-32]. Ҷун ба даҳ расид[1, с.1225]. Умқаш ба дувист газ расида буд[1, с.348].

Дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» дар ин қабил ибораҳои феълӣ ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои амалу ҳолат ва ҷун ҷузъи тобеъ исмҳои гуногунмаъно низ истифода шудаанд:

Туро ба қадре риоят ва тарбият хоҳад кард[1, с.6]. Қуръонро ба ҳафт қироат ёд дорам[1, с.629]. ...ба тамомӣ шарҳ дод[1, с.787]. Аз вай ба ҷон ранҷид[1, с.783].

Ин гуна ибораҳои феълӣ дар насри ин давра бештар дар шакли мураккаб корбаст шудаанд. Ба сифати ҷузъи тобеъ дар ин мавридҳо калимаи модалии қариб бо пешоянди ба ва шумораҳо омада, миқдори тахминии ҳолатро ифода кардаанд:

Дар пеши тахти равон қариб ба даҳ чавон суроҳҳои тилло ва нуқра ... ба даст гирифта[1, с.554]. Аз ғазалиёти Ҳусрави Деҳлавӣ ва ҳазрати маҳдуми қариб ба сад ғазал интиҳоб намуда шуд[1, с.253]. ... қариб ба ҳазор кас чамъ шуда буд[1, с.1304].

Пешоянди ба дар насри асрҳои XV -XVI бо исмҳои гуногунмаъно омада, мутобиқ ва мувофиқи чизе иҷро шудани амалро ифода кардааст. Ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои гуногун ва ибораҳои исмӣ бо шумора омадаанд: Ҳазрати Ҳоҷа давоту қалам ва қитъае коғаз пеши ин

камина фиристоданд ва фармуданд, ки ин чома ба қомати шумо омадааст[1, с.326-327]. Эй Мир, шумо чаро ба ояги Куръон амал намекунед[1, с.619].

8. **Муносибати ҳолии хилоф.** Бо пешоянди ба ифода ёфтани муносибати ҳолии хилоф аз ҷониби муҳаққиқони забони адабии тоҷик қайд нагардидааст. Дар ин вазифа истифода шудани пешоянди ба-ро профессор Р.Ғаффоров дар шеваи ҷануби забони тоҷикӣ зикр карда, дар ин бобат ин шева анъанавӣ забони классиқиро давом додааст-гуфта таъкид кардааст[5]. Дарвоқеъ дар ифодаи муносибати ҳолии хилоф пешоянди ба дар насри ин давра ба назар расид. Ба сифати чузъи асосӣ феълҳои амалу ҳолат ва чун чузи тобеъ исмҳои маънӣ омадаанд:

Ва ба ин ҳама бадбахтӣ ба Амир Алишер дар ғояти сӯи мизоч ва бадӣ буду Мирро бисёр ихсонатҳо мерасонид [1, с.544]. Агар ба хилофи ин намоед аз куштани мо шуморо як фулуи ҳосил нахоҳад буд[1, с.1031].

Ҳамин тарик, аз натиҷаи баррасии ин масъала ба хулосае омадан мумкин аст, ки ибораҳои феълие, ки тавассути пешояндҳои аслии таҷаввуз ёфтаанд, асосан ифодагари муносибатҳои ҳолий бо тобишҳои иловагии маъно мебошанд. Онҳо дар баробари ифодаи тобишҳои гуногуни маъно шакли қолибҳои гуногун доранд, ки тавассути чузъҳо ва воситаҳои алоқаи грамматикӣ пайдо мешаванд:

АДАБИЁТ

1. Восифӣ Зайниддин Маҳмуд «Бадоеъ-ул-вақоъ». 1-2 (ҷопи интиқодӣ, бо муқаддима, тавзеҳот А.Н.Болдирев). Москва, 1961
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди дуюм. Синтаксиси ибора ва ҷумлаҳои сода. Душанбе: Дониш, 1986.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. қисми 2. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактаби олии. Душанбе: Дониш, 1984.
4. Исмаилов М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми аввал. (Ҳоли замон ва макон). Душанбе: «Ирфон», 1971.
5. Ғаффоров Р. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ. -Душанбе: Дониш, 1979.
6. Мирзоев А. Ибораҳои феълие замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик». -Душанбе: Дониш, 1972.
7. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. Душанбе, 2002.
8. Чесноков П.В. О классификации связей слов в предложении// Материалы IX-X конференции Северо-Кавказского зонального объединения. Кафедры русского языка.-Ростов-на-Дону, 1971, с. 41.

ГЛАГОЛЬНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ С ПЕРВИЧНЫМИ ПРЕДЛОГАМИ В ПИСЬМЕННОСТИ НАСЛЕДИЯ XV-XVI ВЕКА

Автор в данной статье исследует глагольные словосочетания пространственным значением с первичными предлогами в письменности наследия XV-XVI века. В данной статье всесторонно рассматривается определение глагольные словосочетания пространственным значением с первичными предлогами в письменности наследия XV-XVI века. Авторы указывая различные значение первичными предлогами одновременно чётко определили количество его употребление в поэтике этого времени. В статье все основные и подчинительные лексико-семантические группы решено до возможностей.

Ключевые слова: предлог, грамматическая связь, пространственных отношений, подчинительная связь, связь слов, значение слова.

SPACE RELATIONS WITH COMPOUND AND NOMINAL PREPOSITIONS IN THE WRITTEN HERITAGE OF XV-XVI CENTURIES

This article deals with determination of the space relations with compound and nominal prepositions in the written heritage of XV-XVI centuries. Having indicated different meaning of compound and nominal prepositions, an author determined the number of their uses in the poetry of that time.

Keywords: preposition, grammatical links, space relation, subordinate link, link words, meaning of a word, compound and nominal prepositions.

Сведения об авторе:

Ғаффоров А.О. – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и литература Таджикский государственный университет имени С. Айни. Тел. (+992) 901063068

About author:

Ghafforov A.O. - Associate Professor in the Department of Tajik Philology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Phone: (+992) 901063068

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛЕКСИКИ СФЕРЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ПОВЕСТИ С. УЛУГЗОДА «УТРО НАШЕЙ ЖИЗНИ»

Рустамова Г.Р.

Института предпринимательства и сервиса

*Я сложил этот дом из старинных камней,
В нем устроил я пир в честь ушедших друзей,
Чтоб мои современники знали,
Как, бывало, играл я судьбою своей [1].*

Так написал устод Садриддин Айни в своем «Воспоминании». Писатель сложил прочный дом с крепким фундаментом, построил величественное здание, и живет этому зданию века. Жив Человек, вместе с ним живет и литература, фундамент которой заложил Садриддин Айни своим произведением. Так и жив Сотым Улугзода в сердцах народа с его произведениями - в первую очередь с автобиографической повестью «Утро нашей жизни», реальной правдой о своей жизни, и после смерти он продолжает шагать в строях бессмертных писателей. Повесть Улугзода, каждое слово книги представляет собой новую попытку донести до читателя выстраданную правду. Умудрённый опытом жизни, как и народ Улугзода написал «Утро нашей жизни» правду о жизни, воспоминание о сладком детстве, страданиях и потери родителей. Жизнь изображена в повести в ее постоянном изменении и обновлении в уходящей действительности прошлого, развивающейся действительности настоящего. Исторические события в ней представлены как фон, на первый же план выходит идейно-нравственная сторона, простой и реалистичный подвиг простого человека.

Художественная литература на всех этапах своего развития немислима в ограничительных рамках какой-либо нации или народа. История мировой литературы свидетельствует о том, что литература всегда находится в неразрывном контакте, во взаимовлиянии, что способствует их художественному обогащению.

Сотым Улугзода - писатель, реалист, рисует своего героя во всей конкретности его бытия. Правдивость изображения цель всякого художника – реалиста. С. Улугзода отличается от других писателей способом постижения правды и глубиной ее раскрытия.

Наряду с изображением жизни главных героев, передачи содержания повести с простым и ясным языком, использована лексика домашнего быта, обихода и лексика области промышленности. Ярким примером такой лексики может быть предложения из текста «На Завод»: «Наконец я увидел «бегущие, звенящие домики» - *трамвай*. Бегут по двум железным полоскам домики сами собой, без лошади, без *паровоза*, непрерывно позванивают, чтобы люди не ходили по их дороге»[7, 64]. Или в другом эпизоде текста: «Отец сел с Ершовым на *подводу*, и они поехали на *завод*. Там Ершов пригласил его к себе домой, угостил *борщом* и *кашей*. За обедом они разговорились. Оказалось, что Ершов – красноармеец-кавалерист, сам из российских рабочих, и сейчас, получив отпуск, приехал к семье, которая живет на этом винокуренном заводе. Жена и дети недавно приехали из России. В доме у них было бедно, кроме одного *тулупа*, *стола*, *скамейки*, двух-трех *тарелок* – ничего больше не имелось»[7, с. 67].

Из содержания текста видно, что отец писателя вынужден был покинуть свой кишлак, так как он очутился в тяжелом положении, с целью обеспечения семьи.

Влияние передовой русской культуры, проникновение светского просвещения, которое стало возможным в результате присоединения к России, дали мощный толчок духовной культуре таджикского народа, расшатали господство догматичного мусульманского духовенства и вместе с тем создали предпосылки для более быстрого восприятия демократической русской культуры. Вместе с тем, переселенцы из России сыграли свою положительную роль в историю и повседневную жизнь таджиков. Они способствовали развитию производительных сил, освоению целинных и залежных земель, совершенствованию оросительных каналов, распространению новых видов технических культур и овощей, передавали местным дехканам свой опыт землепользования. Для закрепления сказанного приводится отрывок из текста, который говорится, что «Это был винокуренный *завод*. Отец рассказывал нам, что завод не работает до тех пор, как его отняли у старого *владельца* – *заводчика* Иванова: хозяин, узнав, что собираются отнять у него завод, уволил *мастеров*, распустил *рабочих*, испортил *машины*, и урожай винограда на двухстах пятидесяти танапах, что был при заводе, - погиб. Теперь на завод назначен советской властью новый директор. Директор с *виноделом* Николаевым был занят: они собирали рабочих, ремонтировали *оборудование*, намереваясь с весны восстановить *виноградники*»[7, с. 71].

Воздействие русской культуры на культуру народов Средней Азии выразилось в фактах, зафиксированных архивными документами, трудами современников, журнальными статьями и газетными заметками, книгами и отчетами иностранцев – путешественников, посетивших Среднюю Азию в конце XIX - начало XX веков. Творчество деятелей русской передовой культуры всегда было пронизано духом уважения к нравам, культуре и свободе других народов. Писателем изображено положение женщин в лице своей матери, которая была лишена возможности участвовать в

общественной жизни. На улице женщина могла появляться только под паранджой на лице, но в этом неудобном костюме ей разрешалось выходить лишь в случаях крайней необходимости. Обычай не позволял ей посещения общественных мест, в том числе и базаров. Также ограничено было участие женщины и в производственной жизни. Такая картина точно передана писателем в образе матери. «Перед уходом Ершов заверил отца, что им здесь будет не плохо, только ему явно не нравилось, что мать закрывает лицо». Он говорил, что ей под *паранджой* придется здесь туго – целый день около их дома и в *сараях* будут работать мужчины. Отец потом передал матери его слова.

- Пусть работают, я буду ходить, накинув на голову *халат*, - отвечала мама с какой-то несвойственной ей беспечностью. [7, с. 70]

Как видно из содержания повести, жилище местного населения делилась на две половины – внутреннюю (женскую) и внешнюю (мужскую). В первой проходила вся жизнь семьи, вторая служила для приема в ней посторонних мужчин. В домах ремесленников внешняя половина часто использовалась и для производственной деятельности, а у богатых там же проживали наемные работники мужчины (мардикор). Для жителей Ферганы, как описывается в повести наиболее характерной была южная ориентация жилой комнаты с расположенным перед ней айваном. Преобладающим видом отопления был сандал, состоявший из низенького столика, под которым помещалась жаровня с углями. Столик закрывался одеялом, а люди садились вокруг него, согревая под одеялом ноги и колени. Мебель в европейском смысле слова отсутствовала. Обитатели дома сидели на полу, на постланных вдоль стен узких одеялах – курпача. Различные предметы домашнего обихода размещались в многочисленных нишах. Далее писателем пишется: «На поставленный у передней стены комнаты сундук мама сложила наши одеяла и подушки. На стене мы повесили старое золотистое *сюзане*, хранившееся у нее со свадьбы. На вбитые в стены большие гвозди повесили мамин выходной *халат* и *чакман* (*халат* из катанной шерсти) отца. На пол постлали *кошму* и *ковер*, отец положил на них свернутое одеяло и сел отдохнуть» [7, 71].

Учитывая все эти художественно-исторические факты повести знаменитого писателя необходимо признать, что за годы независимости республики возрос созидательный потенциал, вместе с тем усилились национальная гордость, ответственность за страну и гражданская инициатива. Настало время каждому из нас независимо от сферы деятельности с чистым сердцем и добрыми помыслами внести свой вклад для развития и процветания нашей Родины.

В личности Сотыма Улугзода, во всей его жизни и деятельности мы наблюдаем непрерывный и все более углубляющийся процесс соединения свойств человека высочайшей культуры со свойствами человека труда. В статье «Закон всемирного тяготения» (1981) Ч. Айтматов писал: «Задача литературы – объединять людей. Объединять в стремлении к правде социальной справедливости, в неиссякаемой и неистребимой любви к жизни, к миру, к будущему, во имя чего человек, если он человек в полном смысле этого слова, должен быть готов преодолеть любые внешние препятствия и собственное отчаяние, страдание и тоску» [3].

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. Воспоминания. Т. 1. Ч. 1-2. - Душанбе: Адиб, 1990. - 362 с.
2. Азимов С. Песня дружбы. - Ташкент: Фан, 1990. - 74 с.
- Айтматов Ч. Собр. соч. в 7 т. - М., 1998. Т. 7.
3. Брагинский И. С. Исследования по таджикской культуре. - М.: Наука, 1977. - 288 с.
4. Брагинский И. С. Проблемы творчества Садриддина Айни. - Душанбе: Ирфон, -1974. -173с.
5. Наука Советского Таджикистана. - Душанбе: Адиб. -1974. – 270 с.
- Улугзода С. Утро нашей жизни. – Душанбе: Ирфон, 1981. 256 с.

ИЗОБРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ В ПОВЕСТИ С. УЛУГЗОДА «УТРО НАШЕЙ ЖИЗНИ»

В статье говорится о социально-экономическом положении главного героя повести «Утро нашей жизни». Исторические события в повести представлены как фон, на первый же план выходит идейно-нравственная сторона, простой и реалистичный подвиг простого человека. В повести каждое слово представляет собой новую попытку донести до читателя выстраданную правду. Автор повести подчеркнуто, что влияние передовой русской культуры дал мощный толчок духовной культуре таджикского народа. Русский народ сыграл свою положительную роль в историю и повседневную жизнь таджиков. Они способствовали развитию производительных сил, освоению целинных земель, совершенствованию оросительных каналов, распространению новых видов технических культур. Наряду с изображением жизни главных героев, передачи содержания повести с простым и ясным языком, использована лексика домашнего быта, обихода и лексика области промышленности. В автобиографической повести «Утро нашей жизни» рассказывается о детстве, первой книге, переезде семьи в Ташкент, встрече с Садриддином Айни и учебе в интернате молодого Сабира. Особенно писателем ярко изображено положение женщин в лице своей матери и Зеби, которые были лишены

возможности участвовать в общественной жизни. Первая читавшая книга, которая оставил неизгладимый след в сознании Улугзода, который следовал по нему в писательской деятельности, была книга Айни.

Ключевые слова: писатель, повесть, история, жилище, обычай, завод, культура, литература, отрывок, текст.

IMAGE OF SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN THE STORY OF S. ULUGHZODA "THE MORNING OF OUR LIFE"

The article touches upon the socio-economic situation of the main character of the story "The Morning of Our Life." Historical events in the story are presented as a background, the ideological and moral side, the simple and realistic feat of a common man comes to the fore. Every word in the story represents a new attempt to convey to the reader the truth that has been gained. The author of the story emphasized that the influence of advanced Russian culture gave a powerful impetus to the spiritual culture of the Tajik people. The Russian people played a positive role in the history and daily life of the Tajiks. They contributed to the development of productive forces, the development of virgin lands, the improvement of irrigation canals, the spread of new types of industrial crops. Alongside with depicting the life of the main characters, transmitting the content of the story with a simple and clear language, the vocabulary of household life, everyday life and industry is used. The autobiographical story "The Morning of Our Life" tells about the young Sabir's childhood, the first book, the family's relocation to Tashkent, meeting with Sadridin Aini and studying in a boarding school. Especially the writer depicts the situation of women in the face of his mother and Zebi vividly, who were deprived of the opportunity to participate in the public life. The first book read that left an indelible mark on the consciousness of Ulughzoda and which he followed in his activity as a writer writing, was the book by Aini.

Keyword: Writer, story, history, dwelling, custom, works, culture, literature, fragment, text.

Сведения об авторе:

Рустамова Гуландом Рустамовна - доктор филологических наук, доцент кафедры культурологии и языков Института предпринимательства и сервиса. Адрес электронной почты (e-mail). rustamova-71@mail.ru Контактный телефон. (+992) 907913677

About the author:

Rustamova Gulandom Rustamovna - Doctor of Philology, Associate Professor of the of the Institute of Entrepreneurship & Service. **Address:** 734055, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5, Institute of Entrepreneurship & Service, Department of Cultural Studies and Languages. **E-mail** rustamova-71@mail.ru **Contact telephone.** (+992) 907913677

ТАШАККУЛИ МАЛАКАИ ИСТИФОДАИ ТАЪЛИМИ « PASSIVE VOICE» ДАР НУТҚИ ШИФОҲИИ ХОНАНДАҒОН

Изболова З.

Паҷӯҳишигоҳи руидаи маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Забон воситаи муҳимтарини муоширати инсон ба ҳисоб рафта, ба тамоми намудҳои фаъолияти инсон хизмат мерасонад. Гуфтугӯзор метавонад бевосита тариқи суҳбати шахсӣ, мактубҳои тарафайн, ё тариқи китоб, телевизион, садо, рӯзномаҳо сурат гирад. Ин хусусияти ҳар як забон, аз ҷумла забони англисӣ доништа мешавад. Он ба нақшаи таълимӣ ҳамчун фанни таълимӣ, ки ба инсон боз як воситаи дигари муошират, бидуни забони модарӣ пешниҳод гардидааст, дохил карда шудааст.

Ба назари мо, мақсади асосии таълими грамматикаи фаъол, пеш аз ҳама, ташаккули малакаи грамматикӣ дар нутқи шифоҳии хонандагон маҳсуб меёбад.

Муссалам аст, ки дар нутқи якҷониба (нақл) ва дучониба (муколамаи)-и хонандагон ҳодисаҳои сатҳи морфологӣ ва синтаксисӣ бояд истифода бурда шаванд. Барои корбурди дуруст ва беҳатоӣ онҳо дуруст аст, ки хонандагон малакаҳои истифодабарии чунин маводро ҳосил намоянд. Илми психоллингвистика собит кардааст, ки ташаккули малака аз се зина иборат аст:

- зинаи мақсадгузори (асоснокунӣ) ва ташвиқкунӣ (барангезиш);
- зинаи аналитикӣ ва синтетикӣ;
- зинаи корбурд (ичро).

Амали гардонидани ин зинаҳо дар чараёни таълими забони хориҷӣ ҳалли бонизомии вазиғаҳои зеринро талаб мекунад:

- шинос кардани хонандагон бо маводи грамматикӣ;
- тавассути машқҳои созмонӣ ва маъновӣ азбаркунии ҳодисаи грамматикӣ;
- истифодаи дурусти ҳодисаҳои грамматикӣ дар нутқи якҷониба ва дучонибаи худ.

Тарики шинос гардонидани хонандагон ба шакл ва маънои ҳодисаи грамматикӣ ба вижагӣ ва навъи мушкилоти он, инчунин ба хосиятҳои синусолии хонандагон вобаста аст.

Дар методикаи таълими забони хоричӣ ду усули ба хонандагон шинос намудани ҳодисаи грамматикӣ ва лексикӣ ба ҳукми анъана даромадааст:

- усули баёнкунӣ;
- усули функционалӣ;

Тибқи усули якум, шакл ва маънои ҳодисаи грамматикӣ тавассути қоидаҳо шарҳу баён меёбад. Аз рӯи усули функционалӣ истифодаи (функсияи)–и ҳодисаи грамматикӣ дар мавзӯи нишон дода мешавад. Фаҳмиши ин ду усул чунин аст: Яке аз қоида ба машқ ва дигаре аз мисолҳо бо машқ гузаштанро талкин мекунад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки тавассути усули дуум (функционалӣ) таълим додани ҳодисаи грамматикӣ афзалтар шуморида мешавад. Аз ин рӯ, истифодаи ин усул ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, барои таълими «Passive Voice» метавон чунин паёпаии азхудкунии мавзӯро пешниҳод кард. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки ба таълими “Passive Voice ” аз лиҳози дараҷаи мушкилоти азхудкунӣ мавзӯҳои дохил мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ мавҷуд буда, бо баъзе хусусиятҳои фарқ мекунад, ки онҳо боиси мушкилоти зиёд мегарданд. Аз ин хотир намунаи тадريسӣ он дар синфи 8 чунин бояд бошад:

Мақсади дарс: Ташаккули малакаи истифодаи таълимӣ «Passive Voice» дар нутқи шифоҳии хонандагон.

1. Шиносоӣ бо мавзӯи таълимӣ «Passive Voice».

Омӯзгор: Хонандагон, имрӯз мо ҳамроҳи шумоён мавзӯи “Passive Voice” – ро меомӯзем. Ҳоло диққат диҳед:

Шакли *мафъӯлро* дар забони англисӣ асосан дар қорҳои илмӣ, адабӣ ва китобҳо истифода мебаранд. Дар нутқи ҳаррӯза бошад, мо шакли *фоилро* истифода мебарем. Дар шакли мафъӯл пеш аз мубтадо шакли таърифи феъли ёвар (tobe) гузошта мешавад. Мо метавонем, аз рӯи ин қолаб ҷумларо тартиб диҳем. (Е.Гордеева. 1999: 69)

TO BE 3rd FORM

Ҷумлаҳои тасдиқӣ:

The house is built at the turn of the century.

The tower was built by volunteers.

The church will be built on the hill..

A new house has just been built.

Ҷумлаҳои инкорӣ:

The museum is not visited by young children.

The old castle was not visited very much.

This landmark will not be visited next year.

Those two buildings have not been visited yet.

Ҷумлаҳои саволи:

Is the problem solved?

Was the apartment rented last month?

Will the article be written tomorrow?

Has everyone been invited to dinner?

Ҷумлаҳои саволи махсус:

Why is the boy named John?

When was the sculpture put up here?

How soon will the novel be written?

How many times has this guy been married?

Саволи ҷудой :

The deal is made, isn't it?

The question was answered, wasn't it?

It will be done, won't it?

They have been warned, haven't they?

Саволи умумӣ ва ҷавоби кӯтоҳ:

Is the door locked? Yes, it is./ No, it isn't.

Was the film nominated? Yes, it was/ No, it wasn't.

Will the TV be turned on? Yes, it will/ No, it won't.

Have the prizes been awarded? Yes, they have/ No, they haven't.

Дар забони англисӣ ду шакли тарз мавҷуд аст:

- Шакли *фоил*;
- шакли *мафъӯл*.

Фарқи байни ду шакл дар он аст, ки шакли мафъул аз ду чузъ шакли тасрифии феъли ёварӣ to be Participle II-и дигар феъли мустақилона иборат аст, вале шакли фоил на to be дораду на Participle II.

Мисол: 1. He takes out his watch. 2. His watch is taken out by him.

Ҳангоми ба шакли фоил савол гузоштан, пеш аз ҳама, мубтадо феъли ёвари «Does» истифода мешавад, вале дар шакли мафъул пеш аз мубтадо шакли тасрифи феъли ёварӣ to be гузошта мешавад.

Омӯзгор:

1. Does he take out his watch?- Yes, he does.
2. Is his watch taken out by him?-No, It is not.
3. A letter is written by Pulod.
4. A pen is given by my classmate.
5. A copybooks are taken by teacher.
6. The match is won by them.
7. The window is opened by the teacher.
8. The poems are learned by Umed.
9. The mouse is eaten by the cat.
10. The cup of tea is drunk by me.

Вале, дар шакли мафъул баъди мубтадо таркиби is not меояд:

1. His watch is not taken out by him.
2. A pens are not taken by the teacher.

Фарқи маъновии ин ду шакл дар он аст, ки шакли фоили феъл нишон медиҳад, ки мубтадо иҷрокунандаи амал аст:

Омӯзгор:

1. He gives me a pen.
2. We won the match.
3. he bought car.
4. she writes poems.

Шакли мафъул баръакс, ба он далолат менамояд, ки амалро мубтадо иҷро намекунад, балки мубтадо таъти таъсири амали предмети дигар мемонад.

1. They were offered a new flat.
2. Nodira is listened the music.

На ҳамаи феълҳо шакли мафъул дошта метавонанд. Фақат феълҳое, ки пуркунанда қабул мекунанд. Мисол: to take, to give, to see, to help, to send, to find, to show, to speak ва ғайраҳо пуркунанда қабул карда метавонанд. Аз ин рӯ, онҳо қодиранд, ки шакли ҳам фоил ва ҳам мафъул дошта бошанд:

Масалан:

- I see the children- The children are seen by me.*
Tom sends the letter – The letter is sent by Tom.
I speak English- The English is spoken by me.
Nodira take a book- A book was taken by Nodira.
I find money – The money are found by me.
The TVprog show a film- A film is shown by me.

Вале, феълҳои навъи to go, to come, to stand, to learn- ва монанди инҳо наметавонанд шакли маъфул дошта бошанд.

Масалан:

- I come home (дуруст)*
Home is come by me (нодуруст).

Феълҳое, ки пуркунанда қабул карда метавонанд, феълҳои объектӣ номида мешаванд ва онҳое, ки ба гирифтани пуркунанда қодир нестанд, феълҳои субъектӣ номида мешаванд. Сабаби шакли мафъул надоштани феълҳои субъектӣ дар он аст, ки шакли мафъули пуркунандаи феъли фоил бояд ба мубтадои шакли мафъул табдил ёбад, ҳол он ки феълҳои субъектӣ пуркунандадошта наметавонанд.

Шаклҳои замонию намунии тарзи мафъул:

Шакли мафъули феъл бархилофи шакли фоили он наметавонад дар 6 шакли замонию намунии феъл истифода гарданд. Он дорой танҳо 10 шакли замонию намуни мебошад:

	Тарзи фоил	Тарзи мафъул
Simple Present	Millions of people read the magazine.	The magazine is read by the millions of people.

Simple Past	My boss read the magazine yesterday.	The magazine was read by my boss yesterday.
Simple Future	We will read the magazine tomorrow.	The magazine will be read tomorrow.
Future: going to	The editor is going to read the magazine carefully.	The magazine is going to be read by the editor carefully.
Present Progressive	Somebody is reading the magazine now.	The magazine is being read now.
Past Progressive	Somebody was reading the magazine when I wanted to read it.	The magazine was being read when I wanted to read it.
Future Progressive	He will be reading the magazine .	x.
Present Perfect	I have read the magazine already.	The magazine has been read already.
Past Perfect	We had read the magazine when she asked for it.	The magazine had been read when she asked for it .
Future Perfect	I will have read the magazine by ten.	The magazine will have been read by ten.
Present Perfect Progressive	I have been reading the magazine .	x.
Past Perfect Progressive	I had been reading the magazine for an hour when he entered the room.	x.

Шакли гуруҳи номуайяни тарзи мафъул

I. Шакли мафъули Present In definite аз ду ҷузъ иборат аст:

1) Феъли «to be», ки он се шакли тасрифӣ дошта метавонад: am, is, are.

2) Participle II-и феъли мустақилмаъно.

Мисол:

I asked a question. - Ба ман савол медиҳанд.

You are asked a question.

She is asked a question.

We are asked a question.

They are asked a question.

Ҳангоми гузоштани савол шаклҳои тасрифии феъли ёвари to be (am, is, are) пеш аз мубтадо гузошта мешавад:

Масалан:

Am I asked a question? - Yes, you are

Are you asked a question? - No, I am not.

Is he asked a question? - Yes, he is.

Вақте, ки амали мафъулин кор карда мешавад, баъди (am, is, are)-ҳиссаҷаи (not) гузошта мешавад:

Масалан:

I am not asked a question.

You are not asked a question.

He is not asked a question.

She is not asked a question.

We are not asked a question.

They are not asked a question.

Шакли мафъули Present Indefinite амалеро мефаҳмонад, ки он одатан дар замони ҳозира ба мубтадо равона мешавад.

Масалан:

A letter is sent to her every month.

A letter is sent to me every month.

A letter is sent to him every month.

A letter are sent to us every month.

letters are sent to you every month.

A letter are sent to them every month.

Шакли мафъули Past Indefinite низ аз ду феъл таркиб меёбад, ки яке шакли гузаштаи феъли "to be" (was, were) ва дигаре шакли Participle II-и дигар феъли мустақилмаъно мебошад.

Масалан:

I was sent to London. Ман ба Лондон фиристода шудам.

You were sent to London.

He was sent to London.

She was sent to London.

We were sent to London.

They were sent to London.

Шакли мафъули Future Indefinite аз рукн иборат аст: феъли ёвари "shall" (барои шахси I танҳои чамъ) ё "will" (барои дигар шахсу шумораҳо) + феъли ёвари "be" + шакли Participle II-и феъли мустақилмаъно:

Масалан:

I shall be sent to London. Ман ба Лондон фиристода мешавам.

You will be sent to London.

He will be sent to London.

She will be sent to London.

We shall be sent to London.

They will be sent to London.

Маънои шакли мафъули феъл дар замони ояндаи номуайян ин аст, ки амале дар замони оянда дар ягон нуктаи вақти мушаххас ба мубтадо нигаронида мешавад, ё он такрор ба такрор зоҳир хоҳад шуд:

Масалан:

The department store will be closed at 7 o'clock.

Tom will be happy enough at the school in he will be well taught maths.

Шакли мафъули Future-in- the Past-Indefinite низ айнан мисли Future Indefinite сохта мешавад. Фарқ танҳо дар ду чиз аст:

1) Ба ҷои феъли ёвари shall вожаи should ва ба ҷои will калимаи would истифода бурда мешавад.

2) Future-in-the Past-Indefinite асосан дар ҷумлаи пайрави пурқунанда ба назар мерасад, ки сарҷумлааш феъли замони гузашта дорад:

Масалан:

He said that he would be sent to London.

We told them that they would be sent to London.

You told my father that I should be not sent to London.

They told us that we should be not sent to London.

She said me that she should be not sent to London.

I said that it would be not sent to London.

Ин шакли феъл амалеро ифода мекунад, ки дар гузашта ба нақша гирифта шуда, минбаъд дар ягон вақти муайян ба иҷро мерасад.

Дар ҷумлаҳои мафъул феълҳои, ки ду пурқунанда, яъне (бевосита ва бавосита) қабул мекунанд, феълҳои дувалентӣ номида мешавад.

Масалан:

You gave me something as a kind of souvenir.

I shall send you one of my books.

We shall send you one of my books.

You will send me one of your books.

He will send you one of my books.

She will send me one of my books.

They will send us one of their books.

Дар забони англисӣ пурқунандаи чамъ бевосита ва чамъ бавоситаро ба мубтадо табдил додан мумкин аст, ҳол он ки дар забони тоҷикӣ пурқунандаи бавоситаро ба мубтадо табдил додан имконнопазир аст. Бинобар он ҷунин феълҳои кодиранд ду шакли мафъул дошта бошанд:

Масалан:

1) *Something as a kind of souvenir was given to me by you.*

2) *One of the my books will be sent to you by me.*

Аз ин рӯ, феълҳои дувалентаи забони англисӣ метавонад ду шакли мафъул дошта бошанд, ки ин барои забони тоҷикӣ бегона аст.

Шакли мафъули замонҳои ғуруҳи перфект

Шакли мафъули Present Perfect тавасути се феъл сохта мешавад: have (has) +been+Participle II-и феъли мустақилмаъно.

Масалан:

I have been given a present.

You have been given a present.

He has been given a present.

She has been given a present.

We have been given a present.

They have been given a present.

Дар ҷумлаҳои саволи феъли ёвари (have,has) пеш аз мубтадо гузошта мешавад.

Масалан:

Have I been given a present.

Have you been given a present.

Has he been given a present.

Has she been given a present.

Have we been given a present.

Have they been given a present.

Ҳангоми инкор кардани амали мафъул баъди (have, has) ҳиссачаи “ not” гузошта мешавад.

Масалан:

have not been given a present.

You have not been given a present.

He has not been given a present.

She has not been given a present.

It has not been given a present.

We have not been given a present.

Passive Present Perfect амали ба мубтадо нигаронидашудаеро мефаҳмонад, ки дар ягон нуқтаи вақти гузашта оғоз шуда, пеш аз лаҳзаи нуқта ба охир расидааст. Замонҳои гузашта оянда ҳам ба монанди ҳамин хел танҳо дар замони гузашта феъли ёвари have ба had мубаддал мегардад. Passive Past Perfect амали ба мубтадо нигаронидашудаеро ифода менамояд, ки дар ягон нуқтаи вақти гузашта оғоз гардидааст ва то нуқтаи дигар дар замони гузашта ба анҷом расидааст. Шакли мафъули Passive Past Perfect низ тавассути ду феъли ёвар (had ва been) ва Participle II-и феъли мустақил маъно сохта мешавад.

Масалан: *Passive Past Perfect*

I had been taken a house for the summer.

You had been taken a house for the summer.

He had been taken a house for the summer.

She had been taken a house for the summer.

It had been taken a house for he summer.

We had been taken a house for the summer.

They had been taken a house for the summer.

Дар замони оянда бошад феъли ёвари have ба would have иваз мешавад. Шакли мафъули ояндаи мутлақ аз чор феъл таркиб меёбад: феъли ёвари “shall” (барои шахси I танҳо ҷамъ) ё will (шахсу шумораҳои дигар) have been Participle II-и феъли мустақилмаъно.

Мисол: *Passive Future Perfect*

I shall have been sent there by the time. То он вақт ман ба онҷо фиристода хоҳам шуд .

You will have been sent there by the time.

He will have been sent there by the time.

She will have been sent there by the time.

It will have been sent there by the time.

We shall have been sent there by the time.

They will have been sent there by the time.

Passive Future-in –the –Past –Perfect низ аз чор феъл таркиб ёфааст: should (барои шахси I танъоваҷамъ) ё would (бароидигаршахсушумораҳо) + have +been+ Participle II-и феъли мустақилмаъно.

Мисол :

I thought that we should not have been forgiven by that time.

You thought that I should not have been forgiven by that time .

He thought that you would not have been forgiven by that time.

She thought that they would not have been forgiven by that time.

We thought that you would not have been forgiven by that time.

They thought that it would not have been forgiven by that time.

Ин шакли феъли амали ба мубтадо нигаронидашудаеро ифода менамояд, ки дар гузашта пешбинишудаасту то як нуқтаи вақти минбаъда анҷом менамояд.

Шаклҳои мафъули замонҳои гуруҳи давомдор

Аз ҳамаи замонҳои гуруҳи давомдор танҳо дутояшон шакли мафъул дошта метавонанд: Present Continuous ва Past Continuous.

Дар дигар замонҳои гуруҳи давомдор ба ҷои Continuous Passive замони муносибати Indefinite ё Perfect Passive истифода бурда мешавад.

1) Present continuous Passive аз се феъл таркиб меёбад: феъли ёвари to be дар шакли тасрифи (am, are, is) + being+ Participle II-и феъли мустақилмаъно .

Мисол :

Such novels are being read today.

Such novel is being read today.

The books are being read today.

She is being moked today.

Дар чулаҳои саволи бошад, (am, is, are) пеш аз мубтадо гузошта мешавад.

Мисол :

Is she being moked today.

Are the books being written today.

Дар чумлаҳои инкорӣ бошад, баъди феъли ёвари to be ҳиссаҷаи not меояд .

Мисол :

She is not being moked today.

The books are not written today.

2) Past Continuous Passive низ тавассути се феъл сохта мешавад: was ё were being Participle II-и феъли мустақилмаъно.

Мисол :

A new kind of child slavery was being proposed.

Дар шакли саволи бошад was, were пеш аз мубтадо гузошта мешавад.

Мисол :

Was a new kind of child slavery being proposed.

Дар чумлаҳои инкорӣ бошад, баъди was, were ҳиссаҷаи not гузошта мешавад .

Мисол :

A new kind of child slavery was not being proposed.

Ин шакли феълӣ амали ба мубтадо нигаронидашудаеро мефаҳмонад, ки дар ягон нуқтаи ё фосилаи вақти гузашта дар ҷараён будааст.

Мисол:

Who was that gentleman who was being looked after so carefully.

Ҳамин тавр, омӯзгор бояд ҳар як шакли чумларо дар алоҳидагӣ ба хонандагон бо забони модарӣ муфассал мефаҳмонад ва бо мисолҳо нишон медиҳад. Малакаи истифодаи чумлаҳои мафъул дар натиҷаи иҷрои машқҳо амсоли: тақлидӣ, ҷой ивазкунӣ, табодули, омехта, репродуктивӣ ва муоширатӣ ҳосил мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ, 2009, 100. Барномаи омӯзиши забони англисӣ. Мураттибон П.Н. Сатская ва П.Ж. Жамшедов. Душанбе. Сарпараст, 2003.
2. Грузинская. И.А. Методика преподавания английского языка. М., 1938
3. Миролобов А.А. «Майкл Уэст и его методика обучения чтению» //ИЯШ 2003 №2.
4. Пассов Е.М. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991.
5. Старков А.П. Обучение иностранному языку в средней школе. М.: Просвещение, 1978. -224.
6. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ. Душанбе-Хуҷанд.2009.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақвими ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020». Асноди меъёрӣ ва ҳуқуқии соҳаи маориф. Душанбе. 2015, №3.
8. English teaching Forum. Volume 47, number 3 USA. 2009.
9. English Forum. Volume 49, Number 1 USA, Washington 2011.
10. Penny U. A course in language teaching. Cambridge University Press. 2011.

ОБУЧЕНИЕ «PASSIVE VOICE» В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Автор в данной статье описывает необходимость, цель, основы формирования навыков использования «Passive Voice» в процессе речи на английском языке и комментируют некоторые ключевые аспекты и направления обучения на основе существующих проблем в этой области.

В статье даётся научное обоснование цели формирования коммуникативных компетенций в процессе устной речи, повседневной жизни и деятельности, досуга и отдыха, формирование культуры восприятия содержания настоящих текстов (художественных, из газет и журналов,

реклам), которых учителя дошкольных, средних общеобразовательных, средних и высших учреждений будут использовать в своей деятельности.

Автор статьи также путём творческого поиска путей эффективного использования «Passive Voice» в устной речи учащихся в системе общеобразовательных, начальных и средних профессиональных учреждений и обеспечения научной деятельности, а именно, через систему исследовательской (инновационной) работы внимание учителей, родителей, направляет на усовершенствования научных знаний и практических навыков учащихся по английской грамматике в соответствии с требованиями времени.

Ключевые слова: общение, грамматика, совершенный и несовершенный вид глагола, монолог, диалог, морфологический, синтаксический, навыки, изложение, функциональный.

TRAINING "PASSIVE VOICE" IN SECONDARY SCHOOLS

The author in this article describes the need, purpose, and the basics of developing skills to use "Passive Voice" in the process of speaking in English and comment on some key aspects and areas of study based on existing problems in this area.

The article provides scientific substantiation of the goal of forming communicative competences in the process of speaking, everyday life and activity, leisure and recreation, forming a culture of perception of the content of real texts (fiction, from newspapers and magazines, advertising), which teachers of preschool, secondary education, secondary and higher institutions will use in their activities.

The author of the article also by creative search for ways to effectively use "Passive Voice" in the oral speech of students in the system of general education, primary and secondary professional institutions and providing scientific activities, namely, through the system of research (innovation) work, the attention of teachers, parents, directs to the improvement of scientific knowledge and practical skills of students in English grammar in accordance with the requirements of the time.

Key words: communication, grammar, perfect and imperfect form of the verb, monologue, dialogue, morphological, syntactic, skills, presentation, functional.

Сведения об авторе:

Игболова Заргез - сосискатель аспирантуры и докторантуры Институт развития образования имени Абдурахмона Джамии Академии образования Таджикистана

About the autor:

Igbolova Zarangez - post-graduate student Institute development of education name Abdurahman Jami Academy of education of Tajikistan

ЛЕКСИКАИ ТАОМҲО ВА АНВОИ ХҶУРОКВОРӢ ДАР ЛАҲҶАИ ТОҶИКОНИ ВАҲОН

Мушинова С.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Забони тоҷикӣ дар байни забонҳои помири нақши воситаи муоширати байнизабони роҷро карда, мардуми таҷҳои Бадахшон нутқи онҳоро «порси» ё «форси» ва гӯяндагони лаҳҷаҳои тоҷикиро «порсигӯ» номидаанд, ки ин нуктаро муаррих ва мардумшиноси шинохтаи шӯравӣ М.С.Андреев таъкид кардааст [2, с. 43-51].

Ба қавли М.С.Андреев сабаби ба Бадахшон кӯч бастании тоҷикон ва интишори забони тоҷикӣ дар ин ҷо: «Ҳучуми паёпайи ғосибони аҷнабӣ ба Осиёи Миёна, ки ин ҳавзаи ҷуғрофӣ ҳамеша бархӯрдгоҳи роҳҳои калон буд ва тавассути он кӯчокӯчи халқҳо давом мекард, ба эронӣҳои тағҷо таъсири марговар расонида, тухми ононро аз рӯи замин рӯфт ва ё бо истилогарон махлуташон намуд. Қисми боқимондаи онҳоро, ки гуреза шуданд, ба кӯҳҳои пурпечу дастнорас танг карда бароварданд, ки он маконҳо аз ҷиҳати сарвату амвол нисбат ба манотиқи пурсарвати водихо хеле камбағал буданд, ва ғосибонро сӯии худ намекашиданд [2, с.39-40].

Тоҷикон дар гӯшаву канори гуногуни кӯҳистони Бадахшон маскун гардида, дар баробари нигоҳ доштани урфу одат, инчунин ҷиҳати ҳифзи асолати забони модарӣ низ кӯшиш ба харҷ додаанд. Аз ин ҷост, ки асоси лаҳҷаи тоҷикони Ваҳонро лексикаи умумитоҷикӣ, ки бо оммафаҳмию серистеъмолии худ фарқ карда меистад, ташкил медиҳад.

Дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон лексикаи таомҳо ва анвои ҳуроку ҳуроқворӣ як қабати махсусро ташкил дода, ифодагари вазъи иҷтимоию маишӣ ва тарзи зиндагии мардум ба ҳисоб меравад.

Масъалаи мазкур аз нигоҳи этнографӣ аз ҷониби Г.А.Арандаренко, А.А.Семёнов, Е.М.Пешерева ханӯз охири солҳои 90-уми асри XIX ва ибтидои садаи XX мавриди барассӣ қарор

гирифт. Хусусиятҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва қисман луғавии лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон ба таври хеле фишурда дар рисолаи А.З.Розенфелд «Бадахшанские говоры таджикского языка (1971) таҳқиқ шудааст. Аммо таркиби луғавии лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон, махсусан лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Вахон, ки хеле сермавод ва гуногунранг аст, ба пажӯҳиш ниёз дорад. Бояд гуфт, ки А.З.Розенфелд гӯиши мардуми деҳоти Нижгар, Ямг, Удит, қисми Чилтоқ ва Даршайро ба лаҳҷаи тоҷикони Вахон мансуб донистааст [15, с.38].

Лексикаи таомҳо ва анвои хӯрокворӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҷониби М.Муҳаммадиева таҳқиқ шудааст. Ин мавзӯ дар рисолаҳои ба омӯзиши лексикаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бахшидаи муҳаққиқон Р.Л.Неменова, Ғ.Ҷӯраев, Ш.Исмоилов, М.Кабиров, З.Замонов, Н.Ғадоев, Р.Сангинова, Ғ.Абдуллоева, Ҷ.Саидов ва дигарон зимни баррасии маводи лаҳҷаҳои алоҳидаи Тоҷикистон аз нигоҳи луғат, семантика ва сохтори морфологӣ баррасӣ шудааст. Вале мавзӯи мазкур дар мисоли лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон, алалхусус лаҳҷаи тоҷикони Вахон, аз лиҳози лингвистӣ пурра ва ҳамҷониба бори нахуст мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Тафтишу таҳлили мавод собит месозад, ки калимаву истилоҳоти марбут ба анвои хӯрок ва хӯрокворӣ аз нигоҳи доираву дараҷаи истеъмол аз ҳам фарқ мекунад. Аз ин рӯ онҳо ба гуруҳҳои зерин ҷудо кардан лозим аст:

1. Калимаҳои умумитоҷикӣ, ки решаи онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва дигар шеваҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ бе тағйироти ҷиддии фонетикӣ дучор меоянд: **палов, шӯрбо, хомшӯрбо, шӯла, атола, курутот, ширкаду, ширбиринҷ, чака, курут, дуғ, ширҷой, шир(р)руған, кочӣ** ва ҳоказо. Онҳо дар истеъмоли мардуми маҳалҳои Нижгар, Удит, Ямг, Даршай ва Чилтоқ ва дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ қариб бе тағйироти фонетикӣ истеъмол меёбанд. Бештарини калимаҳои зикршуда дар забонҳои помирӣ ҳам бо ҳамин шаклу маънӣ дучор меоянд. Ин сабаб дорад, ки профессор Ғ.Ҷӯраев дар ин бобат чунин қайд мекунад: «Шубҳае нест, ки тоҷикони маҳалҳои Қаротегин, Кӯлоб, Бадахшон ва водии Ҳисор дар бобати тайёр кардани хӯрок ва истифодаи масолеҳи он умумияти бисёре доранд» [13, с.137]. Пайдоиши онҳо бо таърих, этнография ва фарҳангу маишати мардуми тоҷик алоқаи ногустастанӣ дорад. Лексикаи таомҳо ҳанӯз дар асрҳои миёна (асри XV) дар эҷодиёти адиби маъруф Абӯисҳоқи Аъйима ва баъдан дар осори Қорӣ Раҳматуллои Возеҳ (XIX) аз нигоҳи аҳамияташон дар зиндагии мардум таъкид шудааст, ки ин масъала дар мақолаи М.Муҳаммадиева «Лексикаи таомҳо дар осори баъзе аз шоирони тоҷик» (1971) таҳқиқ шудааст.

2. Калимаҳои хоси лаҳҷаи тоҷикони Вахон. Қайд кардан ҷоиз аст, ки шевашиносон калимаҳои хоси лаҳҷаҳо яке аз омилҳои асосии эътироф гардидани гӯишҳои мустақил ҳисобида танҳо ҳамон вожаҳоеро «калимаҳои хоси шева» меноманд, ки онҳо ин ё он лаҳҷаҳо аз лаҳҷаи дигар ва забони адабӣ фарқ мекунонд [13, с.95]. Ин аст, ки дар лаҳҷаи мазкур бо як қатор калимаву истилоҳоте дучор омадан мумкин аст, ки истеъмоли онҳо дар доираи як ё якчанд лаҳҷаи ҳамгурӯҳ маҳдуд менамояд. Ба қатори чунин вожаҳо унсурҳои луғавии зеринро дохил кардан мумкин аст, ки онҳо номи таомҳо ва ё анвои хӯрданиро ифода мекунонд. Аз қабиле **бат**, ки як навъи таоми маъмули мардуми Бадахшон мебошад ва дар луғати А.З.Розенфелд «Таджикско-русский диалектный словарь» «атолаи маросимии аз орду равған пухташуда» [16, с.33] маънидод шудааст.

Вожаи **бат** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) ба маънии «оҳор» тафсир ёфтааст (с.158) ва дар «Русско-таджикский диалектный словарь» вожаи мураккабсохти **батиқунӣ** ба маънои «оҳарқунӣ» -ро дорад (33). Аз ин ҷо бармеояд, ки дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон ва дигар гӯишҳои тоҷикони Бадахшон ҳар ду маънои бат: яъне «як навъи таом» ва дигаре «оҳар» роиҷ будааст. Ба назари мо, маънои аввалин ба калимаи **бо** дар ифодаи мафҳуми «оши обакӣ», «хӯроки моеъ» [22, с.209] қаробати семантикӣ надорад, аз ин рӯ, ин тарафи масъала истисно мешавад.

Аз тарафи дигар, **оҳар/оҳор** (крахмал) аз ҷиҳати шакл ба орди гандумӣ ва таоме, ки аз он бо номи **бат** омода карда мешавад, шабеҳ аст ва шояд ин вожа дар заминаи ташбеҳ ё муқоисаву муқобилаи ду ашё – оҳар бо орд пайдо шуда бошад.

Дар Вахон дар заминаи вожаи решагии **бат** ҳамчун як навъи таоми асосӣ чанд ғизои дигар омода карда мешавад, ки онҳо чунин унвон доранд: **батък**-атолаест, ки онро аз орд, шир ва маска тайёр мекунонд. [9, с.92]; **зичбат**- атолаи ордӣ ва ширӣ, ки дар маросими марбут ба ҷойгир шудан дар айлоқ онро мепазанд; **тҳмбат**-атолаест, ки онро бо ҳамроҳ кардани тухм мепазанд [9, с.709]; **тарбат** – атола ё навъи бате, ки онро аз чарбуи даруни хайвонот мепазанд; **ландрукбат**-таоме, ки аз орди гандум, равған ва як навъ алафи шифой пухта мешавад; **ширбат** – навъи таомест, ки онро аз шир ва орди дар равғани зард таф додашуда тайёр мекунонд. Дар баробари номҳои навъҳои гуногуни таом вожаи **бат** барои сохтани исми шахс низ ба кор рафтааст: **батхър** – шахсе, ки хӯрдани атолаи равғанро дӯст медорад [9, с.919].

Қадимӣ будани номи таомҳо аз он ҷо муайян кардан мумкин аст, ки онҳо ба урфу одат ва маросимҳои қадимаи мардуми Вахон робитаи зич доранд. Масалан, пухтани **бат** бо маросими ба айлоқ баровардани чорво ва **стракс** – ордоб, атолаи аз шир, орд, равған пухташуда ба муносибати

баргузор намудани маросиме тайёр карда мешавад. Мардуми тоҷик таомро муқаддас доништа, ба он арҷ мегузоранд. Масалан, аз қадим миёни аҳолии Вахон чунин анъана ҷорист, ки дар ҳаққи **ширбиринҷ** ҳарфи носазо гуфтан гуноҳ ҳисобида мешуд.

Дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон инчунин номи хӯрокҳои **калпалов//калпалов-** (оши палави бегӯшт), **шах** (таоме, ки онро аз гиёҳи чӯроғбарг ва ё **шахи латрук-** растаниҳои кӯҳии шифобахш, ки табиаташон гарм аст, омода мекунанд), **талқон** (таоми аз орди гандуми бирён ва омехтаи шир пухташуда), **боч ё гандумоб** (таоми маросимӣ, ки дар мавриди садақа тайёр мекунанд), **жарык** (картошкабирён, қаблан ин таом бо унвони **кавардак //квардак** маъмул будааст, ки дар замони шӯравӣ ҷойи онро вожаи русии **жарить** (бирён кардан гирифтааст), **ширарзӣ** (таоме, ки онро аз шир ва арзан мепазанд), **алвоишир** (бате, ки бо шир дар шакли ҳалво пухта бошанд), **ширкочӣ** (атола бо шир) **овкочӣ** (таоме, ки аз орди гандум, об, равшан пухта мешавад). Он хусусияти маросимӣ дошта, дар чашни Наврӯз баробари сар кашидани аввалин майсаҳои гандум омода карда мешавад; **амоч** (таом аз орди боқило), **чамбуратола** (таоме, ки онро аз зардолуи қоқ (**чамбур-** зардолуи қоқ), орду рӯған мепазанд), **ғълмӣндӣ** (ҳама гуна таоми обакӣ), **шошб** (ғизои ба суманак монанд, ки онро дар Наврӯз мепазанд), **шивч** (аз нони **трахтов**, равшану шир омода мекунанд), **алимов** (таоме, ки аз гандум ва гӯшт тайёр мешавад). **Алимов** муродифи **далда** аст, ки дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон дар шакли **даля** низ дучор меояд; **молда** (омехтаи атола ва пыхтов, ки дар болояш равшани маска гузошта бошанд), **оши лапык** (таоме, ки мисли оши угро буда, онро аз хаамири орди боқило тайёр мекунанд).

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар байни намояндагони лаҳҷаи тоҷикони Вахон, ба истиснои вожаҳои умумиестемолӣ-анъанавии марбут ба номгузори **нон**, навъҳо ва маҳсулоте, ки дар пухтани нон истифода мешавад (**кулча, ширмол, гирдача, чапотӣ, фатирхамир, фатири кӯрак, фатири қад-қад** ва монанди инҳо), ҳамчунин як силсила вожаҳои ба қор бурда мешавад, ки онҳо ҳоси лаҳҷаи мазкур буда, барои мушаххас ифода кардани мафҳуми нон, шакли он, тарзи тайёр кардани нон бо усули хос ва анъанавӣ қадимӣ истифода мешаванд: **търахтов** (нони ниҳоят тунук, чапотӣ, ки барои омода кардани ширфатир истифода мешавад), **қъмоч** (ноне, ки дар зери аҳгар ё хокистари сӯзон дар қолиби филизии махсус пухта мешавад). Азбаски тарзи пухтани **қъмоч** (**қумоч**) ба усули хлебпай монанд аст, баъзан онро «хлеб» ҳам мегӯянд; **шогунқъмоч** (қӯмочи наврӯзӣ, нони тағилоӣ, ки онро дар пешвози чашни Наврӯз мепухтанд). Ин истилоҳ дар шакли **қъмочи шогун** низ дар гардиш мебошад; **чарвуқъмоч** (нон ё хлебе, ки дар қолиби филизии чарбумолида пухта бошанд), **кътацин** (як навъ нон ё кулчаи рӯяш чаккамолида), **пыштмол** (нони чапотӣ), **сыманӯкин** (нони суманак) ва ғайра.

Нон бо шаклҳои гуногуни худ дар кӯҳистони Бадахшон дар бобати тайёр кардани анвои гуногуни таом аҳамияти муҳим касб кардааст. Ин аст, ки вожаи **нон** дар таркиби номи як силсила хӯрокҳои мавриди истифода қарор мегирад: **нонмолида** (таоме, ки онро аз нони гарм, маска ва шакар омода месозанд), **нонрӯған** (навъи таом, ки аз нон ё фатири гарм ва равшани гудохташуда тайёр мекунанд), **нонгарит**-нони дар ширҷой ва ё таоми моеъ резакардашударо мегӯянд, ки ин калима дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ низ истемол меёбад), **хъчук** (чалпаки маросимӣ).

Мардуми деҳоти Нижҷар, Ямг, Удит, Чилтоқ дар пухтани **қъмоч** аз қолаби филизи махсус истифода мебаранд, ки он бо унвони **қъмочдонӣ** маъмул мебошад.

Маҳсулоти ширӣ низ дорои хусусиятҳои қолиби номгузорӣ мебошад. Чунончи **кътацин**-дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон маънои панирро дорад. Шир, ки бурид, кътацин мешавад. Аммо вожаи **кътацин** дар лаҳҷаҳои ҷануби Кӯлоб ба маънои «чазза»- боқимондаи чарби дунбаи обшуда дар истифода мебошад [9, с.363].

Зухуроти мағор задани нон дар бисёр лаҳҷаҳои тоҷикӣ бо истилоҳи «пӯпанак» ифода карда мешавад. Вале дар гӯйиши тоҷикони Вахон ин рӯйдод бо калимаи **пӯмак** мавриди истифода қарор мегирад. Ё ин ки бинобар серкалория будан ва дар муҳити боду ҳавои сард доштани Бадахшон равшани ғозро дар омода кардани таом ва пухтупаз ба қор мебаранд, ки он дар лаҳҷаи мазкур бо муодили лаҳҷавӣ **пъхмък** ифода гардидааст. Вожаи **шавдег** номи таомест, ки дар дохили зарфи махсуси сарпӯшдор, ки то миён дар аҳгар ё хокистари сӯзон гузошта шудааст ва тамоми шаб бо буғи худ мепазанд; **сафедтавак**-хӯрданиҳои рӯзи тӯй (қанду ҳалво, мавизу тути хушк), ки дар назди меҳмон мегузоранд.

Аз тавзеҳи маъноӣ ва шаклии вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми таомҳо ва анвои хӯрокворӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Вахон бармеояд, ки аксарияти онҳо баромади тоҷикӣ доранд, дар қолаби калимасозии забони тоҷикӣ сохта шудаанд вале онҳо бо қадимӣ будани худ ва робиташон бо забонҳои помири нисбат ба гӯйишҳои дигари тоҷикӣ тафовут доранд.

АДАБИЁТ

- || 1. Абдуллоева Г. Лексика Каратагского говора. АКД. Душанбе, 2013.-22 с.

2. Андреев М.С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров (Материалы).-Сталинабад,-Ташкент: ЦК НТК и Тадж. гос. издат,1930.-65 с.
3. Арандаренко Г.А. Дарваз и Каратегин. //ВКН. Досуги в Туркистане.-СПБ, 1889. С.467-468.
4. Гадоев Н.Лексикаи лахчаи Тагнов.-Душанбе:Ирфон, 2012.-209с.
5. Джураев Г. Система диалектной лексики таджикского языка.- АДД.-Душанбе, 1992.-30 с.
6. Замонов З. Лексикаи даштиджумского говора. АКД.-Душанбе, 2009.- 19 с.
7. Исмоилов Ш. Лексикаи каратегинского говора. АКД, Душанбе, 1982.-24 с.
8. Кабиров М. Лексикаи говоров таджиков Чирчик Ташкентской области Республики Узбекистан.-Душанбе, 1995.-18 с.
9. Махмудов М., Чураев Ф., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.-Душанбе:Дониш, 2012.- 946 с.
10. Махмудов М., Чураев Ф. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ.(лахчаҳои тоҷикӣ). ҷилди 1(А-О).-Душанбе: Дониш, 1987.-288 с.
11. Мухаммадиева Х. Лексикаи таомҳо дар осори баъзе аз шоирони тоҷик//Армуғон (маҷмуаи илмӣ).-Душанбе:Дониш, 1971.- С.125-132.
12. Мухаммадиева Х. Қайдҳои оид ба лексикаи нонҳои// Забоншиносии тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1980.- С.60-69.
13. Неменова Р.Л., Ф.Чураев. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. ҷилди 1.-Душанбе: Дониш, 1980.-331 с.
14. Пещерева Е.М. Молочное хозяйство горных таджиков и некоторые связанные с ним обычаи.-ВКН. По Таджикистану.-Ташкент, 1927.- С.42.-59.
15. Розенфельд А.З. Бадахшские говоры таджикского языка.-Ленинград, 1971.-192 с.
16. Розенфельд А.З. Таджикско-русский диалектный словарь (Юго-Восточный Таджикистан).-Ленинград, 1982.-240 с.
17. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров.-М.:Наука, 1964.-188 с.
18. Сангинова Р.Лексикаи канибадамского говора таджикского языка.-АКД.-Душанбе, 2012.-23 с.
19. Семёнов А.А. Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза.-М., 1903 С.52-81.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд, ҷилди 1. (А-Н).-М.: Советская энциклопедия, 1969.-950 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд, ҷилди 2. (О-Я).-М.: Советская энциклопедия, 1969.-951 с.
22. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд, ҷилди 1 (А-Н).-Душанбе, 2008.-950 с.
23. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд, ҷилди 2 (О-Я).-Душанбе, 2008.-945 с.

ЛЕКСИКА БЛЮД И ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ В ГОВОРАХ ВАХАНСКИХ ТАДЖИКОВ

Лексика, связанная с названиями блюд, тесно взаимосвязана с социальной жизнью и быта жителей долины Вахана. Разнообразие блюд и еды свидетельствует об образе жизни проживающих в этой долине людей. Лексика данной отрасли отличается от других диалектов данной группы некоторыми своеобразиями: она имеет общетаджикский характер, её состав нестрикт заимствованными элементами.

Лексикой, связанную с наименованиями блюд, в зависимости от использования при их приготовлении продуктов, можно подразделить на группы молочных, жирных, мучных, мясных блюд.

В этой статье сообщается, что разнообразный словарный запас и значения слов «блюдо и еда» наиболее распространены на языках таджикского происхождения, но их связь с языками Памира отличается от других таджикских диалектов.

Ключевые слова: *общетаджикский, персидский, фонетические особенности, характеристики предложения, межличностная интерпретация, причин междудиалектного влияния.*

LEXICON OF “DISHERS AND FOODS” IN VAKHAN TAJIKS’ DIALECT

Food vocabulary has strong connection to the social and leisure life of the Wakhi people in Tajikistan. The various food shows the life of the people in Wakhan. The vocabularies related to food culture of this people differ from other related group dialects: they reflect more Tajik related features and many other borrowed vocabularies.

Vocabularies related to food culture can be classified according to the ingredients of the food from which it is made, into the following groups: milky, oily, pastry and meat.

This article provides information about various characteristics of vocabulary and meanings of words denoting “dishes and foods”, which origins are derived from Tajik language, but their connection to the Pamiri languages is different from other Tajik dialects.

Key words: *General Tajik lexicon, Persian, phonetic features, sentence characteristics, interpersonal interpretation, causes of inter-dialectal influence.*

Сведения об авторе:

Муминова Сафарбегим Бахриевна – Старший преподаватель кафедры теории и практика языкознания Таджикский педагогический Университет именно С.Айни. Тел: (+992) 938220238 Email: safarmuminova@gmail.com

About the autor:

Muminova Safarbegim Bakhrievna - Senior Lecturer of Theory and Practice of Linguistic Department Tajik Pedagogical University after name S.Ayni Phone number: (+992)93 8220238 Email: safarmuminova@gmail.com

УДК 801.312

ЭТИМОЛОГИЯИ НОМИ БАЪЗЕ УЗВҲОИ ТАНИ ИНСОН

Тухтасунов О.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Дар табиат ҳар мавҷудод пайваста дар ҳаракат ва тағйирот аст. Забони гуфтугӯии инсон, вожаҳои таркиби он низ дар тағйирот мебошанд. Вожаҳои забонҳо дар таърихи тӯлонии ҳаёти инсон тағйироти кулие кардаанд, аз иқтибос гаштан аз забоне ба забоне ва ҳатто дар ғушҳои як забон шакли худ ва баъзан маъноӣ худро низ тағйир додаанд. (Ҳар тағйироти сохторӣ дар доираи қонуниятҳои фонетикии таҳаввулотии вожаҳо амалӣ гаштааст). Дар таърих, забонҳои зиёде чун ҳалқаи мобайни дар силсилазанҷири забонҳо арзи вучуд кардаанд. Аксар забонҳои рушдёртаи замони қадим ва ҳоло аз арсаи забонҳо нопадид гашта, вожаҳои худро мерос мандаанд ва ё дар асоси вожаҳои онҳо, вожаҳои забонҳои муосир шакл гирифтаанд.

Бо таҳқиқи маъхазҳои хатии аз замонҳои дури таърихӣ ҳифзмонда, муҳаққон собит кардаанд, ки забонҳои қадим сода ва ҳичогӣ будаанд. Баъзе вожаномҳои пайдоиши қадима доштаи забонҳои муосир низ хусусияти ҳичогии худро нигоҳ доштаанд. Аксар вожаномҳои ифодагари ягон хусусияти хоси мавод мебошанд. Он шахсе, ки аз таърихи қовоиди калимасозии забонҳои қадим ва қонуниятҳои тағйири сохти вожаҳо дар забонҳо огоҳ аст (тамоми забонҳои пешин ва муосир ба ин қонуният итоат мекунад), маъноӣ ибтидоии ҳар як вожаи пайдоиши қадима доштаро тез дарк хоҳад кард.

Маълум аст, ки ҳама гуна организм, ҳам ҳайвон ва ҳам рустанӣ аз узвҳо бунёд ёфта ҳар узв сохтори худро дорад ва махсус вазифаҳоро иҷро мекунад. Тани инсон низ дорои узвҳои гуногун мебошад. Албатта, инсон ба узвҳои тани худ барвақт шинос гашта номгузорӣ намудааст. Номи аксар узвҳо низ дар забонҳо таърихӣ буда, таҷассумгари вазифа ва ё дигар хусусияти хоси он узв мебошад ва маълумотҳои дар зер овардашуда аз ин далолат мекунад.

Абрӯӣ. Барои ҳифзи дидагони инсон, аз таровиши арақи чабин, ки он хосияти ба сӯзишварии дидагонро дорад, табиати офаридгор дар қисмати болои чашм аз муй деворае ато намудааст, ки онро «абрӯ, абрӯӣ» мегӯянд. Абрӯ дар аксари забонҳои хонаводаи ҳиндуаврупой қариб як хел ово мегардад. Абрӯро дар забони авастой «brvat», дар санскритӣ – «bhruu (бхрува)» дар забонҳои славиянии қадим «bruvi (бруви)», дар русӣ «бровь», дар англисӣ «eyebrow, brow», дар олмонӣ «Braue», дар дар суғдӣ «βrūk», дар паҳлавӣ «brūk» ва яғнобӣ «vəruk» мегӯянд [6, с.95], ки чамъи онҳо пайдоиши ягона доранд. (Ин шаклҳои овардашуда ва ҳамшабеҳи онҳо дар як қатор забонҳои дигар низ дучор мешаванд).

Чун ба вожаи «абрӯ» зехн меандозед, дар навбати аввал гумон мекунед, ки онро аз сабаби сиёҳ, ба абр монанд будан «абррӯ», яъне абри рӯӣ гуфта бошанд. Вазифаи асосӣ-биологӣ абрӯ, ки ҳифзи чашмон аз арақи чабин аст, шояд он аз калимаи «обрав», ки он дар навишти қадимаи забони форсӣ бо вожаи «абрӯ» як хел мебошад ва ё «буроб»- бурандаи пеши об, яъне чараёни арақ пайдо шудааст. Зеро дар таркиби вожаҳои қадим мавҷудияти бахши «аб, ап, оп ва ё ов» аз моеъ ва ё иртибот ба об доштани он мавод дарак медиҳад.

Бинӣ - узвест, ки тавассути он инсон ва ҳайвонот бӯйро ҳис мекунад. Умуман, дар ҳайвоноти дараҷаи оӣ, дар ҳисси бӯӣ танҳо узви шома, яъне бинӣ вазифадор аст. Ҳисси бӯӣиши ҳайвонот гуногун аст, дар байни онҳо сағ бӯӣиши хуб дорад. Дар сатҳи даромадгоҳи суроҳии бинии инсон ва ҳайвонот, махсус китъачаҳое мавҷуданд, ки аз воридгардии бӯӣ ба хуруш омада, ҳисси дарки бӯйро ба вучуд меоваранд. Чун бинӣ ягона узви бӯӣиш аст, вожаи «бинӣ» ба вожаи «бӯ (бӯӣ)» дар иртибот, шояд аз гунаи «бӯнӣ», дар асоси қонуниятҳои фонетикии ҳамивазшавии овои садонокҳо, шакл гирифта бошад. Маълум аст, ки дар вожаҳои пайдоиши қадимадошта форманти «на, ни» ғайр аз форманти инкорӣ будан, инчунин ба маъноӣ «узв, мавод, чиз» низ омадааст, яъне вожаи «бинӣ» маъноӣ «узви бӯӣиш»-ро дорад. Инсон тавассути ин узви ҳисси худ, олами вучудро боз ҳам хуб дарк мекунад, бӯӣи хуши гулҳо ба инсон фараҳ мебахшад, вале аз бӯӣи бад димоғаш сухта мегардад. Бӯйро дар забони форсии миёна «bōú (бӯӣ)», авастой «booda (бӯда)» эронии қадим «bauda (бауда)» овардаанд [8, с. 43]. Яъне, вожаи «бӯӣ (бӯ)» қадима буда он ба таркиби як қатор калимаҳои забонҳои муосир низ дар шакли асл ва ё тағйирёрта ворид гаштааст. Онро дар номи аксар моводҳои бӯйдор дучор омадан мумкин аст. Масалан, номи растании «хулбу», ки онро пудина низ мегӯянд. Ба ҳамагон маълум аст, ки баргу пояи хулбу чун бӯӣи гулҳо, бӯӣи хуш дорад. Калимаи «хулбу» дар тӯли таърих аз вожаи «гулбӯ» шаклгирифта, чунки вожаи «гулбӯ»

хангоми иктибос гаштан, вобаста ба фонетикаи забону гӯишҳо бо гунаҳои «хулбу», «чулбу» табилад ёфта метавонад. Дар вожаи «пудина» ифодаи бӯйро бахши «пу» дорад ва бахшҳои дигар «дина», ки гунаи «да-на» аст, маънояш «диханда» буда, маънои луғавии «пудина» маводи бӯйдиханда мебошад. Ё ки яке аз растаниҳои бӯи ниҳоят бад дошта, номи латиниаш «ferula foetida» (ферулаи бадбӯӣ), ки дар аксар мавзӯҳои кӯхистонии Тоҷикистон месабзад, онро дар маъзе махалҳо «сунбул», «камол», «боғун (буоғун)» низ мегӯянд. Аз ин номҳо шакли «боғун» иртибод ба бӯӣ дорад ва он аз шакли «бӯғун» пайдо гаштааст, ки маънои «бӯӣ ғуншуда»-ро дорад. Биниро дар забони латинӣ «nasus», дар санскритӣ «nasa», дар англисӣ «nose» дар забонҳои славянӣ «нос» [2, с.814; 3, с.97] ва дар забони яғнобӣ низ «нос» мегӯянд. Этимологияи вожаи «нос» номаълум буда, шояд он вобаста ба сохти бинӣ, ки дорони суроҳӣ мебошад, ба вожаи «ной» дар иртибод бошад.

Гӯш - узви шунавоӣ буда, барои шунидани садову овоз вазифанок гаштааст. Ҳисси шунавоии ҳайвонот ва инсон фарқ доранд. Инсон танҳо овозҳои дарозии мавҷи аз 16 гертс то 20 ҳазор гертсро шунида метавонад. Баъзе ҳашаротҳо садову ниҳоят пастро низ шунида метавонанд. Дар фарҳангномаҳои авастой вожаҳои «guš (гуш)» ва «gaōša (гаоша)» ба маънои «гӯш» ва «шунидан» тавзеҳ ёфтааст [12]. Дар забони санскритӣ бошад, вожаи «karna» ифодагари маънои «гӯш» ва «karna» маъноҳои «кар», «бегӯш» ва «ношунаво» мебошад [10]. Дар забони русӣ гӯшро «уши» мегӯянд, ки бо вожаи «гӯш»-и забони тоҷикӣ-форсӣ пайдоиши ягона дорад. Дар аксар забонҳои гуруҳи иронӣ вожаи «гӯш» шакли «гӯш, гуш, гош» ва монанди инҳоро доранд. Шояд, нахустшакли вожаи тоҷикӣ-форсии «гӯш», «gaōša (гауша)»-и авастой бошад, ки он дар баъзе забонҳои қадим шакли «хауша»-ро дошта, ба забонҳои дигар, аз ҷумла славянӣ дар шакли «уши» иктибос гаштааст. Зеро овардаанд, ки аксар вожаҳои овои «г» дошта дар юнонӣ бо овои «х» иваз мегашт. Чун дар забони русӣ ҳарфи «х» мавҷуд нест, ба онҳо вожаи «хауша (хуша)» метавонад дар шакли «уша (уши)» интиқол ёбад ва шояд калимаи «хуш», ки ҳоло ба маънои «фаҳмидан» ва «дарк кардан» истифода мекунем, дар гузашта ба маънои «шунавоӣ» доништа мешуд. Зеро инсон рози ҳамдигарро асосан тавассути нутқ, сухан мефаҳмад, ки қабулкунандаи он узви шунавоӣ - гӯш мебошад.

Дандон – узви ҳоянда, майдакунандаи ғизои дурушт ва саҳт дар даҳон мебошад. Микдори дандонҳо дар инсон то 32 адад, дар ду рада, дона-дона, қатор ҷойгир шудаанд. Вожаи «дандон» қадимбӯёд аст. Вожаҳои ифодакунандаи «дандон» дар як қатор забонҳои қадим шабеҳ ба вожаи тоҷикӣ-форсии «дандон» мебошанд. Масалан, вожаи дандон дар забони латинӣ «dens», «dentis», дар испонӣ «diente», дар итолӣ «dente» дар литовӣ «dantis» дар юнонӣ «δόντι (донти)» дар ҳиндуи қадим, санскритӣ «d'anta, dantam», дар суғдӣ «dnt'k», дар забони яғнобӣ «dindak», дар авастой «dantan» ва дар паҳлавӣ «dandān» мебошад [2, с.814; 6, с.96; 7,73]. Дар забони имрӯзаи мо гунаи паҳлавии он «dandān (дандон)» истифода мегардад, ки аз гунаи авастой шакл гирифтааст. Вожаи «дандон» аз ду бахш «дан» ва «дон» таркиб ёфтааст. Бахши «дан» ҳоло ба мо дар шакли «даҳон» расидааст, даҳонро дар баъзе гӯишҳо то ҳол «дан» низ ово мекунанд. Бахши «дон», маънои «чисмча», «дона»-хоро дорад, яъне аҷдодон чисмчаҳои дар даҳон дона-дона бударо «дандон» гӯфтаанд.

Даҳон - узви хуроқхурӣ, воридгоҳи обу ғизо ва берунояндаи садову овоз мебошад. Дар даҳон ғизои дурушт майда ва тавассути оби даҳон нам гашта бо воситаи забон ба ҳалқ тела дода мешавад. Дар забони тоҷикӣ бо вожаи «даҳон, даҳона» ҳар гуна даромадгохро низ ифода мекунанд. Даҳонро дар гӯишҳои забони тоҷикӣ «дан» мегӯянд, ки яке аз гунаҳои қадимаи вожаи «даҳон» мебошад. Ин вожа ба маънои «даромадгоҳ», «саргаҳ» ба таркиби баъзе вожаҳои аз қадим ҳифзмонда ва ҳатто ба таркиби топонимҳо низ ворид гаштааст. Аз ин рӯ, вожаи «даҳон» низ маънои «даромадгоҳ»-ро дорад, яъне он даромадгоҳи маводҳои ғизоӣ мебошад. Узвҳои дар даҳон буда, дандонҳо ва забон дар тавлиди овоз нақши муҳим доранд ва садо аз даҳон берун меояд. Дар луғоти авастой вожаҳои «gar (гар)» ва «zaf», «zafan» - ро бо маънои «даҳон, даҳони кушода» оварданд [12]. Шояд, гузаштагон, чун садову сухан ва гап аз даҳон берун мегардад, онро зояндаи гапу овоз низ доништаанд.

Даст – узви муҳимтарини тани инсон мебошад, вай дар соҳтан ва офаридани асбобу анҷомҳо, мавод ва васоити истеҳсолии инсон нақши муҳим бозидаст ва мебозад. Ин узв дар забони авастой бо гунаи «zasta (заста)» дучор мегардад [12]. Вожаи «даст» ва «заста» - и авастой натиҷаи ҳамивазшавии овоҳои «д» бо «з» мебошад, ки дар доираи қонунҳои фонетикӣ арзи вучуд кардааст. Маълум аст, ки дар забонҳои қадим, латинӣ, авастой ва ҳам санскритӣ вожаи «да (до)» ва «за (зо)» маънои офариниш ва созандагиро дорад. Аз рӯи сохтори вожаи «даст» ва «заста»-и авастой маълум аст, ки дар онҳо (редуксия) шикасти таърихии овое ба амал омадааст ва шояд шакли қаблии онҳо «дааста (даашта)» бошад, ки дар он бахши пасин «ашта, аста» маъноҳои бисёреро ифода дорад. Бархе, аз маъноҳои он «оташ», «ҳарорат», «ҳаёт» ва «маводҳои зарурӣ, ҳаётӣ» мебошад. Шояд аз он сабаб, ки ҷуз васоити ба даҳон бурдани ғизо, инсон тавассути даст маводҳои зарурӣ месозад, гузаштагон ба он чунин ном ниҳодаанд.

Забон – узви паҳн ва лаҳми дохилии даҳон буда, барои ба гулӯ фурӯ додани ғизо, донистани таъм ва инчунин дар инсон барои нутқ хизмат мекунад. Аз таҳлили этимолгии вожаи «забон» маънои «зоянда, тавлид-кунандаи овоз» бар меояд. Дар вожаи «забон» баҳши «за» гунаи вожаи «зо» буда маънои «зоиш», яъне тавлидкунанда ва баҳши «бон» шаклдигаркардаи морфемаи «вон» мебошад. Маълум аст, ки вожаи «забон» дар баъзе ғуишҳои забони тоҷикӣ «завон, зувон, зивон» низ ово мегардад ва аз рӯи қонуниятҳои фонетикӣ ҳангоми иқтибосгардӣ дар забон ва ғуишҳои ҳамивазшавии ин чор овозҳои шабех: «б», «п», «в» ва «ф» имкон доранд [11].

Дар як қатор калимаҳои забонҳои славиянӣ, аз ҷумла дар забони русӣ, чун «звон»- овоз, садо, «звонит»- садо кардан, занг задан ва «звонюк»- таҷҳизоти тавлид-кунандаи садо (баҳши «ак» ифодагари макон, ҷой ва чиз мебошад), баҳши «вон» дар нигоҳдории маъно вазифанок, яъне решаи асосии ин калимаҳо ба ҳисоб меравад. Дар забони юнонӣ барои ифодаи садову овоз калимаи «φωνή - фон» истифода мегардад, ки он низ ҳамзот ба баҳши «бон»-и таркиби вожаи «забон» мебошад. Дар «Бурҳони қотей» оиди забон чунин овардаанд: «Зуфон - забонро ғӯянд ва бар арабӣ лисон хонанд» [1, с.101] ва ҷое дар ин китоб, дар баҳши зои нуктадор бо вови муштамил, забон дар шакли «завон» зикр ёфтааст: «Завон бар вазн ва маънии забон аст, ки ба арабӣ лисон хонанд» [1, с.109]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» низ вожаи «зуфон» ва «зафон»-ро ба маънии забон овардаанд [4, с.394]. Ин нишон медиҳад, ки дар асрҳои миёна дар баъзе ғуишҳои забони форсӣ вобаста ба фонетикаи он ғуишҳои забонро «зувон», «завон» ва «зуфон» ово мекардаанд. Вожаҳои «фон»-и забони юнонӣ, баҳши «фон»-и «зуфон», «бон»-и таркиби калимаи тоҷикӣ «забон» ва «вон (вун)»-и калимаҳои алоқаманд бо садо, овоз ва гуфтор пайдоиши ягона доранд. Дар Фарҳанги вожаҳои Авастой вожаҳои «zaf», «zafan» - ро бо маънои «даҳон, даҳони қушода» ва «hizūma» – ро «забон» овардаанд [12]. Шояд ин натиҷаи он бошад, ки садову сухан чун аз даҳон берун мегардад, дар авастой на забон, балки даҳонро зояндаи овоз донистаанд.

Лаб - узвест, ки канори берунии атрофи даҳони одам ва баъзе ҳайвонҳоро меғӯянд. Аз ҷиҳати биологӣ лабон вазифаи ҳифзи даҳон ва дандонҳоро аз воридгардии чангу гард, сардӣ ва нигоҳдории ҳарорати даҳонро иҷро мекунад. Ҳисси ламсии лаб бештар буда он инчунин дар тавлиди овои ҳамсадоҳои лабӣ вазифаи муҳимро иҷро мекунад. Дар раванди нӯшидани об ва макидани шир дар қудакон лаб нақши муҳим дорад. Калимаи «лаб» бисёрмаъно, барои ифодаи «канор»-и ҳамагуна чиз низ қор фармуда мешавад. Вожаи «лаб»-и забони тоҷикӣ-форсӣ қадима буда дар чунин шакл, бетағйир дар забони латинӣ низ дучор мегардад. Лабро дар забони латинӣ «lab (лаб)» ва «labium (лабиум)» меғӯянд. Ин вожа ба таркиби ҷанде аз калимаҳои дигари пайдоиши латинӣ дошта, чун «лабализация (Он ҳарфҳои, ки талаффузи онҳо тавассути лаб сурат мегирад)», «labrosus- лабгафс» ва ғ. ворид гаштааст [5, с.435]. Вожаи «lab (лаб)» аз забони латинӣ, дар натиҷаи таҳаввулотҳои овоӣ, ба забони итолиёвӣ дар шакли «labbro», испонию португалӣ «labio», шведӣ «läpp», даниёӣ «læbe» англисӣ «lips» ва олмонӣ «Lippe» иқтибос ёфтааст. Вожаи лаб шояд маънои «макидан»- ро дошта бошад, зеро дар макиши шир ва нӯшидани об, лаб нақши муҳим мебозад. Дар забони арабӣ ширро, шояд аз ин сабаб «лабан» гуфтаанд.

Нохун. Дар нуғи панҷаҳои даст ва пой узви табиати шохӣ дошта, нохун мавҷуд аст. Нохун дар аксар ҳайвонот узви муҳофизатӣ ва воситаи мубориза мебошад. Нохун, инчунин нуғҳои панҷаҳоро аз зарби механикӣ ҳифз мекунад. Дар организми инсон ва ҳайвонот узве мебошад, ки бо рағҳои хунгард таъмин нагаштааст. Дар номгирии ин узви маҳз ҳамин хусусияти хоси он ба инобат гирифта шудааст. Яъне вожаи «нохун» аз ду ҷузъ- «но» ва «хун» сохта шудааст. Маълум аст, ки дар забонҳои гуногуни хонаводаи ҳинду аврупоӣ ба сифати рад ва инкор намудан, ҳиссачи инқорӣ «на, но, не» истифода гаштаанд. Ин ҳиссачаҳо дар як қатор калимаҳои тоҷикӣ, чун «ночинс», «нокас», «номард», «нодида», «ноёб» ва ё дар инқори амалиёт: нагуфт, нахурд, наомад, нест ва ғ. ишорат ба инқор доранд. Яъне, калимаи «нохун» аз пайвасти ҳиссачаи инқорӣ «но» бо вожаи «хун» бунёд ёфтааст. Нохунро аз он сабабе, ки чун онро ҳангоми буридан хун қорӣ намегардад, нохун гуфтаанд. Дар забони суғдӣ нохун дар шакли «nāxan», дар яғнобӣ «пахпа», хутано-сақой «nāhune» ва балучӣ «pakun» дучор мегардад [7, с.130; 6, с.112], ки бо вожаи «нохун» ҳаммаъноянд. Шояд, гунаи санскритӣ вожаи «нохун» «nakh`a» ва русии «нокти» ва англисии «nail» низ ҳаммаънои вожаи «нохун» буда аз шикаст чунин шаклҳоро гирифта бошанд.

Панча. Ангуштон, узви панҷгонаи дасту пой якҷоя бо қафи даст панҷаро ташкил медиҳад. Ангуштон дар иҷрои вазифаи даст нақши муҳим доранд. Вожаи «ангушт» дар забони имрӯзаи мо, мерос аз забони даврони авастой мебошад ва он дар авастой «angušta» ном доштааст. Вожаи «ангушт» дар забони санскритӣ дар шакли «ang`ulī», дар урду «انگلی» ва дар албанӣ дар шакли «gisht» вомерхурд. Панҷаро дар авастой низ чун дар забони муосири тоҷикӣ- форсӣ «panča» (панча) овардаанд. Вожаи забони форсӣ-тоҷикӣ «панча» ба вожаи русии «палец», англисии «palm» ва санскритӣ «panī», ки дар ин забонҳо «қафи даст»-ро меғӯянд шояд дар ибтидо ҳамзот ва ҳаммаъно буда, маънои «ҷой ва узви паҳн»-ро дошта бошад, зеро яке аз маъноҳои вожаи «пан» ва «пал» дар забонҳои қадим «пахн» ва «хамвор» мебошад. (Дар забонҳои овоҳои «л» ва «н» ба ҳам бадал шуда метавонанд). Аз ин рӯ, шояд вожаи «панча» номи худро на аз рақами панҷ гирифта,

балки баракс рақам нахуст ном аз миқдори ангуштон гирифтааст, ки дар кафи дасту пойхо мебошанд.

Пой - онро по, поча, почак низ мегӯянд, ки узви асосии ҳаракат, аз як ҷой ба ҷои дигар барандаи ҳайвонот ва инсон буда, дар қисмати поёни организм ҷойгир аст. Бо вожаи «пой» инчунин, поя, қисми зер ва тағи ашӯҳо низ ифода карда мешавад. Дар шакли феъл вожаҳои «пой, пойидан» ба маънои нигоҳу бин намудан, сабр кардан, муковимат, қудрат ва монанди инҳо меояд. Вожаи «по (пой)» барои ифодаи узви анатомӣ, вожаи давраи муштарақзабонии оилаи забонҳои хиндуаврупоӣ мебошад. Ин вожа дар хиндуаврупоӣ «p^hlet», хиндӣ қадим «pad», дар забони юнонии қадим дар шакли «под, подос (под, подос)» ва дар авастой «pad, pāja » дучор мегардад [6, с. 97]. Дар китоби «Бурҳони қотъ» бошад вожаи «пожа» низ ба маънои «поча» оварда шудааст. Дар луғатҳои тиб, калимаи «podalgia»-ро аз юнонӣ «pod»- пой ва «algos» - дард нишон медиҳанд. Дар фарҳанги забони санскритӣ вожаи «pad» бо маънои «по (пой)» ва «қадам» тавзеҳ ёфтааст. Вожаи забони англисӣ «foot(фут)», ки пойро ифода дорад, шаклдигаркардаи вожаи юнонии «под (под)» мебошад, зеро аз рӯи қонунҳои фонетикӣ таҳаввули вожаҳо, ҳарфи «п» бо «ф» ва «д» бо «т» иваз шуда метавонанд [11]. Вожаи дигари забони англисӣ «leg», ки синоними дигари пой дар забони англисӣ мебошад ба вожаи тоҷикӣ-форсӣ «лагат, лағат» мувофиқат мекунад. Дар як қатор забонҳои аҳли Қавқоз, аз ҷумла дар забони гурҷӣ «по, пой» - ро «ṣṣbo (печи)» мегӯянд, ки дар натиҷаи таҳаввулотӣ вожаи «поча» пайдо шудааст. Дар забони русӣ пешоянди «под» ифодакунандаи «зер, тағ, қаър» аст. Шояд, аз он ки пойҳо, чун дар поёни тан мавҷуд аст, «по (пой)» номида шудааст.

Пӯст – бофтааст, ки тамоми рӯи бадани инсон ва ҳайвонотро пӯшидааст, организмро аз сармову гармӣ ва зарби ҳисмҳои табиӣ ҳифз мекунад. Вожаи «пӯст» асосан дар забонҳои гуруҳи форсӣ дучор мегардад. Он аз давраи форсии миёна дар шакли «rōst» вомехурад. Тахлили равобити сохту маънои вожаи «пӯст» нишон медиҳад, ки он дар таърих дар натиҷаи шикаст аз вожаи «пӯстин (пӯстан)» ва он аз « пӯштан» шакл гирифтааст, ки маъноаш «пӯшонандаи тан» мебошад. Ҳамивазшавии овоҳои «с» ва «ш» на танҳо ҳангоми иқтибос аз як забон ба забони дигар, ҳатто дар дохили гӯишҳои як забон низ ба амал омада метавонад. Дар забони тоҷикӣ калимаи «пӯстақ», ки асосан пӯсти хушкшударо мегӯянд, бо гунаи «rustaka» дар забони санскритӣ ва авастой дучор мегардад, ки онро бо маънои «китоб» ва «варақаи навиштаҷот» овардаанд [9, с.115]. Зеро дар он даврон ба сифати васоити навиштаҷотӣ пӯсти ҳайвонотро истифода менамуданд ва худ китоби Авасто низ дар пӯст китобат шуда буд. Муродифи латинӣ «пӯст» – «derma» [3, с. 48] аз рӯи сохтор ба вожаи пӯст равобит надорад. Дар забони авастой худ пӯстро «sarema» мегӯянд, ки шакли қадимаи вожаи «чарм» мебошад. Вожаи «sarema»-и авастой дар асл бо маънои «маводи чорвой» меояд, зеро дар ин забон, чорвоҳоро «чар, чара» овардаанд.

Устухон – ҳисми саҳтарин, асоси скелет ва нигоҳдорандаи шакли тани инсон ва ҳайвонот мебошад. Баъзе аз устухонҳо дар рафти инкишофи таърихӣ иҷрокундаи вазифаи муҳофизӣ низ гаштаанд, узвҳои муҳимтарини организмро аз таъсири механикӣ ҳифз мекунад.

Вожаи «устухон» бунёди қадима дошта, мураккабсохтор аст, аз бахшҳои «усту» ва «хон» таркиб ёфтааст. Қиёси ин вожа ба калимаҳои ифодагари «устухон дар забонҳои хонаводаи хинду аврупоӣ» нишон медиҳад, ки онҳо пайдоиши ягона доранд. Устухон дар забони латинӣ дар шаклҳои «os, ossis», дар юнонӣ «ὀστέον (osteon)», дар хиндӣ қадим - санскрит «ásthī» дар забони ҳеттӣ «ḫaštāi», дар албанӣ «asht», дар славияни қадим «ostь» ва дар забони авастой «asta», «asti» дучор мегардад [2, с.816]. Дар забони русӣ устухонро «кость» мегӯянд, ки бо вожаи дигари ин забон «костьль», ки ифодагари «асо» - пояи тақягоҳӣ ва роҳгардии бемор мебошад, ҳамреша аст. Бахши «усту»-и таркиби вожаи тоҷикӣ-форсӣ «устухон» аз шакли авастой «asta» шакл гирифтааст, зеро бадалшавии овои «а» ба «у» дар забонҳо маъмул аст. Дар забони тоҷикӣ калимае дигаре, «устура», ки теғ, покуро гӯянд, низ шабехсохти вожаи «устухон» мебошад. Вожаи «устура» пайдоиши дигар дорад, он аз калимаи авастой «astra», ки бо маънои «ҷорд», «ханҷар» меояд, асос гирифтааст. Дар луғатномаҳои қадим вожаи «устудон» низ вомехурад, ки сандуқ барои нигоҳдории устухонҳои фавтидагонро мегӯянд. Ин нишон медиҳад, ки бахши «усту»-и вожаҳои устухон ва устудон, ифодагари «устухон» мебошад ва шояд бахши «хон» дар давраҳои баъдина ба решаи калима - «усту» пайваст шуда, вожаи шакли «устухон»-ро гирифтааст. Ва маънои луғавӣ вожаи «устухон» - «устуни бино», яъне «устуни тан» буда дар он худ вожаи «усту» маънои «устувор», «устун», «тақягоҳ» ва «асос» - ро ифода дорад ва гунаҳои дар дигар забонҳо буда низ бо ин маъноҳо иртибот доранд.

Хирной - узви дарунҳолест, ки тавассути он ҳаво аз ҳалқ ба шуш ворид мегардад. Номи ин узв низ аз ду бахш «хир» ва «ной» бунёд аст. Маълум аст, ки ҳар чизи дарозрӯяи дарунҳолро «ной, най» мегӯянд. Растани алафӣ, қамишро низ дар забони тоҷикӣ най гӯянд, асбоби мусикӣ нафасӣ-най, асбобҳои дарози дарун ҳолӣ - найча, гарчанд аз алафи най тайёр карда нашавад, ҳам най гуфтаанд. Дар адабиётҳо сурӯҳи бинӣро нойи бинӣ мегӯянд. Дар номи «хирной» бахши «хир» дар таърих дар натиҷаи таҳаввулот аз вожаи «хар (хара)» шакл гирифтааст, ки маънои «калон»,

«бузург» - ро дорад. Дар ҳақиқат хирной, яке аз нойҳои калонтарини организм мебошад. Дар забони тоҷикӣ низ як қатор вожаҳое, чун харсанг, харчанг, харбуза ва ғ. дучор мешаванд, ки дар онҳо баҳши «хар» бо маънои калон, бузург ва азим меояд. Дар китоби «Бурҳони қотеъ» ва «Ғиёс-ул-луғот» низ чанд вожаҳои баҳши «хар» дошта ба маънои боло тавзеъ ёфтаанд: «Харкамон - камони бузургро гӯянд; Харной - нойи бузургро гӯянд, ки қарраной бошад; хармуш - навъе аз муш бошад бағоят бузург, ки бо гурба ҷанг кунад ва ғолиб ояд» [1, с.387, 388, 4, с. 300, 301]. Вожаи дигаре, ки бо вожаи «хирной» ҳаммаъно аст, асбоби дигари наваҷи «қарнай» мебошад. Дар калимаи «қарнай», низ баҳши «қар» аз вожаи «хар (хара)» шаклгирифтааст. Ба ҳам бадалшавии овоҳои «х» ва «қ» низ дар доираи қонуниятҳои фонетикии таҳаввулот мебошанд. Маънои асбоби садои баланддиханда «қарнай» низ маънои «наӣи калон» - ро дорад.

АДАБИЁТ

1. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1. /М.Бурҳон,-Душанбе: Адиб,1993. - 416 с.
2. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов / реконст. и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры с предисловием Р.О. Якобсона. Кн. 2.–Тбилиси: изд. Тбилисского Университета, 1984. -1328с.
3. Галинова Н.И. Латинско-русский словарь. Учебное пособие для студентов биологов /Н.И.Галинова, А.А.Фомина. – Екатеринбург, 2014. -186с.
4. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. /М.Ғиёс. – Душанбе: Адиб, 1987. - 480 сах.
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь./И.Х.Дворецкий 3-е изд. -М.: Русский язык, 1986.-840 с.
6. Қосимов Б.С. Нигоҳе ба таърихи лексикаи забони порсии дарӣ (дар асоси маводи «таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ). / Б.С.Қосимов.-Душанбе, 1995. -200с.
7. Мирзозода Сайфиддин. Фарҳанги ягнобӣ-тоҷикӣ./С.Мирзозода -Душанбе, 2008. -279с.
8. Основы иранского языкознания : Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки / редкол. В.И.Абаев, М.Н.Боголюбов, В.С. Расторгуева. -М.: Наука, 1982. -570 с.
9. Санскрито-русский учебный словарь / Составитель Н.П. Лихущина <http://galenel.info/sanskrit/Three-manual-vocabulary>.
10. Симфонический санскритско-русский толковый словарь Махабхараты. –М.: 2007. -472с.
11. Тухтасунов О. Основные принципы формоизменения слов. /О.Тухтасунов //International scientific journal «Science and world», № 7, Vol. 2, -Volgograd (Russia), 2016. p.88-91.
12. Bahrami E. Dictionary of the Avesta / E.Bahrami, F.Joneydi, -Balkh, 1990. (Iran).

ЭТИМОЛОГИЯ НАЗВАНИЙ НЕКОТОРЫХ ОРГАНОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОРГАНИЗМА

В статье исследованы этимология названий некоторых органов человеческого организма. Автором, для уточнения значений названия органов, использованы методы логического и лингвистического анализов, как сравнительного анализа слов имеющих сходную структуру в разных древних языках, как санскритский, авестийский, латинский и греческий. На основе анализов показано, что слово «панча» - пята не возникло от числительного «панч» - пять, а наоборот, предки смотря на количество пальцев выбрали название числителя. Слово «нохун» - ногти, из-за того, что не имеет кровь и кровеносных сосуды, приобрело такое название. В нём часть «но» - отрицание а «хун» - кровь в таджикско-персидском языке. Начальная форма слова «забон» - язык -«завон, зафон» этимологизирована с значением «рождающий голос, звон». Так же в статье этимологизированы слова «хирной» - трахея со значением «большая трубка», «пӯст» - кожа - «покров тела», «дахон»- рот «вход», «дандон» - зуб «зёрнышко рта», «устухон»-кость «стебель, ствол», «пой» - нога «нижний орган», «даст»-рука «создатель вещей», «гӯи»- уши «восприятие», «бинӣ» – нос «орган обоняния», «абру» - бровь «водосток, преграда лобного пота».

Ключевые слова: *Этимология, этимология органов, абру-бровь, бинӣ-нос, гулу-горло, гӯи-уши, дахон-рот, дандон-зубы, даст-рука, нохун -ногти, забон-язык, панча-пята, пой-ноги, пӯст-кожа, устухон-кость.*

THE ETYMOLOGY OF SOME HUMAN BODY PARTS

The paper studies the etymology of some human body parts. The author applies comparative method in order to exactly identify the meaning of the name of body parts. He refers to dictionaries of old languages like Sanskrit, Avesta, Greek, Latin to find words naming parts of body in order to analyze them by their linguistic and logic aspects and compare them with Tajik-Persian words of body parts. The findings show that the word «panja-fist» is not originated from the numeral «five», in opposite the numeral «five» takes its origin from the word «panja-fist», which has five fingers. And the word «nokhun-nail» is called so because it has not blood and blood vessels i.e. «no» means «no/not, without» and «-khun» means «blood» (no blood).

The first form of the word «zabon-tongue» is considered «zavon, zafon» meaning generator or generating sound or voice. As well, the paper clarifies the meanings of the words «khirnoy-trachea, windpipe» meaning «big pipe», «pust-skin» meaning «body-cover», «dahon-mouth» meaning «entrance», «dandon-tooth» meaning «seeds in the mouth», «ustukhon-bone» meaning «stem, trunk of the body», «poi-leg» meaning «lower body

part», «*dast-hand*» meaning «*creator of things*», «*gush-ear*» meaning «*perception*», «*bini-nose*» meaning «*a part of body for smelling*», «*abru- eyebrow*» meaning «*water preventing i.e. blockage of sweat flowing from the forehead*».

Keywords: *etymology, etymology of body parts, «abru- eyebrow», «bini-nose», «gulu- throat», «gush-ear», «dahon-mouth», «dandon-tooth», «dast-hand», «nokhun-nail», «zabon-tongue», «panja-fist», «poi-leg», «pust-skin», «ustukhon-bone».*

Сведения об авторе:

Тухтасунов Обиддин – Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова, доцент кафедры органической и прикладной химии. Тел. (+992) 927643332, E-mail: Obiddin 59@mail.ru Адрес: 735790, Республика Таджикистан, г. Худжанд, мкр.32, дом 87, кв.31.

About the author:

Tukhtasunov Obiddin - Khujand State University named after B. Gafurov, associate Professor of organic and applied chemistry. Tel.: (+992) 927643332 E-mail: Obiddin 59@mail.ru

УДК. 809.155.0+802.0

ЧОЙГОҲИ АЛОҚАИ ПЕШОЯНДӢ (PREPOSITIONAL CONNECTION) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маҳмадсолеҳи М.

Донишгоҳи давлати омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Алоқаи калимаҳо бо пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз навъҳои сермаҳсултарин ва серистеъмолтарин василаи алоқаи калимаҳо ба ҳисоб меравад. Пешояндҳо калимаҳои ёридиҳандае мебошанд, ки муносибати нахвӣи байни калимаҳои мустақилро дар таркиби ибора таъмин намуда, дар якҷоягӣ бо онҳо барои ифода намудани алоқаи гуногуни воқеияти объективӣ / масоҳа, замон, сабаб, мақсад, объект дар забон хизмат мекунад [3, с.255].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ базъе аз навъҳои воситаҳои алоқаи ба монанди: нахвӣ – **syntactical**, изофӣ - **additional**, пешояндӣ - **prepositional**, пасояндӣ – **postpositional** дар созмони ибора ширкат наварзанд ҳам, баъзе навъҳои он дар тафсил шудани чузъҳои ибора ба кор меравад. Боиси зикр аст, ки яке аз маъмултарин ва мураккабтарин воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ба тариқи пешояндупасоянд дар созмони ибораву чумла чойгоҳи вижаро ишғол менамояд: *аз вай дида беҳтар – as better from him, аз бародарам меҳрубонтар – more kindly form my brother, аз Душанбе дида калонтар – larger than from Dushanbe* ва ғайра.

Забоншинос А.Мирзоев оиди навъҳои воситаҳои алоқаи пешояндӣ ба мисли алоқаи изофи ва пасояндӣ дар ибораҳои феълӣ таҳқиқот гузаронида, натавонанд қолабҳои пешоянду пасояндӣ дар ибораҳои феълӣи замони истифодашаванда *аз... , боз... , аз... тараф... , аз ... инҷониб, аз ... сар карда, аз байн ... , аз ... мобайн нагузаишта, аз миён...* балки дигар муносибатҳоро ба эътибор гирифтааст [4, с.145].

Муодили ин пешояндҳо дар забони англисӣ чунин мебошанд: *from..., ..., by..., since..., at..., in..., outside, in front of..., near to ..., for* ва дигарҳо ба кор мераванд.

Ҳамин тавр, мавсуф дар бораи алоқаи пешоянди **барои** ва пасоянди **шуда** ингуна андешаронӣ намудааст: калимаи **шуда** дар асл сифати феълӣ, ҳанӯз дар ягон асар чун пасоянд дарҷ нагардидааст. Вай ба монанди пасоянд муносибати мақсаду сабабро якҷоя бо пасоянд нишон дода метавонад: *барои шумо шуда бо ин бо ин кас ҷанҷол кардам – I have fight with him for you* [4, с.179].

Ҳаминро низ қайд намудан зарур аст, ки ба воситаи пешояндҳо алоқаи байни чузъҳои ибора таъмин мегардад. Аммо дар ибораи худ онҳо вазифаи мустақилро иҷро карда наметавонанд. Бинобар ҳамин ҳам қобилияти чузъи ибора шудан надорад. Пешояндҳо танҳо бо тавассути ибора ва чумла дорои вазифа ва маъноҳои грамматикӣ мешаванд [5, с.37].

Академик В.В.Виноградов дуруст қайд мекунад, ки «маъноӣ луғавӣи пешояндҳо ба маъноӣ грамматикашон баробар аст» [1, с.83].

Пешояндҳо мазмуни чузъҳои ибораро бо тобишҳои гуногуни маъноӣ худ бой мегардонанд ва инкишоф медиҳанд ва ба ҳамин восита нақши нахвӣи чузъҳои ибораро возеху равшан месозанд. «Пешояндҳо аз маъноӣ луғавӣ тамоман маҳрум нестанд» [2, с.50].

Нақши пешоянд дар созмони ибораҳои сифатӣ ниҳоят калон аст, чун ки бештари ибораҳои сифатӣ ба воситаи пешоянд сурат мегиранд. Вазифаи грамматикӣи пешоянд мантиқан аз моҳияти худ он зоҳир мегардад: «ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ ифода меёбанд» [2, с.68].

Дар китоби грамматикаи академии забони русӣ пешоянд чунин шарҳ дод шудааст: «Пешояндҳо, ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда, маъноӣ луғавӣ надоранд. Пешояндҳо ҳамеша бо

исмҳо, бо ҷонишинҳо, бо шумораҳо пайваст шуда, муносибати синтаксисии онҳоро нисбат ба дигар калимаҳо /фёълҳо, исмҳо, сифатҳо, ҷонишинҳо ва зарфҳо / нишон медиҳанд» [2;49].

Пешояндҳо мазмуни ҷузъҳои ибораро бо тобишҳои гуногуни маъноӣ худ бой мегардонанд ва инкишоф медиҳанд ва ба ҳамин восита роли синтаксисии ҷузъҳои ибораро возеҳу равшан месозанд. «Пешояндҳо аз маъноӣ луғавӣ тамоман маҳрум нестанд» [2, с.165].

Пешояндҳо муносибатҳои масоҳатӣ: *Korī Ismatro ba хона даровардан – Qori Ismat derived into the room*, замонӣ *аз пагоҳто бегоҳ пахта чидан – to pick cotton from morning till evening*, дар нисфи рӯз дам гирифтанд – *to have a rest in the afternoon*, объекти бо китоб омадан – *to come with book*, сабабу мақсад *аз беборишӣ алаф нарӯидан – not growing grass*, воситаи иҷро бо қалам навиштан – *to write with the pencil*, тарзи иҷроӣ амал ба хубӣ иҷро кардан – *to do well*, монандӣ- муқоисавӣ (*мисли шер гурӯидан – to shout as a line*, хилофӣ бар хилофи серҳаракатӣ кам кор кардан *to work less against stronging* мефаҳмонанд. Аз рӯи таркиби морфологиашон пешояндҳои забонӣ тоҷикӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: 1) пешояндҳои аслии сода: **аз, ба, бар, бо, дар, то, бе, ҷуз**; 2) пешояндҳои аслии таркибӣ: **то ба, ҷуз аз, ба ҷуз, барои**; 3) пешояндҳои содаи номӣ ва изофӣ: **пеши..., назди..., рӯи..., баъди..., гайри...**; 4) пешояндҳои номии изофӣ таркибӣ: **ба пешӣ..., дар назди..., аз рӯи..., дар бораи..., дар ҳақиқӣ**; 5) пешояндҳои номии изофӣ такрор: **пеш-пешӣ..., тағ-тағӣ...**; 6) пешояндҳои таркибии гайриизофӣ: **пеш аз, пас аз, гайр аз, назар ба, нисбат ба, оид ба, роҷеъ ба**. Дар ҳар як пешоянд асли маъноӣ асосӣ дида мешавад, ки дигар тобишҳои маъноӣ аз он инкишоф ёфтаанд. Пешоянд дар сохтани ибораҳои сифатӣ ниҳоят калон аст, чун ки бештари ибораҳои сифатӣ ба воситаи пешоянд сурат мегарданд. Вазифаи грамматикӣ пешоянд мантиқан аз моҳияти худӣ он зоҳир мегардад: «ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ ифода меёбанд» [1, с.77].

Дар грамматикаи академӣ низ воситаи алоқаи пешояндӣ чунин қайд шудааст: «Пешояндҳоро чун воситаҳои грамматикӣ, ки муносибати байни калимаҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаро ифода мекунанд, бар хилофи калимаҳои мустақилмаъно алоқаи нахвӣ дутарфаро ба амал меоранд, яъне худӣ пешоянд ҳам ба калимаи асосӣ ва ҳам ба калимаи тобеъшаванда вобастагӣ дорад [3, с.255].

Дар забонҳои муқоисашаванда алоқаи пешояндӣ ҳам дар ибора ва ҳам дар ҷумла васеъ истифода мешавад, аммо дар ҷумла доираи истемולי он фарроҳтар аст. Мувофиқи ин навъи алоқа калимаҳои мустақил байни якдигар ба воситаи пешоянд робита пайдо карда, муносибати гуногуни нахвиро ифода менамоянд, масалан: *мубориза барои сулҳ – struggle for a peace*, *ба девор баробар – equal to the wall*, *аз панҷ ду – from five two*, *ба рӯи сахна баромадан – to come up to the theatre*, *баъзе аз хонандагон – some of readers*, *ба даромадгоҳ наздиктар – to approach to the gate* [6, с.163].

Дар ин мисолҳо воситаи алоқа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воситаи пешояндҳои «**барои – for**», «**ба – to**», «**аз – from**», «**ба рӯи – to come up**», «**–e –(u) – of**» истифода шудаанд. Алоқаи пешояндӣ дар забони тоҷикӣ бисёр сермаҳсул ва серистемол мебошад [7, с.25]. Ин аз он сабаб аст, ки адади пешояндҳо, махсусан пешояндҳои номӣ, бисёр аст.

Миқдоран зиёд будани пешояндҳо имконият медиҳад, ки ибораҳои гуногунсохт гуногунмаъно ба вучуд оянд: *бо қалам навиштан – to write with a pencil*, *аз ҷӯй гузаштан – to pass form the brook*, *дар мубоҳиса иштирок кардан – to participate at the compitition*, *то Ленинобод рафтанд – to go till Leninobod*, *ба касе чизе додан – to give something to somebody*, *дар зеру дарахт нишистан – to sit under the tree*, *дар давоми пахтачинӣ вохӯрдан – to meet during the cotton picking*, *дар ҳақиқӣ касе чизе гуфтанд – to talk about somebody*, *оид ба ягон масъала сӯҳбат кардан – to talk about some problem*, *мулоқот бо меҳмон – talkig with the gest*, *аз гул зеботар – beautiful than flower* ва ғайра [6, с.33].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавн алоқаи пешояндӣ ибораҳои исмии зеринромисол овард: *мубориза барои сулҳ – struggle for the peace*, сифатӣ *аз қанд ширин – sweeter than suger*, шуморагӣ *аз канор сеюм the third of the side*, ҷонишинӣ *баъзе аз онҳо – some of the*, фёълӣ *дар мактаб хондан – to study at school*, зарфӣ *аз Карим пештар before than Karim* иштирок мекунанд [6, с.35].

Ба воситаи алоқаи пешояндӣ муносибатҳои гуногуни нахвӣ: муносибати объектӣ «**муҳаббат ба ватан – to love the country**», *дар ниёла андохтан – to put into the cup*, *бо корд буридан – to cut with the knife*», муносибати маконӣ «**дар синф нишистан – to seat in the classroom**», *то мактаб давидан – to run to school*, *аз хона баромадан – to go out of the room*», муносибати замонӣ «**дар вақти дарс омадан – to come intime of the lesson**», *то тобистон мунтазир шудан – to wait till summer*, *аз баҳорон сар кардан – to bigen from the spring*» ва амсоли инҳо ифода меёбанд. Дар алоқаи пешояндӣ ба сифати ҷузъи асосӣ ва ҷузъи тобеи ибора ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқ истифода мешаванд [3, с.256].

Воситаи ифодаи грамматикӣ ин алоқа пешояндҳои асли ва номӣ мебошанд. Дар ин навъи алоқа пешояндҳо барои алоқаманд гаронидани ҷузъи тобеъ ба ҷузъи асосӣ нақши калон

мебозанд: *хучраҳои хона - the rooms of the house, тахтаи синфро тоза кардан - to clean off the blackboard, бо қалам навиштан - to write with the pencil* [6, с.124].

Ин навъи алоқа дар забони англисӣ бошад, ба чунин тарз истифода мешавад, масалан дар иборай *the room of the house* пешоянди *of* баъд аз калимаи *room* омада, калимаи *house-* ро ба худ тобеъ менамояд. Дар иборай *to clean off the blackboard* бошад, пешоянди *to-*и забони англисӣ истифода шуда, муодили он дар забони тоҷикӣ пасванди *-ан* ба кор меравад. Мисол, *to clean – тоза кардан*. Агар ба тарҷумаи русии ин ибораҳо «комнаты дома», «вычистить мусор» ва «писать карандашом» назар андозем, мебинем, ки дар онҳо алоқаи байни чузъҳои бея гон пешоянд ба вуқӯ омадааст. Хамин тавр, метавон ба хулосае омад, ки дар забони англисӣ воситаҳои аналитикӣ истифода шудаанд. Ин тарзи алоқа дар забони англисӣ хеле маъмул аст, ки ин низ аз забони аналитикӣ будани он бараъло гувоҳӣ медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Винограов. В.В. Русский язык /Грамматическое учение о слове/ Винограов. В.В. - М., 1974.- 677. - стр.
2. Грамматика русского языка, т. Фонетика и морфология/. – М., «Изд-во АН СССР» Р, 1960. – 650 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: «Дониш», 1985. Ҷ. 1. – 356 с.
4. Мирзоев А. «Банди ибораҳои сифати феълии забони тоҷикӣ бо пешоянд». Ибораҳои феълии замони / Мирзоев А.-Душанбе: «Дониш», 1965. – 184 с.
5. Мирзоев А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ А.Мирзоев. - Душанбе: «Дониш», 1972.- 205 с.
6. Айни, С. Ёддоштҳо, қисми 1, 2. / С.Айни. – Душанбе: «Адиб», 1990.– 353 с.
7. Blokh, M. Y. A Course in Theoretical English Grammar / M. Y. Blokh.– М., 1983. – 232 p.
8. Stevenson, R.L. Treasure Island. Foreign Languages Publishing House / R.L.Stevenson. – М., 1963. – 231 p.

МЕСТО СВЯЗЬ ПРЕДЛОГИ «PREPOSITIONAL CONNECTION» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье автор исследовал одно из средств грамматического формирования препозиционного соединения в таджикском и английском языках. Таким образом, большинство предлогов имеют множественные применения и смыслы, вообще говоря, предположение можно разделить на восемь категорий: время, место, направление или движение, агентство, аппаратура или приспособление, причина или цель, соединение и начало. Препозиционные соединения («барои – for», «ба – to», «аз – from», «ба рӯи – to come up», «–e –(u) – of») выражаются семантической и грамматической соотношением между словами и наказания, но поэтому они используются для выражения слова и других частей речи.

Следует отметить, что основная роль, которую они играют в обоих языках, заключается в том что они являются весьма продуктивными.

Ключевые слова: слово, средство, связь, метод, язык

PLACE OF PREPOSITIONAL COORDINATION IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article the author searched about one of the means of grammatical formations of prepositional connection in Tajik and English languages. Thus, most prepositions have multiple usages and meanings, generally speaking, prepositions can be divided into eight category: time, place, direction or movement, agency, instrument or device, reason or purpose, connection, and origin. Prepositional connections («барои – for», «ба – to», «аз – from», «ба рӯи – to come up», «–e –(u) – of») are expressed by semantic and grammatical relation between words and sentences but so they used for expressing of the word and other parts of the speech.

It should be noted that, the prepositional connections in both languages play the main role and is very productive.

Keywords: word, means, communication, method, language, analysis, comparisons, language.

Сведение об авторе:

Махмадсолеҳи М. - ассистент кафедри языкознания и сопоставительная типология английского факультета Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддин Айни.

About author:

Mahmadsolehi M. - an Assistant in the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after Aini. Tell: (+992) 919808062 E-mail: msoleh_90@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИОЯЗЫКОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА

Саидзода В., Сафаров М.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзаде

В любом цивилизованном обществе хорошо погашают роль науки, выделяется для ее развития огромные средства, ибо где развита наука, где на ее основе разработаны и внедрены новые модели, механизмы и технологии, там высока развитие производства, воспитанность людей, а самое главное, государство мощнее.

К настоящему времени в Таджикистане благодаря усиливающимся связям между нациями и народностями (чему все в большей мере способствует государственный язык как средство межнационального общения) - складывается в новых социально-экономических условиях этносоциальное единство, особая для независимой страны историческая общность людей - народ Таджикистана [8, с.87]. Согласно Конституции все граждане республики независимо от их национальности составляют народ Таджикистана. При этом Конституция провозглашает: «Все граждане Республики Таджикистан имеют одинаковые права и свободы и равны перед законом без различия пола, расы, национальности, языка, религии, социального происхождения, убеждений, личного и общественного положения» [9, ст.17].

Но проблема языка остается актуальной для Таджикистана. Это часть проблемы развития нации. Действительно, принимая тезис об общности происхождения человечества, мы не можем отрицать, что отличительным признаком первостепенной значимости одной нации от другой является именно язык, который внутри одной нации служит средством коммуникации.

Каждая нация и народность обладают своим языком. Есть язык - есть нация, утерян язык - исчезает нация как таковая. К моменту развертывания в Таджикистане активной борьбы за придание таджикскому языку статуса государственного на лицо были уже исключительно тревожные симптомы, которые убедительно свидетельствовали о том, что судьба таджикского языка находится под серьезной угрозой. В своей собственной стране язык титульной нации катастрофически сдавал свои позиции, а сферы его функционирования все более сокращались.

Немало таджиков, которые учились в таджикской школе, но свой родной язык знали поверхностно. Человек же, не сумевший познать тайн и правил построения своего языка, не в состоянии постичь глубин языка неродного. А между тем все больше стало таджиков, вообще не изучавших таджикский язык. Многие из них читали родную литературу в переводе. Тысячи слов, которые использовались в таджикском языке столетиями, были изъяты и преданы забвению. Взамен же стали употребляться в устной и письменной речи русские (европейские) слова типа «революция», «процент», «том», «съезд», «коллектив» и т.д. Конечно, полностью оградить и изолировать какой-либо язык от иноязычного воздействия вряд ли достижимо, да и не нужно. Это дело исключительно тонкое и крайне деликатное. Жизнь, история и международное общение, научный прогресс неизбежно получают определенное отражение в любом национальном языке. Пути обогащения языка становятся понятны при сравнительном изучении языков [4, с.17].

Русский язык - один из самых богатых, и в том числе потому, что аккумулирует на протяжении веков иноязычные материалы. Так, слово «лошадь» - тюркского происхождения, является стилизацией слова «алашаат»; «изъян» - это «зиён» из персо-таджикский; «дизель» - из немецкого; «суп» - французского, «тетрадь» - греческого, «виолончель» - итальянского, «чертог» - тюркского и т.д. В средние века этот роль принадлежал арабскому языку - языку науки, религии и культуры. Причем этот процесс протекает непрерывно и повсюду, в том числе и на региональном уровне. Так, в современном душанбинском русскоязычном молодежном сленге немало заимствований из таджикского языка. Скажем, наряду со словом «хай» («ладно», «значит») здесь говорят и «рафтем» («пошли»), «гуфтам» («сказал»), пиала, косушка и т.д. Кстати, некоторыми заимствованными словами пользуется и взрослая часть русскоязычного населения. Например, у них слово «хай» заменяет привычное «до свидания». Это естественный путь обогащения языка, и он вполне приемлем и для таджикского языка, но всякого рода подмены исконно таджикской лексики чужим языковым материалом недопустимы, включая и область терминологии. Здесь нужны такт, осторожность, компетенция и лингвистическое чувство.

История всех языков убедительно демонстрирует многочисленные факты положительного взаимовлияния самых различных языков. Каждый народ внес свой вклад в мировую культуру, что должно сполна отразиться во всей учебной литературе по истории, литературе, математике, физике, химии, астрономии, биологии и другим наукам. Чтобы преодолеть трудности, которые все отчетливее стали испытывать к концу 1980-х гг., чтобы найти правильный подход и оптимальное решение проблем, возникших в процессе исследований на пути его развития (это история происхождения таджикского языка, этапы развития, придание таджикскому языку

статуса государственного, развитие двустороннего двуязычия, обучение таджикскому языку нетаджикского населения, постоянно проживающего в Таджикистане - необходимо глубоко изучать историю. Действительно, несмотря ни на что (войны, междоусобицы и т.д., от чего страдала, а порою и просто уничтожалась древняя культура страны) щедрая земля персотаджикского народа дала миру известных ученых, литературоведов - таких, как отец поэзии - Рудаки, аль-Фараби, Фирдоуси, Ибн Сина, Мухаммед аль-Хоразми, Умар Хайям, Насраддин Туси, Абубакр ар-Рази, Мавлана Руми, Саади, Гафиз, Джами, А. Дониш, С. Айни и многие другие [15].

Ученые мусульманского средневековья уделили особое внимание на изучение наук и научному образованию, при этом отмечали, что процесс научного образования должен иметь двунаправленность: первое - овладение самим содержанием науки, а второе - ее практическое применение и выработка соответствующих умений.

И позднее, начиная с XVI века до начала XX века известные поэты, прозаики, несмотря на противоречивость времени, смогли сохранить благодаря своим произведениям таджикский литературный язык. Это поэты-демократы А. Мушфики, С. Насафи, М. Мунши, М. Гулхани, М. Савда, Ш. Шохин, М. Возех и др. Судьбы таджикского языка всегда занимали умы лучших сыновей и дочерей таджикского народа – С. Айни, М. Хайрат, Н. Махсум, Ш. Шотемур, М. Турсунзаде, Б. Гафуров, О. Мухаммаджанова, С. Ниязова, Н. Умарова, С. Алибаева и многие из них поплатились за это своей жизнью. Накопилось в таджикском языке и много собственно лингвистических проблем - прежде всего это вытеснение части некогда бытовавшей в нем лексики, проблема написания имен собственных и некоторых других разрядов слов, регулирование потоков заимствований и т.д.

В Таджикистане уже за 30 лет после принятия Закона о государственном языке (в июле 1989 г.) была проделана огромная работа исключительной значимости по восстановлению прав таджикского языка в важнейших сферах деятельности государства - промышленности, социально-политической жизни, культуре, науке, быту, народном образовании. Это исключительно многогранная работа [8, с.42].

Сравнительно небольшой исторический период показал, что утверждение национального языка в качестве государственного требует самого пристального внимания на протяжении ряда лет.

Тем самым языковое единство в современном таджикском обществе сейчас достаточно прочное. Более того, оно еще более укрепляется и расширяется по мере внедрения в жизнь закона о государственном языке. Вместе с тем сложности возникли для тех, для кого русский язык или родной не таджикский (в силу определенных прежних обстоятельств) был единственным средством общения.

К настоящему же времени таджикский язык полностью утвердился как государственный, охватывая все основные сферы общественной жизни страны. Установку на моноязычность Таджикистана понимает и большинство русскоязычного населения - прежде всего все те, кто «врос в таджикскую землю» и без нее свою жизнь не представляет. При этом первостепенной задачей для русскоязычных будет переход на активное русско-таджикское двуязычие.

За прошедшие годы со дня принятия Закона о государственном языке (и двадцати лет после внесения поправок в него), постепенно установилась атмосфера созидательных взаимоотношений между языками. Она определяется, с одной стороны, воздействием субъективного фактора, с другой, - объективного фактора. Субъективный фактор - это поведение и действия коренного населения, - носителей таджикского языка. Мирное, спокойное поведение коренного населения, - носителей государственного языка, можно объяснить его удовлетворенностью, следовательно, умиротворенностью, ибо государственный язык не ущемляется. Постепенно изжиты имевшие место попытки проводить всеобщественные, политические и прочие мероприятия только на «общепонятном языке межнационального общения». Оказалось, что и таджикский язык как язык государственный может успешно выполнять роль средства межнационального общения. Только для этого требуется проявлять терпение, такт и чувство меры. Так постепенно улучшается понимание населением роли и места таджикского языка в жизни независимого Таджикистана.

Несомненно, объявление таджикского языка государственным языком Таджикистана улучшило общую атмосферу в республике, подняло на новую качественную ступень роль таджикского языка в общественно-политической, производственной жизни и в быту [15].

Придание таджикскому языку статуса государственного раздвинуло границы его использования в республике. Знание таджикского языка, желание говорить на нем становится внутренней необходимостью, круг общающихся на таджикском языке все более расширяется, заметно вовлекая и инонациональные слои народа Таджикистана. В итоге, как пишет Основатель мира и единства – Лидер нации, Президент страны Эмомали Рахмон: «многонациональность населения Таджикистана в тесном сочетании с ростом национального самосознания и духовного

возрождения таджикского народа служит мощным импульсом обновления общества, его демократизации и создает благоприятные условия для интеграции республики в мировое сообщество" [8, с.45].

Кстати, если нет любви и уважения к языку, не являющемуся родным, его нельзя заставить выучить насильственно. Необходимо искреннее желание, стремление, именно внутренняя потребность. Эти качества надо воспитывать. С юных лет человек должен прочно усваивать простую древнюю истину: «Уважение к языку есть уважение к народу».

Борьба за государственный статус таджикского языка не отбросило развитие других национальных языков. Наоборот, усилилось внимание к ним. В связи с этим Президент Эмомали Рахмон подчеркивает: «Естественно, что в Таджикистане подавляющее большинство населения составляют таджики и представители других коренных народов. Мы обязаны думать о сохранении и развитии их культур, их традиций» [11, с.52]. Прежде всего, это отразилось в образовании в Таджикистане национальных языковых и культурных центров.

Объяснение достаточно устойчивого межнационального согласия в Таджикистане следует искать прежде всего у истоков возрождения, становления и дальнейшего укрепления титульной нации - таджиков: «Таджикистан на протяжении своей многовековой истории был и остается одним из уникальных государств, издревле сложился и динамично развивался многонациональный состав населения. Все граждане республики независимо от национальной принадлежности, составляют целостный и единый суверенный народ Таджикистана». Причем дальнейшее межнациональное сближение в столь уникальном полиэтническом обществе все в большей мере обуславливается новой исторической миссией таджикского народа, миссией объединения всех других народов, населяющих его землю и разделяющих с ним его судьбу. В связи с этим Президент страны Эмомали Рахмон замечает: «Священный долг таджиков, как национального большинства населения республики, не только возрождать родной язык, свою национальную культуру и историю, но и быть ответственными за судьбу совместно проживающих малочисленных народов, за сохранение их культурно-духовной самобытности, предоставление равных условий и возможностей для саморазвития и самореализации» [11, 92].

Таким образом, вся история построения и развития Независимого Таджикистана наглядно продемонстрировала всему миру, что страна уверенно идет к тому обществу, где есть истинная культура, высокий уровень интеллигентности, где нет места национальной розни, противопоставлению одного народа другому.

Государственный язык - это основной язык любой страны. Именно он используется в деятельности всех органов государственной власти и управления, в официальном делопроизводстве, законодательстве и т.д. И зарубежный опыт подтверждает это.

Проблема государственного языка подлежит решению в широком контексте активной общегосударственной политики, призванной эффективно обеспечить стабильность обновляемого общества и направленной на разработку общенациональной идеи, объединяющей народ и укрепляющей его духовность.

Провозглашение таджикского языка государственным языком не было связано с элементами его принудительного внедрения и не означало искусственного создания ему приоритетов за счет ущемления интересов других языков.

Нужны гарантии (правовые, идеологические и т.д.), которые обеспечивали бы развитие - свободное и равноправное - всех языков страны с учетом интересов и потребностей всех наций и народностей (включая совместное обучение в школах детей всех национальностей, право родителей на выбор языкового воспитания своих детей и др.). Полная языковая свобода гарантируется Конституцией Республики Таджикистан.

В целом, национальная политика Таджикистана охватывает комплекс следующих основных аспектов: соблюдение конституционных прав всех наций и народностей, осуществление государством национальной политики народонаселения и повышения его качества (состояние здоровья, средняя продолжительность жизни, сохранность национальных ценностей, приверженность к общечеловеческим ценностям и т.д.), укрепление межнационального единства, формирование ориентированной на все нации и народности социально-культурной атмосферы, стимулирование социальной активности всего многонационального населения и развитие у него чувства единства со всей таджикостанской Родиной, осуществление экономических реформ с охватом всех слоев народа, мониторинг межнациональных, отношений, поддержание здорового климата между различными религиозными конфессиями. При этом Президент страны Эмомали Рахмон особо подчеркивает: «Построение рыночной экономики для нас не самоцель. Смысл и цель реформ заключается в том, чтобы создать необходимые условия, при которых каждый гражданин Таджикистана, независимо от национальности, веры и убеждений, имел бы возможность раскрыться как личность, проявить свои способности, свой талант, сделать свою жизнь лучше, достойней, духовно богаче» [5, с.109].

Благоприятному решению всех этих задач способствует сейчас идея национальной независимости - стержень всей политики Таджикистана.

К настоящему времени языковая политика в Таджикистане характеризуется высоким уровнем демократичности межэтнического согласия. Этому во многом способствовал Закон «О государственном языке», принятый 05 октября 2009 года.

В целом, Таджикистан не только разработал свою собственную теоретическую платформу построения современного полиэтнического государства, но и за короткий исторический срок продемонстрировал миру ее практическую действенность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алисова Т. Языковая концептуализация мира. - М, 1991. - 113 с.
2. Гак В.Г. Языковые преобразования. М., - 75 с.
3. Гулмуродзода П. Забон ва худшиносии миллӣ (маъл. мақол.). - Душанбе, 2007. – 433 с.
4. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. - М., 1984. - 152 с.
5. Гаффорӣ В, Сайидзода З. Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон. – Душанбе, 2012. – 372 с.
6. Гафуров Б.Г. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе, 2008. - 870 с.
7. Назарзода С. Забон ва ваъдати миллӣ. – Душанбе, 2007. - 104 с.
8. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон. //Под ред. Д. Сайиддинов. – Душанбе, 2011. – 145 с.
9. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2009.
10. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. – Душанбе, 2006. - 228 с.
11. Раҳмон Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. - Душанбе, 2007. - 480 с.
12. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. - Душанбе, - 372 с.
13. Рустамов Ш. Забон ва замон – Душанбе, 1981. – 237 с.
14. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1991. - 320 с.
15. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муътабар Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – //«Ҷумҳурият», 5. 10. 2009.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИОЯЗЫКОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА

Человечество имеет самые разнообразные средства познания действительности. С их помощью мир познается, моделируется, осмысливается. Одной из самых главных познавательных систем является язык. В данной статье исследуются природы языка, роль языка в развитии общества, влияние общества на развитие и функционирование языка, использование языка в социальной жизни, а также социоязыковые процессы в современном мире. Автор рассматривается проблемы расцвета и упадка языков, а так же некоторые аспекты социоязыковой реальности в независимом Таджикистане.

Ключевые слова: таджикский язык, общество, история, национальное воспроизведение, языковая политика, социолингвистические процессы, политические деятели, научное образование.

SOME ASPECTS OF SOCIAL LANGUAGE REALITY IN MODERN TAJIKISTAN

Humanity has the most diverse means of knowing reality. With their help, the world is known, modeled, comprehended. One of the most important cognitive systems is language. This article examines the nature of language, the role of language in the development of society, the influence of society on the development and functioning of language, the use of language in social life, as well as socio-linguistic processes in the modern world. The author considers the problems of flourishing and decay of languages, as well as some aspects of the socio-linguistic reality in independent Tajikistan.

Keywords: Tajik language, society, history, national reproduction, language policy, sociolinguistic processes, political figures, scientific education.

Сведения об авторах:

Саидзода В. – к.ф.н., доцент кафедры восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, моб: (+992) 93-9996065; E-mail: vays.saidzoda@mail.ru

Сафаров М. – к.ф.н., доцент кафедры восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, моб: (+992) 907-743633;

About the authors:

Saidzoda V. - Candidate of Philology science, associate Professor, Department of Oriental Philology, Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzoda, Dushanbe city, st. Muhammadieva 17/6, mob (+992) 93-9996065; E-mail: mehroj84@list.ru

Safarov M. - Candidate of Philology science, associate Professor, Department of Oriental Philology, Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzoda, Dushanbe city, st. Muhammadieva 17/6, mob: 907-743633;

УДК: 809.155.0

НАҚШИ АРТИКЛИ НОМУАЙЯНИИ «-Е» ДАР ТАШАККУЛИ ИБОРАҶОИ ИЗОФӢ (дар мисоли «Чор дарвеш»)

Иброҳимова Г.Н.

Донишгоҳи давлати омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар яке аз асарҳои насри охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX «Чор дарвеш» як қатор ибораҳои изофие корбаст гардидаанд, ки воситаи алоқаашон артикли номуайянии *-е* мебошад, ки муайяншавандаро бо муайянкунанда алоқаманд намудааст. Забоншинос А. Халилов дар таҳқиқоташ, ки ба вазифаҳои бандакӣ изофӣ бахшида шудааст [1969], нуктаи назари муҳаққиқонро дар хусуси бандакӣ изофӣ мавриди баррасӣ қарор дода, барои ифодаи муносибатҳои гуногуни семантикию грамматикӣ калимаҳо хизмат кардани онро зикр менамояд. Муҳаққиқ дар таълифоташ бо пешояндҳо ва пасоянди *-ро*, артикли *-е*, пайвандҳои пайвасти пайхам ҳамвазифа шудани бандакӣ изофиро бо мисолҳои нишон медиҳад. Дар бобати вазифаи якхеларо адо кардани бандакӣ изофию артикли номуайянии *-е* дуруст қайд мекунад, ки «суффикси *-е* баробари номуайянии ва танҳои предметҳоро ... ифода кардани боз вазифаи алоқамандкунани муайяншаванда бо муайянкунанда, яъне вазифаи изофатро адо кардааст. Дар сурати иваз кардани суффикси *-е* бо изофат... мазмун ва сохти грамматикӣ ибораҳо тағйир намеёбанд» [6, 69]. Ин ҳолатро дар «Чор дарвеш» низ мушоҳида кардан мумкин аст:

Чун ба ҳавлиаш даромадам, боғедидам *иромосо*, *иморате олибини*, фарши шоҳона густурда, асбоби айшу тараб омода карда ... буданд [7, 28].

Муҳаққиқи варзидаи тоҷик Н. Маъсумӣ дар мавриди артикли *-е* сухан ронда, вазифаи номуайянии, таъйинӣ ва ягонагии онро таъкид мекунад. Дар хусуси як тафовути истифодаи он чунин қайд кардааст: «Қор фармудани «-е» дар забони ҳозираи тоҷик аз забони классикӣ танҳо дар таркибҳои изофӣ фарқ мекунад. дар забони классикӣ исми номуайян бо муайянкунандаи худ омада бошад ҳам, тарзи ифода асосан тағйир намеёбад, яъне суффикси «-е» бо исми (муайяншаванда) меояд ва ба муайянкунанда намегузарад, амсоли «марде нек», «шаҳре ободон», «майдоне васеъ» (А. Дониш) [2, 215-216].

Забоншинос Ш. Рустамов дар «Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исми» бо истинод ба Н.Маъсумӣ [1, с.178] ва А. Халилов [2, с.15] дар бобати чунин ибораҳо менависад: «Дар ибораҳои изофӣ артикли бо калимаи муайянкунанда меояд ва бо ин тарзи истифода аз забони адабиёти классикӣ фарқ мекунад. Гоҳ-гоҳ зоҳир шудани ҷумлаҳои типӣ «*Духтаре* хушқаду қомат ва дилрабо аз дар ворид шуд» ё ки «...берун рафтан **корест** басо маҳол» (Р. Ходизода, «Танбури дилкаш», сах.43) ҳамчун ҳодисаи услубӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар ин гуна мавридҳо ҳамчун воситаи алоқаи калимаҳо ба қалам додани артикли *-е* ҳақиқатро ифода намекунад» [5, 16-17]. Дар мавриди нуктаи назари А. Халилов «ҳамчун воситаи алоқаи калимаҳо ба қалам додани артикли *-е* ҳақиқатро ифода» накардани он иқтибоси ду сарҳат болотар овардаи моро, ки ба ӯ тааллуқ дорад, инкор менамояд, зеро дар мисолҳои овардаи Ш. Рустамов (*Духтаре* хушқаду қомат, **корест** басо маҳол) артикли бо бандакӣ изофӣ ҳамвазифа шудааст: *духтари* хушқаду қомат, *кори* басо маҳол. Дар тарзи аввали ифода муайяншаванда як андоза таъкид гардидааст, аммо дар тарзи дувум ин хусусияти услубӣ аз байн рафтааст. Бинобар ин, ба назари мо, ин ҳолатро ҳодисаи услубӣ шуморидани Ш. Рустамов ба воқеият наздиктар аст.

Дар мисолҳои мо низ дар ҳолати бо бандакӣ изофӣ алоқаманд шудани муайяншаванда бо муайянкунанда тобиши таъкид ноаён менамояд (*боги иромосо*, *иморати олибини*). Аслан, истифодаи ибораҳои изофӣ бо артикли *-е* (ҳам дар ҷузъи асосӣ ва ҳам дар ҷузъи тобеъ) ба асари мазкур хос будааст. Чунинчи: шаҳри калоне (34), сояи дарахте (34), боғи васеъ (35), наҳри азиме (35) ва ғ. Чунин ба мушоҳида расид, ки дар ин гуна ибораҳои изофӣ, хусусан, қолаби «исм+сифат+артикли *-е*» артикли *-е* ба дараҷаи зоҳиршавии аломат низ далолат кардааст. Муқоиса кунед: *шаҳри калоне* – *шаҳри ниҳоят калон*, *боги васеъ* – *боги ниҳоят васеъ*, *наҳри азиме* – *наҳри ниҳоят азим* ва ғ. Ба ибораи дигар, дараҷаи олиии сифатро ифода кардааст.

Аксари забоншиносон бар он назаранд, ки дар ибораҳои номӣ артикли *-е* бо сифат ояд ҳам, он ба исми мансуб аст. Дар «Краткий очерк грамматики таджикского языка» В.С. Расторгуева чунин менигорад: «Одатан сифатҳо муस्ताқилона аломати ягонагӣ ва номуайянии қабул намекунанд. Дар ибораҳои изофии муайянкунандадор нишонаи ягонагӣ, воқеан бо сифат меояд

(азбаски ба калимаи охирин васл мешавад), аммо мазмунан на ба сифат, балки яклухт ба тамоми ибора мансуб аст: куртаи сиёҳе, дарахти баланде» [4, 538].

Иловатан ба ин маълумот Ш. Рустамов қайд мекунад, ки «...дар забони адабии тоҷик ибораҳои номие воҷеҳуранд, ки дар онҳо морфемаи **-е** на ба исм, балки ба сифат мансуб мебошад ва он дар ин гуна мавридҳо характери таъкиди дорад ва моҳиятан бо калимаҳои **басо, хеле, ниҳоят** ва амсоли инҳо баробар аст. Масалан: Саъдӣ шоири бузурге буд» [5, 18].

Ибораи қолаби *иморате олибино* чунин силсилаи муродифотро ба вучуд меоварад:

- (1) иморати олибино;
- (2) олибино иморат;
- (3) иморате, ки бинояш олист.

Ибораҳои *иморате олибино* ва *иморати олибино* зоҳиран ягон тафовути сохториву маъноӣ надоранд. Онҳо бо воситаи алоқаи грамматикашон (артикли **-е** ва бандаки изофии **-и**) аз ҳам фарқ мекунанд.

Ҳангоми баррасии қолабҳои ҳаммаъноӣ чунин ибораҳо профессор Б. Камолиддинов чунин меҳисбад, ки чунин тарзи ифодаи муносибатҳои атрибутивӣ одатан дар таркиби воҳидҳои коммуникативӣ дучор меояд. Бинобар ин чӯзӣ асосии ибора бештар дар вазифаи чӯзӣ номии хабар воқеъ мегардад [1, 93]:

Сангбороне шуд, ки *шарҳаи мушкил* аст [7, 187]; Дар он ҷо марде ба синни чилсолагӣ, ба равиши одамони муътабар либоси хуб дар бар нишастааст (88) (марде ба синни чилсолагӣ (7, 88) – марди чилсола // чилсола мард).

Чунин ибораҳо дар вазифаи муайянкунанда ҳам дар таркиби ҷумла меоянд: *Нозанине бо рӯйи чун моҳ ва мӯе чун мушк сиёҳ*, қад ба сони сарв хиромон, ҷони ҷаҳон ва ҷаҳони ҷон (7, 18). Дар чунин ҳолатҳо чӯзӣ тавзеҳдиҳандаи ибора як андоза мустақилияти худро ниғаҳ медорад ва бо хабар алоқаманд мешавад:

Чун ба дарун рафтам, *богедидам хуррам ва ободон* [7, 156]; Чун ба болои тал баромадем, дар он тараф *марғзоре ва чамане* дидам, ки *сабзу хуррам* буд ... [7, 176].

Дар ибораҳои, ки муайянкунанда бо муайяншаванда тавассути артикли **-е** алоқаманд шудаанд, ба сифати чӯзӣ тобеъ калима, таркиб, ибора, ибораҳои сифати феълӣ, ибораҳои номӣ дар қолаби аъзоҳои ҷида омада метавонанд:

Шоҳ ба худ гуфт, ки «албатта дар он макон *ғарибе* хоҳад буд, *аз ватан овора ё бечора ё дарвеш* аз халқ канора ҷуста ва аз қайди халоқ раста ва дар чунин ҷой нишаста» (7, 13); Ҷароге бар болои санги қабре гузошташуда, ки чун дили *ғарибони аз ёру диёр дурафтода*, дар *гурбат ба дарди бенавоӣ дармонда* ва *гарди кулфат* ва *гам паёмурда* ва *афсурда* карда... (7, 13).

Дар чунин ҳолатҳо муайяншаванда бо тамоми чӯзӣёт ва ҳамачиҳата тавсиф мешавад. Дар қолаби ибораи изофӣ ҳамаи аломатҳои зикргардидаро овардан ғайриимкон аст, зеро он дурудароз ва мушкилбаён мегардад, онро бо як нафас талаффуз кардан ҳам мушкил мешавад. Бинобар ин бо бандаки изофӣ ду ва ё се муайянкунандаи ҷидаро алоқаманд кардан имконпазир аст:

... дар ҷунон ҳолате ки *ҷойи воҳима* ва *ҳангоми гурез* буд..., ман *маҳви ҷамоли бокамолӣ он баландахтари шараф* ва *иқбол* шуда, ҳайрон будам... [7, 20]. Дар «Чор дарвеш» нигоранда дар тавсифи маъшуқа 11 вожаи мураккабро истифода бурдааст:

Чун ба ҳарам даромадам, иморати олие дидам, пур аз нозанинсанамони фарангӣ... ҳама хуршеддиқои моҳпайкар, ҳама нозукандоми симинбар, ҳама зуҳрачабин ва рашки қамар. Давр он миён нозаниндилороме, нозукандоме, моҳрухсорре, охунигоҳе, миҷгонсиёҳе, писталабе, симингабгабе, мушкинмӯе, камандгесӯе, ғунчадаҳоне, ширинкаломе ... чун оби ҳаёт дар сиёҳӣ ниҳон гашта... [7, 54].

Матни мазкур шаҳодат аз он медиҳад, ки адибони мо дар гузашта ҳам ба масъалаҳои ҳусни баён тавачҷуҳи хос доштаанд.

Ибораҳои изофие, ки чӯзҳои асосӣ ва тобеашон бо артикли **-е** алоқаманд шудаанд (ғариби аз ватан овора, дарвешӣ аз халқ канораҷуста), бинобар мустақилияти семантикии чӯзӣ тавзеҳдиҳанда бо ҷумлаҳои мураккаби тобеъ қаробат пайдо мекунанд:

Шоҳ ба худ гуфт, ки «албатта дар он макон *ғарибе* хоҳад буд, *аз ватан овора ё бечора ё дарвеш* аз халқ канора ҷуста ва аз қайди халоқ раста ва дар чунин ҷой нишаста» [7, 13] // Шоҳ ба худ гуфт, ки «албатта дар он макон *ғарибе* хоҳад буд, ки *аз ватан овора ё бечора* шуда ё *дарвеш*, ки *аз халқ канора ҷуста* ва аз қайди халоқ раста ва дар чунин ҷой нишастааст».

Чунин қолаби ифода як василаи таъкиди яке аз аъзоёни ҷумла мебошад, ки ба ифодаи пурра ва возеҳи матлаб мусоидат мекунад, зеро агар матлаби ҷумлаи боло дар қолаби ҷумлаи сода (албатта дар он макон ғариби аз ватан овора ё бечорае хоҳад буд; дарвешӣ аз халқ канораҷуста ва аз қайди халоқ раста хоҳад буд) гуфта шавад, шояд матлаби нигоранда таъкид нагардад.

Дарачаи таъкиди (чудокунии) аъзои ҷумла ва муносибати ғӯянда ба он дар ибораҳои изофии бо артикли **-е** алоқамандшуда сарфи назар аз вазифаи наҳвӣ он (xabар ё дигар аъзои ҷумла)

якранг нест. Маводи амалии забон нишон медиҳад, ки аъзои ҷумла натавонанд тавассути артикл, балки бо роҳҳои дигар ҳам сурат мегуфтаанд. Чунончи, дар ибораи *нозанине бо рӯйи чун моҳ* (18) мазмун на танҳо ба воситаи артикл, балки воситаҳои лексикиву грамматикӣ, дар ибораҳои *рӯйи моҳвор*, *нозанини моҳрӯй* – тавассути изофат, унсурҳои калимасоз ва ҷузъҳои асосиву тобеъ ифода гардидааст. Аз ибораи *рӯйи моҳвор* калимаи мураккаби қолаби «исм+исм» *моҳрӯй* ҳосил мешавад. Ба ҳамин монанд ибораи *мӯе чун мушк сиёҳ* (18)-ро тавсиф кардан мумкин аст: *мӯйи мушквор сиёҳ // мӯйи чун мушк сиёҳ // мӯйи сиёҳ // сиёҳмӯй*. Дар ҳар ду ибора ҳам ҳангоми таъвиз баъзе ҷузъҳо фуруғзор мешаванд. Агар дар ибораҳои ташбеҳии *нозанине бо рӯйи чун моҳ*, *нозанине бо рӯйи моҳвор*, *мӯе чун мушк сиёҳ*, *мӯйи мушквор сиёҳ*, *мӯйи чун мушк сиёҳ*, *нозанини моҳрӯй*, *рӯйи моҳвор* объекти ташбеҳшаванда (моҳ, мушк) вучуд дошта бошад, дар ибораи изофӣ *мӯйи сиёҳ* ва калимаҳои *моҳрӯй*, *сиёҳмӯй* он мавҷуд нест. Дар матн пурра ин ибораҳо чунин қорбаст гардидаанд:

Нозанине бо рӯйи чун моҳ ва мӯе чун мушк сиёҳ, қад ба сони сарв хиромон, ҷони ҷаҳон ва ҷаҳони ҷон [7, 18-20].

Ин матн бо тарзи таҳия ва истифодаи воситаҳои муассири забону нутқ, аз ҷумла насри мусаччаъ, қолабҳои мувозӣ хеле ҷолиб ва таъсирбахш буда, диққати хонандаро бешак ҷалб менамояд. Чунин воситаҳои муассир одатан дар тасвири намуди зоҳирӣ, симои дилпазир қаҳрамон (образ), ифодаи ҳайрату таъҷуб қор фармуда мешаванд.

Ибораҳои номие, ки артикл қабул кардаанд, ҳамчун воситаи муассири ифодаи муносибатҳои ҳиссии субъективӣ хизмат мекунад: *Боге бо ин хубию сафо ва лутфу ҳаво нест* [7, 42]; *Лабе ишрин карда ба ходимон ишора кард, қисаи заре оварда ба пеши ман гузоштанд* [7, 55]; *Ба дарун даромада боге босафо ва иморати олибину дидам* [7, 68].

Маълум мешавад, ки иборасе, ки артикли **-е** доранд, бо тақозои табиати овоии матн интиҳоб карда мешаванд. Бо чунин қолабҳо ифодаи пурраи муайянкунанда тавассути тағйирёбии ҷойи аъзоҳои ҷумла имкон медиҳад, ки шакли воситаҳои гуногуни грамматикӣ қорбаст гарданд. Масалан, дар ибораи *қорвоне аз савдогарон* (125) ҳам артикли **-е** ва ҳам пешоянди **аз** истифода шуда, шакли пурраи он *қорвоне, ки аз савдогарон иборат аст* мебошад. Мазмуни ибораи мазкурро бо ҳосилаҳои *қорвони савдогарон*, *қорвони аз савдогарон иборат* ифода кардан мумкин аст.

Дар ибораи *лабе ишрин* (55) воситаи алоқа артикл аст. Ҳангоми таъвизи он ҳам воситаи грамматикӣ **-е** бо ҷузъи асосӣ (лаб) меояд (ишрин лабе) ва ба калимаи мураккаб (ишринлаб) бармегардад. Ба фикри мо, дар ин ҷо низ артикл бо изофат ҳамвазифа шудааст ва ибораи мавриди таҳлил дар шакли *лаби ишрин* ҳам истифода мегардад. Дар ин хусус зикри нуқтаи назари забоншинос М. Норматовро муносиб медонем: «Артикли «-е» дар забони тоҷикӣ ба вазифаи номуайяний ва ягонагии предмет меояд. Баъзан чун воситаи алоқаи грамматикӣ байни аъзоҳо ё ки калимаҳо истифода мешавад ва он хоси ибора аст. Дар ин ҳол артиклро калимаи асосӣ мегардад: гуле сурх, табақе пур аз ҳалво. Дар ин гуна ибораҳо артикли **-е** ду вазифаро адо мекунад: яқум, ба номуайянии предмети муайяншаванда далолат мекунад ва дуоҷум, муайянкунандаро бо муайяншаванда, ки артикл гуфтааст, тобеъ менамояд» [3, 9]. Пас, артикл на танҳо воситаи грамматикӣ ифодакунандаи категорияи номуайяний, балки яке аз воситаҳои алоқаи калимаҳо дар ибора ба шумор мерафтааст.

Ҳамин тариқ, ифодаи муайянкунанда бо қолабҳои артиклдошта (**-е**) ба ҳолатҳои хос аст, агар он бо калимаҳои бисёр тавзеҳ нагардад. Дар ҳолати сода будани муайянкунанда ва махсусан таъкид нагардидани он метавонад, ки бо ибораҳои исмии изофӣ ифода гардад.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке: монография / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 288 с.
2. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1959. – 294 с. – С. 178.
3. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони ҳозираи тоҷик / М. Норматов. – Душанбе, 2011. – С. 9.
4. Расторгуева В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка / В.С. Расторгуева. – М., 1954. – С. 529-570.
5. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 89 с.
6. Халилов А. Вазифаи бандҳои изофӣ (-и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе, 1970. – С. 15.
7. Хоҷаев, Д. Муродифоти як навъи ҷумлаи пайрав // дар кит. Гуфтори нақӯ қухан нагардад / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. – 229 с. – С. 129-132.
8. Чор дарвеш. – Душанбе: Адиб, 2009. – 208 с.

РОЛЬ НЕОПРЕДЕЛЕННОГО АРТИКЛЯ «-Е» В ФОРМИРОВАНИИ ИЗАФЕТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ (НА ПРИМЕРЕ «ЧЕТЫРЕ ДЕРВИША»)

В статье речь идёт о таких изафетных словосочетаниях, которые сформированы посредством неопределённого артикля «-е». фактический материал языка свидетельствует о том, что неопределённый артикль «-е» выполняет функцию изафета. Анализ иллюстрируемых материалов художественной прозы «Четыре дервиша» показали, что выражение определения посредством конструкций с артиклем (-e) свойственно тем случаям, когда оно не пояснено несколькими словами. В случае простого определения оно может выражаться субстантивными изафетными словосочетаниями.

По мнению лингвистов, в таджикском языке артикль «-е» указывает на неопределённость и единичность предмета или иногда в качестве грамматических средств связи используется между членами или словами. В этом случае артикль соединяется главному компоненту. В изафетных словосочетаниях артикль «-е» выполняет две функции: первое, указывает на неопределённость определяемого предмета, и второе, подчиняет определяемое определению, которое соединено с артиклем. Подчеркивается, что артикль является не только грамматическим средством, выражающим категорию неопределённости, но и одним из средств связи слов в составе словосочетания.

Ключевые слова: словосочетание, грамматическая связь, неопределённый артикль, разновидность связи, определение, определяемое, синонимия, сложное слово, главное и подчинительные компоненты.

ROLE OF THE INDEFINITE ARTICLE "-E" IN FORMATION OF IZAFETNY PHRASES (ON THE EXAMPLE OF "FOUR DERVISHES")

In article it is about such izafetny phrases which are created by means of an indefinite article "-e". The actual material of language demonstrates that the indefinite article "-e" performs function of the izafet. The analysis of the illustrated materials of art prose "Four dervishes" showed that expression of definition by means of designs with an article (-e) is peculiar to those cases when it is not explained by several words. In cases of simple definition it can be expressed by substantive izafetny phrases.

According to linguists, in Tajik the article "-e" indicates uncertainty and singularity of a subject or sometimes as grammatical means of communication is used between members or words. In it cases the article connects to the main component. In izafetny phrases the article "-e" performs two functions: the first, indicates uncertainty of the defined subject, and the second, subordinates defined to definition which is connected to an article. It is emphasized that the article is not only the grammatical means expressing category of uncertainty but also one of means of communication of words as a part of a phrase.

Keywords: a phrase, a grammatical link, an indefinite article, a kind of communication, the definition defined a synonymy, a compound word, the main thing and subordinates components.

Сведение об авторе:

Иброҳимова Гуландом Наимовна – асистенти кафедри теорити ва практикаи языкознанияи Таҷикистонии педагогический университет имени С.Айни.

About the autor:

Ibrohimova Gulandom Naimovna - Assistant Professor of Theory and Practice of Linguistics of Tajikistan Steat Pedagogical University named after S.Ayni.

ЛЕКСИКАИ ХАЛҚӢ – ГУФТУГУӢ ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ МАЧМӢАИ «ВАРАҚИ САНГ»).

Нуъмонзода М.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Забони асарҳои Лоиқ, махсусан «Варақи санг» равону таъсирбахш мебошад. Ин пеш аз ҳама аз маҳорату санъати баланди тасвир, рангинии ҳаёл, дараҷаи донишу боигарии захираи луғавии шоир шаҳодат медиҳад. Лоиқ бар шеърҳои хамчун устоди сухан аз ҳазинаи забони зиндаи халқ, ба қавли устод Айни - дурдонаҳои пурқимат - калимаҳои пурчилою қозибанокро ёфта, моҳирона ба қор бурдааст. Ба ин муносибат Лоиқ мисли занбӯр хушҳососест, ки аз гулистони забони халқ гувортарин қақидаҳои шираю шарбати суханонро чамъовари қардааст:

Шавам ҳамболи занбӯрони гулҷӯй,

Ба шеъри худ зи гулҳо шира чинам (129) [1]

Пажӯҳиши мо дар асоси шеърҳои маҷмӯаи «Варақи санг»-и шоир сурат гирифтааст. Қабл аз он, ки ба сари мақсад оем, бояд хусусиятҳои фарқкунандаи лексикаи гуфтугуӣ аз лексикаи умумистеъмоли ва китобиро баён намоем:

1. Калимаҳои халқӣ-гуфтугуӣ ҳоси нутқи шифоҳӣ буда, дар услуби адабии китобӣ кам дучор мешаванд.

2. Онҳо тобиши пуркуввати эмотсионалӣ доранд, муносибати гӯяндаро нисбат ба ашён зикршуда равшан ифода мекунанд.

3. Қисме аз онҳо, хусусан калимаҳои мураккаб, маъноӣ маҷозӣ доранд.

Дар «Варақи санг» ҳамагуна лугатҳои халқӣ-гуфтугӯйиро дучор шудан мумкин аст. Шоир ҳар як калимаро мувофиқи маъно, мавқеи истеъмом умуҷуман вазифаи услубии он тавонистааст ба қор барад. Баҳри пухта ва беҳтар шудани мақола, хостем калимаҳои халқӣ-гуфтугӯйиро аз ҷиҳати сохт тасниф ва шарҳ диҳем:

1) Калимаҳои сода ба монанди ҳота (37), синҷ (11), милла (214), васса (215), ҳачча (44), манча (190), чапар (110), бисот (199), муғамбир (20), талваса (202), шибдор (214), хурма (44).

Калимаҳои мазкур аксарашон ифодакунандаи мафҳумҳои ашён буда, баъзеи онҳо дар баробари аз байн рафтани ашён аз байн рафта, ба гурӯҳи лексикаи таърихӣ дохил шудаанд. Аз қабилӣ манча, чапар, хурма. Ин калимаҳоро адиб дар мавқеи муносиб истифода бурда, кӯшиш кардааст, то ба онҳо умри дубора бахшад.

Вожаи «ҳота» (37) дар барномаи «Фарҳанг»-и Ҳадиатуллои Хайрулло ва Маҳмадсаиди Сайфулло ба чунин маъно омадааст: «1. замини ҳавлӣ, замини гирдаш ихоташудаи ҳавлӣ ё боғча. 2. девори атрофии замини ҳавлӣ ё боғча.»

Худовандо, чи эҷозе!

Зи пушти хонаи ӯ,

Аз замини ҳотани ӯ,

Аз лаби роҳе, ки пода мечаронад... [37]

Калимаи синҷ (11) дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба чунин маъно омадааст: «Яке аз асбоби мусиқӣ: ду табақчаи филизии доирашакл, ки ба ҳамдигар мезананд». Вожаи мазкур дар барномаи омодасохтаи Ҳадиатуллои Хайрулло ва Маҳмадсаиди Сайфулло ки «Фарҳанг» ном дорад чунин шарҳ дода шудааст: «1. бинокорӣ зеррав (зерҷӯб) дар иморатҳои ҷӯбкорӣ» [2, с.24]. Ин калима дар забони халқ ба маъноӣ ҷӯби дарозест, ки дар ду тарафи хона мемонанд ва аз болояш болорхоро мегузоранд, истифода мешавад. Дар «Варақи санг» бо ҳамин маъно истифода шудааст:

Чу айвони валангоре, ки на бому на девораи

Чу девори ҳисоре, ки на синҷеву на болораи [11]

Калимаи «чапар» (110) дар лугати «Бурҳони қотей» ин тавр шарҳ ёфтааст: «Чапар бар вази ҳатар, хона ва деворе бошад, ки аз ҷӯбу алаф созанд ва халқа ва доирае, ки аз мардум ва ҳайвоноти дигар кашаида шуда бошад ва пӯстпораҳоеро гӯянд, ки бандбофон ва наворбофон тори абрешим ва ресмонро бар он кашанд ва ҳар маротиба, ки пудро бигзаронанд, онҳоро бигардонанд». [3, с.338]

Дар гузашта ин калима серистеъмом ва сермаъно буда, имрӯз ба маъноӣ яқум дар байни шеваҳои шимолии забонамон маълум мебошад. Шоир низ бо ҳамин маъно калимаи фавқро ба қор бурдааст:

Ба чапмам нақии созад солҳои баччагяи мо,

Ки дар рӯи чапар шабҳо суруди «Майда» мехондам [110].

Инчунин вожаи мазкур дар «Фарҳанг» ба чунин маъно омадааст: «1. Хона ва деворе, ки аз шоҳу навда ва наю хошок сохта мешавад.

2. доира ва халқа; халқаи одамон, ки дар гирди касе чамъ меоянд.

3. Деворе, ки барои паноҳ бурдан аз хоку об дар муқобили қалъа барои тасхири он созанд.

4. Шоҳаҳои дарахти ба ҳам саҳт басташудаи паҳн ё шоҳаҳои оҳани ба андозаи муайян сохта, ки ба рӯи хирмани ғалла барои майда кардани хӯшаҳои ғалла ва барои ҳамвор кардани замин баъд аз шудгор ва кишт баста мегардонанд; чапар бастан, чапар гардонидан.»

Ҳамин тавр, калимаҳои сода ба мисли милла (215), талваса (саросема) ба монанди инҳо дар китоб бо маъноӣ худ, яъне тавре ки дар забони халқ маъмуланд, истифода шудаанд.

Милласи дошт бӯйи ҷурғотӣ,

Ҳайдарии хазинаи зар дошт... [214].

Ту фақат бо ёди фарзандони раҳдур,

Мешуморӣ бо гаму талваса рӯзу моҳҳоро [202].

Аз тарафи дигар, Лоик ба инҳо маҳдуд нашуда, муродифҳои баъзеи калимаҳоро, ки дар забони халқӣ- гуфтугӯй мавҷуданд, баҳри пуробуранг ва хушоҳангии забони асараш ба қор бурдааст. Масалан, калимаи хурма (44) (зарфи ширдӯшӣ) ва муродифи он калимаи мураккаби ширдӯшаро низ истифода кардааст:

Хурмаи равганӣ пурҳок шуда,

Як каду пӯсида дар ҳаччаи шоҳ... [44]

*Мефитод андаруни ширдӯша,
Миллаҳояи зи шона лағсида. [215]...*

Шоир гоҳо дар маҷмӯа ин гуна калимаҳоро бо тобишу чилоҳои гуногун ба кор бурдааст, ки ин албатта ба истеъдоди баланду фитрии хоси ӯ вобастааст. Чунончи, калимаи манча (190) (кат), ки дар шеваҳои марказӣ ва шимолӣ ба назар мерасад, дар китоб ба (маъноӣ рас) ҷойи калимаи русии раскладушка оварда шудааст:

*Ҳаст андар бисоти соҳибашон,
Манҷаю хобҷомаи сафарӣ. [190]*

Бояд гуфт, ки калимаи зикршуда, дар адабиёти классикӣ истифода шудааст. Ин калима дар фарҳанги тафсирии «Чароғи ҳидоят» чунин шарҳ ёфтааст: «соқманча-чорпой, ки дар Ҳинд барои хобидан мавзеъ аст... Ва лафзи манча ҳиндист. Ва соқманча иборат аз ду ҷуби калон аст аз чаҳор ҷуби мазкур».[4, с.122]

Калимаҳои сохта нисбат ба дигар сохти калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ кам истифода шудаанд. Аз қабيلي нофармой (9) (саркаш, гапнодаро), сӯзанӣ [198], меёзад (135), бечора (21), ғиром (86), нокас (60), бесарӣ (113), барчош (144), бардошт(6) ва ғайраҳо.

Лоик ҳангоми тӯи арӯсӣ ба сари домоду арӯс чошидани тангаву пулро бо калимаи барчош (144) ифода кардааст, ки он хушояндӣ ва равонии мисраъро таъмин намуда, ба назар хело шинам метобад:

*Кунам барчоши ҳар як мисраву ҳар ҳарфи шеърамро,
Шабӣ тӯи арӯсият ба қадди дилрабои ту [144].*

Калимаи ғир (ом) дар «Фарҳанг...» чунин ташреҳ шудааст: 1.ҷавони ноозмудакор, бетачриба; 2.фиребхӯранда[5, с.652]. Ин калима дар байни халқ бо маъноӣ дуҷоми маъмул буда, дар мисраъҳои зайл метавонад ҳар ду маъноӣ мазкурро ифода кунад:

*Аз хато, аз гурур, аз таъхир,
Аз ҷафо, аз ғиром, аз тақсир,
Аз дурӯғу фиреби домангир,
Ишиқ ҳам тир мешавад, афсӯс,
Ошиқи дер мешавад, афсӯс. [86]*

Ҳамчунин дар маҷмӯа луғатҳоро дучор шудан мумкин аст, ки онҳо дар забони китобӣ дигар маъно дошта, дар байни халқ бо тобишҳои маъноӣ гуногун истеъмом мешаванд. Масалан, калимаи бардошт (6) дар шакли масдари бардоштан дар «Фарҳанг...» ба шаш маънӣ омадааст: 1) боло кардан, баланд кардан. 2) барпо кардан, сохтан, бино кардан. 3) аз ҷо ҷунбондан, ба по хезондан. 4) гирифтани. 5) нест кардан, аз байн бурдан, куштан. 6) задан: офат расонидан[6, с.146].

Ғайр аз маъноҳои боло ин калима дар байни халқ бо маъноӣ сабру тоқат истифода мешавад. Устод Лоик дар байти зер чун кӯҳ сабуру ботамкин будани халқи тоҷикро чунин ифода намудааст:

*Тоҷик ҳама умр ба ҳар бозии қисмат,
Бардошт биомӯхта зи кӯҳи ватанши буд [6].*

Калимаи нофармон (9) дар «Фарҳанг...» ин тавр шарҳ ёфтааст: итоатнокунанда, саркаш.[7, с.873] Дар «Луғати тоҷикӣ-русӣ» истеъмоли «нофармон» ба ин маънӣ дар забони адабии имрӯзаӣ мо зикр наёфтааст. Мураттиб ва муаллифони ин луғат калимаи мазкурро дар таркиби ибори «ранги нофармон» гирифта, бо таъбири «миловый цвет» шарҳ додаанд.[8, с.257] Дар «Луғати тоҷикӣ-русӣ» дар тавзеҳи калимаи «лиловый» гуфта шудааст: бунафш, бунафшранг, нофармон.[9, с.278] Ин калима бо маъноӣ бунафшранг дар лаҳҷаҳои шимолӣ серистеъмом буда, шоир ба маъноӣ китобиаш баҳри он истифода намудааст, ки вай дар забони адабӣ мавқеи устувор дорад:

*Асп нофармону саркаш...
Ҷ савори ро намедонист... [9].
Ту ҳоло дар дами тирӣ нафасҳои ганиматро,
Ба нақши гул, ба рӯи сӯзаниҳо сабт месозӣ (198).
Агар шоир бувад сарбози миллат,
Шумо бекораю бечораҳастед! [21].*

Дар раванди таҳқиқ таҳлили лексикаи маҷмӯа муайян гардид, ки шоир калимаҳои мураккаби халқӣ-гуфтугӯӣро хело фаровон истифода кардааст. Шоир ҳар як калимаро муҳаққиқона санҷида, ба тарозуи ақлу заковат баркашида, онҳоро бо чилоҳои мухталифи маъноӣ ба кор бурдааст.

Тавре ки дар боло зикр шуд, лексикаи халқӣ-гуфтугӯӣ, махсусан вожаҳои мураккаб дорои маъноӣ маҷозӣ мебошанд ва қисми зиёди ин калимаҳо, яъне калимаҳои мураккаби истифодашуда, маъноӣ маҷозӣ доранд. Баъзеи онҳо ба ғайр аз маъноӣ аслии худ маъноӣ маҷозӣ дошта, гурӯҳи дигарашон дар дохили матн маъноӣ маҷозӣ пайдо мекунанд. Ҳамин тавр, калимаҳои зерин ҷӣ бо маъноӣ асли ва ҷӣ бо маъноӣ маҷозиашон корбаст шудаанд: Кӯрдуд (9), гумҷӯ (11), зиндадил (143),

гурамарг (10) (чавонмарг), шаббош (116) (дар ичрои коре ё истироҳате шабона мондан), шахбоз (199), дилкашол (142), пешдаргирон (125), дилмурда (143), човандоз (126), пешобагал (239) (сари сина) ва амсоли инҳо.

Тавсифҳои халқӣ матлабро возеху равшан ва пурра ифода мекунанд. Онҳо аломат, хусусият, характер, хулқу атвор, умуман сурату сирати шахсро равшану ошкор инъикос менамоянд. Тавре ки дар боло гуфтем, дар онҳо обураниги эмоционалӣ барҷастатар намудор мегардад.

Калимаи пешдаргирон (125) дар байни халқ маъмул мебошад. Лоик дар шеъри «Силсила» одамони хоксору ноаёнро ба пешдаргирон ташбеҳ кардааст:

*Аз раҳи хоксорӣ баъзеҳо,
Дар мазор гарчӣ ноаён ҳастанд,
Лек аз баҳри гулханафурӯзӣ,
Гӯё пешдаргирон ҳастанд. [125]*

Чунон ки гулхан ибтидои худро аз пешдаргирон мегирад, дар оғози корҳои бузурги чамъияти инсонӣ ҳам, одамон меистанд. Ё бигирем калимаи пешобагалро. Шоир пешобагали маъшуқаро ба субҳ монанд намудааст:

*Пешобагали дамида чун субҳеро,
Ҳар кас, ки надид, хоби марғам бибарад [239].*

Ин ҷо аввалан, муаллиф калимаро интиҳоб намуда, дар мавриди муносиб моҳирона ба кор бурдааст, ки аз ҷиҳати сохту хушояндӣ бартарӣ дошта, ба қолаби шеър созгор афтадааст. Аз тарафи дигар, аз ташбеҳи шоир ду тобиши маъноӣ зоҳир мегардад. Якум барҷастагии сари синаро ба дамидани субҳ, дуум сафедии онро ба сафедӣ ва софу покӣ равшан будани субҳ ташбеҳ кардааст. Ин аст маҳорати баланду санъати суҳанварии Лоик, ки ҳар шоир ба ин қодир нест.

Дар байти зерин шоир бо ёрии калимаи халқӣ зиндадил образи шахсони хушёрро оқилро офаридааст, ки муносибати мусбати муаллифро ифода кардааст:

*Гумкардаҳои моро ҳар зиндадил биёбад,
Дилмурдагон валекин хонанд мурда маро! [143]*

Аммо бар хилофи он калимаи мурдадил дар мисраи дуум шахсони гофилу беҳисро нишон додааст, ки ин муносибати манфии адибро инъикос намудааст.

Намунаи мисолҳо аз калимаҳои мураккаб:
*Ба мавсими дарав шаббои рафтӣ,
Ба хирманҷойҳо бедор хуфтӣ [116].
Кучо рафтанд, эй модар,
Кучо рафтанд он шахбозҳои дурпарвозат [199].*

*Дастафишон меравио дилкашол,
Дилкашоли қадрдонии ситос [142].*

*Бингарам чун ба марди човандоз,
Рӯйи зин гӯйё парон ояд (126).*

Таъбирҳои халқӣ ифодакунандаи мафҳумҳои амал ба монанди: сарак чидан, шаккоки кардан, обгирӣ омадан, роҳи шудан ва амсоли инҳо ба тасвир самимияти забони зинда мебахшанд ва онро дилчаспу ҷозибанок мегардонанд:

*Дигар бар соҳили ман кӯҳидухтар,
Наояд обгирӣкӯза бар сар (132).*

Ғайр аз ин, шоир бо як тарзи махсуси пешуқафогузории ҷузъҳои калимаҳои гуфтугӯӣ ё пешванду пасвандҳо як қатор калимаҳои нав сохтааст, ки ин хоси услуби эҷодии ӯ мебошад. Ба монанди гапношунав (248), омочгоҳ (11), шахлаҷом (9), шахсар (56) (калимаи гардоншоҳ дар забони халқ маълум аст), қавихавсала (92), нокордида (107), хушпою қадам (58) ва ғайра.

*Дарё, дарё! Чун ман шитобон дарё,
Ҳамчун дили ман чамъу парешон дарё,
Чун ошиқи гапношунави савдой,
Аз хонаи хештан гурезон дарё.. [248]*

*Пас чу ту қадрӣ замин доништам,
Пас чу ту шахсару бебок шудам.
Ёфтам роҳ зи ҳар бераҳа,
Аз ҳама айбу гунаҳ пок шудам [56].*

*Дар ин ҷо гар биёяд меҳмони хушдиду ният,
Агар аҳли шараф бошад ва хушпою қадам бошад.*

*Пас аз ӯ чанд муддат хонаро ҳаргиз намерӯбанд,
Пас аз ӯ хонарубӣ як гуноҳи пурситам бошиад*[58].

*Беҳила зи сад марҳила бигзаит ҷавонӣ...
Пуриӯру қавиҳавсала бигзаит ҷавонӣ*[92].

Шоир калимаи «нокордида»-ро (107) ба маънои «корнодида» бетаҷриба хуб сохтааст, фақат ҷойи ҳичоҳоро тағйир дода, бидуни вайронии мундариҷа вазни матлуб ҳосил кардааст:

*Ҷавони навраси нокордида,
Ба ӯ аз содагӣ дил дода будам* [107].

Ин ҷо аз рӯйи ҷойи истифодаи пешванди «но»- ба калимасозии халқӣ-гуфтугӯӣ (чун дар шеваҳои чанубӣ «нозангирифта» ва шеваҳои шимолӣ «нокардакор») монандӣ дорад. Дар байни халқ мақоли «нокардакор туро ба ин кор чӣ кор?» низ истифода мешавад. Бояд қайд кард, ки ин тарзи калимасозӣ дар адабиёти классикӣ ҳам ба назар мерасад.

Дар «Варақи санг» воҳидҳои фразеологӣ ва ифодаҳои маҷозии пуробуранги гуфтугӯӣ хеле фаровон истифода шудаанд. Аз қабилӣ: дил дар чанги гургон будан (116), шодикаф шудан (9), гандумнамои ҷавфурӯш (20), сурху сафед шудан (95), аз ҷавшани ҷон гузаштан (226), аз дил хун рафтган (239) ва монанди инҳо.

*Нигоҳи пурҳуморат сӯйи раҳ буд,
Дилат дар чанги гургон будаз гам.
Ҷавон будӣ, вале фасли муҳаббат,
Гарон омад, хазон оварду мотам*[116].

*То ҷарҳи фалак ҳаёли мо афзун рафт,
Бисёр зи дида аишқу аз дил хун рафт*[239].

Ибораҳои фразеологӣ мафҳуми ашё, аломат, хусусият, амал ва ҳолатро ба тарзи ошкор, лухту урӯн ифода накарда, бо рамзу киноя, дар либоси гуворои бадеият бо ёрии санъатҳои лафзӣ маънавий: маҷоз, истиора ташбеҳ, ташхис, муболиға ва ғайра образнок ифода мекунад. Лоик ба ин қабатҳои лексикӣ низ аз рӯйи зарурати мавзӯӣ шеър, аз рӯйи афзалияти онҳо назар ба муродифҳои адабиашон мурочиат менамояд. Таъбири азҷавшани ҷон гузаштан (226) дар забони халқ ба маънои ниҳояти таъсир маъмул аст. Лоик онро бо ин маънӣ аз забони Таҳмина (дар шеъри «Навҳаи Таҳмина бар марги Сӯҳроб») истифода намуда, ниҳоят мутаассир шудани ӯро аз кушта шудани Сӯҳроб бо дасти Рустам ифода менамояд. Ин таъбир бо ибораҳои дигари банди шеър ибораҳои гулчини даврон, гулрезӣ бӯстон, ки низ дар тақлиди назми халқӣ бунёд шудаанд, ҳамачиҳата мувофиқ ва созгор омада, барои бисёр сода ва фасеҳ ба зухур омадани афкори шоир хизмат кардаанд:

*Гулчини давронам гузаит,
Гулрезӣ бӯстонам гузаит.
Теге, ки Рустам зад бар ӯ,
Аз ҷавшани ҷонам гузаит.* [226]

Дар порчаи шеърии зерин шоир дар зимни ифодаи гандумнамои ҷавфурӯш (20), ки дар заминаи тазоди маъноӣ ду калимагандум ва ҷав сохта шуда аст, ҳислатҳои фиребгарӣ, қаллобӣ, буздилӣ, беадолатӣ ва амсоли инҳоро назар ба муродифҳои луғавиашон образнок, пуртаъсир, саҳеҳ ва пурҷозӣба инъикос намудааст:

*Шумо, вомондагони роҳи эҷод,
Ҳама гандумнамои ҷавфурӯшед.
Чунон дар ҳарфбофӣ гаита устод,
Ки ҳарфи кӯҳнаро чун нав фурӯшед* (20)

АДАБИЁТ

1. Лоик Шерали. «Варақи санг»- Душанбе: Ирфон, 1980.
2. Луғати тоҷикӣ – русӣ: - Душанбе, 1983.
3. Муҳаммадхусайни Бурҳон «Бурҳони қотей» - Душанбе, 1993.
4. Сирочиддин Алии Орзу. «Чароғи ҳидоят»- Душанбе, 1992.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Москва, 1969, иборат аз ду ҷилд.
6. «Фарҳанг»-эҷодгарони барнома Ҳадятуллои Х., Маҳмадсаиди С.

НАРОДНО-РАЗГОВОРНАЯ ЛЕКСИКА В ТВОРЧЕСТВЕ ЛОИКА ШЕРАЛИ (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА СБОРНИКА «ВАРАКИ САНГ» – ДУШАНБЕ: ИРФОН, 1980)

В статье подчеркивается, что фразеологизмы и разговорные фразы со стилистическими оттенками используются в коллекции Вараки санга Лоика Шерали. По мнению автора, в народных описаниях ярко выражены цели. Они явно отражают черту, характеристику, характер, в целом,

тип и характер личности, и в них эмоциональная окраска проявляется более четко. В процессе исследования и анализа словарного запаса стало известно, что поэт широко использовал сложные слова народной разговорной речи. Следует отметить, что критически проверяя значения каждого слова он использовал их в разных значениях.

Результаты исследования доказали, что народная и разговорная лексика являются сложными словами с переносными значениями. Некоторые из них, помимо своих основных значений, приобретают переносные значения в контексте.

Ключевые слова: *Вараки санг, Лоик, слова, имеющие переносное значение, фразеологизмы, народные описания, метафора, простые слова, производные, продуктивные.*

FOLK COLLOQUIAL LEXIS IN THE WORKS OF LOIQ SHERALI (BASED ON MATERIAL OF “VARAQI SANG” COLLECTION – DUSHANBE: IRFON, 1980)

The article stresses that phraseological units and colloquial phrases with stylistic tints are used in Loiq Sherali's Varaqi Sang collection. According to the author, folk descriptions vividly express goals. They obviously reflect the trait, characteristic, character, in general, type and character of the personality and in them the emotional coloring is displayed more clearly. In the process of research and analysis of the vocabulary, it became known that the poet made extensive use of complex words of folk colloquial speech. It should be noted that through critical checking of the meaning of each word he used them in different meanings.

The result of the research proved that folk and colloquial lexis are complex words with figurative meanings. Some of them, besides their basic meanings, acquire figurative meanings in context.

Keywords: *Varaqi Sang, Loiq, words having a figurative meaning, phraseological units, folk descriptions, metaphor, simple words, derivatives, productive.*

Сведения об авторе:

Нуъмонзода Марями Шодмон, ассистент общеуниверситетской кафедры таджикского языка, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни

About the author:

Nu'monzoda Maryam Shodmon, assistant in the University-wide Department of Tajik Language, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni.

УДК: 802.0+809.155.0

ТАҲЛИЛИ СОҲТОР ВА ДАРАЧАИ МУТОБИҚАТИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ МУРАККАБИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Сафарзода Р.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Агар шумораи забонҳо зиёда аз 7000 бошад, пас ҳар яки онҳо таҷассумгари маданияту фарҳанг ва расму оини ҳоси ҳар як халқу миллат мебошанд, ки бо калимаву ибора ва истилоҳоти махсус ифода мегарданд [17]. Дар натиҷа калимаҳои нав пайдо шуда, захираи луғавии забонҳоро ғайи мегардонанд. Ҳар як забон хусусияти миллий, фонетикӣ, грамматикӣ, сохторӣ, луғавӣ, типологӣ, услубӣ ва ғайраҳоро дорад, ки аз ҳамдигар фарқ мекунад, гарчанде ки баъзе забонҳои олам ба ҳамдигар наздик буда, ба як оила ва гурӯҳи забонҳо дохил мешаванд. Аз ин лиҳоз, масъалаи муайян намудани дараҷаи мутобиқати воҳидҳои забон ба миён меояд. Дар замони муосир вобаста ба рушди босуръати равияҳои амалии филологӣ, ба монанди муқоисаи забоншиносии фарҳангӣ ё худ лингвокултурология, омӯзиши воҳидҳои забон аз нигоҳи мутобиқат, аз ҷумла лексикаи бемуодил масъалаи актуалӣ ба ҳисоб меравад. Лексикаи бемуодил он воҳидҳои луғавии забони асл мебошанд, ки дар забони тарҷума мутобиқат ё мвудили худро надоранд. Забоншиносии англис (Майкл Александр Кирквуд) Хэллiday мафҳуми мвудилнокиро асоси на танҳо назарияи тарҷума, балки забоншиносии муқоисавӣ меҳисобад, зеро хангоми муқоисаи воҳидҳои забони асл бо воҳидҳои забони тарҷумаро мо дар назар дорем, ки онҳо дар худуди матн муодили воҳидҳои ҳамдигар мебошанд [7, с.14-16].

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур муайян намудани дараҷаи мутобиқат, яъне муодилнокӣ ва бемуодилии воҳидҳои луғавии мураққабии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз нигоҳи сохтор, маъно ва вижагиҳои тарҷумаи онҳо мебошад.

Забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳои мебошанд, ки олимони забоншиносии ватаниву хоричӣ аз лиҳози муқоиса онҳоро зимни тадқиқу таҳлил қарор медиҳанд. Забонҳои мазкур дар қатори дигар забонҳои олам дар ҳоли рушди босуръат мебошад. Байни забонҳои номбурда аз нуқтаи назари лексика вижагиҳои фарқкунанда ва умумӣ вучуд доранд. Ба инҳо муодилнокӣ ва бемуодилии воҳидҳои луғавии забон метавонанд дохил шаванд. Зери мафҳуми лексикаи бемуодил мафҳумҳои падидаҳои

мушаххаси фарҳанги муайян низ фаҳмида мешавад. Ҳар як забон ба таври хос тавассути воҳидҳои луғавии худ воқеияти объективиро инъикос мекунад. Яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалии лексикаи бемуодил ин муайян намудани сабабҳои асосии пайдоиши ин гурӯҳи калимаҳо мебошад. Дар адабиёти илмӣ масъалаи мазкур ба таври гуногун тадқиқ карда мешавад, ки дар он ақидаҳо ва назарҳои гуногун ба мушоҳида мерасанд. Рочет ба масъалаи бемуодилии воҳидҳои луғавии забон олимони забоншинос, аз қабили В.С. Виноградов, А.В. Фёдоров, Л.С. Бархударов, Е.М. Верещагин, В.Н. Комиссаров, Ф.М. Турсунов ва дигарон таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Аз ҷумла, А.В. Фёдоров оид ба мавҷудияти бемуодилӣ қайд мекунад, ки «комилан имконнопазир будани мавҷудияти муодили ин ё он калимаи матни асл, сирф бемуодил бадани воҳидҳо нисбатан кам вомехӯрад. Бемуодилӣ маъмулан дар он ҳолат пайдо мешавад, ки калимаи матни асл падидаҳои комилан маҳаллиро ифода мекунад, ки дар фаҳмиш ва зиндагии дигар халқу миллатҳо вучуд надорад» [15, с.135]. В.Н. Крупнов қайд менамояд, ки «лексикаи бемуодил барои он вучуд дорад, ки аввалан аз рӯи баъзе сабабҳо дар забони тарҷума мувофиқати ягона ва доимӣ надоранд, дуввум пайдоиши лексикаи бемуодил аз он сарчашма мегирад, ки ин ё он воҳиди луғавӣ дар забони тарҷума бинобар набудани чунин мафҳумҳо умуман мавҷуд нест ва барои ифодаи онҳо аз транслитератсия, калка ва шарҳи маъноӣ истифода бурдан лозим аст [9, с.29]. Ба назари мо мавҷудияти лексикаи бемуодил аз хос будани фарҳангу оин ва вижагиҳои забонии ҳар халқу миллат сарчашма мегирад. Тадқиқоти муфассалро доир ба масъалаи лексикаи бемуодил забоншиноси машҳур А.О. Иванов низ гузаронидааст. Тибқи ақидаи ӯ «воҳидҳои луғавии бемуодил он воҳидҳои луғавие мебошанд, ки дар захираи луғавии забони тарҷума муодилҳои худро надоранд, яъне воҳидҳои, ки тавассути онҳо дар дараҷаи зарурӣ тамоми ҷузъҳои маъноии хоси матни додашуда ва ё яке аз ҷузъҳои маъноии воҳидҳои луғавии матни забони асл ифода карда мешавад» [5, с.9-10]. Л.С. Бархударов лексикаи бемуодилро ба таври муфассал таҳлил намуда, зери ин мафҳум воҳидҳои луғавии яке аз забонҳоро мефаҳмад, ки байни воҳидҳои луғавии забонҳои дигар муодили пурра ва нопурра надоранд. Ӯ лексикаи бемуодилро ба се гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ ҷудо мекунад:

- Исмҳои хос, номҳои ҷуғрофӣ, номҳои идораҳо, ширкатҳо, рӯзномаҳо ва ғ;
- Реалияҳо-калимаҳои ифодакунандаи ашё, мафҳум ва падидаҳои, ки дар таҷрибаи амалии мардуми бегона вучуд надоранд (масалан, номгӯи хӯрокҳои миллӣ, навъи либосҳои халқӣ, яъне ашёҳои фарҳанги моддӣ ва маънаӣ);
- Ба истилоҳ «хологиҳои маъноии тасодуфӣ» (случайные лакуны)-воҳидҳои луғавии яке аз забонҳост, ки ба онҳо аз рӯи кадом сабаб дар таркиби луғавии забони дигар мутобиқат надоранд [2, с.93-95].

Қатъи назар аз бемуодил будани воҳидҳои луғавии забони асл воҳидҳои луғавие низ мавҷуданд, ки дар забони тарҷума муодили худро доранд. Н.А. Иванова қайд мекунад, ки «аломати муҳими муодилнокӣ на мувофиқати мафҳумҳо, балки мутобиқати дақиқи маъноҳо дар матн мебошад» [6, с.48]. Тибқи ақидаи Я.И. Ретскер муодилнокӣ ин мувофиқати муқаррарии баробарарзиши аз рӯи қоида аз матн вобаста набудани байни воҳидҳои забони асл ва тарҷума мебошад [11, с.13].

Як қатор гурӯҳи калимаҳои мураккаби забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавҷуданд, ки байни ҳам муодилнок ва ё бемуодиланд. Воҳидҳои луғавии мураккаби забонҳои муқоисашавандаро вобаста ба хусусияти сохторӣ, маъноӣ ва тарҷумавӣ ба воҳидҳои луғавии мураккаби муодилнок ва бемуодил ҷудо кардан мумкин аст, ки гурӯҳи калимаҳои муодилнок дар навбати худ ба калимаҳои муодилноки пурра ва нопурра ҷудо карда мешаванд.

Воҳидҳои луғавии мураккаби муодилноки пурра. Забонҳои ҷаҳон байни ҳам робитаҳои гуногун доранд ва дар онҳо аз нигоҳи фонетикӣ, лексикологӣ, грамматикӣ ва ғайраҳо умумиятро мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ин бармеояд, ки калимаҳои мураккаб низ дар забонҳои мавриди назар муодили худро доранд. Умуман, аз нигоҳи сохтор, маъно ва вижагиҳои тарҷумавӣ воҳидҳои луғавӣ дар забонҳои муқоисашаванда бемуодил ва муодилнок буда метавонанд. Аз ин рӯ, онҳо метавонанд дар забони дигар муодили пурра ва нопурраи худро дошта бошанд. Дар мадди аввал воҳидҳои луғавии мураккаби муодилноки пурраи забони англисиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Мисол, калимаи *ice-cream* [ˌaɪskˈri:m]-*яхмос* аз рӯи сохтор ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ калимаи мураккабе мебошад, ки аз ду калимаи сода таркиб ёфта, аз рӯи маъно низ монанд мебошанд. Масалан, агар ҷузъҳои калимаро дар алоҳидагӣ таҳлил намоем, пас калимаи *ice-ях* ва калимаи *cream-қаймоқ*, *саршир*, *хома* мебошад.

Ice-cream

↓ ↓

Ях-мос- асоси замони ҳозираи мосидан (аз ҳолати моеъ ба ҳолати нимамоёе ё ҳамир овардан).

Агар ба тарҷумаи таҳтулафзии калимаи *ice-cream* назар кунем, онгоҳ калимаи номбурда *яхқаймоқ* тарҷума мешавад, вале дар тарҷумаи маъноии калимаи мазкур *cream* ҳамчун *мос* тарҷума шудааст, ки шояд ба маънои дар боло зикргардида омада бошад ва ё аз калимаи *мост* (*ҷургот*, *шири бо моя туршионидашуда*, ки *ҳанӯз* *обаи нарафтааст*) гирифта шуда бошад. Худи калимаи *яхмос* дар китоби «Фарҳанги забони тоҷикӣ», ҷилди дуввум чунин шарҳ ёфтааст: *яхмос- хӯрдани мисли ях хунук*,

ки аз ширу шакар тайёр мекунанд, бастанӣ, ширях. Калимаи мазкурро ба гурӯҳи калимаи мураккаби муодилноки пурра дохил кардан мумкин аст.

Калимаи мураккаби *goldsmith-заргар* дар забонҳои мавриди назар аз рӯйи чанд хусусият муодили ҳамдигар мебошанд:

- ин вожа дар ҳар ду забон аз рӯйи сохтор аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: *gold-smith – зар-гар*. Дар забони тоҷикӣ калимаи мазкур бо пасванди исмсозии *-гар* сохта шудааст;

- аз рӯйи морфология ба исм тааллуқ дорад;

- аз рӯйи мафҳум ифодакунандаи як маъно – касбу ҳунари заргарӣ (як намуди фаъолияти инсон);

- аз лиҳози тарҷумаи маъноӣ низ як хел тарҷума мешаванд: *goldsmith-заргар*.

Тарҷумаи таҳтулафзии калимаи мазкур дар забонҳои муқоисашаванда ба тарҷумаи маъноӣ наздикӣ дорад. Мисол, *gold-тилло; smith-шаҳсе, ки бо металл кор мекунад*. Дар забони англисӣ калимаи *smith* дар алоҳидагӣ маъноӣ мустакил дорад: *smith [smiθ]-оҳангар*. Дар забони тоҷикӣ пасванди исмсозии *-гар* мавҷуд аст, ки дар калимаи *заргар* ифода ёфтааст. Аз ин рӯ, *заргар* дар забони тоҷикӣ сохта мебошад.

Гурӯҳи калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ аз рӯйи вижагиҳои сохторӣ, маъноӣ ва тарҷума дар забони англисӣ муодили худро доранд. Онҳо аз рӯйи сохтор дар ҳар ду забон мураккаб буда, аз нигоҳи маъноӣ низ як хел тарҷума мешаванд. Онҳоро ба воҳидҳои луғавии пурра ва нопурра ворид кардан мумкин аст.

Якчанд мисолҳоро, ки аз рӯйи сохтор муодили нопурра ва аз рӯйи маъноӣ муодили пурраанд, мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Калимаи *ҳамадон- know-all (a person who knows everything)* аз рӯйи сохтор дар ҳар ду забон аз ду реша таркиб ёфта, дар алоҳидагӣ низ маъноӣ якхела дорад ва аз лиҳози маъноӣ тарҷумаи калима бо як мазмун ифода мегардад, аммо дар раванди тарҷума ҷойи решаҳо тағйир меёбанд. Мисол, *ҳама (ҷонишини муайяни)-all; дон (1. асоси замони ҳозира ва сизаи амр аз доништан. 2. ҷузъи пасини баъзе аз калимаҳои мураккаб ба маъноӣ донанда: ҳисобдон, қондадон, забондон, сухандон, қадрдон)- know. Ҳама-all, дон(истан)- know*. Дар забони тоҷикӣ вожаи *ҳама* ва *дон* аз ҷонишин ва феъл сохта шудааст.

Дар ибораи *занбӯри асал-honeybee* монанди калимаи *ҳамадон-know-all* дар раванди тарҷума ҷойи ҷузъҳо тағйир меёбанд. Мисол, *занбӯр (нави ҳашароти парандаи хурди нешан, ки хелҳои гуногун дорад)-bee; асал (моддаи шакарини гафс, ки занбӯри асал аз шираи гулҳо ҳосил мекунад, шаҳд, анғубин)-honey. Занбӯр- bee, асал- honey*.

Калимаҳои *иердил – lion-hearted, бодомшакл – almond-shaped, бодомчашиш – almond-eyed* ва монанди инҳо дар забонҳои мавриди назар аз рӯйи сохтор мураккабанд, аз нигоҳи маъноӣ низ якранганд ва аз рӯйи вазифаи морфологӣ низ ба сифат тааллуқ доранд. Аммо дар сохтори калимаҳои англисӣ нисбат ба тоҷикӣ каме фарқият вучуд дорад. Мисол

Исм+исм (тоҷикӣ): *иер+дил, бодом+шакл, бодом+чашиш*.

Noun+participle II (англисӣ): *lion+hearted, almond+shaped, almond-eyed*.

Калимаи мураккаби *бодомшакл* дар соҳаи тиб бо илова кардани калимаи *гадуд* дар раванди тарҷума тамоман маъноӣ худро тағйир медиҳад. Мисол, *гадуди бодомшакл- tansil*. Дар мисоли мазкур ҳангоми тарҷума на танҳо калимаи мураккаби *бодомшакл* дар забони англисӣ бо як калимаи сода ифода ёфтааст, балки калимаи *гадуд* низ ҳазм шудааст.

Калимаи сохтаи *варзишгар- sportsman* дар забонҳои мавриди назар аз нигоҳи маъноӣ муодили ҳам мебошанд. Дар фаҳмиши мардуми ҳар ду халқ варзишгар як мафҳумро ифода мекунад. Калимаи зерин дар забони тоҷикӣ бо як калима *варзиш* (*маҷмӯи машғулият ва машқҳои ҷисмонӣ барои тарбияи бадан*) ва пасванди калимасозии *-гар* сохта шудааст. Вале дар забони англисӣ бо иловаи шудани ҳамсадои пайвасткунандаи *-s-*, ки калимаҳои *sport [spɔ:t] (an activity involving physical exertion and skill in which an individual or team competes against another or others for entertainment)* ва *man [mæn] (an adult human male)*-ро бо ҳам пайваст мекунад, сохта шудааст. Бо вучуди аз рӯйи сохтор каме аз ҳам фарқ кардани калимаи мазкур, онро ба гурӯҳи калимаҳои мураккаби муодилнок ворид кардан мумкин аст.

Як қатор воҳидҳои луғавии мураккаби забони тоҷикӣ аз рӯйи вижагиҳои сохторӣ, маъноӣ ва тарҷумавӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ба гурӯҳи калимаҳои мураккаби муодилноки пурра ворид кардан мумкин аст.

Мисол, *даст (исм, як узви инсон аз шона то ангуштон)+сохт (дар калимаҳои мураккаб тарз ва ҷиғунагии сохта шудани чизро нишон медиҳад: бадсохт, хушсохт) → даст(у)сохт; hand (noun, the end part of a person's arm beyond the wrist, including the palm, fingers, and thumb)+made (PII, from make) → handmade*.

Дастсохт

↓ ↓

Handmade

Калимаи зерин дар забонҳои мавриди назар бо як маъноӣ ифода мегардад. Мисол, *handmade jewelry-ҷавоҳироти дастсохт, handmade door-дари дастсохт* ва ғайра.

Калимаи *дастрӯймол* дар забони тоҷикӣ аз се реша сохта шудааст. Мисол, *даст- узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон; каф ва панҷаи даст; рӯй- чехра, рух* ва *мол- асоси замони ҳозираи феълӣ*

молидан; *молиш*; *масх*. Аммо дар забони англисӣ аз ду реша: **hand**- *the end part of a person's arm beyond the wrist, including the palm, fingers, and thumb* ва **kerchief**- *a piece of fabric used to cover the head*. Худи калимаи **kerchief** дар забони адабии англисӣ маънои даструймолро дорад. Калимаи мазкур аз рӯи сохтор мураккаб аст, гарчанде ки каме фарқият ба назар мерасад, вале аз нигоҳи маъноӣ ба ҳам муодиланд.

Калимаи *мактаббача-schoolboy* аз нигоҳи сохтор дар забонҳои муқоисашаванда мураккабанд, вале аз рӯи маъно аз ҳам каме фарқ доранд. Дар забони тоҷикӣ калимаи мазкур ба маънои хонандаи мактаб истифода бурда мешавад, яъне тамоми хонандагони мактаб новобаста аз ҷинс, вале дар забони англисӣ ҳамчун хонандаи мактаб, ки писар аст (ҷинси мардона) мавриди истифода қарор дорад. Калимаи *мактаббача*-ро дар забони тоҷикӣ бо калимаҳои *хонанда*, *талаба* иваз кардан мумкин аст, ки дар забони тарҷума бо калимаи содаи *pupil* ифода меёбад. Калимаи додашударо аз рӯи сохтор ба воҳидҳои луғавии мураккаби муодиноки пурра ва аз рӯи маъно ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии мураккаби муодилноки нопурра ворид кардан мумкин аст.

Калимаҳои *таърихсоз- epoch-making*, *нимароҳ- half-road*, *кӯз(а)нушт*, *кӯжнушт- humpback*, *hunchback*, *афсонагӯӣ- storyteller* ва амсоли инҳоро ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии мураккаби муодилноки пурра ворид кардан мумкин аст, зеро онҳо ҳам аз лиҳози сохтор ва ҳам маъно ва роҳҳои ифодаёбӣ хусусиятҳои якхела доранд.

Воҳидҳои луғавии мураккаби муодилноки нопурра. Дар қатори воҳидҳои луғавии мураккаби муодилноки пурра, инчунин калимаҳои мураккаби муодилноки нопурра низ мавҷуданд, ки онҳоро аз рӯи хусусиятҳои гуногун ба гурӯҳҳои воҳидҳои луғавии мураккаби муодилноки пурра ва нопурра ворид кардан мумкин аст. Калимаҳои зеринро аз рӯи вижагиҳои сохторӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Дар калимаҳои *good-natured*, *open-handed* ва *cross-legged* нисбат ба муодилҳои забони тоҷикӣ аз рӯи сохтор каме фарқият ба назар мерасад. Мисол, дар забони англисӣ калимаҳои *good-natured*, *open-handed* ва *cross-legged* бо васл шудани асоси сифат ва сифати феълии II сохта шуда, дар натиҷа аз рӯи морфология ба вазифаи сифат омадааст, вале дар забони тоҷикӣ сохта шудани калимаҳои номбурда ба таври дигар сурат мегирад, яъне онҳо танҳо аз асоси сифат ва асоси исм таркиб меёбанд. Аз нуқтаи назари муодилнокӣ низ монандиҳо ҷой доранд. Масалан, дар ҳар ду забон калимаҳои *good-natured*, *open-handed* ва *cross-legged* мураккаб буда, аз рӯи морфология ба вазифаи сифат меоянд, аз рӯи маъно ҳам маъноӣ якхела доранд, яъне ифодакунандаи хислати инсон мебошанд, ки истифодаи онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мушоҳида мегардад. Агар тарҷумаи ҷудоғонаи ҷузъҳои калимаи мазкур назар кунем, онҳо ҷузъи якуми калима англисӣ бо ҷузъи якуми калимаи тоҷикӣ як хел тарҷума мешаванд. Мисол:

good-natured

↓ ↓

хуш-табиат

Калимаи *good-natured* бо илова шудани пасванди -d аз исм ба сифат гузашта, хусусияти инсонро ифода мекунад. Агар ин калимаро дар забони тоҷикӣ аз рӯи сохтор пурра муодил хонем, *good-nature* навишта мешавад, ки тарҷумаи он *хуштабиатӣ* аст, яъне муодилнокии сохторӣ ба бемуодилии калима аз нигоҳи маъноӣ ва тарҷума оварда мерасонад. Калимаи *open-handed* низ ба чунин тарз таҳлил карда мешавад. Мисол:

open-handed

↓ ↓

кушода-даст

Калимаи мураккаби *cross-legged- чорзону*, *но рӯи но кардан* тарҷума мешавад, яъне пойро болои ҳам қат карда ё ба таври одӣ болои ҳам намуда нишастан, ки дар натиҷа ба ҳарфи «х» монанд мешавад. Ин аломат дар забонҳои муқоисашаванда маъноӣ cross- хат заданро дорад, ки бо аломати «х» ишора карда мешавад. Аз рӯи маъноӣ ва тарҷума дар забонҳои мавриди назар муодили худро доранд.

Дар калимаи мураккаби *oarsman* монанди калимаҳои *good-natured* ва *open-handed* аз лиҳози сохтор фарқият ба назар мерасад. Гарчанде калимаи мазкур дар ҳар ду забон аз ду ҷузъ таркиб ёфта аст, дар забони англисӣ ин ду ҷузъ тавассути ҳамсадои пайвасткунандаи “s” пайваст шуда омадааст. Ин аломат аз забони қадимаи англисӣ боқӣ монда, ба ақидаи В.И. Арнолд аз падежи соҳибӣ сарчашма мегирад [1, с.153]. Аз нигоҳи маъноӣ низ як намуди касбу корро ифода мекунад, яъне *oarsman-белкаш* (*oar-бел*; *-s-ҳамсадои пайвасткунанда*; *тап-каш* (*аз феъли кашидан гирифта шуда, ин ҷо ҳамчун исм омадааст, яъне ифодакунандаи шахс*)), аммо азбаски дар Ватани мо истифода аз баҳру уқёнусҳо ба назар намерасад, шояд дар фаҳмиши мардуми мо калимаи *белкаш* дар мадди аввал марди деҳқонро тасвир кунад. Дар калимаи мазкур пасванди исмсозӣ -каш ба назар мерасад, ки бо он дигар калимаҳоро сохтан мумкин аст. Мисол, *рӯкаш* (*рӯкаши китоб, ҷилд*), *дилкаш*, *саркаш* ва ғайраҳо. Калимаи *тап* дар забони англисӣ ҳамчун пасванди исмсоз низ хизмат мекунад, ки тавассути он калимаҳои зиёде сохта мешаванд. Ба монанди, *airman- ҳавонавард*; *newsman- мухбир*; *Irishman- ирландиягӣ* ва ғайраҳо.

Калимаҳои мураккаби *good-natured*, *open-handed*, *cross-legged* ва *oarsman* гарчанде дар ҳар ду забон мураккаб буда, аз рӯи маъноӣ ифодаи якхела доранд, вале дар забони асл ҷузъи дуномашон сохта мебошад. Аз ин бармеояд, ки калимаҳои мураккаби мазкур ба гурӯҳи калимаҳои муодилноки нопурра дохил мешаванд, яъне аз ҷиҳати сохтор фарқият дошта, аз ҷиҳати маъноӣ якхелаанд.

Вобаста ба хусусияти хос доштани ҳар як забон дар онҳо вожаҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки муолили худро надоранд. Ин хусусият аз рӯйи гуногун будани ҳаёти иҷтимоӣ, тарзи ғайолият, дину эътиқод, расму оин, фарҳангу унсурҳои миллий, диди гуногуни мардум ба олами атроф ва ғайраҳо сурат мегирад. Воҳидҳои луғавии мураккаби забони асл аз нигоҳи сохтор, маъно ва вижагиҳои тарҷумавӣ метавонанд дар забони тарҷума муодили худро надошта бошанд.

Калимаи мураккаби тоҷикӣ *сартароихона* (*ҷое, ки мардон дар он ҷо рафта мӯйи сар ва риши худро дуруст мекунанд*) дар забони тоҷикӣ аз се реша таркиб ёфтааст ва дар забони англисӣ бо як вожаи сода – *barber* ифода мегардад. Калимаи мазкур мутобиқи маъно дар ҳар ду забон муодили ҳам мебошанд, вале на аз рӯйи сохтор. Мисол, *сар-* як узви инсон; *тарош-* аз феъли *тарошидан* гирифта шуда, ба исм табдил ёфтааст ва маънои пок кардан, тоза карданро дорад ва *хона-* ҷой, уток, манзил. Дар забони англисӣ бошад, танҳо вожаи *barber* онро ифода кардааст. Дар забони англисӣ ин калима муродифи худро дорад, ки ҳамчун калимаи мураккаб шакл гирифтааст. Мисол, *hairdresser's parlour- сартароихона* (*ҷойи мӯи сар поккунӣ барои мардон*). Аммо калимаи мазкур дар забони англисӣ аз се ҷузъ сохта шудааст, ки ҳар яке онҳо дар алоҳидагӣ маънои дигарро доранд. Мисол, *hair-* мӯй; *dresser-* дастҷӯи либос, *омодасоз, ҷевони зарф* ва *parlour-* толор, *кошона* [18]. Дар ҷамъияти ҳар ду халқ (англисҳо ва тоҷикон) ҷойи ороишӣ барои занон ва мардон алоҳида аст, ки ҳар яке онҳо номи худро доранд. Дар забони тоҷикӣ ҷойи ороишӣ барои занонро *кошонаи хусн* меноманд ва дар забони англисӣ *hairdressing saloon*. Калимаи мазкур дар ҳар ду забон аз ду вожаи сода таркиб меёбад ва аз рӯйи маъно низ мафҳуми якхела доранд. Ин калимаро ба гурӯҳи вожаҳои муодилнок ворид кардан мумкин аст.

Калимаи мураккаби *гулдаста ё дастагул* (*гулҳои ҷида якҷоя бастаншуда, дастаи гул*) дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи маъно муодили худро дорад, вале аз рӯйи сохтор аз ҳам фарқ мекунанд. Мисол, ин вожа дар забони тоҷикӣ аз ду калимаи сода таркиб ёфта, дар забони тарҷума бо як вожаи сода- *bouquet* ифода шудааст. Калимаи мазкур ба забони англисӣ аз забони қадимаи фаронсавӣ иқтибос шудааст [16].

Калимаи мураккаби *дастагул* аз ибораи содаи *дастаи гул* тавассути фақи изофӣ ба калимаи мураккаб мубаддал гаштааст. Мисол, *дастаи гул* → *дастагул*. Ин ҳолат яке аз воситаҳои мураккабсозии калима дар забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки шумораи калимаҳои мураккаби бо ин усул сохташуда назаррасанд. Мисол, *сари сахт* → *сарсахт* (*шумтолеъ, бадбахт, он ки дар азобу уқубат умр ба сар мебарад*), *оби ҷав* → *обҷав* (*нӯшобае, ки аз афиурдаи ҷав омода мегардад, тиво*), *дасти кушод* → *дасткушод* (*а*) (*маҷ. касе, ки ҳар чӣ ёбад, ҳарчӣ мекунад, кушодадаст, ҷавонмард, босаховат*), *дахани калон* → *даханкалон* (*1. он чӣ даҳони калон дорад, калондаҳон. 2. маҷ. он ки бо калонгапӣ ва гандонӣ мардумро ба итоати худ даровардааст, гапкалон; ҳавобаланд*) ва ғ.

Калимаҳои мураккаб ва ибораҳои *обу ҳаво, сарулибос, нӯшок-мӯшок* (*лаҳҷавӣ*), *касбу ҳунар, касбу кор, карруфар, зебу зинат, соҳибҷамол* ва монанди инҳо калимаҳои мебошанд, ки аз ду калима, интерфикс ва миёнванди -у- сохта шудаанд ва дар забони англисӣ бо як калима ифода мешаванд, вале аз нуқтаи назари маъно мафҳуми умумӣ доранд. Аз ин рӯ онҳо дар забонҳои муқоисашаванда аз рӯи сохтор муодилнок нестанд. Мисол, *обу ҳаво- weather; сарулибос- clothes; нӯшок-мӯшок* (*лаҳҷавӣ*)- *clothes; касбу ҳунар- speciality, profession; касбу кор- occupation, work, business etc; карруфар- splendor, magnificence etc; зебу зинат- decoration, adornment etc; соҳибҷамол- beautiful* ва ғайраҳо.

Калимаҳои мураккаби *poorhouse-фақирхона, ice-breaker-яхшикан, ink-pot-сиёҳдон, loud-speaker-баландгӯяк* ва монанди инҳое байни ҳам мутобиқати маъноӣ доранд ва аз рӯйи сохтор мураккабанд. Забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз рӯйи (сохти) навъи морфологӣ ба гурӯҳи аналитикӣ дохил мешаванд ва миёни онҳо ин гуна муодилҳои пурра моҳиятан ба миқдори зиёд ба мушоҳида мерасанд.

Воҳидҳои луғавии мураккаби бемуодил. Дар забони англисӣ гурӯҳи воҳидҳои луғавии мураккаб мавҷуданд, ки бо нимтире навишта мешаванд ва зоҳиран ба ҷумла монандӣ доранд. Онҳоро сохторҳои атрибутивӣ меноманд. Ин гуна воҳидҳои мураккаб хоси забони англисӣ буда, бештар дар ВАО, матнҳои илмӣ-техникӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва асарҳои нависандагон ба назар мерасанд. Барои дарки мафҳуми ин гуна сохторҳои мураккаб тарҷумонро лозим меояд, ки дар мадди аввал матнро пурра аз назар гузаронад, баъдан ҳангоми интиқоли онҳо аз забони асл ба забони тарҷума «калимаи калидӣ»-ро муайян созад. «Дар забони муосири англисӣ сохторҳои атрибутивӣ яке аз намудҳои сермаҳсули ибораҳои озод ба ҳисоб мераванд. Гурӯҳи атрибутивии препозитивӣ бештар ҷолиби тавачҷуҳ мебошанд. Ин намуд ибораҳо дорои хусусиятҳои хос буда, барои тарҷумон мушкилиҳо эҷод мекунанд» [8, с.39]. Д.М. Бузаджи бар ин ақида аст, ки матни тарҷума танҳо онгоҳ барои идрок мувофиқ, фаҳмо, табиӣ мешавад, ки агар тарҷумон муодилҳоро на ҷудоғона, балки бо порчаи алоқамандиҳо интиҳоб намояд, яъне бо дарназардошти муҳите, ки дар он воҳидҳои барои истифода пешбинишудаи забони тарҷума дар матни тарҷума вучуд доранд [4, с.46-48]. Ба ақидаи мо тарҷумон аввалан бояд рочъ ба урфу одат, тарзи зиндагӣ, хусусиятҳои забонӣ ва дигар унсурҳои миллии мардуме, ки матни забони онҳоро мавриди тарҷума қарор медиҳад, маълумоти кофӣ дошта бошад. Инчунин пеш аз оғози тарҷума матнро низ пурра аз назар гузаронад. Ин гуна сохторҳои мураккаби забони англисӣ ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ на ба таври як калима ва ё ибораи муайян тарҷума мешаванд, балки шарҳ меёбанд. Якчанд намунаи сохторҳои мураккаби атрибутивиро мисол меорем:

1. *The good includes that Royal Cliff Hotel, with its superb conference facilities and **get-away-from-it-all atmosphere** – Ба чизҳои хуб меҳмонхонаи «Royal Cliff» бо толорҳои маҷлисӣ ва фазои «аз таишиҳои рӯзмарра озод» дохил мешавад (Nws., July 27, 84) [3, с.40];*

2. *Hillary Clinton's **stand-by-your-man reaction** to her husband's conduct is also being replicated – Аксуламали Хиллари Клинтон оид ба «дар наҳлӯи шавҳар истодагӣ кардан» ҳамчунин тақрор мегардид (Nws., Sept. 22, 75) [3, с.40];*

3. *Anyone who supposes that Edwina Currie's amazing first novel is the usual sort of **kill-an-hour-on-the-beach codswallop** had better think again: it is much, much worse than that – Ҳар нафар, ки ба гумонаш аввалин романи ҳайратангези Эдвина Керри як воситаи бемаънии вақтгузаронӣ дар соҳили баҳр мебошад, бояд бори дигар фикр намояд, зеро ин аз он хеле ва хеле бадтар аст (Ind., Feb. 4, 94) [3, с.41].*

Ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии бемуодил воҳидҳои фразеологии мураккабро низ ворид кардан мумкин аст, ки аз рӯйи сохтор мураккаб буда, дар забони тоҷикӣ ҳамчун ибора ифода мешаванд. Мисол:

Калиман англисӣ (асл)	мураккаби тарҷуман тахтулафзӣ	Тарҷуман маъноӣ
Welcome-to-our-house	Ҳуш омадед ба хонаи мо	Зарбати сарв/сарвбун (олами наботот).
A backroom boy	Бачаи хонаи ақиб	1.Корманди илми лабораторияи махфӣ; 2. Мутахассис.
Weld-bed	Кати чоки кафиерӣ	Навардча.
About-face	Дар бораи рӯй	Тағйир додани ақида (оид ба сиёсат).
About-sledge	Дар бораи чанача	Босқон.
Hand-me-down	Дастии маро поён	(суфт.) либоси дастии дуҷум, (амер.) либоси пешидӯхт ва арзон.
Elbow-room	Ҳуҷраи оринҷ	Ҷойи басанда (барои иҷрои кор).
Blue-sky law	Қонуни осмони кабуд	(амер.) қонуне, ки барорини ва фуруши аксияҳо ва коғазҳои қимматбаҳоро назорат мекунад.
Blue-water	Оби кабуд	Он чизе, ки бо баҳр алоқаманд ё мутааллиқ мебошад, баҳрӣ.
Blue-stocking	Ҷуроби кабуд	Зани бомағрифат.
Hang-dog	Сагро (дор) оғез	Одами разил.
Forget-me-not	Фаромӯши маро не	Гуле бо номи «фаромӯшиам мақун» (марзангӯш)

Ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии мураккаби бемуодил калима-реалияҳои мураккабро низ ворид кардан мумкин аст, онҳоро бо роҳи калка ва ё транслитератсия тарҷума намуда, ба хонандаи ғайрисиҳохизабон тавассути шарҳдихӣ (дар қавс) возеҳтар фаҳмондан мумкин аст. Шумораи ин гуна мисолҳо хеле зиёданд, ки мо чанде аз онҳоро таҳлил менамоем. Мисол:

Калиман тоҷикӣ (асл)	Тарҷума	Шарҳи калима
Нишаллопаз	Nishallo-maker	A man who cooks sweetness. Nishallo is a kind of tajik national sweets which especially are made on holidays.
Нишаллофуруш	Nishallo-seller	A man who sells nishallo (it's tajik national sweetness).
Бучулбозӣ	Bujulbozi/ playing bujul	It's a kind of traditional play among tajik children.
Гаҳворабандон	Gahvorabandon	It's a national ceremony of tajik people. Women put the baby on a childish bed which called gahvora and they sing a song and dance.
Гаҳворачунбон	Gahvorajunbon	A person who swings the childish bed (gahvora).
Гаҳворачунбон	Mantis	It's a kind of insect.
Бузкашӣ	Buzkashi	It's a kind of tajik traditional competition which men ride horses to catch the killed goat from the earth.
Човандоз	Chovandoz	A horse-rider who tries to catch the killed goat from the earth.
Мушкилкушо	Mushkilkusho	It's a kind of ceremony among tajik women. They get together and set the table, read religious books, tell stories and ask God for solving their troubles.
Мушкилкушо	Troublesolving	Solving a problem.

Хулоса, бемуодилии воҳидҳои луғавии мураккаби забон хоси ҳар як забон мебошад, ки тавассути он хусусиятҳои фарқкунандаи забонҳо ва дар баъзе мавридҳо урфу одатҳои халқиятҳои муайян мушаххас мегарданд, ки бо калимаҳои махсус номгузорӣ шудаанд. Дар радифи бемуодилии воҳидҳои луғавии мураккаб муодилокии онҳо низ ба назар мерасад, ки нишондиҳандаи алоқамандии байниҳамии забонҳо мебошад. Воҳидҳои луғавии мураккаби бемуодилро аз забони асл ба забони тарҷума тавассути шарҳдихӣ, калка, транслитератсия ва дигар усулҳо ифода кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка: учеб. пособие / И.В. Арнольд. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1959. - 352 с.
2. Бархударов, Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. - 250 с.
3. Бузаджи, Д. М., Маганов А.С. Техника перевода / Д.М. Бузаджи, А.С. Маганов. Сборник упражнений по переводу с английского языка на русский язык. Часть I. Грамматические аспекты перевода. – М.: «Р. Валент», 2007. - 208 с.
4. Бузаджи, Д.М. Связная речь. О сочетаемости в переводе / Д.М. Бузаджи // Мосты. – №3(23). – М.: Валентин, 2009. - С. 46-48.
5. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика / А.О. Иванов. – СПб.: Типография издательства СПбГУ, 2006. - 200 с.
6. Иванова, Н.А. Сопоставительно-типологический анализ безэквивалентной лексики (на материале русского, немецкого и французского языков): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.А. Иванова. – М., 2004. - 238 с.
7. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Учебное пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: ЧеРо, 2000 - 136 с
8. Комиссаров, В.Н. Пособие по переводу с английского языка на русский. Ч. I / В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов. – М.: Изд-во лит-ры на иностр.яз., 1960. - 175 с.
9. Крупнов, В. Н. Курс перевода. Английский язык: Общественно-политическая лексика / В. Н. Крупнов. - М.: Международные отношения, 1979. - 232 с.
10. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. - 1016 с.
11. Рецкер, Я.И. Перевод и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974 - 216 с.
12. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков): Монография / Ф.М. Турсунов. – Душанбе: Бебок, 2015. - 432 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / Зери таҳрири: С. Назарзода, Сангинов А. ва диг.– Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010. - 997 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 / Зери таҳрири: С. Назарзода, Сангинов А. ва диг. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010.- 1096 с.
15. Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Фёдоров. - М: Высшая школа, 1968. - 352 с.

Манбаи электронӣ

16. Online Etymology Dictionary [манбаи электронӣ]. – Тартиби истифодабарӣ: <https://www.etymonline.com/word/bouquet>. Санаи мурочиат: 17-уми январи 2019 с.
17. Википедия. Языки мира [манбаи электронӣ]. – Тартиби истифодабарӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/Языки_мира. Санаи мурочиат: 11-уми январи 2019 с.
18. Лӯғати «АВВҮҮ Lingvo Live» [манбаи электронӣ]. – Тартиби истифодабарӣ: <https://www.lingvolive.com>. Санаи мурочиат: 16-уми январи 2019 с.

СТРУКТУРЫ И СТЕПЕНИ СООТВЕТСТВИЯ СЛОЖНЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья включает в себя анализ некоторых структурно-семантических особенностей сложных эквивалентных и безэквивалентных лексических единиц на примере английского и таджикского языков. В ней также исследуются способы передачи сложных лексических единиц в рамках рассматриваемых языков. Каждый компонент исследуемых сложных слов анализируется отдельно, и определяются их морфологические особенности, в том числе принадлежность к той или иной части речи. На основании точек зрения и взглядов лингвистов относительно соответствий и безэквивалентности сложных слов, автор также приводит свои рассуждения по данному поводу и делает соответствующие выводы.

Теоретическая часть статьи охватывает краткую информацию о соответствии и безэквивалентности сложных слов, а в практической части дается анализ с использованием примеров и лингвистических фактов. Кроме того, в статье говорится о способах передачи сложных атрибутивных конструкций английского языка на таджикский язык.

Таким образом, в статье дается краткий обзор соответствий сложных лексических единиц в сопоставляемых языках, а также способов их передачи. В настоящей статье также указывается на связь сложных лексических единиц и фразеологизмов с национальной окраской сопоставляемых языков.

Ключевые слова: *соответствие, безэквивалентность, сложные лексические единицы, перевод, структура, семантика, английский язык, таджикский язык.*

THE ANALYSIS OF STRUCTURE AND MATCH VALUE OF COMPOUND LEXICAL UNITS OF THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article deals with the analysis of some structural-semantic features of compound equivalent and non-equivalent lexical units. It also explores the ways of translation of compound words within the considered languages. Each component of the studied compound words is analyzed separately, and determines their morphological features, including belonging to one or another part of speech. On the basis of the point of view of linguists regarding the correspondence and non-equivalence of compound words, the author also gives his own reasoning on this issue and draws appropriate conclusions.

The theoretical part of the article represents brief information on the correspondence and non-equivalence of compound words, and in the practical part it is analyzed by using examples and linguistic facts. In addition, the article deals with the ways of translating compound attributive constructions of the English language.

Thus, the article provides a brief overview of the correspondence of compound lexical units of the languages being compared and the ways of their translation. This article also points to the connection of compound lexical units and phraseological units with the national colouring of the compared languages.

Keywords: *correspondence, non-equivalence, compound lexical units, translation, structure, semantics, English language, Tajik language.*

Сведения об авторе:

Сафарзода Рухангези Акбар – докторант (PhD) кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru

About the author:

Safarzoda Rukhangezi Akbar – PhD student in the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory, Tajik State Institute of Languages named after S. Ulughzoda. Address: 17/6, st. Muhammadiev, Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru

КАЛИМА ВА ИСТИЛОҲХОЕ, КИ БА СОХТМОНИ ХОНА, ҲАВЛӢ ВА ХОЧАГӢ ВОБАСТААНД

Ошурмаҳмади С.

Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

Лексикаи ба ҳавлӣ ва хоҷагӣ алоқаманд ҳам аз ҷиҳати таркиб ва ҳам аз ҷиҳати мазмун гуногунанд. Сабаби он ба равандҳои этникӣ ва ба сохти мураккаби хоҷагӣ марбут аст. Мафҳуми ҳавлӣ ва хоҷагӣ хеле фарох буда, чандин қабатҳои дигарро дар бар мегирад. Ҳавлӣ дар забони рошорвӣ «dargō» ва хоҷагӣ «bunā» мебошад. Бояд қайд кард, ки мисли дигар навъҳои лексикаи забони рошорвӣ вожаҳои ба соҳаи мазкур алоқаманд ҳам тақрибан омӯхта нашудаанд. Дар лексикаи шеваи лаҳҷаи ҷанубӣ вобаста ба лексикаи хоҷагӣ ва ҳавлӣ дар китоби калонҳаҷми «Таджики Каратегина и Дарваза» дар қисмати «Жилище» [3, с.19] оварда шудааст, ки асосан ба манзилгоҳ (хона) вобастаанд. Аммо мафҳуми хоҷагӣ «bunā» воҳидҳои луғавии ғайри хонаро ҳам дар бар гирифта метавонад. Вожаи «bunā» то ҳол дар забони рошорвӣ мавриди истифода қарор дорад, вале муродифи он калимаи «xojagi» низ серистеъмол аст. Масалан: *Tar Rošorv qarīb dusad bunā zindagi kīnan.* (Дар деҳаи Рошорв қариб дусад хоҷагӣ зиндагӣ мекунанд). Дар забони тоҷикӣ ё худ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ калимаи «bunā» дар шакли «бъна» ва «бана» [6, с.55] омадааст, ки маънои хоҷагӣ, хонавода ё оиларо дорост. Мусаллам аст, ки дар хоҷагии инсон манзилгоҳ – хона қисмати муҳимеро ташкил медиҳад. Вожаҳои истилоҳҳои мавҷуда далели он мебошанд, ки дар Бартанги боло навъҳои гуногуни хона вучуд доранд. Дар баъзе ҷойҳо аз ҷумла дар Шугнон вожаи «čjgā» истифода мешавад, ки маънои хонаро ифода карда наметавонад. Ин хоначаи алоҳидаест, ки нисбатан майдатар мебошад ва одатан барои зимистонгузаронӣ ё хӯрокхӯрӣ истифода бурда мешавад. Дар забони рошорвӣ вожаи мазкур он қадар маъмул нест. Нисбати меҳмонхона дар забони рошорвӣ калимаи «qišxonā»-ро истифода мебаранд. Аммо калимаи руғанхонаро на ба шакли тоҷикӣ, балки «gūzanjūd» меноманд. Яъне «šūd» маънои хонаро ифода карда, дар пайвастагӣ бо «gūzan» калимаи мураккаб сохтааст ва ҳарфи «ч» ба ҳарфи «ч» табдил ёфтааст. Анборхона ба шакли русии «склад» ё «исклад» истифода бурда мешавад. Ҳезумхона дар забони рошорвӣ «žūzdōn» талаффуз карда мешавад.

Таснифоти дигари калима ва истилоҳҳои вобаста ба «šūd» (хона) аз қисматҳои таркибии хонаҳо сар мезананд. Чунон ки маълум аст, хонаҳо аз рӯи талаботи инсон истиқомативу ғайриистіқоматӣ мешавад. Хонаҳои истиқоматӣ аз рӯи сохт, таркиб ва қисмҳои дохилӣ аз хонаҳои ғайриистіқоматӣ нисбатан мураккабтаранд. Барои ҳамин фаровонию гуногунии истилоҳҳои соҳаи мазкурро маҳз дар заминаи хонаҳои истиқоматӣ маънидод бояд кард. Вожаи бом дар забони рошорвӣ «dišāt» буда дар забони шугнонӣ он ба шакли «dišīt» талаффуз карда мешавад. Калимаи мазкур баъзан барои паст ё хурд буданаш ҳамчун «дишатак» низ истифода бурда мешавад. *Az dam dišāt xāfs.* [4, с.258]. (Аз ин бом фуру). *Waz nūr dišāt zidārum.* [4, с.262]. (Ман имрӯз бомро мерӯбам).

Микдори хонаҳо вобаста ба хоҷагӣ ва имконияту шароити соҳибхона вобастагӣ дорад.

Дар забони рошорвӣ бисёр воҳидҳои луғавие ҳастанд, ки ба хона ва сохтмони он, ҳавлӣ ва асбобу ашёҳои рӯзгор тааллуқ доранд, ки дар навбати худ онҳоро чунин тасниф намудан ба мақсад мувофиқ аст.

а) вожаҳое, ки ба хона ва сохтмони он алоқаманданд.

Аз воҳиди луғавии «čūd» (хона) дар забони рошорвӣ вожаи «čūdindīd» (бӯрӯкӯбон) пайдо шудааст. Калимаи «čūd» баъзан ҳамчун «xonā» ва «mālā» низ истифода мешавад: Ar xu xonā daromad čūg. [4, с. 277]. (Ба хонааш даромад). Ar dam xonā indīdžato nā? [4, с.289]. (Ба ин хона даромадӣ ё не?) Te tar mun mālā sān [4, с.251]. (Биё ба хонаи ман биравем.) Бояд қайд кард, ки калимаи «čūd» нисбат ба вожаҳои хона ва «mālā» хеле зиёд истифода бурда мешавад: Yā podxō ilāv fikr čūg, tar xu čūd firept. [2, с.1] Podxō az xu čūd sad axtur bor zar wez čūg, rawōn sut. Na tar xu pid čūd sat na tar xu xasur čūd sat, biyobōn pond zoxt xu toid. [2, с.2] Вожаи «čūd» имрӯз низ дар водии Бартанг мавриди истифодаи умум қарор дорад, ки дар китоби «Забони рошорви»-и Хушқадам Қурбонӣ низ калимаи мазкур зиёд истифода бурда шудааст [4, с.250; 251; 254; 255; 262]. Хонаи кӯҳнаро «kūnāčūd» ва вайронаву валангӯро «xalā» мегӯянд. Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии хона калимаҳои мураккаби «tūgčūd» (хонаи боло) «berčūd» (хонаи поён) пайдо шудаанд.

Сохтани хона 5-6 моҳ, баъзан як сол тӯл мекашад. Барои сохтан аввал аз чор тараф «tanov» (ресмони маҳсуси ғавсак «канаб, ресмон») мекашанд, ки девор қач наояд. Сипас ба қандани «bunlod» (тагдевора, бунёд) шурӯъ мекунанд. Баъд аз он устоҳо аз ба шакли чоркунҷа сангхоро болои ҳам мечинанд, ки ин амалро дар забони рошорвӣ «diwol» ё «diwolčeg» меноманд. Вожаи «čeg» дар ин ҷо ба маънои «кардан» омадааст. Ин калима дар алоҳидагӣ маънои «корд»-ро низ ифода мекунад. Деворро дар забони рошорвӣ ба мисли дигар забонҳои гурӯҳи шугнонӣ-рушонӣ «diwol» ё «burj» мегӯянд.[1, с.432]. Одатан дар Помир ду намуди деворро истифода мебаранд: «xūkadiwol» (девори бе лой) «šāspdiwol» (девори бо лой). Дар водии Бартанги боло хонаро ҳамеша бо истифодаи сангу лой месозанд. Тарафи берунии деволро «az vij» ва тарафи даруниашро «kaz darun» мегӯянд. Чанд сол пеш хонахоро бо ҳашар «kariār» месохтанд, аммо имрӯзҳо ин одат қариб ки аз байн рафтааст. Ёрдамчиҳо барои усто «žer» (санг), «šāsp» (лой) ва «agana» (сангҳои майда) медиҳанд. Устое, ки деворро мебардорад, «diwolgār» мегӯянд. Чун девор бардошта мешавад, аз дарун ва берун лой мезананд. Бо лой одатан қадре «zimārdwo» (қоҳи сафед) омехта мекунанд, то ки боз ҳам мустаҳкамтар шавад. Лойзании аввалро «xasgil» меноманд. Баъд аз хушк шудан боз лой тайёр карда, деворхоро тарзе лой мезананд, ки нақши ангуштон дар он мемонад. Ин тарзи лойзаниро дар забони рошорвӣ «angixtron» ё «ingaxtron» мегӯянд. Чун лойзании «ingaxtron» низ қоқ мешавад, деворхоро «gulmolā» (андова) мекунанд. Калимаи мазкур бояд «gilmolā» бошад, ки бо мурури замон ба «gulmolā» табил ёфтааст. Пештар калимаи «lawāk»-ро низ истифода мебаранд. Бо мурури замон чун асбобҳои нави рӯзгор пайдо шуданд, калимаи «lawāk» мавқеи пештараашро аз даст додааст. Дар водии Хуф «lawāk»-ро бо санги маҳсус мекарданд, ки он «lawākžer» ном доштааст. [1, с.435]. Танҳо дар баъзе мавридҳо онро истифода мекунанд. Масалан, барои суфта қардани танӯр «радъон» латгаро тар карда дарун ва беруни онро мемоланд, ки ин амалро «lawāk čeg» мегӯянд. Баъд аз муддате «usarord» баргузор мегардад. Ин калима мураккаб буда, аз решаҳои «us» (ду ҷӯби дароз ва ғафсе, ки тақрибан дар мобайни хона гузошта, ду девори хонаро бо ҳам пайваस्त мекунанд) ва «arord» (дароз қардан) иборат аст. Сипас дар даруни хона аз чор тараф сутун гузошта мешавад ва ин амал «čorsitan» ном дорад. Калимаи мазкур низ аз ду реша «čog» ва «sitan» (сутун) иборат аст. Инҳо сутунҳои асосие мебошанд, ки хонаро мустаҳкам нигоҳ медоранд. Ҷӯбҳое, ки ду-дуҷоним метранд ва дар болои девору «us» гузошта мешавад, «siroxč» меноманд. Барои «siroxč»-ҳо аз тарафи девор ҷой ҷудо мекунанд ва онро «siroxčdon» мегӯянд. Баъд аз «siroxčdon» «saragal» мемонанд ё мегузоранд. Навдаҳои рости маҷнунбед ё дарахти дигарро бурида, дар болои «siroxč»-ҳо мегузоранд, ки онро «beht» мегӯянд. Дар вақтҳои охир ҷойи «beht»-ро тахта гирифтааст. Дар болои «beht» қоғазҳои калон ё «картон» гузошта, аз болои он «qamuš» (қамиш) ё «qič» (намуди растание, ки дар гирду атрофи хона низ мерӯяд) ва ё «радоӣ» (ин намуди растаниро аз кӯҳу пушта меоранд) мегузоранд. Ин амалро барои нарахтани хок ба даруни хона анҷом медиҳанд. Аз болои он бо гили серхоки нимтар мепӯшонанд, ки онро «гаӯӣ» мегӯянд. Дар баъзе лаҳҷаҳои ҷанубӣ, масалан, дар ҳавзаи дарёи Хингов лойе, ки аз болои қамиш дар рӯи бом тунук паҳн мекунанд, «жиб», «жип» ё «жиф» мегӯянд.[3, с.33-34]. ки бо ҳиҷои дуввум, яъне «ӯӣ»-и забони рошорвӣ монанд мебошад. Баъд аз анҷом ёфтани амалҳои мазкур «чорхона»-ро ҷудо мекунанд.

Вобаста ба мавқеи муайян дар даруни хона чунин номҳо мавҷуд аст:

1. Kunjak	8. xamix
2. nix (суфа) (bārnix, čarvanix)	9. sitan Вобаста ба вожаи «sitan» калимаҳои мураккаби «darozsitan» ва «kampirsitan» ба вучуд омадаанд.
3. sartake	
4. rezak	
5. radōn	
6. ēlak	
7. Zang- Xu kāl pa zang dōd xu fikr pei čeg. Sut potxō razen zang tūr nāsc. [2, с.3- 4].	10. ūs (васса) – ҷӯби дарози ғафсе, ки аз байни сақфи хона гузошта, ҷӯбҳои ду ҷонибро сарбасар менамояд.
	11. bučkawij

12. darvazīn
13. sīftak
14. pīxonidōrk
15. marzā
16. juftapūl
17. wargūxt
18. duvūr
19. kasak
20. toq
21. berpađen
23. tūpađen
24. paigā
25. rūzmdāxt
26. časpaksitan

27. sānj
28. čarvanūx
29. ron - тоқчае, ки барои нигоҳ доштани ширу қаймоқ истифода бурда мешавад.
30. trāk - ду сеҳ дар бурҷ зада аз болояшон санги ҳамворе рост мекунад ва дар болояш чизеро мегузоранд, ба мисли шир, қаймоқ ё дигар чизи дилхоҳ.
- (Бояд гуфт, ки истеъмоли ду вожаи дар боло зикргардида, яъне «ron» ва «trāk» пурра аз байн рафтаанд, чунки ҳоло дар даруни хона ин чизҳо сохта намешаванд).
31. owaħk (гул андохтан дар болои сутунҳо)

Хонаҳо ва хоначаҳои алоҳида, ки дар гирдогирди хона месозанд, номҳои махсуси худро доранд:

1. dālīz (дахлез)
2. rīxwōz (чӯбе, ки дар даруни дахлез барои хушк кардани либос аз як сутун ба сутуни дигар пайваст мешавад)
3. qūšxonā (меҳмонхона)
4. Ošxonā
5. iost (огилхона)
6. wargūxt
7. wicūv (қойи хурдакае дар даруни огилхона, ки барои нигоҳ доштани бузгола ва баррачаҳо ҷудо карда мешавад)
8. Oxirčā (қойи алафхӯри гову асп)
9. ixtmōn (қойи алафзахиракуни, коҳдон)
10. žīv (хоначаест, қи одатан дар даруни дахлез сохта шуда дар он чизҳои хӯрданиро нигоҳ медоранд.) ганҷур, анбор. Žīv дар қойи алоҳида, яъне берун аз хона низ сохта мешавад.
11. iχčīdōn (қойест дар даруни жӯв, ки аз чор тараф сангҳои ҳамвор гузошта дар он орд мерехтанд)
12. Oxōr (макон барои нигоҳ доштани асп)
13. čaxdōn (катаки мург)
14. degdōn
15. yūršdōn
16. bijīndōn

Барои ифодаи кунчи (гӯшаҳои) хона аз дарун калимаҳои «kunjak» «sartake», «ханӯх», «dišatak» (дар қойи кунҷак), «čarvanūx», «rezak», «гадōн», «wargūxt», «ханӯх» ҷудо мекунад. Бояд қайд кард, ки бо мурури замон тарҳи дарунии хонаҳо ҳам дигар шуда истодааст ва вожаҳо, ки дар боло қайд гардидаанд, аз истеъмом баромада истодаанд. Дар хонаҳои кӯҳна «kunjak» вучуд надошта, ба қойи он «dišatak» сохта мешудааст. Дар аксарияти хонаҳои ҳозираи помири чун «dišatak» ва «wargūxt» сохта намешаванд, калимаҳои мазкур гарчанде аз байн нарафта бошанд ҳам, дар қатори вожаҳо, ки даруни хона истифода мешаванд, дар айни ҳол мустаъмал нестанд.

«Nūx», ки дар забони тоҷикӣ бо вожаҳои суфа ва дӯкон ифода меёбад, қисми калони даруни хонаи помириро ишғол мекунад. Вожаи «dikōn» дар забони рошорвӣ ҳам ба маънои суфа истифода мешавад, аммо на даруни хона. «Dikōn» -ро одатан дар беруни хона сохта аз он дар фасли тобистон истифода мебаранд, ки онро «manjā» низ мегӯянд. Вобаста ба вожаи «nūx» калимаҳои «xānūx», «čarvanūx», «bārnūx» ва «ханӯх» сохта шудаанд.

Вобаста ба иморати хона истилоҳҳо мавҷуданд, ки ифодакунандаи ашъи чӯбии хонаи истиқоматӣ мебошанд. Масалан, «sitan», «xāsitan», «bučkawūj», «darvaziin», «pīxonidōrk», «marzā», «juftapul», «duvūr», «kasak», «rūzmdāxt», «časpaksitan», «sānj», «rīxwōz» (чӯбе, ки дар даруни дахлез барои хушк кардани либос аз як сутун ба сутуни дигар пайваст мешавад) «owaħk» (гул андохтан дар болои сутунҳо), «sokin» ё «cīrāwōdōn» (тахтачае, ки ба яке аз сутунҳо тавассути мех насб карда мешавад ва дар он чароғ мекӯнад (дар лаҳҷаҳои чануб - чироғсокин низ мегӯянд, [5, с.108]).

Аз истилоҳоти ифодакунандаи тоқчаҳои хонаи истиқоматӣ дар забони рошорвӣ асосан «toq» ва «gūzm» мебошад. «Тоқ» дар яке аз деворҳои хона ё ду тарафи девор сохта шуда, «gūzm» сӯрохии шакли чоркунча дар мобайни хона мебошад, ки бо «gūzmdaxt» пӯшонида мешавад. Ҷузъҳои таркибии калимаи мазкур (gūzm+daxt) гувоҳи онанд, ки истилоҳи мазкур хоси як ашъи муайян аст. Калимаи «ron» тоқчаеро мефаҳмонад, ки барои нигоҳ доштани маҳсулоти ширӣ истифода бурда мешавад ва дар дохили девор сохта мешавад. Arbobbāčā qozibačā aikāl cift rabuid pa rond. [2, с. 4]

(Бояд гуфт, ки истеъмоли вожаи мазкур пурра аз байн рафтааст, чунки ҳоло дар даруни хона ин чиз сохта намешавад).

Дар доираи истилоҳое, ки дар ифодаи ашӯҳои ба хона алоқаманд меоянд, унсурҳои лексикӣ вобаста ба «duvur»(дар), «радбон»(оташдон) мебошанд, ҷолиби таваҷҷуҳанд.

Калима – истилоҳое, ки навъу намуди «дар» ва қисматҳои таркибии онро ифода мекунад. Дар забони рошорвӣ дарро «duvur» мегӯянд. Akqaiš a-wam duvur at čüg xu indid arum. [4, с.267]. Im ajab bašand duvur (Ин аҷаб дари нағз аст). [4, с.289]. «kasak» ё «darsitanā» (пахлударӣ) ҷӯбҳои чоркунҷаи ба ҳам васлшударо ифода мекунад, ки дарро дохили он дароварда, ба воситаи зулфин маҳкам мекунад. Аммо пештар ба ҷойи зулфин «murgak»-ро истифода мебарданд. Яъне «kasak»-и дар аз боло ва поён ба андозаи «мурғак» сӯроҳ мекарданд. Барои дар аз ду тараф (боло ва поён) ба шакли кулулаи дарозиаш ба андозаи 8-10 см сохта дар даруни «kasak» ҷойгир мекарданд. Гарчанде калимаи «murgak» ҳамчун қисмати таркибии дар аз истифода баромадааст, аммо дар нутқи шифоҳӣ маҷозан истифода бурда мешавад. Масалан, «Ida id naw ar xu murgak dod». (Ана, ин нав ҷояшро ёфт.) Нисбати касе ё амале мегӯянд, ки маҷрояшро ёфтааст. Маҳкам кардани дар аз дарун ба воситаи «tarvanja» сураг мегирад. «Tarvanja» ҷӯбест, ки онро ба бандҷаи аз беруни дар ба дарун даровардашуда пайваст карда, дарро аз дарун маҳкам мекунад. Агар аз берун як тарафи нӯги ҷӯби дароз бар дар ва нӯги дигараш дар замин мустаҳкам кунанд, ин ҳолатро «tumbā» мегӯянд. Ҷӯбе, ки барои «tumbā»-кунӣ (маҳкам кардани дар аз берун) истифода мекунад, «tumbādorik» ном дорад. Пештар барои набудани қулфи оҳанӣ устоҳои чирадаст қулфи ҷӯбиро месохтанд, ки «luk» ном дошт. Дастаи дарро «mutak» мегуфтанд. Инчунин, дар забони рошорвӣ вобаста ба вожаи «дар» ва истилоҳоти таркибии он калимаҳои «beraden» ва «turban» мустаъмаланд, ки дар маҷмӯъ останаи дарро ифода мекунад.

Калимаи «радбон», ки дар забонҳои рӯшонӣ ва шугнонӣ ба шакли «ardōn» мебошад, маънои дегдон ё оташдонро ифода мекунад. Arāi xawrič radōn tur-af nāsč. [4, с.263]. (Се бача дар болои оташдон нишастаанд). Radōn ašer zoz xu patā. [4, с.249] (Хокистари оташдонро гирифта бурда партоед). Wādaf xovd radōn tur at māšri jōi nist. [4, с. 279].(Онҳо дар болои оташдон хоб рафтанду барои мо ҷо нест). Xūrn gāxt tar wu: luvd zoz xu ar radōn adam patā. [7, с.75].Вобаста ба вожаи «радбон» калимаи «радбонак», яъне, оташдони майда пайдо шудааст, ки пасванди «ак» хурдиро ифода мекунад. Вале «радбонак»-ро одатан дар беруни хона, ҳангоми шикор ё подабонӣ рафтани ба шакли одӣ месозанд. Аз се тараф санг монда, тарафи чорумро барои андохтани ҳезум ва ҷойи шамолдаройи кушода мемонанд ва аз болояш дегча мегузоранд: Te-f mān radōnak dān xu gūxt rezan. [4, с. 277].

Ҷамин тарик, дар таркиби луғавии забони рошорвӣ калимаҳо ва истилоҳоте, ки ба сохтмони хона, ҳавлӣ ва хоҷагӣ марбутанд, хеле зиёд мебошанд ва тадқиқоти он дар доираи як мақолаи илмӣ намегунҷад. Бинобар ин, лозим аст, ки калима ва истилоҳоте, ки мавқеи худро гум кардаанд ва ё аз даст дода истодаанд, мавриди таҳқиқи алоҳидаи забоншиносон қарор бигирад.

АДАБИЁТ

1. Андреев. М.С. Таджики долины Хуф.- Сталинабад: АН таджикской ССР,1958.
2. Зарубин И.И. Орошорские тексты и словарь.- Л., 1928.
3. Кисляков Н.А. Таджики Каратегина и Дарваза.- Душанбе: Дониш,1980.
4. Курбанов Х. Рошорвский язык. - Душанбе, 1976.
5. Неменова Р.Л., Чураев. Ф.Шеваи чанубии забони тоҷикӣ.- Душанбе: Дониш,1980.
6. Чалолов О. Гурӯҳи шеваҳои тоҷикии райони Ёвон.- Душанбе:1967.
7. Wolfgang Lentz, Pamir-Dialekte.- Göttingen:1933.

СЛОВА И ТЕРМИНЫ, КОТОРЫЕ СВЯЗАНЫ С ПОСТРОЕНИЕМ ДОМ, ДВОР И ХОЗЯЙСТВО

Статья посвящена лексике рошорвского языка, которые связаны с постройкой жилого помещения и его интерьера, также в статье дана семантическая историко-этимологическая классификация данной отраслевой лексики одного из памирских языков.

В связи с развитием общества дизайн жилища памирских домов меняется и причиной является то, что некоторые слова и термины, которые имеют разные понятия в сфере строительства, теряют свой вид. Автор постарался собрать все слова и лексику строительства, внешность и внутренность памирских домов, которые имеют своё объяснение и подвергнуть это всё анализу.

Автор в статье отмечает те слова и термины, которые используются в живом языке народа. Таким образом, обнаруживаются некоторые слова и термины, которые потеряли свою позицию в рошорвском языке.

В некоторых местах автор постарался сравнить рошорвский язык с рушанским и шугнанским языками, а затем перевести на таджикский литературный язык.

Ключевые слова: *жильё, лексика, отрасль, памирские языки, помещение, рошорвский язык, шугнанско-рушанская языковая группа.*

WORDS AND TERMS THAT ARE RELATED TO HOUS CONSTRUCTION, YARD AND HOUSEHOLD

The article discusses the lexis of roshorv language which is related to residential house construction and its interior and also the article includes semantic historical etymological field vocabularies of one of the pamirian languages.

In connection with development of a society the design Pamir houses changes and the reason is that some words and terms which have different concepts of constructional sphere, lost their meaning. The author has tried to collect all words and lexicon of constructions, the interior and exterior of pamiri houses which have their explanation and must be to analyse.

The author in article marks those words and terms which are used in people living language. Thus, some words and terms which have lost the position in roshorv language are found out.

In some places the author has tried to compare roshorv language with rushan and shughnan languages, and then to translate on the Tadjik literary language.

Key words: accommodation, lexis, pamirian languages, premise, roshorvian language, shughnanian rushanian language groups.

Сведения об авторе:

Ошурмахмади Саркори – 1975 г.р., ассистент кафедры обществоведения Хатлонский государственный медицинский университет. Адрес: 735140, Дангаринский район, ул. Исмаи Шарипов-3. Телефон: (+992) 934-61-93-66.

About the author:

Oshurmahmadi Sarkori, 1975, research assistant at the department of Social Studies Khatlon State Medical University. Address: 735140, Dangara district, Ismat Sharif -3 street. Tel: (+992) 93 461 93 66. Адрес: 735140, Дангаринский район, ул. Исмаи Шарипов-3.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ-МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТИ ТУРИЗМ (САӢӢӢ) ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Сафаров А.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Таҳлили шакли истилоҳоти навъҳои гуногуни таҳқиқоти истилоҳотшиносӣ, ки самти он ба дарки типҳо ва сохторҳои морфема, моделҳои сохтори истилоҳот ва қонуниятҳои ташаккули он мебошад. Маълум намудани дараҷаи маҳсулнокии қолабҳо, ки дар сохтани воҳидҳои махсуси ифодакунандаи соҳаи муайяни илм имкон медиҳад, ки тарзҳои, ки бо қўмаки он истилоҳот ташкил ёфтааст муайян мекунад, ҳамчунин роҳҳои минбаъдаи инкишофи онро пешгўй мекунад.

Мақсади таҳлил аз муайян намудани типҳои иштироккунанда дар ташкили калима ва қолабҳои калимасоз иборат аст. Дар раванди таҳлили муносибати типҳои сохтори воҳидҳои номии истилоҳот (калимаҳои содда, калимаҳои вандафзоӣ, калимаҳои мураккаб, ибора), функсияҳои расмии элементҳои истилоҳотӣ, ки хусусияти лексикӣ грамматикӣ (пешванд, пасванд, морфемаҳои решагӣ) доранд, ки дар баъзе ҳолат инкишоф ва амал намудани ин ё он истилохро дар забон муайян менамояд.

Мухим он аст, ки таҳлили морфологӣ ва калимасозии маводи лексикӣ маҳдуд намоем. Дар раванди таҳлили калимасозӣ роҳҳо ва қолабҳои ташкили истилоҳ аз нуқтаи назари маҳсулнокии он муқаррар карда мешавад. Дар раванди таҳлили морфологӣ объекти тавачҷӯх сохтори грамматикӣ воҳиди соҳаи таҳқиқот ва элементҳо, ки сохтори истилоҳотро ташкил медиҳад, мебошад.

Истилоҳоти сайёҳии муосир ифодакунандаи соҳаи илмест, ки бо суръати зиёд пешрафт дорад ва ҳанӯз пурра таҳқиқ нашудааст, аз ин рӯ гузаронидани таҳлил дар ин соҳа актуалӣ мебошад. Мафҳуми соҳае, ки ифодакунандаи истилоҳи сайёҳӣ аст, бештар ба инсон марбут аст. Дар айни ҳол тавачҷӯхи бештар ба инсон ва ҳамаи падидаҳо, ки ба инсон вобаста аст, аз ҷумла ба истилоҳоти сайёҳӣ ба назар мерасад. Бинобар ин зоҳир шудани роҳҳо ва қолабҳои калимасозӣ, иштироки он дар ташкили истилоҳоти сайёҳӣ, пешгўии инкишофи минбаъдаи ин соҳаи илмро медиҳад.

Истилоҳоти сайёҳӣ дар истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи сохтори морфемагии калима гуногун аст. Аз рӯи анъана дар истилоҳотшиносии соҳавӣ таҳлил аз нуқтаи назари сохтори морфемагии истилоҳ (мақом ва натиҷаи морфема), муайян намудани типҳои қолабҳои сохторӣ, мақсаднок ба танзимдаровардашудаи номгӯ ва миқдори тақсимоти сохторӣ типҳо ба назар мерасад.

Таҳқиқи сохторӣ шакли лексикӣ дар тамоми соҳаи истилоҳотшиносӣ аз муайян намудани ду навъи базавӣ воҳидҳои махсус оғоз меёбад. Тамоми маҷмӯи калимаҳо ба истилоҳ- калима (

яккалма, истилоҳоти лексемаҳои каммаъно) ва истилоҳ – ибора (яъне, истилоҳи бисёркалима, истилоҳоти сермаъно) тақсим мешаванд. Чунин навъи тақсимот дар асоси беқобилияти табиӣ забон, ҳар як мафҳуми конкретро дар шакли калимаи мустақил нишон медиҳад. Дар ин бора В. В. Виноградов зикр мекунад, ки ҳарчанд «таҷрибаи мушаххас бемаҳдуд аст, захираҳои бойтарин забон қатъиян маҳдуд аст» [Виноградов В. В. 1947, с. 15].

Дар истилоҳоти таҳқиқӣ давраи аввали ташаккули истилоҳот хос аст: мавҷудияти пешистилоҳҳо. Ба пешистилоҳҳо лексемаҳои махсусе дохил мешаванд, ки ба сифати истилоҳ дар номбар кардани мафҳумҳои нав истифода мешаванд, аммо ба талаботи асосӣ ҷавобгӯ нестанд (бештар талаботи мухтасар) [Гринев С. В. 1993, с. 49]. Ба пешистилоҳҳо чунин лексемаҳо дохил мешаванд: wholefood or organic food restaurant (тарабхонае, ки дар он хӯрок аз масолеҳи табиӣ пухта мешавад); bed and breakfast (сохтори хизматрасонии меҳмонхона, ки ба нархи он пешниҳоди утоқ ва овардани субхона дохил мешавад); health and fitness tour (марҳалаи беҳдоштӣ) пешистилоҳҳо дар асоси қолабҳои ибораҳои пайваст сохта мешавад.

Мавҷудияти ин гуруҳи истилоҳот дар таҳқиқот далели он аст, ки лексикаи мазкур ҷавон буда, дар ҳоли рушд аст. Дар таҳқиқоти зерин ба истилоҳоти решагӣ миқдори ками лексемаҳо дохил мешаванд. Дар зери мафҳуми калимаҳои решагӣ калимаҳои, фаҳмида мешаванд, ки бе аффиксҳо хта шудаанд, яъне мувофиқати асосии лексема ба решаи ондида мешавад. Ба ин гуруҳ 91 лексема дохил мешавад, ки 18 ғоизро ташкил медиҳад. (flight — хатсайр; journey — саёҳат; steward — пешхизмат).

Маълум аст, ки решаи калимаҳо аз як асоси фонди луғавии забон пайдо мешавад. Онҳо хусусияти зиёди захираҳои номӣ доранд, ки бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ амалӣ мешавад. Барои калимаҳои решагӣ бештар роҳҳои калимасозии маъноӣ хос аст. Бо шарофати механизми калимасозии семантикӣ калимаҳои решагӣ сохтори маъноии худро инкишоф дода, вариантҳои лексикӣ семантикиро ба вуҷуд меорад.

Ҳамзамон калимаҳои решагӣ метавонанд дар сохтори ибора ҳамчун воҳиди асосӣ хизмат кунанд. Худуди калимасозӣ амалан захираҳои семантики калимаҳои решагиро дар ниҳояти кор дар соҳаи истилоҳотсозӣ маҳдуд мекунад.

Чунон, ки маълум аст, дар таъсиси аффиксиалӣ воҳидҳои лексикӣ дохил мешавад, ки асоси онро морфемаҳои решагӣ ва аффиксҳо ташкил медиҳад. Дар қорҳои таҳқиқотӣ 67 воҳиди лексикӣ, ки 13 ғоизро ташкил медиҳад, ба назар мерасад. Маводи таҳлилшуда нишон медиҳад, ки истилоҳотисоҳаи сайёҳӣ бо аффиксҳои зерин: — ation, — er, — ing, — ess, — or, — ion, — ist, -ism, — ness, -al, non- (accommodation — ҷойгиркунӣ; bearer — борбардор; boarding — савор кардан).

Дар маводи таҳқиқӣ истилоҳоти мураккаб 12 ғоизро ташкил медиҳад (61 лексема). Ба истилоҳи мураккаб call-bell (зангула барои даъват ба роҳрав); doorman (ҳамол); airline (хатсайри ҳавоӣ).

Қайд кардан ҷоиз аст, ки шакли графикаи истилоҳоти мураккаб муқаррар нашудааст: метавон бо дефис, якҷоя, ҷудо навишт, ки ба зиёд шудани миқдори воҳидҳои лексикӣ ва ҷой доштани мушкilot ҳангоми таҳқиқ сабаб мегардад. doorkeeper; door-keeper. Ба ғайр аз ин шаклҳои дигари навишти истилоҳоти мураккаб низ ба назар мерасад: air hostess; air- hostess (пешхизмат); guide book; guidebook (роҳбалад). Калимаи гумрук бошад дар забони англисӣ ду тарзи навишта дорад: customhouse; custom-house; (гумрук). Мавҷудияти ин вариантҳо далели он аст, ки дар забони англисӣ мавҷудияти ҷараёни гузаштани ибора ба калимаи мураккаб ба назар мерасад.

Дар рисолаи мазкур истилоҳҳо – калимаҳои мураккаби ихтисоршуда (ихтисораҳо) ҳамагӣ 7 лексема, ки 1 ғоизро ташкил медиҳад, all-in (инклюзив-тур); canx (аннуляция); fam trip (шиносоӣ ва саёҳати тарғиботӣ); рах (мусофир).

Натиҷаи таҳлили истилоҳоти сайёҳӣ нишон дод, ки нишонаи махсуси истилоҳотшиносии аврупоӣ афзалияти истилоҳоти иборавӣ ба истилоҳоти содда аст. Дар истилоҳоти содда воҳиди махсус ба қисмати зиёди воҳидҳои ҷудошуда. Дар айни замон ҳиссаи ибора дар доираи лексикӣ қариб 5 ғоизро ташкил медиҳад.

Ҳангоми таҳлил чанд типии асосии қолабҳо, ки дар асоси онҳо ибораҳои истилоҳӣ сохта мешаванд, ба назар расид. Ба ғайр аз ин истилоҳоти сохта аз элементҳои иборатанд, ки дар забони русӣ аз исм дар падежи именителний сохта мешавад.

В. П. Соловьев қайд мекунад, ки истилоҳоти иборавӣ дар сохтори истилоҳот ҷои намоёнро мегиранд, «миқдори афзалиятноки истилоҳотро дар соҳаи илмҳои техникӣ ташкил медиҳад [Соловьев В. П. 1973, с.167]. Пайдоиш ва амали фаъоли истилоҳ- ибора дар соҳаҳои гуногуни истилоҳотро метавон ҳамчун воҳиди забонӣ дар таркиби сохтори истилоҳотшиносӣ донист. Шакли истилоҳ барои инъикоси алоқаи асли ва дигари истилоҳ воситаи зарурист. Ҳамин тавр ибораҳои махсус, аз як тараф, дар таркиби ин ё он сохтори алоқаи истилоҳоте мебошад, ки аз ҷониби майдони истилоҳот аст, аз ҷониби дигар ибораҳои истилоҳӣ ба сохтори иборавӣ ин ё он забон дохил мешаванд ва ахиран бо нишонаҳои лингвистӣ ва экстралингвистӣ фарқ мекунанд.

Дар байни истилоҳоти иборагӣ қолаби субстантиви ибора бартарӣ дорад, ки ба сифати муайянкунандагӣ гирифтани исм аст. Чунин типии ибораҳо 156 ба назар расид, ки 31% -ро аз шумораи умумӣ ташкил дод. (air travel – сайёҳат дар ҳаво; baggage car – вағони боғоч; baggage room – хонаи боғочнигоҳдорӣ).

Бояд қайд кард, ки чунин сохтори ибораҳои муайянкунанда дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ камтар ба назар мерасад. Мувофиқати ду исм, ки калимаи аввал муайянкунандаи калимаи дуюм бошад: (adventure tour – саёҳати пур аз саргузашт; budget tourism – сайёҳати иҷтимоӣ; business tourism – сайёҳати корӣ). Дар забони тоҷикӣ чунин алоқаи муайянкунандагӣ метавонад бо сифати дорои нишондиҳандаҳои аффиксалий (приключенческий; социальный; деловой) бошад. Дар забони англисӣ бошад дар ҳолати набудани калимаи аввал дар истилоҳи бисёртаркиба муайян намудани он ки ба кадом аъзои забон дахл доштани калимаи муайянкунандаи истилоҳ мушкиласт. Мисоли чунин истилоҳот. Ки таркиби он аз се зиёдтар калимаҳо доранд ин аст: around-the-world journey (сайёҳати олам); coast-to-coast flight (сафари болои атлантика); round-the-world trip (сайёҳати рӯи олам). Ҳангоми муайян намудани истилоҳ, ки он ба кадом чӯзӣ забон дохил мешавад. Муаллифон бештар ба калимаи базавии (world олам) таъна карда, (компонентҳои (coast / coast) ҳамчун василаи пайвасти истилоҳ медонанд.

Дар ин ҳолат забони англисӣ бо забонҳои дигар наздик мешавад, ки дар онҳо решаҳои «урён»-и калима бе танзими грамматикӣ дида мешавад. Аз ин хотир ин истилоҳот дар се шакл навишта мешавад, яқоя, бо воситаи дефис, ҷудо.

Аз рӯи истилоҳоти муайянкунандагӣ бо сифат дар ҳолати муайянкунандагӣ маъмул аст: advance timetable (ҷадвали бамавриди сафар); American Plan (нақшаи амрикоӣ); common room (толори умумӣ). Чунин истилоҳот ҳамагӣ 70 то мебошад, ки онҳо 14% -ро аз 25%-и ибораҳои истилоҳотии сайёҳӣ ташкил медиҳад.

Ибораҳо, ки бо сифати феълӣ сохта шудаанд камтар истифода мешавад. bathing place (курорти баҳрӣ); crossing tour (сайёҳат ба тамоми кишвар); dining car (вагон-тарабхона). Онҳо ҳамагӣ 18 – то буда, аз шумораи умумии истилоҳоти таҳқиқшаванда 4% -ро ташкил медиҳад. Дар ин ибораҳои истилоҳӣ сифати феълӣ асос буда, хусусиятҳои сифатро нишон медиҳад.

Ҳақиқатан ҳам сифати феълӣ замони ҳозира дар ҳолати муайян намудани исм, то дараҷаҳои маъмули сифат шабоҳат пайдо мекунад, аммо расман он сифати феълӣ ном мегирад «terminative» (ё «conclu — sive») феъл дар забони англисӣ нигоҳ дошта мешавад, ифодакунандаи замон, навъҳои аломат (ср. camping trip – сафари сайёҳӣ) дар муқоиса бо сифати феълӣ замони ҳозираи «non-terminative» (ё «inconclusive») феъл, ки камтар нишонаҳои махсус дорад, ифодакунандаи ҷараён ва ифодакунандаи нишонаҳои доимӣ мебошад. (ср. boarding house- пансион). Аммо дар ҳар ду ҳолат бешубҳа факт он аст, ки сифати феълӣ доимӣ набуда, баръакс нишонаи муайяни исм мешавад. Ҳамин тавр мо бо сифати феълӣ рӯ ба рӯ мешавем, ки ифодакунандаи замон набуда, нишонаҳои сифатӣ дорад. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки нишонаи аввалини чунин ибораҳо сифатҳои гуногун мебошад, ки бо воситаи онҳо таркиби сифати феълӣро муайян намудан мумкин аст. Натиҷаи таҳлили шаклдигаркунанда исбот кард, ки дар ҳолатҳои алоҳида имконияти сохтани ибори «замони ҳозираи сифати феълӣ+ исм дар мувофиқати «исм + герундий», мисол : sleeping car (вағони хоб) – car for sleeping) (вагон барои хоб).

Герунд, чуноне, ки маълум аст, нишонаҳои муваққатии гузарандагиро нишон намода, балки барои ифодаи нишонаҳои доимии ашё хизмат мекунад. Дар айни ҳол ташкили герундий дар забони тоҷикӣ бо кӯмаки пасванди сифатсози **и** сохта мешавад, ки маҳаки асосии исм аст ва ифодаи он ба воситаи пешоянди «барои» мебошад.

Камтар истилоҳоти иборагӣ бо воситаи типии es — corted tour (сайёҳат бо раҳнамо ё турлидер); chartered flight (сафари бечадвали парвоз); conducted tour (сайёҳат бо раҳнамо), ки элементи аввали он сифати феълӣ замони гузашта буда, ифодакунандаи ҳодисаи пешина, дорои хусусияти сифатӣ мегардад. Аз ин рӯ элементи аввали ин гуна ибораҳо ба сифат табдил меёбад.

Истилоҳоти иборавӣ, ки дорои чунин қолаб аст, қариб 0,8% -ро аз шумораи умумии истилоҳоти сайёҳӣ 1,4% -ро ташкил медиҳад. Чунин истилоҳот 4 - то аст.

Дар байни истилоҳоти таркибӣ қолаби бо шумораи низ ба назар мерасад, ки элементи муайянкунандаи он шумора аст. Чунин истилоҳот first class – дараҷаи аввал; second class – дараҷаи дуюм; third class – дараҷаи сеюм. Истилоҳоти сермаъно, ки дорои чунин қолабанд, дар қорӣ мо ҳамагӣ 3 то пайдо шуд, ки 0,6% -ро аз 1,1%-и умумии истилоҳҳои иборавӣ ташкил медиҳад.

Шумораи зиёди истилоҳот, яъне дар забони тоҷикӣ ба воситаи бандҳои изофии **и** сохта мешавад. Чунин навъи истилоҳ: traveller's check (чиптаи роҳ); traveller's cheque (чеки роҳ), ки элементи аввали он ҳамчун исм мебошад. Чунин ибораҳо 0,4%-и ҳамаи истилоҳотисоҳаи сайёҳӣ, ки 0,7% -ро ташкил медиҳад.

Як намуна пайдо шудааст (Island hopping – экспресс-саёҳат дар ҷазираҳои наздик бо воситаи катери иҷоравӣ), ки сифати феълӣ замони ҳозира вазифаи муайянкунандагӣ мегирад. Фоизи

мавчудияти чунин истилоҳот ҳамагӣ 0,2%-ро аз шумораи умумии 0,4% -и истилоҳоти таркибӣ ташкил медиҳад.

Дар байни истилоҳоти таҳлилшаванда 90%-и онро истилоҳоти дутаркиба ташкил медиҳад.

Дар байни истилоҳоти соҳаи сайёҳии забони англисӣ аз ҳисоби умумӣ ҳамагӣ 6%-и онро истилоҳоти сатаркиба ташкил медиҳад, ки бештари онҳо бо қолаби зерин сохта шудаанд: калима – ибора, ки таркиби он асосан аз ду исм иборат аст. Дар маводи таҳлилии мо 7-го чунин истилоҳ мавҷуд аст, ки аз ҳисоби умумӣ 2, 5 он 1,4%-ро ташкил медиҳад: charter class fare – тарофаи мусофирбарии чартерӣ; city packages tour – сайёҳат бо тамошои якчанд шаҳр; nature study tour - сайёҳат бо барномаи омӯзиши захиракунии табиат, тамошои объектҳои дилрабои табиат.

Асоси истилоҳоти таркибӣ исм буда, бо пешоянд ифода мешаванд.(administrator on duty - мудир навабтдор; bill of entry – баённомаи гумрукӣ; travel by land- сайёҳат дар хушкӣ),пешояндҳои on; of; by истифода шудааст. Чунин истилоҳоти сермаъно дар таҳқиқоти мо 5 то ба назар расид, ки он 1% -ро аз шумораи умумии 1,8% ташкил медиҳад. Гарчанде чунин шакли ибора хоси ҷумлаи забони англисӣ мебошад, фоизи истилоҳоти таҳлили хеле кам ба назар мерасад.

3 истилоҳоти сифатӣ ба назар расид, (foreign independent tour – сайёҳати фардии хоричӣ; Full American Plan – нақшаҳои амрикоӣ; maritime magic tour-сайёҳат дар кӯлҳо) ва бо сифату исм (majestic mountains tour– сайёҳат дар ноҳияҳои зебои кӯҳӣ; round trip ticket – чипта барои рафту баргашт; round way ticket- чипта барои рафту баргашт), ки аз ҳисоби умумии 1%-и истилоҳоти иборавӣ 0,6% -ро ташкил медиҳад.

Хулоса, ҳаминро бояд ироа намуд, ки мавзуи мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, таҳлили муқоисавии истилоҳҳои сайёҳӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад, чунки то ҳол ин мавзуи муҳрам дар Тоҷикистон мавриди таҳқиқӣ қасе қарор нагирифта аст ва ин нахустин паҷуҳишест дар ҷодаи забоншиносии муқоисавӣ. Илова бар ин, ин мавзӯё яке аз мавзӯҳои доманадор ва фарроҳ буда, дар шакли як мақолаи кучак то андозае таҳқиқ гардидааст, ки ҳоло ҳам ба омӯзиши амиқ ниёз дорад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования (на материале имени существительного). - Л., 1966. -286с.
2. Арутюнова Н.Д. О понятии системы словообразования. //Науч. докл. Высшейшк.Филол. науки.-1960. -№ 2. -С. 24-31
3. Байзоев А.М. Язык «Донишнома» Абуали ибн Сино (терминология и словообразование): Автореф.канд.филол. наук.-Душанбе, 1992. -24 с.
4. Бархударов Л.С. О значении и задачах исследований в области терминологии // Лингвистические проблемы научно- технической терминологии. – М.:Наука., 1970. –С. 7-10.
5. Бархударов Л.С. Штеллинг Д. А. Грамматика английского языка.– М.:Высш. шк., 1973. –423 с.
6. Бекмуродов М. М. Лексико-семантический и структурный анализ строительной терминологии (на материале таджикского и английского языков): Автореф. дис. канд. филол. наук. –Душанбе, 2002. – 23 с.
7. Бердиева Т. Назарияи иқтибос (Калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ). - Душанбе, 1991.-128 с.
8. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. - Л., 1984. - 136с.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ - СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается семантико-структурный анализ терминов туризма в таджикском и английском языках. Одновременно в рамках материала в статье указывается способы образования слов, словосочетания, фраз и предложения в английском языке и пути их выражение и перевода на таджикском языке. В обоих языках на материале статьи представлены семантические и структурные особенности терминов туристической отрасли.

Ключевые слова: семантико-структурный, анализ, сопоставление, туристическая терминология, функционирование и отрасль.

SEMANTIC AND STRUCTURAL ANALYSIS OF TERMINAL TOURISM INDUSTRY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article explores semantic and structural analysis of tourism terms in Tajik and English languages. At the same time, the article deals with ways of formation of words, phrases, and sentences in English language and their translation into Tajik language.

The semantic and structural peculiarities of tourism terms are presented in both languages based on the materials of the article.

Keywords: semantic, role, structural, education, phrases, semantic, peculiarities.

Сведения об авторе:

Сафаров Аскарджон Шарифович – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни; Тел: (+992) 985792227; E-mail:..safarov 88 mail.ru

About the author:

Safarov Askarjon Sharifovich – senior lecturer in the University-wide Foreign Languages Department of Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy Phone: (+992) 985792227; E-mail:..safarov 88 mail.ru

УДК: 491.550-54:42(575.3)

УПОТРЕБЛЕНИЕ ПАРНЫХ СИНОНИМОВ В РЕЧИ

Имомова М.Н.

Таджикский национальный университет

В таджикском, русском, английском языках мы можем встретить одинаковые слова понятия парные синонимы. Английский лингвист Маер Е.М. в 2006 году отметил, что с древних времен существовало парные синонимы. С древнего периода в английском языке можно было встретить очень много парных синонимов. Как мы знаем парные синонимы развивают язык. Мы смотря на ситуации можем менять слова другими словами естественно при помощи парных синонимов и выражаем конкретно свои мысли. . Иногда чтобы усилить значение слова мы повторяем этого слово. Например: ин одам судхур аст, - гуфт бойбача, - фойдаи пул-profit of money (рибо)ро “бачаи пул-money’s child” меномад, фойдаи фойдаи пулро “наберааш” ва фойдаи фойдаи фойдаи пулро “аберааш” мегӯяд. (Садриддин Айний “Марги Судхур. стр.37)

Такое употребление двух синонимов образуют устойчивых синонимических сочетаний – парных синонимов. Можно заметит некоторые черты в употребление парных синонимов. В английском языке широко проникло скандинавский и французский заимствование слов (парные синонимы). В XII веке складываются парные синонимы. Распространяется в XIV-XV веке. В некоторых из них одна из составных частей парного синонима, французского происхождения другая составная часть английского происхождения. Иногда обе части парного синонима французского происхождения. Существует много парных синонимов в фразеологии на иностранном языке. Например: safe and sound- безопасный-бехатар и звук-садо, with might and main возможный-имконпазир и основной-асосӣ, really and truly-на самом деле-дар ҳақиқат и действительно- воқеият. В английском языке парные синонимы не только по фразеологии образуется ,но и слова из других стилей тоже образуется. В основном эти слова употребляется в юридических документов и текстов, в публицистических материалах. Мы не можем сказать парных синонимов, что они являются всегда стилистическим.

Муродифо як қисми муҳимми таркиби луғавии забон вожаҳо мебошад, ки ин гурӯҳи вожаҳо ҳамчун воситаи калом бадеъ бо баъзе чихатҳои худ аз як дигар фарқ мекунад. Нависанда ва мунаққиди рус Белинский В. Г., дар мавриди вожаҳои муродифот навиштааст: «чунонки дар табиат барги як дарахт ва барги дарахти дигар шабохат надорад».

Сарвари давлат батозагии забон низ диққати чиддӣ дода, дар яке аз баромадхояшон дар рузи забон (22-юми июни соли 2007) оид ба покизагии забон чунин фармудаанд: дар овони истиклолият милли пуштибони ва густариши забони давлати таҳкими мақому мартабаи он аз ҳисоби захираи забони классикую халқи, ғанитару суфтатар намудани забони абади ва покизаи беолоиш нигоӣ доштани забони матботи даври вазифаи ҷонии зиёиёну аҳли фарҳанг ва ҳар фарди ватан парвару миллат дуст мебошанд.

Сухан ҳамчу куфл асту посух калид,

Ба посух бад аз нек ояд падид.

Чу гуфтои беҳуда бисёр гаит,

Сухангӯӣ дар анҷуман хор гаит.

(Фирдавсӣ саҳ 23)

Роҳ-рах, чоҳ-чаҳ, моҳ-мах, руи-ри, пой-по, сарои-саро, муй-му, шуй-шу, чуй-чу, шох-шах

Дар куҳу дардаит

Лола расида

Дар боғу дар кишт

Сабза **дамида**. **Расида дамида** как мы видим парные синонимы (С.Айни «дохунда»)

Чураҷони аз камоли мондагӣ **базур-базур** нафас мегирад (С.Улӯғзода) «Абу али ибни Сино»

Дам ба дам-часто- often

Руз то руз-день за днем-day by day

Хона ба хона-по дамам-home

Даст ба даст- рука на руку-hand on hand

Sol to sol – god za godom-year after year

Худ ба худ-сама по себе-by her own

Дар даруни он чорбоғ бар болои дарахти олу боғбондухтаре олу мечидааст ,бо шунидани садои суруди аробакаши мо ба шавқ омада ё ин ки **худ ба худ-(by her own)**, байтҳои зерини халкиро суруд... (Садриддин Айний “Марги Судхӯр.")[1, с.125]

В вопросе исследования синонимов таджикского языка большая заслуга принадлежит известному языковеду М.Мухаммадиеву, который посвятил много лет делу изучения этого важного вопроса таджикской лингвистики. Одним из первых научных произведений М.Мухаммадиева, является 18 изучению синонимов, «Синонимы в таджикском литературном языке». Для таджикского языка в сфере словообразования одной из именных частей речи можно встретить слова, которые обозначаются термином приватные слова-дубликаты, которые являются парными синонимами. Этот вид дубликатов выражает эмоций: мехру мухаббат (любовь), саёю кӯшиш- wish - trying (стремление и старание), сабру тоқат (терпение-perseverance), фикру андеша-thoughts-judgments (мысли и суждения) и др. Такие парные дубликаты появляются в процессе заимствования слов из других языков. Например, парные дубликаты имеют различное происхождение: мехру мухаббат (мехр – тадж. мухаббат – ар.), при этом первый компонент содержит семантическую нагрузку значения «любовь-love-мухаббат, забота-care-, нежность-tenderness, теплота-heat», а второй означает «любовь».

Второе парное словосочетание, образуется при помощи соединительному союзу –у. *Ҳаргиз назананд муштуру сиишву лагад,*

Хоки падарон аст, азиз медоранд. [Хайём] саёю кӯшиш – состоит из сочетания арабизма «саёй» - стремление и с древних времен таджикского существительного «кӯшиш»- perseverance - старание. [9, с.75] В семантическом отношении они несут равную смысловую нагрузку, поэтому их можно отнести к разряду абсолютных дубликатов. Если произвести анализ одной такой синонимической пары дубликатов– «сабру тоқат- perseverance»), то выясняется, что арабское заимствование «тоқат» первоначально было приложением и дополнением к исконно таджикскому слову «сабр», но с течением времени оно исторически было освоено таджикским языком и закрепилось в нём. –Модаржон сихат саломат омадед? – Наконец-то, моя мама, ты пришла по добру, по здорову? Парные синонимы в таджикском языке становится богаче и выразительнее к употреблению и в речи тоже.Таджикские писатели, придают особое внимание в употреблении парных синонимов в своих произведениях.Такие внимание писателей работу восхитительным. Великий русский языковед А.А. Потебня в своих работах рассмотрел особенности структуры, он исследовал сходства парных синонимов. Например:как bread salt - хлеб-соль non- намак, way and road -путь и дорога-роҳ-рах, army and strength- рать и сила кувва- кудрат, genus-tribe-род-племя қабила- тоифа, dust-fog-пыль-туман ғубор- туман, father- mother- отец-мать –падару- модар. Free and clear-озод ва тоза совершенно понятный New-and novel- новый и новый.

Парные синонимы образуются от различных частей речи, поэтому они сохраняют следы от тех разрядов слов, от которых произошли. Если мы сравниваем английские и таджикские синонимы то можно увидеть частично аналогические отношение по своей структуре.Парные синонимы могут быть существительным прилагательным и глаголом.

Парные синонимы, выраженные различными частями речи, взаимосвязаны с соотносительными словами, что реализуется через системусемантических признаков. В этом отношении парные синонимы коррелируются существительными, прилагательными, наречиями, объединяются со вспомогательными глаголами, инфинитивной формой глагола и другими разрядами слов. Таджикские ученые М.Мухаммадиев (7,17) и Б. Камолиддинов (6,26), поддерживают концепцию А.А.Реформатского (8,94), отрицающего наличие в языке«парных синонимов» - параллельно употребляемых слов одинакового или близкого референциального значения, объединенных союзом (обычно and). Это концепция в частности для языка в английских юридических документов и текстов. Русскому языку оно совершенно не свойственно, поэтому при переводе в этих случаях необходимо прибегнуть к опущению (то есть неповторению синонима - замене двух слов одним). Ср., например: **just and equitable treatment справедливое** отношение; The treaty was pronounced null and void Договор был объявлен **недействительным** (или: «аннулирован»); The proposal was **rejected and repudiated** Предложение было **отвергнуто;by force and violence насильственным путями**. Этот же прием встречается в материалах публицистического жанра. The **bold and courageous** struggle of the working class and its Communist Party carried the day. ("DailyWorld", 20.11.73) **Мужественная** борьба рабочего класса и его коммунистической партии увенчалась успехом.The synonyms pretty, handsome, beautiful-зебо and others are more or less in terch angeable. Yet, each of them describes a special type of human beauty-зебо: beautiful is mostly associated with classical features and a perfect figure, handsome with a tall stature, a certain robustness and fine proportions, pretty with small delicate features and a fresh complexion.

This article discusses different double synonyms, and they always use in speech. Synonyms are very useful in all languages. We can see some sentences from the novel of famous writer Sadridin Ainy. Double synonyms can be life savers When we want to repeat the same word over and over. Next sentence which translated from Tajik has pair synonyms (love and like, more and more). Today in Tajikistan, the people who **loves and likes** their nation and starting country waiting for opening NBO Rogun. It was opened by our president Emomali Rahmon The first aggregate NBO Rogun R working NBO Rogun will help the country to make **more and more** money, and to maksimire the budget If the budget of the country will increase, also another sectors like science and the knowledge of the people will improve The earning of teachers, professor also will increase [1 №19 .1445]

Очень часто к этому стилистическому средству прибегают в ораторской речи. В качестве примера приведем выдержку из выступления одного из делегатов на XIV сессии Генеральной Ассамблеи ООН (25.IX. 1959): Judging by all the appearances, this session of our Assembly is **regular** (дар вақти худ) **and normal** (хуб. дар мейёр ҳам гуфташ мумкин. Yet the atmosphere is **neither usual nor seasonal**, for this session stands outside the pattern of the thirteen sessions held since the days of San Francisco. The fateful events that are rushing into the international arena are **neither of a usual character nor of an ordinary nature**. It is a unique session - **happily and fortunately** led by a unique President. Выделенные в тексте места представляют собой «парные синонимы». Поскольку, как было сказано, такое употребление парных синонимов вообще несвойственно, то в переводе и здесь необходимо прибегнуть к опущениям: Судя по внешним признакам, это - **обычная** сессия нашей Ассамблеи. Однако атмосфера, в которой она проходит, отнюдь не является **обычной**, ибо эта сессия. 227 не похожа на все тринадцать сессий, имевших место со дня конференции в Сан-Франциско. Знаменательные события, происходящие на мировой арене, носят **весьма необычный** характер. Это выдающаяся сессия, которой, **к счастью**, руководит выдающийся Председатель.

Употребление «парных синонимов» не всегда является стилистическим средством. Иногда оно диктуется иными причинами, как например, в следующем предложении, взятом из научно-технического текста: **Burning or combustion** – горения или сгорания на таджикском языке

сухтан ёки сузиш is the process of uniting a **fuel or combustible** **топлива-горючий – сузишвор-сузишворӣ** with the oxygen in the air. дар забони тоҷикӣ ҳам бисер синонимҳои чуфти истифода бурда мешавад.

*Дили вай аз хама хуррам гардад,
Ранҷу гам гирди дилаш кам гардад.
То қиёмат ҳамчу Чомӣ масту беҳуш гуфташ,
Гар зи чомӣ нимхӯрдат чуръаи дигар кашам.*

*гар чи бар суфраву хони ту ниҳанд,
гар чи дар кому даҳони ту ниҳанд. (поэзия Джамии)*

Соединительный союз –у(ю) играет весьма важную роль в образовании парных синонимов. Пайвандаки –у,ю роли муҳимро мебозат дар пайдошавии чуфти синонимҳо дар забони тоҷикӣ.

English also uses many pairs of synonymous derivatives, the one Hellenic and the other Romance, e.g.: periphery: circumference: hypothesis: supposition; sympathy: compassion; synthesis: composition

The pattern of stylistic relationship represented in the above table, although typical, is by no means universal. For example, the native words dale, deed, fair are the poetic equivalents of their much more frequent borrowed synonyms valley, act or the hybrid beautiful.

Здесь в тексте употребляются специальные технические термины combustion, combustible, которые могут быть непонятны читателю, не имеющему специальной подготовки. Поэтому они поясняются общеупотребительными английскими словами burning, fuel, употребляемыми параллельно с их терминологическими синонимами. Поскольку русские термины «сгорание», «горючее» общепонятны и не требуют разъяснений, при переводе данного предложения на русский язык избыточность устраняется путем опущения:

Точные или почти точные повторы: бай-бай, еле-еле, только-только, едва- едва. 2. Редупликаты, при которых изменяется склонение или же добавляются связки (предлоги, приставки, суффиксы): дурак дураком, полным-полно, пури-пур-full-full of, **точь-в-точь- exactly - the same-айнан-харф ба харф**, трын трава. 3. Редупликаты с заменой одной гласной или согласной буквы динь-дон –ding-dong, пинг- понг - ring - rong, гоголь-моголь, тары-бары, шалай-валяй. 4. Самая обширная группа редупликатов, образуемых по принципу сходного сочетания гласных/согласных (аллитерация) или доминирующего слога: там- сям, то да се, с бухты-барахты, шиворот-навыворот, в пух и прах Сюда же относятся устойчивые аллитеративные присловья, типа: подобру-поздорову (ооу-ооу), долго ли, коротко (оо-и-оо), серединка на половинку. Или же пословицы, сложенные из рифмового повтора: на чужой роток не накинешь платок- on another's mouth cant put shawl. In tajik like a офтобро бо доман пушида намешавад. Устойчивое выражение

целиком и полностью по составу компонентов можно отнести к парным синонимам, однако по фонетическому составу в таджикском языкознании оно причисляется к редупликатам.

Редупликаты отличаются от парных синонимов. Такие отличия характеризуются рядом структурных особенностей: Редупликаты, как правило, пишутся через дефис: муха-цокотуха, трава-мурава, мудрый-премудрый, жить-поживать, парное употребление близких в семантическом плане единиц, таких как иззату обрӯй, фикру хаёл, дасту пой и другие единицы таджикского языка в по своей функциональности охватывает более широкий круг задач, нежели парное употребление таких редупликационных единиц, как сип-сиёх, суп-сурх, каб-кабуд, каппа-калон, чип-чиркин и другие.

Можно наблюдать несколько новые черты в употреблении парных синонимов: вследствие широкого проникновения в английский язык скандинавских и французских заимствований, в состав парных синонимов мы можем встречать некоторые слова французского или скандинавского происхождения. Это вызывалось практическими целями - необходимостью уточнить значение нового слова, бывает может еще недостаточно хорошо понятного, заимствованного слова. Такие парные синонимы складывались в XIII веке, но очень быстро распространилось в XIV-XV веках.

В качестве примера подобного рода парных синонимов можно назвать такие: (феге бее) also so many dyvers longages and tonges-там существует также столько же различных языков и наречий; and waneth and dycreaseth another season - убывает и уменьшается в другое время. Во всех этих примерах одна из составных частей парного синонима французского происхождения: longages – языки-забонҳо, dycreaseth - уменьшается; другая составная часть английского происхождения: tonges -языки, waneth - убывает. Парных синонимов в таджикском языке можно назвать такие: сараму дилам, обу- лой исту бист, жожу мож.

В отечественном языкознании впервые данная проблема была освещена в работах известного таджикского лексиколога, специалиста в области синонимии – М.Мухаммадиева [88; 56]. Как такового, понятия «дублет, дублетность» или «слова-дублеты» в отечественном таджикском языкознании не существует.

Дублеты в основном употребляются в разговорной речи, поэтому они всегда тесно связаны с контекстом и преимущественно выступают в рамках диалогической и разговорной, индивидуальной (монологической) речи.

Иногда утвердительные, отрицательные, вопросительные, восклицательные слова повторяются, в результате чего их содержание становится более весомым и влиятельным. Например: - Тавба, тавба! – sorry God- гуён гиребонашонро медошанд бибе (Абдумалик Бахори). – Со словами тавба, тавба (дословно: прости Господь) моя бабушка хваталась за свой воротник. Порой утвердительные и отрицательные повторы принимают синонимы, распространяющие их. В этом случае содержание повторов становится более значимым и влиятельным. Пояснительные слова- синонимы употребляются параллельно или после повторов и выражают единое значение, при этом они разделяются на составные компоненты. Например: Ситора: - Илтимо, маро як нафас танҳо гузоред. Шавкатзода: - Ҳа-ха, хуб! (Мехмон Бахти). Садриддин Айнӣ дар асари “Марги Судхӯр” (саҳ.85) синоними чуфтии худ ба худ ро истифода бурдаст. В данной части работы уместно отметить ещё один внешний признак повторов. В разговорной речи дублеты могут встречаться чисто в виде диалога, что составляет характерную особенность любого языка, в том числе и таджикского. Например: Истода-истода алам мекунад, ки мани нодон чаро ҳамон вақт ба гапи ту гӯш накардам (Сафо Халими «Бандаи ношукр»). – Постепенно становится обидно, что я в свое время не послушался тебя. Здесь повтор истода-истода, по своим морфологическим признакам соответствующий деепричастной конструкции, по структуре оформлен в дефисном виде, что является характерной формой повторов таджикского языка. В следующем примере таму подобные признаки повторов: Агар ҳамон вақт ба назараш ягон одам – хусусан бача намояд, ба дасташ гирифта ба осмон расонда молиш дода-молиш дода, ба офтоб бирён намуда майда-майда карда мехӯрад. Таким образом, мы рассмотрели структуру построения слов-дублетов, которая ранее в отечественном языкознании вскользь упоминалась в работах известного лексиколога М.Мухаммадиева [87; 102]. Необходимо отметить, что в таджикском языкознании два вида дублетов – дефисные и выраженные словосочетанием.

Однако к явлению парной синонимии близкими являются те слова по звуку одинаковые , которые строятся на основе повторов и попарного применения компонентов. К разряду таких слов в русском языке: топ-топ, на таджикском языке мы гаварим тап-тап, тук-тук так так, тяп-ляп, шмыг-шмыг, шум и гам- овоз ва ғавғо, шум и визг, кряхтеть и пыхтеть, стук и лязг (отсюда глагол стучать и лязгать зубами) и др. В таджикском языке такими словами, употребляемыми попарно, являются: тақару туқур, шақару шуқур, дангару дунгур, шарақ-парақ, тапар-тупур, чангар-чунгур, фиринг-фиринг, ҳапал-тапал и др.

Гиряву нола – плач и стон - сгу

Дасту панча –руки и пальцы- hand-fingers

Ёру рафиқ – друзья и товарищи – friends-comrades

Зану фарзанд – жена и дети, семья-wife and children, family

Кайфу сафо –отдых и развлечение –rest-entertainment

Каламу дафтар – карандаш и тетрадь –pencil-notebook

Рангу буй – цвет и запах –colour-smell

Садову симо – радио и телевидение –radio- television

Тару тоза – свежий, чистый –fresh-clean

Фикру хаёл – мысли и мечты-thoughts and dreams

Вақту соат - время-hour-clock

Run— race-гонка-мусобиқа, speed-скорость-суръат, hurru-торопиться-иштобидан.

Plan— design-идейный проект-лоуха, draw-рисовать-кашидан, тар-карта- харита, arrangement-расположение-гузоштан.

Little— tinu-крошечный-каме, small-маленький-хурд, diminutive-уменьшительное – аз ҳад кам, limited-ограничено-маҳдуд, itsy-bitsy-пустынный- но чиз.

ЛИТЕРАТУРА

1. Раҳмонӣ Р. Рогунро замзама бояд кард. Ба куллаҳои дониш Д: 2018 №19 (1445)
2. Муродифоти чуфқорбурд дар повести «Одина» - и Садриддин Айни / С. Аминов. – Душанбе: 1998. – 56 с.
3. Левицкая и А. Фитерман. Указ, соч., Т: 99 с.
4. М.А.Беляева. Сборник технических текстов на английском языке, 312 с.
5. Арнольд И.В Учебник. Лексикология современного английского языка. Для институтов и факультетов иностранного языка - 3-е издание., переработан и дополнен.: Высшая школа., 1986. – 295 с.
6. Мамадназаров А. - Луғат «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» - Душанбе 2010 - 165 с.
7. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. Муҳаммадиев М. –Душанбе: 1999. – 125 с.
8. Р.З.Гинсбург, С.С.Хидекель, Г.Ю.Князева и А.А.Санкин. «Лексикология английского языка» - 2-е издание., исправлен и дополнен - М.: Высш. Школа., 1979. - 269с. Учебник для институтов и факультетов. Иностраный язык.
9. Даминова М.З. Споставительный анализ парных синонимов русского и таджикского языков 75 с.
10. Садриддин Айни «Марги судхур» (повест), ТЧБ «Истиқбол» забони тоҷикӣ, Душанбе: 2011 - 156 с.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ПАРНЫХ СИНОНИМОВ В РЕЧИ

В данной статье рассматриваются разные пути синонимов. Парные синонимы являются важной частью богатства языка разнообразно используются в диалектах и народных говорах. В развитии каждого языка возникают слова похожие между собой понятия синонимы. В этой статье указаны об Английской лингвисте Маер Е.М. в 2006 году он отметил, что с древних времен существовало парные синонимы. Древнего периода в английском языке можно было встретить очень много синонимов. Человек стремился выразить свою мысль как можно точнее, говорящие часто меняли употребление одного слово. Такое употребление двух синонимов образовывал устойчивых синонимических сочетаний - парных синонимов. Здесь обсуждается разные парные синонимы. Парные синонимы являются полезным для всех языках. Парные синонимы, выраженные различными частями речи, взаимосвязаны с соотносительными словами. В этом отношении парные синонимы коррелируются с существительными, прилагательными, наречиями, объединяются со вспомогательными глаголами, инфинитивной формой глагола и другими разрядами слов. А также мы узнаем, что можно найти не мало среди фразеологизмов парные синонимы в английском языке. Например: safe and sound, with might and main, really and truly. В английском языке образуется парные синонимы не только фразеологическим характером но и слова из разных стилей. В этой статье рассматривается парных синонимов в речи тоже.

Ключевые слова: друзья и товарищи - отдых и развлечение - свежий, чистый –мысли и мечты- совершенно понятный

THE USE OF PAIR SYNONYMS IN SPEECH

In this article considered different ways of synonyms. The synonym is the main part of the wealth of the language and they use in different way in the dialects and peoples sayings. This article discusses different synonyms, and they always use in speech. Synonyms are very useful in all languages. English is very rich in double synonyms. An elementary dictionary of synonyms which is not at all exhaustive, contains over 8000 synonyms. Various reasons account for that. Borrowings from various languages account for a great number of cases, for one thing. We have already seen the appearance of synonyms. Day by day we can find different double synonyms in Tajik. Among them the logical reasons of the development of language as a means of human intercourse, the development of abstract thinking, of a finer differentiation between various sides of one and the same concept should be considered predominant. Any extra touch of emotional colouring may create a

synonym. The change in words is often a change in style and the effect is quite different. The synonyms pretty, handsome, beautiful and others are more or less interchangeable. Yet, each of them describes a special type of human beauty: in Tajik зебо beautiful is mostly associated with classical features and a perfect figure, handsome with a tall stature, a certain robustness and fine proportions, pretty with small delicate features and a fresh complexion. This connotation may be defined as the connotation of attendant features. A more modern and a more effective approach to the classification of synonyms may be based on the definition describing synonyms as words differing in connotations. It seems convenient to classify connotations by which synonyms differ rather than synonyms themselves. It opens up possibilities for tracing much subtler distinctive features within their semantic structures.

Keywords. friends-comrades rest-entertainment fresh-clean thought sand dreams hour-clock wife and children, family.

Сведение об авторе:

Имомова Мавлуда Назаровна - общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: imomovam@list.ru. Телефон: (+992) 907-54-61-34.

About the author:

Imomova Mavluda Nazarovna - university department of Tajik National University. Address: 17, Prospect Rudaki, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. E-mail: imomovam@list.ru. Phone: (+992) 907-54-61-34.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ВОЖАҒОНИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Асомова У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX забоншиносон паҳлуҳои гуногуни калимаҳои иқтибосиро дар забонҳои маъмули дунё, аз ҷумла забони англисиро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Олимони бештар ба мушкилоти истифодаи калимаҳои иқтибосӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва забонии халқҳои гуногун тавачҷуҳ намуданд.

Дар охири асри XIX – ибтидои асри XX дар масъалаи калимаҳои иқтибосӣ дар забоншиносии олмонӣ қорҳои самаранок анҷом дода шуд. Объекти таҳқиқоти онҳо лексикаи хоричии забон буд. Дар асоси ҳамин калимаи «иқтибос қардан» танҳо мафҳуми иқтибоси лексикиро дошт.

Муҳаққиқони олмонӣ Г.Пауль, Э.Рихтер оид ба иқтибосҳои забоншиносӣ ин равандро бинобар таъсир расондани он ба забонҳои ҳамсоя медонистанд. Масалан Г.Пауль зикр мекунад, ки калимаҳои калимаҳои иқтибосӣ пас аз таъсири дучонибаи забонҳо мавқеи худро пойдор менамояд. Аз ин рӯ таҳлили иқтибосот аз таҳқиқи рафтори одамоне, ки бо ду забон ҳарф мезананд, оғоз меёбад [4; с.99].

Таҳлили ҳамачониба ҳолати лексикаи забонро ба донишҷӯи таърих, инкишофи системаноки маъноӣ луғавии калимаҳои он ғайриимкон аст. Лексика, ки як қисми ҷудонашавандаи забони англисӣ аст, пайваста инкишоф меёбад. Агар ба таркиби луғавии забони англисӣ назар афканем, метавонем, ки ҳамаи онҳоро англисӣ шуморем, ба истиснои калимаҳое, ки аз рӯи шаклҳои англисӣ нестанд. Бояд қайд кард, ки ин гуна калимаҳо дар забони англисӣ хеле каманд. Аксари калимаҳо новобаста аз пайдоишашон, моли забони англисӣ доништа мешаванд. Дар асл калимаҳои маъмули забони англисӣ, ки аз забони қадимаи англисӣ то имрӯз мондаанд, ҳамагӣ 30%-ро ташкил медиҳад, қисмати дигари калимаҳо аз забони латинӣ, юнонӣ, франсавӣ, скандинавӣ ва ғ. иқтибос шудаанд.

Чуноне ки маълум аст, иқтибос қардан – истифодаи калима аз забони ғайр мебошад. Дар натиҷаи ҳамбастагии миллатҳои гуногун калимаҳои иқтибосӣ дар таркиби ҳар забон моли он мегарданд ва лексикаи он забонро бою ғайи мегардонанд.

Дар асри гузашта масъалаи иқтибос қардани калимаҳо дар таркиби забони англисӣ мавриди пажӯҳиш қарор ёфта буд.

Ба дузабонӣ ҳамчун заминаи иқтибосот Л.В.Щерба низ тавачҷуҳ намудааст. Ин ғоя баъдтар дар қорҳои илмӣ олимони забоншиносии англис ва амриқоӣ дида мешавад, ки онҳо сабаби ворид шудани калимаҳои иқтибосиро дар муносибатҳои таърихӣ- ҷуғрофӣ медонанд. Диққати бештарро онҳо ба масъалаи ассимилятсияи калимаҳои бегона дар ҳамбастагӣ бо калимаҳои худӣ медонанд. Масалан Э.Рихтер нишон медиҳад, ки сабаби пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ дар пайдо шудани чизҳои нав ва мафҳумҳои нав аст. Ҳамчунин пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ

характери дигар низ доранд, мисли забонӣ, иҷтимоӣ, равонӣ, эстетикӣ ва ғ. Талабот ба навъҳои нави забонӣ, муҳити гуногун, дар пуррагӣ, кутоҳӣ, фаҳмо ва дастрас будан ва ғ. Аз ин хулоса қардан мумкин аст, ки калимаҳои иқтибосӣ бештар ба ба муносибатҳои фарҳангии ду забон вобаста аст. Андешаҳои Э.Рихтер, дар баёни афкори забоншиносии олимони дигар таъсири худро гузоштааст [3; с.122].

Ҳангоми омӯзиши ассимиляцияи калимаҳои ғайрихудӣ забоншиносии олмонӣ идеяи тақсими ҳамаи лексикаи забони бегона аз рӯи дараҷаи азхудкунии он дар таркиби забон онро ба *Lehnwörter* и *Fremdwörter*, тақсим намуданд, яъне калимаҳо аз забони бегона ва хориҷӣ «бегонаҳо». Ин тақсимбандӣ дар забоншиносии анъанавӣ инъикоси худро дар қорҳои илмии муҳаққиқони рус низ ёфт. То вақтҳои охир дар ҳама тадқиқотҳои, ки ба масъалаи иқтибос дахл мекард, ҳамин мафҳум истифода мешуд.

Вақтҳои охир ба масъалаи тақсимбандии лексикаи забони бегона ва аз худ қардани он дар таркиби забони дигар, чуноне ки В.Б.Шахрай қайд мекунад, усули тақсими калимаҳо ба - *Lehnwörter* и *Fremdwörter* дар асоси омехтагии расмии (ассимиляцияи калима дар забон) ва нишонаҳои функционалӣ(истифодабарӣ) нишон дода мешуд.

Қайд қардан лозим аст, ки мафҳуми «иқтибос қардан» ва «калимаи иқтибосӣ» дар таҳқиқи муҳаққиқон ба маънои гуногун омадааст. Забоншиносии маъруфи амрикоӣ, яке аз назариётчиёни забоншиносии хориҷӣ Л.Блумфилд дар рисолаи «Язык» (Забон) мафҳуми иқтибос қарданро ҳамчун як навъи тағйироти забонӣ медонад [6; с.188].

Забоншиносии даниягӣ О.Есперсен, инкишоф ва сохтори забони англисиро дар мақолаи «Инкишоф ва сохтори забони англисӣ» (“Growth and structure of the English language”), зикр қарда, таъкид мекунад, ки калимаҳои иқтибосӣ – ин марҳалаҳои қалбӣ дар илми филология мебошанд, зеро дар аксар вақт онҳо барои муайян намудани тағйироти забонӣ кӯмак менамоянд. Онҳоро метавон «баъзе марҳилаҳо»-и таърихи умумӣ донист, зеро онҳо нишондиҳандаи инкишофи тамаддун ва омехтагии ихтироот вадар бисёр ҳолат ба мо маълумоти судманд дар бораи ҳаёти дохилии мамлакат медиҳад» .

Забоншиносии маъруфи асри XIX-и рус А.А.Потебня бештар ба раванди эҷодии калимаҳои иқтибосӣ таваҷҷуҳ мекард. «Иқтибосот»- меғуфт ӯ - яъне гирифтани барои он ки ганҷинаи фарҳанги инсониро бой қардондан, назар ба он, ки соҳиб ҳастӣ, мебошад».

Дар «Луғати истилоҳоти забоншиносии» О.С.Ахманова чунин омадааст: «*иқтибос қардан* - муҷрият ба фонди лексикаи забонҳои дигар барои ифодаи мафҳуме, ки бештар предмети номафҳум буд, аст»

Дар «Современном толковом словаре» омадааст: «Иқтибос қардан – гузаштани элементҳои як забон ба забони дигар, дар натиҷаи ҳамкориҳои забонҳо ва худ элементҳои, ки аз як забон ба забони дигар мегузаранд. Иқтибос метавонад даҳонӣ, хаттӣ ё китобӣ бошад.

С.И.Ожегов дар «Толковом словаре русского языка» маънои калимаи «иқтибос қардан»-ро чунин шарҳ медиҳад. «*Иқтибос қардан* – гирифтани, қабул қардан, аз худ қардан аз кучое» мебошад.

Олими машҳури рус Н.М.Шанский андешаҳои худро дар бораи иқтибос қардани калимаҳо чунин баён мекунад: «Зери мафҳуми «иқтибос қардани калимаҳо» метавон ҳама калимаеро, ки аз забони дигар омадааст ва аз рӯи морфема он аз калимаҳои қадим фарқе надоранд, фаҳмид. Характери ҷамъиятии нутқи инсон, далелҳои таърихӣ, ки инкишофи ҷамъиятро муайян мекунад, ноғузир пайдоиши калимаҳои иқтибосии ягон забон ва таъсири он ба забони дигарро қалб мекунад»

Забоншиносии рус З.А.Харитончик андешаҳои худро роҷеъ ба калимаҳои иқтибосӣ дар забони русӣ чунин баён мекунад «табақаи асосии лексика аз нуқтаи назари раванди номгирӣ ва ҳам бо далеловарӣ иқтибосро ташкил медиҳад.

Паҳлуҳои гуногуни калимаҳои иқтибосиро омӯхта, асосгузори мактаби Шуравии истилоҳот Д.С.Лотте, андеша дорад, ки иқтибос қарданро як қараёни мустақил бояд донист ва калимаи иқтибосиро бо роҳи муқоиса бо системаи мавҷудаи истилоҳот баҳогузори намуд (дар системаи калимаҳои ҳамреша ё наздик) [2;55].

Г.Н.Бабич забони англисиро аз забонҳои бойтарини дунё медонад. Махсусан забони англисӣ дорои захираи бойи луғавӣ аст. Аммо аз таркиби забонҳои дигар калимаҳоро низ иқтибос мекунад. Масалан: *Atomic cybernetics* - кибернетикаи атомӣ (физ), *khoki* - хоки, *sputnik* - спутник, *perestroika* - перестройка, (бозсозӣ) калимаҳои мазкур дар таркиби луғавии забони англисӣ дар асри XX ворид шудаанд. Ин калимаҳо аз забони русӣ, итолавӣ, японӣ ворид шудаанд. Забони англисӣ дар тулии мавҷудияти худ аз ҳисобикалимаҳои иқтибосӣ бозҳам бойтар гардид. Калимаҳои иқтибосӣ, ки аз забони дигар ба забони англисӣ ворид шудаанд, ба тағйироти фонема, қоидаҳои имло, тасрифи калима ва ё маънои он бо талаботҳои забони англисӣ мутобиқ шудаанд. Зиёда аз 80% калимаҳои забони англисӣ калимаҳои иқтибосиянд, ки ба қонуниятҳои инкишофи забони англисӣ мутобиқ шудаанд.

Дар нимаи дуоми асри XX (солҳои 50-60-ум) дар забоншиносӣ раванди нави таҳқиқот – таҳқиқи калимаҳои иқтибосӣ ҳамчун як ҷанбаи зухури муошират дар забоншиносии амрикоӣ инкишоф ёфт.

Мушкилоти муносибати забонҳо, ҳамчун далели инкишофи забон дар забоншиносии муосир ҳамчун як самти таҳқиқоти забоншиносӣ ба шакл даромад. Дар адабиёти илмӣ таҳқиқотҳои зиёде мавҷуд аст, ки пахлуҳои гуногуни муоширати забониро таҷдид кардаанд. Мисли таҳқиқотҳои У. Вайнрайха, Е. Д. Поливанова, В. М. Жирмунского, Л. В. Щерба ва дигарон.

Дар муносибати забонҳо ҳамбастагии ду ва ё зиёда забонҳо ба ҷашм мерасад, ки ба сохтор ва лугати як забон таъсир мегузорад. Натиҷаи муносибати забонҳо дар зинаҳои гуногуни забон вобаста ба дараҷаи воридшавии он дар сохтори забон таъсир мекунад.

Як қатор истилоҳоте, ки дар соҳаи махсус истифода мешавад, комилан иқтибос карда мешаванд, аз ин ӯ метавонанд пурра иқтибос шаванд.

Дар ин масъала ба андешаҳои В. М. Аристова афкори А. А. Брагина мувофиқ аст, ки мегӯяд «калимаҳои иқтибосӣ аз забони дигар – ин натавонанд нишонаи муносибатҳои забонӣ, балки нишони дараҷаи нишонрасии муоширати мардумон, далели муошират ва бешак характери муошират аст.

Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутина мушкилоти «муоширати забонҳо»-ро ҳамчун маҷмуи раванди иҷтимоӣ, раваншиносӣ ва забоншиносӣ медонанд. Нуқтаи марказии забоншиносӣ дар он ин масъалаи дузабонӣ, шаклҳои он ва натиҷаи муошират бо ду забон мебошад.

Хулоса, ҳамин тавр, мо қӯшиш намудем, ки назари иҷмолие ба асосҳои назарии фаҳмиши иқтибос намудан дар забоншиносии муосир дошта бошем. Бояд қайд кард, ки василаҳои гуногуни иқтибос кардани калимаҳо дар забоншиносӣ вучуд дорад.

АДАБИЁТ:

1. Биржакова Е. Э., Войнова Л. А., Кутина Л. Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XIII в. // Языковые контакты и заимствования. - Л.: Наука, с. 191-192
2. Блумфильд Л. Язык. - М.: Прогресс, 1968. - с. 477-478
3. Г. Пауль. Принципы истории языка. Перев с нем. - М., 1960. - С. 460
4. Иқтибос аз: О. Б. Шахрай. К проблеме классификации заимствованной лексики. - ВЯ, 1961, №2.
5. Иқтибос аз E. Richter. Fremd wort kunde. Leipzig, 1919.
6. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. - М.: Наука, 1968. С. 11-12.
7. Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. Толковый словарь русского языка. - М.: Русский язык, 1999, 205 с.
8. Потехина А. А. Из записок по русской грамматике. - М.: Просвещение, 1968. с. 209-210
9. Харитончик З. А. Лексикология английского языка. – Минск: Вышэйшая школа, 1992. С. 16-18.
10. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. - М.: Просвещение, 1972. с. 86-87.
11. Щерба Л. В. О понятии смещения языка // Избранные работы по языкознанию и фонетике. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. - 52 с.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ АНАЛИЗ ЗАЙМСТВОВАНИЕ СЛОВА В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается сравнительная анализ заимствование слова в русских и английских языках. Подчеркнув свою точку зрения относительно заимствованных слова из арабского, греческого и английского языков, автор привел некоторые из этих терминов в качестве примера. Кроме того, автор подчеркивает, что большинство этих терминов заняли устойчивые позиции в лексической системе русского и английского языков, и они не уступают основным терминам языка в употреблении. С точки зрения автора, роль русского языка по сравнению с другими языками слишком велика для формирования и развития таджикских заимствованных слова, и в основном через этот язык другие термины смогли проникнуть в лексический состав таджикского языка.

Ключевые слова: структура, тип, язык, грамматика, морфология, синтаксис, лингвистика, анализ, сравнение, ассимиляция, заимствование, термин, литература, заимствование слова, предложение, фраза, приложение, исследование, процесс, период, время, развитие, образования, развития, лексическая система, использование, точки зрения, простое, производные, сложные, составные, порядок слова, имя существительные, имя прилагательные, глагола, наречие, предлог и т. др.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BORROWING WORDS IN RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with comparative analysis of the borrowing words in Russian and English languages. Having emphasized his point of views regarding the borrowing words from Arab, Greek, and English, an author indicated some these terms as an example. In addition to it, an author stresses that majority of these terms have taken a stable position in the vocabulary system of Russian and English languages, and they are not less than the basic terms of the language in usage. From the point of view of the author, the role of Russian languages in

comparison to other languages is too great for the formation and development of Tajik borrowing words as well, and through this language, other terms could penetrate into lexical system of the Tajik language.

Keywords: *structure, type, language, grammar, morphology, syntax, linguistics, analysis, compare, assimilation, loan, term, literature, borrowing words, word, sentence, phrase, background, research, process, period, time, development, formation, development, lexical system, usage, point of views, simple, derivative, compound, composite, word order, noun, adjective, verb, adverb, preposition etc.*

Сведение об авторе:

Асомова Умеда - ассистент кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

About the author:

Asomova Umeda - an assistant in the Department of Linguistics and Comparative Typology, TSPU named after S. Aini.

СИСТЕМА ТАДЖИКСКИХ ГЛАГОЛОВ СПОСОБА ДВИЖЕНИЯ В ВОДЕ

Холиков А.Ю.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садрриддина Айни

Добавочное многообразие в таджикском языке будет касаться в первую очередь «водоёмных» и «озёрных» зон, которые связаны с артефактами плавания (например, наполненные воздухом кожаные бурдюки или глиняные кувшины специальной формы, которые использовались в Южной Индии в качестве вспомогательных плавательных средств) [4, с. 171-172].

При образовании таджикского языка важную роль сыграли заимствованные арабские слова, хотя таджикский язык является одним из древнейших языков азиатского региона, но за более четырнадцати веков принятия ислама постепенные адаптации арабских заимствований ощутимо. Иногда заметно, что эти лексические элементы не только были адаптированы к грамматическим стандартам на этом языке, но даже в некоторых случаях это привело к появлению совместных лексико-структурных стандартов. Существует также другие пути и средства гендерного выражения предписывающий заимствованиям, и таким образом существует мнение, которое подтверждает, что на сегодняшний день более 50% от состава слов словаря персидско-таджикского языка арабский.

Из – за обилия арабских слов осложняется любая задача сравнительного анализа в языкознании с включение в него таджикского языка. Задача усложняется ещё тем, что цель здесь обобщающая, так как предметом нашего исследования являются глаголы движения в воде как в английском языке, так и в русском и таджикском языках. Несмотря на то, что арабские заимствований в основном состоят из существительных и прилагательных, но при образовании глаголов они являются основополагающим. По свидетельству профессора Хамида Маджидова, в современном таджикском языке включены несколько категории глаголов движения арабского происхождения, в том числе и глаголы движения в воде [5, с. 28-30].

Как при анализе этих глаголов в английском и русском языках в таджикском языке тоже обратим внимание на то, что параметры варьирования, применимые при типологическом описании лексики, на примере поля плавания, представляют собой достаточно сложные структуры и которые всегда могут прижить дополнительные концептуализации.

Также, тот дополнительный семантический потенциал, который заложен в каждом лексическом параметре варьирования в таджикском языке, может породить дополнительную — или даже другую — систему противопоставлений.

Здесь нельзя забывать о том, что в таджикском языке лексикосемантические элементы связаны со сложной структурой этимологических образований арабского языка, то есть надо учесть, что, во-первых, большинство из этих глаголов, которые ныне употребляются в таджикском языке произошли из арабского, и, во-вторых, большинство из этих группы глаголов, приняты без вспомогательных частей, с помощью которых определяется их принадлежность к глаголам и объясняется их глагольное значение. Кроме того, следует принять во внимание, некоторые из этих составных композитов часто употребляемые глаголов.

Опираясь на семантические признаки глаголов таджикского языка, в исследовании проводится классификация глаголов движения, существующие систематизирования глаголов движения, имеющая общие черты. Таким образом, для ряда классификаций специфически выделение некоторых основных групп глаголов со значениями движения: 1) собственно процесса плавания 2) процесс движения 3) содержательные функции. Наиболее подробную классификацию глаголов движения даёт в своей работе С.М. Сайфуллоев «Семантические классы таджикских глаголов движения» (1991). Лексико-семантическую группу глаголов движения составляют глаголы, имеющие в своей семантике интегральный признак *харакат кардан, шудан*, все другие глаголы относятся к периферии, так как они

содержат ряд дифференциальных признаков, составляющих периферию по отношению к ядру. В результате отбора выявлены глаголы, однозначно объясняемые через *харакат* – движение, *шино кардан*, со своими приставочными дериватами и синонимами к последним: глаголы синонимических рядов *оббози*, *шиновари*.

Таким образом, семантический признак, на основании которого собирались лексемы лексико-семантической группы глаголов движения, – является интегральным признаком для всей системы данных глаголов. Ядро лексико-семантической группы глаголов составляют глаголы, имеющие в своей семантике только этот интегральный признак, а периферию – все остальные глаголы, содержащие ряд дифференциальных признаков, т.е. те признаки, которые отличают их и дифференцируют от ядерных глаголов и друг от друга. [1, с. 154].

Вопрос же сочетаемости префиксальных глаголов движения в воде с предложно-падежными конструкциями, которые обозначали начальную, конечную и промежуточную точки перемещения (войти в воду, выбежать из воды, перейти через реку и т. д.), является одним из неизученных в современном таджикском языке. В последние десятилетия нашего столетия интерес к этой рассматриваемой проблеме вырос. В таджикском языкознании С.С. Шарипова выдвинула абсолютно новые идеи к решению вопроса сочетаемости. И, тем не менее, на сегодняшний день, этот вопрос продолжает оставаться неразрешенным и находится в стадии начальной разработки, вследствие чего появляется много разных, порой противоположных точек зрения.

Согласно точке зрения, которая преобладает в обобщающих синтаксических исследованиях и которая квалифицируется как традиционная; сочетаемость приставочных глаголов перемещения с предложно-падежными конструкциями, которые обозначают конечную и начальную точки перемещения регулируется так называемым «законом удвоения приставки-предлога.

Плавание, всплытие и погружение

В таджикском языке нет глаголов, обозначающих только активное или пассивное движение, поэтому *swim* и *drift* переводятся одинаково – плавать, *шино кардан*. [6, 1990/2003].

Разумеется, контакт с поверхностью воды не утрачивается, как у людей, так и у животных, и корабли, и бревна. Все они плывут по воде горизонтально, и они погружены в воду лишь частично, и таким образом перемещаются с места на место. Сейчас же сперва мы обратимся к другому типу перемещения в воде, а именно «вертикальному» плаванию — оно может быть двух типов: либо это перемещение со дна водоема на поверхность *аз таги об боло баромадан* (выходить из под воды) – всплытие, или это перемещение с поверхности на дно *ба таги об рафтан* (входит под воду) – погружение. Данные области «горизонтального» и «вертикального» плавания независимы и языковеды в языкознании их не относят к единой системе но специальное исследование соответствующих лексических средств не входило в нашу задачу и поэтому материал по «вертикальному» плаванию представлен частично. [3, с. 114].

Всплытие и нахождение на поверхности

В разделе английских и русских глаголов мы уже упоминали о распространенной в этих языках полисемии ‘всплывать на поверхность’ ~ ‘находиться на поверхности воды’.

Значение всплытия *руи об харакат кардан* и нахождения на воде *дар руи об будан* иллюстрируется такими примерами, как:

Каик руи об характ мекунад, кундае аз шаги об боло баромад.

‘Ребенок плавает в воде’.

Окибати сел чунин буд, ки руи об тур аз хасу хошок буд

‘Волны выкидывали бревна на берег’.

Дар дарёча гуспандон шиновари карда он тарафи сохил расидан.

‘По реке бараны плыли и выходили на берег’.

Шиновар мацорати хуби руи об истоданро нишон дод.

‘Пловцы плавали очень хорошо’.

Во всех приведённых примерах динамическое значение всплытия выражается простой формой глагола в большинстве случаев с использованием слова *об* – вода, тогда как нахождение на поверхности передается аналитической формой с результативным значением типа *руи об* / находится на поверхности. Такое разделение значений по грамматическим формам глагола неудивительно, так как в таджикском языке так же как и в русском, результатом всплытия является нахождение субъекта на поверхности воды. форма со значением ‘находиться на воде’ является субъектным результатом от глагола *шиновари кардан руи об-всплывать*. Таким образом, как и в случае с ‘течь (о воде)’ ~ ‘плыть по течению в русском языке’, полисемия ‘всплывать’ ~ ‘плавать на поверхности’ имеет метонимическую природу, так и в таджикском языке *руи об шино кардан* и *болои об харакат кардан* имеют такие же характеристики [2, с. 752].

О том, что в таджикском языке различаются ли активные, пассивные или «речные» «морские» глаголы или нет. нам предстоит выяснить, так как в аналогичных языках рассматриваемые в нашем работе мы столкнулись.

Существуют ли стандартные средства описание определенное **направление** перемещения в воде на примере *Кӯдак шино карда ба сохил расид || аз сохил|| аз дарё гузаит. Мальчик плавая приплыл к берегу/ уплыл от берега/ переплыл через реку).*

Течение воды

В таджикском языке существуют ли какие-либо из глаголов плавания, которые бы описывали перемещение самой **воды**, например: Дарё ба мальрои худ ба шимол ӯаракат мекунад. *Река течет своим ходом на юг. Вода течет из крана.* Если да, в чем отличие глаголов плавания в данном значении от общих глаголов со значением течь, литься

В данной статье встречается существительное *об* 'вода' в сочетании с часто используемые глаголами, а также его более распространенные замены *шиноварӣ* или *оббозӣ*, поскольку они применяются в зоне активного плавания. В таджикском языке для передачи более тонких лексических оттенков плавания, например 'рухнуть в волны', используются другие лексические замены – *ғутта задан*, также не свойственные именно плаванию. Такое заключение не противоречит предлагаемой теории, на которую опирается данное исследование.

В таджикском языке нет глаголов, обозначающих только активное или пассивное движение, поэтому *оббозӣ* и *шиноварӣ* переводятся одинаково – плавать.

ЛИТЕРАТУРА

1. Будагов Р.А. Слова, вещи, понятия, отношение // Введение в языковедение. Хрестоматия. Минск, 1984. - С. 154.
2. Глаголы движения в воде: лексическая типология / Ред. Т. А. Майсак, Е. В. Рахилина. М.: Издательство «Индрик», 2007. с.752
3. Солодиллова, И. А. Лексикология немецкого языка: Учебное пособие для
4. студентов III курса / И. А. Солодиллова. - Оренбург : - Изд. ГОУ ОГУ, 2004. - 114 с.
5. Ярема Е.В. Способы выражения понятия «движение» в английском и русском языках// Молодые ученые/Сборник статей АГПУ. – Армавир, АГПУ. Вып. 5, 2007. – 171-172 с.
6. Ярема Е.В. Сравнительная характеристика глагола в русском, французском и английском языках//Ж-л. «Образование - Наука - Творчество». № 5, 2005 г. – Нальчик-Армавир. - 28-30 с.
7. Croft W. Typology and universals [Cambridge Textbooks in Linguistics]. 1st–2nd edition. Cambridge, 1990/2003.

СИСТЕМА ТАДЖИКСКИХ ГЛАГОЛОВ СПОСОБА ДВИЖЕНИЯ В ВОДЕ

В статье автор провел исследование о системе глаголов движения в воде в таджикском языке. А также в ходе исследования выяснилось, что в развитие таджикского языка главного роль (основную роль) сыграл арабский язык. Автор подчеркнул, что многие слова, которые используются в таджикском языке взяты из арабского языка и они используются без вспомогательного глагола.

В статье по исследованию автора таджикский язык относится к второй (средней группе). В основном автор исследовал глаголы движение на «воде слово плавать» и «купаться», что показывает относительность к этому глаголу. В ходе исследование была выяснено, что слова «шино кардан» или «шиноварӣ» относится не только к одушевленному предмету, а также они относится к не одушевленному предмету. Другое слова «оббозӣ кардан» относится только к одушевленному предмету.

Также автор в статье исследовал другие виды глагола таджикский язык и глагол движения на воде виды примера раскрыл и показал.

Ключевые слова: вода, богатые систем, плавать, тонуть, идти под плавать на парусах, движение на судах, всплывать, нырять, глаголы плавание, глаголы способа движения, **подгрести**, погрузиться в глубину.

THE SYSTEM OF TAJIK VERBS OF MOVEMENT IN THE WATER

In the article, the author conducted a study on the system of verbs of movement on water in the Tajik language. And also in the course of the study it became clear that the main role was played by the Arabic language in the development of the Tajik language. The author stressed that many of the words that are used in the Tajik language are taken from the Arabic language and they are used without the auxiliary verb.

In the article on the author's research, the Tajik language belongs to the second (middle group). Basically, the author investigated the verbs movement on the "water word float" and "swim", which shows the relativity to this verb. During the study, it was found out that the words "шино кардан" or "шиноварӣ" refers not only to the animated object, but also to the non-animated object. Another word "оббозӣ кардан" refers only to an animated object.

Also, the author in the article investigated other types of the verb Tajik language and the verb of movement on the water types of example revealed and shown.

Keywords: water, rich systems, swim, sink, go under sail on sails, movement on ships, ascend, dive, verbs swimming, verbs of the mode of movement, rake, dive into the depths.

Сведение об авторе:

Холиков Абдулманон Юсуфович – ассистент кафедры языкознания и сравнительное типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни, Tel: (+992) 938989862.

About the author:

Kholiqov Abdulmanon Usufovich – assistant chair of linguistics and comparative typology Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ainy, Tel: (+992) 938989862.

УДК: 809.155.0+891.550 (575.3)

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР АСАРҲОИ А.САМАД

Саидова Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Лаҳҷаҳои ҷанубӣ чун забони адабӣ ҳамеша дар тараққиёту таҳаввулот мебошанд. Таҳаввулоти онҳо ба ду омил иртибот дорад, ки онҳоро мо шартан омилҳои дохилӣ ва берунӣ номидем. Омилҳои якум ба рушди ҳар як лаҳҷа аз ҳисоби унсурҳои худӣ вобаста бошад, омилҳои дуюм ба таъсири забонҳои бегона ба лаҳҷаҳои тоҷикӣ иртибот мегирад. Осори ин ду омил имрӯз дар лугати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ баръало ба мушоҳида мерасад. Дар ҳақиқат, лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар тӯли таърих, аз як тараф, аз ҳисоби унсурҳои сирф тоҷикӣ (эронӣ) рушд карда бошанд, аз дигар тараф, дар натиҷаи сар ба сар омадани онҳо бо забонҳои бегона аз ҳисоби калимаю истилоҳоти иқтибосӣ такмил ёфтаанд.

Маводи андӯхтаи мо собит месозад, ки ба лаҳҷаҳои тоҷикӣ таъсири забонҳои арабӣ, туркӣ ва русӣ аз ҳама беш аст. Н. Маъсумӣ менависад, ки «Тағйироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ мебошад, ки ин на танҳо ба воқеаи таърихӣ дар асрҳои 7-8 рӯйдодাগӣ вобаста аст, балки протсессҳои дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми давраҳои ҳаёти тореволюсионии мардуми Осиёи Миёна давом дошт» [3, с.136]. Аммо диалектизмҳои иқтибосӣ, ки аз асарҳои А.Самад ба даст овардаем, асосан ба забони русӣ дахл доранд. Сабаби ин, ба назари мо, ба ҳодисаи вуруди сели калимаю истилоҳоти русӣ ба забони адабӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ вобастагӣ дорад.

Ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтани унсурҳои русӣ ва русишуда таърихи дуру дароз надорад. Ин ҳодиса аз нимаи дуюми асри XIX оғоз ёфта, то ибтидои асри XXI давом кард. Бояд гуфт, ки калимаҳои русӣ дар аввал дар шеваю лаҳҷаҳои мавриди истеъмоли қарор гирифта, охишта-охишта тавассути асарҳои адибони алоҳида ба забони адабии тоҷик ворид гардидаанд. Дар ин бобат Ҷ.Мачидов чунин менависад: «Дар ибтидо онҳо дар муҳовара- забони зиндаи мардум ба қор бурда мешуданд, баъдан тавассути асарҳои адибони ҷудоғона ба забони адабии хаттӣ низ ворид шудан мегиранд. Аз ин ҷост, ки дар қиёфаи овозии аксари онҳо осори талаффузи забони зинда, мутобиқшавӣ ба меъёрҳои талаффузи забони тоҷикӣ баръало мушоҳида мешаванд» [2, с.115]. Ин ақида, дар ҳақиқат, дуруст аст. Диалектизмҳои русӣ, ки мо аз асарҳои А.Самад ҷамъ намудем, асосан ба меъёрҳои талаффузи соҳибони лаҳҷаҳои ҷанубӣ мувофиқат мекунанд. Бинобар он, метавон онҳоро ҳамчун моли лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ шиноخت. Масалан, калимаҳои **истакон** (стакан), **пушида** (почта), **ҷут** (счёт), **салот** (солдат), **устудент** (студент), **афтик** (аптека) ва монанди инҳоро ба ҳамин гурӯҳ метавон нисбат дод.

Чунон ки қайд гардид, адабиёти бадеӣ аз воситаҳои асосии ба меъёр даромадани диалектизмҳост. Зеро аксарияти диалектизмҳо – хоҳ худӣ бошанд, хоҳ иқтибосӣ, аввал ба адабиёти бадеӣ роҳ ёфта, сипас охишта-охишта хусусияти умумистеъмоли касб мекунанд. Сабаби ин аст, ки услуби бадеӣ нисбат ба дигар шаклҳои услубии забони адабӣ ба истифодаи унсурҳои ғайриадабӣ бештар ниёз дорад. В.Виноградов оид ба ин масъала мегӯяд: «Мавқеи адабиёти бадеӣ дар рушди забони адабӣ, пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки ба воситаи он тамоми унсурҳои забонӣ, аз ҷумла унсурҳои нав, аз санҷиш мегузаранд» [1, с.303].

Унсурҳои русӣ ба лаҳҷаҳои тоҷикӣ хусусан дар даврони Шӯравӣ бештар ворид гардидаанд. Сабаби ин дар ҳаёти мардуми тоҷик руҳ додани табодулотҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, тағйир ёфтани сохти ҷомеа ва тарафҳои наздикӣ пайдо кардани тоҷикон бо аҳолии русзабон буд. Аз тарафи дигар, рушди бемайлоии илму техника, пайдоиши қувваҳои нави истеҳсоли, ворид гардидани халқии тоҷик ба доираи сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии миллатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ раванди вуруди элементҳои русиро ба забони адабӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ пурзӯр кард. Ин манзараро Н.Маъсумӣ ба мушоҳида гирифта, менависад, ки «... бо пайдоиши предмет ва мафҳумҳои тоза калимаҳои русӣ ҳам беш аз пеш ба забони умумихалқӣ ва адабии тоҷик дохил шуда, дар таркиби луғавии забон ҳиссаи муҳимро ташкил кардаанд» [3, с.214]. Аммо мусаллам аст, ки забони иқтибосгир вожаҳои иқтибосшударо хатман бо меъёрҳои фонетикӣ, грамматикӣ худ мутобиқ месозад, ки ин як роҳи азхудшавии унсурҳои иқтибосӣ дар ҳар як забон аст. Ин рӯйдод дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ бештар ба амал меояд. Калимаҳои русӣ асосан тибқи ҳамин қоидаи маъмул

дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ ҳазм мегарданд ва хусусияти лаҳҷавӣ касб мекунад. Масалан, калимаҳои **болшавой** (большевик), **културнай** (культурный), **симонт** (цемент), **ингуруснӣ** (интересный) ва монанди инҳо, ки дар баъзе лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар асоси ҳамин қоида аз худ гардида, дар асарҳои А.Самад истифода шудаанд, имрӯз ҳамчун диалектизм шинохта мешаванд.

Нависанда диалектизмҳои мазкурро ҳамчун воситаи фардӣ кардани нутқи персонажҳо ба қалам додааст. Воқеан, дар услуби бадеӣ адабони пуртаҷриба диалектизмҳоро асосан ба хотири типӣ кардани сухани персонажҳо ва халқӣ намудани забони асар истифода мебарад.

Вожаи **болшавой** дар ҷанд ҷои романи «Гардиши девбод» дар тасвири амали носавобу бетамизонаи персонажи манфӣ- Гадо, ки солҳои аввали барқарор шудани сохти Шӯравӣ дар Тоҷикистон худро «болшавой» гуфта, мардумро бо истифода аз ифодаҳои «враг народ, кулак, вредитель» ва ғайра таҳқир мекард, мавриди қорбаст қарор гирифтааст. Ин калима, ки дар «Русско-таджикский словарь» (1985) дар шакли «большевик» оварда шудааст (с.71), дар асар дар тасвири адиб аз номи персонаж ба қор рафтааст:

Вале, ба гуфти пирон, руси болшавой ҳам нисбат ба ӯ инсони худотарс буд (с.39).

Дар ин мисол диалектизми **болшавой** вазифаи услубӣ дорад. А.Самад онро махсус бо исми рус дар алоқаи изофӣ оварда, як иборати содаи исмӣ сохтааст, ки он дар таркиби ҷумла ҳамчун воситаи услубӣ барои ифодаи муқоисаю муқобилаи ду шайъ – болшевики рус бо Гадои тоҷик истифода шудааст.

Вожаи мазкур истилоҳи сиёсӣ ва, азбаски дар забони тоҷикӣ муродиф надорад, дар давраҳои аввали Ҳукумати Шӯравӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ шаклҳои гуногуни фонетикӣ пайдо кард. Аз ҷумла, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба гунаи **болшавой** маъруф гардид. А.Самад, ки дар «Гардиши девбод» ҳодисаҳои солҳои 20-уми асри ХХ ба сари мардуми тоҷик омадаро ба қалам гирифтааст, хостааст ин калимаро дар шакли ҳамонвақтаи талаффузаш рӯйи қор орад ва ба ин восита айнияти тасвириро вобаста ба рӯйдодҳои давр дар асар таъмин созад.

Диалектизми **симонт**, ҷунон ки медронем, дар забони русӣ шакли **цемент** дорад [4, с.1191]. А.Самад онро дар маҷмӯаи «Шаҳрҳои садо» ҷанд ҷо дар мавриди тасвири фаъолияти маҳбусон, хусусан Фил-персонажи асосии қиссаи «Маҳбус» дар сохтмони биноҳои шаҳр қор фармудааст. Ҷойи истифодаи он сухани тасвирии муаллиф аст:

Баъдтар симонти шӯрида низ муҳайё гашт (с.57).

Дар нутқи худ қор фармудани шакли лаҳҷавии **симонро** нависанда аз ду ҷиҳат салоҳ донистааст: а) ҷун дар забони тоҷикӣ овози **ц** вучуд надорад, ӯ меҳаҳад, ки дар забони меъёрӣ ҳамин шакли лаҳҷавӣ (тоҷикӣ)- и он хусусияти умумӣ касб кунад; б) ба воситаи он адиб хостааст, ки рафти ҳодисаҳои тасвиршавандаро айнан ба қалам гирад ва ҳам ба забони асараш обуранги халқӣ бубахшад.

Диалектизми **културнай** моҳиятан ба бахши фарҳангии мардум дахл дорад. Муодили дурусти он дар луғат **культурный** мебошад, ки маъниаш «маданӣ, бомаданият» аст [4, с.431].

Калимаи мазкур на аз тариқи забони адабӣ, балки зимни муносибати бевоситаи аҳолии маҳаллӣ ба мардуми русзабон ба лаҳҷаҳои ҷанубӣ роҳ ёфтааст. Аз ин рӯ, дар баъзе маҳалҳо боз шаклҳои дигари лаҳҷавӣ (кутунӣ) ҳам пайдо кардааст. Вале аз ҳама муодили маъмули он, ки **културнай** аст, адиб онро дониста ҳамчун воситаи услубӣ мавриди қорбурд қарор додааст.

Вожаи **културнай** дар забони тоҷикӣ муродиф дорад. Аммо нависанда ба хотири табиӣ ва ҷолиб баромадани лавҳаи тасвир онро дар повести «Аспи бобом» дар нутқи персонаж бобои Саидахмад истифода намуда, ба ин восита нутқи ӯро фардӣ, ҷиҳати услубии забони асарро пуробуранг, муҳити зист ва як лаҳҷаи суҳбати персонажҳоро мушаххас тасвир кардааст:

Инҳо духтарҳои **културнайи** шаҳр не, ки дар гӯшашон фиш-фиш кунию гапата пазонӣ ... (с.152).

Нависанда диалектизми **културнайро** ин ҷо ҳамчун киноя дар сухани персонаж ба маънии «олуфта, гапдаро» нисбат ба духтарҳои шаҳр, ки дар тасаввури мардуми деҳ содаю зудбоваранд, ба қор бурдааст. Ба ин восита ӯ психологияи духтарони шаҳрро бо духтавроне деҳ, ки шӯху бебок ва пурғуруру саркаш буда, ҷавонон баосонӣ онҳоро ба дом афтонда наметавонанд, ба тасвир гирифтааст. Ҳадафи муаллиф аз истифодаи он хушдор додани духтарон аз пешомадҳои ҳаёт ва тарбия намудани онҳо дар роҳи зиндагист.

Диалектизми **ингуруснӣ**, ки шакли лаҳҷавии **интересный** буда, дар маънии «шавқовар, зебо, аҷоиб» ба қор меравад [4,с.356], дар романи «Гардиши девбод» дар нутқи персонаж –модари Мурод қорбаст гардидааст:

- Чӣ гуфтӣ?! **Ингуруснит** чӣ? – Модар теги нигоҳ ба қаъри чашмони писар дӯхт (с.326).

Адиб калимаи **ингурусниро**, аз як тараф, бо мақсади таъмини айнияти тасвир қор фармуда бошад, аз дигар тараф, ба хотири нишон додани ранҷиши саҳту асабонияти модар, аз он ки писараш забони тоҷикиро бо унсурҳои русӣ олууда месозад, ба қалам додааст. Дар ин замина вожаи мазкур тобиши махсуси эмотсионалӣ пайдо кардааст, ки он дар муносибати эҳтиётқоронаи

мардуми оддӣ нисбат ба забони модарӣ ва бепарвоию безътиной зоҳир намудани баъзе зиёиёни ҷавон ба он эҳсос мегардад.

Иддае аз унсурҳои русӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ зимни азхудшавӣ ба тағйироти чуқури овозӣ гирифта гардидаанд. Ба дараҷае ки дар назари аввал ҳамчун вожаҳои сирф тоҷикӣ шинохта мешаванд. Барои мисол вожаҳои **пушида**, **салот**, **чут** ва **афтикро** мегирем, ки вобаста ба ҳамин ҳодиса ба диалектизм табдил ёфтаанд. Дар асл ин диалектизмҳо гунаҳои лаҳҷавии **почта**, **солдат**, **счёт**, **аптека** мебошанд. Ҳаминро ба ҳисоб гирифта нависанда диалектизми **пушидаро** дар повараки повести «Косаи давр» маънӣ кардааст.

Диалектизмҳои **салот** ва **чут** дар «Гардиши девбод», **пушида** ва **афтик** дар «Косаи давр» кор фармуда шудаанд. Ҷои истифодаи онҳо нутқи персонажҳост.

Дар ин ду асар диалектизмҳои мазкур бо мақсади фардӣ кардани нутқи персонажҳо, табиӣ ва айнан ба қалам додани ҳодисаҳои давр рӯйи кор омадаанд:

- Ҳа шеро мома, ... **пӯшида** рафтӣ? Аз акаат ягон хату хабар ҳаст? (с.66).

- Илоҳи, умри дарозу бобаракат бинад ин духтарак ... духтур ҷеғ зад, рафта аз **афтик** дору овард- гуфт Фазилат (с.78).

Дур не, чанд сол пеш чи қадар банди худоро **салоти сурх** ... алоҳида кушту босмачиву роҳзан алоҳида (с.141).

Миёна аз ҳафт ҷо маҳкам бубанд, бачачон, қаламу дафтар, ченҷӯбу **чута** бигиру ба саҳро баро (с.146).

Бояд гуфт, ки аҳдофи адиб аз истифодаи ин диалектизмҳо бо ҳамин анҷом намеебад, балки ӯ боз ҳадафҳои дигар низ дорад, ки чанде аз онҳоро ба таври зерин баён кардан мумкин аст: а) бозгӯ намудани сатҳи саводи персонажҳо; б) мушаххас сохтани макони ҳодисаҳои баамаломата; в) нишон додани қудрати лаҳҷаҳо дар бобати ба руҳи худ мувофиқ сохтани унсурҳои иқтибосӣ.

Диалектизмҳои **истакон**, **устудент**, **урусия**, **Исталин**, **аспиронт**, **профисур**, **айропилон**, ки А.Самад дар эҷодиёти худ ҳамчун воситаи тасвир ва халқӣ кардани забони асарҳояш ба кор бурдааст, аз шаклҳои русии **стакан**, **студент**, **Русия**, **Сталин**, **профессор**, **аэроплон**, **аспирант** сар задаанд. Аз инҳо диалектизми **истакон** дар «Косаи давр», **устудент** дар «Аспи бобом», **Урусия**, **Исталин**, **аспиронт**, **профисур**, **айропилон** дар «Гардиши девбод» дар нутқи персонажҳо истифода шудаанд:

Сарсема як **истакон** об нӯшидаму ... аз паси ҳама ба кабинети офтобаки нави сарамон даромадам (с.314).

-Артистҳои ваъдагӣ, рафиқо, ҳамин **устудентакоанд** (с.155).

-*Худи амир ҳам чанд сол боз ба Урусия рафтумад дорад* (с.45).

-*Тавба, Исталин ҳам бадхоҳ доштааст?*- мепурсад Сифат (с.68).

*Меғӯянд, ки ту **аспиронти** хонда, олим шудани ҳастӣ* (с.324).

*Ошиқ шуд, дили як духтари **профисури** шаҳра ёфт* (с.333).

-*Урус **айропилон** доштаасту туфангҳои нави зӯр* (с.45).

Чи тавре ки мебинем, диалектизмҳои мазкур хушқу бетароват буда, тобишҳои гуногуни маъноию услубӣ зоҳир карда наметавонанд, аммо нависанда онҳоро, аз як тараф, ба хоҳири риояи принсипи айнан тасвир кардани нутқи персонажҳо истифода карда бошад, аз тарафи дигар, барои дақиқ нишон додани маҳали зуҳури ҳодисаҳо, макони зисту амали персонажҳо ва тарзи талаффузи унсурҳои русӣ дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба кор бурдааст.

Воқеан, А.Самад баъзе аз ин диалектизмҳоро дар тасвири худ кор фармудааст, ки ин бо мақсади тобиши халқӣ бахшидан ба забони асар ва дар ҳамин шакл умумӣ кардани онҳо дар забони меъриии тоҷик мебошад. Масалан, диалектизми **истаконро** дар маҷмӯаи «Шаҳдрези садо» ба ҳамин хотир ба қалам додааст:

Бебок даме саркашол истод, сипас ҷойи **истаконро** ба ҳалқаш рехту пурсид ... (с.12).

Аз диалектизмҳои боло танҳо **устудент** синонимии тоҷикӣ (донишҷӯ) дораду бас. Дигари онҳо дорои муродифоти тоҷикӣ нестанд, ки як сабаби дигари дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва асарҳои бадеӣ истифода шудани онҳо ҳамин аст.

Дар «Гардиши девбод» боз диалектизмҳои **сиволич** ва **искалечит** низ ба назар мерасанд, ки онҳо аз шаклҳои русии **сволочь** (нобакор, палид) ва **искалечить** (маъҷуб кардан) ба вучуд омадаанд [4, с.358, 997]. Дар маҷмӯаи «Косаи давр» калимаи **пахан** (падар), ки жаргон аст, истифода шудааст. Ин диалектизмҳо муродифҳои тоҷикӣ доранд, вале адиб ба хоҳири таъмини ҷиҳати услубии забони асар ва баровардани аҳдофи худ онҳоро дар муоширати персонажҳо –Гадо ва Раҳматшоҳ кор фармудааст:

Сиволич, **искалечит** ... мурдаат тӯмаи мору қадум, мӯру мағас, зоғу қарғас мешавад (с.155).

- Ба мӯйсафед як бор занг бизан ... Ба қадом мӯйсафед? Ба **паханаш** (с.259).

Дар мисоли якум нависанда ба воситаи диалектизми мазкур бераҳмӣ ва қабехсухании Гадо ном персонажро, ки образи типӣ буда, нисбат ба занҳо ҳамеша муносибати дағалона ва беинсофонаю бадахлокона зоҳир мекунад, нишон додааст. Дар мисоли дуюм калимаи **пахан** дар нутқи Раҳматшоҳ ба хоҳири тасвир намудани беэҳтиётӣ ҷавонон нисбат ба забони модарӣ, ки онро бо жаргонҳои нодаркори бегона олура месозад, ба қалам рафтааст.

Аз таҳқиқи мавод бармеояд, ки дар эҷодиёти А.Самад асосан диалектизмҳои иқтибосии русӣ ба қор рафта бошанд ҳам, теъдоди онҳо чандон зиёд нест. Ин аз он ҷиҳат аст, ки ӯ ҳамчун нависандаи варзида дар бобати истифода аз унсурҳои иқтибосӣ парҳезкор аст ва ҳамеша кӯшиш мекунад, ки вожаҳои сирф тоҷикӣ ва ё иқтибосиро мавриди истифода қарор диҳад, ки онҳо дар забони адабии тоҷик аллақай ба меъёр даромадаанд, ё дар арафаи ба меъёр даромадан қарор доранд. Масалан, диалектизмҳои **ҷут, симонт, истакон, кастум** ва амсоли онҳо ҳоло дар забони тоҷикӣ қариб хусусияти умумистеъмоли қасб қардаанд. Гурӯҳи дигар, аз зумраи **пахан, културнай, искалечит, сиволит** ба хоҳири иҷрои ҳадафҳои худӣ адиб ба қор рафтаанд.

АДАБИЁТ

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. М.:Гослитиздат, 1959, 656 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик/ Қ.1 Лексикология, фонетика, морфология. - Душанбе: Маориф.- 1982. - 482 с.; Қ.2 Синтаксис. - Душанбе: Маориф. - 1982. - 268 с.
3. Мачидов Х. Забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷ.1. (луғатшиносӣ), Душанбе 2007, 242с
4. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат, Душанбе 1966, 267с.
5. РТС, М., 1985, 1280 с.
6. Ҳасанов, А. А.Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахви осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ)/ А.А.Ҳасанов - Хучанд, 2003.-256 с.
7. Ҳошимов, С. Имконоти услубии ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ/ С.Ҳошимов// №3, Мактаби советӣ. Душанбе. - 1990. - С.21-32.

ЗАИМСТВОВАННЫЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.САМАДА

Значительная часть лексических диалектизмов составляют слова, заимствованные из арабского, узбекского и русского языка, которые мы называем «заимствованными диалектизмами». Заимствованные диалектизмы, которые мы отобрали из произведений А. Самада, в основном относятся к русскому языку.

Установить пути проникновения русских слов в таджикский язык – вопрос довольно несложный. Этот период начался со второй половины XIX века, и продолжался до начала XXI века.

Необходимо отметить, что эти слова в произведениях А. Самада перетерпели в соответствии с внутренними нормами говора, фонетические изменения. Например, слова профессор, студент, аптека, стакан приобрели диалектную форму профисур, истудент, афтика, истакон и.т.д.

Ключевые слова: заимствованные слова, пути проникновения, фонетические изменения.

BORROWED DIALECTICISMS IN the WORKS of A. SAMADA

A significant part of lexical dialectics consists of words borrowed from Arabic, Uzbek and Russian, which we call "borrowed dialectics". Borrowed dialectics, which we have selected from the works of A. Yes, mainly relate to the Russian language.

To establish the ways of penetration of Russian words into the Tajik language is a fairly simple question. This period began in the second half of the XIX century, and lasted until the beginning of the XXI century.

It should be noted that these words in the works of A. Da herself have undergone phonetic changes in accordance with internal norms. For example, the words Professor, student, pharmacy, glass acquired dialect form Professor, student, Africa, idol, etc.

Key words: borrowed words, ways of penetration, phonetic changes.

Сведения об авторе:

Саидова Джамила – старший преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни, тел: (+992) 915236161; 2-24-65-54.

About author:

Saidova Jamila – senior teacher in the chair of Tajik Languages of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, phone: (+992) 915236161; 2-24-65-54.

ОППОЗИЦИЯ ОДНОСОСТАВНОСТЬ / ДВУСОСТАВНОСТЬ И НУЛЕВОЕ ПОДЛЕЖАЩЕЕ

Тиханова О.В.

Московский физико-технический институт (университет)

Понятие нулевого подлежащего неразрывно связано с научными исследованиями о двусоставности / односоставности русских предложений, создателем которого является А.А. Шахматов. Он описал различные типы односоставных предложений и посвятил этому большой раздел в своем труде «Синтаксис русского языка». Он поделил все предложения русского языка на две разновидности: односоставные предложения, в которых отсутствует один из двух компонентов, на которых основывается любая психологическая коммуникация, и двусоставные предложения, в которых содержится господствующий компонент, или психологический субъект, и зависимый компонент, или психологический предикат [Шахматов 2001 С. 49].

А.А. Шахматов поделил все односоставные предложения на четыре основные категории: бессказуемо-подлежащие, сказуемо-бесподлежащие, вокативные и безличные предложения. Бесспорно эта теория оказала огромное влияние на дальнейшее развитие синтаксической науки. А.М. Пешковский разделил его взгляды и даже внес изменения в свою работу «Русский синтаксис в научном освещении» после выхода научного труда А.А. Шахматова.

В работе А.М. Пешковского отсутствует специальный раздел, который бы описывал односоставные предложения, несмотря на это он подробно описал неопределенно-личные, обобщенно-личные, инфинитивные, безличные и номинативные предложения. Заметим, что определенно-личные предложения он рассматривал как двусоставные неполные предложения, в которых опущено подлежащее.

В.В. Виноградов и Е.С. Истрина также поддержали синтаксическую идею А.А. Шахматова о грамматической односоставности / двусоставности простого предложения, которая была отражена во втором томе Академической грамматики русского языка 1954 года. Авторы Грамматики-54 подробно описали такие односоставные предложения как безличные, неопределенно-личные, определенно-личные, инфинитивные предложения и слова-предложения. Как и в работе А.М. Пешковского, определенно-личные предложения в Грамматике-54 отсутствуют, поскольку их рассматривали как неполные двусоставные предложения с имплицитным подлежащим.

Нашедшую подтверждение в Грамматике-54 идею односоставности / двусоставности использовали все авторы вузовских учебников по русскому синтаксису (Бабайцева В.В., Белошапкова В.А., Валгина Н.С., Лекант П.А. и другие), а также все школьные учебники по русскому языку содержат разделы, описывающие односоставные предложения.

Весомый вклад в изучение и описание односоставных предложений внесла В.В. Бабайцева, которая в своей работе «Односоставные предложения в современном русском языке» старалась определить место этих предложений в системе типов простого предложения. Она говорила о том, что данный тип предложений не является изолированным от остальных синтаксических конструкций, поэтому выделение их специфических особенностей возможно только через установление системных связей таких предложений с двусоставными, а также нечленимыми предложениями [Бабайцева 1968, с. 19]. Автор выделила и подробно описала семь структурно-семантических типов односоставных предложений: определенно-личные, неопределенно-личные, безличные, инфинитивные, номинативные и вокативные.

Односоставные предложения были описаны и в «Грамматике современного русского литературного языка» (1970) под редакцией Н.Ю. Шведовой. В этой книге рассматриваются четыре типа структурных схем односоставных предложений: именной, спрягаемо-глагольный, наречный и инфинитивный. Авторы Грамматики-70, отмечали, что эти типы выводятся на основе категориальной принадлежности того слова, которым организуется главный член предложения.

Отметим, что далеко не все ученые-лингвисты признавали эту идею. После выхода II тома Академической грамматики русского языка (1954) вышла в свет работа В.Г. Адмони «О двусоставности предложения» (1955), в которой автор оспаривает существование односоставных предложений, поскольку считает, что акт речевого общения по своей природе всегда двусоставный. Это значит, что языковая единица, которая оформляет акт речевого общения, должна в своей основе быть двусоставной, хотя это не всегда может получить свое четкое выражение. [Адмони 1955, с. 140]. Рассматривая анализ грамматической структуры русских предложений типа Весело, Вечереет, В.Г. Адмони причисляет их к двусоставным предложениям, объясняя это тем, что предложение морфологически двусоставное, а также говорит о том, что «двусоставность является нормальной и характерной чертой всякого предложения в русском языке» [Там же, с. 157].

В защиту двусоставности выступил также Е.А. Седельников, опубликовав в 1961 году статью «Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений», где утверждает, что предложение бинарно, являет собой синтагму, где один член выполняет функцию отождествления (подлежащее), а второй – функцию различения (сказуемое) [Седельников 1961, с. 73]. Автор делает заключение о том, что «характерной особенностью русского языка является наличие в нем таких форм и моделей предложений, в которых один из членов образующей их синтагмы представлен нулем» [Там же, с. 77]. Таким образом, он относит все русские предложения к двусоставным, оперируя понятием синтаксического нуля – нулевого подлежащего и нулевого сказуемого.

В 1966 году в книге «Языки народов СССР» был напечатан очерк М.В. Панова «Русский язык», где он впервые говорит подлежащем, выраженным нулем. Он считает, что в основе всякого предложения имеется предикативное словосочетание, которое относится к одному из двух видов: существительное в именительном падеже со спрягаемым глаголом, где один из этих членов может быть заменен нулем или инфинитив и отсутствие спрягаемого глагола [Панов 1966, с. 106]. К односоставным предложениям автор относит только инфинитивные предложения *Полно плакать! Сидеть!*, в которых он отрицает наличие связи, так как соотносительные сочетания невыполнимы. Нулевое подлежащее также не содержится в конструкции этих предложений, поскольку при инфинитиве невозможно «значимое присутствие» существительного в именительном падеже [Там же, с. 107].

Отказались от оппозиции односоставности / двусоставности и авторы Русской грамматики-80. Во втором томе в разделе «Простое предложение» автором рассмотрены перечни однокомпонентных и двухкомпонентных структурных схем предложений. А это, видимо, уже иной принцип классификации.

Отметим, что с наибольшей силой теория А.А. Шахматова о грамматической односоставности / двусоставности стала подвергаться критике в 70-80-е годы XX века в связи с интересом лингвистов к семантическому аспекту в синтаксисе.

Быгует мнение, что в синтаксисе нулевыми формами могут быть только формы сказуемого, так как только эти формы являются выразителями грамматического значения объективной модальности и синтаксического времени. С этим вряд ли можно согласиться, если рассматривать различие между двусоставными и односоставными предложениями как грамматическое. Кажется неверным ограничивать понятие синтаксического нуля только формами сказуемого, так как при наличии соответствующей оппозиции (парадигмы) нулевое выражение возможно и по отношению к синтаксическому значению лица. Чтобы признать наряду с нулевой связкой и нулевым глагольным сказуемым нулевое подлежащее, необходимо поставить вопрос о типологии синтаксических нулей в зависимости от характера парадигмы, которой этот нуль обусловлен.

Так, в одном типе объединяются нулевая связка и нулевое глагольное сказуемое, поскольку однотипны обуславливающие их парадигмы: обе парадигмы представляют собой совокупности модально-временных форм одного предложения. Нулевое подлежащее же представляет собой синтаксический нуль иного порядка, обусловленный не парадигмой форм одного предложения, а парадигмой нескольких предложений, противопоставленных по признаку синтаксического лица.

Как уже говорилось ранее, понятие «нулевое подлежащее» впервые ввел в своем очерке М.В. Панов, который полагал, что любое русское предложение, кроме инфинитивных, содержит существительное в именительном падеже и спрягаемый глагол, а на месте видимого отсутствия одного из членов появляется нулевая форма. Эта его идея распространяется и на неопределенно-личные, и на обобщенно-личные, и на безличные конструкции. По мнению автора, именно при «отсутствии» подлежащего реализуется неопределенно-личное значение глагола и всего предложения в целом [Панов 1966, с. 106].

Большой интерес вызывает статья И.А. Мельчука «О синтаксическом нуле», которая наиболее полно и основательно описывает именно нулевые подлежащие в определенных русских предложениях. Он также придерживается того принципа, что синтаксические нули должны быть изоморфны нулям на других уровнях, поэтому рассматривает их в сравнении с морфологическими нулями в силу их достаточной изученности. В своей работе он анализирует две конструкции: *Двор засыпало снегом* и *Двор засыпали снегом*, в значении которых наблюдается явное различие. В первом предложении речь идет о каких-то стихийных силах, например, о ветре, а во втором предложении действие осуществляли, безусловно, люди. Автор постулирует для этих конструкций синтаксические нули *Остихии* и *Олюди*, но уточняет, что понятия «люди» и «стихии» вовсе не дают того полного значения, которое необходимо для понимания пропозиции высказывания, а служат только для обозначения имплицитированного подлежащего в подобных конструкциях [Мельчук 1974, с. 350].

Идею нулевого подлежащего поддержал и Е.Н. Ширяев, который в своей статье «Московская лингвистическая школа и синтаксис» ввел понятия «предложение с вербальным / невербальным подлежащим». По его мнению, структурная схема предложения состоит из компонента, который выражает предикативность, и компонента, от которого зависит эта предикативность. Автор утверждал, что признание нулевого подлежащего в структурной схеме односоставных предложений избавит от оппозиции односоставности / двусоставности или переведет такие предложения в иную плоскость:

предложения с вербализованным / нулевым подлежащим [Ширяев 1990, с. 123]. Ширяев Е.Н. полагает, что необходимо рассматривать структурную схему как синтаксическую форму, так как различие структурных схем состоит не только в различии структур, но и в различии определенной семантики предложения. Так, например, предложения *Мне не хочется – Я не хочу* он рассматривает как конструкции с нулевым подлежащим и с вербализованным подлежащим соответственно. Первое предложение содержит значение «Я не хочу не по своей воле», а второе предложение имеет смысл «я не хочу по своей воле». Следовательно, разница в синтаксических значениях напрямую связана с разницей в структурных схемах.

Еще одной работой, рассматривающей нулевые подлежащие, является статья Бульгиной Т.В. и Шмелева А.Д. «Синтаксические нули и их референциальные свойства». Авторы анализируют неопределенно-личные и обобщенно-личные предложения и делают вывод, что в этих конструкциях содержатся нулевые подлежащие Ø3pl и Ø2sing соответственно: *В дверь несмело Ø3pl постучали; На деньги ума Ø2sing не купишь*.

Е.В. Падучева в работе «Неопределенно-личное предложение и его подразумеваемый субъект» говорит о том, что в русской грамматике не хватает понятия «иллокутивное местоимение» для обобщенно-личных предложений, которое обозначает говорящего или адресата, но не третье лицо. Итак, она постулирует третьеличный нуль для неопределенно-личных местоимений и иллокутивный нуль для обобщенно-личных местоимений [Падучева 2012, с.27].

С точки зрения структурного синтаксиса также рассматриваются нулевые подлежащие в работе Я.Г. Тестельца «Введение в общий синтаксис». С помощью обозначений PRO и pro, введенных в лингвистику в середине XX века зарубежными учеными-структуралистами, он постулирует нули подлежащего в некоторых русских конструкциях: [*PRO Путь*] – *здоровью вредить*. По мнению автора, малое pro на материале русского языка можно выделить в таких конструкциях как *Моросит; Вечереет* и подобные [Тестелец 2001, с. 300].

Итак, если следовать русской академической традиции и не признавать подлежащего в косвенном падеже, то идея нулевого подлежащего в некоторых односоставных предложениях нам представляется вполне здоровой и заслуживающей внимания. Рассмотрим подробнее некоторые предложения.

1. *Закроешь глаза – вся земля так и поплывет под ногами* (Бунин. Антоновские яблоки). Первое предложение традиционно представляет собой односоставную обобщенно-личную конструкцию, где наблюдается семантический перенос субъекта с первого лица на второе ради прикрытия собственных мыслей, переживаний и настроений. Именно при видимом отсутствии подлежащего и глагола в определенной форме (2 лицо единственное число настоящее время) достигается такой результат – все предложение имеет обобщенно-личное значение. Таким образом снимаются семантические и синтаксические трудности, поскольку становится понятным, к чему относится предикат и почему он стоит в определенной форме.

2. *Когда вошли в зал, там уже сиделись ужинать* (Чехов. Невеста). Вторая конструкция является односоставным неопределенно-личным предложением, в котором не вербализовано подлежащее. Именно это его «отсутствие» и глагол в определенной форме (3 синтаксическое лицо множественное число) придают всему предложению значение неопределенно-личного деятеля. С семантической точки зрения ясно, чему приписывать это значение, а с синтаксической – чем объясняется такая форма глагола.

3. *В зале треснуло* (Бунин. Баллада). Предложение традиционно относится к односоставным безличным, однако и здесь наблюдается нулевое подлежащее, которое несет в себе значение «некие стихийные силы». В подобных конструкциях сказуемое всегда стоит в определенной форме – 3 синтаксическое лицо единственное число. Следовательно, имплицитированное подлежащее и глагол в данной форме передает всему предложению определенное значение.

Приведенные примеры не являются конечным списком предложений, где можно постулировать нулевое подлежащее, если рассматривать их в структурно-семантическом аспекте (единство формы и содержания). Необходимо более детально рассмотреть такие конструкции и на наличие изоморфизма с нулями на других уровнях языка, например, нулевыми единицами в морфологии. Подводя итог, можно сказать, что идея нулевого подлежащего в традиционно односоставных предложениях – это более логичное и упорядоченное объяснение таких предложений, а также их признание снимает огромные трудности в стремительно развивающейся корпусной лингвистике, в поиске подобных конструкций в лингвистических корпусах с использованием компьютерных технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. О двусоставности предложения // Ученые записки ЛПТИИЯ. – 1955. – С. 134 – 167.
2. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1968. – 160 с.
3. Грамматика русского языка в 2-х т. / под ред. В.В. Виноградова и др. – М.: Акад. наук СССР, 1954. – Т.2., Ч. 1 – 690 с.
4. Грамматика современного русского литературного языка // под ред. Н.Ю. Шведовой. М., 1970. – 769 с.
5. Мельчук И.А. О синтаксическом нуле // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залогов. – 1974. – С. 343 – 361.

6. Падучева Е.В. Неопределенно-личное предложение и его подразумеваемый субъект // Вопросы языкознания. – 2012. – № 1. – С. 27 – 41.
7. Панов М. В. О парадигматике и синтагматике // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. — М.: Наука, 1980. – Т. 39. № 2. – С. 128 – 137.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1956. – 512 с.
9. Русская грамматика в 2-х т. / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – 710 с.
10. Седельников Е.А. Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений // Филологические науки. – 1961. – № 3. – С. 70 – 78.
11. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис. – М.: РГГУ, 2001. – 797 с.
12. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.

ОППОЗИЦИЯ ОДНОСОСТАВНОСТЬ / ДВУСОСТАВНОСТЬ И НУЛЕВОЕ ПОДЛЕЖАЩЕЕ

В статье рассматривается вопрос об односоставности и двусоставности русских предложений, анализируются основные работы лингвистов по данной теме, а также исследуются материалы, посвященные нулевому подлежащему в традиционно односоставных предложениях. В середине XX века наблюдалась тенденция рассматривать все предложения без особого учета семантики. Именно А.А. Шахматов ввел в научный обиход понятия об односоставности и двусоставности предложения. Его идею поддержали А.М. Пешковский, В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкина, Н.С. Валгина, П.А. Лекант и другие. Также понятие односоставности было отражено в Грамматике-54 Грамматике-70, во всех школьных и вузовских учебных пособиях. Однако в 70-80-е годы в связи с бурным развитием семантического направления в лингвистике камнем преткновения стали именно односоставные предложения, идея которых буквально разрушалась в связи со структурно-семантическим подходом. Впервые термин «нулевое подлежащее» использовал М.В. Панов в очерке, посвященном русскому языку в книге «Языки народов СССР». Он считал, что нулевое подлежащее нужно постулировать для неопределенно-личных, обобщенно-личных и безличных предложений. Единственными конструкциями, где он не усматривал никакого подлежащего, были инфинитивные предложения. Отказались от оппозиции односоставности / двусоставности и авторы Грамматики-80. Такие предложения рассматриваются там как однокомпонентные или двухкомпонентные, а это все-таки иной принцип классификации. Е.Н. Ширяев поддерживал идею бинарности любого русского предложения и предложил другую оппозицию: вербализованное / нулевое подлежащее. И.А. Мельчук наиболее полно проанализировал некоторые виды предложений и постулировал для них нули. Несмотря на многочисленные высказывания ученых-лингвистов о нулевом подлежащем, наука все-таки пошла по пути учения А.А. Шахматова. Но на сегодняшний день именно семантический аспект в совокупности со структурным дает ту гармонию, которая необходима для более глубокого, полного и объемного изучения языка.

Ключевые слова: нулевое подлежащее, односоставное предложение, двусоставное предложение, неопределенно-личное предложение, обобщенно-личное предложение, безличное предложение.

THE OPPOSITION OF ONE-MEMBER / TWO-MEMBER SENTENCES AND THE ZERO SUBJECT

The article discusses the issue of one-member and two-member Russian proposals, analyzes the main works of the linguists on this topic and researched materials on the subject the zero in the traditional one-member sentences. In the mid-twentieth century, there was a tendency to consider all proposals without much regard for semantics. A. Shakhmatov introduced into scientific use the concept of one-member and two-member proposals. His idea was supported by A. Peshkovsky and V. Babaitseva, V. Beloshapkova, N. Valgina, P. Lekant and others. Also, the concept of one-member sentences was reflected in Grammar - 54 Grammar-70, in all school and University textbooks. However, in the 70-80s, due to the rapid development of the semantic direction in linguistics, the stumbling block was the so-called one-component sentences, the idea of which was literally destroyed in connection with the structural-semantic approach. For the first time the term "zero subject" was used By M. Panov in the essay devoted to the Russian language in the book "Languages of the peoples of the USSR". He believed that the zero subject should be postulated for indefinite-personal, generalized-personal and impersonal sentences. The only constructions where he saw no subject were infinitive sentences. Authors of Grammar-80 also refused the opposition of one-member / two-member concept and the. Such proposals are considered there as one-component or two-component, and this is still a different principle of classification. E. Shiryayev supported the idea of binary character of any Russian sentence and proposed another opposition: verbalized / zero subject. I. Melchuk most fully analyzed some types of sentences and postulated zero subjects for them. Despite the numerous statements of scientists-linguists on the subject of zero science still went on the path of the teachings of the F. Shakhmatov. But to date, it is the semantic aspect in conjunction with the structural gives the harmony that is necessary for a deeper, complete and voluminous language learning.

Keywords: zero subject, one-member sentence, two-member sentence, indefinite-personal sentence, generalized-personal sentence, impersonal sentence.

Сведение об авторе:

Тиханова Ольга Владимировна, старший преподаватель Департамента иностранных языков Московского физико-технического института Московский физико-технического институт (университет) (141701, Московская область, г. Долгопрудный, Институтский пер., 9, E-mail: tikhanova-olga@yandex.ru)

About the autor:

Tikhanova Olga Vladimirovna, senior lecturer of Moscow Institute of Physics and Technology Moscow Institute of Physics and Technology (141701, Russia, Dolgoprudny, Institutsky st., 9, E-mail: tikhanova-olga@yandex.ru)

ЭКСКУРС В ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФИЛОСОФСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Комилов М.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Философский термин – основная часть философского языка, как одна из разновидностей научного языка. Философская терминология – совокупность терминов относительно философии, которые могут быть правилами, законами, направлениями, учения и другие понятия касающихся философии.

Основоположником традиции создания и систематизации философской терминологии таджикского классического языка является великий ученый Абуали ибн Сина (980-1037) – основоположник и главный представитель философской школы восточного перипатетизма. Ибн Сина впервые принялся за создание и упорядочение научных и философских терминов таджикского языка в своем известном произведении "Данишنامه» (Книга знаний), написанном на ясном таджикском языке, в котором классифицируются и описываются все науки того времени. Кроме того, Ибн Сина в двадцати пяти своих философских трактатах, переведенных на таджикский язык, а также продолжал традицию создания и упорядочения научных и философских терминов своего родного - таджикского языка. Абуали ибн Сина в процессе создания и упорядочения научных и философских терминов, опирался на несколько важных принципов:

Во-первых, князь философов дает терминологическое значение простым таджикским словам и в своих таджикских произведениях применяет их как научные и философские термины. Любой специалист, изучающий его таджикские произведения, особенно «Книгу знаний», без труда может обнаружить эту инициативу мыслителя.

Во-вторых, Ибн Сина дает терминологическое значение всем словам, которые широко использовались среди образованных людей, ученых и писателей, но не использовались народом, а также широко использовал их в своих научных - философских произведениях, которые были написаны на таджикском языке.

В-третьих, Ибн Сина в своем научном и философском наследии ввел большое количество терминов, которые не использовались в таджикском народном языке и авторами, которые жили до него, такие, как: чун «истодан ба худии худ» (самостоятельность), «истода ба худ» (сам по себе стоящий, находящийся в покое, спокойный) «ба хештан истодан» (быть в самом себе), «бахрапазир» (благовоспринимающий), «бахрапазириши» (благовосприятие), «безусастагӣ» (неотделимость), «пайвандпазир» (связывающийся), «пайванддор» (имеющий связь), «таркибпазир» (то, что можно делить на компоненты), «таркибпазиранда» (то, что делится на компоненты), «чузвишинос» (знающий детали), «чунбишпазир» (воспринимающий движение), «чунбиши пазируфтан» (принятие движения), «чунбишпазирӣ» (способность к движению), «чунбишидор» (движимый), «чунбиши рост» (прямое движение), «чунбиши гирд» (кольцевое движение), «илми зерин» (нижняя (элементарная) наука), «илми забарин» (верхняя (высшая) наука), «илми сипаси табиъат» (метафизика), «илми фарҳанг» (культурология), «илми миёнгин» (средняя наука), «коркуниши» (деяние), «куҷой» (местонахождение), «кайӣ» (время нахождения), «чандӣ» (количество), «чигунагӣ» (чтойность, или качество), «ҳароинагӣ будан» (многообразность), «ҳаст будан» (существование), «ҳастидеҳ» (дарующий существование) и т.д. [1, 172-349].

Ибн Сина во время создания и упорядочения научных и философских терминов использует различные способы:

Изменение лексического значения общеупотребительных слов языка и использование их в качестве термина и научно-философского понятия: *истодан- қоим будан (стоять); чигунагӣ - кайфият (состояние); бахост – билурода (по своей воле, непринужденно); бисёрӣ - касрат (множество); чандӣ - камият (количество); куҷой - айна (откуда); кайӣ - мато (когда); вазъ (ситуация); дошт - мулк*

(имение); куниси - ан янфаъил (действие); бикунадан - ан яфъал (действовал); пазиро - қобил (принимающий); пазирuftа-ҳол (положение) и др.;

Создание сложных философских и научных терминов путем синтеза и связывания между собой простых слов таджикского языка: *оинаи сӯзон* (горящее зеркало), *афкандани гумон* (устранение сомнения), *андармиёнафтада* (возникший), *андарёбӣ* (нахождение), *андарёбанда* (находящийся), *андарёфт* (находка), *андарнаёфта* (ненаходящийся), *истодагӣ ба худ* (стояние само собой), *бастанокӣ* (закрытость), *бахрапазирӣ* (принятие блага), *бахрапазирӣ* (принятие блага), *бахрапазирuftан* (принятие блага), *пора шудан* (дробление на части), *пайдосар* (явный), *пайвандпазир* (способный (пригодный) к связыванию), *пайвандпазирuftан* (принятие связи), *ҷони сухангӯё* (говорящая душа), *ҷунбишпазирuftа* (принимавший движение), *ҷунбишдор* (имеющий движение), *ҷунбишпазирӣ* (принятие движения), *ҷунбиши рост* (прямое движение), *ҷунбиши гирд* (кольцевое движение), *ҷунбанда ба хост* (самодвижущий), *дидорӣ* (очевидный), *дерҷунб* (медленно движущийся), *равиансиришти* (иметь яркую (опознаваемую) натуру), *зудҷунб* (быстро движущийся);

Создание сложных двуязычных таджикско-арабских терминов и терминообразований: *афкандани яқин* (устранение сомнения), *ҷудовазн* (отдельный вес), *ҷиҳатгир* (строящий), *ҳадди кеҳин* (малая граница (размер)), *ҳадди меҳин* (большая граница), *ҳадди миёнгин* (средняя граница (размер)), *ҳаракати рост* (прямое движение), *ҳаракати гирд* (кольцевое движение), *сарди табиғӣ* (естественный холод), *сарди нотабиғӣ* (неестественный холод), *илми ангорӣ* (наука описания), *илми барин* (высшая наука), *илми пешин* (предшествующая (изначальная) наука), *илми миёнагин* (посредственная (средняя) наука), *илми фарҳанг* (культурология, наука культуры).

Займствование и точное использование арабских терминов: *ҳикмат* (мудрость, философия), *мантиқ* (логика), *қазия* (суждение), *қиёс* (аналог, сопоставление), *истинтоҷ* (выведение), *истинбот* (доказательство), *тамсил* (образ), *бурҳон* (аргумент), *далел* (факт, довод) *ҳуҷҷат* (документ, подтверждающий акт), *сиёсати мудун* (городская (гражданская) политика), *мадинаи фозила* (добродетельный (справедливый, совершенный) град), *мадинаи зола* (несправедливый (несовершенный, порочный) град) и т.п.

В целом, «Книга знаний» Ибн Сины и сегодня может служить фундаментом для развития структуры современных философских терминов. В результате ознакомления с этими терминами мы убедимся в том, что некоторые способы словообразования современного таджикского языка, например, образования философских терминов с помощью суффиксов и префиксов, имеют древнюю историю в таджикском языке. Нижеперечисленные философские термины извлечены из «Донишнома», доказывают вышесказанное: *азалӣ* (вечный), *айнӣ* (объективный), *андарвақт* (сари вақт) (своевременно), *андакӣ* (камӣ) (незначительность), *андарёбанда* (дарккунанда, донанда) (познающий), *андарёфт* (идрок) (восприятие), *андарёфтан* (идрок кардан) (воспринимать), *андарёфти амалӣ* (практическое восприятие), *андарёфти ақлӣ* (умственное восприятие), *андарёфти назарӣ* (теоретическое восприятие), *андарёфти ҳиссӣ* (чувственное восприятие), *андарнигаристан* (таваҷҷӯҳ кардан, диққат додан) (обращать внимание), *андаррасидан* (тасаввур кардан) (предполагать), *андешиа* (фикр) (размышление), *андоза* (размер), *ақлӣ* (умственный), *баниҳоят* (маҳдуд) (ограниченный), *баробар* (мусовӣ) (равный), *бас* (кофӣ) (достаточный), *беҳад* (бескрайний), *бурҳони ҳастӣ* (доказательство бытие), *гавҳар* (вещество), *гавҳарӣ* (моддият) (материальность), *гармӣ* (жара), *гирдӣ* (доираи ақлӣ) (круглость), *гувоҳ* (далел) (аргумент), *гуна* (хел, тарз, ранг, сифат) (вариант) (вид, способ, цвет, качество), *дарозӣ* (длина), *дурустӣ* (ростӣ, сиҳатӣ) (правильность), *зиндагӣ* (жизнь, существование), *мумкинӣ* (вероятность), *мутагайирношаванда* (тагайирнопазир) (неизменяемость), *мутақадимӣ* (аввалият) (первичность), *натиҷаи пешин* (первый результат), *нахустин* (первый), *нағзи табиғӣ* (ҳамворӣ) (ровность), *некбахтӣ* (счастье, удачливость), *нестӣ* (несуществование), *нодидорӣ* (донистанашаванда, абстракт) (непознаваемость), *номаълум* (сабабнадошта) (неизвестный) – *итқловн*; *номаҳсу* (эҳсоснашаванда) (неощутимый), *номувофиқ* – (неподходящий), *номумкин-ул-вучуд* (невозможности), *номунқасимӣ* (тақсимопазирӣ) (неделимость), *номутанҳой* (беинтиҳой) (бесконечность), *нопайваста* (зайримуттасил) (неритмичный), *нопайдо* (номавҷуд, нобуда) (нереальный, несуществующий), *норавиан* (неясный), *норост* (неровный), *норостӣ* (неровность), *носоз* (неудобный), *нотамомӣ* – незаконченность – *incompleteness*; *ноҷисм* (зайриҷисм) (невещественность) и т.п.

В создание и упорядочение философских персидско - таджикских терминов, также внесли вклад соратники Шейхурраиса - его ученики Абу Убайд Джурджани и Ибн Зайло, которые переводили некоторые его произведения с арабского языка на персидско-таджикский язык. Другие ученые, которые переводили произведения Ибн Сины и последующих мыслителей с арабского языка на персидско-таджикский язык, также внесли огромный вклад в создание и упорядочение научных и философских терминов таджикского языка.

Значительный вклад в обогащении и систематизации философской терминологии таджикского классического языка, после Ибн Сины оказал другой известный таджикский средневековой мыслитель Насир Хусрав Кубадияни (1003 – 1088 Юмгон). Продолжая терминотворческую традицию Ибн Сины и

других своих предшественников, Насир Хусрав в своих поэтических произведениях и философских трактатах, особенно в «Зод-ул-мусофирин» (Припасы пугников) и «Джомеъ-ул-химатайн» (Свод двух мудростей), вводил большое количество новых философских терминов и таким образом значительно обогатил лексический и философский фонд таджикского классического языка: *афзоянда* (умножающийся), *амрпазир* (послушный), *андаркашанда* (притягивающий), *андаркашида* (притяженный), *борикандем* (тонкомыслящий), *баршаванда* (становящийся), *банохост* (внезапность), *буянда* (обоняющий), *падидоранда* (проявляющий), *чароичуъй* (поиск причин), *чорачуъй* (поиск меры), *замони диранг* (время ожидания), *зеридан* (снисхождение), *суратпазир* (способный к приобретению формы), *илмпазир* (способный к приобретению науки), *корпазир* (работоспособный), *мардуми ибтидоъй* (примитивные люди), *ночойгир* (не вмещающий), *ногузаранда* (непроходящий), *нафси сухангуъй* (говорящая душа), *нурпазир* (светопринимающий), *нурдиҳанда* (светящий, светоизлучающий), *ҳастии аввал* (первосущий), *ҳасткунанда* (создатель) и т.п. [4]. Не будет преувеличением, если скажем, что Насир Хусрав путем использования в своих произведениях многочисленных слов таджикского языка в качестве терминов для выражения специальных философских значений и понятий, оказал большое влияние на развитие научно-философского аспекта таджикского языка и сделал его более способным и готовым для выражения новых научно – философских смыслов и понятий. Однако следует отметить, что Насир Хусрав усилил тенденцию арабизации философской терминологии таджикского языка, что являлся требованием эпохи всеобщего господства арабско-исламской религиозной культуры во всех сферах духовной и материальной жизни.

В целом «Джомеъ-ул хикиматайн» и другие философские произведения Насира Хусрава содержат огромное число научно-философских и религиозных терминов, которые по своей структуре делятся на простые, производные и составные и многие из них сегодня используются современными таджикскими философами: *ақл* (ум), *ақлӣ* (умственный), *ақли кулли* (всеобщий разум), *ақли фаъол* (активный разум), *анвори фалакӣ* (небесный свет); *бонг* (сигнал, звук), *ҳайат* (астрономия), *хайру шар* (добро и зло), *абадӣ* (вечный), *замонҳои кулли* (всеобщие времена), *навъ* (вид), *чизҳои басоит ва мураккабот* (простых и сложных вещей), *сифоти хос* (хусусияти хос) (специфика), *фуруд омадан* (спускаться), *мавҷуд* (существо), *иллат* (причина), *сонъ* (создатель, эпитет Бога), *қувват* (сила), *ҷавҳари рӯҳонӣ* (духовная субстанция), *ҷинси табиъӣ* (природный род), *ҳадди нур* (граница света), *олам* (мир), *сояи замин* (тень земли), *фалак* (небо), *ҳаракати фалак* (движение небо), *ҷисми нуронӣ* (духовное вещество), *маркази олам* (центр мира), *ҳарорат* (температура), *ҷисмҳои маъданӣ ва наботию ҳайвонӣ* (минеральные, растительные и животные тела), *ҳадди бонг* (граница сигнала), *ҳадди табиат* (граница природы), *буҳор шудан* (испаряться), *нафси ҳиссӣ* (чувственный дух), *нафси ҷузъӣ* (неразделимый дух), *ҷасад* (тело), *ҳадди лафз* (граница слова), *сухани рост* (честное слово), *ҳақиқати дунё* (истина мира), *бақои нафс* (сохранение духа), *охират* (конец света) и т.п.

Традиция создания и систематизации научно-философской терминологии таджикского классического языка, начатое Ибн Синой, а затем продолженное последователем Князем философов и Насира Хусрава, также был продолжен известным философом тринадцатого века Афзалуддина Кашани. В своих произведениях, которые были написаны на персидско - таджикском языке: «Мадорич- ул-камол» (Ступени совершенства), «Роҳи анҷоми нома» (Книга о конце пути), «Соз ва пиroyаи шоҳони пурмоя» (Украшения (добродетели) мудрых царей), «Аразнома» (Трактат об акциденциях), «Човидоннома» (Трактат о вечности), «Янбуъ-ул-ҳаёт» (Источник жизни), «ал-Муфид» (Книга о полезном), «Минҳоч-ул- мубин» (Путь к тайному (Таинственный путь)), «Мабодии мавҷудот» (Основы существования), «Рисолаи нафс» (Трактат о душе), Афзалуддин Кашани, продолжая указанную традицию Ибн Синой и Насира Хусрава, не только внес значительный вклад в обогащение и совершенствование научно-философской терминологии таджикского классического языка, но также впервые ввел в оборот многие изящные термины, созданные на основе использования традиционных путей словообразования и терминообразования таджикского классического языка: *омехтағӣ* (помесь), *ачроми ситехрӣ* (небесная сфера), *андешагар* (мыслитель), *ангезиши* (раздражение), *бохирад* (разумный), *бастағӣ* (зависимость, связанность), *бехирад* (неразумный), *пояндағӣ* (устойчивость), *паҷсуҳанда* (ищущий), *пинҳонӣ* (скрытость), *пайдоӣ* (явность, очевидность), *ҷони гӯё* (говорящая душа), *ҷузғавҳар* (не сущее), *ҷунбиши баҳост* (вольное движение), *ҷунбандаи баҳост* (вольновдвижущий), *хиради сухангуъӣ* (говорящий разум), *хосторӣ* (устремленность), *донистағӣ* (известный, опознанный), *донииҷуъӣ* (изучение знаний), *душворёб* (труднодостижимый), *пероя* (украшение), *рустанӣ* (растительное), *сухангуъӣ* (говорение), *суратнамоӣ* (формообразование, материальное воплощение), *фарзонағӣ* (премудрость), *оғаҳӣ* (осведомленность), *ёбандағӣ* (находчивость), *коргар* (активность, влияние), *коргарӣ* (влияние), *коҳонидан* (ослабление, умаление), *кардағӣ* (пассивность), *гунҷой* (вместимость), *гавҳари гавҳарон* (основа основ (первопричина)), *мояи мояҳо* (источник источников), *мояи нахустин* (первоисточник), *ногӯё* (неговорящий), *нопайдоӣ* (невидимость), *ноёбандағӣ* (неизвестность), *нафси рӯянда* (растительная душа), *неруманд* (сильный), *ёбандағӣ* (постижимость), *ёфтан* (постижение, восприятие) и т.п. Если такой способ создания и упорядочения философских терминов, которой был начат Ибн Синой и продолжен Насир Хусравом, Афзалуддином Кашани

продолжался бы, то вероятно сегодня мы имели бы полный набор таджикских философских терминов. Но в последующем периоде средневековья, исламская культура покорила все народы Ирана, Бактрии, Хорезма и Бухары, арабский язык постепенно стал языком науки и международных отношений и в этих регионах, и почти все философы и учёные писали свои произведения на этом языке. В таких условиях способы создания и упорядочения научных и философских терминов подвергались серьёзным изменениям: увеличивалась тенденция использования арабских научно-философских терминов в произведениях таджикских мыслителей. Особенно ярко эта тенденция прослеживается в трудах ученого и философа тринадцатого века Насриддина Туси (1201-1274). Он в свыше ста своих произведениях написанных на персидском - таджикском языке, не говоря уже о его арабских произведениях, которые охватывали все науки его времени, использовал именно такой способ создания и упорядочения научных и философских терминов своего родного языка с помощью заимствования готовых терминов с арабского языка. Тенденция применения научно-философских терминов арабского языка со стороны Насриддина Туси и последующих средневековых таджикских мыслителей имела некоторые причины. В течение более семи веков социального, политического, научного и культурного сотрудничества персов и арабов, философские, научные и культурные термины и лексический состав наших языков приближались друг другу. Можно констатировать, что Насриддин Туси в своих произведениях как «Асос-ул-иктибос» (Основы заимствования), «Макулоти ашара» (Десять катеогории), «Исботи Вочиби» (Доказательство необходимого), «Хайр ва чабр» (Добро и Зло), «Дар қисмати мавҷудот» (О делении существа), «Оғоз ва анҷом» (Начало и конец), «Чавоби масъалаи Асириддини Ибҳарӣ» (Ответ на вопрос Асириддина Ибхари), «Фи нафс ва-л-исбот» (О душе и доказательстве), «Дар неъматҳо ва хушиҳо ва лаззатҳо» (О благах, радостях и наслаждениях), «Ахлоқи Носирӣ» (Насирова этика), «Насихатнома» (Наставление), «Русуми подшоҳони қадим ва тарзи гирифтани молиёт» (Обычаи древних царей и способы взимания имущественного налога) и др., основывался и опирался на эти исторические требования, с этой же точки зрения, значительно совершенствовал терминологию практической и теоретической философии таджикского классического языка. В этом смысле, Насриддин Туси в своих многочисленных научных произведениях, которые написаны на его родном языке, успешно выполнил свою патриотическую задачу. Особенно, огромную пользу его произведения могут оказать каждому тому, кто хочет с новой точки зрения модернизировать математическую, природоведческую и экологическую терминологию современного таджикского языка.

В создании и упорядочении философских терминов таджикского языка, также весомый вклад внес Кутбиддин Ширази (1237-1310) – автор книги «Дурат – ут – тодж» (Жемчуг короны), которая полностью посвящена вопросам образования и просвещения. В этом произведении он стандартизирует термины теоретической и практической философии, а также философии религии. Это же способ создания и упорядочения философских терминов персидско – таджикского языка, также продолжался в произведениях последующих ученых, таких как Джалалуддин Давани, автор произведения «Ахлоқи Чалолӣ» (Джалолова этика), Фаяз Лахиджи - автор «Гавҳари мурод» (Жемчуг цели), Хади Сабзавари – автор «Асрор-ул-хикмат» (Философские тайны).

Кроме вышеуказанных и других прозаических философских произведений, фундаментом для современных философских терминов таджикского языка также могут служить многочисленные поэтические произведения средневековых персидско-таджикских поэтов-мистиков. Например, ««Qasidai Abulhaysam»- (“Касыда Абулхайсама”) - лучший образец философской поэзии. Недатированное произведение, оно принадлежит перу Абулхайсама Джузджани. Касыда задумана в форме философских вопросов, где автор стремится ответить на поставленные им вопросы в форме поэзии:

Su'al kardam, qasdam az in ta'annut nest,
Zi bahri faida ovardam in buzurg nisor (ЖН, 28).

“Спросил я, но у меня нет желания к придирчивости,
Для принесения пользы я принес этот дар”.

Однако смерть Абулхайсама не позволила ему самому ответить на поставленные вопросы. После его смерти к его ученику бинни Сурх Нишапури, затем Носири Хусрав написали подробный комментарий к этой касыде» [3, 180-185].

В этой касыде большинство философских терминов имеют арабское происхождение: *мудрик* (постигающий), *идрок* (познание), *бурхон* (доказательство), *азал* (извечность), *абад* (вечность), *истихбор* (осведомленность), *аввалият* (первичность), *кул* (целое), *чузв* (часть) и т.п.

В ней также встречается немало исконных персидских философских терминов: *тан* (тело), *чон* (душа, дух), *рувон* (душа), *гавҳар* (субстанция), *осмон* (небо), *замин* (земля), *хонаи хуришед* (стоянка Солнца), *хонаи моҳ* (местонахождения Луны) и т.п.

В итоге, персидско- таджикские мыслители в течение IX-XIX и начале XX веков, создали совершенную систему философской терминологии персидско - таджикского языка, которая могла выразить тонкие, абстрактные и конкретные философские значения и понятия. В течении многих веков, вплоть до Великой Октябрьской социалистической революции, терминология таджикского языка была

разработана лишь в некоторых областях, преимущественно в таких как: исламская теология, мусульманское право, философия, филология, медицина, биология, математика и астрономия.

В течение новой эры - во времена существования Советского Союза, в состав которого в качестве одной из пятнадцати равноправных союзных республик входил нынешний Таджикистан, существовала возможность для дальнейшего совершенствования их и широкого применения указанных способов в целях создания и упорядочения научно-философской терминологии современного таджикского языка. Однако официальная позиция Советского Союза, направленная на формирование философской, научно-технической терминологии национальных языков советских народов на основе философской, научно-технической терминологии русского - международного языка, не позволяла реализовать эту возможность. Так как, согласно бытовавшему и господствовавшему в том периоде мнению теоретиков советской коммунистической идеологии, в будущем местные языки должны были исчезать и вместо них должны были появляться региональные языки, а затем, по течению времени региональные языки тоже исчезают, и после этого формируется единый всемирный язык, в котором ключевое место занимает философская, научно-техническая терминология русского - международного языка. Поэтому, в советский период в таджикском языке и других национальных языках советских народов широко использовалась философская, научно-техническая терминология русского языка. В результате, в первом издании "Русско - таджикского словаря философских терминов", который был напечатан в 1966 году, девяносто процентов философских терминов таджикского языка были заимствованы из русского языка [5].

Таким образом, после победы Великого Октября, с одной стороны, под влиянием советской идеологии происходило отчуждение современных национальных языков советских народов, в том числе таджиков от их средневековых основ, с другой стороны, создавались исключительно благоприятные возможности для всестороннего развития национального литературного языка. Усилиями ученых и писателей создается ряд таджикско-русских и русско-таджикских словарей, положивших начало планомерному развитию лексикологии современного таджикского языка. В настоящее время, когда Таджикистан стал независимой страной, мы должны тщательно рассмотреть и проанализировать вопрос создания и упорядочения научно - философских и технических терминов национального языка и полностью восстановить культурную подлинность и оригинальность таджикского языка.

Важным шагом в данном направлении является издание нового "Русско - таджикского словаря философских терминов" [2], в котором девяносто пять процентов подобных терминов русского - международного языка представлены на таджикском языке [2, 11]. Для достижения этой цели авторы указанного словаря использовали богатые ресурсы философской терминологии, которые были созданы на протяжении две тысячи лет в истории таджикской философии. В случаях, когда эквиваленты подобных терминов русского - международного языка не существовали в таджикском языке, они создали их в соответствии с традиционными распространёнными правилами словообразования и терминообразования таджикского языка. Также, в некоторых случаях авторы указанного словаря дословно переводили русские - международные термины, а в ограниченных случаях, когда с одной стороны, не существует таджикский эквивалент русского - международного термина, а с другой стороны, его дословный перевод не представляется возможным, они сохраняли оригинальную версию.

Таким образом, в отличие от словаря, который был опубликован во время светского союза, новый словарь состоял преимущественно из таджикско-персидских философских терминов, в нём встречаются мало заимствованных терминов. В нём нашли своё возрождение многие научно-философские термины, созданные и использованные Ибн Синою и другими вышеупомянутыми средневековыми таджикско-персидскими мыслителями. Кроме того, авторы указанного словаря при его составлении часто опирались на богатый опыт средневековых таджикских мыслителей по созданию и систематизации научно-философских терминов что особенно ярко наблюдается в их отказе от иноязычных заимствований и выборе научно-философских языка терминов непосредственно из лексического фонда таджикского и создании новых терминов через использование традиционных путей словообразования таджикского языка. В результате, перед нынешним и будущими поколениями таджикских ученых и научных исследователей открылись новые перспективы для совершенствования и модернизации научной терминологии современного таджикского языка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абуали ибн Сина. Книга знаний//Абуали ибн Сина. Памятник. Второй том. Душанбе, 2005. - С. 172-349; Предисловие Словаря Деххудо. Тегеран, 1373.
2. Диноршоев М. Д., Диноршоева З.М. Луғати русӣ ба тоҷикии истилоҳоти фалсафа (Русско-таджикский словарь философских терминов. Душанбе, 2016.
3. Мирзо Хасани Султон (Султонов М.Б.), Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии, Душанбе: Дониш, 2008. – С.180-185.
4. Насир Хусрав. Полное собрание философских и религиозных сочинений. Второй том. Душанбе, 2003.
5. Осими М., Бачаев М., Диноршоев М. Луғатирӯсӣ-тоҷикии терминологияи философия (Русско-таджикский философский словарь). Душанбе, 1966.

ЭКСКУРС В ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФИЛОСОФСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье предлагается краткая история происхождения философских терминов в таджикском языке. В нём определены некоторые персидско-таджикские мыслители и учёные, которые внесли большой вклад в развитие создания и упорядочения философских терминов, также отмечается ряд событий игравших немаловажную роль в обогащении философской терминологии таджикского языка.

Ключевые слова: термин, способ, сложный термин, лексическое значение, философский термин, создание и систематизации философской терминологии, способ создания и упорядочения философских терминов.

EXCURSUS TO THE HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF TAJIK PHILOSOPHICAL TERMINOLOGY

The short history of origin of philosophical terms is provided in this article. Also, it is identified some thinkers and scholars who made a major contribution to the development of creation and ordering of philosophical terms, as well as, it covers a few events that played a great role in the enrichment of Tajik language philosophical terms.

Keywords: term, way, compound term, lexical meaning, philosophical term, creation and ordering of philosophical terminology, way of creation and ordering of philosophical terminology.

Сведения об авторе:

Комилов Мирато Миршаробович - старший преподаватель английского языка факультета английского, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел.: (+992) 93 869 95 66. Email: miratokomilov@yahoo.com

About the author:

Komilov Mirato Mirsharobovich - senior English teacher in the Department of English Language, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, Tel.: (+992) 938699566. E - mail: miratokomilov@yahoo.com

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ ВА МАӢНОИИ НОМВОЖАӢОИ НУЧУМӢ ДАР АШӢОРИ АБДУРАӢМОНИ ӢОМӢ

Кудратова Б.А.

Мақтаб-интернети миёнаи махсуси мусиқии ҷумҳуриявӣ ба номи З.Шаҳидӣ

Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ӣомӣ (1414 -1492) аз зумраи адибони шинохта ва сермахсули адабиёти форсии тоҷикӣ ба шумор рафта, тӯлии умри бобаракати худ ба мо-баъдинагон мероси гаронмояи адабию илмӣ ба ёдгор гузоштааст. Ӣои таъкид аст, ки дар бораи ин адибу мутаффакир ва мероси адабиву илмӣ ӯ аз замони зиндагонияш то ба рӯзгори мо мақолаву рисола, ишораҳои хурду бузург, тадқиқотҳои зиёде рӯи қор омадаанду минбаъд ҳам омӯзишу пажӯҳишҳо идома хоҳанд ёфт. Ин ба он маъно аст, ки дар ҳар даври замон вобаста ба талабот ва раванди он ба эҷодиёти адибон муроҷиат хоҳанд кард.

Мероси илмиву адабии Абдурахмони Ӣомӣ гуногунрангу пурмухтаво буда, бо забони гуворо, ғайӣ, ширин, фасеҳ, халқӣ ва барои хосу ом фаҳмо эҷод гардидаанд. Вай ҳамчун як чеҳраи саррофи сухан дар истифодаи санъатҳои бадеӣ ва истеъмоли вожаҳои хушоҳанги форсии тоҷикӣ, ибораю таъбирҳои мардумӣ, мақолу зарбулмасалҳо, номвожаҳои улуми замон ва ғайра барои рангину намакин баромадани осори бадеияш хастанапазирона қор гирифтааст. Барои ин мебояд, ки боре ба девонҳо, маснавиҳои “Ҳафт авранг”, “Баҳористон” ва дигар офаридаҳои қилқи сеҳрангези ӯ муроҷиат намуду итминони қомил ҳосил кард.

Ба қавли муҳаққиқи рӯзгору осори Мавлоно Ӣомӣ А. Афсаҳзод дар истифодаи забон, асосан ба талаботи сарфу наҳви забони адабии асри ХУ-и тоҷик риоя қунад ҳам, истеъмоли калимаҳои хушоҳанг, ибораву таъбириҳои рехтаи халқӣ ниҳоят ва борикбин аст. Шоир сухани худро чунон обураниг медиҳад, ки хонанда воқеаву ашхоси тасвиршударо бемалол мебинад, ин нодирақорӣ, ки асосан ба қушода шудани афкори ботинӣ, барҷаста тасвир шудани симоҳои офаридашуда, нишон додани нобаробариҳои иҷтимоӣ, зебо гардидани сухан, барангехтани шавқи хонанда нигаронида шудааст [1, с. 128], забони ашъорашро аз забони гуфтугӯии халқ дур набурда, онро ба намунаи забони ширину гувории зиндаи тоҷикӣ, ки то қунун бо тамоми бузургӣ дар таҳаввул аст, табиқ намудааст. Бояд гуфт, мо дар ин мақола наметавонем дар бораи тамоми паҳлуҳои хунару маҳорати адабии Мавлоно Ӣомӣ дар эҷоди бадеӣ қазоват намоему хулосаҳои дарқорӣ барорем.

Мавлоно Абдурахмони Ӣомӣ вобаста ба сохту мухтавои ашъораш ва маъниофаринӣ дар баробари истифодаи бемайлон аз забони равон, санъатҳои лафзӣю маънавии адабиётмон аз номвожаҳои ҷуғрофӣ монанди Рум, Юнон, Турон, Лубнон, Эрон, Ӣом, Ӣирот, Ӣаргард, Маққа, Мадина, Ӣинд ва ғайра, номвожаҳои асотирии мардумони форситабор, монанди Рустами Дастан, Сухроб, Ӣотам, Юсуф, Зулайҳо, Лайлӣ, Маҷнун, Ширин, Исо, Сулаймон, Билқис ва ғайраҳо,

номвожаҳои афсонаву ривоятҳои динӣ, монанди Одаму Ҳавво, Тӯфону Нӯҳ, Дами Исо, АсоиМусо, Тубо, Оташи Намруд, Шофетӣ ва ғайра, номвожаҳо барои истифода аз рӯйдодҳо ва шахсони таърихӣ Афлотун, Фағфур, Ҳокон, Санҷар, Маҳмуд, Аёз, Халлоҷ, Ҳасану Хусайн, Султон Хусайни Бойқаро ва ғайра, номвожаҳо аз воқеаҳои фарҳангӣ, монанди Анварӣ, Рудақӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, ХусравиДехлавӣ, Ҳоча Ҳофиз, Мавлоно ҶалолуддиниБалхӣи Румӣ, Авесто, Монӣ ва ғайра, номвожаҳои нучумӣ монанди Моҳ, Муштарӣ, Хуршед, Офтоб, Гови фалак, Зухра, Уторид, Ноҳид, бурҷҳои осмонӣ ва ғайра огоҳона истифода намудааст. Вобаста ба мақолаи мавриди назар О.О. Маҳмадҷонов дар китоби тадқиқотии худ “Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии Водии Ҳисор” хулосаи ҷолиб дорад, ки навиштааст: “Воқеан, то имрӯз оид ба номвожаҳои ҷуғрофӣ мавзӯҳои алоҳидаи Тоҷикистон як силсила рисолаҳои илмиву таҳқиқотӣ ва асру мақолаҳои илмӣ-оммавӣ ба нашр расидаанд, ки ҳар кадомашон ба таҳлилу баррасӣ ва ҳаллу фасли ҳамаҷонибаи масоили мухталифи топонимияи маҳалҳои гуногуни ҷумҳурӣ бахшида шудаанд” [2, с. 9]. Вале аз ин нигоҳ ба номвожаҳои дар осори бадеии адибони классиқамон умуман тавачҷуҳ нарафтааст ғӯем, хато нахоҳем кард. Дуруст аст, ки ин номвожаҳо бештар ба таври умумӣ дар бахши адабиётшиносӣ монанд ба сифати санъати талмех мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ба таҳлилу луғавӣ ва маъноии онҳо бошад, ҳанӯз диққат дода нашудааст. Ва ин моро водошт намуд, ки ба таври мухтасар дар як мақолаи унвонҷӯӣ доир ба номвожаҳои нучумӣ дар ашъори Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ истода гузарем, зеро дар бораи тамоми номвожаҳои дар осори шоир омада мулоҳизаронӣ намудан вақт ва фурсати зиёду қору пайқори дигарро металабад.

Тавре ишора рафт, Мавлоно Ҷомӣ барои бо либоси шиная оро додани мероси адабии худ аз тамоми имконотҳои забонии замонаш устокорона истифода намудааст, бад-ин васила тавонистааст омӯхтаҳои андӯхтаҳои худро моҳирона ба қор барад. Яке аз инҳо огоҳии тамоми доштани ӯ аз илми нучум ва тасивури доштаи ӯ аз пешиниёни баннӣ-башар дар бораи пайдоиш, сохти қайҳону сайёраҳо, ситораҳо ва ҷойгиршавии онҳо дар осмони беқарон мебошад. Ва ҷои таъкид аст, ки дар мавриди истифодаи истилоҳоти нучумӣ ва сипехршиносӣ шоир аз маъноии кулли онҳо истифода нанамуда, онҳоро, ки поёнтар хоҳем дид, ҳар кадомро вобаста ба мазмуни мундариҷаи осораш маҷозану талмехан қор фармудааст. Ин тарзи истифодабарии маъносозӣ ба Мавлоно Ҷомӣ имтиёз додаанд, ки забони осораш ва баёни андешаҳоиаш ғанитар гарданд.

Меоем ба асли мақсад ва маънии луғавии худӣ калимаи “Нучум”-ро дар- меёбем. Калимаи нучум ҳам дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [5, с. 881] ва ҳам дар “Фарҳанги осори Ҷомӣ” [3, с. 502] як хел ва ин тавр омадааст. «Нучум наҷм; нучуми собиту сайёр, нуч, ситораҳои беҳаракат ва ҳаракаткунанда, ситора ва сайёраҳо». Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ ба ин маънӣ гуфтааст;

*Гарчи омад ситоҳи ӯ бисёр,
Чун нучуми савобити сайёр.*

Ҳар ҳар ду луғатномаи зикршуда ба сифати шоҳид ҳамин байти Мавлоно Ҷомиро иқтибос кардаанд.

Дар забоншиносии мо дар бораи сохтори топоним ва микротопонимҳои тоҷикӣ, ташаккули топонимияи таърихӣ бисёр минтақаҳои Тоҷикистон, хусусиятҳои онҳо қорҳои зиёде анҷом ёфтаанд [2, с.206-225] ва боз ҳам омӯзиши ин номвожаҳо идома дорад. Аммо номвожаҳои нучумӣ ва қайҳонӣ, онҳоро низ инсонҳо дар тӯли таърихи дароз ва омӯхтаву андӯхтаҳо номгузорӣ шудаанд, чизе ба назар намерасад. Осмон, Замин, Қайвон, Хуршед, Офтоб, Моҳ, Зухал, Зухра, Муштарӣ, Сурайё, Суҳо, Сухайл, Парвин, Уторид барин номҳо, ки маншаи луғавию маъноӣ доранд, дар баробари дар сари худ истиклолияти забонӣ доштан, барои ифода намудани қирмҳои муайяни осмонӣ дар адабиёт мавриди истифодаи бадеӣ қарор гирифтаанду забони осори бадеиро ғанӣ ва ҳунари маъноифарии эҷодқорро афзудаанд. Мо инро дар мисоли ашъори Мавлоно Ҷомӣ то ҳадди имкон ба мушоҳида гирифтаем.

Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ вобаста ба сохту мухтавои асари бадеияш ва рангинбаён намудани забони офаридаҳоиаш дар баробари истифода аз имкониятҳои васеи забон аз номвожаҳо ё истилоҳоти нучумӣ низ қор гирифтааст, ки чанде аз онҳоро ба риштаи таҳлил мекашем.

1. **Муштарӣ**-номи бузургтарин сайёраи манзумаи Офтоб-Юпитер, ки онро Бирҷис ва Хурмуз низ меноманд. Муштарӣ дар фалак ё осмони шашум ҷойгир аст ва ситорашиносони қадим онро муборак шуморида, Саъди Акбар ва Қозии фалак ҳисоб кардаанд. Ҷомӣ дар достони ‘Лайлӣ ва Маҷнун’-и худ ҷое сифати зебоии Лайлиро қарда, номвожаи «Муштариро» ин тавр мавриди истифода қарор додаст:

*То бурд ба сӯи хонааш роҳ,
Дидаш буруни хайма чун Моҳ.
На Моҳ, ки Меҳри оламафрӯз,
На Меҳр, ки оташи ҷаҳонсӯз.*

*Маҳхулаву Муштарихамоил,
Хуришиямуму паришамоил. [9,226]*

Дар ин ҷо дар баробари истифода шудани номвожаи “Муштарӣ”, ҳамзамон аз чирмҳои осмонӣ номҳои “Моҳ”(Моҳтоб), “Меҳр”(Офтоб) ёд гардида, ба сифати ҳусну ҷамоли Лайли омадаанд.

2.Зухал - номвожаи нучумӣ буда, номи дигараш сайёраи Кайҳон, ки бар фалак ё осмони ҳафтум ҷой дорад ва онро мардум “Наҳси Акбар” низ ном мебаранд. Дар достони “Хирадномаи Искандарӣ” ин номвожа чунин истифода шудааст.

*Зи Кайҳон бисе беитар айвони ӯ,
Зухалтайкарон гаита дарбони ӯ. [9, с. 276]*

Ин ситораро мардум барои он “Наҳс” гуфтаанд, ки гӯё ба сарашон бадбахтиро бадтолеъӣ меорад. Бад-ин маънӣ, ки таъсири бади ситораҳо гӯё сабаби бадбахтии мардум аст. Маъноӣ вожаи “Зухалпайкар” бошад бузургҷусса, қавихайкал, тануманд, аз ҳад зӯр, боқувват, қавибозу. Дар ин маврид Мавлоно Ҷомӣ посбони дари подшоҳи шаҳрро дар қуввату зӯр ба ситораи Зухал монанд намуда, ҳамзамон аз санъати талмеҳ кор гирифтааст.

Мавлоно дар чанд маврид аз ситораи Зухал –Кайвон ёд кардааст:

*Зи Кайвон бартар аст айвони васлаш,
Хуш он мурге, ки ӯро парру бол аст. [6, с.235]
Ба ҳафтум коҳ чун наълайн судаш,
Зухал ҳал ёфт ҳар мушиқ,ки будаш. [3, с.274]*

3.Зухра–ё сайёраи Ноҳид (Аноҳита). Онро “Саъди Аасғар” низ меноманд. Мардум ин ситораро “Мутриби фалак”, “Зухраи чангӣ”, “Лулии фалак”, “Зухраи барбатнавоз” низ хондаанд ва олиҳаи зебоӣ, суруду рақс ва хушиву хурсандӣ шуморидаанд. Зухра аз равшантарину дурахшонтарин ситора ба шумор меравад. Аз ин нигоҳ, онро Зухраи заҳро низ мегӯянд. Мавқеи ҷойгиршавии Зухра дар Осмон бурчи мизон аст. Зухра нисбат ба Замин баъд аз Уторид қарор гирифтааст. Мавлоно Ҷомӣ дар достони «Саламон ва Абсол» фармудааст:

*Нақти Абдол аз замири ӯ бишуст,
Меҳри рӯи Зухра бар вай шуд дуруст. [8, с.237]
Мисоли дигар низ аз ҳамин дoston:
З-он ҳақимаи васфи ҳусни Зухра гуфт,
Қард ҷонаширо ба меҳри Зухра ҷуфт.
То ба тадриҷ ӯ ба Зухра орамид
В-аз гами Абсолу шиқи ӯ раҳид. [8, с.245]*

Дар ин мисолҳои овардашуда дар навбати аввал ҳамоно ситораи Зухра дар назар дошта шуда бошад, дар навбати сонӣ номи занест, ки раққоса будаву Хоруту Морут шефтаю шайдо ва ошиқи ӯ будаанд. Ба ин маънӣ Мавлоно Ҷомӣ мегӯяд:

*Чу руҳсат ёфт ҳамчун Зухра раққос,
Даромад шодмон дар хилвати хос. [3, с. 275]*

Дар ривоятҳо омадааст, ки гӯё “Зухра” дар байни мардум замоне раққоса ва дар чангнавозӣ устои машҳур будаву дар базмҳо табъҳоро болида медоштааст. Боре ӯро мардум меранҷонанд ва ӯ гӯё ба Осмон парвоз карда, ба сифати ситора мегардаду дар Осмон мемонад, ки ин чандон ба ҳақиқат монанд нест, вале ситорае, ки хеле равшану тобон аст, ахтаршиносон ба хотири ин “Зухраи” чангӣ, «Зухра» ном ниҳода буданд.

Дар заминаи вожаи “Зухра” Мавлоно Ҷомӣ ҳамчунон вожаи мураккаби “Зухрачабин”-ро сохтааст, ки маъноӣ базеб, хушрӯ, зебо, соҳибҷамолро дорад:

*Ҳавои мутрибигулҷухра кун, ки гӯи чанг,
Ба дастии зуҳрачабинон аҷаб диловез аст. [5, с. 212]*

4.Парвин - вожаи нучумӣ буда, номи шаш ситораи хурде, ки дар як ҷо ҷамъ шуда, дар Осмон ба бурчи Сарв дохил мешаванд . Он асосан дар айёми зимистон дар аввали шаб, намоён мешавад. Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар ашъораш аз номвожаи нучумии “Парвин” бо маъноҳои гуногун хеле зиёд истифода бурдааст. Монанди киноя аз оби дида, дандон, намоён кардани дандон, ҷамъ омадан, қатраҳои об ва ғайра. Масалан:

*Зад маҳи рӯи ту хирман, фалак аз мазраъи хеш,
Гӯ ба дони маҳи нав хӯшаи Парвин бидарав. [7, с.315]*

Дар ин ҷо “Хӯшаи Парвин” гуфта шоир ҳам шаш ситораи хурдро, ки якҷоя Парвин номида мешаванд, дар назар дорад. Номи дигари “Парвин” «Сурайё» мебошад, ки Мавлоно Ҷомӣ ин номвожаи нучумиро, ки муродифи «Парвин» аст, ба кор бурда, ашъори худро аз нигоҳи забон ва ҳусни баён рангину хотирнишин сохтааст. Мисол:

*З-ашуку оҳам дар Заамину Осмон расвои шик,
Чун кунам, к-он то саро в-ин то Сурайё меравад. [6, с. 436]*

Мавлоно Ҷомӣ баъзан киноятан вожаи «Парвинниқд»- ро ҳам офаридааст, ки мурод аз касе, ки гарданбандаш аз сангҳои қиматбаҳо иборат мебошад.

Масалан:

*Назму насраи бин ,ки тиндори дабири чарх кард,
Иқди Парвинро дар аснои Банотуннаъш чо. [5, с.56]*

5. **Суҳо** - номи ситораи бисёр хурд дар Банотуннаъш, (номи галаситорае, ки онро ба тоҷикӣ Хафт Додарон мегӯянд), ки паҳлуи ситораи дувум ва се ситораи байнаш меистад ва тезии назарро ба он меозмоянд.

Мисол:

*Пире, ки дар изофаи нур Офтобу Моҳ,
Пеши замири анвари ӯ камтар аз Суҳост. [6, с.43]*

Мисоли дигар:

*Хусрави гозӣ музӣ мулку дин - Султон Ҳусайн,
Он ки пеши талъатаи Ҳуршедро қадри Суҳост. [10, с.24]*

Дар ин байт шоир сифати зоҳирии султони вақт Ҳусайн Бойқароро намуда гуфтааст, ки талъати шоҳ он қадар гарму назаррабост, ки аз Ҳуршед ҳам болост ва пеши талъати шоҳ “Ҳуршедро қадри Суҳост”.

6. **Суҳайл**-вожаи нучумист. Номи яке аз ситораҳои дурахшон дар қисми ҷанубии Осмон, ки шабҳои охири тобистон намудор мешавад. Онро Суҳайли Яманӣ низ меноманд. Мавлоно Ҷомӣ онро ба таври зайл истифода намудааст:

Як хулқи хуш зи ҳар кӣ бибинӣ тисанд кун,

Юмни Суҳайл шуд санади давлати Яман. [6, с.55]

Чои дигар Мавлоно вожаи Суҳайлро ин тавр овардаву маънӣ сохтааст:

Лаъли сероби ту раҳианда Суҳайлест,ки дод,

Гавҳари ашқи маро партави он ранги ақиқ. [6, с.58]

7. **Уторид** - ин ҳам аз вожаҳои нучумӣ буда, дар сайёраи Тир, Меркури, ки дар илми ҳайат, яъне илм барои ҳисмҳои осмоншиносӣ ва ситорашиносӣ онро дабири фалак меноманд. Дар ашъори Абдурахмони Ҷомӣ ба ин номвожаи нучумӣ метавон дучор омад.

Мисол:

В-аз он чо шуд ба болотар сабукҳез,

Уторидро ба фарқи сар аторез. [4, с.217]

Дар тасвири шоир ситораи Уторид дар ҳайати нучуми дорои чою мақом, баландмартаба, баланддараҷа, баландпоя, олиқадр, олимақом пуришукуҳ аст, ки ӯ вожаи мураккаби “Уторидҳашмат”- ро ба ин мазмун сохта мегӯяд:

Даромад ногаҳон аз дур чу моҳе,

Уторидҳашмате, хуршедҷоҳе. [4, с. 217]

Илова бар ин ҳама дар эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ номвожаҳои нучумӣ ба ин ё он муносибате, бештар дар муқобилаву муқоиса ба симоҳои офаридааш истифода гардидаанд, ки пажӯҳиши ҳамаҷонибаи онҳо дар баҳо додан ба забони ашъори шоир муфид буда, қори муфассали минбаъда доништа мешавад.

Ниҳоят бояд гуфт, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар осораш бо бинишу дониши фарох ва диди амиқи эҷодӣ ба ҳама ашъи дунё таваҷҷуҳ намуда, забони баёни осорашро ганӣ, пурбор ва хотирмон сохтааст. Истифодаи номвожаҳои нучумӣ дар ашъори масуф ҳаёлотӣ ӯро рангину ширин сохтаанд ва хонандаро во медоранд, ки каме ҳам бошад ба андеша фуру равад, фикр кунанд, кӯшиши ба умқи маънии офарида бирасад. Ин дар адабиётшиносӣ талмехан овардани номвожаҳои нучумӣ аст, ки назари адабиётшиносонро меҷӯрад.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, Аълоҳон. Достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Абдурахмони Ҷомӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. –Душанбе: Дониш, 197. -240 с.
2. Маҳмадҷонов О.О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор / Олимҷон Обидҷонович Маҳмадҷонов. -Душанбе : Шучоён,2010. -228 с.
3. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ.Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1/Амон Нуров. –Душанбе, 1983.-536с.
4. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2 / Амон Нуров. –Душанбе,1984. -608 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд.-Москва;Советская энциклопедия. Ҷилди 1,1969. -952с.;ҷилди ду ,1969. -950 с.

6. Чомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди якум. Фотиҳат-уш-шубоб / Абдурахмони Чомӣ. Ба чопхозиркунанда Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 950 с.
7. Чомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди дуюм. Фотиҳат-уш-шубоб / Абдурахмони Чомӣ. Ба чоп хозиркунанда Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 576 с.
8. Чомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди сеюм. Силсма-лат-уз-заҳаб, Саломон ва Абсол, Тулфат-ул аҳрор. Ба чоптайёркунандагон К. Айни, А. Зухуриддинов. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 288 с.
9. Чомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди панҷум. Лайли ва Мачнун, Хирадномаи Искандарӣ. Ба чопхозиркунанда Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 384 с.
10. Чомӣ. Осор. Дар ҳашт ҷилд. Ҷилди шашум. Воситат-ул-иқд, Девони сонӣ. Ҳозиркунандаи чоп Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 560 с.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ И СМЫСЛОВОЙ АНАЛИЗ АСТРОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПОЭЗИИ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Мавляна Нуриддин Абдурахман Джамӣ (1414-1492) является великим поэтом и мыслителем таджикско-персидской литературы 15-ого века, оставивший в наследство множество художественных произведений. Для сочинения своих известных музыкальных стихов и эпос и создания многочисленных ярких образов он мастерски использовал свой родной таджикско-персидский язык. В настоящей статье речь идет об астрологических терминах и их использовании в поэзии Абдурахмана Джамӣ. В своих стихотворениях и поэмах великий поэт часто употребляет такие астрологические термины, как Муштари (Юпитер), Зухал (Сатурн), Зухра (Венера), парвин (Плеяды), Сухайл (Канопус), Уторид (Меркурий) и в зависимости от содержания своих произведений придавал им новые значения. Изучение данной темы представляется важным для дальнейшего всестороннего анализа богатого наследия великого поэта.

Ключевые слова: *Абдурахмана Джамӣ, астрологические термины, поэзия, содержание, Муштари (Юпитер), Зухал (Сатурн), Зухра (Венера), парвин (Плеяды), Сухайл (Канопус), Уторид (Меркурий), образ, культура речи.*

LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF ASTROLOGICAL TERMS IN THE POETRY OF ABDURAHMAN JAMI

Mavlyana Nuriddin Abdurahman Jami (1414-1492) is a great poet and thinker of the 15th century of Tajik-Persian literature, who left many works of art inherited. He used his native Tajik-Persian language for composition his famous music and epic poems and creation numerous vivid visualities. This article deals with astrological terms and their use in the poetry of Abdurahman Jami. In his Poe poetry and poems, the great poet often uses such astrological terms as Mushtari (Jupiter), Zuhal (Saturn), Zuhra (Venus), Parvin (Pleiad), Suhail (Canopus), Utorid (Mercury) and depending on the content of his works gave them new meanings.

The study of this topic is important for further comprehensive analysis of the rich heritage of a great poet.

Keywords: *Abdurahman Jami, astrological terms, poetry, content, Mushtari (Jupiter), Zuhal (Saturn), Zuhra (Venus), Parvin (Pleiad), Suhail (Canopus), Utorid (Mercury), visuality, culture of speech.*

Сведения об авторе:

Кудратова Бунафша Абдунабиевна – Государственное учреждение «Республиканская средняя специальная музыкальная школа-интернат имени Зийодулло Шахиди», преподаватель Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Фирдоуси 29/1. кв 15. Телефон: (+992) 938024004. E-mail: qudratovabunsha@gmail.com

About the author:

Kudratova Banafsha Abdunabayevna -Moscow Institute of Fine Arts "Ziyodullo Shahidi" specialties of republican music, address: 734019, Republic of Tajikistan, g. Dushanbe city 29.06. sq. 15. Phone: (+992) 938024004. E-mail: germanovabunsha@gmail.com

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЯ ДВУХВАЛЕНТНЫХ ГЛАГОЛОВ ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЯ, ОЩУЩЕНИЯ, ВОСПРИЯТИЯ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Юлдашева У.И., Мавлонбердиева О.Э.

Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

Любая классификация проявляется весьма условной и относительной по семантическим признакам. Это обуславливается главным образом многозначностью и многообразием речевой функции глаголов.

Несмотря на это, хотя бы попытаться рассмотреть мельком глаголов по значению представляется возможной. По изучению семантики грамматической категории и семантики предложения плодотворно

работали такие ученые как В.В. Виноградов, Васильев Л.М, С.Д. Кацнельсон, В.А. Белошапкова, Н.Ю. Шведова и другие.

Однако обобщающих публикаций по лексической семантике отдельных частей речи пока ещё мало, да и те, как правило, страдают неполнотой фактического материала. А без них, по-видимому, невозможно осуществить монографические описания всей лексико-семантической системы русского языка [Васильев. Л.М, 1918, 20-22].

Классифицируя объекты и их сочетания в разноструктурных языках, в работе в основном анализируются синтаксические связи объектов с глаголом при переводе объектов в сопоставляемых языках. Особенно интересной в этом отношении оказывается ещё мало изученная проблема связи обязательной и необязательной глагольной сочетаемости с различными грамматическими категориальными значениями глагола, например, видом, залогом и другими.

Глаголы волеизъявления, с одной стороны, близки к глаголам ощущения, а, с другой, - к ощущениям, каких либо внутренних потребностей организма, связанные со стремлением удовлетворить их, а стремление – это уже акт воли. Глаголы волеизъявления (желания) сближаются с глаголами чувства, обозначающими различные привязанности и склонности человека, (*увлекаться, любить* и т.д.) Все примеры взяты из словаря русского языка. – М.: Русский язык, 1985. Т. 1 – 699 с.

Самое общее значение ‘ощущать потребность в чем, изъявить свое желание’, выражаются, например, в словосочетаниях: *овладеть вниманием слушателей - тингловчиларнинг диққатини чулғаб олмоқ* $V_f+N_5+N_2$.

Заинтересовать. *Вы очень заинтересовали меня своими рассказами- промолвила она.* [Тургенев, Накануне.] $V_f+N_2+N_5$. *Сиз мени уз ҳикояларингиз билан қизиқтириб қудингиз деди у.* Глаголы ядерным значением **мучить**.

Затерзать- *замучить, измучить.* V_f до $N_2+N_2+V_f+N_5$. *Могут до смерти нас затерзать пустяками. Бизни булмагур нарсалар билан ўлғунимизча азоблашлари мумкин.* [Винокуров, Могут до смерти...]

Донять – ‘вывести из терпения, не давая покоя’: $N_1+V_f+N_2+N_5$. *Он донял меня своими вопросами. У савол беравериб мени безор қилди.*

Осадить. *Оживленная воспоминаниями она осадил дядю Акима вопросами. Тирилган хотиралари билан у ҳадеб сурайвериб Аким тогани жонига теғди.* [Григорович, рыбками]

Почувствовать- отнестись с некоторым сочувствием к кому-либо, чему-либо. *Почувствовать беду друга. Уртоғини гамига ҳамдардлик билдирмоқ.*

3) поступить подобно кому-либо или согласно чему либо. *Последовать совету врача. Врач маслаҳатини бажармоқ. (Врач маслаҳатига амал қилмоқ).*

Глагол **овладеть** обозначает разные семантические признаки в зависимости от окружения, от ситуации, от участников ситуации т.е. актантов.

Исходное значение этого глагола «взять силой» «захватить». Например: *Дубровский, овладев бумагами Француза, смело является к Троекурову.* $N_1+V_f+N_5+N_5$. *Дубровский Француз қозғаларини кулига қиритгандан кейин, Троекуровга қўрқмасдан қўринди.* [Пушкин, Дубровский.]

А переносное значение этого глагола «придать чему-либо нужное желательное направление». Например: *Овладеть вниманием слушателей* $V_f+N_5+N_2$. *Тингловчиларни диққатини чулғаб олмоқ*, т.е. ‘завоевать не силой, а мастерством говорящего, интересным выступлением рассказчика’.

Глагол **«овладеть»** в переносном значении в узбекском языке выражается наречие+глагол. *чулғаб+олмоқ.*

Заинтересовать- возбудить, чей либо интерес, внимание, любопытство.

Букреева заинтересовала неизвестная ему грустная песня. $N_2+V_f+N_3+N_1$. (Тервенцев. Огненная земля.) *Букреевни унга номаътум гамгин қулиқ қизиқтириб қўйди.*

Глаголы *затерзать, донять, осадить* по своему семантическому признаку близки друг к другу, хотя они целиком вытекают из различных существительных, с которыми они сочетаются, сами же глаголы имеют одно и то же значение «волеизъявления».

Глаголы: *воспитать, установить, наплевать: Воспитать борцами за свободу.-Озодлик руҳида тарбияламоқ.. Боготенко ходил на кладбище и установил оградку вокруг могилы.* [Ананьев, Межа]. *Боготенко гуристонга бориб, қабр атрофини уради.*

Глагол *вять* обозначает ‘носиться, распространяться в воздухе’: *От гряд веяло запахом вскопанной земли. жуўқлардан янги ҳайдалган ерни ҳиди келар эди.*

Двувалентным глаголам с ядерным значением «касаться», «трогать» и их синонимы: *изучать, ущемить, строгать, потрогать ласкать* свойственно двойное управление.

1. *Софья сидела у пианино и тихо касалась клавиш тонкими пальцами. София пианинони ёнида утириб нозик бармоқлари билан охиста пианино тугмачаларини чертарди.* [Горький, Мать.]

2. *Кусты яблони касались ветвями стекол маленьких окон. Олма бутаси шоҳлари кичкина деразаларнинг ойнасига теғиб турарди.* [Морковь, Строговы.]

3. **Строгать.** *В деревообделочном цехе парень строгает фугунной доске. Дурадгорлик цехида йиғит*

тахталарни тиларди.

4.Шупать. Саперы деловито ищали миноискателями улицы и дома. (Галин. Годы нашей жизни). $N_1+V_f+N_5+N_4$. Сапёрлар мина қидирувчи асбоблар билан куча ва уйларни текиширадилар. [Гальин, Годы нашей жизни.]

5.Ущемить. К нему подошел Тавля, ущемил двумя перстами нос жениха... $V_f+N_5+N_2$. У Тавляни ёнига келиб, икки бармоги билан куёвини бурнини чимчилади. [Помяловский, Очерки Бурсы.]

6.Ласкать. Детей он ласкал бережными прикосновениями.. [Горький, В. И. Ленин] У болаларни эхтиёткорона эркаларди.

Как видно из примеров, структура предложения в узбекском языке несколько отличается от русского языка. При наглядных примерах обнаруживается, что глаголы в узбекском языке передаются осложненными сказуемыми: *сущ+глагол, глагол+глагол*.

Двубъектные глаголы со значениями ощущения, восприятия и представления

При классификации по семантике двубъектных глаголов обнаружилось, что глаголы ощущения с двумя объектами встречаются не часто. Это объясняется тем, что глаголы ощущения обозначают отражение в сознании биологически обусловленных сигналов о внутреннем состоянии организма.

По наиболее общему значению 'испытывать какое-либо ощущение вызываемое как внешними, так и внутренними стимулами' объединяются глаголы *ощущать, испытывать* и их синонимами *предчувствовать, - чувствовать, воображать* (что-либо предстоящее), *предвкушать- предчувствовать* (что-либо приятное). В функции прямых дополнений при этих глаголах выступают обычно названия ощущений или объект ощущений. *Я чувствую холод. Я ощущаю боль.*

Двубъектные глаголы со значением восприятия и представления составляет небольшую группу, т.е. это глаголы с валентными распространителями

Глаголы восприятия в отличие от глаголов ощущения и желания обозначают отражение сознанием человека внешней среды, свойств и предметов внешнего мира. Одни из них указывают на восприятие, осуществляемое с помощью определенных органов чувств.

Общее перцептивное значение «воспринимать (кого - что-либо) тем или иным способом: посредством органов чувств, мыслью или интуицией» имеют глаголы *воспринимать, принимать слухом, улавливать*. Этим глаголам свойственно двойное управление: *воспринимать кого что, чем-либо* и трансформации типа. *Своим слухом он улавливает малейший шорох. У майин иштирлашларни ҳам илгай оларди.*

Нами отмечены следующие слуховые двубъектные глаголы: *слушать - тингламоқ, прислушаться - диққат билан кулоқ солмоқ, выслушать - охирчага эшитмоқ послушать- эшитиб турмоқ. Прислушаться к советам друга. - Дустини маслаҳатини инобатга олмақ.*

Очень близкая к рассмотренной группе с идентифицирующим значением 'воспринимать кого, что-либо, органами чувств или мыслью в результате сосредоточивания своего внимания на объектах восприятия' включает результативные глаголы *замечать, разглядывать, примечать и их синонимы осязать* (перен); *усматривать, уценивать, углядеть, замечать (заметить)* в результате наблюдения, *следить в процессе наблюдения* по значению 'активно осуществлять процесс восприятия посредством органов чувств'. Для моделирования используется широко распространённая модель предложения V_f (глагол)+ N_4 (сущ.вин. падежа)+ N_1 (имен. падежа)+ N_2 (родит. падежа)+ N_3 (дат.падежа)+ N_5 (твор.падежа)+ N_6 (предложного падежа).

Следить. Я стал следить полет коршунов над лесом $N_1+V_f+N_4+N_4$ +над N_5 . Мен калхатларининг парвозини кузата бошладим. $N_1+N_2+N_3+V_f$. [А. Н. Толстой, Катенька.] Глагол **упереться** глазами со значением – 'смотреть неотрывно в упор широко раскрытыми глазами (обычно от удивления, страха, злости и т.п)': *Генерал так уперся глазами в дерзкого прапорицка. $N_1+V_f+N_5+V N_4$. Генерал курс прапорицкка кузларини қадади.* [Л. Толстой, Война и мир.]

Глагол *выглядывать*, разговорный *высматривать*- 'смотреть время от времени, высовываясь из какой либо преграды': *Высмотрел я место себе под мельницу. $V_f+N_1+N_4+N_3$ +под+ N_4 . Мен узимга тегирмон тагидан жой кузлаб қуйдим.* Опорное слово *осматриваться* содержит в своем значении и объектную и обстоятельственную семы. Это обуславливает возможность их употребления в двучленных конструкциях типа: *Он смотрел все вокруг себя. $N_1+V_f+N_4+N_2$. У уз атрофига қаради.*

Вместо названий лица (агенса) в позиции формального подлежащего при глаголах данной подгруппы часто стоят слова *глаза, взор, взгляд*. Например: *Он пронзил меня своим взглядом. $N_1+V_f+N_4+N_5$. Его взгляд пронзил меня. У мени нигоҳи билан тешиб юборди. $N_1+N_5+V_f$*

Объект слухового восприятия требует такие падежные формы: *что? о чем? Кого? Студенты слушали лекцию о Пушкине.. $N_1+V_f+N_4+N_6$ Талабалар Пушкин ҳақида лекция тингладилар. N_1+N_3 (ҳақида)+ N_3+V_f*

В таких высказываниях главное внимание сосредотачивается на процессе восприятия, а не на его объекте, хотя он и подразумевается.

Поскольку глаголы *слышаться, послышаться* связаны причинно-следственным отношением с глаголами звучания (*слышится то, что звучит*).

Противоположенное значение «делать не слышным» имеют глаголы *глушить, заглушить*.

Например: *Прибой глушил нас всех раскатами.* $N_1+V_f+N_4+N_5$ *Тулқинлар бизни шовқини билан қар қилаёзди.* $N_1+N_3+N_3(билан)+V_f$

Глагол восприятия *показать* требует позиции объекта и допускает позицию адресата: *Он показал нам свою честность.* $N_1+V_f+N_3+N_4$ *У бизга узини ҳалоллигини намоиш этди* $N_1+N_4+N_3+V_f$

Итогом элементарных процессов мышления результатом, так сказать, первого этапа переработки ощущений и восприятий в нашем сознании являются представления. Глагол *представить* имеет в нашем случае 4 и 5 значений этого глагола: *Отец представил гостя Софье.* $N_1+V_f+N_4+N_3$ [И. Гончаров, Обрыв.]. 4 значение *познакомил.* *Отам меҳмонини Софьяга таништирди.* $N_1+N_3+N_4+V_f$ К глаголам представления, объединенным общим значением 'уметь хранить в сознании результаты, образы чувственной деятельности' относятся ядерные члены группы *представлять* что-либо, *иметь представление* о чем-либо и их синоним *воображать*. Наглядные примеры показывают, что глагола *воспринять*, *ощущать* в узбекском языке выражаются сложным сказуемым, то есть $N+V_f$ (дееприч.).

По семантическим особенностям двубъектные глаголы в русском и узбекском языках требуют распространения одними и теми же актантами.

Оба языка различают значительно отличающиеся способы и средства грамматического оформления ядерного и зависимых компонентов в структуре конструкций с двувалентными глаголами.

Выявляются различные способы грамматического и семантического соответствия двубъектных глаголов в русском и узбекском языках: двувалентные глаголы в узбекском языке могут передаваться одновалентными глаголами. Различия обусловлены разным грамматическим оформлением валентно зависимых объектов в сопоставляемых языках. При этом реализация той или другой морфологической формы для выражения семантико-синтаксических позиций двубъектного глагола в сопоставляемых языках не всегда равнозначна, а в некоторых случаях даже не равноценна. При этом, как нам кажется, наблюдается определенная закономерность в обусловленности грамматической передачи конкретных семантических признаков в узбекском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизов А.А. сопоставительная грамматика русско-узбекских языков. – Ташкент, 1960. – С. 48–49.
2. Апресян Ю. Д. Опыт описания значения глаголов по их синтаксическим признакам // Вопросы языкознания. 1965 №5. – С.51-54.
3. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. – М.: Наука, 1967. – 251с.
4. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика – М.: Наука, 1974. – 367с.
5. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. М., Высшая школа 1977 – 248 с.
6. Васильев Л.М. Семантические модели предложения в сб.: Исследования по семантике. – С.108.
7. Васильев Л.М. Семантика русского глагола - М.: Наука, 1981. – 184 с.
8. Кацнельсон С.Д. К понятию типа валентности. // Вопросы языкознания. 1987. №3
9. Шведова Н. Ю. Существуют ли все-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения? – В.Я., 1968. № 2.
10. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1985. Т. 1 – 699 с.
11. Русско-узбекский словарь. – М.: 1954. – 758 с.

Условные символы.

глагол (Vf). Другие лексемы, выступающие в качестве дополнения, можно использовать в модели фразы знак плюс.

Например: просить друга о помощи V_f+N_4+ о N_6 просить кого? О чем? $V_f+N_2+N_4$ глагол+род.п.+вин.п и т.п.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И МОДЕЛИРОВАНИЯ ДВУВАЛЕНТНЫХ ГЛАГОЛОВ ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЯ, ОЩУЩЕНИЯ, ВОСПРИЯТИЯ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются разные научные выводы и точки зрения на лексико-семантическую и сочетаемостную потенцию глагола. Выявляются основы существования, влияния языковых элементов русского языка как иностранного языка в узбекских школах. Показывается одна из основных функций валентности глагола, анализируются модели двубъектных глаголов в русском и узбекском языках. В примерах отражаются способы передачи русских двубъектных глаголов в сопоставительном плане.

Подчеркивается, что дифференциальная характеристика валентности русского и узбекского языков помогает обнаружить общие и частные черты в их семантике и функциях.

Указывается, что валентность, сознательно рассматриваемая в широком - семантическом и синтаксическом смысле, представляет собой как семантические, так и синтаксические выявления открытых позиций, а также их синтаксических заполнений.

Ключевые слова: валентность глагола, семантика, моделирования, разноструктурные языки, двубъектные глаголы.

SEMANTIC ANALYSIS AND MODELING OF TWO-VALENT VERBS OF EXPRESSION, FEELING, PERCEPTION AND REPRESENTATION IN RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES

In this article the different scientific conclusions and point of views are reviewed on lexico-semantic and compatibility of potential verb. The basis of existence and the effect of Russian language elements as a foreign language in Uzbek language schools are revealed. One of the main function of verb valency, the two-object verbs are analyzed in Russian and Uzbek languages. The examples reflect the methods of Russian two-objects verbs translation in comparative plan.

Its underlined that the differential character of Russian and Uzbek valency assists to find general and particular traits in their semantic and functions.

Its indicated that valency is consciously examined in wide semantic and syntactic meaning which represents as syntactic identification/detection of open positions, and as well their syntactic filling.

Key words: verb valency, semantic, modeling, different structural languages, two-object verbs

Сведения об авторах:

Юлдашева Умида Ибрагимовна – доцент кафедры современного русского языка и общего языкознания, факультет русской филологии. Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова

Мавлонбердиева Отунной Эгамердиевна – доцент кафедры современного русского языка и общего языкознания, факультет русской филологии. Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова

About the authors:

Yuldasheva Umida Ibragimovna - associate professors of the department of modern Russian language and general linguistics, faculty of Russian philology. Khujand State University named after academician B. Gafurov

Mavlonberdieva Otunoy Egamerdievna - associate professors of the department of modern Russian language and general linguistics, faculty of Russian philology. Khujand State University named after academician B. Gafurov

ЗАБОН ВА САБКИ БАЁНИ МИРСАД-УЛ-ИБОД»НАЧМУДДИНИ РОЗӢ

Содиқова Р.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Гафуров

Ҳар рисолаи илмӣ баёнғари навъи сабк аст ва истифодаи бамавриди луғоту таркибот, рамзу роз, ҷобачоӣҳо ва тағйири маънӣ хоси ҳунармандон аст, чунонки устод Шамисо гӯяд, «Хунарманд касест, ки мухайял, тасвири ва отифӣ меандешад ва мебинад ва баён мекунад» [9;17].

Начмиддини Розӣ бидуни тардид, яке аз ин гуна ҳунармандон аст, ки бо офаридани осори арзишманди адабию ирфонӣ, махсусан забон ва тарзи баёни “Мирсад-ул-ибод” аз ҳунари суҳанварии ӯ дар илми баён шаҳодат медиҳад.

Дарвоқеъ ин китоб аз назари таърихи таълифи нахустин таҳрири он дар соли 618х/ 1221м., яъне дар давраи ҳамлаи муғул ба анҷом расидааст. Аз назари шеваи суҳан низ ин китоб ба ҳеч як аз осори қарни баъд шабоҳате надорад ва баръакс ба шеваи қарни дувоздаҳум ва ҳатто охири қарни ёздаҳум рост меояд. Бинобар ин ҳангоми ба дигар китобҳои илмӣ назар меафканем, аксари ин асарҳо ба шевае аст, ки истилоҳан онро насри фаннӣ номидаанд.

Дар насри фаннӣ лафз роҳи итноб, яъне роҳи дароз қардани суҳанро мегирад ва маънӣ ба борики мегарояд ва аз қасрати такаллуф гоҳе суҳан ба сурати насри манзум ё шеъри мансур дар меояд. Адабиётшинос Мирзоев С. дар партави андешаи устод Баҳор бамаврид навиштааст, ки “нахустин китобе, ки дар таърихӣ адабӣ форсӣ аз эҷозӣ қадим ба итноби ҷадид гаравидааст, “Калила ва Димна” – и Абулмаоли Насруллоҳ ибни Муҳаммад дар асри XII будааст (4,161). Аммо ба андешаи адабпажӯҳои дигар эҷозу итноб ва ибҳом аз вижагиҳои насри форсӣ мебошад. Чунонки устод Зарринқуб гӯяд: “Насри форсӣ дар назди нависандагони онҳо ғолибан ба таъқиду ибҳом ва эҷозу итноб холӣ нест” [2; с.141].

“Мирсад-ул-ибод”-и Начмиддини Розиро ба ҳақ бояд хорич аз доираи насри фаннӣ мутадовил дар он аср донист. Китоби Начмиддини Розӣ мисли ҳамаи осори мутасаввифа доман аз шеваи суҳани марсум, яъне расмшудаи аср дар мекашад ва ба силсилаи суҳани орифони пешин дар меовезад. Аз он аст, ки дар баррасии шеваи суҳани ӯ таваҷҷӯҳ ба матнҳои мутасаввифа ба савоб наздиктар аст.

Маълум аст, ки «Мирсад-ул-ибод» замоне тасниф гардид, ки насри ирфонӣ бо авҷи камол расида буд. Пеш аз Начми Розӣ ошиқони ҳақиқат ва пайравони тариқат маҷмӯаҳо сохта ва тариқатномаҳо пардохта ва роҳи гуфтори ӯро ҳамвор қарда буданд. Ҳосили 200 сол заҳмати

насрнависони мутасаввиф ба дасти Начмиддин буд, ки дар ин асари худ аз онҳо зикр намудааст: “Шарҳ-ут-тааруф”- Каллободӣ (380х/ 990 м. то 434х/ 1042м.), “Кашф-ул-маҳҷуб” –и Хучвири(мутаваффо 465х/ 1072м.), “Нур- ул- улум”-и Абулҳасани Хараконӣ (мутаваффо 425х/1033м.), “Расоил”-и Пири Ҳирот (мутаваффо 481х/1088м.), осори Аҳмади Ғаззоли (мутаваффо 520х/1126м.), “Кашф –ул-асрор”-и Майбудӣ (520х/1126м.), осори “Айнулқуззот” (шаҳид 533х/1138м.), осори Хоҷа Юсуфи Ҳамадонӣ (мутаваффо 535х/1140м.), тарҷумаи рисолаи Кушайрия (баъд аз 550х/1155м.), осори Шаҳобиддин Сӯҳравардӣ (587х/ 1191м.), осори Начмиддини Кубро (мутаваффо 617х/1220м.), осори Мачидадини Бағдодӣ (606х/1209м.) ва осори Рӯзбеҳони Бақлӣ (мутаваффо 606х/ 1209м.). Бояд гуфт, ки осори зикршуда қабл аз Начмиддин навишта шудаанд ва усулан аксари онҳо мавриди мутолиаи ӯ қарор гирифтаанд. Ин осор ва кутуби дигаре, ки қариб замони таълифи «Мирсод-ул-ибод» падида омада, чун «Тазкират- ул- авлиё» - и Атгор ва “Маориф”-и Баҳоувалад (600х/1203м., 607х/1210м.) ва “Маориф”-иБурҳони Муҳаққиқи Тирмизӣ (мутаваффо 638х/1240м.) ва “Мақолот”-и Шамс ва осори Мавлоно Ҷалолоддин Муҳаммад маъруф ба Мавлавӣ (мутаваффо 672х/1273м.), расоили Азиз Насафӣ ва «Ламаот» - и Ироқӣ калиди сабки сухани Начмиддинро ба даст медиҳад.

Барои ин ки шеваи сухани Начмиддин шинохта ояд, дар баъзе маврид бо қисме аз китобҳои ёдшуда мурочиат кардем ва бо муқоисаи шеваи онҳо ва шеваи «Мирсод-ул-ибод» он ҷӣ ба назар расид ба ихтисор гуфта меояд.

Шеваи сухани Начмиддини Розӣ шеваи воизу маҷлисгӯёни қарни шашум ва ҳафтум (дувоздаҳ ва сездаруми мелодӣ) аст ва аз назари тарҳи матлаб ва навъи далел овардан бо осори Мансури Ибодӣ, Маҷлиси Шаҳристонӣ, «Фиҳӣ мо фиҳӣ» - и Мавлоно ва «Маориф» - и Баҳоувалад монандӣ дорад. Ин шева бо завқи тасаввуфӣ ҳарчи бештар даромехта ва аз осори орифони маъруфи он аср моя гирифта ва мактаби хося падида овардааст. Оид ба сабку услуб ва хусусият дар ин мактаб беш аз ҳар чизе асаре аз насри гарм ва пуришӯри Аҳмади Ғаззоли ва Айнулқуззот ва Майбудӣ падида аст. Начми Рай чанде аз ибораҳои аз «Савонех» - и Ғаззоли борҳо такрор карда ва шаш рубои аз ашъори ӯ дар “Мирсод-ул-ибод” овардааст. Ашъор ва мазмунҳои, ки ҳам аз «Кашф – ул - асрор» - и Майбудӣ гирифта, кам нест ва ба ҳамин далелҳо аст, ки мо дар таъриҳ ба андешаҳои адабиётшиносон сабки «Мирсод-ул-ибод» -ро омехтае аз шеваи маҷлисгӯён ва сабки сухани орифони ёдшуда медеҳем.

Як нуктаро бояд қайд кард, ки дар саросари китоб шеваи муаллиф якдасту як нуҳ нест. Вай барои баёни ҳар навъ аз матолиб шеваи хосяро пешниҳоди завқи хонанда кардааст. Устод Маликушшуаро Баҳор ин махсусиятро нуҳе бар насри Начмиддин медеҳад (1; 21), вале тааммул дар саросари китоб ба ин нукта мерасонад, ки хунари бузурги муаллиф ҳамин аст. Ӯ нек дарёфтааст, ки ҳар матлабу маъноеро ба ҷӣ забоне бояд гуфт: «он ҷо, ки баёни усули кулӣ ва таълимоти тасаввуф матраҳ аст, забони хушк ва бидуни зиннати оддиро кор мефармояд ва он ҷо ки ҳикояте месарояд ба забони сода, вале латиф сухан меғӯяд ва он ҷо ки ҳукмеро ба чизе таъриҳ кардани фармони худ ва ишорати Расул тавваҷӯҳ мекунад ва аз оёти шариф ва аҳодиси набавӣ ба фаровонӣ ёри меҷӯяд ва он ҷо ҳам, ки фурсатро муносиб мебинад ва сухан аз дилу ишқу шавқу шӯр ва Худой ...дар миён аст, қалам ниғаҳ медеҳад. Латифгарин ва хуштарин мазмунҳои шоиронаро дар қолиби зеботарин калимаҳо меоварад ва бо навъҳои санъатҳои лафзӣ ва маънавий меорояд»[8,72].

Мутолеа ва мулоҳиза дар саросари китоб бармеояд, ки як зумра луғат ва истилоҳот низ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд, ки метавон чунин дастабандӣ намуд:

1. Луғот ва истилоҳоти ирфонӣ – исломӣ: «ниёбат, сабр, фақр хутба пир, талаб, сайр, ниёбат, ғайбат, солиҳа, мударриба - ақлия, сатавот, тасфия ва монанди ин.
2. Луғот ва истилоҳоти ахлоқӣ – ирфонӣ: «ҳиммат, аъзор, шақоват – бадбахтӣ, қуддусӣ, ҳуҷб – шарм, машориб – дилбастиҳо, отифат - меҳрубонӣ».
3. Луғот ва истилоҳоти ирфонӣ – фалсафӣ: - олами аҷсом, аҳадият, арвоҳ, олами уқул, олами мисол ва мисли ин.

Барои муайян ва мушаххас кардани сабки “Мирсод-ул-ибод” шеваҳои муҳталифи сухани Начмиддинро ба таври алоҳида бояд баррасӣ кард:

Халқияти забони асар. Маълум аст, ки калимаҳо дар забони халқ дар давоми асрҳо аз санҷиш гузашта, рехтагӣ ва содагиву воҳеҳии ҳайратангезе пайдо мекунанд. Забони халқ ба нависанда ашъи хом медиҳад. Нависанда ин ашъи хомро аввал дар коргоҳ ё лабораторияи эҷодии худ обутоб медиҳад ва баъд ба омма тақдим мекунад. Маҳз дар ҳамин сурат хидмати бузурги нависанда ҳамчун устоди калом ба бадеӣ ба таври дурахшон намоён мегардад. Метавон гуфт, ки забони адабӣ каму беш реша ва заминаи худро аз забони муҳовара мегирад. Забони гуфтугӯиро то ҳудуде метавон аз осори ҳамдавраи адиб ё зодгоҳи ӯ муайян намуд. Бад-ин маънӣ, ки осори дар фосилаи замони дар минтақаи чуғрофӣ ё фарҳангӣ навишташуда маъмуланд аз як забони муҳовара баҳра чустаанд. Бо гирд овардани нуқоти муштаракӣ чанд асар ва баррасии сабки онҳо метавон ба нишонаҳои забони гуфтугӯӣ пай бурд. Дар давраи Начмиддини Розӣ насри сода ва мурсали адабиёти форсии тоҷикӣ нисбат ба давраи насри фанӣ ва сабки маснӯъ, ки мутақаллиф аст, бештар ривоч дошт. Дар сабки маснӯъ нависанда кӯшиш бар он дорад, ки ҳар ҷи бештар аз забони муҳовара фосила бигирад ва дурӣ бичӯяд. Тавре ки аз

мутолиаи қароин бармеояд, танҳо доираи муайяне аз хонандагон ба дарку фаҳми ин осори адабӣ кодир буданд. Дар чунин асарҳо забони фанӣ ва мутакаллиф забони меъёр аст, яъне нависанда ба чанд асари мутакаллифу маснуъ забони адабии асари худро ба вучуд меорад [8, с.55]. Нависанда гӯё аз навиштани матолиби сода ва мафҳум эҳсоси шарм мекунад. Доир ба осори сабки мурсал метавон ба натиҷае расид, ки решаи забони меъёр забони муҳовараи ин ё он минтақа ва баҳусус, лаҳҷаи роиҷ дар ҳамон давра мебошад. Чунонки маълум аст, дар тағйир ва таҳаввули забони форсии дарӣ ривочи гӯйишҳо таъсири зиёде доштанд [8, с.57].

Начмиддини Розӣ низ ҳамчун намоёндаи бомаҳорати насри форсии тоҷикӣ ба истифодаи боигарии забони халқ асосан аз ҳамин нуқтаи назар ҷозибаро рехтагӣ, хулоса рӯҳи халқӣ бахшида, онҳоро вирди забони мардум гардонидаст.

Дарвоқеъ забони насри Начмиддини Розӣ сода, фасеҳ ва аз печидагигӯйҳо ороӣ буда, имрӯз ҳам барои доираи васеи хонандагон фаҳмо мебошад. Хусусиятҳои услуби гуфтугӯӣ, ки дар осори Начмиддини Розӣ бо услуби адабӣ омезиш ёфтааст, имрӯз дар гӯйишу шеваҳои мардуми шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ба мушоҳида мерасад.

Барои мисол, дар зер порчае аз “Мирсод-ул-ибод”-и Начмиддини Розӣ, ки аз калимаҳои лаҳҷавии хоси ӯ иборат аст, меоварем:

“Балки хавоси хавосро, ки камоли истеъдоду хусни тарбият арзонӣ доштанд, эшонро бар ин шачара дар ин шукуфа **бинагзоштанд**, ба дараҷаи самарагии ҳақиқӣ расониданд ва он маърифат шухудӣ аст” [6, с.117].

Ҳамчунонки мушоҳида гардид, дар мисоли болоӣ калимаи «нагузоштанд» дар шакли калимаи лаҳҷавии «бинагзоштанд» истифода шудааст. Аз тарафи дигар истифодаи “бо”-и таъкид бар сари феълҳо аст, ки дар асрҳои минбаъда расм гардид.

Ҳамчунин калимаҳои “барнаандохтанд”, “чузвӣёт”, “бинагзоштанд”, “барнамеандохтанд”, “ахқук” (ғӯра), “бимебояд”, “сутурону сутурбонон”, “нашвунамоӣ”, “бимегиред”, “барбастанд”, “бимебоист”, “шунудан”, “бишносад”, “будандки”, “нестандӣ”, “нарасидандӣ”, “наёфтандӣ”, “нашудандӣ” ва ғайра намунаи калимаҳои халқӣ, ки ба таври фаровон дар “Мирсод-ул-ибод”-и Начмиддини Розӣ ба назар мерасанд [6, 105, 107, 112, 118, 120, 144, 199, 214, 218, 239, 259].

Яке аз мухтассоти сабки баёни Начмиддини Розӣ дар «Мирсод-ул-ибод» содагиву равонии калом ва ширинии калимаву ибороти дилнишин мебошад, ки дар саросари рисола ба ҳадди камол расидааст. Начмиддини Розӣ чун нависандаи бомаҳорати замон аз забони зиндаи халқ ва шоҳаҳои шевагии он беҳтарин калимаву иборотро интихоб намуда, дар мавридҳои муносиб устодона ба кор бурдааст.

Забон ва тарзи баёни суханвар сода ва ороӣ аз суханбозиҳо буда, услубаш мӯъҷаз, дорои маонии зиёд бо истифодаи алфози кам мебошад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки як орифи нуктасанҷу донандаи хуби забон дар даври худ тавонистааст бо чунин фасоҳату балоғати калом маҷлис орошта, бар асоси ин маҷолис рисолаи хуберо ба қалам диҳад.

Сабки таълифи осори Начмиддини Розӣ бо он ҳама ҷаззобияти тамома ва содагии баён барои эҷоди падидаҳои хунарӣ, мавзунияти калом дар насри орифона ҳам боис шудааст.

Насри сода ба сабки хуросонӣ - шеваи муаллиф ҳангоми баёни таълимоти ирфонӣ ва матлаби илмӣғолибан дар оғози ҳар фасл чунон содаю табиӣю равон аст, ки содагии сухан ва кӯтоҳии ҷумлаҳо робитаҳои шеваи сухани муаллифони рӯзгори сомонино бисёр хотиррасон мекунад. Барои мисол боз намунае дигар аз “Мирсод-ул-ибод”-и Начмиддини Розӣ зикр мешавад, ки ба ҳақиқати андешаҳои боло санаде буда метавонад: «Суръати дилро аз хулосаи олами аҷсом сохтанд ва ҷони дилро аз хулосаи олами арвоҳ пардохтанд. Чунонки ҳар чӣ латофати аҷсоми муфрад ва мурақаб буд, гирифтанд ва аз он ғизои наботиёт сохтанд ва ҳарчӣ латофати наботиёт буд гирифтанд ва ғизои ҳайвонот сохтанд ва ҳарчӣ латофати ҳайвонот буд гирифтанд ва ғизои одами сохтанд ва ҳарчӣ латофати ғизо буд гирифтанд ва аз он тани одами сохтанд ва ҳарчӣ латофати тан буд гирифтанд ва аз он сурати дил сохтанд» [6, с.146].

Дар ибороти боло такрори «ҳарчи латофат ... буд гирифтанд ва аз он ... сохтанд» ва такрори ҷузъҳои дигари ҷумлаҳо мерасонад, ки муаллиф ҳеҷ талоше дар ороистагии сухани хеш накарда ва матлабро ба ҳамон гуна, ки ба забони қалам ҷорӣ мешавад, ба рӯи қоғаз овардааст.

Дар мавриди дигар меҳонем: «Бидон, ки ҳақ таоло роҳе аз малакути арвоҳ ба дили банда кушодааст ва аз дил роҳе ба нафс ниҳода ва аз нафс роҳе ба сурати қолаб карда, то ҳар мадади файз, ки аз олами ғайб ба руҳрасад, аз руҳба дил расад ва аз дил насибе ба нафс асаре ба қолаб расад, бар қолаб амале муносиби он падида ояд [6, с.59].

Ва агар бар сурати қолаб, амале зулмонии нафсонӣ падида ояд, асари он зулмат ба нафс расад ва аз нафс кудурате ба дил расад ва аз дил ғишоват(парда)-е ба руҳрасад ва нуроният руҳро дар ҳичоб кунад ҳамчун ҳола (хирмани маҳ- Р.С.), ки гирди моҳдарояд. Ва ба қадри он ҳичоб роҳи руҳ ба олами ғайб баста шавад, то аз мутолиаи он олам боз монад, ва мадади файз бад-ӯ камтар расад...» [6, с.161].

«Анбиёро аввал ба калиди тариқат дар тилисмоти ботини бикӯшоданд аз роҳи олами ғайб ва имдоди файзони файзи илоҳӣ ба руҳи эшон расад, ки қобили он буданд ва он тилисмот кушода

шуд ва асари он файз ба дил расад, пас ба нафс расид, пас ба сурати қолиб расид, сурати шариат бар сурати қолиб зоҳир гашт...» (6,163).

Ва доди шариат чунон тавоно, ки ҳар узвро бад-он машғул кунӣ, ки фармудаанд ва аз он амал, ки канорачӯи манъ кардаанд, то дандонаҳои калиди рост ба бандҳои тилисм нашинад ва дар ҳол кушода шавад ва то баъзе рост мениҳанад ва баъзе наменишинад ва ё чун рост барнишинад дигар бора бар мегардонад ва ҳаргиз ин тилисм кушода нашавад тамом, агар чӣ ба қадри он, ки рост барменишинад кушода мешавад ва асари ростӣ бар забон ба дил мерасад ва аз дил ба ғайб мерасад ва аз нури имон аз ғайб дар дил ба вучуд меояд. Ва ҳарчанд ин ростӣ зиёдат мегардад ба зоҳир қолиб ба воситаи аъмоли шаръ анвори имон аз ғайб ба дил зиёдат мерасад... сурати қолиб бар қонуни шариат ба камол расад имон дар дили ӯ ба камол» ([6,164].

Тақрори калимаҳои «роҳӣ» - «расад»- «расид» - «рост барнишастан» қариб ба ҳам ва дар ҷумлаҳои пай дар пайомадааст.

Шеваи муаллиф дар нақлу ривояту тамсил низ ба камоли содагӣ ва равонӣ аст. Таври намуна:

«Худованди таоло чун хост, ки насли одамӣ дар ҷаҳон бошад, аввал Одамиро аз хок офарид, бе модару бе падар, он ки Ҳавворо аз падар бе модар офарид изҳори қудратро, он гаҳ дар офаридани насли Одамӣ ба ниёбати хеш Одаму Ҳавворо бар қор кард, то чуфт шаванд. Он гаҳ аз эшон фарзанд падида овард» [6,127].

Ҳамин тавр, баррасии матолиби мазкур моро ба натоҷи зерин меорад, ки Начмиддини Розӣ дар навгӯи ва офаридани мазмуну маонии дақику мармуз муваффақ ва дастболо буд, ки баҳеҷ як аз ҳамзамонаш чунин шӯҳрату барӯмандии ҳунари даст надодааст. Ӯро мухтарей тарзи тоза эътироф намудаанд ва яқин аст, ки ҳар як тарзу тарика пайравони худро пайдо хоҳад кард. Бар ҳамин асос ҷаҳоншиносии Розӣ, ба вежа забон ва тарзи баёни китоби “Мирсад-ул-ибод”-и Начмиддини Розӣ дар асрҳои минбаъда ба тафаккури нависандагонии адабиёти форсии тоҷикӣ беасар намонд ва дар пайравии ин китоб як зумра осори насрӣ ба вучуд омадаанд.

Ашъор, ки дар китоби “Мирсад-ул-ибод”-и Начмиддини Розӣ истифода шуда, хушкитоби набуда, балки ашъорест, ки ишқу эҳсосу ҷунунро ба хираду дониши ҳақимонаву орифона пайванд медиҳад, бинобар ин табақоти сатҳи гуногуни хонандагон ба андозаи ҷаҳонбинӣ ва завқи худ аз он бархурдорӣ меёбанд. Дар ашъори ҳуди Начмиддини Розӣ бошад калимаҳои навсохта, таркибҳои рамзӣ ва ҷолибу тоза, мазмунсозӣ ва маъниофаринӣ, мутобиқ ба сабки хурсонӣ рехта шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Баҳор, Муҳаммадқай. Сабкшиносӣ ё таърихи тағавури насрӣ форсӣ. Ҷилди сеюм / Муҳаммадқайи Баҳор. – Техрон: Заввор, 1381 х. – 440 саҳ.
2. Зарринқуб, А. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / А.Зарринқуб. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 396 саҳ.
3. Мавлавӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Фихӣ мо фихӣ / Мавлоно Ҷалолуддин Балхӣ; бо тасҳеҳот ва ҳавошии Базеуззамони Фурузонфар. – Техрон: Қалам, 1330 х.ш.. - 600 саҳ.
4. Мирзоев Садриддин. Вежагиҳоисабқӣвабадеиисоринасии «Ақлуишқ» ва «Атворисалоса»-и СоуниддиниХучандӣ / Садриддин Мирзоев. -Хучанд: Ношир, 2013.-230саҳ.
5. Насриддинов А. Матншиносии осори адабӣ / А.Насриддинов.- Хучанд: Ношир, 2009.-230 саҳ.
6. Розӣ, Начмиддин. Мирсад-ул-ибод/ Начмиддин Розӣ; бо эҳтимоми Муҳаммад Амине Риёҳӣ]. – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1373 х.ш. – 798 саҳ.
7. Розӣ, Начмиддин. Мирсад-ул-ибод/Начмиддини Розӣ; бо саъй ва эҳтимоми Хусайн Неъматуллоҳӣ. - Техрон: Саной, бидуни соли нашр.-312 саҳ.
8. Хатибӣ, Хусайн. Фанни наср дар адабӣ порсӣ / Хусайн Хатибӣ.- Техрон: Заввор, 1375х.- 637саҳ.
9. Шамисо, Сирус. Баён / С.Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1373х. – 276саҳ.
10. Шарифов, Худой. Каломи бадеъ / Х.Шарифов. - Душанбе: Ирфон.- 1998.- 170 саҳ.

ЯЗЫК И СТИЛЬ ИЗЛОЖЕНИЯ «МИРСАДУЛ-ИБАД» НАДЖМУДДИНА РАЗИ

В данной статье излагаются результаты исследования языка и стиля изложения Наджмуддина Рази в “Мирсад ул-ибод”. В ней рассматриваются особенности прозы, сравнение стиля, лаконичность выражения мысли и специфическое использование лексики, а также творческая натура автора.

Ключевые слова: язык, стиль, особенность, проза, Наджмуддина Рази, Мирсад ул-ибод, краткость, лаконичное, выражение.

THE LANGUAGE AND STYLE OF “MERSAD-UL-IBAD” BY NAJMUDDIN RAZI

The research outcomes of the language and style of Najmuddin Razi in his “Mersadu-Ibad” are stated in the given article. The peculiarities of the prose and comparison of the style, briefness of the expression and the specific use of the expression and the specific use of the vocabulary and also the creative nature of the authors personality are considered in it.

Keywords: style, features, prose, Mersadu-Ibad, Najmuddin Razi, briefness, laconic, expression.

Сведения об авторе:

Содиқова Р. - старший преподаватель кафедры английского языка Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова.

About the autor:

Sodiqova R. - senior teacher of department of English language of the Khujand state university of B. Gafurov

МАРҲАЛАҲОИ НАХУСТИНИ ТАФСИРНИГОРӢ БА ҚУРӢОНИ КАРИМ

Абдуқодирзода С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз ахбори мавҷуд атрофи масъалаи марҳалаи оғозини тафсирнигорӣ ва нахустин касоне, ки бори аввал Қуръонро тафсир кардаанд, маълум мешавад, ки тафсирнигорӣ ҳанӯз аз замони ҳазрати Муҳаммад (с) сар шуда ва нахустин муфассири каломи раббонӣ ҳам зоти шарифи эшон маҳсуб мешавад. Яъне, бори аввал тафсири Қуръон аз ҷониби Пайғамбар (с) сурат гирифта буд, ки дар ин бора “дар манобеи ҳадис... ишораҳои фаровон” [7, с. 384] ва возеҳ шудааст. Баъд аз пайғамбари ислом ба тафсири Қуръон хулафои рошидин: Абӯбақр, Умар, Усмон ва Ҳайдар (ҳазрати Алӣ) пардохтаанд. Онҳо оғоҳиҳои аз пайғамбар (с) фаро гирифтаи хешро ҳам дар замони дар қайди ҳаёт будани ҳазрати Муҳаммад (с), дар ғайбашон ва ҳам баъд аз сари эшон нукоти заруриро ба саҳобагону тобиин ва дигарон тафсир карда, ба пурсишҳои мардум дар хусуси фаҳми оёти қуръонӣ посухҳо медоданд. Дар ин қор ҳазрати Алӣ бештар иштиғол варзидаанд, ки ба қалами эшон тафсире бо номи “Тафсири ситин навъан мин анвоъ улум-ул-Қуръон” мансуб аст [7, с. 384]. Дар мартабаи сеюми муфассирин саҳобагон қарор мегиранд. Онҳо ҳам ба пайравӣ аз хулафои рошидин матолиби аз фаҳми Қуръон медонистаашонро ба пайравони худ, бахусус, ба тобиин интиқол медоданд.

Муҳимтарин вижагии марҳалаи оғозини тафсирнигорӣ дар он зоҳир мешавад, ки муфассирини вориди ин марҳала, аз ҷумлаи нафарони дар фавқ ёдшуда ва баъзе аз саҳобагон, ба монанди Ибни Аббос, Убайи ибни Каъб, Ибни Масъуд, Абӯмӯсои Ашъарӣ, Абдуллоҳ ибни Зубайр, Анас ибни Молик, Абӯхурайра, Ҷобир ибни Абдуллоҳ, Амру ибн ал-Ос, ки дар тафсири Қуръон машҳур гардида ва аз ҳар қадам иддае ривоят кардаанд, тафсиру тавзеҳи маонии оёти қуръонӣ ва дигар матолиби Қуръонро ба сурати шифоҳӣ анҷом медоданд. Воситаи асосии интиқоли тафсирҳо дар марҳалаи нахустини қӯшиши маърифати нукоти қуръонӣ нақли сина ба сина буд. Яъне, маонӣ ва матолиби зарурӣ аз рӯи ҳифз интиқол мешуд, ки ҳатман шомили афзудагиро ва котиҳои фаровоне буд. Ба ҳар сурат, бар мабной ривоятҳое, ки аз муфассирони мазкур мекарданд, асоси илми тафсири Қуръон гузошта шудааст.

Марҳалаи дуюми тафсирнигорӣ аз ҷорӣ шудани суннати китобат ва ба вучуд овардани китобҳои тафсир иборат мебошад. Бинобар зарурати дарки нукоти қуръонӣ ва бо густариши илми тафсир охишта-охишта навиштани тафсирҳо расм мегардад ва ба ҳамин минвол тафсирнигорӣ ривоч пайдо карда, асарҳои зиёде дар ин илм пайдо мешаванд. Гузашта аз тафсири мансуб ба ҳазрати Алӣ, ки дар боло ёд шуд, куҳантарин тафсири мактуб тафсири Ибни Аббос мебошад. Тафсири Ибни Аббос дар охири даҳаи аввали нимаи дуюми асри якуми ҳиҷрӣ навишта шудааст, ки ба соли 622 мелодӣ баробар аст. Чунин ақидае ҳам мавҷуд аст, ки тафсири Абни Аббос ба дасти худи вай навишта нашудааст, балки “ба ривоят аз ӯ ба дасти Муҳаммад ибни Яъқуби Фирӯзободӣ гирд омадааст” [7, с. 384].

Ҳамин тавр, тафсирнигории мактуб аз нимаи дуюми соли якуми ҳиҷрӣ шурӯъ мешавад. Аз ин замон ба баъд тафсирҳои зиёде навишта шудаанд, ки номгӯи онҳоро аз манобеи гуногун пайдо кардан мумкин аст. Аз ҷумла, Алиасғари Муҳаммадхонӣ дар мақолаи муфассале таҳти унвони “Тафсири Қуръон дар адаби форсӣ”, ки дар “Фарҳангномаи адабии форсӣ” ба ҷоп расидааст [7, с. 383-394], сайри таърихӣ тафсирнависӣ ба Қуръони каримро баррасӣ кардааст.

Мақсади мо дар ин мухтасар тасавури манзараи умумии тафсирнигории мактуб ба забони арабӣ то замони Ҳусайн Воизи Кошифӣ мебошад, бинобар ин, ба таври мухтасар ба муаррифии муфассирини машҳур ва муҳимтарин тафсирҳое пардохта мешавад, ки то асри XV таълиф шудаанд. Қӯшишҳои нахустини тафсирнависӣ, ки ба забони арабӣ амалӣ гардидааст, дар навбати худ, марҳалаи оғозини тафсирнигорӣ ба китоби муқаддаси Қуръонро ба намоиш мегузорад. Ба ин масъала ҳам тавачҷух мешавад.

Чунонки аз матолиби ироашуда дар фавқ маълум шуд, дар хусуси ду тафсири аввалин, қабл аз ҳама, ба сурати мансубияти муаллиф суҳан ба миён оварда шудааст. Аммо дар масъалаи аз қавли ҳазрати Алӣ ва Ибни Аббос нақл шудани тафсирҳои онҳо ҷойи баҳс боқӣ намондад. Баъд аз тафсирҳои нафарони мазкур аз охири асри нахустини ҳиҷрӣ, ки ба соли 622 мелодӣ рост меояд, то асри мавриди назари мо, аз ҷумлаи таълифоти машҳуртарин, китобҳои тафсири зерин шинохта шудаанд: тафсири Абдуллоҳ ибни Масъуд бо номи “Тафсири Ибни Масъуд” (32-33 х. / 652-654 м.), “Тафсири Мучоҳид” аз Абулҳачоҷи Мучоҳид (104-105 х. / 722-724 м.), “Тафсири сиддӣ” (127 х. / 744-745 м.), тафсири Муқотил ибни Сулаймон (150 х. / 767 м.), “Тафсири Абихамзат ас-Самолӣ” аз

Абӯҳамзаи Собит (150 х. / 767 м.), “Тафсир-ул-вокидӣ”-и Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Умар ибни Вокиди Асламии Маданӣ маъруф ба Вокидӣ (130 х. / 747-748 м.-207 х. / 822-23 м.), “Тафсири Ибни Хумоми Санъонӣ” аз Имом Ҳофиз Кабир Абӯбакри Абдурраззоқ (126 х. / 743-744 м.-211 х. / 826-827 м.), “Ҷомеъ-ул-баён фӣ тафсир-ул-Қуръон” маъруф ба “Тафсири кабир” аз Муҳаммад ибни Чарири Табарӣ (310 х. / 922-923 м.), “Тафсири Ибн ас-Салт” аз Абӯтолиб Абдуллоҳ ибни Салти Кумии Тимӣ (250 х. / 864-865 м.), “Тафсири Айёшӣ”-и Абӯнаسر Муҳаммад ибни Масъуд ибни Айёш Суламии Тамимии Самарқандии Кӯфӣ маъруф ба Айёшӣ (260 қ. / 873-874 м.), “ат-Тибён фӣ тафсир-ул-Қуръон”-и Шайх Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Ҳасан ибни Алии Тусӣ маъруф ба Шайхуттоифа ва Шайхи Тусӣ (385 х. / 995 м.-460 х. / 1067-1068 м.), “Асбоб-ун-нузул”-и Абулҳасан Алӣ ибни Аҳмад маъруф ба Воҳидии Нишобурӣ (398 х. / 1007-1008-468 х. / 1075-1076 м.), “Маъолим-ут-танзил” ё “Тафсири Фаро”-и Абӯмуҳаммад ал-Ҳусайн ибни Масъуд маъруф ба Ибни Фаро ё Бағвӣ (436 х. / 1044-1045-516 х. / 1122-1123 м.), “Мачмаъ-ул-баён фӣ тафсир-ул-Қуръон”-и Шайх Абӯали Абулфазл ибни Ҳасан ибн ал-Фазли Табарсӣ маъруф ба Шайх Табарсӣ (468 х. / 1075-1076 м.-548 х. / 1153-1154 м.), “Мафотех-ул-асрор ва масобех-ул-аброр”-и Абулфатҳ Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Шаҳристонӣ (548 х. / 1153-1154 м.), “Мафотех-ул-ғайб” маъруф ба “Тафсири кабир” аз Имом Фаҳри Розӣ (606 х. / 1209-1210 м.), “Кашшоф”-и Абулқосим Маҳмуд ибни Умар Замахшарӣи Хоразмӣ маъруф ба Қоруллоҳи Замахшарӣ (538 х. / 1143-1144 м.), “ал-Ҳақоик”-и Муҳаммад ибни Ҳусайни Сулламии Нишобурӣ (412 х. / 1021-1022 м.), “Латоиф-ул-ишорот фӣ ҳақоик-ул-иборот”-и Абулқосим Абдулқарим Қушайрии Нишобурии Истивоӣ (465 х. / 1072-1073), “Китоби Ароис-ул-баён фӣ ҳақоик-ул-Қуръон”-и Абӯмуҳаммад Рӯзбаҳон ибни Абӯнасри Шерозии Дайламай (522 х. / 1128 м.-606 х. / 1209-1210 м.), “Тафсири Байҳақӣ”-и Заҳириддин Абулҳасан Алӣ ибни Абулқосим Зайди Байҳақӣ маъруф ба Ибни Фундуқ ва Фариди Хуросон (499 х. / 1105-1106 м.-565 х. / 1169-1170 м.), “Фикҳ-ул-Қуръон”-и Қутбиддин Абулҳусайн ё Абулҳасан Саъид ибни Абдуллоҳи Ровандӣ маъруф ба Қутби Ровандӣ (573 х. / 1177-1178 м.), “Баён-ут-танзил”-и Рашидаддин Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Алӣ ибни Шаҳрошӯб Соравии Мозандаронӣ маъруф ба Ибни Шаҳрошӯб (489 х. / 1095-1096 м.-588 х. / 1192 м.), “Анвор-ут-танзил ва асрор-ут-таъвил”-и Қозӣ Носириддин Абулхайр Абдуллоҳ ибни Умар ибни Муҳаммад Шерозии Байзовӣ маъруф ба Қозии Байзовӣ (685 х. / 1286-1287 м.), “Ҳошияи Мир Саидшарифи Қурчонӣ (740 х. / 1339-1340 м.-816 х. / 1413-1414 м.) бар “Кашшоф”-и Замахшарӣ”, “Ҳошияи Саъдуддин Масъуд ибни Умари Тафтозонӣ (792 х. / 1389-1390 м.) бар “Кашшоф”-и Замахшарӣ”, “Тафсир”-и Начмиддини Кубро (617 х. / 1220-1221 м.) (дар дувоздаҳ ҷилд), “Дур-ун-назим”-и Шайх Абуссаъодот Афифуддин Абдуллоҳ ибни Асъади Ёфаъӣ (712 х. / 1312-1313 м.), “Дур-ун-назим”-и Такиюдини Субкӣ (756 х. / 1355 м.), “Дур-ун-назим”-и Мачдуддин Абӯтоҳири Фирӯзободӣ (817 х. / 1414-1415 м.), “Тафсир”-е аз нигоҳи сӯфияна аз Алоуддини Хозин (741 х. / 1340-1341 м.), “Мифтоҳ-ут-тафосир”-и Рашидаддини Фазлуллоҳ (645 х. / 1247-1248), “ас-Сирр-ул-ваҷиз фӣ тафсири-л-китоби-л-азиз”-и Чамолиддин Абӯмансур ал-Ҳасан машҳур ба Алломаи Ҳалӣ (648 х. / 1250-1251 м.-726 х. / 1325-1326 м.), “Ҷомеъ-ул-баён фӣ тафсир-ул-Қуръон”-и Муиниддини Муҳаммад ибни Абдурраҳмон Эҷии Сафавӣ (830 х. / 1426-1427 м.).

Тафсирхоеро, ки дар боло номбар шуданд, аз чанд ҷиҳат табақабандӣ кардан мумкин аст:

Якум, пеш аз ҳама, аз назари ҳузури бевоситаи муаллифонашон онҳоро ба ду гурӯҳ метавон ҷудо кард: 1. Тафсирҳое, ки дар асоси ривоятҳо гирд оварда шудаанд; 2. Тафсирҳое, ки ба қалами худи муфассирин навишта шудаанд. Тафсирҳои навъи аввалро шахсони гуногун, аз ҷумлаи наздикони соҳиби тафсир, аз қавли соҳибони тафсир ривоят кардаанд. Масалан, “Тафсири Ибн ас-Салт”-и Абӯтолиб Абдуллоҳ ибни Салти Кумии Тимӣ (250 х. / 864-865 м.) шомили ҳамин гурӯҳи тафосир буда, аз ҷониби писараш – Алӣ ривоят шудааст.

Дуюм, навиштани хошия бар китобҳои тафсир. Ҳошиянависӣ навъе дигар аз равишҳои тафсирнависӣ буд, ки намунаи дар боло номбаршудааш “Ҳошияи Мир Саидшарифи Қурчонӣ (740 х. / 1339-1340 м.-816 х. / 1413-1414 м.) бар “Кашшоф”-и Замахшарӣ” ба шумор меояд. Ба тафсири “Кашшоф”-и Замахшарӣ Саъдуддини Тафтозонӣ низ дар асри XIV хошия навиштааст. Ин гуна асарҳо бо мақсади осон кардани дарки матолиби мундариҷ дар китобҳои тафсир таълиф мешуданд.

Зимнан, хошиянависӣ дар асрҳои миёна гунае аз фаъолиятҳои адабиётшиносӣ ба шумор мерафт ва дар ин бора таҳқиқоти фаровон ҳам сураат гирифтааст. Вазифаи мо баррасии ин ҷиҳати масъала нест, аммо зарур мешуморем, таъкид кунем, ки донишмандони тоҷик дар ин масъала ҳам дар ҳилоли таълифоташон таъкидҳо карда ва ҳам оид ба масъалаи шарҳу тафсирнигорӣ таълифоти ҷудогона анҷом додаанд. Масалан, агар дар ҳилоли таълифоти профессорон Худой Шарифов, Абдунабӣ Сатторзода, Мисбоҳиддини Нарзикул ва дигарон оид ба таҳқиқи масъалаи мазкур ва ҷараёни шарҳнигорӣ дар асрҳои миёна ишораҳо мавҷуд бошанд, профессор Абдулманнони Насриддин ҷараёни шарҳнигории адабиёти форсу тоҷикро бевосита таҳқиқ карда, дар заминаи масъалаҳои алоқаманд ба шарҳи осори адабӣ мақолаю китобҳои арзишманд таълиф

кардааст [3; 4]. Чунонки аз таҳқиқи адабиётшинос М. Нарзикул бармеояд, “чараёни шарҳнигориро дар адабиётшиносии асримёнагии форсу тоҷик метавон ба се равия тақсим намуд:

- а) Тафсир, таъвил ва танзили Куръон.
- б) Шарҳнигорӣ ба осори бадеӣ.
- в) Шарҳнигорӣ ба осори илмӣ [2, с. 39].

Аз навъҳои мазкури чараёни шарҳнигорӣ тафсир, таъвил ва танзили Куръон собиқаи қадима дошта, дар навбати дуҷумла шарҳнигорӣ ба осори илмӣ қарор мегирад, ки доманаи фарох дошта, намунаи возеҳаш шарҳи осори илмие мебошад, ки дар улуми балоғӣ ба забони арабӣ таълиф шудаанд. Шарҳнигорӣ ба осори бадеӣ асосан аз асри XV ба баъд ривож пайдо кардааст [2, с. 40].

Сеюм, китобҳои дар боло зикршударо аз нигоҳи равишҳои қорбурдӣ ба ду даста тақсим кардан мумкин аст: а) китобҳои, ки муаллифонашон дар тафсиру тавзеҳ шеваи муҳаддисонро пайравӣ кардаанд ва ин гуна китобҳо мубтанӣ бар зикри манкулот буданд; б) китобҳои, ки муаллифонашон аз ақлгароён пайравӣ мекарданд ва “мубтанӣ бар шарҳи иҷтиҳодоту таъвилот” буданд.

Нуктаи қобили зикри дигар, ки ба он ҳатман бояд таваҷҷуҳ кард, саҳми мардумони эронинаҷод дар падида овардани китобҳои тафсири бузург ба забони арабӣ мебошад. Чунонки қуръонпазӯҳон ҳам таъкид кардаанд, муаллифони тафсири бузург ба забони арабӣ аксар эронинаҷодон мебошанд. Масалан, аз шумори муфассирине, ки бо номҳои дар боло зикршуда шудем, тафсири муфассирони бузург Муҳаммад ибни Қарири Табарӣ, Қоруллоҳи Замаҳшарӣ ва иддае дигар эронинаҷод ҳастанд.

Ҳамин тавр, марҳалаи оғозини тафсири нависӣ ва чараёни тафсири нависии мактуб ба забони арабӣ, ба сурати қуллӣ, дорои махсусиятҳои хосе мебошанд, ки онҳоро дар якҷоягӣ ба таври зайл метавон хулоса кард:

1. Оғози шарҳи тавзеҳи нуқоти қуръонӣ ва тафсири нависӣ ба Қуръони қарим ду марҳаларо дар бар мегирад. Дар марҳалаи аввали тафсири қуръонӣ муфассирони Қуръон тафсиру тавзеҳи маонии оёти қуръонӣ ва дигар матолиби Қуръонро ба сурати шифоҳӣ анҷом медоданд. Марҳалаи дуҷумла тафсири қуръонӣ аз қорӣ шудани суннати китобат дар улуми қуръонӣ ва ба вучуд овардани китобҳои тафсир иборат мебошад.

2. Воситаи асосии интиқоли тафсири қуръонӣ ибтидо, яъне дар марҳалаи нахустини қӯшиши маърифати нуқоти қуръонӣ, ривоят ва нақли сина ба сина буд. Бар мабноси ривоятҳои, ки аз муфассирони нахустин сурат мегирифт, асоси илми тафсири Қуръон гузорида шуд.

3. Илми тафсир дар марҳалаи оғозин бештар таҳти таъсири равиши илми ҳадис қарор дошт. Аз ин ҷиҳат, ин илмро дар ибтидо ҳамчун шӯбае аз илми ҳадис мешинохтанд. Дар давраҳои баъдӣ рафта-рафта тафсири қуръонӣ ҳамчун шоҳаи мустақили илмӣ шинохта шуд.

4. Тафсири нависии мактуб ба Қуръони азимушшаън дар марҳалаи нахустин ду равиш дошт: а) равиши муҳаддисин, ки бунёдаш бар нақли ривоят буд ва б) равиши ақлгароён, ки ба иҷтиҳоду таъвилот таъҷиб мекард.

5. Эътиқоди мусулмонон то дер замоне, дақиқан, дар мисоли сарзаминҳои Мовароуннаҳру Хуросон, то замони ба вучуд омадани қонунҳои адабӣ дар шаҳрҳои бузургтарини қаламрави Сомониён, махсусан, Бухоро, ки озодии андеша ва тафаккури илмӣ дар он ҷо имтиёз дошт, асосан ҷанбаи нақли ривоятӣ дошт. Муфассирин дар он замонҳо чунин ақида доштанд, ки дар тафсиру тавзеҳи ибороту таркиботу мафҳуми мундариҷа дар оёти қуръонӣ бояд бар асноди саҳеҳ ва қавли саҳобаю тобиъин истинод карда шавад. Муфассир ба шахси худ иҷоза намедод, ки дар қорӣ тафсиру тавзеҳ аз таъбиру таъвил суд бичӯяд.

6. Муҳимтарин китоби тафсире, ки ба равиши нақли ривоятӣ навишта шудааст, тафсири Муҳаммад ибни Қарири Табарӣ мебошад, ки бо номи “Қомеъ-ул-баён фӣ тафсири-ул-Қуръон” таълиф шуда ва бо унвони “Тафсири Табарӣ” [6] ё “Тафсири қабир” маъруф мебошад. Ин китоб дар аҳди Сомониён ба забони порсӣ тарҷума шудааст.

7. Дар баробари муфассирине, ки дар қорӣ тарҷумаю тафсири нуқоти қуръонӣ ба ҷанбаи нақли ривоятӣ таъҷиб мекарданд, гурӯҳи дигаре ҳам буданд, ки дар тафсир муътақид ба иҷтиҳод буданд ва аз ин ҷиҳат ибороту мафҳуми қуръонӣ ва оятҳои раббониро ба назари ҳудашон таъвил мекарданд.

8. Аз ҷумлаи нахустин нафароне, ки аз тариқи иҷтиҳод ба таъвил таваҷҷуҳ кардаанд, яке Қаҳм ибни Сафвон (128 х. / 745-46 м.) буд, ки бунёдгузори фирқаи қаҳмия маҳсуб мешавад. Баъд аз қаҳмия фирқаи дигаре, ки роҳи онҳоро дар равиши мазкури маърифатӣ идома додааст, муътазиле мебошад. Намояндагони чараёни муътазила дар қиёс ба аҳли қаҳмия дар ин роҳ қадамҳои устувортаре бардошта, дар таълифоташон оёти қуръониро аз ҳамин роҳ ба андеша гирифтаанд.

АДАБИЁТ

1. Мероси Оли Сомон. Фароҳамоварандаи матн, муаллифи муқаддима, таълиқот ва ҳавошӣ Носирҷон Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2001. – 554 саҳ.

2. Нарзикул, М. Адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV / М. Нарзикул. – Душанбе: Адиб, 1998. – 112 саҳ.
3. Насриддинов, А. Нависанда ва шореҳи осори адабӣ / А. Насриддинов. – Душанбе: Дониш, 1990. – 131 саҳ.
4. Насриддинов, А. Маърифат ва шарҳи адабиёт / А. Насриддинов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 192 саҳ.
5. طبري، محمد ابن جرير. ترجمة تفسير طبري / محمد ابن جرير طبري : فراهم آمده در زمان سلطنت منصور ابن نوح ساماني، ۳۵۰ تا ۳۶۵ هجري؛ چاپ حبيب يغمایي. – تهران، ۱۳۶۷.
6. طبري، محمد ابن جرير. تفسير طبري / محمد ابن جرير طبري : نیمه قرن چهارم هجري. – تهران، ۱۳۵۶.
۷. محمدخانی، علی اصغر. تفسیر قرآن در ادب فارسی / علی اصغر محمدخانی // فرهنگ نامه ادب فارسی دانش نامه ادب فارسی : به سرپرستی حسن انوشه. – جلد دوم. – تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۱. – ۱۵۳۷ ص.

ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ СТАДИИ КОММЕНТАРИЙ К СВЯЩЕННОМУ КОРАНУ

В данной статье исследуется первоначальное осуждение Корана в основании историчности и исторично-сравнительно, библиографично-статической содержательности Автор осознал и выделил две направления осуждения содержания аятов Корана: а) течение знатоков хадисов, обоснованных рассказами и легендами, б) течение разумных, которые обосновывались на разглашение.

Основная цель описаний общих осуждений писем на арабском языке является до времён Хусайна Ваизи Кошифи, то есть, автор обращает точное внимание на осуждения великих и величайших рассудителей, которые появились до XV века.

Старания первичных рассудителей, которые произведены на арабском языке, в свою очередь представляют начальную стадию осуждений писем к священной книге Коран. Из результатов выходит, что осуждение к Корану начались со времён пророка Мухаммеда (да благословит и приветствует его Аллах) и до сих пор продолжаются.

После пророка ислама с осуждениями Корана занялась хулафа Рошидина: Абубакр, Умар, Усмон и Хайдар (Али). Основной ключевой стадией осуждения Корана является в том, что изучатели этой стадии содержания аятов Корана происходили в устном виде. Основным средством перевода комментариев в начальной стадии является основной точкой образовательное действие рассказа содержания Корана лицом к лицу.

Второй стадией осуждений является появление книг комментариев и появление книги с сунната. Осуждение писем начались со второй половины начала считания года хиджры, с той времени до сего были написаны множество комментариев.

На основе легенд которых проводили начальные (первичные) рассудители, были проведены основой науки комментариев Корана.

Научные комментарии в начальной стадии были осуществлены в основах науки хадисов.

Последующие времена осуждений были осознаны как независимые направления.

Ключевые слова: комментарий, Коран, историчность, рассудители, стадии толкований, устное направление, осуждение писем, течение знатоков хадиса, течение разумных.

THE FIRST STAGE OF COMMENTATION OF QURAN

In this article the first stage of commentation of Quran was analyzed on the bases of histological and comparative – historical, library and statistic approaches. The author defined the following two main periods in revealing the concepts, sayings and passage from Quran and explained the features of each of them: a) the period of Hadiths narrators that their main task was retelling of story and legend, b) the period of the thinkers who tried to interpret them. The main goal was the imagination of commentation of messages in Arabic language until the Husain Voizi Koshifi's period. That's why the author shortly introduced the famous commentators and important commentaries that were published till XV century. The first steps of commentation that were in Arabic language introduce the start of the period of commentation of message to holy Quran book. It comes out that commentation to Quran had begun from the times when Prophet Muhammad was alive and continued till nowadays. After the prophet of Islam the righteous caliphs Abubakar, Umar, Usman, and Haydar (Prophet Ali) dealt with commentation of Quran

The most important feature of the first period of commentation is revealed on that commentators of this period orally interpreted the meaning of Qurans' passages and other issues of it. The main ways of explanation of Quran in the first period of understanding the main point of it was retelling face to face. The second period of explanation consists of implementation the Sunna of writing and creation of explanatory books. The explanations of message began from the second half of the first year of Hegira and there were written many commentaries starting from this year. On the bases of legends that were retold by the first commentators the scientific foundation of Quran was established. The science of commentary in the first period was mostly under the influence of the science of Hadith. In further periods the science of commentation becomes known step by step as an independent branch of science.

Keywords: *commentation, Quran, history, narrators, periods of commentation, oral process, commentation of message, period of Hadith narrators, period of thinkers*

Сведения об авторе:

Абдукодирзода Саидмукаррам - доцент кафедры международных отношений факультета международных отношений (дипломатия) Таджикского Государственного Национального Университета.

About the author:

Abduqodirzoda Saidmukarram - Associate Professor in the Department of International Relation of the International Relation Faculty, Tajik National University

**ВОСИТАҶОИ ҶОЛИБСОЗИИ БАРНОМАИ «ҲОКИ ВАТАН» –
И РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»**

Ализода А.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханрониҳояш дар Мулоқот бо намоёндагони зиёиёни мамлакат, 20 марти соли 2001, маҷлиси ботантана бахшида ба 20 – умин солгарди Иҷлосияи 16 – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 19 – уми ноябри соли 2012 ва маҷлиси тантанавӣ ба ифтихори 25 – умин солгарди Иҷлосияи 16 – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 19 – уми ноябри соли 2017 ба барномаи «Ҳоки Ватан» – и радиои «Тоҷикистон» баҳои баланд дода, нақши таърихӣ онро дар таҳкими сулҳу ваҳдати тоҷикон тақроран таъкид намуд.

Мувофиқи гуфтаи собиқ узви Гурӯҳи кории Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бозгардонидани гурезаҳо аз Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Абдусаттор Айнизода, дар натиҷаи чандин вохӯриҳо бо гурезаҳо онҳо (яъне, гурезаҳо—А.А.Х.) ду пешниҳод кардаанд: «аввалан дар радиои кишвар барномае таъсис ёбад, ки иртиботу алоқаи онҳоро бо ҳешовандонашон барқарор карда, ба ин васила аз ҳоли ҳамдигар огаҳӣ пайдо кунанд...» [1] Муаллиф дар идомаи мақолааш навиштааст: – «Бо супориши қатъии Сарвари давлат дар муҳлати кӯтоҳтарин хоҳиши онҳо иҷро шуд. Тариқи радиои кишвар барномаи «Ҳоки Ватан» таъсис ёфт. Бо гузашти айём имрӯз бо тамоми масъулият метавон гуфт, ки дар бозгашти дастаҷамъонаи гурезаҳо барномаи мазкур саҳт мусоидат намуд.» [1] Қобили зикр аст, ки ин барнома на танҳо дар дохили кишвар, балки дар хориҷи он низ мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифт. Чунончи, муҳаққиқ С. Хочазод, ки соли 2013 дар конфронси байналмилалӣ журналистони Донишгоҳи давлатии ба номи Казимири Кабири Лаҳистон оид ба «Фаъолияти радиои «Тоҷикистон» дар солҳои аввали истиқлол» маърузаи илмӣ карда, нақши барномаи «Ҳоки Ватан»-ро дар барқарории субот ва бозгашти гурезагон муҳим арзёбӣ намуда буд, дар мақолааш «Мунодӣ сулҳу ваҳдат» навиштааст: – «Роҳбари конфронс, профессори кафедраи журналистика ва коммуникатсияи оммавии Донишгоҳи давлатии ба номи Казимири Кабири Лаҳистон Адам Судол баҳсҳои густурдаро оид ба масъалаи мавриди назар натиҷагирӣ карда, иброз дошт, ки воқеан ҳамтоёни тоҷики мо таҷрибаи нодиреро рӯи қор овардаанд, ки истифодаи он барои кишварҳои дар ҳоли низоъ, амсоли Сомалӣ, Ироқ ва Афғонистон ба мақсад мувофиқ аст. Номбурда аз кумитаи тадорукот хоҳиш намуд, ки сабабҳои маҳбубият пайдо намудани барномаи «Ҳоки Ватан»-и радиои «Тоҷикистон»-ро баррасӣ карда, дар мисоли он омилҳои ба таври мусбат ба афкори мардум таъсир расонидани васоити ахбори электронии ҷомеаи муосирро мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор диҳанд» [11]

Як воситаи ҷолибсозии барнома истифода аз имконоти жанрҳои гуногуни радиои ба шумор меравад. Барномаи «Ҳоки Ватан» аз ҷиҳати ғановати жанрӣ аз барномаҳои дигари радиои «Тоҷикистон» фарқ мекард. Дар он аз жанрҳои иттилоотии хабар, мусоҳиба, гузориш, муҳобироти радиои, аз жанрҳои таҳлилий шарҳ, суҳбат, нутқи радиои, шарҳи номаҳо, мактуб, аз жанрҳои публицистӣ-бадеӣ, лавҳа, ҳикояи радиои ва ғайра ба маврид истифода бурда мешуд. Чунончи, дар Мурочиати телевизионии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ба воситаи радио низ борҳо шунавонида шуда буд, аз баромад ва нутқи радиои хеле моҳирона ва ба маврид истифода шудааст:

- «Ба Ватан баргардед. Аммо мо ба шумо кӯҳи тилло ваъда намекунем. Ҳамин қадар меғӯем, ки як бурида ноне, ки дорем, якҷоя меҳӯрем, як қатра обе, ки дорем, якҷоя менӯшем. Паҳлуи ҳамдигар истода, Ватани вайроншудаамонро обод мекунем, иқтисоди харобшудаамонро барқарор менамоем...»

Ватан бе шумо холист, аммо донед, ки шумо ҳам бе Ватан пура нестед. Сарзамини меҳмоннавози афғон барои шумо нишемангоҳ аст, аммо замини хуни ноф рехтаи шумо инчост. Ёд доред, ки меғӯянд: «Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар»

Ман ба шумо мурочиат мекунам: Халқи азизам, падару модарон, хоҳару бародарон ва фарзандон! Шуморо хонаатон, заминатон, боғатон, мактабатон, интизор аст! Шумо тоҷику тоҷикистониед, Тоҷикистон шуморо интизор аст. [10, с.82]

Мурочиатномаи боло, аз як тараф, хеле самимӣ, боварибахш, таъсирбахш, аз тарафи дигар, фаҳмо, возеху равшан, умедворона, аз таҳти дил, аз тарафи сеюм, оҳанги пурқуввати даъваткунандагӣ, ватандӯстона ва ватанхоҳӣ дорад.

Ё ин, ки дар Мурочиатнома ба ҳамватанони хориҷи хоки Тоҷикистон аз 16 – уми январи соли 1994, ки тариқи барномаи «Хоки Ватан» садо дода буд, омадааст:

- «Ҳама муштоқи дидори шумоянд ва бовар доранд, ки шумо имрӯзу фардо боз хоҳед гашт, дасти бародарони худ хоҳед гирифт ва Ватани ниёғони хешро обод, чароғи хонаи падариро равшан хоҳед кард...

Мо, ҳар азизеро, ки ёди Ватан мекунад, «хуш омадӣ!» меғӯем ва барои ӯ ҳама шароитеро, ки бародарону хоҳарони ӯ аз он дар ҷумҳурӣ бархӯрдоранд, муҳайё месозем. Мо бовар дорем, ки ҳисси беолоиши ватанхоҳии шумо боло хоҳад гирифт ва шумо он омилхоеро, ки метавонанд пеши роҳи шуморо бигиранд, обрӯмандона рафъ хоҳед кард. Карам намову фуруд о, ки хона хонаи туст.

Азизон, тоҷикон як Ватан доранд, вазифаи ҳамаи мост, ки онро азиз дорем ва ободаш кунем». [9]

Бояд тазақкур дод, ки ҳикояҳои радиои «Хоки Ватан», «Атри кафан», қиссаи «Дардҳои гиреххӯрда» -и нависанда Иноят Насриддин, (солҳои дар эфир пахш шудани барнома эҷод гашта буданд), лавҳаҳои нависанда Нейматулло Худойбахшов «Дар орзуи Ватан», қиссаи Собир Зикрзода «Ормони заргар», лавҳаи Т.Ориф «Амри тақдир» ва дигар асарҳо, ки аз боби заҳри талхи ғарибӣ, аз ҳаёти гурезагони иҷборӣ ва мушкилиҳои мусофирони аз ватан дурафтаҳо ҳикоят мекарданд, барномаҳои «Хоки Ватан»-ро таъсирбахш, нишонрас ва шуниданбоб мегардониданд. Мисоле аз қиссаи «Дардҳои гиреххӯрда»-и Иноят Насриддин: «Ту ро кӣ ватангадо гуфт. Ту ватандорӣ ва он ватан муҳтоҷи туст. Ватангадо онест, ки дигар роҳи ба Ватан бозгашт надорад. Буданд сарватмандоне, ки тамоми дорояшонро дами марг ба як мушт хоки Ватан иваз кардан мехостанд, то ин хоки муқаддасро атри кафан кунанд, аммо насибашон нашуд [6,с.333]

Барномаи «Хоки Ватан», ки 15 март соли 1994, аз соати 6- 35 то 7- 20 дақиқа аз тариқи радиои «Тоҷикистон» садо додааст, бо суҳанҳои самимонаю таъсирбахши муҳаррири он Шаҳобиддини Ҳақназар ва рубоии муассири шоири маъруф Гулназар оғоз гардидааст: «Шеърӯ суруд ва мусиқӣ ба торҳои дили дардманд нохун зада, онро ба наво меовараду дар ҳастии он кас меҳри ёру диёрро, ишқи Ватанро афзун менамояд. Ва он шахсро мачбур менамояд, ки дар бораи худ, дар бораи ватани худ, дар бораи ниёғони худ фикр кунад, андеша ронад. Шеър оҳи дил аст, мусиқӣ навои ҷон аст, шеър суҳанони дил аст, ки онро мушкӣ ба забон овардан, мусиқӣ забони эҳсосот аст, ки онро наметавон бо забон гуфт. Охир шеърӯ мусиқӣ баёнгари орзухост, баёнгари суҳанҳои ногуфта аст, баёнгари ҳолату вазъияти рӯҳии инсон аст...

*Ту номаи рози духтаронӣ, эй шеър,
То субҳ суруди модаронӣ, эй шеър.
Дар рӯзи сиёҳу мотами фарзандон,
Ту оҳи дили навҳагаронӣ, эй шеър» [19]*

Таҳиягарони барнома чи шеърҳои шоирони классик, чи ашъори шоирони муосирро ҳамчун воситаи ҷолибозии гуфтор мавриди истифода қарор додаанд. Дар барнома ду тарзи истифодаи шеър ба мушоҳида мерасад: яқум, ашъори пурмазмунӣ интихобшуда аз шоирони гузашта ва муосир, ки онҳоро ровиён, муҳаррирон ва барандагони гуфтор ба таври муассир қироат мекарданд; дуом, ашъори тозаҷодӣ шоирони муосир, ки онҳоро адибон бо овози худашон мехонданд. Бояд қайд кард, ки ҳарду тарзи истифодаи шеър бо мақсади таъсири бештар расонидан ба шунаванда, афзудани дилбастагӣ ба Ватан, ба хоки аҷдодӣ, замини меросӣ, бедор кардани ҳисси худшиносӣ, худогоҳӣ ва ифтихор аз Ватану ватандорӣ дар онҳо хизмат мекард.

Устод Лоиқ дар “Ворисон” ном шеъраш мақоми шеърӯ шоириро хеле возеху равшан баён доштааст:
*Шоирӣ аслан ватандорӣ бувад,
На суҳанбофӣ ба ҳар кӯйи Ватан.
Шоирӣ он аст, ки бо савқи шеър
Беватанро оварад сӯйи Ватан.*

Аз назар гузаронидани ҷузъҳои барномаҳои «Хоки Ватан» нишон медиҳад, ки дар аввали ҳар як гуфтор як шеъри пурмазмуну баландсанъат ҷойгир шудаанд, ки онҳоро ровиёни маъруф, барандагони гуфтор бо ҳисси баланди инсондӯстона ва оҳанги қавии даъваткунанда қироат мекарданд. Шеърҳои Лоиқ Шералӣ «Хоки Ватан», «Эй бародар, ману ту ҳамватанем», «Чу як пири хирад мирад», «Зиндагӣ бо ошноиву ҷудой бигзарад», « Фаввора мезанад хун аз дидагони модар», Бозор Собир «Тоҷикистон», «Забони модарӣ», «Ватан», Мастон Шералӣ «Ватан», «Бори ҳимоятат Ватан, бар дӯш меравам», Аскар Ҳаким «Хоки Ватан», Муҳаммад Ғоиб «Бозгашт», «Зарафшон», «Рубоӣёт» аз ҳамин қабил шеърҳо буданд, ки дар гуфторҳо такрор ба такрор қироат мегардиданд. Ҳамчунин шеърҳои Искандари Хатлонӣ «Ватандорӣ набошад кори осон», Нозирҷон Боҳирӣ «Дур аз ту як шаби дигар саҳар шуд, эй Ватан»,

Алии Муҳаммадии Хуросонӣ «Эй ҳамватан, биё», «Қисса кун» дар чузваҳои барнома ба назар мерасанд. Банди охири шеъри «Ватан»-и Мастон Шералӣ ин аст:

*Ватанам, як нафас аз ёди ту фориг наишавам,
Фориғӣ дар раҳи ту меҳри туро бохтан аст,
Беватан нест гарибе, ки кунад ёди Ватан,
Дар Ватан будаи бе ёди Ватан беватан аст!*

Шеъри Муҳаммад Ғоиб «Бозгашт» бо банди зерин анҷом меёбад:
*Тоҷикистон! Роҳоятро ба роҳи қитъаҳо пайвастаанд,
Он гарибонат, ки дур аз хоки кишвар гаиштаанд.
Абрӯро ҳар гаҳе дар пуштаҳою қуллаҳо бинам агар,
Гӯям акнун рафтагонам бар Ватан баргаиштаанд.*

Баъзе аз адибони тоҷик тариқи барнома баромад карда, шеърҳои онро худашон қироат менамуданд, ки ин тарзи истифодаи шеър ҳам барномаро ҷолибу рангин месохт, ҳам таъсири эмотсионалии онро меафзуд. Баромаду қироати худи адиб таъсири дигар дорад. Ба қавли шоир ва донишманд Рустам Ваҳҳобзода – «Хусусан, ширкати адибон дар барномаи радиои Тоҷикистон «Ҳоки Ватан», ки бо ҳадафи даъвати муҳочирон барои бозгашт ба зодбуми худ ташкил шуда буд, бисёр муассир воқеъ гардид. Аз ҷумла шеъри Назри Яздонӣ «Тоҷикистон беҳтар аз ҷон» дар ҷазби муҳочирон ва талқини меҳри Ватан хеле нақши равшан дошт. Ашъор ва мақолаву суҳанрониҳои шоирони номии тоҷик Мӯъмин Қаноат, Ғаффор Мирзо, Ашӯр Сафар, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Меҳмон Бахтӣ, Гулруҳсор, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Саидалӣ Маъмур, Камол Насрулло, Низом Қосим, Раҳмат Назрӣ, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Муҳаммад Ғоиб, Муҳтарам Ҳотам, Зиё Абдулло, Ҷумъа Қувват, Давлат Сафар ва дигарон дар сафҳои таърихи ин рӯзҳо чун далели равшани саҳми бевоситаи адибон дар таъмини фазои мусоиди маънавӣ барои эҷоди ваҳдат ва мусолиҳаи миллӣ сабт шудаанд» [5]

Қобили тазақкур аст, ки суруду тарона ба шунаванда таъсири бештар мерасонад. Аз ин рӯ, таҳиягарони барномаи «Ҳоки Ватан» дар ҳар шумора аз сурудҳои беҳтарини ҳунармандони маъруф истифода бурда, таъсирбахшии гуфторро меафзуданд.

Суруду таронаҳои ба мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ бахшидаи Саидқул Билолов, ба монанди «Тоҷикистон», «Ҳоки Ватан», «Тоҷикистон – ёдгори Оли Сомон» хеле маъруфу маҳбубанд.

Суруди муваффақ натиҷаи ҳамкорӣ, ҳамдилии ва заҳмати се кас - оҳангсоз, шоир ва сароянда аст. Устод Лоҳутӣ «Ба композиторҳои, ки ба шеъри ман мусиқӣ навиштаанд» ном шеър дорад, ки дар он ба заҳмати оҳангсоз дар эҷоди суруд баҳои баланд додаст:

*Мурғи бе болу паре буд шеърар,
Сунъатон болу пар онро бахшид.
Пас чу шаҳбоз ба парвоз омад,
Зери хуриш ба олам рахшид.
Оқизам, оқиз аз шукру ситос,
Аз карам аҷзи маро бубахшиед! [8, с.37]*

Тақдири суруди мавриди назари мо «Тоҷикистон» ба ду кас, ду эҷодкори соҳибистеъдод саҳт вобаста аст: Саидқул Билолов, ки Худованд ба ӯ ҳам ҳунари овозхонӣ, ҳам ҳунари оҳангсозиро додааст ва шоири маъруф Назри Яздонӣ, ки эҷодгари ашъори пурмазмуну балансанъат мебошад. Маҳз ба ҳамдигар созгор омадани мақсаду маром, фикру ақидаи эҷодкорон, аз як тараф, мувофиқати завқи эҷодӣ, аҳдоф ва заҳмати якҷояи ҳамкорон, аз тарафи дигар, ба назар гирифтани фикру мулоҳизаи ҳамдигар дар ҷараёни такмили матну оҳанг ва иҷрои муассири суруд, аз ҷониби сеюм, боиси аз ҷиҳати мазмуну ғоя, аз лиҳози ҳамбастагии қавии шеъру оҳанг ва тарзи иҷрои муассир барҷаста баромадани ин суруд гардидааст. Доир ба таърихи эҷоди ин шеър Назри Яздонӣ дар суҳбат бо рӯзноманигор Султони Ҷамад ҷунин гуфтааст: «Билохира ба хулосае омадам, ки ин шеърро дар шакли суруде бинависаму аз овозхони маъруфе хоҳиш кунам, ки онро ба оҳанг дароварда аз тариқи радио бихонад. Аз ҷиҳати бошад он замон ба ёдам танҳо Саидқули Билол расид. Ба худ гуфтам, ки танҳо ӯ метавонад маро дарк бикунанд. Маҳз дар иҷрои ӯ ин суруд тобишу вазн ва қурби худро пайдо хоҳад кард. Шеърро дар варақе навишта ба дасташ додам. Гуфтам, ки агар битавонад ба он оҳанг бибандад. Саидқул онро як бор нигоҳ карда ба кисааш андохт». [14, с.69]

Сароянда С. Билолов таърихчаи эҷод шудани ин сурудро ин тавр баён кардааст: «- Баробари шеърро хондан аз ҷиҳати бошад, бароям он дар аввал хеле содда намуд. Гумон кардам, ки ҳама гапҳои он умумианд. Вале шаб дар хона вақте онро аз сари нав бо хоҳири чамъ бори дигар хондам, сӯзи қалби Назри Яздониро бараъло эҳсос кардам. Дидам, қалби ман низ ба сӯзиш даромад. Сари ҳар мисраъ ашк рехтам. Вақте

пушти пианино нишастаму панча болои тугмаҳо бурдам, ин сози мусиқӣ бе ихтиёр оҳанги ҳазинеро аз худ берун кард. Чашмам болои варақи дастнависи Назри Яздонӣ давид. Садоям баланд шуд:

*Тоҷикистон, Тоҷикистон,
Тоҷикистон, ҷону ҷонон,
Тоҷикистон беҳтар аз ҷон,
Беҳтар аз ҷонону ҷонон.*

Баробари шунидани садои худ худӣ маро як эҳсосоти ачибе фаро гирифт. Хаёл кардам ин садо аз гулӯ не, аз ҷони ман берун мешавад». [14,с.69-70]

Сурудҳои Ҳунарпешаи Халқии Тоҷикистон Лола Азизова ба шеърӣ шоири маъруф Низом Қосим «Тоҷикистон» ва рубоиёти Олимхон Исмаилов «Дар шаҳри мусофирӣ» пайваста дар гуфторҳои «Ҳоки Ватан» истифода шуда, меҳру муҳабати ватанро дар дили ғарибафтагон дучанд меафзуданд. Худи сароянда ҳам изҳор доштааст: « -Вақте мардум аз Афғонистон бармегаштанд, ба Хонаи Радио омада ба ман мегуфтанд, ки онҳо аз « Ҳоки Ватан» ин суруди маро борҳо шуниданд ва дар онҳо хумори Ватан боло гирифтаасту онҳоро моил ба бозгашт ба Ватан кардааст. [12,с.64-65] Ба фикри мо, маҳз шеърӣ пурмазмуну баландсанъати шоир, оҳанги ба он мувофиқи бастакор ва овози таъсирбахшӣ чаззоб ва тарзи иҷрои муассир дар яқҷоягӣ суруди «Тоҷикистон»-ро вирди забони мухлисони сершумор гардондааст. Аз ин рӯ, ҳар боре ин суруд пахш мегардад, кас баробари ҳунарманд онро зеро лаб зам-зама мекунад:

*Мазраи бахтат гулафишон,
Парчами фатҳат парафишон,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.
Мардумат сарҷамъ бодо,
Душманат бодо парешон,
Тоҷикистон, Тоҷикистон. [12, с. 64 - 65]*

Суруди дигаре, ки солҳои 1994-1996 дар барномаи «Ҳоки Ватан» мунтазам садо меод, « Эӣ ҳамватан, биё!» ном дошт, ки ба шеърӣ Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ тасниф гардида буд. Бори аввал ин шеър 8-уми декабри соли 1993 дар рӯзномаи «Чумхурият» ба таъб расида буд. [13] Онро худӣ шоир ва муҳаррирон барандагони гуфтори « Ҳоки Ватан» ҳам борҳо бо эҳсосоти эҳтиросоти баланд қироат карда буданд. Нимаи аввали соли 1994 овозхони шинохта Дона Баҳромов ба ин шеърӣ ҳаштбанда оҳанги таъсирбахше эҷод намуда, онро ба суруди диловезу муассире табдил дод. Шеърӣ Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ «Эӣ ҳамватан, биё!», ки дар он санъатҳои ташбеҳ, истиора, баёнҳои шоирона, муҳотаб, хуб кор фармуда шудаанд ва он оҳанги пурқуввати публицистӣ ва даъватӣ ҳам дорад, бо оҳанги ба шеър мувофиқи таснифнамудаи сароянда тавҷам гардида, ба шунаванда таъсири амиқ мерасонад:

*Аӣ мурғи қўҷбаста зи боғу чаман, биё,
Оҳуи фандхўрда, ба қўху даман, биё,
Қашмир хоҳад ар дилат, сўи Ватан, биё,
Аӣ ҳамватан, биё,
Аӣ ҷони ман, биё! [13]*

Барномаи «Ҳоки Ватан»-ро дурафтагонии Ватан «барномаи мушқилкушо» гуфта бошанд, муҳаққиқон онро «минбари ошӣ», «барномаи умедворон», «гули байни фирориён ва мардуми диёр», «садои ормонҳои мардум» ном бурдаанд. Маҳз маҳбубият ва таъсирбахшии ин барнома буд, ки дар бораи он мухлисони барнома ва худӣ гурезагонии иҷборӣ низ шеърҳо эҷод кардаанд. Чанд намунаи онро барои мисол аз ҷузъҳои барнома дарёфтем, ки дар поён меорем:

Он сўии дарё ҳешу таборон дорем, Ин сўии дарё синаи бирён дорем . Ҳар боре садо « Ҳоки Ватан» мегўяд, Бар ёди Ватан дидаи гирён дорем [18]

Барномаи ҷон «Ҳоки Ватан» номат буд, Дар қалбаки мо гурезагон чоят буд . Аз мулки ғарибиҳо ҳар шому сахар, Даъват ба ватан қардани мо корат буд [24]

Муждае чун хаткашонҳо баҳр и ношод оварам, Ваъдадори интизорреро ба меод оварам.

Нақҳати «Ҳоки Ватан» бахшад умеди дигаре, Бўии мулкашро ба дурафтада чун бод оварам [15,с.8,12]

Чанд мулоҳиза доир ба ном ва оғозу анҷоми барнома. Чуноне яке аз муҳаррирони барномаи «Ҳоки Ватан» - журналисти шинохта Солеҳи Юсуф, ки дар таҳияи ин гуфтор саҳми арзанда дорад, дуруст қайд кардааст, гуфтори аввалини барнома бо номи пешниҳод намудаи муҳаррири он Бобо Бекмуродов «Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон беҳтар» [20], гуфтори дуюм бо номи «Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар», яъне бо иваз намудани калимаи «беҳтар» ба калимаи аслии мисраъ «хуштар» садо додаанд.

Барнома аз охириҳои моҳи апрели соли 1993 то анҷоми он бо номи «Ҳоки Ватан» бо овози муаллифи ин сатрҳо пахш гардид. Барнома бо рубоии машҳури халқии

*Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Ҳори Ватан аз лолаю райҳон хуштар.*

*Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Эй кош, гадо будӣ ба Канъон, хуштар
огоз меёфт. [2, с. 13]*

Бояд қайд кард, ки ин рубой дар маҷмӯаҳои гуногуни фолклорӣ ва мақолаю таҳқиқотҳои олимони маъруф Р. Амонов, В. Асрорӣ, ва дигарон бештар бо тағйири мисраи охир оварда шудааст. Чунончи, дар китобҳои Р. Амонов [3, с. 54], В. Асрорӣ [4, с. 70] мисраи охир дар шаклҳои « Сад кош гадо буд ба Канъон хуштар» ва « Сад кошкӣ гадо мешуд ба Канъон, хуштар» омадааст. Дар ҷузъаи барномаи «Ҳоки Ватан» [18] «Сад кошкӣ гадо мешуд ба Канъон, хуштар» чоп шуда, дар шакли «Эй кош, гадо будӣ ба Канъон, хуштар», ки ҳиссиётро бештар ифода мекунад, бо дасти муҳаррир ё сармуҳаррир таҳрир хӯрдааст.

Барномаи «Ҳоки Ватан» бо байти

*Боз омадан зи рафтани хуриед дур нест,
Гар зиндагист, дида ба дидор мерасад
анҷом меёфт.*

Ин байт дар газали Нозими Ҳиротӣ дар шакли

Боз омадан зи рафтани хуриед дур нест,

Гар умр ҳаст, дида ба дидор мерасад

во хӯрад ҳам, [16, с. 95] ба назари мо, ин байт аз осори мунтахаби Нозими Ҳиротӣ не, балки аз китоби «Ҷомеъ – ул ҳикоёт» гирифта шудааст, ки он дар се ҷилд солҳои 1980 – 1985 бо теъдоди калон чоп шуда буд ва байти мазкури дар «Ҳоки Ватан» барои қулоҳи охири барнома интихобшуда айнан ҳамон аст. [17, с. 321]

Қобили қайд аст, ки сабти қулоҳи аввал ва охири барномаро Ҳунарманди шоистаи Тоҷикистон Ҳалима Насибулина анҷом дода буд. Хуб дар хотир дорам, ки тақрор ба тақрор ман меҳондам, вале ба коргадони ботаҷриба маъқул намеафтод ва таъкид мекард, ки боз ҳам таъсирбахштар, боз ҳам самимонатар, бо сӯзу гудоз хонед. Танҳо маротибаи нухум ё даҳум қироати ман ба ӯ хуш омад. Заҳмати коргардонро дар сабти байти охири барнома низ хуб дар хотир дорам, ки меғуфт: бо оҳанги умедворона, боваринок, аз дилу ҷон хонед. Баъди сабти матни аввалу охири барнома Ҳалима Насибулина аз оҳангҳои Саидкул Билолов “Бинол, эй най” ва Муборақшо Ҷумъаев “Ҷонфизо”, ки бо ҳазини ва таъсирбахшии худ ба мавзӯи гуфтор саҳт алоқамандӣ дошанд, истифода намуда қулоҳи аввалу охири “Ҳоки Ватан” – ро таҳия сохт. Ин қулоҳи оғозу анҷоми барнома, ки аз охири моҳи апрели соли 1993 то шумораи охири он садо дод, натиҷаи яқдилино якмаромӣ, заҳмату ҷустуҷӯ ва маҳорату кордонии коргардон, танзимгари овоз ва қироатгари матну шеър буд. Шоиру нависандаи хушбаён Султонмуроди Одина таассуроти худро аз барномаи “Ҳоки Ватан” чунин баён доштааст:

«Вақте Абдурашид Ҳуҷамқулов меҳонд, ки:

Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,

Ҳори Ватан аз лолаву райҳон хуштар

ба бадани кас мурғак медамид, бе ихтиёр чашмҳо ғарқи ашк мешуданд.

Маҳз ҳамин барнома дар саросари ҷаҳон, хоса дар Афғонистон, ки паноҳгоҳи бисёр гурезагони иҷборӣ шуда буд, ҳамовозӣ пайдо кард, барои амалӣ гаштани сиёсати давлат ва баргардонидани шаҳрвандони Тоҷикистон ба Ватан кӯмак расонд. Аз ин барнома илҳом гирифта мусаннифи ин сугур ҳам қиссаеро бо номи «Асрори бозубанд» эҷод карда будам, ки дар асоси маводҳои гузоришҳои радиӣ рӯи қоғаз омада буд». [7, с. 58 -59]

Хулоса дар барномаи маъруфу машҳури «Ҳоки Ватан» -и радиои «Тоҷикистон» аз воситаҳои ҷолибсозӣ, ба монанди имконоти жанрҳои иттилоотӣ, таҳлилий ва публицистӣ-бадеӣ, қироати мақсадноки шеърҳои пурмазмуну баландсанъат ва суруду таронаҳои таъсирбахш моҳирона истифода бурда, онро чи аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа, чи аз ҷиҳати тарзу шакли пешниҳод бою рангин ва шуниданбоб гардониданд.

АДАБИЁТ

1. Айнизода А. «Ҳоки Ватан» ва нақши Фарҳод Маҳкамов дар бозгашти гурезагон // Тоҷикистон. 2017. № 25 – 26 (1224). 22 июн.
2. Акбаров Ю. Меҳри Ватан. – Душанбе: Маориф. 1989. –128 с.
3. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Қулоб. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. 1963.– 346 с.
4. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. – Душанбе: Маориф. 1990. – 256 с.
5. Ваҳҳобзода Р. Адабиёти ваҳдатифарин// Адабиёт ва санъат. 2017. - 22 июн
6. Иноят Насриддин. Дардҳои гиреххӯрда. Маҷмуаи қиссау ҳикояҳо // - Душанбе: Адиб. 2006.- 368 с.
7. Ёд бод он рӯзгорон... Мураттибон: С. Одина., Б. Шокирзода. – Душанбе: Ирфон. 2012.- 160 с.
8. Лоҳутӣ А. Қулиёт. Ибораг аз 6 ҷилд. Ҷ.6. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1963. – 336 с.

9. Раҳмон Э. Мурочиатнома ба ҳамватанони хоричи хоки Тоҷикистон. 16- январ соли 1994. «Хоки Ватан». 1994, 21-январ
10. Раҳмонов Э. Мурочиат аз тариқи телевизион. 1- иони соли 1993//Э. Раҳмонов. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷ.1// – Душанбе: Ирфон. 2002. - 512 с.
11. Хочазод С. Мунодии сулҳу ваҳдат...// Чумхурият. 2014, 18 - апрел.
12. Ҳамад С. Лолае, ки гулҳои таронаҳои кӯхистонро якҷаҳин кардааст// Сози ишқ. – Душанбе: Бухоро. 2013. -120 с.
13. Хуросонӣ, Алиӣ Муҳаммадӣ . Эӣ ҳамватан, биё! // - Чумхурият. 1993. 8- декабр.
14. Ҳамад С. Назри Яздонӣ муаллифи «Буйи ҷӯйи Мулиён» - и даврони мост// Амвочи меҳр. – Душанбе: Бухоро. 2014. – 304 с.
15. Ҳақназар Ш. Хоки муқаддас. – Душанбе: Шучоён. 2012. - 156 с.
16. Ҳиротӣ, Нозим. Осори мунтахаб. – Душанбе: Адиб. 1987. –400 с.
17. Чомъ – ул – ҳикоёт. Ҷ.1 // - Душанбе: Ирфон. 1980 - 464с.

Сарчашма

18. Радиои «Тоҷикистон». Барномаи «Хоки Ватан». 1993. – 29 апрел, 12 ноябр
19. Радиои «Тоҷикистон». Барномаи «Хоки Ватан». 1994. –21 январ, 15 март
20. Радиои «Тоҷикистон». Барномаи «Хоки Ватан». 1994.-30 март
21. Радиои «Тоҷикистон». Барномаи «Хоки Ватан». 1996.- 25 июн
22. Радиои «Тоҷикистон». Барномаи «Хоки Ватан». 1996.- 2 июл
23. Радиои «Тоҷикистон». Барномаи «Хоки Ватан». 1996.- 3 сентябр
24. Радиои «Тоҷикистон». Барномаи «Хоки Ватан». 1996.- 5 ноябр

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ УВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРОГРАММЫ «ХОКИ ВАТАН» («ЗЕМЛЯ РОДИНЫ») РАДИО «ТАДЖИКИСТАН»

Статья посвящена рассмотрению различных элементов или способов повышения увлекательности одной из известных программ радио «Таджикистан» - «Земля Родины», сыгравшей важную роль в миротворческих процессах таджиков и возвращения вынужденных беженцев на свою исконную Родину.

Исследование огромного пласта архивного материала радио показало, что одним из действенных способов повышения увлекательности программы «Хоки Ватан», прежде всего, являлось её жанровое многообразие, то есть своевременное и уместное использование в программе таких жанров, как новость, интервью, репортаж, комментарий, беседа, радио речь, комментирование писем, зарисовка, радиоинсценировка и др.

Чтение в начале каждой передачи содержательных и высокохудожественных стихотворений, отобранных из творчества Лоика Шерали, Бозора Собира, Мастона Шерали, Аскара Хакима, Мухаммада Гоиба и других, которые с огромным эмоциональным и патриотическим настроем, озвучивали известные в республике чтецы и дикторы, можно считать другим элементом повышения увлекательности программы «Хоки Ватан».

Еще одним из способов и приёмов, способствующих возрастанию увлекательности программы «Хоки Ватан», было выступление в прямом эфире таких известных и выдающихся таджикских художников слова, как Мумин Каноат, Гаффор Мирзо, Аишур Сафар, Лоик Шерали, Рахмат Назри Камол Насрулло, Мухаммад Гоиб и других поэтов и писателей, которые чтением своих творений, привлекали к данной программе все большее и большее число радиослушателей.

Режиссеры-постановщики программы, удачно и выборочно используя в каждой новой передаче лучшие песни известных в республике артистов, на слова поэтов - классиков и современности, также добивались повышения престижа и увлекательности передач. В те годы в программе «Хоки Ватан» очень часто звучали песни в исполнении Одины Хашимова, Боймухаммада Ниязова, Саидукула Билолова, Лолы Азизовой, Малики Саидовой, Дона Бахрома.

Ключевые слова: интервью, репортаж, комментарий, радиоречь, диктор, письмо, сообщение, стихотворение, песня, эффективность.

WAYS OF INCREASING THE FASCINATION OF THE PROGRAM "HOKI VATAN" ("LAND OF THE MOTHERLAND") BROADCASTING "TAJIKISTAN"

The article is devoted to the consideration of various elements or ways to increase the fascination of one of the well-known programs of Radio Tajikistan - "Land of the Motherland", which played an significant function in the peacemaking processes of Tajiks and the return of forced refugees to their original homeland.

The study of a huge reservoir of archival radio material showed that one of the most effective ways to increase the excitement of the Hoki Vatan program was, above all, its genre variety, that is, the timely and appropriate use of genres such as news, interviews, reportage, commentary, conversation, radio speech, commenting letters, sketching, radio performance, etc.

Reading, at the beginning of each program, substantial and highly artistic poems selected from the works of Loic Sherali, Bozor Sobir, Maston Sherali, Askar Hakim, Muhammad Goiba and others who have a great

emotional and patriotic attitude were voiced by well-known readers and broadcasters in the republic. increase the appeal of the Hoki Vatan program.

One of the ways and techniques to increase the fascination of the “Hoki Vatan” program was a live performance of such famous and prominent Tajik word artists as Mumin Kanoat, Gaffor Mirzo, Ashur Safar, Loik Sherali, Rahmat Nazri Kamol Nasrullo, Muhammad Goib and other poets and writers who, by reading their creations, attracted an increasing number of radio listeners to this program.

The directors of the program, successfully and selectively using in each new program the best songs of famous artists in the country, also used the words of classical and modern poets to improve the prestige and excitement of the programs. In those years, the program “Hoki Vatan” very often sounded songs performed by Odina Hashimov, Boymukhammad Niyazov, Saidkul Bilolov, Lola Azizova, Maliki Saidova, and Dona Bakhrom.

Key words: interview, report, comment, radio speech, announcer, letter, message, poem, song, efficiency.

Сведение об авторе:

Ализода Абдурашид Худжамкул - кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета. Тел: (+992) 900900432.

About the autor:

Alizoda Abdurashid Khudjamkul – Candidate of philological sciences, Associate professor in the Department of television and broadcast of the Tajik National University. Tel.: (+992) 900900432.

УДК 8 Точ.1
ББК 83,3Т

«ШЕЪР-УЛ-АЧАМ»-И ШИБЛИИ НУЪМОНӢ ВА ШИНОХТИ ШЕЪРИ РӮДАКӢ

Ғаффорова З.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров

Мавлоно Сирочиддин Муҳаммад Шиблии Нуъмонӣ (1857-1914) донишманди забардаст, рӯзноманигор, муҳаққиқ ва мунаққиди шинохтаи таъриху адабиёти машриқзамин, шоир ва нависандаи мумтози охири асри XIX ва ибтидои асри XX Ҳинд буда, аз худ мероси гаронмоя ба ёдгор гузоштааст. Аз ҷумла, «Таълими гузаштаи мусулмонон» (Агра, 1887), «Ал-Маъмун» (Агра, 1887), «Сират-ул-Нуъмон» (Агра, 1891, «Китобхонаи Искандария» (Агра, 1891, ба забони англисӣ низ тарҷума шудааст), «Сафарномаи Шиблӣ» (Агра, 1891), «Ал-Форук» (Конпур, 1899), «Ал-Ғазоли» (Ҳайдаробод, 1902), «Илм-ул-калом» (Алигарх, 1903), «Савонеҳи Мавлои Рум» (Лакхнав, 1902, ба кӯшиши Фаҳр Доии Гелонӣ ба форсӣ тарҷума ва ҷоп шудааст, Техрон, 1332 ш.), «Мувозинаи Анис ва Дабир» (дар нақди ашъори марсияи ин ду шоир, Агра, 1906), «Танқиди шеър-ул-ачам дар зиндагиномаи шуарои Эрон» (дар 5 ҷилд, Алигарх, 1909-1912), «Сират-ун-набӣ» (3 ҷилд, Канпур, 1920), «Куллиёти ашъори урду», «Расоили Шиблӣ», «Мақолоти Шиблӣ» (4 ҷилд), «Мукотиби Шиблӣ», «Мазмуни Оламгир», «Таърихи ислом ва фалсафаи ислом», «Ҳаёти Хусрав», маснавии «Субҳи умед», «Сафарномаи ҳаҷ», «Аврангзеб» ва ӯ. ба забони урду навишта шуда, дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ арзиши умдаеро соҳиб гардидаанд.

Шиблии Нуъмонӣ ба забони арабӣ низ таълифот дорад, ки маъруфтарини онҳо «ал-Ҷузъия» (Агра, 1891), «Нақд бар тамаддуни исломӣ» (Лакхнав), «Искот-ул-муқтадӣ», «Рисола дар қироат-ул-фотехаи халаф-ул-имом» ба шумор меоянд. Ба забони форсӣ бошад, аз Шиблӣ танҳо шеър боқӣ мондааст. Ҷаҳор маҷмӯаи ашъори ӯ – «Девони Шиблӣ» (Конпур, 1906), «Дасти гул», «Бӯи гул» ва «Барги гул» ба кӯшиши Мавлавӣ Масъуд Алии Надавӣ бо унвони «Куллиёти Шиблӣ» низ ба таъъ расидааст (Ҳинд, 1909), ки ин амр аз нуфузи адабии вай дар ҳавзаи адабии мазкур дарак медиҳад.

Албатта, шарҳи тамоми самтҳои фаъолияти илмиву адабии Шиблии Нуъмонӣ аз доираи баҳсҳои меҳварии мақолаи мо берун аст. Дар ин нигошта мо роҷеъ ба хидматҳои ин донишманди фарҳефта ҳамчун мунаққид ва муҳаққиқи шеъри Устод Рӯдакӣ баҳс хоҳем ороост.

Қабл аз ҳама, лозим ба зикр аст, ки аз мероси адабии Шиблии Нуъмонӣ танҳо ду асар – «Шеър-ул-Ачам» ва «Савонеҳи Мавлои Рум» ба таҳқиқи адабиёти форсу тоҷик ихтисосдоранд. Агар «Савонеҳи Мавлои Рум» баҳси муҳаққиқонаеро роҷеъ ба рӯзгори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва «Маснавии маънавӣ»-ро фаро бигирад, «Шеър-ул-Ачам» дар таърихи шоирони забони форсӣ, нақди осори онҳо ва баррасии сайри тақомули шеърӯ шоирӣ ба қалам омада, арзиши муҳимро дар адабиётшиносии форсӣ касб намудааст. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама, назари Шиблии Нуъмониро ба шеърӯ шоирӣ Рӯдакӣ танҳо аз тариқи мутолиаи китоби «Шеър-ул-Ачам» бозҷӯӣ намудан мумкин аст.

Китоби «Шеър-ул-Ачам» аз панҷ ҷилд иборат буда, таълифи он аслан ба забони урду сурат гирифтааст (1906-1907). Дар се ҷилди аввали он муаллиф роҷеъ ба суханварони мумтози форсӣ

маълумот дода, дар бахшҳои чорум ва панҷум дар бораи ҳақиқат ва моҳияти шеърӯ шоирӣ мӯшикофона баҳс мекунад. Аз назари таҳқиқи муҳассаноти шеърӣ ва дар маҷмӯъ омилҳоро меъёрҳои назарияи адабиёт ду ҷилди охири он арзиши хеле муҳимро касб намуда, аз ҷониби пажӯҳишгарон ба унвони шоҳкори Мавлоно Шиблӣ эътироф шудааст. Ҳамон гуна, ки худ Мавлоно Шиблӣ низ таъкид мекунад, се ҷилди нахуст дебочаи ду ҷилди дигар баршумурда мешавад.

Лозим ба таъкид аст, ки «Шеър-ул-Аҷам» аз ҷониби бисёр донишмандони Ҳинд ва берун аз он сазовори баҳои баланд гардидааст. «На танҳо дар забони урду, - менависад Маҳдӣ Ифодӣ, - балки дар тамоми забонҳои шарқӣ низ назари ин китоб вучуд надорад» (1, 200). Воқеан ҳам дар забони урду шухрати азиме, ки насиби «Шеър-ул-Аҷам» гардида, камтар китоберо ба даст омадааст.

Муҳаммад Иқбол се сифати нодири Шиблӣ Нуъмонӣ – аввал таърихдонӣ, дувум – ворид будан ба забони арабӣ ва сеюм – завқи саҳеҳи шеърӯ сухан ва худ шоир буданро мӯҷиби мӯядр будани нақди Шиблӣ дар бораи шеър ва арзиши умумиҷаҳонӣ касб намудани «Шеър-ул-Аҷам» доништааст [1, 200].

Донишманди маъруфи Эрон Саид Нафисӣ дар муқаддимаи ба тарҷимаи форсии ҷилди сеюми «Шеър-ул-Аҷам» навиштааш имтиёзи ин китоби судмандро дар он таъкид менамояд, ки «Шеър-ул-Аҷам» «нахустин дафтарест», ки дар он «марде доно ва равшанбин (Шиблӣ Нуъмонӣ – З.У.) дар таҷзия ва таҳлили дураи гаронбаҳои ин ҳизонаи ҷовидонӣ, ки адаби порсӣ бошад, пардохтааст» (9, сах. х.). Саид Нафисӣ «Шеър-ул-Аҷам»-ро ба масобаи «дафтари ҷовидонӣ» шинохтааст, ки барои ҳамешагӣ боиси зинда нигоҳ доштани номи Шиблӣ хоҳад буд. «Панҷох сол пеш, - менависад ӯ, - дар Аъзамгарх, аз шаҳрҳои дарачаи сеюми Ҳинд Шиблӣ Нуъмонӣ китобе дар маҳосини шеърӣ форсӣ бо номи «Шеър-ул-Аҷам» пардохт. Аз ҳамон оғоз ин китоб роҳи таҳқиқро барои касоне, ки роҳнамоӣ мехостанд, кушод, то ҷое ки Эдуард Браунӣ англисӣ, ки аз ховаршиносони номбардори замони худ буд, дар китоби маъруфе, ки дар таърихи адабиёти Эрон навишта, борҳо ба гуфтаи вай истинод кардааст» [9, сах. х.].

Саид Нафисӣ, ҳамчунин, «Шеър-ул-Аҷам»-ро беҳтарин намунаи нақди олий доништа, ба натиҷае мерасад, ки дар моварои Эрон пажӯҳишгаре ба андозаи Шиблӣ натавониста, ки ба ин дарача шеърӣ форсиро мӯшикофона тадқиқ намояд. Ин мулоҳизоташро мавсуф ин гуна натиҷагирӣ мекунад: «Шиблӣ дар ин китоб устодии худро дар наққодӣ ва мӯшикофӣ ошкор кардааст ва ростӣ ҷои шигифт, ки дур аз Эрон касе, ки по ба Эрон нагузошта ва бо форсизабонон омезиши шабонарӯзӣ надоштааст, бад-ин гуна ба рамузи ин забон ошно буда ва то ин андоза орои масоб дар бораи ин душвориҳо баён карда бошад» [9, с. х.].

Ба қавли ҳиндшиноси тоҷик Абдуллоҷон Уаффоров «беҳтарин муҳаққиқи таърихи адабиёти машриқзамин будани Шиблӣ Нуъмониро шарқшиносони номии Уарб низ эътироф намудаанд» [7, с.81]. Мавсуф барои собит намудани сухани хеш аз шарқшиноси машҳури Фаронса Дармстетер истинод намуда, ки навиштааст: «Дар фарқи байни мо ва аллома Шиблӣ ин қадар кофӣ бувад навишта шавад, ки ӯ соҳиб-ул-байт асту мо мустаҳрик ҳастем» [ниг.: 7, 81].

Воқеан ҳам, Шиблӣ дар шумори он муҳаққиқоне қарор дорад, ки шеърӣ форсиро бо шеваи маҳсуси худ нақду баррасӣ намуд. Аз мабӯҳисии орастаи вай пайдост, ки ҳадафаш баррасии аносирест, ки дар шеърӣ форсӣ шӯро ҷӯш падида овардаанд. Ба ин тартиб, гуё мақсади аслии Шиблӣ муаррифии чавҳар ё рӯҳонияти шеър маҳсуб мешавад. Ӯ дар оғози ҷилди аввал бо ҳисси ифтихор ба василаи шеърӣ зерини Файзӣ ба ҳақиқати «Шеър-ул-Аҷам» ишора мекунад:

*Ҳарамҷӯён дареро мепарастанд,
Фақеҳон дафтареро мепарастанд,
Барафкан парда, то маълум гардад,
Ки ёрон дигареро мепарастанд [8, с. 3].*

Бояд гуфт, ки ба таҳқиқи таърихи фикриву фарҳангии Эрон иштирол варзидани Шиблӣ Нуъмонӣ беҳикмат нест, чун дар он рӯзгор бо ин забон ба таври зарурӣ осоре мавҷуд набуд ва ин амр боис гашт, ки Шиблӣ чунин китоби арзишмандро ба вучуд оварад ва ба ин васила адабиёти форсиро бо диду назарҳои хосси худ муаррифӣ намояд. Ба қавли донишманди Ҳинд Шайх Муҳаммадикром «Шеър-ул-Аҷам» «завқи шеърӣ форсиро дар Ҳиндустон як бори дигар зинда сохт» [2, 176].

Метавон ҳаде зад, ки арзиши умумиҷаҳонӣ касб намудан ва хориҷ аз Ҳинд маъруфият пайдо кардани асари «Шеър-ул-Аҷам» ба хоҳири нақдҳои адабии он аст. Масалан, бардоштҳо ва таҳлилҳо аз ашъори Фирдавсӣ, муқоисаи шеваи дostonсароии Фирдавсӣ ва Низомии Ганҷавӣ, татбиқи усули дostonсароии «Шоҳнома» бо ҷадидтарин назарияҳо дар ин боб ва муқоисаи миёни шоирони форсизабон, монанди Саъдӣ ва Ҳофиз дар ҷазалсароӣ аз намунаҳои боарзиш ва муҳимми «Шеър-ул-Аҷам» аст, ки дар навъи худ беназираанд.

Шиблии Нуъмонӣ дар ин асари арзишманд роҷеъ ба рӯзгору осор, муҳассаноти шоирӣ, вижагиҳои ашъор, анвоъ ва ашколи шеърӣ Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ мулоҳизоти судманди ҳешро баён дошта, бо ин роҳ дар рӯдакишиносӣ ҷойгоҳи вижаи худро муқаррар кардааст.

Вақте ки суҳан дар бораи мушаххас намудани дидгоҳи Шиблии Нуъмонӣ нисбат ба Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ меравад, дар таносуб ба бобҳои китоб мо бояд аз ду равшана ба таҳқиқи маъсала ворид гардем.

Аввал, чунонки гуфта омад, муаллиф дар фасли алоҳида аз баҳши аввали китоб ба таври ҷудогона роҷеъ ба Рӯдакӣ баҳс орофтааст, ки дидгоҳу назари куллии Шиблӣ дар он ҷо мусаллам мегардад.

Дувум, зимни таъйини мушаххасоти шеърӣ ё баҳс дар мавриди шуароӣ дигар ҷо-ҷо ба Устод Рӯдакӣ низ ишорат фармуда, ки дар зимни онҳо бархе аз мулоҳизот ва афкори муаллифи асар инъикоси барҷаста дорад.

Нахуст ба муқаррар намудани андешаҳои аслии Шиблии Нуъмонӣ нисбат ба Устод Рӯдакӣ мепардозем, ки дар мучаллади аввали китоб дар фасли алоҳидаи мусаммо бар “Рӯдакӣ” баён доштааст.

Дар сароҷози маълумоти худ Шиблӣ ба зикри эътирофи мақоми Рӯдакӣ дар шеърӣ форсӣ пардохта ва Одамушшуароро бо тақия бар матолиби кутуби марҷай ва сарчашмаҳои пешин аввалин шоири муътабар медонад, ки дар забони форсӣ девон тартиб додаст. Нуктаи ҷолиби дигар ин ҷо дар он ба зухур мерасад, ки Шиблӣ чун ашлаби тазкиранависон ваҷҳи иштихори хонадони Сомониёнро ба номи Устод Рӯдакӣ пайвастагии қавӣ мебахшад ва менависад: «Рӯдакӣ ақдаму ашъари шуароӣ давраи Сомонӣ буда ва ба иттифоқи ҳамаи арбоби тазкира аввалшоири муътабарест, ки дар забони форсӣ девон тартиб додааст. Ҳазорон шоир дар асри Сомониён мавҷуд буданд, ки мо дар оянда шарҳи ҳоли баъзеҳоро зикр хоҳем намуд, вале имрӯза номе, ки аз Сомониён бокӣ монда, аз баракати таровишҳои таъби Рӯдакист. Шарифи Гургонӣ ҷӣ қадар хуб гуфта:

*Аз он чандон наъими ҷовидонӣ,
Ки монд аз Оли Сосон в-оли Сомон.
Санои Рӯдакӣ мондасту мадҳаи,
Навои Борбад мондасту дастон» [8, с.25-26].*

Аммо дар мавриди таъини зодгоҳи Рӯдакӣ Шиблии Нуъмонӣ ба иштибоҳ роҳ медиҳад ва онро наздики Насаф медонад, ки ин мулоҳизотро аксари муҳаққиқон рад кардаанд ва наздики Самарқанд гуфтаанд, ки ин ҳамон Панҷрудӣ кунунист: «Номи ӯ, - менависад Шиблӣ, - Муҳаммад ё Ҷаъфар мутахаллис ба “Рӯдакӣ”. Рӯдак аз тавобеи Наҳшаб, ки онро Насаф низ гӯянд, номи қарияест ва баъзеҳо дар ваҷҳи тасмийи мазбур менависанд, ки рӯдро, ки як навъ соз аст, хуб менавозад» (8, 26).

Дар идомаи ин маълумот Шиблӣ ба баҳси муқаррароти шарҳи ҳоли Рӯдакӣ мепардозад, ки аксар дар тазкираҳо ба таври ягона баён шудаанд. Бо вучуди ҳаммонандӣ Шиблӣ дар ҳар маврид нуктаи назари ҳешро изҳор мекорад ва бо чунин тартиб аз зиндагинома ва мероси устои шоирон никоте ҷолиб ба қалам меоварад. Масалан, оҷози суҳанвари Рӯдакиро Шиблӣ ба синни ҳаштсолағӣ муқаррар мекунад ва менависад, ки «дар ҳаштсолағӣ тамоми «Қуръон»-ро ҳифз дошта ва дар илми қироат дараҷаи камолро ҷоиз буд ва дар ҳамин син ба гуфтани шеър пардохт» [8, 26].

Дар қанори ин, Шиблӣ ба зикри хислатҳои фардии Рӯдакӣ, ки омилҳои аслии даъват ба дарбори Наср гардидаанд, пардохта, таъкид бар он мекунад, ки маҳз ҳамин фазилатҳои фардии вай, ки соҳибияти онҳо амре муҳим барои дарбор маҳсуб мегарданд, Рӯдакиро дар кӯтоҳтарин фурсат дар дарбори Наср иштихор бахшиданд: «Хушбахтона, - менависад ӯ, - овозе баҷоят ширин дошт, зарифултабъ ва базласанҷ буд. Яке аз машоили муҳиммаи он аср дар дарбори салотин шуши надимӣ буд ва он ҷузъи машоили олия шумурда мешуд. Ҳатто аз ҳайси тақаррубу манзалат ва нуфузи қалима аз шуши вазорат ҳам болотар будааст. Шароити ин мансаб зарофати табъ, базлағӯй, лутфи баён, ҳозирҷавобӣ ва, билохира, вусъати маълумоту иттилоот буда ва, иттифоқан, тамоми ин шароити мазоӣ дар Рӯдакӣ ҷамъ будааст ва, аз ин рӯ, дар дарбори Наср бинни Аҳмад дасти расо пайдо карда ва ин подшоҳи адабпарвар дар тарбияти ӯ қамолӣ тавачҷӯхро мабзул дошт» [8, 26].

Баъдан, Шиблӣ ба нақли қиссаи ҳичрати амир ба Бодис ва ба василаи қасидаи маъруфи худ ӯро баргардонидани Рӯдакӣ пардохтааст, ки дар аксари сарчашмаҳо ва осори таҳқиқӣ ҷой дорад.

Нуктаи муҳимме, ки Шиблӣ дар робита ба ин мавзӯъ изҳор дошта, дифоъ аз Рӯдакӣ мебошад, ки дар қуруни баъд бархе аз тазкиранигорон дар бораи ин қасида мулоҳизоти интиқодӣ баён доштаанд. Масалан, Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин навишта: «Ашъори мазбур бо вучуде, ки содаву ҳеч гуна саноеи шеърӣ дар он ба қор бурда нашуда, ҷӣ гуна дар вучуди Наср то ин ҳад таъсир бахшидааст?»

Шиблі баръакс таъкид намуда, ки чун дар замони Давлатшоҳ шеърӯ шоирӣ сурати воқеии худро аз даст дода буд, аз ин ҷиҳат мардум аз баёни ҳақиқ ва ҷиҳҳои содаву табиӣ кайф намекарданд (ниг.: 8, 27). Ба ҳамин тариқ, ӯ аз Рӯдакӣ ва қасидаи вай истиқбол ва ҳам дифоъ мекунад ва менависад, ки то вақте ки завқу салиқаи ҷомиа ва машраби афрод содаву ори аз олош буд, шуаро дар муқобили ашъори мазбур сари таслим ҳам намуда, аз ҷавоби он изҳори аҷз менамуданд. Бар вачҳи далел бар мулоҳизоти болои хеш ӯ андешаҳои Низомии Арӯзии Самарқандиро меоварад, ки дар «Чаҳор мақола» чунин менависад: «Ҳанӯз ин қасидаро касе ҷавоб нагуфтааст, ки маҷоли он надидаанд, ки аз мазоиқ берун раванд» [8, 28].

Дар ҳамин ҷараёни баҳс аст, ки Шиблі барои иддаои муҳаққиқони баъдӣ, ки дар замони наздик ба Рӯдакӣ Муиззии Самарқандӣ ба тақозои Султон Санҷар ҷавобе барои қасида гуфтааст, мулоҳизоти худро баён медорад ва дар ҳамин ҳол қасидаи устоди шоиронро боз ҳам боло мебардорад ва менависад: «Султон Санҷар ба Амир Муиззии Маликушшуаро амр кард, ки дар ҷавоби қасидаи мазбур ҷизе бигӯяд. Ӯ қасидае, ки дар ин боб гуфта, матлаи он ин аст:

*Рустам аз Мозандарон ояд ҳаме,
3-ин малик аз Исфаҳон ояд ҳаме.*

Дуруст аст, ки Амир Муизӣ аз машоҳири шуарои он замон мебошад, вале бо ин ҳол, ин ашъораш қобили муқояса бо ашъори ғавқӣ Рӯдакӣ нест» [8, 28].

Мавзӯи таҳқиқи навбатии Шибліи Нуъмонӣ тақрири анвои шеъри Рӯдакӣ ва таснифи мавзӯии ашъори вай маҳсуб мешавад. Нахуст ӯ дар тақия ба он ҷӣ аз мероси устоди шоирон бозмонда муҳимтарин анвои шеърии Устод Рӯдакиро дар қасида, қитъа, ҷазал, рубой, марсия ва мавзӯҳои асосии эҷодиёташро дар воқеанигорӣ, фасонасозӣ, ишқу ошиқӣ, мадҳасароӣ, панду мавъизат (насихат, андарз) муқаррар месозад. Шеваи ҷолиби таҳқиқи Шиблі дар он хувайдо мешавад, ки дар давоми сухани худ дар алоҳидагӣ ҳар яке аз ин мавзӯотро баррасӣ менамояд ва барои мулоҳизоти худ аз ашъори Устод Рӯдакӣ истинод меҷӯяд. Масалан, дар пайванд ба мавзӯи панду мавъиза, ки унвони аввалияи мавзӯоти шеъри Устод Рӯдакӣ аз ҷониби Шиблі муқаррар шудааст, чунин навиштааст: «Дар ин қисмат илова ба лутфи баён, ашъораш ҳовии никоти дақиқ ва маонии наизу маруб аст. Масалан, ин матлабро, ки дар хушбахтии дигарон набояд рашқу ҳасад бурд, чунин адо мекунад:

*Замона панде озодавор дод маро,
Замонаро чу нақӯ бингарӣ, ҳамма панд аст.
Ба рӯзи неки қасон, гуфт, иам маҳӯр зинҳор,
Басо қасо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст [8, с.29].*

Ба ҳамин тарз, Шиблі муҳимтарин нуктаҳои панду андарзии шеъри Устод Рӯдакиро баррасӣ мекунад ва дар мавриди ашъори ҷудоғонаи ҳикамии шоир мулоҳизоти судманд баён медорад. Баъдан баҳси воқеанигориро пеш меоварад ва дар ин маврид бар вачҳи далели асли қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро таҳлил менамояд. Пас аз тавзеҳи мадҳасароӣ ва мавзӯоти дигари ашъори Рӯдакӣ муаллиф ба баҳси навъҳои шеъри Рӯдакӣ рӯҷӯ намуда, дар бораи вучуди қасида, ҷазал, рубой ва амсоли ин бо зикри намунаҳо аз ашъори Одамушшуаро баҳс меорад. Аз ҷумла, ба вучуди чанд марсия, мадҳ, ҳичову ҳаҷв низ мулоҳизоташро баён медорад ва бо он ки дар адабиёти аҳди Сомониён ҳаҷвҳои тунд ва ҳичоҳои берун аз доираи одоб нуфуз доштанд, Шиблі назокати ҳаҷвиёти Рӯдакиро таъкид намуда менависад: «Пӯшида нест, ки масъалаи ҳаҷву ҳичо домани шеърӯ шоирӣ форсиро лаккадор сохтааст. Лекин Рӯдакӣ дар ҳаҷвиёт ҳам аз матонату воқеъгӯӣ хориҷ нашудааст:

*Мисол
Раҳе савору ҷавону тавонгар аз роҳи дур,
Ба хидмат омад некӯсиголу некандеш.
Писанд ояд мар хочаро пас аз даҳ сол,
Ки боз гардад тирӯ тӯдаву дарवेश [8, с.34].*

Баҳси ниҳони Шиблі дар ин баҳши китоб зикри эътирофи суханварони аҳди худ ва баъдинагон аз маҳорату хунари шоирӣ Рӯдакӣ мебошад. Ӯ дар ин баҳш, ки «Қабули омма ва эътирофи шуаро» ном дорад, навишта, ки ҳамаи шуаро вайро шоири дараҷаи аввал доништа ва ба устодии ӯ эътироф кардаанд. Аз ҷумла, Шаҳид, ки муосир бо ӯст, чунин меғӯяд:

*Ба сухан монад шеъри шуаро,
Рӯдакиро суханаи талаввунест.
Шоиронро хаҳу аҳсант медеҳ,
Рӯдакиро хаҳу аҳсант ҳичост.*

Унсурӣ гуфта:
*Ҷазал Рӯдакивор некӯ бувад,
Ҷазалҳои ман Рӯдакивор нест.*

*Агарчи бикӯшам ба борику ҳам,
Дар ин парда андар маро бор нест.*

Маъруфии Балхӣ мегӯяд:
Аз Рӯдакӣ шунидам, султони шоирон.

*Ин ду шеър аз Дақиқӣ аст:
Киро Рӯдакӣ гуфта бошад мадеҳ,
Имоми фунуну суханвар бувад.*

*Дақиқӣ мадеҳ оварад назди ӯ,
Чу хурмо бувад бурда сӯи ҳаҷар [8, с.36]*

Шиблӣ суханҳои дар ситоиши Одамушшуаро гуфтаи Шаҳиди Балхӣ, Унсурӣ, Маъруфии Балхӣ, Дақиқӣ ва ҳатто ҷавобияи Низомии Самарқандиро дар ҷавоби касоне, ки аз Рӯдакӣ интиқод кардаанд, дар китоби худ ҷой дода ва ба ҳамин нукта, ки ин ҷавобия бар ҳамон касон аст, махсус таъкид мекунад:

*Эй он, ки таън кардӣ дар шеъри Рӯдакӣ,
Ин таън кардани ту аз ҷаҳлу кӯдакист.
К-он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ, устод Рӯдакист [8, с.36].*

Ҳамин тариқ, Шиблӣи Нуъмонӣ бар асоси меъёрҳои таълифи китобҳои марбут ба таърихи адабиёт аҳволи Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро бо забони зебову дилпазир ба қалам овардааст ва бо равиши мавзун тавачҷуҳ ба шеъри ӯ намуда, барои шарҳи ахлоқ ва вижагиҳои шоир аз ашъораш низ кӯмак гирифтааст.

Ҳамчунин, Шиблӣи Нуъмонӣ нахустин шахсе буд, ки роҷеъ ба қалами Одамушшуаро тааллуқ доштани иазале, ки бо матлаи «Зиҳӣ, фузуда ҷамоли ту зебу оро, шикаста сунбули зулфи ту мушки сороро» гуфта шудааст, шубҳа кардааст. Ӯ маълумоти муаллифи «Риёз-уш-шуаро», ки иазали зикршударо ба номи Рӯдакӣ сабт намудааст, ёдоварӣ намуда, баъдан мулоҳизоти мутазоди хешро дар робита ба сабки шеъри қарни X чунин баён медорад: «...андозаи сухан гуфтани он замон нест в-он гаҳе дар мактаи ин иазал тахаллус ҳам ҳаст ва тахаллусро дар он замон дар иазал намеоварданд»[8, 32].

Минбаъд Саид Нафисӣ ва мураттибони дигари девони Одамушшуаро низ ин иазалро аз қатори ашъори Рӯдакӣ берун намуданд ва дар кутуби мунташиркардаи хеш ворид накарданд.

Чунонки гуфта омад, бахши дигари баҳсҳои Шиблӣ роҷеъ ба Рӯдакӣ дар қисматҳои ҷудоғонаи китобаш ҳангоми таҳқиқи масоили умдаи шеършиносӣ ё таъкиди никоти муҳимми рӯзгор ва осори суханварони дигар ба қалам омадаанд. Аз ҷумла, дар боби дувуми ҷилди ҷаҳоруми асар зимни баррасии таърихи умумии шеърро шоирӣи форсӣ Шиблӣи Нуъмонӣ чанд дафъа аз шеъри Рӯдакӣ намуна меорад. Ҳамзамон, зимни бозгӯии матолибе дар мавриди шоири маъруфи ҳамасри Рӯдакӣ –Фаролавӣ махсусан таъкид мекунад, ки Фаролавӣ ҳамон шоирест, ки Рӯдакӣ вайро мадҳ гуфтааст (10, 91).

Шиблӣи Нуъмонӣ ҳамчунин дар боби сеवуми ҷилди ҷаҳоруми асар дар фасли «Тақриз ва интиқод» навиштааст: «Латофатписандии форсиро бояд аз ин амр қиёс намуд, ки алфози сақил ва сангини худро аз даст дода, дар иваз алфози арабӣ гирифтааст, чунонки забон ҳар қадар бештар соф шуда бар алфози арабии он афзудааст. Аз Рӯдакӣ гирифта то Фирдавсӣ забоне, ки роиҷ буд, дар адвори баъд он забон ба кулӣ табдил пайдо намуд» [10, с.177].

Аз мулоҳизаи мазкури муаллиф равшан хувайдост, ки ин ҷо мақоми забони шеъри Рӯдакӣ низ таъкид мешавад, ки дар он рӯзгор дар он нуфузи вожаву таркибҳои арабӣ ҷой надошт ва ин амр боиси ҳифзоти муҳимтарин падидаҳои забони ноби форсӣ дар шеъри Одамушшуаро гардидааст.

Дар ҷилди панҷуми «Шеър-ул-Аҷам» Шиблӣи Нуъмонӣ ҳангоми баррасии таҳаввулоти шеър дар давраҳои мухталиф аз қасида, ашъори ишқӣ, сӯфиёна, ахлоқӣ ва фалсафӣ баҳс намуда ва мисолҳо овардааст. Ӯ ба кор гирифтани иазалро дар асри X фақат иборат аз ташбиб – насиби қасида дониста (11, 38), Рӯдакиро сардафтари иазалсароёни форсу тоҷик мехонад. Ба ин маънӣ ӯ чунин навиштааст: «Одами шоирӣи форсӣ мегӯянд Рӯдакист, дар замони ӯ синфи иазал мустақилан ба вучуд омада. Чунонки Унсурӣ мегӯяд:

*Ҷазал Рӯдакивор неқӯ бувад,
Ҷазалҳои ман Рӯдакивор нест» [11, с.38].*

Шиблӣ таассуф мехӯрад, ки аз иазалҳои Рӯдакӣ хеле кам дар даст аст. Дар девони ӯ ё дар тазкираҳо намунае, ки аз он мавҷуд мебошад, бо ин қарор аст:

*Душвор намоӣ руху душвор диҳӣ бӯс,
Осон бирабӯӣ дилу осон бибарӣ чон.
Бибурда наргиси ту оби ҷодуи Бобул,
Кушода иунчаи ту боби муъҷизи Исо [12, с.39].*

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки, қабл аз ҳама, Устод Рӯдакиро Шиблӣ ҳамчун суханвари аввалин гӯяндаи ӯзали форсӣ эътироф намудааст, ҳарчанд таассуф аз он дорад, ки ашлаби ӯзалиёти шоир дастрас нестанд. Донишманди тоҷик академик Абдулқанӣ Мирзоев ба ин ақидаи Шиблӣ Нӯмонӣ зид мебарояд ва онро дар хусуси раванди пайдоиши ӯзали истилоҳӣ қобили қабул намедорад. Аз назари ӯ эҳсосоти ишқу муҳаббатро ҳамчун муҳарриқи аслии ӯзал донистану танҳо натиҷаи фаволияти шоирони соҳаи тасаввуф пиндоштани тараққиёти ӯзалсароӣ нодуруст аст [9, 31-32]. Дар мавриди дигар вобаста ба ҳамин баҳс А.Мирзоев чунин навиштааст: «Аз ифодаи ин муаллиф (Шиблӣ –З.Ф.), ки «синфи ӯзал мустақилан ба вучуд омада» мегӯяд, бояд на ӯзали истилоҳӣ, балки сар шудани раванди зикршударо фаҳмид, зеро дар байни мисолҳои барои тасдиқи фикри худ овардаи ӯ мо намунаи ӯзали истилоҳиро дучор карда наметавонем. Вале дар ин масъала, ки Рӯдакӣ сардафтари ӯзалсароӣ тоҷику форс будааст, бояд тамоман ба фикри Шиблӣ ҳамроҳ шуд. Дар ҳақиқат, дар мероси адабии асри X мо беҳтарин ашъори ошиқонаи ба шакли ӯзал тамоилкардари аввалин бор дар осори Рӯдакӣ дучор мекунем» [9, с. 29].

Ин ҷо таъкиди нуктаи дигар лозим аст, ки Шиблӣ ҳаргиз даъвои ӯзали истилоҳиро надорад ва ин нукта дар мулоҳизаи вай равшан ба зухур мерасад. Ӯ танҳо муътақид аст, ки шеъреро, ки баъдан адабиётшиносии мо ба унвони ӯзал муаррифӣ намуд, аввалин бор Устод Рӯдакӣ сурудааст. Ба ин амр ҳатто ин фикри худ Шиблӣ ишорат мекунад, ки ӯзал дар асри X танҳо иборат аз ташбиби қасида буд. Барои ҳамин, ба назари мо, ҳукми ниҳой дар мавриди ин андешаи Шиблӣ нисбӣ мебошад.

Аммо дар хусуси он, ки Шиблӣ дар боби сеवуми чилди чаҳоруми асари ҳеш ба баррасии анвои мухталифи шеъри форсӣ пардохта, аз миёни қолабҳои шеърӣ маснавӣ ва, хосатан, «Шоҳнома»-и Фирдавсро батафсил баррасӣ мекунад ва зимни баҳс дар хусуси пайдоиши маснавӣ ба ҳулосае расидааст, ки «муваҷҷади аввалии маснавӣ маълум нест кӣ буда, вале агар мо Рӯдакиро Одами (падари аввалии) шеър бидонем, бояд шахси ӯро муваҷҷади аввалии маснавӣ донист, чи қабл аз ӯ нишоне аз маснавӣ нест» [10, с.192], метавон ба ақидаҳои академик А.Мирзоев розӣ шуд. Мавсуф дар таъриҳ ба маълумоти сарчашмаҳои таъриҳӣ, чун «Китоби ӯрари аҳбори мулк-ул-фурс ва сияруҳум»-и Абӯ Мансуб Саолабӣ, ки дар хусуси аз ҷониби шоири асри IX Масъудии Марвазӣ сароида шудани маснавӣ аҳбороти муфассал додааст, ақидаи Шиблӣро дар хусуси эҷодкунандаи аввалин маснавӣ донишманди Рӯдакӣ рад намуда навиштааст: «...гарчанде нишоне аз маснавиҳои қабл аз Рӯдакӣ мавҷуд нест, вале масъалаи ҳанӯз дар асри IX дар забони дари порсӣ-тоҷикӣ суруда шудани маснавӣ дар сарчашмаҳои таъриҳӣ қайд карда шудааст... Лекин дар ин масъала, ки Рӯдакӣ ин шакли назмо бисёр тараққӣ дода будааст, шубҳае пайдо шуда наметавонад. Назми «Қалила ва Димна»-и ӯро мумкин аст бузургтарин маснавии нимаи аввали асри X ҳисоб кард» [4, с.247].

Афзуда бар ин, то замони Рӯдакӣ маснавиҳои шоирони дигар чун «Офариннома»-и Абушақури Балхӣ ва «Гаршоспнома»-и Дақиқӣ мавҷуд буданд ва метавон вучуди ин шакли шеърӣро ба номи шоирони дигари ҳамасри Рӯдакӣ мансуб донист.

Нуктаи дигари баҳсбарангез аввалин шоири соҳибдевор будани Рӯдакист, ки аз ҷониби Шиблӣ Нӯмонӣ баён шуда, мавриди баҳси уламои дигар қарор гирифтааст. Аз ҷумла, донишманди маъруфи Ҳинд профессор Ҳафиз Маҳмудхони Шеронӣ (1880-1946) бар асоси манбаҳои муътабар назари Шиблӣро дар хусуси он, ки Рӯдакӣ аввалин шоири соҳибдевори форсӣ будааст, инкор намудааст. Ба қавли ӯ пеш аз Рӯдакӣ низ шуарои соҳибдевор вучуд доштанд. Ӯ барои ба субот расонидани ин фикри ҳеш чунин далел овардааст: «Асадии Тӯсӣ, ки дар рубъи севуми қарни панҷум фарҳанги маъруфи худ «Луати фурс»-ро нигошта, барои шеваи истеъмоли лафз абёти устодони шоирро зикр кардааст, ки ашлаб шомили намунаи каломи шуарои Сомонист. Агар Асадӣ девони шуароро надошт, наметавонист луати худро такмил намояд» [1, с.215].

Аммо ақидаи Шиблӣ ҳам беҳикмат нест, шояд то замони Рӯдакӣ шоирони соҳибдевор буданд, вале он чӣ ба шакли девони нисбатан мукамал аз шуарои ин давр боқӣ монда ва дар ҷаҳдин китобхонаҳо бо ҳамин ном то замони мо расидааст, маҳз ҳамин девони Рӯдакист ва мулоҳизаи аслии Шиблӣ таъриҳ бар он мекунад, ки вай ҳифозати девонҳоро маҳаки асосии баёни афкори худ қарор додааст.

Лозим ба таъкид аст, ки пас аз интишори «Шеър-ул-Аҷам» дар бораи ин асар баъдан назарҳои мухталифи интиқодӣ ҳам ироа гардид. Аз он ҷумла, нақди хеле муфассале бар ду чилди аввали «Шеър-ул-Аҷам» мавсум ба «Танқиди «Шеър-ул-Аҷам» (Дехлӣ, 1942) ба қалами донишманди Ҳинд профессор Ҳафиз Маҳмудхони Шеронӣ, ки дар боло зикраш омад, мансуб аст. Дар китоб мавсуф бо мақсади нишон додани иштибоҳоте, ки Шиблӣ Нӯмонӣ дар «Шеър-ул-Аҷам» роҷеъ ба масъалаҳои алоқаманд ба ҳаёт ва эҷодиёти шоирон, таъриҳи сиёсии умаро ва

салотини Эрон, чуирофияи Эрон ва кишварҳои дигари ҳамсоя ва ӯ. роҳ додааст, бо ӯ баҳс намуда, таъкид мекунад, ки «ҳадафи ин нақд фароҳамоварии ҳар гуна иттилоот барои аҳли мутолиа нест, балки он аст, ки никоти мавриди тааммули «Шеър-ул-Аҷам» баррасӣ шавад» [3, 1-2]. Муаллифи рисола қоиладар аст, ки бидуни истисно дар миёни китобҳои ба забони урду роҷеъ ба таърихи назми форсӣ таълиф гардида «Шеър-ул-Аҷам» беҳтарини онҳо шуморида мешавад. Дар ин маврид ӯ чунин ибрози назар намудааст: «Ман бо итминони комил мегӯям, ки ин нақди «Шеър-ул-Аҷам» инкор аз фазли илмии Мавлоно Шиблӣ нест, балки эътирозест баробари он равиш дар роҷеъ, ки тибқи он нависандагонӣ мо ба ҷои истифода аз таҳқиқи ӯ ба тақлид овардан ва ба ҷой гирифтани аз ақл иктифо ба нақл мекунам» [3, с.3].

Ҳамчунин, мавсуф чунин қайд мекунад: «Дар замони мутолиаи «Шеър-ул-Аҷам» ман ба ин ақида расидам, ки Мавлоно Шиблӣ дар ҷараёни нигоштани ин тасниф аз адои фароизи муаррихона ва муҳаққиқона ифтихор будааст. Ӯ никоти тозаро, ҳар навъ иттилооте, ки ҷолиб бошад ва дар мутолиаи вай қарор мегирад, ҳамроҳ бо никоти ҷайрилозимии он, ки ҷолиб буда, дар ин китоб ҷо додааст. Гоҳе дида мешавад, ки Мавлоно гуфтаҳои қаблӣ худро баъдан тартиб мекунад» [3, с.3].

Албатта, Шеронӣ дар мавриди шуарҳои форсӣ ба хато рафтаи қалами тавонои Шиблиро дар маҳдуд будани иттилооти таърихӣ вай ва сатҳӣ будани мутолиа дар бораи шоирону девонҳои онҳо медонад ва менависад, ки тамоми иштибоҳоте, ки тазкиранигорон дар тазкираҳои худ такрор кардаанд, дар сафҳоти «Шеър-ул-Аҷам» низ айнан нақл гардидааст. Гоҳе ашъори шоире ба номи шоири дигар низ оварда шудааст.

Дар робита ба масоили рӯдакишиносӣ низ Ҳофиз Маҳмуди Шеронӣ баҳс намуда, дар мавриди ном, ноҳияи Рӯдакӣ, нобиноӣ модарзод будани Рӯдакӣ ва соли вафоти ӯ, ин ки назми «Калила ва Димна» на ба фармоиши Амир Насри Сомонӣ, балки ба амри вазири равшанфикри вай Абулфазли Балъамӣ суруда шуда, бо шеваи муаллафӣ бо таърихи маъхазҳои муътабар андешаҳои худро баён медеҳад. Шоёни таъкид аст, ки Ҳофиз Маҳмуди Шеронӣ, аз ҷумла, дар шумори аввалин муҳаққиқоне қарор дорад, ки ашъори аслии Рӯдакиро ташхис дода ва дар мавриди он баҳси муфассале намудааст. Мавсуф бархе аз ашъори Рӯдакиро, ки Шиблӣ Нуъмонӣ дар китоби «Шеър-ул-Аҷам» овардааст, бо ироаи далелҳо сабат кардааст, ки он ашъор аз Қатрони Табрест, на аз Рӯдакӣ ва намунаи асили каломи Рӯдакӣ ҳамоно аст, ки дар «Луқати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Таърихи Байҳақӣ», «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфӣ, «Ал-муъҷам фӣ маъойири ашъор-ул-Аҷам»-и Шамси Қайс, «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақоиқ-уш-шеър»-и Рашидаддини Ватвот, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ва «Фарҳанги Рашидӣ» сабат шудааст.

Бояд гуфт, ки донишманди дигари ҳиндӣ Офтоб Муҳаммади Сиддиқӣ дар ҷавоби интиқоди Ҳофиз Маҳмуди Шеронӣ китобе бо номи «Шиблӣ – як дабистон»-ро нашр намуд ва дар он баъзе далелҳои Маҳмуди Шерониро чунин рад намуд: «Нахуст ин, ки маъмулан дар мавриди зиндагонии шоирон дар байни тазкиранигорон ихтилофоти ҷузъие вучуд дорад. Дуввум ин, ки дар мавриди шеър низ назариёти мухталиф мумкин аст мавҷуд бошад. Сурати дуввумӣ махсуси «Шеър-ул-Аҷам» нест. Дар шеъру шоирӣ ин гуна ихтилофот ҳамеша вучуд доштааст ва бад-ин тавр ин гуна ихтилофот, ки дар «Шеър-ул-Аҷам» нисбатан кам аст, дар азамати кутуб раҳнае эҷод намешавад. Нуктаи аввалӣ албатта қобили тавачҷуҳ аст. Аммо дар зимни он низ бештар ихтилофоти ҷузъие дар мавриди номи шоир, соли таваллуду вафот ва зодгоҳи ӯ вучуд дорад, ки дар асли маъхаз низ ҳамоно тавр аст. Агар баёни «Шеър-ул-Аҷам» бар зидди тазкираҳо буд, дар он сурат шояд нуқси ин китоб доништа мебошад. Аммо чун ихтилофот дар асли маъхаз вучуд дорад, аз ин рӯ, ин интиқод дар мавриди «Шеър-ул-Аҷам» нест, балки дар мавриди умумӣ тазкираҳои форсӣ аст. Илова бар ин, теъдоди зиёде аз ин тазкираҳои қадим баъди интиқоди «Шеър-ул-Аҷам» ҷоп шудааст. Агар ин тазкираҳо мавриди мутолиаи Шиблӣ Нуъмонӣ қарор мегирифт, барои Маҳмуди Шеронӣ маҷоли ин қадар хӯрдаگیرӣ набуд. Аллома Шиблӣ аз маъхазҳои маҳдуд он қадар мавод ҷамъоварӣ кардааст, ки барои дигаре мумкин набуд. Эродҳое, ки маҷмӯан бар «Шеър-ул-Аҷам» сурат гирифтааст, бештар аз ин қабил аст. Аз ин рӯ, наметавон ба онҳо аҳаммияти зиёде қоиладар шуд. Дар равиши интиқоди Шеронӣ низ иштибоҳоте вучуд дорад...» [6, 143-144].

Ҳамин тариқ, Шиблӣ Нуъмонӣ бо таълифи ин асари нерӯманди илмию адабӣ, на танҳо адабиёти форсу тоҷикро дар ҳавзаи Ҳинд муаррифӣ намуда, балки бо изҳори мулоҳизоти барҷастаи илмӣ тавонист, ки асари комиле дар назарияи адабиёт офарад. Баёни афкори адабии Шиблӣ Нуъмонӣ дар ин асар нисбат ба шеър ва зиндагиномаи Рӯдакӣ ва ҷойгоҳи вай нақшу мақоми асарашро дар таҳқиқи омӯзиши осори устоди шоирон мукаммал намуда, иродату эътиқоди вофири ӯро бозгӯӣ мекунад.

АДАБИЁТ

1. Замонӣ Осаф. Муҳаққиқин ва мутақаддимини маъруфи забон ва адабиёти форсии Ҳинд дар қарни бистум. - Деҳлӣ, 1993. – 378 с.
2. Иқром, Шайх Муҳаммад. Шиблинома.- Дака, 1973 (ба забони урду).
3. Маҳмуди Шеронӣ, Ҳофиз. Мақолати Ҳофиз Маҳмуди Шеронӣ.-Ҷ.5. – Лоҳур, 1972 (ба забони урду).

4. Мирзоев А. Абӯ Абдулло Рӯдакӣ. – Сталинобод, 1958. – 277 с.
5. Мирзоев А. Рӯдакӣ ва инкишофи ӯзасал дар асрҳои X-XV. - Сездах мақола. – Д., 1977. – С.5-52.
6. Сиддиқӣ, Офтоб Муҳаммад. Шиблӣ-як дабистон. - Лохур, 1974. (ба забони урду).
7. Чанд намуна аз ашъори Шиблӣ Нӯмонӣ / Ба ҷоп тайёркунанда Абдулло Уафқоров // Садои Шарк. – 1965.- №6. – С.79-88
8. Шиблӣ Нӯмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Муҳаммад Тақӣ Фаҳр Доии Гелонӣ. – Ҷ.1. – Техрон, 1368 ш.
9. Шиблӣ Нӯмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Муҳаммад Тақӣ Фаҳр Доии Гелонӣ. – Ҷ.3. – Техрон, 1368 ш.
10. Шиблӣ Нӯмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Муҳаммад Тақӣ Фаҳр Доии Гелонӣ. – Ҷ.4. – Техрон, 1368 ш.
11. Шиблӣ Нӯмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Муҳаммад Тақӣ Фаҳр Доии Гелонӣ. – Ҷ.5. – Техрон, 1368 ш.

«ШЕЪР-УЛ-АҶАМ»-И ШИБЛИ НУМАНИ И ВОПРОСЫ РУДАКИВЕДЕНИЯ

Мавляна Сироджиддин Муҳаммад Шибли Нумани (1857-1914) является не только известным публицистом, поэтом и общественным деятелем Индии второй половины XIX - начала XX вв., но также и одним из выдающихся литературоведов, который оставил обширное собрание литературных трудов, важнейшим из которых является история персидской поэзии – «Поэзия Ирана» («Шеър-ул-Аҷам») в 5 томах, составленная на языке урду.

В данной статье рассматривается взгляд Шибли Нумани о жизни и творчестве Абуабдулло Рудаки, которое имеет важное значение в изучении творческого наследия поэта, принципы и критерии, которыми руководствовался Шибли Нумани в процессе работы по восстановлению жизни и творчества Рудаки и его поэзии. На этой основе определяется вклад Шибли Нумани в рудакиведение, в установлении статуса Рудаки как основоположника новой персидско-таджикской поэзии.

Ключевые слова: Шибли Нумани, Индия второй половины XIX - начала XX вв., «Шеър-ул-Аҷам», индийский литературовед, Абуабдулло Рудаки.

«SHE'R-UL-AJAM» OF SHIBLI NUMANI AND ISSUES OF STUDYING RUDAKI

Mavlana Sirojiddin Muhammad Shibli Numani (1857-1914) is not only the famous publicist and the poet and well-known public figure of India of the second half of XIX - the beginnings of the XXth centuries, but also one of the outstanding literary critics who left a wide miscellany of literary works, the most important of which is the history of Farsi poetry – "Poetry of Iran" ("She'r-ul-Ajam") in 5 volumes, written in Urdu.

The article is devoted to Shibli Numani's opinion about life and creative work of Abuabdullo Rudaki which has an important significance in studying of creative heritage of the poet, which was led by Shibli Numani in the proses on emendation of Rudaki's life and his poetry. On this basis Shibli Numani's contribution is defined to Rudaki studying in establishment of the status of Rudaki as founder of the Farsi-Tajik poetry.

Keywords: Shibli Numani, India of the second half XIX - the beginning of the XXth centuries, "She'r-ul-Ajam", the Indian litterateur, Abuabdullo Rudaki.

Сведения об авторе:

Гафарова Замира Абдуллоевна - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и литературы, заведующая отделом исследования цивилизации стран Востока Института гуманитарных наук Худжандского госуниверситета им. академика Б.Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: zamira_g6767@mail.ru

About the author:

Gaforova Zamira, Abdylloevna - Doctoral diploma in Philology, Professor, Tajik Language and Literature Chair, Head of Oriental Civilization Research Center of Research Institute of Arts, Khujand State University named after academician B. Gafurov (Republic of Tajikistan. Khujand), E-mail: zamira_g6767@mail.ru

МАСЪАЛАҶОИ ТАСАВВУФ ВА ИРФОН ДАР «ШЕЪР-УЛ-АҶАМ»-И ШИБЛИИ НУЪМОНИ

Элбоев В.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз китобҳои чомаътарин, ки бо шеваи нави таҳлили баррасии адабиётшиносӣ навишта шудааст, «Шеър-ул-Аҷам»и аллома Шиблӣ Нӯмонӣ мебошад, ки аслан ба забони урду (забони давлатии Ҷумҳурии Исломии Покистон), дар солҳои 1906-1912-и мелодӣ навишта шуда, аз ҷониби тарҷумони эронӣ Сайидмуҳаммад Тақӣ Фаҳри Доӣи Гелонӣ ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума шудааст.

«Шеър-ул-Ачам»-и Шиблии Нуъмонӣ баъд аз «Таърихи адабиёти Эрон»-и ховаршиноси англис Эдуард Браун дувумин китоби арзишманди бисёрчабха оид ба таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ва густаришу сукути шеърӯ шоирӣ дар давраи беш аз 700-солаи он аст. «Шеър-ул-Ачам» китоби бунёдии таҳқиқӣ буда, бо нигоҳу назари нав иншо шудааст, ки ҳам хусусияти ахборӣ-тазкиравӣ, гунҷоиши маводи зарурии адабӣ, таҳлили адабиву интиқодӣ, натиҷагирии ҷолиб ва равиши тозаву хоси тадқиқи адабиётшиносӣ дорад. Ба ростӣ, хизмати ин донишмандони ҳиндустонӣ, ки пой ба марзҳои ғаҳвораҳои фарҳанги форсии тоҷикӣ – Бухорову Самарқанду Ҳироту Ғазнину Техронӯ Шерозу дигар шаҳрҳои нагузошта, чунин китоби гаронқадреро барои мо навиштааст, аз ҳар ҷиҳат сазовори таҳсину қадрдонӣ аст.

Дар китоби «Шеър-ул-Ачам» масъалаҳои мухталифи ташаккулу таҳаввул ва роҳҳои густариши адабиёти форсии тоҷикӣ дар тӯли беш аз 700 сол ба риштаи таҳқиқи ҷиддии илмӣ кашида шудааст. Дар ин китоб ҷараёни тақомули адаби форсии тоҷикӣ ба панҷ давра тақсимбандӣ шудааст ва дар ҳар давра маводи фаровон таҳлил гардидааст.

Шарҳи масъалаҳои ирфону тасаввуф дар «Шеър-ул-Ачам» аз масоили муҳим маҳсуб мешавад ва таҳқиқи ин мавзӯҳо яке аз масъалаҳои меҳварӣ дар пажӯҳиши осори адабӣ аст. Баррасии ин масъалаҳо дар охири ҷилди панҷуми ин китоб ҷойгузин гардидааст, ки бесабаб нест ва ин донишманди фарҳефта пас аз таҳлилу тадқиқи давраҳои мухталифи адабиёти форсии тоҷикӣ ба баён ва ташреҳи ин нуктаҳо мепардозад ва дар оғози баррасии ин масъалаҳо чунин таъкид мекунад, ки: «Шеърӯ шоирӣ форсӣ, то вақте ки унсӯри тасаввуф дар он комил нашуда буд, қолабе буд бечон, ҷӣ ҳақиқати шеър иборат аст аз ҷазабот. Пеш аз тасаввуф аслан ҷазаботе вучуд надоштааст, зеро қасида таъбир ба маддоҳию хушомад шуда ва маснавӣ иборат буд аз воқеанигорӣ ва аам ғазал ва он як ришта суханони забонӣ будаасту бас. Асоси шолудаи тасаввуф ишқи ҳақиқист, ки сар то сари он ҷӯшу ҷазба мебошад ва аз давлати ишқи ҳақиқӣ ишқи маҷозӣ ҳам қадрдонӣ шуда ва оташи он тамоми синаҳоро гарм сохт ва акнун он ҷӣ аз забон хорич мешавад, ҳолӣ аз ҳарорат нест, арбоби ҳол ба ҷои худ дар қалимоти аҳли ҳавас ҳам таъсир пайдо шуд». («Шеър-ул-Ачам», саҳ.498).

Албатта, ин андешаи Шиблии Нуъмонӣ аст, ки метавонад қабули на ҳама муҳаққиқон бошад, вале андешаест, ки то ҷое ҳам дуруст аст.

Ба андешаи Шиблии Нуъмонӣ аввалин намунаҳои шеъри сӯфиёна аз эҷодиёти Абӯсаиди Абулхайри Меҳнай оғоз мегирад:

*Роҳи ту ба ҳар қадам, ки пӯянд, хуш аст,
Васли ту ба ҳар сабаб, ки ҷӯянд, хуш аст.
Рӯи ту ба ҳар дида, ки бинанд нақӯст,
Номи ту ба ҳар забон, ки гӯянд, хуш аст.*

*Ё:
Дил ҷуз раҳи ишқи ту напӯяд ҳаргиз,
Ҷуз меҳнату дарди ту нагӯяд ҳаргиз.
Саҳрои дилам ишқи ту иӯристон кард,
То меҳри касе дигар нарӯяд ҳаргиз.*

*Ё:
Дар қӯи худам манзилу маъво додӣ,
Дар базми висоли худ маро ҷо додӣ.
Алқисса, ба сад карашмаву ноз маро,
Ошиқ кардиву сар ба саҳро додӣ. (Саҳ. 498-499)*

Шиблии Нуъмонӣ баъд аз Абӯсаиди Абулхайр номҳои Санои Ғазнавӣ, Атттор, Ҷалолуддини Балхӣ, Авҳадии Қирмонӣ, Саъдӣ, Ироқӣ, Маҳмуди Шабистарӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва дигаронро меорад, аз эҷодиёташон оид ба тасаввуф намунаҳо оварда, таҳлил мекунад.

Шиблии Нуъмонӣ оид ба масъалаҳои тасаввуф ва ирфон, ки дар эҷодиёти шоирони классики мо ҷой доранд, тадқиқоте карда, дар қисмати охири ҷилди 5-и китоб дар бораи нуктаҳои меҳварии тасаввуф ва ирфон, ба мисли: ваҳдати вучуд, яъне ҳама ўст (Худованд), ҳамосаи ботинӣ, кашфи ҳақиқӣ, зоти борӣ, фано, зикру тасбеҳ, фарқи байни тасаввуфу фалсафаву зӯҳд, рӯҳ ва рӯҳоният, инсон олами акбар аст, бисёре аз асроранд, ки намешавад онҳоро гуфт, асрори олами коинот мумкин нест маълум гардад, русуму куюд ва бутпарастӣ, аз ҳақиқати Худо намешавад абадан дам зад, дар баёни умури олами ғайб, иблис ва шайтон, ваҳдат дар қасрат, таълими озодӣ, иззати нафс ва радди эҳсон ва ғайра назари таҳлилии илмӣ карда, мисолҳои зиёд меорад ва андешаҳои ӯро ибраз меорад.

Ҳамин андешаҳои Шиблии Нуъмониро метавон ба таври фишурда чунин баён кард:

1. Шоирони мутасаввиф чун аз қайди дунё ва шуҳратталабӣ фориг ва озод будаанд, лизо қасидагӯӣ, ки саросари он хушомад ва тамаллуқ буд, заиф гардид. Дар девонҳои Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ, Мағрибӣ, Ироқӣ ва дигарон қасида нест. Абдурраҳмони Ҷомӣ қасидаҳои зиёд гуфтааст, вале камтар забонашро ба мадҳи ашхос олула кардааст.

2. Дар маснавӣ баъд аз ҳамди Худо ва наъти Расул аз султон ва амири вақт ном бурда, бинои маддохӣ ва санохониро пеш мегирифтанд, вале шуарои мугасаввиф ин қисматро ҷой надодаанд, ба мисли «Маснавӣ»-и Ҷалолиддини Балхӣ, «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор ва ғайра.

3. Дар забон ва баёни шоирон фаҳшӯӣ ҷой дошт, ба мисоли Сӯзани Самарқандӣ, Анварии Абевардӣ, Саъдӣ ва ғ., лекин рафта-рафта ин фаҳшӯӣ аз забони шоирони ориф, ба мисли Ҳофизи Шерозӣ, Ироқӣ, Мағрибӣ, Авҳадӣ ва дигарон ба кулӣ нест шуд.

4. Дар истилоҳи арбоби тасаввуф ва ирфон муршидро соқӣ ва дилро ҷом мегӯянд. Дар тасаввуф маҳалли идрок дил аст (на димоғ), лекин дил номи пораи гӯшт нест, балки иборат аст аз як латифаи рӯҳонӣ, ҷунонки ҳар кашфиёте, ки мешавад ё воридоте, ки мегузарад ва ё нуре, ки ҷилвагар мешавад, тамоми он марбут аст ба ҳамон латифаи рӯҳонӣ, зеро дил гузаргоҳ ё хонаи Худост.

Мисол:

Дидамаи хурраму хандон, қадаҳи бода ба даст

В-андар он ойина сад гуна тамошо мекард.

Гуфтам: - Ин ҷоми ҷаҳонбин ба ту кай дод Ҳаким,

Гуфт: - Он рӯз, ки ин гунбади мино мекард.

-Яъне: «Ман соқиро дидам, ки ҷоми шароб дар дасти вай буд, дар он ҷом олами гуногун ба назар меомад ва аз басту хушии зиёд ҳолати вачде ба вай даст дода буд. Ман аз ӯ пурсидам, ки ин ҷоми ҷаҳонбинро Ҳакими мутлақ (Худованд) ба ту кай иноят фармуд?

-Дар ҷавоб гуфт: - Он рӯзе, ки ин гунбади мино, яъне Осмонро бино мениҳод». Ва ин нукта аз он ҷост, ки дар назди машоихи сӯфия ва орифон рӯҳ мавҷудест азали, ки бо офариниши Одам ба вучуд омадааст.

5. Ба андешаи Шиблии Нуъмонӣ фалсафа ба шеърӯ шоирӣ аз роҳи тасаввуф ворид шудааст.

6. Рӯҳи аслии тасаввуф ва мавзӯи меҳварии ирфон ишқу муҳаббат аст, ки ҳамин ишқу муҳаббат ва ҳамдигарфаҳмии инсонҳо боиси сулҳу салоҳ ва ифоқаи ҷомеа аст. Аммо уламои зоҳирбин бинобар таассуби мазҳабӣ ё ихтилофи афкор дар миёни мардум адовату душманӣ андохта буданд:

Дар ҳайратам, ки дуиманиш куфру дин ҷарост,
Аз як ҷароғ Каъбаву бутхона равшан аст.

Ё:

Ҳамон ранге, ки он ҷо дар дили исломӣён бинӣ,
Муғонро низ буд, аммо сафои ман зудуд ин ҷо.

Ё:

Май хуру мусҳаф бисӯзу отаи андар Каъба зан,
Соқини бутхона боиғу мардумозорӣ макун.

7. Тасаввуф ва ирфон алфозу истилоҳот ва талмеҳоти зиёде дар забон дохил кардааст, ки ҳар як аз онҳо роҳро барои ҳаёлотӣ гуногун боз намуда ва бад-ин тарик дар шеърӯ шоирӣ вусъате босазо ҳосил гардид. Масалан, ҳол як кайфияти вичдонист, ки бар ориф рӯӣ медиҳад:

Рози даруни парда зи риндони маст пурс,

К-ин ҳол нест сӯфӣи олимақомро.

Ва харобот мақомоти фаноро мегӯянд:

Бандаи тири хароботам, ки лутфаи доим аст,

В-арна лутфи шайху зоҳид гоҳ ҳасту гоҳ нест.

Солиқ орифи бохабарро мегӯянд:

Ба май саҷҷода рангин кун, гарат тири муғон гӯяд,

Ки солиқ беҳабар набвад, зи роҳу расми манзилҳо.

8. Бар асари ҳукуматҳои истибдодӣ ва зулм ҳисси шарофату ҳаёли иззати нафс дар инсонҳо аз миён рафта буд ва мардум дар хату китобҳои маъмулӣ нисбат ба худ алфозе мисли «банда», «ҳақир», «фақир» ва монанди онро зиёд истеъмол мекарданд. Ҳар кас, гӯӣ аз шиками модар ғулом пайдо шудааст. Ба руасову умаро таъзими ғуломона кардан айб набуд ва биллохира мардум ба ҳақириву пастӣ гароида буданд. Ва чун инсон дар тасаввуф ашрафи махлуқот ва олами ақбар шинохта шудааст, шоирӣ сӯфиёна ҳисси сиедату шарофат ва ҳаёли иззати нафсро падида овард. Тасаввуф нишон дод, ки тамоми Замину осмон, кавну макон дар муқобили инсон ночизанд:

Ин нӯҳ хилъат, ки нӯҳ фалак мехонанд,

Гар рост шавӣ, яке ба болои ту нест.

Тасаввуф ин нуктаро хотирнишон намуд, ки фаришта ва афлок қобили расидан ба пояи одамай нест:

Сармоҷи ту малак ҷӣ донад,

В-аз пояи ту фалак ҷӣ монад?

Дар шеъри сӯфиёна инсон ба он андоза, ки худ тасаввур менамуд, залилу паст боқӣ намонд. Дар каломии Чалолиддини Балхӣ, Фахриддини Ироқӣ, Мағрибӣ, Аттор, Саъдӣ, Ҷомӣ ва дигарон инсон мақоми шоистаи худро пайдо кард ва дар ин бора Саъдӣ аз баракати тасаввуф чунин мегӯяд:

*Саъдиё, чандон, ки медонӣ, бигӯӣ,
Ҳақ нашояд гуфтан, илло ошкор:
Ҳар киро хавфу тамаъ дар кор нест,
Аз хито бокаш набошад в-аз татор.*

Ин чанд андеша, ки ироа гардид, нишон медиҳад, ки аллома Шиблии Нуъмонӣ дар баррасии масъалаҳои тасаввуф ва ирфон аз донишмандони дигари адабиётшинос пешдастӣ дорад ва афкори воқеан тозаеро баён намудааст, ки дар дигар осори тадқиқотии адабиётшиносӣ кам ба назар мерасад.

МИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В «ШЕЪР-УЛ-АДЖАМ» ШИБЛИ НУМАНИ

Шибли Нумани является одним из великих учёных литературоведов, который в своем фундаментальном книге «Шеър-ул-Аджам» рассматривает проблемы литературоведением с новым взглядом. Шибли Нумани в «Шеър-ул-Аджам» наряду с вопросами истории литературы, литературных жанров рассматривает и вопросы отражения мистических проблем в поэзии поэтов классиков, где эти вопросы исследованы в данной статье.

MYTHICAL PROBLEMS IN «SHE'R-UL-AJAM» OF SHIBLI NUMONY

Shibli Numony is one of the distinguished philologists which reviews the problems of literary with new glance in his fundamental work «She'r-ul-Ajam». Shibli Numony along with issues regarding the history of literature reviews literary genres and reflection of mythic in the poetry of classic poets where mentioned researched as well as.

Сведения об авторе:

Элбоев Вафо - д.ф.н., профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садрриддина Айни: тел.: (+992) 935314408; эл.почта: Vafo_1965@mail.ru

About the author:

Elboev Vafo, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, TSPU named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 935314408; E-mail: Vafo_1965@mail.ru

УДК: 451.729.0
ББК: К-90

ВАЗИФАҲОИ КОММУНИКАТИВИИ АСАРҲОИ САҲНАВИИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ СОЛҲОИ 90-УМ ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ ТОҶИКИСТОН

Ҷумъа Қ.

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турзунзода

Театри телевизионӣ бо рушди техникӣ робита дошта, аз оғози қор меқӯшид, ки намуди ҳоси асари саҳнавиро ба вучуд орад ва он бо услуби репортаж ва ҳуҷҷатнокӣ фарқ мекард. Бо сабаби маҳдудияти техникӣ дар аввал унсурҳои театри зиёд буданд, талаботи жанрҳои чинси драма риоя мешуданд, вале мазҳака, драма, драмаи таърихӣ, мелодрама, мазҳакаи мусиқӣ мувофиқ ба табиати телевизион таҳия мегашт. Жанри фочиа дар театри телевизионӣ кам дучор мешавад, дар замони шӯравӣ марги қаҳрамонҳои инқилоб чун намунаи ибрати худфидой барои қори инқилоб пешкаш мегаштанд. Экранигардонии асарҳои эпикӣ қолабҳои санъати театрро дар телевизион дигар кард [2, 95]. Вале онҳо дар заминаи сиёсати барномасозии телевизион, мувофиқ бо рӯзгори халқ ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ интиҳоб мегаштанд. «Ҳар рӯзи телевизион – намоиши як рӯзи ҳаёти халқ буда, эстетикаи спектакли телевизионӣ ба усулҳои эҷодии мустанад алоқаманд аст [6, с.47]. Экранигардонии адабиёт ин ҷиҳати таҳияи телевизиониро бештар намуд.

Мавҷудияти студияи сабт, камера, тасвир дар экран, рангу рӯшноӣ, танзим ҳоси кино буда, солҳои 80-ум бо рушди минбаъдаи техникаи телевизион майл ба усулҳои таҳияи кино бештар шуд. Аз охири солҳои 90-ум жанри спектакли телевизионӣ дар бисёр кишварҳо аз байн рафт. Соли 2004 телевизиони «Фарҳанг»-и Россия бо мақсади эҳёи он, 5 спектакл таҳия кард, вале таҷриба собит намуд, ки ин жанрро дар шакли пешинааш барқарор кардан салоҳ нест. Ҷои онро пурра новелла, сипас жанри гуногунпахлуи сериали телевизионӣ гирифт.

Дар даврони истиқлолияти давлатӣ баробари озод шудан аз сензура таваҷҷуҳ ба асарҳои миллий, таърихи адабиёт ва фарҳанги миллий зиёд шуд. Сиёсати фарҳангии Ҳуқмати Ҷумҳури,

махсусан дастуру хидоятҳои Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати бозгашт ба таъриху оин ва начобатҳои миллӣ мақоми ҳалқунанда иҷро намуданд. Аз охири солҳои 800-ум бо сабаби бӯхрони амиқи сиёсӣ, воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ босуръат ва тезутунд сурат гирифтанд, аксар начобатҳо дигар гашт, адибон онро ҷамъбасти бадеӣ карда натавониста, аз мавзӯи рӯз дур шуда, бархе бечоранолӣ карданд, ё аз мавқеи ҳизбию гуруҳӣ баҳои яктарафа доданд, бисёриҳо аз навиштан бозмонданд. Аз ин сабаб, телевизион ба адабиёти классикӣ ва мавзӯи таърихӣ рӯ оварда, силсилаи ривоятҳои «Маснавии маънавий»-и Ҷалолиддини Балхӣ драмаҳои таърихиву тамсилии «Алии Сонӣ», «Сакароти Қорун», «То қафас бишкаст, булбул пир шуд»-и Сафармуҳаммад Айюбӣ, «Носири Хисрав», «Ҳукми Анӯшервони Одил»-и М.Ғаниев, «То ба гӯр»-и Мирзонабии Холиқзод ва ғайра таҳия шуданд.

«Бишнава аз най». Экраникунонии осори мансур ва манзум як бахши муҳими театри телевизионӣ буда, адабиёт маводи беохир медиҳад. Вай ҷанбаи маърифатӣ, таълимӣ, тарғиби адабиёт, кироати адабӣ дорад. [10, с.62]. экраникунонии силсилаи ҳикоятҳои «Маснавии маънавий»-и Ҷалолиддини Балхӣ - муаллифони сценария Б. Ғайбуллоева, Ҷ. Иброҳимов, режиссёр Н.Латифов - солҳои 1990 - 1993 сурат гирифта, ҳама симоҳо, нақши ҳайвоноту паррандагон низ барои иҷро кардан мушаххас гардонда шуданд. Ҳар ривоят асарҳои тамомиятёфта буда, «Маснавии маънавий»-ро дар таърихи адабиёти форсу тоҷик дар як қатор бо «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Гулистон»-и Саъдӣ ва ғазалиёти Ҳофиз мегузоранд [8,165]. Ривоятҳои экраншудаи ин силсила бо мухтавои худ ба замона мувофиқ омад, махсусан дар давраҳои ташаннуҷи авзои сиёсӣ ва ҳарбӣ дар телевизиони Тоҷикистон чун асарҳои пандомӯз ва тасаллобахш ба сулҳу салоҳ хидоятсоз хидмат карданд.

Мирзонабии Холиқзод. «То ба гӯр». (1992). Аз охири солҳои 80-ум майл ба осори таърихӣ зиёд гашт, вале гуруҳе дар асоси натиҷаи ҷангҳои истилогаронаи арабу турку муғул мақоми тоҷиконро дар арсаи таърих паст мезаданд. Бар акси онҳо, Мирзонабии Холиқзод дар драмаи «То ба гӯр» аз таърихи кишвар қиссаеро аз даврони истилои муғулҳо ёфта, дар бораи ғайрӣ ва меҳанпарастии тоҷикон бо эҳсос ҳикоят мекунад. Вақте муғулҳо шӯриши Маҳмуди Торобиरो пахш карда, меҳонанд мақтулонро ба хок супоранд, дар ҳалли як муаммо очиз менамояд: дар майдон ҷасади тоҷикеро мебинанд, ки дар дасташ кокули муғули куштаашро саҳт доштааст. Ҳарчанд мекушанд, кокули муғулро ҷудо карда наметавонанд. Оқибат, кокули ҷанговари муғулро мебуранд ва ҷанговари тоҷикро бо ҳамон кокули буридаи муғул гӯр мекунанд. Муаллиф гуфтан меҳонад, ки гурури марди тоҷик вучуд дошт ва қасди марди тоҷик то ба гӯр идома мекунад. Ин сухани нава гашт барои тарғиби ҳисси ватандӯстии мардум. Бо сабабҳои гуногун, драма дар эфир пахш нагардид, вале дар қисм-қисм дар маҷаллаи телевизионии «Фарҳанг ва ҳунар» интишор ёфт.

«Сакароти Қорун» - муаллиф Сафармуҳаммад Айюбӣ, режиссёр Тоҳир Баҳромов - дар асоси ривоятҳои арабии исломӣ таҳия шуда, дар бораи шахси сарватманд Қорун, ноаён ба пирӣ расидани ӯ ва қурбони гуруру нописандии худ гаштани ӯ ҳикоят мекунад. Драмаҳои телевизионии С.Айюбӣ замоне иншо ва таҳия шуданд, ки дар ҷомеа воқеаҳо тезутунд, шадид, таҳти садои доимии автомат, тарқиши гулӯлаҳои тӯпу танк басо бо суръат сурат мегирифт ва қадри сухан коста буд. Шояд аз ин рӯ, устод С.Айюбӣ –ки бо драмаи манзумаш «Фишор» аллақай маъруфият дошт, дар бисёр спектаклҳои телевизионии худ аз сужасозии пурпечутоби драмавӣ, ифшои равонии симоҳо ва ғайра сарфи назар карда, конфликт ва низоъро пӯстканд, бе парда, бо иштироки маҳлуди персонажҳо сохта, якбора авҷи амалиётро пешниҳод мекунад. Ин усули ҳоси песаҳои якпардагӣ буда, метавонад аз панҷ унсури композитсия се унсури аввал – муқаддима, гиреҳбандӣ, вусъати амалиёт, ихтисор шуда, ба асли масъала гузарад, персонажҳои дуҷумдараҷа ихтисор шаванд, конфликтҳои муҳими иҷтимоӣ бе таърихи ташаккули характер - дар ҳолати ниҳони руҳ додани конфликт пешниҳод гардад. [3, с.24]. Чунин шакли мухтасар ва аз авҷи ҳодисот оғоз шудани намоишро замони пуршӯри солҳои ҷанги шаҳрвандӣ талаб мекард.

Бинобар ин, дар «Сакароти Қорун» баробари нақши асосӣ **Қорун** ва **Азроил** барои равшан ифода кардани ҳолатҳо ва баёни муносибати қатъӣ симоҳои умумиятдодашудаи **Шоир** ворид карда шудааст. Дар шароити душвори молиявии телевизион дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ кам кардани иштирокчиён низ зарур буд. Зеро ки барои ифшои руҳию равонии ҳар персонаж баробари либоси сахнавию мизансаҳнаҳои алоҳида, фурсати бештар лозим буд. Вале асарҳо ба рӯйдодҳои тезутунди замона мутобиқ таҳия шуда, таъхирро намепазируфтанд. Бинобар ин, Шоир вазифаҳои зиёдро иҷро карда, гоҳо ҳамчун ровӣ аз бисёр воқеаҳои пешгузашта хабар медиҳад, ҳолатҳоро шарҳ медиҳад ва бо ин имконият фароҳам меорад, ки аз баҳри чанд сахнаи тавзеҳӣ ва пайвастандан ба барнома, драматик бевосита ба асли мақсад гузарад.

Андешаву афкори Шоирӣ намоишнома ва шоир - муаллифи асар як аст. Шоир С.Айюбӣ дар замони ҷанги шаҳрвандӣ бо ишораву истиора (семиотический код) андеша ронда, тавассути Қоруни аҳди қадим аз кирдори зодаи асри ХХ харф мезанад, ки ба воситаи силоҳ ба сарват расидааст. Қорун ҳатто ба Азроил ситеза мекунад, ки чуръат карда, назди Қорун омадаст. Сипас пушаймон гашта, гумроҳии худро аз васвасаи Иблис мебинад. Ҳангоме ки аз осмон посух

намеояд, аз Худо гила менамояд: «Номуродиҳои ман айби ту аст, Фитнаҳои олами ғайби ту аст». Баҳси Қорун бо худо ба манзумаи Носири Хисрав «Мунозира ба худо» монанд аст, вале С.Аюбӣ тавассути ин гилагузорӣ ба мушкилоти замони худ ишорат мекунад.

Дар ривояти арабӣ Қорун сарватмандтарин шахси замон аст, вале соҳиби силоҳва силоҳсолор нест, аммо ҳадафи драма ин нест, вай дар сухани хотимавии Шоир баён мегардад: «Нест шамшерии илоҳиро садо; Ҷои захмашро дигар набвад даво». Ин ишора ба силоҳбадастони солҳои 90-ум дар Тоҷикистон буда, С.Аюбӣ тавассути ривояти таърихӣ мавзӯи муваққатӣ будани ҷанги шаҳрвандӣ, ҳукми силоҳбадастонро баён карда, ба ин васила вазифаи коммуникативии телевизионро расо кардааст.

«Алии Сонӣ» - дар 4 қисм, муаллиф Сафармуҳаммад Айюбӣ, таҳиягар Б.Миралибеков. Дар замони шӯравӣ инъикоси шахсиятҳои дин дар театру телевизион ва таълиму омӯзиши онҳо дар макотиби олӣ ва миёна мамнуъ буд [7]. Зимни ақоиди фалсафии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ муҳаққиқ П.Давлатов оид ба вазифаи коммуникативии ВАО сухан ронда, таъкид месозад, ки тасвири неки тамаддун, шарҳу тафсири неки ислом ва муслмонҳо боиси гуфтугӯи тамаддунҳо хоҳад шуд [1,9]. Санъат чун як шакли шуури ҷамъиятӣ рӯзгорро тавассути симоҳо ва амали онҳо тасвир мекунад. Оид ба риоя намудани ҷузъиёти таърихӣ ва инъикоси дақиқи ҳолатҳои қаҳрамон дар драмаи таърихӣ байни муҳаққиқон фикри ягона нест. Бархе онро шарт намеҳисобанд, бархе муҳим мешуморанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Б.Хуррамова оид ба симои Аҳмади Дониш дар «Алломаи Адҳам»-и С.Улуғзода, режиссёр М.Воҳидов зикр мекунад, ки аз ҷузъиёти таърихӣ сарфи назар намуда, замонро таҳқиқи бадеӣ кардаанд. Вале ҳангоми таҳлили «Ситорае дар нимашаб»-и Р.Ҳодизода оид ба Аҳмади Дониш менависад, ки муаллиф санадҳо, ашхоси воқеиро дақиқан истифода бурдааст ва «омӯзиши амиқи маводи таърихӣ ба фаъолшавии таҳайюли эҷодӣ мусоидат карда, барои тасвири ҳақиқати бадеӣ хидмат мекунад» [8].

Дар спектакли телевизионии «Алии Сонӣ» се сӯфии кашмирӣ аз дин баҳс карда, аз гиребони ҳамдигар мегиранд. Ин ҷо коди семиотикӣ равшан аст: дар эҷодиёти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ интиқоди шадиди аҳли ислом, суфиёну факеҳон, мансабдорон кам аст [5]. Аммо чун муаллим ва носеҳи динӣ аллома аз касони ба сарват дилбаста интиқод мекунад ва савобро дар рафтору кирдори аслии имрӯзаи инсон мебинад, дар зиндагӣ бо Пули Сироти адлу ҳақиқат рафтанро маслиҳат медиҳад. Номувофиқатии сирату сураат аз таъсири фалсафаи таносуҳи динҳои Ҳинд аст: «Ҳар кас, ки ба сураат одамӣ шуд; Хосияти одамиш надоданд».

Муаллиф бо низои интелектуалии байни аллома ва сӯфиён, дар бораи ихтилофҳои мазҳабии муосирон, ҷаҳолати бархе рӯҳониён, доми тазвир кардани дин, гуфтор дар бораи асолату рисолати инсонро зикр мекунад. Асли муҳолифат барои С.Айюбӣ ихтилофи мазҳабӣ дар нимаи аввали солҳои 90-уми Тоҷикистон буд, ки дар асоси он ҷанги шаҳрвандӣ ҷараён дошт. Нишон додани он тавассути нақши пири рӯҳонии кишвар бо маводи таърихӣ барои бинанда ҳассос ва муҳим буд. Бухлу ҳасади сӯфиёни Кашмир намоде аз муҳолифати рӯҳониёни саршиносии кишвар аст, ки солҳои 90-ум асосан талошҳои идеологӣ байни онҳо ҷараён дошт.

Баҳси сӯфиёни кашмирӣ ба таври рамзӣ сураат гирифтааст: ҳар қадар алломаро паст мезананд, курсиаш баландтар мешавад. Яъне, бо паст задан қадри олиму шоир паст намешавад, баръакс мартабааш баландтар мешавад. Рамзи семиотикии аз қафи дасти аллома пас аз фавташ ёфтани се ҳабби позаҳр аст, ки Лоло ба ҳамагон тақсим карда медиҳад. Ин рамзи бо таълимоти ӯ раҳӣ ёфтани аз гумроҳист. Забону услуби баёни муаллиф ба тамошобини гуногунсол мувофиқ аст.

Солҳои 2000-ум чанд асари театрҳои касбӣ «Ҳатой охирини Афлотун»-и С. Айюбӣ, режиссёр Майрам Қаюмова, аз театри ба номи М.Назарови шаҳри Хоруғ, «Мири Кабир»-и Муҳаммад Ғойиб аз театри ба номи С.Вализодаи ш.Кӯлоб бо сабки хоси телевизион – бо сабти чанд лавҳа берун аз сахна, дар кӯҳу сахро сураат гирифт. Вале жанри онҳо филм-спектакли асари тайёри театр аст ва чун даҳҳо спектакли аз театр сабткардаи телевизион аз доираи таҳқиқи мо берун мемонанд.

Ҳукми Анӯшервони Одил – муаллиф ва режиссёр Музаффар Ғаниев – низ ручӯ ба мушкилоти рӯз тавассути таърихи ниёгон буда, аз таъкираи «Сиёсатнома» - Низомулмулк муаллиф экранӣ шудааст. Воқеа тунд, вале бо усули ривоят пандомӯз сураат мегирад: тоҷири араб ба шоҳи дар адл машҳур арз мекунад, ки 40 шутури ӯро бо бораи дар бочхонаи назди сарҳад рабуданд. Шоҳ барои баррасии қазия чил рӯз фурсат металабад, рӯзи чилум назди тоҷир табақи рӯпӯш гузошта хоҳиш мекунад, ки онро кушояд. Дар табақ дасти буридаи одамӣ будааст. Шоҳ мефаҳмонад, ки чил рӯз барои он зарур шуд, модари он ҷавони ғоратгар ба ин ҷазо омода гардад: ғоратгар писари худӣ шоҳ будааст. Халқ ба шахсиятҳои машҳури таъриху фарҳанг ихлос дошта, онҳо яке аз роҳҳои таъсиррасонӣ ва коммуникативии асари телевизионӣ маҳсуб мешавад. Аз номи шоҳ Анӯшервони Одил таъкид мешавад, ки новобаста аз кӣ буданаш бояд ҷинояткор ҷазо гирад, то дигарон ҷуръат накунад.

Ҳулоса, ручӯ ба воқеаҳои таърихӣ ва қаҳрамонҳои таърихи кишвар яке аз роҳҳои пурсамар ва ба замона мувофиқ дар офариниши асарҳои сахнавии телевизионӣ гардид.

АДАБИЁТ

1. Давлатов П. Н., Этические взгляды Мир Саида Али Хамадани: диссер. канд. философских наук. Душанбе. 2014. 136 с.
2. Липков А. Проблемы телефильма-спектакля В кн.: Поэтика телевизионного театра. М., 1979. 240 стр.
3. Мирахмедов Ф., Куддус Ч. Асосҳои драматургия ва маҳорати сценариянависӣ. Д., 2009. 160с.
4. Медынский С.. Компонуем кинокадр. М., Искусство, 1992. 239 стр.
5. Насихатномаи Мир Сайид Алии Хамадонӣ. Кӯлоб, 1993, 164 с.
6. «Телепостановка» в кн.: «Театральная энциклопедия», т. 5. М., 1967.
7. Фирдавси Абдулхамид. Развитие культуры Республики Таджикистан в годы независимости (1991-2016 гг.): диссер. канд. исторических наук. Душанбе, 2017. 192 стр.
8. Хуррамова Б. Таджикская историческая драма и её сценическое воплощение. Диссер канд. искусствоведения. Ташкент, 1993. 176 с.
9. Ходизода Р. «Маснави маънави»- Чалолуддини Румӣ. Дар кит.: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Душанбе, қисми 2. 1989, 546с.
10. Шах-Азизова Т. Классика как режиссерская проблема телетеатра В кн.: Поэтика телевизионного театра. М., 1979. 240 стр. стр. 62-77.

КОММУНИКАЦИОННЫЕ ЦЕЛИ КУЛЬТУРНЫХ РАБОТ 90- ЛЕТИЕ ТЕЛЕВИДЕНИЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья посвящена особенностям телевизионного театра, развивающего по принципам и канонам драматического театра, поиску героя-идеала, современные мотивы исторических тем в телеспостановках «Али Сонӣ» (Али следующий) С.Айюбӣ, «Носири Хисрав» Дж.Куддуса, «То ба гӯр» («До могилы») М.Холиқзод, притчах цикла «Бишнава аз най» экранизированные по «Маснави маънави» Джалолуддина Балхӣ, «Сакароти Қорун» (Гибель Корун), «То қафас бишкаст, булбул тир шуд» (Пока сломалась клетка, соловей постарел) С.Айюбӣ, «Хукми Анушервони Одил» (Приговор АнушERVANA Правосудного) М.Ганиева и другие. Автор рассматривает на ряду с художественными достоинствами, и коммуникативную функцию вышеуказанных телеспостановок в контексте с событиями гражданской войны и проблемами 90-х годов.

Ключевые слова: Телевизионный театр, техника телевидения, телеспектакль, экранизация этических произведений, театральные элементы, принципы кино, каноны рода драматургии, жанр исторической драмы, историческая тематика, конфликт, персонаж, коммуникативная функция телевидения.

COMMUNICATION OBJECTIVES OF CULTURE WORKS 90TH ANNUAL TELEVISION IN TAJIKISTAN

The article is dedicated to particularity of the television theatre, developing on principle and canon of the dramatic theatre, searching for hero – ideal, modern motives historic themes in television shows (Ali following) S. AYUBI, (Nosir Khisrav) J. QUDDUS, (Befor grave) M. Kholiqzoda, parable of the cycle (Listen, hear that speaks flute) filming on (Spiritual poem) Jaloliddini Balkhi, (Korun`s ruin), (While conked hutch, nightingable has getted old) S. AYUBI (The condemnation Equitable Anushervon) M. Ganiev and others.

The author considers on row with artistic value, and the communicate function above named television shows in context with event of the civil war and problems in 90 years.

Keywords: The television theatre, technology of the television, television shows, filming of the epic product, theatrical elements, principles cinema, canons of the sort of the dramaturgy, genr of the history drama, historic themes, conflict, personege, The communicate function of the television.

Сведение об авторе:

Джума Кудус (Кудусов Джумабой) – директор ТВ журналистский отдел таджикского государственного института культуры и искусства, названного в честь Мирзо Турсунзоде, редактора литературного журнала «Pamir». Номер телефона: (+992) 93 7706333.

About author:

Juma Kuddus (Kudusov Jumaboy) – head teacher of TV journalistic department of Tajik State institute of culture and art named after Mirzo Tursunzade, editor of literary journal “Pamir”. Telephone number: (+992) 93 770-63-33.

ШАХСИЯТИ ЭҶОДИИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР ОСОРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Бобораҷабова Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар пешрафти тамаддуни ҳар қавму миллат афроде мавқеъ доранд, ки бо нерумандӣ фарҳангсолорӣ ва хизматҳои шоиста шахсияти азим ва рисолати начибро соҳиб гашта, сабабгори

баҳо ва ҳастии фарҳанги халқу миллати хеш мегарданд. Ҳамин гуна расолати таърихӣ ва фарҳанги дар ибтидои садаи бистум барои миллати тоҷик устод Садриддин Айни бар дӯш гирифта тавонист ва бо нерумандӣ фарҳангсолорӣ ва хизматҳои шоиста шахсияти азим ва рисолати начибро соҳиб шуда, сабабгори баҳо ва ҳастии фарҳанги халқу миллати хеш гардид.

Устод С. Айни дар баробари хизматҳои бузурги таърихӣ дар поягузориву пешрафти адабиёт ва фарҳанги нави тоҷик, шинохти осор ва шиносонидани шахсияти чехраҳои намоёни адабию таърихӣ чун Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Абулқосим Фирдавсӣ, Ибни Сино, Камоли Хучандӣ, Зайнидин Маҳмуди Восифӣ, Мирзо Абдулқодир Бедил ва Аҳмади Дониш дар тарбияи як зумра адибону олимону ва зиёӣони тоҷик, аз қабили Б.Ғафуров, С.Улугзода, Ҷ.Иқромӣ, М.Турсунзода, А.Дехотӣ, А.Мирзоев, Р.Ҳодизода ва дигарон низ саҳми қалон гузоштааст. Дар ҳақиқат, устод С.Айни монанди боғбони гулдаст ба ҳар як ниҳоле, ки дар бӯстони илму адаб ва маданияти тоҷик сабз мешуд, бо камоли эҳтиёту ғамхорӣ муносибат мекард ва аз ин ҷост, ки он ниҳолҳо ба дарахтҳои боровар табдил ёфтанд.

Устод Садриддин Айни поягузор ва қофиласолори адабиёти муосири тоҷик, академик, забоншинос ва адабиётшиноси мумтоз буда, ҳамчун фарзонафарзанди миллат, шахсияти барҷаста ва чехраи дурахшоне аст, ки дар хувият ва худшиносии миллии халқи тоҷик, офаридани осори беэвоҷ ва арзишманди бадеӣ тавфиқ ёфтааст ва ҳамчун ходими намоёни ҷамъиятию давлатӣ, адиби маъруф, эҷодкори асил ва инсонии ҷасоратманд маҳбуби халқу маъруфи даврон гардидааст. Дар ин робита шахсият ва симои начибу неруманди устод Садриддин Айни тимсоли барҷастаи арҷгузории хизматҳои беназираш барои хувият ва худшиносии тоҷикон буда, дар осораш баҳри пойдеории арзишҳои ахлоқиву ҳунари ва бақои умри халқ хизмат намуда, дар замони эҳёи таърихиву фарҳангӣ ба диди мушаххаси зебоишинохтӣ ва ғояҳои иҷтимоӣ тарху таровати тоза гузоштааст.

Устод Садриддин Айни симои дурахшон ва фарҳангсолори бузурги халқи тоҷик буд ва аз афкори адабию фалсафии чехраҳои бузурги фарҳангӣ - Аҳмади Дониш ва Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё баҳраҳо бардошта, бо рушанфикрон, озодандешон ва ҷадидон пайравӣ ва ҳамкорӣ намудааст. Мактаби адабии Айни ба наслҳои имрӯзу оянда ҳамчун тақияҳо ва сарчашмаи зулолу покиза ҳамеша хизматгузор буда, дар омӯзиши осори гановатманд ва шинохти тамадуну фарҳанги бостониамон нақши мондагон дорад.

Ин нуқта басо муҳим аст, ки ба таъкиди Абдуҳамиди Самад “агар мисли устод халқро наомӯзем, ба мардум мисли гушту нохун пайванд ва аз ғаму нишот, тарзи зиндагӣ, орзуву омолош огоҳ набоем, аз сарчашмаҳои маънавии ҳазорсола об нахӯрем, асари мо бепоя, бенамак бешира ва нокиро мебарояд” [1, с.65]

Табиист, ки осори адабии ҳар як адиб баёнгари вазъ ва рӯҳияи ҳаёту ақидаҳои иҷтимоии ӯ буда, зухуроти фикру андеша ва ҷаҳонбинии ӯ мебошад. Ғояи эҷодиёти санъаткор дар пайвастагӣ ба зиндагинома, муносибат ба ҳодисаҳои иҷтимоӣ ва набзу рӯҳи замони тасвирёбанда ифода меёбад. Тавассути шахсияти адиб ва пайвастагии ҷаҳонбинии вай тахайюлоту андешаҳо, диди амиқи муносибатҳои инсон ба ҷамъият, таносуби шахсу ҷамъият, масъулияти фард дар назди иҷтимоӣ ба сифати нури созанда ва устувор ифода меёбад ва дар ҳақиқат “дар санъат ва шеър шахсият чизи асосӣ мебошад” [2, с.36]

Сарнавишт ва фаъолияти илмию эҷодии Аҳмад ибн-ан- Носир ас- Сиддиқӣ- ал- Ҳанафӣ ал- Бухорӣ, машҳур ба Аҳмад Маҳдуми Дониш (1827-1897) нависанда, шоир, донишманд, маорифпарвар, таърихнавис, мунаққид, хаттоту китоборо, наққош ва ходими намоёни ҷамъиятӣ дар яке марказҳои таърихӣ фарҳангии Осиёи Миёна – Бухоро ва дар даврони ноороми сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва илмию фарҳангии мардуми Осиёи Марказӣ, ҳамзамон муҳиму ҳасоси тақдирсози адабу фарҳанги халқҳои ин сарзамин, ки бешубҳа ба бедориву худшиносӣ ва инқилоби фикрии мардум дар оғози садаи бистум заминаи қавӣ гузошта, ҳукумати хонадони манғития (1753-1920), махсусан ҳукумати Мир Сайид Насрулло (1826-1860), Мир Сайид Музаффар (1860-1885) ва Мир Сайид Абдулаҳад (1885-1911) чараи гирифтааст.

Зиндагию фаъолияти илмию эҷодии аллома Аҳмади Дониш дар яке аз давраҳои тақдирсоз ва ҳасоси таърихи аморати Бухоро гузаштааст. Замони зиндагии Аҳмади Дониш симоҳои намоёни адабу фарҳангии мардумони Осиёи Марказӣ чун Абдуқодирхоча Савдо (1823-1973), Шамсиддин Шоҳин (1866-1895), Абай Қунанбой (1845-1904), Токтоғул Сотилған (1864-1933), Ҷунайдулло Ҳозиқ (1800-1843), Зокирҷон Фурқат (1858-1908), Ҷукан Валихон (1835-1865), Аваз Утар (1884-1919), Муҳаммад Аминхоча Муқимӣ (1856-1903), Ҷамбул Ҷабай (1846-1945), Тошхоча Асирӣ (1864-1916), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ (1889-1929), Садриддин Айни (1878-1954) ва дигарон зиндагию фаъолият намуда, бо осори бадеӣ дар таърихи афкори иҷтимоӣ фарҳангии садаи XIX ва оғози садаи XX – и Осиёи Марказӣ нақши муассир гузоштаанд.

Аҳмади Дониш аз симоҳои намоёнтарини илму фарҳанги қарни XIX дар аморати Бухоро маҳсуб меёфт. Мавзӯи меҳварии афкори Аҳмади Дониш ислоҳоти иҷтимоӣ ҷомеа буд ва таҳқиқи фаннии он пас аз солҳои панҷоҳум ба миён омада, андешаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, тафриқаандозии

динию мазҳабӣ, ки дар осори гаронмояи Аҳмади Дониш баён шудаанд, то ин давр дар шакли муқоисавию татбиқӣ ва таҳлилии бунёди омӯхта нашуда буд. Аввалин муҳаққиқе, ки муҳити таърихию илмӣ, адабӣ ва фарҳангии замони Аҳмади Донишро дақиқ дарк намуд, устод Садриддин Айни буда, ба мероси гаронмояи аллома Аҳмади Дониш аз наздик шинос шуд ва ба омӯзиши шахсияту осори ин нобиға, “доҳии модарзод” ва “ситораи фурузон дар осмони тираи Бухоро” бо ихлос ва иродатмандӣ тавачҷуҳ зоҳир намуд.

Аҳмади Дониш аз худ осори гаронқадр, аз қабилӣ «Наводир- ул- вақоеъ», «Рисола дар назми тамаддун ва таъовун», «Номус-ул-аъзам» («Меъёр-ут-тадоюн»), «Рисола фи аъмол- ул- кура», «Зич», «Рисолаи хат ва хатготӣ», «Манозир –ул-кавокиб», «Таъодули хамсаи мутаҳҳайира», «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития» ва ғайра ба мерос гузошт, ки дар таърихи афкори иҷтимоию сиёсӣ, илмӣ ва адбию эстетикӣ мо ҷойгоҳи хоса доранд. Муҳимияти мероси гаронмояи аллома Аҳмади Донишро устод Садриддин Айни чун аввалин пешоҳанги омӯзиши шахсияту осори нобиға дар асарҳои таърихию адабии дар «Намунаи адабиёти тоҷик», «Таърихи амирони мангити Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва махсусан дар «Ёддоштҳо» жарфназарона ба миён гузошт.

С. Айни дар «Ёддоштҳо» ба тасвири образи Аҳмади Дониш аҳамияти бештар додаст. Махсусан, нахустин шиносоӣ дар боби «Одами аҷиб» ҷолиби диққат аст. «Одами аҷиб» номида шудани боб ишора ба шахси фавқуллода будани Дониш аст. Дар муҳити Бухорои онвақта Дониш ҳақиқатан одами аҷиб, фавқуллода ва ғайриоддӣ менамуд. Мақсади асосии нависанда тасвири шахсиятинаҷибу симои дурахшони ӯ мебошад, ки дӯстону душманонашро ба ҳайрат овардааст.

--Дар тасвири Айни, қайд менамояд М. Шукуров,- фавқуллодагии Аҳмади Дониш ва на танҳо дар ҷуссаи азим ва бадани маҳкамаи ӯст, балки ӯ мучассамаи ақлу хирад, катъият ва азму ирода аст.

Манзараи аз миёнсарои мадраса, ки дар ду тарафи он муллоҳои калон менишастанд, гузашта рафтани Аҳмади Дониш нафрату адовати ӯро нисбат ба аҳли иртиҷоъ намоиш медиҳад. Вай нафрати худро ошкоро зоҳир менамояд. Нафрате, ки Дониш аз аҳли ҷаҳолат дошт, дар ҳикояи «Оби ганда ба хандак» низ ифода шудааст. [3, с.262-263]

Дар «Ёддоштҳо» суханони бисёр қасони дигар ҳам дар бораи Аҳмади Дониш зикр доштаанд, ки барои равшан кардани образи ӯ аҳамият дорад. Зиёиёни равшанфикр, аз ҷумла иштироккунандагони маҷлисҳои ҳавлии Шарифҷон-маҳдум буданд, ки «ҳар кадоми аҳли маҷлисо ин зоти бузургро дар гайбаш ҳам шумо-шумо гуфта ном мебарданд»(3, 29). Худи «Шарифҷон-маҳдум ошиқи асарҳои Аҳмад-маҳдум буд» [4, с.444], ва онҳоро ёфта, махфияна китобат мефармуд. Мулло Амон Донишро «бузургтарини донишмандони замони мо» номидааст [4, с.356].

Бузургии Аҳмади Дониш ба воситаи нақли мазмуни баъзе бобҳои «Наводир-ул-вақоеъ» низ таъкид гардидааст. Он порчаҳои асари Аҳмади Дониш, ки дар қисми чорӯми «Ёддоштҳо» [4, с.443-465] гоҳо айнан ва гоҳо мазмунан нақл шудаанд, шаҳодат медиҳанд, ки Дониш дар ҳақиқат назари хурдабине дошта, чунин ҷиҳатҳои ҳаётро, ки дигар нависандагон ва мутафаккирон надида буданд, дида, моҳияти онҳоро дуруст муайян карда, дар бораи онҳо фикрҳои олии байён намудааст.

Шахсият ва симои Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо» хеле пурғунҷоиш ва серпахлӯ тасвир гардидааст. Нависанда ӯро бо роҳҳои гуногун, ба воситаи шахсу воқеаҳои бисёре, ба муносибати масъалаҳои муҳталиф, ки ба чандин ҷиҳати ҳаёти онвақта дахл доранд, нишон додаст. Ҳамаи инҳо дар пеши назари мо симои чунин мутафаккири бузургро намоён мекунанд, ки ба ҳаёт назари нава дошта, барои аз роҳи пешрафти ҷамъиятӣ гирифта партофтани монеаҳо мардонавор мубориза мебарад.

Масъалаи мураккабе, ки диққати аҳли илму адабро дар ин солҳо ба худ ҷалб намуд, ин омӯхтани осори адабӣ, шахсият, ақидаву ҷаҳонбинӣ ва дар ҳамин асос шинохти шахсият ва офаридани симои Аҳмади Дониш буд. Ба ин мақсад, бо раҳнамоии устод Айни, нахустин очерки илмию адабии Сотим Улуғзода «Аҳмади Дониш» ба вучуд омад.

То ин замон осори аллома Аҳмад Маҳдуми Дониш ба аҳли ҷомеа дастрас ва шинос набуд ва дар шакли баргузида таҳия ва нашр нашуда буд. Табиист, ки ташаккул ва таҳаввули адабиёти тоҷикӣ нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои XX бештар ба фаъолият, нерӯи эҷодӣ ва рисолати адабию эҷодии Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ вобастагӣ дошта, ба таври комилу саҳеҳ мавриди таҳқиқ ва баррасии дақиқ қарор нагирифт буд ва шинохти шахсияту осори мутафаккир ва маорифпарвари бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш нигарони таҳлил ва тадқиқи илмиву бадеӣ буд. Баъдтар бо кӯшиши пажӯҳишгарони тоҷик нашри илмӣ-интиқодии осори аллома «Рисола ё мухтасаре аз таърихи хонадони мангития», «Наводил-ул-вақоеъ», ва «Номус-ул-аъзам» («Меъёр – ул- тадоюн») манзури ҷомеа шуданд. Ин осори ӯ асосан дар заминаи нусхаҳои қаламӣ аз рӯи нусхаҳои китобон рӯнавису таҳия шуда анҷом ёфта, матни илмӣ интиқодии онҳо дар заминаи дасхати худӣ Аҳмад Маҳдуми Дониш ханӯз рӯи қор наомада буд. Минбаъд дар омӯзиши афкори таърихию фалсафӣ, иҷтимоӣ ва бадеии Аҳмади Дониш адибон ва муҳаққиқони тоҷик С.Улуғзода,

А.Мирзоев Х.Мирзозода, А.Баҳоваддинов, З.Раҷабов, Р.Ҳодизода, Ғ.Ашӯров М.Диноршоев ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

“Наводир-ул-вақоъ” бузургтарин ва арзишмандтарин асари Аҳмади Дониш буда, солҳои шастум таваҷҷуҳи як қатор муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда буд, аммо ханӯз ба таври амиқ ҳамаҷониба таҳлил ва тадқиқ нашуда буд. А.Мирзоев дар мақолаи “Таҳрири аввалини “Наводир-ул-вақоъ” ва таълифи он” (1953) ин мушкилотро то андоза мавриди тадқиқ қарор дода махсусият, соли таълиф, ва таҳлили муқоисавии еусоҳои мавҷударо дақиқ нишон додааст. [5, с.151-161]

Расул Ҳодизода адабиётшинос, драматург ва нависандаи таърихнигор буда, аз мактаби устод С.Айни сабаки эҷодӣ бардошта, бо хидояти эшон баъди солҳои панҷоҳум ба омӯзиши даврони тадқиқнашудаи адабиёту фарҳанги тоҷик, махсусан адабиёти асри XIX тоҷик, ки давраи хеле пуриштилофу ҳасос буд, шурӯъ намуд ва тамоми умр дар соҳаҳои гуногуни илми адабиётшиносӣ садоқатмандона ба тадқиқ машғул гардид. С.Айни шоғирди умедбахш ва ҷавони дақиқназарро ба таҳқиқи яке аз даврони муҳими адабу фарҳанги мардуми тоҷик адабиёти тоҷики садаи XIX, ки барои бедориву худшиносӣ, инқилоби фикрии мардуми тоҷик заминагузор буд хидоят намуд ва ба ин васила омӯхтани рӯзгору осори алломаи замон Аҳмади Донишро ихтиёр намуд. Бинобар ин саҳифаҳои нави рӯзгори Аҳмади Донишро аз рӯи маводи архивҳои Россия кашф намуда, мақолаву ахбори муҳиме ба даст овард. Ӯ нахустин олиме буд, ки кори устоди худ Айниро идома дода, порчаҳои «Наводир-ул-вақоъ»-ро бо шарҳу луғот ба ҷоп расонид. Тадқиқи рӯзгору эҷодиёти нависанда, маорифпарвар ва мутафаккири барҷастаи ин давра Аҳмади Дониш беш аз ҳама ба ҷустуҷӯи ва меҳнати пурмашаққати Расул Ҳодизода алоқамандӣ дорад. Пайдо намудани симои аслии Аҳмади Дониш аз китобхонаву бойгонии Петербург ва Москва танҳо ба ӯ муяссар гардид.

Ба ҳамин тарик, таҳқиқи осори адабӣ ва шинохти шахсияти Аҳмади Дониш ҷустори муҳим буда, собит сохт, ки устод Садриддин Айни симои дурахшон ва фарҳангсолори бузурги халқи тоҷик буд ва аз афкори адабиву фалсафии мутафаккири бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш баҳраҳо бардошта, бо рушанфикрон, озодандешон ва ҷадидон пайравӣ ва ҳамкорӣ намуда, аз нахустин муҳаққиқон дар шинохти осор, шахсият ва симои Аҳмади Дониш аст. Мактаби адабии Айни ба наслҳои имрӯзу оянда ҳамчун таъриҳ ва сарчашмаи зулолу покиза ҳамеша хидматгузор буда, дар омӯзиши осори гановатманд ва шинохти тамадуну фарҳанги бостониямон нақши мондагору доради. Дар ҷараёни инъикоси бадеӣ таҳлил намудани сарнавишти Аҳмади Дониш барин намоёндоғони барҷаста боиси инкишофи минбаъдаи худшиносии миллӣ гашта, ворисияти таъриҳӣ, анъанаву суннат ва робитаи замонҳоро идома ва инкишоф медиҳад. Пас аз устод С. Айни дар таҳқиқи рӯзгор, осор, шинохти шахсият ва симои Аҳмади Дониш донишмандони шинохтаи тоҷик А.Мирзоев ва Р.Ҳодизода саҳми намоён гузоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Самадов А. Сангу маҳак ва тарозуи хунар, Душанбе: “Адиб”, 2013, 368 с.
2. Эккерман И.П. Разговоры с Гёте в последние годы его жизни. М. Худ. Лит., 1981, 36 с.
3. Муҳаммадҷон Шақурӣ. Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и С. Айни. – Душанбе, 1966
4. Айни С. Кулӣёт, ҷилди 6-7, - Душанбе, Нашрдавтоҷ, 1962.
5. Мирзоев А. Таҳрири аввалини “Наводир-ул-вақоъ” ва таълифи он. Ахбори АФ Тоҷикистон, нашри XV11, 1953, С. 151-161

ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ АХМАДА ДОНИШ В ТВОРЧЕСТВЕ САДРИДДИН АЙНИ

В данной статье рассматривается формирования творческой личности Ахмада Дониша в творчестве Садриддин Айни. Автор исследует основание истоки формирования творческой личности и мировоззрение Ахмада Дониша в «Воспоминания». С. Айни начал изучать произведение ученого и просветителя Ахмада Дониша в период обучения Бухарском медресе при изучении «Наводир-ул-вақоъ» Дониша и некоторых других произведениях. Литературная школа С. Айни последовательно переобразовался в научных и художественных труды А. Мирзоева и Р. Ходизода.

Ключевые слова: личность Ахмада Дониша, истоки формирования творческой личности, «Воспоминания» С. Айни, «Наводир-ул-вақоъ» Ахмада Дониша, творчество, психология личности, мировоззрение, просветительство, проза, роман, литература, литературная школа,

FORMATION OF CREATIVE PERSONALITY OF A. DONISH

Abstract. This article deals with creative personality of A. Donish formed on two periods: the first period when he with the purpose of study moved to the city and thus entered the literary circles of Bukhara. The second period when he began to study the work of the scientist and educator Donish and others. The author explores the foundation of the creative personality and outlook of S. Aini converts in the study of "Navodir -ul-vaqoe" Donish and some other works published abroad.

Keywords: "Navodir -ul-vakoe" A. Donish, «Eddoshtho» S. Aini, creativity, personality, enlightenment, Jadidism, prose, novel, literature, poetry.

Сведение об авторе:

Бобораҷабова Гулноза-соискатель факултети филологияи тоҷик Таҷикский государственного педагогического университета имени С. Айни

About the autor:

Boborajabova Gulnoza - researcher of the Department of Tajik Philology of Tajik state pedagogical University named after Sadriiddin Ayni

УДК 002+07 (575.3)

МАТБУОТИ СОҶАИ МАОРИФ ДАР ШИНОХТИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИК

Нурализода Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Матбуот дар ҳама давру замон дар маърифатнокии ҷомеа ва ташаккули афкори иҷтимоӣ нақши муҳим дорад. Дар замони муосир рисолат ва нақши матбуоти даврӣ боз ҳам бештар гардидааст. Дар робита ба ин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маврид таъкид кардааст: «Дар ҳақиқат, матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма дар ташаккули афкори ҷомеа таъсири муқаддир ва муассир доранд. ВАО хусусан, дар замони таҳаввулот ва тағйирёбии самтҳои рушди ҷомеа, бадалшавии идеологияҳо ва ташаккули диди нави иҷтимоӣ аҳаммияти хоса пайдо мекунад. Ҳама гуна ҷомеаи демократӣ, алалхусус ҷомеаи кишварҳои, ки нав ба ин ҷода қадам гузоштаанд, ба воситаҳои ахбори омма ва фаъолияти пурсамари онҳо ниёзманд мебошанд» [9].

Матбуоти даврӣ гуногунтип аст, ки яке аз он нашрияҳои соҳавӣ мебошад. Пайдоиш ва ташаккули матбуоти соҳавӣ дар Тоҷикистон ба замони Шуравӣ рост меояд. Аз ҷумла, нашрияҳои соҳаи маориф дар солҳои 20-уми қарни XX ба вучуд омада, дар сарғаи матбуоти шӯравии тоҷик қарор доранд.

Нашрияи нахустини соҳаи маориф маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» (1926) мебошад, ки чор шумора ба нашр расидааст. Сипас маҷаллаи «Дониш-биниш» (1927) ба фаъолият шурӯъ намуд, ки тӯли солҳои гуногун бо унвонҳои «Раҳбари дониш», «Инқилоби маданӣ» (1933), «Мақтаби советӣ» (1938), «Маърифат» (1992) ва «Маърифати омӯзгор» (...) тағйири ном карда то имрӯз ҷоп мешавад.

Соли 1932 нашрияи дигари соҳаи маориф «Барои маорифи коммунистӣ» нашр гардид. Ин рӯзнома низ дар солҳои гуногун бо номҳои «Газетаи муаллимон» (1938), «Маориф ва маданият» (1959) ва боз «Газетаи муаллимон» (1983) ба таъб расидааст. Аз соли 1989 то ба имрӯз бо номи «Омӯзгор» ҷоп мешавад.

Дар мавриди таърихи пайдоиш ва ташаккули ин нашрияҳо ва нақши онҳо дар рушди соҳаи маориф таҳқиқоти илмиву оммавӣ ба анҷом расонида шудаанд. Ин таҳқиқотро аз ҷиҳати сатҳ ва хусусият метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд:

а) асарҳои хусусияти таълимӣ, ки дар онҳо нашрияҳои соҳавӣ дар контексти масъалаҳои умдаи таърихи матбуоти тоҷик ба тарзи умумӣ баррасӣ шудаанд;

б) мақолаҳои илмиву оммавӣ, ки дар шакли алоҳида дар маҷаллаву рӯзномаҳо ба таъб расидаанд;

в) пажӯҳишҳои алоҳида, ки дар шакли монография ва рисолаи илмӣ ба анҷом расонида шудаанд.

Ба гурӯҳи аввал китобҳои Усмонов И., Давронов Д. «Таърихи матбуоти тоҷик» (Душанбе, 1997), «Таърихи журналистикаи тоҷик (Душанбе, 2008), Азимов А. «Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик» (Душанбе, 1998)-ро метавон дохил намуд.

Ба гурӯҳи дуюм мақолаҳои С. Манофзода «Дониш-биниш» (1927), П. Гулмуродзода «Донишу биниши тоҷикон» (2006), У. Тоиров «Ойинаи маърифат» (2012), М. Муродов «Рисолати «Омӯзгор»» (2012) ва «Маърифати омӯзгор» дар низоми матбуоти соҳавӣ» (2017), «Бузургбонуи матбуоти тоҷикӣ. Ёдномаи Бӯриннисо Бердиева» (Маҷмӯи мақолаҳо ва аксҳо 2012) -ро метавон шомил кард.

Ба гурӯҳи сеюм рисолаҳои Н. Нуралиев, А. Муродӣ, М. Рустам «Оинаи маориф» (2012), А. Азимов «Матбуот ва маҳви бесаводӣ» (2013), М. Рустамзода «Нахустматбуоти соҳаи маориф» (Душанбе, 2016) ва Х. Андамов «Раҳбари дониш» – маҷаллаи маорифӣ ва адабӣ» (Душанбе, 2017) -ро дохил намудан мумкин аст.

Тавре ишора шуд, таълифоти муҳаққиқон И. Усмонов ва Д. Давронов ҷанбаи таълимию таърихӣ дошта, доир ба нашрияҳои соҳаи маориф, аз ҷумла, «Дониш ва омӯзгор», «Дониш-

биниш», «Раҳбари дониш» ва ҳафтаномаи «Омӯзгор» мухтасаран маълумот дода шудааст. Аз ҷумла, муаллифон доир ба таърихи таъсис, саҳми шахсиятҳои сиёсиву фарҳангӣ дар интишори шумораҳои аввал, мақсаду вазифа, мазмуну мундариҷа, домани инъикоси масъалаҳои муҳими соҳаи маориф, муҳаррирону котибони масъул, муаллифони аввалин мақолаҳо, шароити техникӣ, сабабҳои қатъ шудану мушкилиҳо дар ҷопи нашрияҳо маълумоти муфасал додаанд.

Бино ба маълумоти ин муҳаққиқон «Шумораи аввалини он («Дониш ва омӯзгор» - Н. Н.) моҳи март ба муносибати яқсолагии назорати маорифи Тоҷикистон дар Душанбе ҷоп шуд. Муҳаррири масъули вай Аббос Алиев ва котиби масъулаш Қосим Дайламі буданд. Дар саҳифаҳои он як қатор мақола ва шеърҳои Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Аббос Алиев, Қосим Дайламі, Нусратулло Махсум, Ч. Имомов ҷоп шудаанд, ки дар онҳо тараққии маориф ва мактаби тоҷик ҳамчун муҳимтарин зурурияти шароити онрӯза арзёбӣ мешаванд» [11, 89-90].

Дар китоби доктори илми филология, профессор А. Азимов «Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик» дар хусуси фаъолияти публитсисти як қатор адибони тоҷик - Садриддин Айни, Саидризо Ализода, Абулқосим Лоҳутӣ, Туракул Зеҳнӣ ва Собит Манофзода дар солҳои 1920-30 маълумот ироа гардидааст. Дар мақолаи «Равзанаҳои диди як адиб» навиштаи Собит Манофзода дар бораи адиби рус Л.Н.Толстой, ки соли 1928 дар шумораи 8-9-и маҷаллаи «Раҳбари дониш» ҷоп шудааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба таъкиди А. Азимов, «Бо таъсиси маҷаллаи «Раҳбари дониш» марҳилаи дигари инкишофи адабиёти нави тоҷик оғоз ёфт. Дар саҳифаҳои он на танҳо асарҳои адибони тоҷик, балки тарҷумаҳо аз адабиёти рус ва Ғарб ҷоп шуда, ба вусъати сатҳи маърифати хонандагон то андозае мусоидат низ мекард. . . Аз ҷумлаи он навиштаҳои бисёр, ки дар саҳифаҳои маҷалла ба таъъ расидаанд, мақолаи Собит Манофзода «Л. Н. Толстой» ба назари мо ҷолиб аст» [1, 49].

Моҳи августи соли 1927 дар соли сеюми таъсиси Ҳукумати Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон бо тавсияи Совети Комиссарони халқии Тоҷикистон кормандони Назорати маорифи Тоҷикистон дар шаҳри Самарқанд шумораи аввалини маҷаллаи илмӣ – адабӣ «Дониш-биниш»-ро дар ҳаҷми 40 саҳифа бо теъдоди 1500 нусха аз ҷоп бароварданд. Ҳайати таҳририяи маҷалла Муҳаммад Мусавӣ, Муҳаммадҷон Ҳасанӣ, Нарзуллоҳ Бектош, Уйғур ва Ҷабборӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Собит Манофзода баъди мутолиаи маҷаллаи «Дониш – биниш» 8 сентябри соли 1927 дар шумораи 172-и рӯномаи «Овози тоҷик» мақолаи интиқодӣ ба ҷоп мерасонад. Ин мақола бо забони сода навишта шуда, арзиши илмӣ дорад ва аз аввалин мақолаҳо дар мавриди нақди матбуот маҳсуб меёбад. Дар оғози С. Манофзода дар бораи мушкилоти гузаштани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, идораҳо ва ташкилотҳои ҳизбӣ ба забони тоҷикӣ ва сабаби қатъ гардидани ҷопи маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» андешаояшро баён карда, сипас бевосита камбудҳои маҷаллаи «Дониш-биниш»-ро дар ҳафт банд, ки ба сифати ҷоп, таҳия, ҷобачогузории мақолаву расмҳо, забони мақолаҳо, сохтор ва интиҳоби номи маҷалла рабт дорад, таҳлилу баррасӣ менамояд. Аз ҷумла, дар мавриди номи маҷалла чунин баён мекунад: «Як қисм аз талабагони тоҷикро дидам, ки дар вақти талаффузи номи маҷалла пас аз калимаи «дониш» як **(у)**-и робита оварда, «Донишу биниш» мегӯянд. Як қисми дигарашон ба қойидаи изофат як зер **(и)** ба охири калимаи «дониши биниш» монда талаффуз мекунад, ки албатта, ин хел изофат як таркиби бемаъно мебошад. Ва агар касе бихоҳад номи онро, ба тавре ки дар болояш навишта шудааст (яъне бо сокини охири калимаи дониш), хонда ва талаффуз кунад, «Дониш-биниш» салосати таркиб ва хусни оҳанги калимот, ки аз шартҳои асосии забони адабӣ аст, халалдор мешавад. Ба назари мо ё ба миёни калимаҳои «Дониш-биниш» як **ва** (пайвандаки **ва**) мондан, ё ин ки калимаи «биниш»-ро тамоман партофта, ба сари «дониш» як исм музаф овардан даркор аст. Масалан: «Раҳбари дониш», «Партави дониш» ва ғайра. . .» [6].

Дар баробари ин, С. Манофзода барои ҷопи босифат ва тарғиби обуна пешниҳодҳои худро манзур мекунад, ки аз сатҳи касбияти ӯ дар матбуот дарак медиҳад. Ба назари инҷониб, маҳз ҳамин мақолаи интиқодӣ сабаб мешавад, бо дархости Комиссариати маориф ва ҳайати таҳририяи маҷалла масъулияти тартибу таҳияи ҷопи минбаъдаи он ба дӯши Собит Манофзода гузошта мешавад. Ҳамин тариқ, шумораи дуюми маҷалла бо номи «Раҳбари дониш» моҳи октябри соли 1927 дар ҳаҷми калон бо ороиши хубу шакли нав дар шаҳри Тошканд аз ҷоп мебарояд. Собит Манофзода дар ҷопи босифати «Раҳбари дониш» ва ҳамчун пажӯҳишгару мунаққид ба масъалаҳои забону адабиёти тоҷик ва соҳаи маориф дахл карда, дар баланд гардидани мазмуну мундариҷаи он саҳми босазо гузоштааст.

Муҳаққиқ Пайванди Гулмуродзода дар мақолаи «Донишу биниши тоҷикон» (П. Гулмуродзода. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон.–Душанбе: «Ирфон», 2006.–160 саҳ.) заминаҳои ба майдон омадани на танҳо матбуоти тоҷик, балки нашрияҳои соҳаи морифро низ ба ҷараёни маорифпарварӣ марбут медонад. «Ба туфайли аллома Аҳмади Дониш дар ҳаёти иҷтимоии тоҷикон дигаргунии куллие рух дод, ки ба мактабу маориф ба диди тоза назар дӯхтани мунавварфикрон, равшанфикрон оғоз гардид» [4, 152]. Дар идома муҳаққиқ роҷеъ ба таърихи таъсис, сохтор ва вазифаҳои маҷаллаҳои «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» андеша ронда,

сипас мундариҷаи баъзе аз мақолоти шумораҳои аввали ин нашрияҳоро таҳлил мекунад. ӯ дар робита ба маҷаллаи «Раҳбари дониш» навиштааст: «Маҷалла, аз як тараф, ба масъалаи мактабу маорифи тоҷикон таваҷҷуҳ намуда, мақолаҳои зиёдеро оид ба таълиму тарбия ба таъб расонда, аз ҷониби дигар, ба адабиёту фарҳанг эътибори вижа додааст, ки ҳам ба таври мунтазам намунаҳои осори адибони ҷавонро нашр кардааст ва ҳам масъалаҳои муҳими адабиётшиносиро ба риштаи таҳқиқ кашидааст» [5, 155].

Мақолаи доктори илми филология, профессор Урватуллоҳ Тоиров «Оинаи маърифат» ба 80-солагии ҳафтаномаи «Омӯзгор» бахшида шуда, хусусияти ёддошти дорад. Муаллиф оид ба фаъолияти меҳнатиаш ба ҳайси ходими адаби дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» ва сардабири маҷаллаи «Маърифат» ҳикоят мекунад. Дар ин мақола зикри таърихи табдили номи маҷаллаи «Маърифат» ба «Маърифати омӯзгор» таваҷҷуҳбарангез аст. Солҳои 2002-2006 маҷаллаи «Маърифат» ба рӯйхати нашрияҳои Комиссияи олии аттестатсионии Россия дохил карда мешавад ва ҳар мақолае, ки дар маҷаллаи мазкур чоп мегардид ба ҳайси мақолаи илмӣ пазируфта мешуд. Баъди чанд вақт номи «Маърифат» ба «Маърифати омӯзгор» табдил дода мешавад, ки аспирантҳоро унвонҷӯён аз беҳтарин имтиёзу дастгирӣ маҳрум мегарданд. Ба андешаи У. Тоиров, «... агарчи дар чунин тағйирот мо розӣ набудем, он сурат гирифт. Аввал ин ки калимаи «Маърифат» зебо, хушоҳанг ва ҳамчун ном барои як маҷаллаи омӯзгорон хеле мувофиқ буд. Сониян, бо иваз шудани ном мо аз як имтиёз маҳрум шудем (қайд дар ВАК). Дуруст аст, ки он замон барои ворид кардани маҷалла ба Комиссияи олии аттестатсионии Россия ба мо ваъда шуда буд, аммо бо сабабҳои ин ваъда иҷро нашуд». Ҳамин матлабро, ҳамчунин, У. Тоиров дар мусоҳиба бо донишҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Мансур Бойзода ба муносибати 90-солагии маҷаллаи «Маърифати омӯзгор» ибраз доштааст.

Вобаста ба табдили ном шудани нашрияҳои соҳавӣ доктори илмҳои филологӣ, профессор Мурод Муродов чунин андеша дорад: «... онҳо (нашрияҳои соҳавӣ – Н.Н.) дар чараёни инкишоф вобаста ба рӯҳияи ҷомеа ва ғояи иҷтимоии замон тағйири ном карда, мақсаду маром ва вазифаҳои худро ба сиёсати ҳукумату давлати вақт мувофиқ гардониданд. Ин усул дар шароити имрӯз низ ба назар мерасад» [7].

Ин муҳаққиқ дар мақолаи «Рисолати «Омӯзгор», ки ба 80-умин солгарди нашрияи «Омӯзгор» бахшида шудааст, оид ба заминаҳо ва зарурати пайдоиши нашрияҳои соҳавӣ аз ҷумла, маҷаллаҳои «Дониш ва омӯзгор», «Дониш-биниш» ва рӯзномаи «Омӯзгор» ба таври иҷмолий маълумот дода, дар қисмати асосии мақола бештар нақши ҳафтаномаи «Омӯзгор»-ро дар инъикоси масъалаҳои мубрами мактабу маориф дар давраи истиқлолият таҳлилу баррасӣ кардааст. Ба таъбири ӯ, «Истиқлолияти давлатӣ барои рушди мабуот заминаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоиву касбиро фароҳам овард. Аз ҷумла, низоми матбуот дигаргун шуд. Нашрияҳои гуногун рӯи чоп омаданд, ки боиси рангорангии низоми матбуот гардид. Аммо «Омӯзгор» табиати худро нигоҳ дошт ва ҳамчун нашрияи соҳавӣ масъалаҳои мактабу маорифро мавзӯи аслии худ қарор дод» [7].

Дар идома муаллиф саҳми ҳафтаномаҳо дар инъикоси ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмиву фарҳангӣ ва адабии кишвар муҳим арзёбӣ карда, ҳаёти эҷодиро дар тақмили мазмуни мундариҷа, беҳтар гардонидани шакл, саҳифабандиву ороиш ва касбияти рӯзноманигорӣ хангоми шиносӣ бо шумораҳои алоҳида ситоиш мекунад: «... агар дар солҳои 2001-2004 дар нашрия рубрикагузорӣ чандон маъмул набошад, аз соли 2005 таваҷҷуҳ ба ин аломати саҳифабандӣ бештар шудааст. Унвони рубрикаҳои нашрия на танҳо дар мушаххас гардонидани мундариҷаи саҳифаҳо, балки дар муайян кардани мундариҷаи ҳафтанома низ мусоидат кардаанд» [7].

М. Муродов тозақориву масъалагузориҳои нашрияро таҳлил ва сифат намуда, инчунин як қатор камбудихоро низ нишон медиҳад. «Ҳарчанд доираи мавзуоти нашрия васеъ аст, аммо ба пиндори мо он ханӯз натавонистааст, ки тамоми ҷамбӯҳои соҳаҳои маорифи кишварро фаро гирад. Аз ҷумла, доир ба ҳаёти коллеҷҳои касбияту техника, муассисаҳои томактабӣ, вазъи шароити макотиби деҳоти дурдасти кӯхистон нисбатан камтар матолиб ба назар мерасад» [7].

Ин эрод аз ҷониби нашрия қабул гардид ва шурӯъ аз соли 2012 дар нашрия саҳифа ва рубрикаҳои алоҳида бо унвони «Таҳсилоти касбӣ» таъсис дода шуд, ки дар он на танҳо фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллеҷҳо), балки муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ (литсейҳои касбӣ-техникӣ) низ инъикос мешаванд. Ҳамчунин фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва масъалаҳои марбут ба он бошад, тавассути рубрикаи «Таҳсилоти томактабӣ» ҷоннок гардонидани шуд.

Ҳамчунин, М. Муродов дар мақолаи дигараш мазмуну мундариҷаи маҷаллаи «Маърифати омӯзгор» мавриди таҳқиқ қарор дода, мавқеи нашрияҳои соҳавӣ маорифро дар низоми матбуоти соҳавӣ кишвар ва омилҳои ба онҳо алоқамандро баррасӣ кардааст. Ба андешаи ӯ мақсад ва маслаки соҳавӣ маориф, ки равшангароӣ мебошад, ба табиат ва аҳдофи рӯзноманигорӣ шабоҳат дорад, аз ин рӯ, маориф бидуни матбуот ва матбуот бе масъалаҳои маориф вучуд дошта

наметавонад. «... маорифи кишвар аз бунёдгузори матбуоти тоҷик аст, аввалин нашрияҳои даврӣ маҳз бо иқдом ва кӯшишҳои аҳли маориф рӯи чоп омадаанд» [8, 82].

Дар китоби «Бузургбонуи матбуоти тоҷикӣ» (Душанбе, 2012) мақолаву мусоҳиба ва шеърӯ аксҳои гирд оварда шудаанд, ки аз ҷабҳи маориф ва рӯзгори ибратомӯзи Бӯринисо Бердиева ҳикоят мекунад. Ӯ солҳои 1963-1983 ба ҳайси сармуҳаррири рӯзномаи «Маориф ва маданият» кор кард, ки дар ҳамин давра рӯзнома ба минбари рӯшанфикрони миллӣ ва озодии баёну андеша табдил ёфт. Ба таъкиди академик Муҳаммадҷони Шақурӣ, «Бӯринисо Бердиева яке аз сарварони матбуоти миллии тоҷикӣ... Рӯзномаи «Маориф ва маданият» дар солҳои шастӣ асри бист – дар он вақте ба майдон омад, ки дар Тоҷикистон як каме бедорӣ миллӣ пайдо шуда буд ва ӯ бо рӯзномаи худ онро идома доду тақвият бахшид» [4].

Умуман тамоми матолиби ин маҷмӯа, ки ба қалами 48 нафар донишмандону журналистон ва адабони тоҷик мансуб аст, пурра ба ҷабҳи маорифи доманадори Бӯринисо Бердиева бахшида шудааст. Ҳарчанд аксари мақолаҳо хусусиятҳои ёддошти доранд, вале дар муайян кардани як давраи муайяни ҷабҳи маорифи рӯзномаи «Маориф ва маданият» ва муҳаррири он аз аҳаммият ҳолӣ нестанд.

Китоби рӯзноманигорон Н. Нуралиев, А. Муродӣ, М. Рустам «Оинаи маориф» фарогири муқаддима, шаш боб ва ёдвора буда, дар он заминаҳои тавлид ва ташаккули матбуоти педагогӣ дар Тоҷикистон, давраҳои ташаккул ва рушди ҳафтаномаи «Омӯзгор», мазмуни мундариҷаи нашрия дар давраҳои муайян ва зарурати тағйири ном кардани он, инъикоси масъалаҳои муҳими соҳаи маориф, аз ҷумла, маҳви бесаводӣ – яке аз самтҳои асосии муборизаи сиёсӣ, масъалаҳои фарҳанг, адабиёт ва забон, сабабҳои оҳанги сиёсӣ гирифтани мазмуни мундариҷаи рӯзнома, ба минбари зиёӣ тоҷик табдил ёфтани он ва амсоли ин таҳлил гардидааст.

Китоби муҳаққиқ А. Азимов «Матбуот ва маҳви бесаводӣ» (2013), роҷеъ ба нақши мабуоти даврӣ дар инъикоси масъалаҳои маҳви бесаводӣ, тағйири алифбо (арабӣ ба лотинӣ, лотинӣ ба кирилӣ) ва тарбияи кадрҳои соҳаи маориф бахшида шудааст. Тавре аз мундариҷаи рисола бармеояд, дар ҳақиқат, масъалаҳои мазкур дар солҳои 1928–1940 қарни 20 аз муҳимтарин масъалаҳо барои саводнок кардани аҳли ҷомеа маҳсуб меёфт. Дар иҷрои ин вазифаҳо дар баробари дигар матбуоти даврӣ нашрияҳои соҳаи маориф, аз ҷумла, маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва рӯзномаи «Барои маорифи коммунистӣ» низ қорҳои назаррасро ба анҷом расонидаанд. Ба таъбири муҳаққиқ А. Азимов, «Рӯзномаҳо дар саҳифаҳои худ усули дарсдиҳӣ, барномаҳои таълимӣ, васоити таълимӣ чоп намуда, семинарҳо, курсҳо ташкил менамуданд. Рӯзномаҳои «Барои маорифи коммунистӣ», «Васияти Ленин», «Газетаи муаллимон», маҷаллаи «Бо роҳи ленинӣ», «Инқилоби маданӣ» ва ғайраҳо дар ин самт хеле пешсаф буданд» [2, 39].

Китоби рӯзноманигор М. Рустамзода «Нахустматбуоти соҳаи маориф» ба муносибати ҷашни 90-солагии маҷаллаи «Раҳбари дониш» рӯи чоп омада, аз муқаддима, се боб ва нӯҳ фасл иборат аст. Муаллиф заминаҳои ташаккул ва рушди матбуоти соҳаи маорифро дар оғози қарни бист, мушкилоту монеаҳо дар чопи маҷаллаҳо – «Дониш ва омӯзгор», «Дониш-биниш» ва мазмуну мундариҷаи онҳо, саҳмҳои шахсиятҳои сиёсӣ фарҳангӣ дар чопи ин маҷаллаҳо, сабабҳои тағйири ном кардани маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва инъикоси масъалаҳои соҳаи маорифу илм, забону адабиёт, худшиносии бедорӣ миллии тоҷиконро ба риштаи таҳлилу таҳқиқ гирифтааст. Дар он вобаста ба шинохти аввалин нашрияҳои соҳаи маориф маводи фаровоне пешниҳод шудааст. Аз ҷумла, муаллиф дар мавриди рӯи қор омадани журналистикаи соҳавӣ чунин андеша дорад: «Дониш ва омӯзгор» нахустин нашрияе буд, ки соҳаи алоҳидаи ҷомеаро мавзӯи асосии худ қарор дод. Бо боварии қомил гуфтан мумкин аст, ки «Дониш ва омӯзгор» бори аввал журналистикаи соҳавӣ-журналистикаи маорифро ба вучуд овард» [10, 79].

Дар рисолаи илмӣ Х. Андамов «Раҳбари дониш» – маҷаллаи маорифӣ ва адабӣ» масъалаҳои пайдоиш ва ташаккули маҷаллаи «Раҳбари дониш», инъикоси авзои сиёсӣ ва иҷтимоии замон, масъалаҳои мактабу маориф ва фарҳангу адабиёт, мувоҳиҷаҳои пиромуни алифбо ва забони адабии тоҷик дар ин нашрия таҳқиқ гардидааст. Бояд қайд кард, ки дар ин рисола танҳо як давраи муайяни ҷабҳи маорифи маҷалла (даҳаи дуҷуми солҳои бистум ва солҳои сиюми қарни гузашта) баррасӣ шудааст. Ин ба муҳаққиқ имкон додааст, ба шумораҳои мавриди пажӯҳиш шинос шуда, онҳоро мутолиа намояд ва ҳангоми баррасӣ барои собит кардани андешаҳои худ аз онҳо истифода кунад. Рисолаи мазкур дар шинохт ва нақши маҷаллаи «Раҳбари дониш» дар таърихи матбуоти тоҷик ва инъикоси масоили мактабу маориф, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ, адабию публицистӣ ва мувоҳиҷаҳои мавриди забону алифбо маводи фаровонро пешниҳод мекунад. Ба андешаи Х. Андамов, «... баррасии мушиқонаи паҳлуҳои муҳталифи соҳаи маорифу фарҳанг ва забону адаби тоҷик дар «Раҳбари дониш» дар баробари чопу густариши нахустин нашрияҳо ва маҷаллаҳои тоҷикӣ дар оғози садаи 20 ва баҳусус, пас аз Инқилоби Октябр ба раванди таҷдудгароӣ ва ислохотҳои дар ин соҳаҳо тақвӣ бахшид» [4, 120].

Омӯзиш ва таҳлилу баррасии асарҳои муҳаққиқони тоҷик дар мавриди аввалин нашрияҳои соҳаи маориф собит намуд, ки дар бораи мазмуну мундариҷа ва мавқеи нашрияҳои соҳавӣ дар низомии матбуоти соҳавӣ қорҳои назаррасро ба анҷом расонида шудааст. Вале бештари таҳқиқот ба

аввалин маҷаллаҳои соҳаи маориф - «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» иртибот доранд. Дар бораи нашриҳои «Омӯзгор» бошад, то ҳол ҳамчун рисолаи илмӣ ба анҷом нарасидааст. Ташаккул ва марҳилаҳои инкишоф, хусусиятҳои мундариҷавии «Омӯзгор» дар замони истиқлолият ва таносуби жанрҳои пуллитсистӣ дар он ба таври бояду шояд таҳқиқ нашудааст.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик (солҳои 1920-30) / А. Азимов. – Душанбе, 1998. – 92 с.
2. Азимов А. Матбуот ва маҳви бесаводӣ (1928-1940) / А. Азимов – Душанбе: Ирфон, 2013. – 88 с.
3. Андамов Х. «Раҳбари дониш» - маҷаллаи маорифӣ ва адабӣ / Х. Андамов – Душанбе, 2017. – 128 с.
4. Бузургбонуи матбуоти тоҷикӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. –
5. Гулмурозода П. Маорифпарварӣ ва низомии нави ҷаҳон / П. Гулмурозода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 152 с..
6. Мановфзода С. Дониш-биниш / «Овози тоҷик», №172, 8 сентябри соли 1927
7. Муродов М. Рисолати «Омӯзгор»//«Омӯзгор», №44, 2 ноябри соли 2012.
8. Муродов М.Б. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ / М. Муродов – Душанбе, 2017. – 224 с.
9. Раҳмон Э. Матбуоти озод қафили рушди маориф// Омӯзгор, №11-12, 16 март, 2012.
10. Рустамзода М. Нахустматбуоти соҳаи маориф / М. Рустамзода – Душанбе: Ирфон, 2016. – 174 с.
11. Усмонов И., Давронов Д. Таърихи матбуоти тоҷик / М. Усмонов, Д. Давронов - Душанбе, 1997. – 156 с.

ОТРАСЛЕВОЕ ИЗДАНИЕ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ВИДЕНИИ ТАДЖИКСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В статье отражены исследование исторических этапов и развития периодической печати в сфере образования. Определены и расставлены развитие этапов, разновидности изданий опираясь на научные и публицистические статьи таджикских исследователей. Исследователь во время изучения тематики статей достигает конкретного научного результата и делит статьи, относящиеся к этим изданиям на три группы: 1) статьи, имеющие образовательный характер, в них отраслевые издания в контексте важных проблем истории таджикской печати рассматриваются в общем; 2) в отдельности изданные в газетах и журналах научные и публицистические статьи; 3) отдельные исследования, законченные в виде монографий и научных диссертаций.

Автор отдельно рассматривает и представляет эти произведения. Раскрывая законченные исследования и её отражение в контексте отраслевых изданий, исследователь знакомит читателей поэтапно. Перспективные особенности данного исследования отражается в том, что впервые эти типы изданий рассматриваются исследователями и автор приходит к выводу, что до сих пор остаются не исследованные отдельные стороны отраслевого издания, в частности газеты «Омӯзгор».

Ключевые слова: *издательства, отраслевое издательства, исследователь, научное исследование журналистики, произведение, автор, история, журналистика, жанр.*

THE ROLE OF TAJIK EDUCATIONAL MEDIA IN INTRODUCING AND RECOGNITION OF TAJIK RESEARCHERS

This article focuses on the historical and development process of educational media of Tajikistan studied by researchers. The press development and its periods worked and categorized by them thru public and scientific outputs. The researchers classified the educational press as following:

1. By the stories or works that having educational features, main issues of Tajik history media are focused.

2. Separate articles have been published in educational magazines and journals

3. Single monographs and research works accomplished

The writer studies all these issues and classifies them into better collection format and shape.

The researcher stepwise introduces the reader the finding of the completed studies based on the sectoral journal.

The major feature of this study is that the first edition of this version of the publication was reviewed and the researcher concludes that the sector's media releases, especially "Omuzgor newspapers were not examined and analyzed yet into such classified sector.

Key words: *media, sectoral press, researcher, journalistic research, publication work, study, author, history, journalism and genre.*

Сведения об авторе:

Нуралізода Ноилшоҳ Имомали - соискатель кафедры периодической печати ТНУ.
Телефон: (+992) 93-849-05-05. E-mail: noilsho@mail.ru

About the author:

Nuralizoda Noilshoh Imomali - applicant of department of periodicals of TNU Phone: (+992) 93-849-05-05. E-mail: noilsho@mail.ru

БИНИШИ МОҲИЯТҶУӢ ДАР НАҚДИ АСКАР ҲАКИМ

Муллоев А., Носирова Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар танқид ва адабиётшиносии муосир тадқиқи масъалаҳои назм, хусусан шеърӣ тоҷикӣ дар раванди адабии муосир, ки сифатаи н тақмил ва ғанӣ гардидаст, ҳануз дар сатҳи шоиста анҷом наёфта, нигарони таҳқиқи тоза мебошад.

Баъд аз солҳои ҳафтодуми асри ХХ навҷӯӣ ва диди моҳиятҷӯӣ дар шеър хеле бошиддат ҷараён гирифт ва ҳатто тамоюле бо номи «шеърӣ нав» мавриди гуфтугӯи аҳли тадқиқ қапор дошт. Мутаассифона, таҳқиқи ҷамъбасти ҳодисаҳои нави шеър, самти инкишофи он зимни таҷрибаи таърихӣ назми муосири тоҷик ошкор сохтани ҷиҳатҳои милливу умумибашари он дар солҳои 70-уми асри ХХ ҳамаҷониба дар адабиётшиносӣ сурат нагирифт буд. Дар мақолаву асарҳои ҷудогонаи М.Қаноат, М.Шукуров, А.Сайфуллоев, Х.Шарипов, А.Сатторов, А.Ҳаким, Ю.Ақбаров, Ҳ.Шодиқулов, ва дигарон андешаҳои ҷолиб баён гардида бошад ҳам, тадқиқоти вусъатноке, ки раванди адабии шеърӣ муосирро ба таври густурда мавриди баррасӣ қарор медиҳад, аҷом нагирифтааст. Бинобар ин, муҳаққиқони асари мунаққид ва адабиётшинос Аскар Ҳакимов «Шеър ва замон»-ро, ки оид ба масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик баҳс мекунад, ҳодисаи муҳим дар нақди адабӣ ҳисобиданд.[5, 176-190]

Аскар Ҳаким мушкilot ва масъалаҳои инкишофи назмро аз назари ворисияти таърихӣ ва анъанаву навоарӣ ба таҳқиқ гирифта, дар мақолаи муқаддимавии «Баҳси бардавом», ки хусусияти назарӣ дорад, мувоҳидаҳои доир ба ин масъала, шарҳи дурусти муносибати ин ду мафҳуми эстетикӣ дар назми муосирро таҳқиқ намудааст. Ақидаҳои мунаққид ҳарчанд такрор бошад ҳам, аз нав дидану ба хотир овардани онҳо барои адабиётшиносони тоҷик, ки масоили назариро ками дар кам мавриди муҳокима қарор медиҳанд, аз манфиат холӣ нест.

Моҳияти қонуниятҳои инкишофи ғоявию эстетикӣ адабиёт ҳаминро тақозо мекунад, ки ноқидон самти асосии рушди адабиётро дақиқ тадқиқ намуда, шарҳи масъалаи анъанаву навоарро дуруст муайян намоянд. Қисмҳои рисола ба ҳам пайвастанд ва мақолаи «Достони қалъачанг», ки гӯё аз масъалаи асосӣ берун аст, асари мустақилро менамояд, ки як навъ санҷиши қазияҳои мунаққид дар мисоли асари мушаххас намуда, тадқиқоти муқаммалу мақсаднокеро оид ба баъзе масъалаҳои назария ва амалияи шеърӣ муосири тоҷикӣ анҷом додаст.

Мушкilotи анъана ва навоарӣ аз масъалаҳои мураккабу серпахлу буда, муайян кардани методологияи тадқиқи он аз ҷониби Аскар Ҳаким муайян шудааст. Заминаҳои методологияи муҳокимаҳои ӯ асоснок ва дақиқ буда, моҳияту мундариҷаи ғоявӣ, тасвири инсон ва шеърӣ назми муосири тоҷикро фаро гирифтааст.

Аскар Ҳаким таъкид мекунад, ки « шеърӣ тоҷик аз лиҳози мундариҷа ба тасвири амиқ ва доманадори воқеият, пурқувват ва фарогиранда шудани эҳтirosи граждонӣ, омӯзиши гуманизми нав ноил шуда бошад, дар соҳаи шакли бадеӣ дар он муносибати тоза ба соҳану сурат, ба шаклҳои анъанавӣ ва ба унсурҳои услуб, авзону анвои шеър ва аз ҷумлаи инҳо ба мавқеи муҳим соҳиб мешавад... шеърӣ нав ҳоло ба дараҷаи зарурӣ омӯхта нашудааст, сарчашмаи махсусият, моҳияти ғоявию эстетикӣ он ба пуррагӣ таҳлили тадқиқ нагардидааст» [2, 18].

Набояд фаромӯш сохт, ки масъалаҳои ҳалталаби эҷоди бадеӣ, аз ҷумла, роҳҳои тасвири қаҳрамони мусбат, сурат ва суратнокӣ, забон ва услуб, поэтикаи авзон ва анвои шеър аз назари тадқиқ дур менамояд ва бо матлаб қорбасти намешавад. Ҳамчунин, баъзе муҳаққиқон мафҳуми анъанаро дар ҷаҳорҷӯии назми классикӣ танҳо аз анъанаву навоарӣ вазн, қиссасозӣ, қиссапардозӣ ва бадеият иборат дониста, тозаҷӯии шаклпарастона ва назарфиребро навоарии асил пиндошта, тасвири қолабӣ ва беҳиссу ҳаёҷонро ҳамчун натиҷаи таъсири анъанаҳои адабиёти классик ба қалам додаанд. Анъанаро танҳо падидаи мусбат ба шумор оварда, норасоӣ ва маҳдудияти таърихӣ дар марҳалаҳои тозаи адабӣ равшан назоҳианд.

Табиист, ки яке аз нуктаҳои меҳварии масъалаи анъанаву навоарӣ баҳси «нав»-у «кӯҳна» аст, ки дар тамоми марҳалаҳои таҳаввули фикрии адабӣ, ҷӣ дар гузашта ва ҷӣ имрӯз, мавзӯи таъсиргузор ва таъсирпазир шинохта шудааст. Ҳар як адабиёти миллии дар ин ва ё он марҳалаи инкишоф ба анъанаҳои зиндаи худ рӯӣ меоварад, ки ин натиҷаи талаботи иҷтимоии замон

мебошад. Баррасӣ ва таҳқиқи алоқамандии мундариҷа ва шакл дар контексти анъанаю навоарӣ, дарачаи хунарнамоӣ ва мавқеи фардияти эҷодкор, фаҳмиши умқи олами ботинии инсон бо дарки ҷиддии диалектикаи замони муосир бозтоб мегардад.

Муҳаққиқони солҳои ҳафтодуми асри гузашта моҳияти анъана ва навоариро танҳо дар амри «арӯзшиканӣ» ва ё тозаҷӯӣ дар вазн ҳисобида, ба ҷустуҷӯи шаклу воситаҳои тоза ва падида омадани навоарии асил бештар тавачҷӯх зоҳир намудаанд, ки ҷустуҷӯи ғаболона ва бозёфти писандида маҳсуб медонистанд.

Адабиётшинос , С.Аъзамзод, - маҳдудияти андешаи муҳаққиқонро ба муайян кардани аслу асосҳои моҳияти навоарӣ дар мӯхтаво, мундариҷа ва шакли шеърӣ муосири тоҷик заминаҳои тасвири амиқ ва доманадорӣ воқеият, пурқувват ва фарогиранда шудани эҳтиросоти граждании, омӯзиши гуманизми нав ва муносибати наву тоза ба сухану сурат, шаклҳои анъанавӣ, унсурҳои услуб, авзону анвои шеър. муайян кардааст.[3, 465]

Мақолаи «Шеърӣ инсон» дар маҷмуаи “Шеър ва замон”,[2, . 27-66] ба таҳқиқи масоили образӣ лирикӣ, инсон дар лирика, қаҳрамони лирикӣ ва тарзу усули тасвири он асоси мундариҷа ва навҷӯиҳои шаклии назми муосирбахшида шудааст. Муайян кардани алоқаи қаҳрамони лирикӣ бо шахсияти шоир ва инсонӣ воқеӣ, қаҳрамони субъективӣ ва объективӣ, сифатҳои тасвири тимсоли зиндагӣ дар лирика аз масъалаҳои бахсноки адабиётшиносӣ ба шумор мерафт. Аз диди наққодии Аскар Ҳаким сифатҳои инсон дар шеърӣ ғиноӣ ва тасвири он дар эҷодиёти шоирон яқсон набуда, дар эҷодиёти М.Турсунзода ба воситаи ифодаи қаҳрамони лирикӣ , дар осори М. Миршакар он дар образӣ ҷомеи инсон, дар ашъори Мирзо дар зиндагии муқаррарӣ сурат гирифта, дар ашъори М. Қаноат, Лоик, Қутбӣ Киром, Бозор Собир сифатҳои фитрии инсон, рӯҳия ва масъулиятшиносии вай пайванди Инсонро Оламу Замин тасвир шуда, субъекти лирикаро ғаний гардонидаст.

Дар мақола шаклҳои фардию усулҳои зоҳир шудани ҳислатҳои субъекти лирика нишон дода шуда, дар хусусӣ ба ҳам наздик омадани инсон ва шахсияти эҷодкор дар воқеияти тасвирӣ аксида намудааст. Бинобар ин, Аскар Ҳаким бо мақсади рӯшан кардани симои умумии қаҳрамони лирикӣ истилоҳи субъекти лирикӣ - идеали эстетикӣ инсонӣ замонро ба миён гузошта, зуҳури ҷунин инсонро дар мисоли эҷодиёти Мирзо Турсунзода, Миршакар, Б. Раҳимзода, А. Шукӯҳӣ, Лоик, Ғ аффор Мирзо, Қутбӣ Киром равшан нишон медиҳад.

Дар ҳақиқат, ҷустуҷӯҳои амиқ ва ҷасурона дар тасвири муқаммалӣ субъекти лирика - инсонӣ ғановатманд, ахлоқан қавӣ, устувору бунёдкор на танҳо бар пурқувват шудани ҷанбаи иҷтимоӣ, публицистиву психологӣ ва фалсафии шеър сабаб гардид, инчунин ба поэтикаи он низ тағйироти зиёде ворид сохт.

Мақолаи «Сухан ва образ» дар маҷмуаи “Шеър ва замон”,[2, 67- 126] аз ҳамин бобат ва инчунин оид ба масъалаҳои услуб, системаи образҳо, банду басти шеър баҳс мекунад. Муҳаққиқ аз дидгоҳи поэтика оид ба сухани шоирона, анъанаву навоарӣ дар анвою авзон ва хусусиятҳои жанрии шеърӣ муосир хеле батафсил сухан меронад. Дар ҳақиқат, адабиёти бадеӣ, хусусан шеър, сухан аз калимаҳои ҷудоғонаву хушк, аз баёни муқаррарии фикр иборат нест ва бесабаб онро санъати сухан нагуфтаанд. Аз ҳамин ҷиҳат, забони асари бадеӣ ва дороии луғавӣ он бо арзишмандӣ ва муҳимият ҳанӯз иқдоми нахуст буда, ҳарчи бештар васеътар шудани имконоти тасвирии сухани шоирона бояд устувор гардад. Муаллиф ба масъалаи , баёни эҳсосот дар шеър тавачҷӯх зоҳир намуда, изҳор менамояд, ки ҷараёни драматикӣ баёни эҳсосот маҳсули бо ҳам наздик шудани жанрҳо ва ҷинсҳои адабӣ мебошад. Ин мушкилот дар мисоли шеърҳои Қаноат, Лоик, Қутбӣ Киром ва Бозор Собир таҳлил шуда, ба ин натиҷа мерасад , ки ин ҳолат аз инкишофи тағйирӣ ҳиссиёт ва драматизми қаҳрамони лирикӣ ба вучуд меояд. Мунаққид ба хулоса меояд , ки «омезиши эҳсосот ва тафаккури шоир ба андешаю ҳиссиёти хонанда таъсир гузошта, драматизми дохилии тасвиру ифодаро меафзояд » [2, 140].

Табиист, ки ҷунин тарзи судмандӣ ҷустуҷӯ дар тасвири симои комили инсон- инсонӣ маънан ғаний, хушахлоқ, созанда на фақат ба ғанои маънавии шеър меафзояд, балки ба сохтори бадеии он низ таъсири судманд мерасонад. А.Ҳакимов аз ин дидгоҳ оид ба қадри сухани шоирона, анъанаву навоарӣ дар истифодаи вазнҳо ва хусусиятҳои жанрии шеърӣ муосир муфассал андеша ронда, ҳусни суханро масъалаи бунёдии шеър медонад . Аз ин ҷиҳат ғановати маънавию яқ паҳлуӣ ҷустуҷӯҳои бадеии шоир ҳисобида, қорбурди имконоти тасвири шоиронаро муҳим арзёбӣ мекунад.

Муаллиф даст ёфта ба имконияти тасвири ва маънавии калом бадеъро фақат бо адабиёти вуқуъгаро (реалистӣ) имкомпазир медонад, ки саҳеҳ нест. Ба назари ӯ дури аз тарзи баёни мардумӣ ва рамзҳои «мазмунӣ ҳаётиашон сушт» ба суди адабиёт набудааст. Ин мулоҳизаи ғалат зери таъсири мафкураи «адабиёти омиёна» ба миён омада, тобеияти мафкураи муаллифро аз вартаи танги назари ҳалос накардааст.

Ҳамин тариқ, Аскар Ҳаким хусусияти бадеии шеърро дар алоқамандӣ бо тарзи тасвир, ҳиссиёти қаҳрамони лирикӣ ва драматизми дохилии асар шарҳ медиҳад, ки назари тоза дар нақди он солҳо мебошад. Вай хусусияти бадеии шеърро дар мақолаи дигараш «Таҳаввулотӣ арӯз дар назми имрӯз» аз мавқеи вазни шеър батафсил арзёбӣ кардааст. [2, 124-136].

Аз муҳокимаи мулоҳизарониҳои ӯ метавон ба ин натиҷа расид, ки таҷдиди дидгоҳи шоирона ба тасвири образнок, пайдоиши образҳои нави шеърӣ, усулҳои гуногуни тасвири зиндагӣ ва олами маънавии инсон, ки аз мундариҷаи шеър ҷудо нест, ба сохтори шеър роҳ ёфта, боиси рангинӣ ва тақмили сухани шоирона мегардад. Ин мушоҳида, ки дар заминаи таҳлили ашъори шоирони баркамолӣ тоҷик ба миён омадааст, ҳарфи тоза ва муҳим дар нақди адабии он солҳо буд.

Мулоҳизаҳои мунаққид оид ба поэтикаи сухан ва образҷолиби диққат буда, муносибати байни ашъо тасвир ва лексика, хусусияти услубии назми муосир, шаклгирии лексикӣ калима ва образ, дарки таърихӣ воқеият, ва образи рамзҳои тоза ба воқеият наздик, ки таъсирбахшанд, Чунин ҷустуҷӯро дар таҷрибаи эҷодии устод С. Айни, М. Турсунзода, М. Қаноат, Лоиқ, Ф. Муҳаммадиев ва Ҷ. Қўҳзод мушоҳида менамояд дар осори М.Турсунзода, А. Шукӯҳӣ, М. Қаноат, Лоиқ, Бозор Собир, Қутбӣ Киrom, Ғ. Мирзо таҳлил менамояд.

Дар натиҷа, ба ҳулоса меояд, ки таҷдиди образҳои анъанавӣ, пайдо шудани образҳои нав, тарзу усулҳои гуногуни тасвири шоиронаи зиндагӣ ва олами маънавии инсон, ки ба мундариҷаи лирика вобастагии қавӣ дорад, ба сухан, забони шоир, шеърӣ назм роҳ ёфта, боиси васеу пуртаъсир ва ҳарранг шудани сухани шоирона мегардад.

Дар рисолаи «Шеър ва замон», мақолаи алоҳида ба достони Мўмин Қаноат «Сурӯши Сталинград» бахшида шудааст. Мақолаи «Достони қалъачанг» як намунаи мушаххаси таҳлили шеъри имрӯза ба дастовардҳои ғоявӣ эстетикӣ он аст. А. Ҳакимов бо як ҳиссиёти баланд дар бораи достони мазкур сухан ронда, онро як навъи достони эпикӣ меҳисобад ва ба ҳулоса меояд, ки инкишофи достон на аз воқеаҳо, балки аз шахсияти қаҳрамон, аз шахсият, ки баъзан як андоза мафҳумӣ мачозӣ мегардад, вобаста аст. Бинобар ин, «Суруши Сталинград» достони воқеаҳо набуда, як навъ достони лирикӣ аст, ки унсурҳои сюжет барои ифодаи андешаву эҳсосоти шоир истифода шудаанд. Асари мунаққид Аскар Ҳакимов «Шеър ва замон» оид ба хусусиятҳои анъанавӣ ва навоаронаҳои шеъри муосири тоҷик буда, дар он бисёр масъалаҳои баҳснок ва то ба ҳол ҳалнашуда бори аввал шарҳу тафсир ёфта, мавриди муҳокимаи муфассал ва ҷиддӣ қарор гирифтаанд.

Ҳамин тавр, навҷӯиҳои шоирони тоҷик ва шеъри нав заминаи таърихӣ дошта, ба тақозои замон ба вучуд омада, барои ифодаи пурраи симои инсон ва рӯҳияи ӯ ёри мерасонад. Дар ин равнд шакли воситаҳои анъанавӣ вазифаҳои нав касб мекунанд ва ба ифодаи мундариҷаи нав мутобик мегарданд. Таҷрибаи эҷодии адибони тоҷик собит менамояд, ки афкори бадеӣ на танҳо ифодаи нақши замон, инъикоси рӯҳияи одами нав ва анъанаҳои бадеии миллӣ аст, балки аз сарчашмаи адабиёти халқҳои дигар низ баҳра ва маншаъ мегардад. Вале омӯзиш аз адабиёти халқҳои бародар, ки як сарчашмаи муҳими навоарист, бояд эҷодкорона сурат гирад ва он маънии кўчонидани таҷрибаи адабиёт ва ё адибе ба адабиёти миллиро надорад. Биниш моҳиятҷӯи ин мушкилот на танҳо ба шикастани қолибҳои анъанавии жанри қофия, вазн, балки бештар ба савияи мундариҷа ва шакли шеърӣ вобастагии қавӣ дорад.

Фаъолияти наққодии Аскар Ҳаким дар заминаи шеъри муосири тоҷик бо вежаҳои пажӯҳиши илмӣ ва ҳунари санъаткорӣ барвар шудааст. Вежагии умдаи наққодии ӯ бо тафаккур ва асилияти адабиёт, назарияҳои адабӣ ва ҷузъиёти ҳунари адабӣ пайванд гардида, назару андешаҳои матин ва устувори интиқодӣ, нерӯмандии ҷанбаи муаллифони танқидӣ мебошад. Ин аст, ки зимни бознамоии ворисияти таърихӣ ва маънидодӣ гуногуни қазия масъалаҳои анъанаву навоарӣ таъкид гардида, ҳамчун меросбарӣ шеъри классик маҳсуб доништа мешавад. Ҷустуҷӯи илмиву нақди адабӣ симои муҳаққиқро ба сифати мунаққиди дақиқназар ва ҷуяндаи боровари чараёни адабии муосир намоён кардааст.

АДАБИЁТ

1. Аскар Ҳаким. Мачмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. - Хучанд: Ношир, 2017.
2. Аскар Ҳаким. Шеър ва замон. Масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик. Душанбе, «Ирфон», 252 с.
3. Аъзамзод С. Ғарзҳои таҳқиқ ва диди моҳиятҷӯи дар нақд. - Дар кит. Аскар Ҳаким. Мачмуаи осор, ҷ.7, 460 с.

4. Акбаров Ю. Шебу фарози таҳқиқи шеър.-
5. Набиев А. Дар кит. Аскар Ҳаким. Маҷмуаи осор, ҷ.7, 176-190 с.

ВНУТРЕННИЙ МИР В ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ АСКЭРА ХАКИМА

В данной статье рассматривается внутренний взгляд в творчестве Аскар Хаким 80-90 годах XX века в книги «Поэзия и времен» (1978), « В мире слов»(1982) , «Творцы созвучий» (1988), и другие рецензии, статей и выступления литературных и критических взгляды. А также анализируется литературный и критические взгляды литературоведов Ю Акбаров., Набиев А. ва Аъзамзод С по критическое творчество Аскар Ҳакима, и определено место и значкие поэта в таджикская литературоведения XX века. Автор статья на основе изучения и критического анализа творчество дает комментарии литературных и критических взгляды Аскар Хакима. А также степени развития и преобразования литературных взглядов М. Турсунзода, М. Мириакар, Бокӣ Раҳимзода, А. Шукӯхи, М. Каноат, Қутби Киром, Лоик и другие.

INNER WORLD IN ASKAR HAKIM'S LITERARY CRITICISM

The article explores inner world in creative work of Askar Hakim in 80-90s of XX in the books of "Poetry and time" (1978), "In the world of words" (1982), "Creator of harmony" (1988) and in other book reviews, articles and presentations on literature views. Also, other literature and criticism views of literary critics like Akbarov Yu., Nabiev A. and A'zamzod S. on Askar Hakim's criticism activity as well as, the role of Askar Hakim is identified in Tajik literary criticism. The author of the article also provides analysis of criticism views of Askar Hakim based on existing research works. He also expresses his opinions on literary views of M. Tursunzoda, M. Mirshakar, Boqi Rahimzoda, A. Shukuhi, M. Qanoat, Qutbi Kirom, Loiq and others.

Сведение об авторе:

Муллоев Абдусамад - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни

Носирова Шукрона - магистр второго курса факультет таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни

About the author:

Nosirova Shukrona - the second year master student in Tajik Philology Department of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

Mulloev Abdusamad - doctor of philological sciences, professor in the Chair of Theory and History of Tajik Literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

ТАҲЛИЛИ РОМАНИ А.С.ПУШКИН «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»

Асомиддинов Ш.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Романи «Евгений Онегин», муҳимтарин асари Пушкин аз лиҳози танаввуи мавзӯ, идея ва ҳаводис аст. Ин роман на танҳо яке аз беҳтарин ва саромадтарин осори Пушкин аст, балки яке аз барҷастатарин осори адабиёти ҷаҳон низ ба ҳисоб меояд.

Алексеев Н.М. навиштааст: «Ин манзума дар байни мардуми Русия ҳам аз лиҳози таърихӣ ва ҳам аз лиҳози иҷтимоӣ аз аҳамияти волое бархӯрдор аст. Ҳеч як аз доиратулмаорифҳо монанди ин асар тасвири комил аз табиат, зиндагӣ, идеолҳо, шӯру иштиёқ ва ахлоқиёти мардуми замони худ ироа намедихад. Ҳамон тавр ки ишора шуд, роман аз лиҳози вусъат ва густурдагӣ дарбаргирандаи ҳаводис ва мавзӯоти фавқулода аст». [1. с. 97].

Ба ҳамин далел аст, ки Белинский, мунтақиди маъруфи Русия онро «доиратуламаорифи зиндагии Русия номид» [2. с. 97].

Воқеан ҳам, бо хондани роман тасвири ҷомеъ ва комиле аз зиндагии мардуми Русия дар авоили садаи нуздаҳ ба даст меоварем: ин ки мардуми Русия дар он замон чи гуна либос мепӯшиданд, чӣ чизе бештар дар он даврон муд будааст, мардум ба чӣ чизҳое беш аз ҳама аҳамият медоданд, бештар дар мавриди чӣ чизе сӯхбат мекарданд ва ба чӣ чизҳое алоқаманд буданд. Зиндагии ҳама ақшори мардуми Русия дар ин роман мунъакис шудааст: маллоқони шаҳристонҳо, деҳқонон ва рустоӣён, ашрофи Москва ва Петербург, ҷаҳонбинӣ ва ахлоқиёти онон. Пушкин дар ин асар бо чанд сатри кӯтоҳ бисёр дақиқ ва ҷолиб зиндагии ақшори мухталифи мардуми Русияро тарсим кардааст. У бо тавсифи як рӯзи маъмулӣ аз зиндагии Онегин тасвири комиле дар зехни хонанда эҷод кард ва бад-ин васила нишон дод, ки ҷавонҳои ашрофи пойтахт чи гуна вақти худро сипарӣ мекарданд.

Григорев И.Р.навиштааст: «Тавсифи табиат дар ин романи манзум дар навъи худ беназир аст. Поизи зебо ва сехрангези Русияро бо номи Пушкин мешиносанд ва иборати «поизи Пушкин» дар миёни русҳо мусталаҳ аст» [3. с. 97].

Дар ин ҷо бахше аз романи, ки шоир ба тавсифи фасли поиз пардохтааст, меоварем:

Қаҳрамони романи «Евгений Онегин» ҷавони зебо, бекор, бетафовут ва бетаассур аст ва зиндагии иҷтимоияш дар суннати Петербург бемаъно ва пуч аст. Вай ҳамчун ҳамаи ҷавонони «шик ва барҷаста»-и насли худ афсурда, аммо босавод аст ва хуб тарбият шудааст ва фарансавиро хуб сӯҳбат мекунад. Ҳама китобҳои китобхонаи худро низ хондааст. Рӯзҳои ӯ таволии хастакунандае аз ҷашнҳо, намоишҳо, нахорҳо ва шомҳо ва шодихои зиндагии хусусӣ аст. Евгений Онегин, ҷавоне, ки ҳама лаззоти пойтахтро ҷашида, акнун нишоти зистан ва хандиданро аз каф додааст. Мулки яке аз амуҳояш(амакҳояш), ки амлоки бузурге буд, пас аз ҷавоноӣ ба Евгений мерасад. ӯ фикр мекард, ки дар он мулк ба ӯ хуш хоҳад гузашт, вале он ҷо ҳам авзоъ хуб нест ва ӯ бо ҳамсояҳо даргир аст, то ин ки бо ҳамсояе ба номи Ленский дӯст мешавад. Ленский ҷавон шоир ва файласуф аст. Ленский ба Худо имон дорад. Аз гирифторихои ишқ харос дорад ва доштани робита бо ҷаҳони абадиятро меситояд. Ин ду дӯст аз ҳар назар бо ҳам ихтилофи ақида доранд. Ленский ошиқи духтаре ба номи Олга аст. Дӯсти худро ба манзили Олга мебарад, то бо ӯ ошно кунад. Олга хоҳаре ба номи Татьяна дорад, ки духтаре аст:

*Ваҳиӣ, гирифта, ҳамӯи,
Раманда ҳамчун гизол.
ӯ ба духтараке шабеҳ аст,
Ки дар хонаводаи худ бегона бошад.*

Ин духтар ошиқи Онегин мешавад. Пас аз муддате духтар тасмим мегирад, номаҳои ошиқона ба англисӣ барои Онегин бинависад ва ин ҷост, ки Онегин аз содагию сафо ва рози даруни ӯ огоҳ мешавад. Онегин ба Татьяна мегӯяд, агар кӯҷактарин тамоюле ба ташкили хонавода дошт, қатъан ӯро ба занӣ мегирифт, аммо издивоҷ барои ӯ коре нафратангез аст. Бинобар ин набояд беҳуда умедвор бошад. Аммо Татьяна ҳанӯз ӯро дӯст дорад ва ӯро фаромӯш накардааст. Татьяна дар сукут ранҷ мекашад ва Онегин низ дар қасри худ дар касолат ва афсурдагӣ рӯзгор мегузаронад.

Хонаводаи Татьяна маҷлиси ҷашне тартиб медиҳанд ва Онегин низ ба ин ҷашн даъват мешавад. Онегин дар маҷлис хузур дорад ва Татьяна ба ҳангоми рақс хаста ва бимнок аст. Аз нигоҳи Онегин мегурезад ва аз наздик шудан ба ӯ парҳез мекунад. Онегин барои тафреҳ ва тафаннун ба Олгаи хандон наздик мешавад. Ленский аз ин кори ӯ асабонӣ шуда ва фикр мекунад, ба ӯ хиёнат шудааст. Ба ҳамин далел, Онегинро ба дуэл даъват мекунад. Ленский дар дуэл кушта мешавад. Онегин, ки аз амали худ мабхут шуда, аз майдон мегурезад ва ба як мусофирати тӯлонӣ меравад.

Олга, ки номзади худро дар дуэл аз даст дода буд, муддате парешонҳол буд, вале баъд аз муддате ором шуда ва бо як низомӣ издивоҷ мекунад. Аммо Татьяна натавонист марги Ленский ва Онегин, қотили ӯро фаромӯш кунад. Модараш ба пешниҳоди дигарон тасмим мегирад, ӯро шавҳар диҳад ва ба ҳамин манзур ӯро ба Москва мебарад. Духтарамӯҳи ӯ ба сару зоҳири Татьяна мерасанд ва ба думболи хостгоре барои ӯ ҳастанд, то ин ки як генерали шикамгунда бо ӯ издивоҷ мекунад.

Евгений Онегин баъд аз чанд соли мусофират ба Москва бармегардад. Сафар натавонист қалби тихии ӯро пур кунад. Ҳамчун шабаҳ дар миёни мардуме, ки онҳоро таҳқир мекард, саргардон мешавад. Ҳасрати одамҳои аҳли муоширатро меҳӯрд:

*Дар синни бистсолагӣ ҷавону бошукӯҳанд,
Дар сисолагӣ издивоҷ кардаанд,
Дар панҷоҳсолагӣ тасфия кардаанд
Қарзҳояшонро аз ҳар навъ...
Рӯзе дар маҷлиси рақс зане ҷавон назари Онегинро ба худ ҷалб мекунад:
Занон ба ӯ наздик мешаванд,
Пирон ба ӯ лабханд мезананд
Ва мардон ба ӯ салому дуруд мефиристанд,
Бисёр оҳиста, бе он ки бо ҷашм ӯро тарк кунанд...*

Онегин, ки таҳти таъсири ин зан қарор гирифтааст, аз генерал мепурсад: ин зан кист, ки ҳама маҷзубаш шудаанд? Генерал дар ҷавоб мегӯяд: зани ман аст. Онегин мефаҳмад, ки Татьяна аз рӯи бетафовутӣ бо генерали пир издивоҷ карда ва тоза мутаваҷҷеҳ мешавад, ки бо напазируфтани ишқи ин духтар ҷӣ иштибоҳе кардааст. Аммо Татьяна дар муқобили ӯ ҳеҷ таассуре нишон намедиҳад. Ин бор Онегин ошиқи ӯ шудааст. Ба ҳамин далел номае барои ӯ мефиристад, аммо посухе дарёфт намекунад ва маҷбур мешавад ба хонаи маҳбуб биравад. Ворида хона мешавад ва

мебинад, ки Татьяна гарқ дар ашк номаи ўро ба даст дорад. Онегин ба поҳояш меафтад. Ангуштони яхбастаашро мебӯсад. Татьяна ўро баланд мекунад ва бо ў сӯҳбат мекунад. Суханони маломатомези ўро ба ёдаш меоварад ва дар поён мегӯяд:

*Аммо кунун ба каси дигаре тааллуқ дорам,
Ва то абад ба ў вафодор хоҳам буд.*

Дар соли 1826 Пушкинро ба рустои Михайловский таъбид карданд.

Дмитрев А.П. навиштааст: «Ду соли таъбид дар рустои Михайловский таъсири зиёде бар андеша ва осори ў гузошт. Ба хусус, дар ин давра аст, ки гузар аз романтизм ба реализмро дар осораш мушохида мекунем ва дар тафаккуроташ низ масъалаи мардумӣ будани адабиёт матраҳ мешавад» [4. с. 87].

Масъалаи мардумӣ будани адабиётро барои аввалин бор декабристҳо матраҳ карда ва муътақид буданд, ки адабиёт бояд ба забони мардум бошад ва мавзоти он низ аз таърихи ватан гирифта шавад, аммо Пушкин ба равиши дигаре ба ин мавзӯ наздик шуд: ў заъфи инқилобиюни ашрофро дар чудой ва фосилаи онҳо бо мардум медид ва ба ҳамин далел вазифаи адабиёти мардумиро дар ин медонист, ки вижагиҳои миллӣ ва равоншиносии мардумро мутолиа ва баррасӣ кунад, то иллати чудой ва фосилаи равшанфикрони ашрофи мутараққӣ бо мардумро биебад. Аз назари Пушкин, вижагиҳои миллӣ ва равонии мардумро бештар аз ҳар чизе дар осори адабиёти фолклорӣ метавон чувсучӯ кард. Ў дар мавриди мавзӯи баргараф кардани фосилаи равшанфикрон бо мардум ба унвони як масъалаи фарҳангӣ ва равонӣ тааммул мекард. Ин тааммулот, аз вижагиҳои осори муҳими ин давра, яъне манзумаи «Кулиҳо» (Лулиҳо), фаслҳои марказии романи «Евгений Онегин» ва трагедии «Борис Годунов» аст. Ҳамин андеша ва тааммул бар рӯи вижагиҳои ахлоқӣ, миллӣ ва равонӣ ўро ба мутолиа ва ҷамъоварии осори фолклории Русия савқ дод. Пушкин қиссаҳоеро, ки дояш Арина барои ў таъриф мекард ва низ таронаҳои қадимӣ ва мардумиро ёддошт ва ба таври ҳамзамон қиссаҳои фолклории милалӣ дигарро мутолиа мекард ва қиссаҳои олмониро мехонд. Дар ҳамин росто, ў осори динии милалӣ мухталиф, мисли Курьонро ба манзури дарки нирӯи таъсиргузори онҳо бар дил ва ҷони мардум, мутолиа ва баррасӣ кард.

Жуков М.И. навиштааст: «Даврони зиндагии Пушкин дар рустои Михайловский давраи бисёр саҳт ва душвор буд. Ў тахти контроли полис буд ва ҳақ надошт аз маҳали таъбиди худ хориҷ шавад ва иртиботҳои рафтумадҳои дӯстонаи ў қатъ шуда буд» [5. с. 88].

Илова бар ин, ихтилофи Пушкин бо хонаводааш, ки аз ҳукумат тарафдорӣ мекарданд, дар ин давра авҷ гирифта буд. Хонаводааш хеле сарез Михайловскро тарк карданд ва фақат дояш Арина бо ў монда буд. Аммо Пушкин дар ин лаҳзоти саҳт, гӯе умедворӣ ба ояндаи беҳтаре дорад, ояндае, ки дар он ҳасрати рӯзҳои гузаштаре хоҳад хӯрд:

*Если жизнь тебя обманет,
Не печалься, не сердись,
В день уныния смиришь:
День веселья, верь, настанет.
Сердце в будущем живёт;
Настоящее уныло:
Всё мгновенно, всё пройдёт;
Что пройдёт, то будет мило. (1825)*

*Агар зиндагӣ фиребат медиҳад,
Андӯҳгин нашив, хашигин нашив!
Ба рӯзи яъс созиш кун:
Бовар дор, рӯзи шодӣ фаро мерасад.
Қалб барои оянда метапад;
Малоловар аст лаҳзаи кунунӣ:
Онист ҳама чиз сипарӣ мешавад;
Он чи мегузарад, дилтисанд ва азиз хоҳад буд.*

Аҳбори марбут ба марги Александри аввал ва қиёми декабристҳо, Пушкинро дар Михайловск гофилгир карда буд.

Лотман Ю.М. навиштааст: «Рӯзҳои ҳамроҳ бо ташвиши Михайловск дарозтар шуда буд. Дар он мавқеият, пас аз терори Александри аввал, мардум саъй мекарданд бо касе мукотиба накунанд. Ҳеч кас намедонист, ки зарбаи баъдӣ бар сар чӣ касе фуруд меояд. Пушкин ҳеч хабаре дар мавриди дӯстонаш дарёфт намекард, фикр ва хаёл дар мавриди Пушкин, Кюхелбекер ва дӯстони декабристи Кишиниёв ўро нигарон карда буд. Дар таърихи 26-уми июли 1829 хабари

такондиханда ба дор овехта шудани панҷ нафар аз раҳбарони қиёми декабристҳоро шунид» [б. с. 9].

Дар 4-уми декабри 1829 Пушкинро мисли як чинояткори бузург, бидуни таваккуф ба Москов бурданд. 8-уми декабр пас аз расидан ба Москва ӯро мустақим ба утоқи кори Николайи аввал-сезори вақти Русия бурданд. Николайи аввал, ки ба тозагӣ декабристҳоро қалъу қамъ карда буд, ба ин натиҷа расида буд, ки маҳбубияти ӯ дар ҷомеа кам аст ва ба нафъи ӯ хоҳад буд, агар бо маъруфтани шоири кишвари худ меҳрубонтар бошад.

Николайи аввал, ки истеъдоди ғавқулодае низ дар ҳунарепешагӣ дошт, тасмим гирифт, нақши сезори ислоҳгалаб - Пётри Кабири ҷадидро дар муқобили Пушкин бозӣ кунад, ки омодааст хеле аз чизҳоро, ки декабристҳо мехостанд, бо набарди низомӣ ба даст биоваранд, бидуни даргирии низомӣ ба анҷом бирасонад.

Дар муқобили Пушкин Николайи аввал қарор гирифта буд; ҷавони зебое, ки дар он замон сӣ сол дошт ва бисёр зебою баландқад буд. Тизор тавонист таваҳхуми анҷоми ислоҳоти муҳим дар ояндаи наздикро дар Пушкин ба вучуд оварад.

Гуё ба шакли хеле камранг ба имкони афви декабристҳо ҳам ишора кард. Албатта, сезон дар ин даврон ба ислоҳот фикр мекард; вале чун одами интиқомчӯе буд, қасд надошт муҳолифони сиёсиро афв кунад. Бозгашт аз таъбидро ба Пушкин эълон кард ва ба ӯ қавли озодӣ дод; ҳамчунин қавл дод, ки осори ӯро баъд аз ин сонсур(сензура) нақунанд (сезон ба Пушкин гуфт, ки ман худам сонсурчи ту хоҳам шуд). Пушкин, замоне ки дошт воридаи утоқи кори сезон мешуд, омодаи шароити бадгаре буд. Ӯ дар ҷайби худ шеърӣ шучоёнаи «Паёмбар»-ро дошт, ки рӯҳи декабристӣ дорад; ва омода буд онро рӯй мизи император биандозад.

Пушкин дар сӯҳбати худ бо сезон шучоати ғавқулодае аз худ нишон дод ва ба саволи мустақими сезон посухи мустақим дод ва гуфт, агар дар 16-декабр дар Петербург мебуд, ҳатман дар суфуфи қиёмқунандагон ҳузур пайдо мекард. Аммо дар ҷараёни сӯҳбат бо сезон умед ба ҳамкорӣ бо ҳукумат ҷиҳати анҷоми ислоҳоти мутараққӣ дар Пушкин падидор шуд.

Ба назараш омад, ки таъсири ӯ бар тизор мумкин аст барои кишвараш муфид бошад. Вай бо вучуди эҳтиром ва ҳамдардӣ нисбат ба декабристҳо ба ин натиҷа расида буд, ки он ҳаракати инкилобӣ, ки ба ҳимоятҳои мардумӣ таъяс нақунанд, маҳкум ба шикаст аст. Шӯриши ғайримуташаққили мардум ҳам ба назараш фақат як нирӯи вайронгар расид.

Дар чунин шароите ӯ ба ин натиҷа мерасад, ки лозим аст бо ҳукумат созиш кунад. Албатта ӯ таслим нашуд, балки созиш кард. Пушкин бо сезон мисли як фарди ҳамсатҳ сӯҳбат мекард. Ӯ барои ҳамкорӣ шароитеро матраҳ кард. Ислоҳоти мутараққӣ ва афви декабристҳо аз шароити аслии ҳамкориӣ ӯ бо ҳукумат буд. Пушкин дидгоҳҳои худро пинҳон намекард ва қасд ҳам надошт онҳоро тағйир диҳад, вале қавл дод, аз сӯҳбатҳои аланин ошкорои шадид ва ҳашин алайҳи ҳукумат худдорӣ кунад.

Албатта, Пушкин хеле сареъ аз Николай ноумед нашуд. Дар соли 1836 суханони талхоро дар дафтари ёддошти худ навишт: «Дар ӯ (Николай) аз вижагиҳои ноиби севум хеле зиёд аст ва аз вижагиҳои Пётри Кабир хеле кам». [б. с. 104].

Дар соли 1829 Пушкин намедонист, ки дар Николай шучоати лозим барои ислоҳот вучуд надорад ва дар даруни ӯ «мани» ноиби сеюмӣ бар «мани» Пётри Кабир ҷира мешавад. Қавли афви декабристҳо низ тарфанде беш набуд ва барои ҳуди ӯ низ озодӣ аз таъбид ва сонсур ба маҳдудиятҳои ҷадиде мубаддал шуд; барои ҳар мусофират бояд аз А.Х Бенкендорф - раиси шӯъбаи севуми дафтари император, ки куллияи мувоқибатҳои сиррӣ ва низ сарпарастии полиси сиёсиро ба ӯҳда дошт, иҷоза бигирад. Ба назар мерасид, ки сонсурчи ашъори ӯ низ маъмури хӯрдагир ва баҳонагири Бенкендорф аст.

Ҳамон тавр ки қаблан ишора шуд, осори Пушкин аз лиҳози сабк ва мӯҳтаво бисёр мутанаввеъ аст.

Афроде бо салиқаҳои мухталиф осори дилхоҳи худро дар байни корхояш меёбанд. Аммо мавзӯоти аслии аксар осори Пушкин пас аз қиёми декабристҳо таърихӣ аст.

Пушкин дар маҷмӯае аз осораш бар вафодории худ ба декабристҳо таъкид мекунад. Дар соли 1827 шеърӣ «Паём ба Сибир»-ро суруд, ки Александра Муравёва-ҳамсари Никита Муравёв –онро ба домани худ дӯхт ва ба таъбидгоҳи декабристҳо дар Сибир бурд.

Пушкин дар ин шеър дӯстони декабристи худро ба сабр, таҳаммул ва бурдборӣ даъват мекунад ва ба онон итминон медиҳад: «Ҳамон тавр, ки фарёди озодии ман дар зоғаҳои тоқатфарсои Сибир ба гӯши шумо мерасад, ишқ ва дӯстӣ низ ба шумо хоҳад расид ва занҷирҳои сангини асорат гусаста хоҳад шуд». Ӯ бо ин шеърӣ умедворқунандаи худ дар шароити саҳти Сибир рӯҳияи дӯстони декабристи худро тақвият мекунад.

АДАБИЁТ

1. Алексеев Н.М. Творчество А.С.Пушкина.- М.: Наука, 2001.- 209 с.
2. Белинский В.Г. Сочинение о Пушкине.- Полн. соб. соч.- М.:Художественная литература, 1987.- т. 2.- 234 с.

3. Григорьев И.П. Характеристика творчества русского поэта в начале русской литературы.- М.: Наука, 2007. - 132 с.
4. Дмитриев А.П. Анализ романа Пушкина «Е.Онегин».- М.: Наука, 2004.- 276 с.
5. Жуков М.И. Особенности творчества русского поэта.- М.: Наука, 1997.- 321 с.
6. Лотман Ю.М. Поэтика творчества А.С.Пушкина.- М.: Наука, 2008.- 132 с.
7. Пушкин А.С. Пол. Собр. соч. в 12 т.- М.: Художественная литература, 1996.- т.5.- 321 с.

АНАЛИЗ РОМАНА А.С.ПУШКИНА «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»

Эта статья посвящена анализу романа великого русского писателя А.С.Пушкина. Автор статьи на основе обширного материала анализирует романа русского писателя.

Русский писатель А.С.Пушкин в разговоре с цензурой показал мужественный разговор и на вопрос цензурой ответил, что если 16 декабря был бы в Петербурге он обязательно присутствовал в восстание декабристов. В разговоре с полицейским надеялся, что с правительством не имеет никакого отношения.

В его представления, что его присутствия в восстания декабристов помог для будущей России. По мнению великого русского писателя эта восстания были первые шаги для развития будущей своего государства.

В это время русский писатель получил время, что с правительством не имеет отношения. Но русский писатель получил время, что писать новые произведения о жизни русского народа. Одним из этих направления для великого русского писателя начало этого века была новые произведения, которые он писал.

В своем романе великий русский писатель показывает различные проблемы русской жизни, которые были актуальные в русской истории начало века.

***Ключевые слова:** роман, Евгений Онегин, Пушкин, герой, произведение, трудности, жизнь, реформа, разговор.*

ANALYSIS OF THE NOVEL OF A.S.PUSHKIN "EUGENE ONEGIN"

This article is devoted to the analysis of the novel of the great Russian writer Alexander Pushkin. The author of the article on the basis of an extensive material analyzes the novel of the Russian writer.

The Russian writer Alexander Pushkin, in a conversation with censorship, showed a courageous conversation and answered the question of the censorship that if on December 16 he would have been in St. Petersburg, he would definitely be present in the Decembrist uprising. In a conversation with the policeman he hoped that he had nothing to do with the government.

In his view that his presence in the Decembrist uprising helped for the future of Russia. According to the great Russian writer, this uprising was the first steps for the development of the future of its state.

At this time, the Russian writer got the time that does not have a relationship with the government. But the Russian writer got the time to write new works about the life of the Russian people. One of these areas for the great Russian writer the beginning of this century was the new works that he wrote.

In his novel, the great Russian writer shows various problems of Russian life, which were the beginning of the century in Russian history.

***Keywords:** novel, Eugene Onegin, Pushkin, hero, work, difficulties, life, reform, conversation.*

Сведение об авторе:

***Асомиддинов Шариф Сафарбекович** - Старший преподаватель кафедры физического воспитания и гражданской обороны Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни*

About the author:

***Asomiddinov Sharif Safarbekovich** - Senior Lecturer at the Department of Physical Education and Civil Defense of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini*

ШУУБИТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И ПОЭТЫ

Беков К.

Института философии, политологии и права АН Республики Таджикистан

Самой примечательной областью деятельности шуубитской партии была его культурная борьба, которая заключалась в общественных дебатах и дискуссиях, переводе, создании книг и распространении иносказательных стихов, направленных против арабов и ислама.

Представители этой партии прекрасно осознавали, что поражение одного народа и крушение одного государства заключается не только в разгроме его вооруженных сил, но и в подавлении его культурных ценностей. В самом начале они приступили к распространению исторических произведений, интеллектуальных проявлений, национального этикета, традиционных памятников и иранских обычаев,

что в конечном итоге привело к другому основному культурному столпу – приданию нового статуса языку. В то время, когда, с одной стороны, писать на персидском считалось грехом, а пишущий находился под постоянным надзором, а, с другой стороны, во всех мусульманских государствах был распространен арабский язык, шуубиты были вынуждены излагать на арабском языке свои интеллектуальные изобретения и культурные события, переводить на этот язык доисламские произведения.

После краха династии Омейядов и занятия иранцами основных руководящих должностей в халифате Аббасидов, страна все еще находилась под господством арабской религиозной культуры. Тогда партия шуубитов сочла необходимым избрать единственно верный путь борьбы, который заключался в распространении иранской культуры среди арабов.

Шуубиты защищали не только свою, но и другие нации, они старались распространить общечеловеческие знания и философию среди арабов, которые не имели ни малейшего представления об этом, но были убеждены, что «раз ислам появился в Аравии, то арабы самая лучшая нация, а Аравия – избранная земля. Ссылаясь на произведения арабских поэтов, шуубиты отвечали, что «поскольку у арабов нет ни творчества, ни культуры, им нечем гордиться. Подобно кровожадным волкам, одно племя нападает на другое, проливают кровь друг друга, берут в плен женщин и стариков и выставляют на продажу». Существовало мнение, что арабам не свойственен разум, все они помешаны на поклонении и приверженности своему роду, ради богатства не проявляют сочувствия даже к своим сородичам и к своей чести. В ответ на то, что Аравия является лучшей и избранной Богом землей, они отвечали: «Аравия – засушливый и бесплодный край, который заселен нищими и кочевыми племенами. Что это по сравнению с величием и пышностью Ирана?» [8,с.52]. В отношении религии ислама шуубиты придерживались следующего мнения: «Ислам – религия Бога, которую Бог ниспослал на самую ничтожную землю и самому ничтожному народу как чудо, и к арабам эта религия не имеет никого отношения. И если пророка Бог избрал бы не из арабов, никогда арабы не нашли бы спасения, потому как приводится: «ал-Аьрбуашаддукуфранванифоқан», (Арабы более других подвержены безверию и вражде)[8,с.52].

Джахиз пишет: «Зиндики считали аяты Корана проклятыми и отвергали откровение пророка. Смеялись над его словом о волшебстве, и каждый раз, когда кто-либо из присутствующих говорил о мудрости Корана или хадисов Мустафы, указывали на его помешательство и продолжали речь о политике АрдашераБабакана и толкованиях Анушервана» [10,с.220-221].

Другим видом борьбы было ослабление основ религии ислама, сочинение сотен тысяч хадисов во вред арабам и на пользу иранцам и последующее их включение в заслуживающие доверия документы и источники, подробное толкование таких хадисов приводилось и в других исследовательских книгах.

Одним из величайших и действенных культурных штурмов партии шуубитов на кочевой мир арабов считалось составление, перевод и распространение древних книг. Самыми актуальными из них были иранские книги, такие как «Ойиннаме» (Устав), «Худойнама» (Книга о Боге), «Тодж» (Корона), «Жорванд» (), «АмсолиБузургмехр» (Притча Бузургмехра), «АхдиАрдашер» (Эпоха Ардашера), «Джавидонхирад» (Вечный разум), «Вис ва Ромин» (Вис и Ромин), «Фахлавиётихазорафсона» (Тысячи стихов в двустушиях), «Калила ваДимна» (Калила и Димна), «Таронаихусравони» (Царственные мелодии), «Аковилимаздон» (Мудрые слова зороастрийцев). С другой стороны, создание таких книг, как «ТаьрихиТабари», ДжарираТабари, «Мурудж аз-захаб» Масъуди, «Уюн ал-ахбар Ибн КутайбыДинавари, «Синий мулук-ул-арз» ХамзыИсфахани открыло арабам светлую и удивительную атмосферу из истории великолепной иранской цивилизации и культуры.

В этом отношении следует упомянуть книги, написанные Алланом Шууби, Саьидом ибн Хамидом Бахтакон, Хайсами Адди против ислама о невежестве арабов. Ни одна из этих книг не дошла до современного читателя, возможно, они уничтожены фанатиками. Однако об этих книгах содержатся упоминания в таких источниках как: “ал-Агони”, “ал-Икд ал-фарид”, “Хутат” Макризид, “Мурудж аз-захаб”, “ал-Фехрист” и “ал-Баён ва-т-табийин”.

Ибн Мукаффа’ является одним из величайших и прославленных шуубитов, которому принадлежат многочисленные переводы с персидского на арабский язык. Кроме того, с целью укрепления интеллектуальных основ шуубизма и его философского мировоззрения он перевел на арабский язык книги Ибн Дайсана (изгнанного из его родины христианского ученого), Маррукион (изгнанного христианского мудреца-логика) и пророка Мани. По словам Абурайхона Беруни, он поместил в начале книги “Калила и Димна” главу об ученом Барзувайха наперекор пропаганде религии Мани, последователем которой он был сам, и чтобы посеять сомнения в сердцах мусульман.

Таким образом, Ибн Мукаффа’ познакомил арабов с достойными иранскими личностями и одновременно напомнил иранцам великую эпоху владычества и культуру их предков, воскресил в них богатырский дух и любовь к традициям. Переводом на арабский язык и распространением книг Аристотеля он дал развитие логике и искусству аргументации. Издание книг в некоторой степени получило свое развитие благодаря Ибни Мукаффа’, даже халиф Аббасидов – Махди говорил: “Я не видел ни одной книги зиндики, которая не принадлежала бы Мукаффа’”. Данный факт послужил

причиной того, что этот великий человек был обвинен в шуубизме и по указанию халифа с особой жестокостью был расчленен и сожжен.

Примечателен тот факт, что лучшие представители культуры иранского народа, причисляемые арабами к движению шуубии, в своем большинстве были служителями исламской культуры и основоположниками арабской науки и литературы. Действительность заключается в том, что иранские мусульмане с самого начала расовой арабской приверженности, проявляющейся по причине первенства в исламе или по другим причинам, были первой нацией за пределами Аравийского полуострова, приступившей к распространению исламского просвещения, и более того, иранская культура была первой иностранной культурой, соединившейся с арабской литературой и обеспечившей первостепенность его развития и процветания. Ученые, проводившие исследования в области арабской литературы и стремившиеся определить факторы, способствующие ее становлению и эволюции в эпоху Аббасидов, единогласны в том, что эта эволюция имела место быть в результате взаимодействия арабской литературы с культурой других народов, прежде всего, народов Ирана и Греции. Несомненно, греческое мышление и философия оказывали влияние на мышление арабов и исламскую философию, однако самым действенным фактором в арабской литературе, то есть особым значимым и заслуживающим внимание следом, была иранская культура и литература [26, с.34].

Ярким свидетельством тому может служить язык изложения Ибн Мукаффа'. Одним из преимуществ, прославившим Ибн Мукаффа' в его деятельности, было использование новых тем и включение нового смысла и содержания в арабский язык. Эта манера изложения Ибн Мукаффа' прослеживалась не только в административных документах политического и управленческого характера, но и в части его сочинений на литературные, нравственные и моральные темы, основным фактором которой является его знакомство с культурой и более всеобъемлющими идеями его доисламских предков [26, с.34].

Абуубайд Муаммар ибн Мусанна, род.111 или 116 г. (729 или 734г.) был ярким представителем шуубитов и автором ряда книг. Ссылаясь на Джахиза, Ибн Халликон пишет: "Никто на земле, к какому бы течению мусульманства он ни относился, не поглощен наукой подобно Абуубайду. Шуубит Ибн Абуубайд не любил арабов и питал к ним неприязнь, писал книги, разоблачающие их недостатки и пороки. Он является автором большого количества книг, из его сочинений сохранились книги "Фазоил ал-фурс" и "Ахбар ал-фурс", в которых он повествует о правителях древнего Ирана, традициях, городах и мостах [14, с.155].

Хайсам ибн Адди был одним из знаменитых борцов шуубитского движения, современником и даже другом Мансура, Махди, Хади и Харуна. Поскольку он увлекался более хадисами и преданиями, написал несколько книг о недостатках и дурных нравах арабов, которые насковзь пропитаны презрением и оскорблениями, к примеру, "Китаб масолиб ал-кабир", "Китаб масолиб ас-сагир", "Китаб масолиб Рабиъа", "Асмо багайё Курайш ал-джахилия" ("Имена распутниц доисламского рода Курайша") и "Асмо ман валадна" ("Имена распутниц доисламского рода Курайша, незаконно родивших детей")

Абуусман Саьид ибни Бахагон был иранским аристократом, крупным лидером шуубитского движения и выдающимся поэтом, а также ярким противником арабов. К числу его произведений можно отнести "Фазл ал-аджам мин ал-араб" ("Преимущество Аджам над арабами"). Абуубайда Ровия – видный багдадский ученый, инженер и богослов, соперник Асмаи, был одним из шуубитских советников и авторов. Он жил во времена Харун ар-Рашида и писал книги в порицание арабов. К сожалению, в связи с арабскими предрассудками и с тем, что сочинения шуубитов считались произведениями богохульства и ереси, все они были уничтожены [7, с.115].

Известный Аллан Шууби был одним из тех, кто занимался составлением и копированием книг в большой библиотеке Аббасидов со времен Харун ар-Рашида и Бармакидов до времен Ма'муна. Он также является автором книг об арабах, в числе которых "ал-Майдон фи масолиб". За сочинение одной из таких книг Тахир Хусайн наградил Аллана Шууби тридцатью тысячами динаров.

Сахл ибни Хорун, будучи современником Ма'муна, владел библиотекой в Багдаде и был одним из знатных представителей шуубии. Ибн Надим пишет о нем: "Он - ученый, ритор и поэт иранского происхождения, разделяющий принципы шуубитов, заклятый враг арабов, написавший несколько книг в осуждение арабов" [12, с.120]. Невозможно в рамках одной работы привести сведения, хоть и краткие, обо всех писателях и поэтах-шуубитах, однако приведенная информация о некоторых из них демонстрирует ход борьбы, настроенность и общественную роль других иранских соратников.

Правительство халифата, которое не могло оставаться равнодушным к антиарабски настроенным произведениям шуубитов, помимо помещения шуубитов в зинданы и их уничтожения, предпринимало и другие действия. В частности, арабские поэты обязаны были писать опровержения на обвинения шуубитов. Так, Джахиза обязали написать книгу антишуубитского характера "ал-Баён ва-т-табийин", где он рассказывает о нравах персов и их моральных качествах в негативном плане

Движение шуубитов и формы их борьбы по сути заключались, в частности, в предпринимаемых мерах писателями и поэтапному взятию в свои руки бразды правления исламским государством и

наделения иранцев полномочиями везиров и управляющих, а также восстановление иранских государств Тахиридов, Саффаринов, Саманидов, Дайламинов и др.

Со времен присутствия иранцев в аппарате Аббасидского халифата, в особенности, во времена Харуна ар-Рашида и Ма'муна, его политическая система стала придерживаться традиций доисламского иранского управления государством и халифат стал создаваться по идеальному политическому образцу иранского происхождения. Тахириды, Саффарины, Саманиды и Бувайхиды были реальными властителями в важнейших отраслях исламского государства. Само создание “Сиеятнома” (Книга о политике) Низомулмулька является ярким свидетельством присутствия шуубитов в политике, которые имели исторические корни в произведениях Фараби и Ибн Сино [34, с.327].

Движение шуубитов к этому времени достигло своей мощи, а с началом функционирования самостоятельных иранских государств постепенно стало идти на убыль, поскольку была достигнута главная его цель – независимость Ирана и ограничение правления Аббасидов. С началом деятельности иранских государств, в силу отсутствия задач и истощенности своей миссии движение шуубитов утратило свое влияние среди народа, достигшего своей цели. С другой стороны, привилегированные сословия, также достигшие предела своих мечтаний, своей материальной поддержкой и руководящей ролью более не видели необходимости в помощи этой партии. Оставались только мудрые просветители и философы из среднего слоя, которые, лишившись воздействующей общественной и могущественной организации, растворились в существующих на то время партиях зангитов, карматов и исмаилитов.

Для освобождения народа от эксплуатации и гнета правящих сил просветители и мудрецы во все времена примыкали к различного рода партиям и движениям, подобным зангитам и карматам. И настало время, когда на политическую арену вышла организация “Ихван ас-сафо”, которая, избежав всяческих злоключений и скандалов, смогла создать пятьдесят два трактата на различные научные темы простым языком и без указания авторов. Они издали книги по вопросам, противоречащим религиозному мировоззрению Аббасидских халифов, которые были призваны содержащими в них знаниями и культурой пробудить народ и направить на борьбу против врагов.

В двенадцатом веке Замахшари в предисловии к своей книге “ал-Муфассал” написал, что “Шуубия не заинтересована в развитии арабского языка, однако я пишу эту книгу, чтобы она понравилась Богу и чтобы утереть нос арабам” [17, с.71]. Подтверждая высказывания Замахшари, мы с уверенностью признаем за движением шуубитов авторство большинства художественных, философских и просветительских произведений персидско-таджикских мыслителей, написанных на арабском языке в начальный исламский период (который, согласно Грюнебауму, продолжился до XI века). Поскольку большая часть ученых различных отраслей науки и философии этого периода были иранского происхождения и имели свою изначальную научную и творческую основу. Создание произведений в различных отраслях науки и философии на не родном языке является одним из факторов развития высокой арийской культуры, которая в тот период времени переплеталась с исламской цивилизацией.

Другая сторона данного вопроса также базируется на творческом факторе, которая заключается в сочинении персидско-таджикских произведений без использования в них арабских слов, как дань уважения родному языку. Маликушуаро Бахар, Джалал Хумаи и другие причислили Фирдоуси причисляли к шуубитам, а его творение “Шахнаме” признали пропагандой шуубитов, поскольку в те времена еще ощущалось влияние на различные слои населения, особенно на дехкан и сказителей, которые являлись первоисточниками великого творения Фирдоуси, интеллектуальных и идейных произведений шуубитов [16, с.63-71]. Однако еще до Фирдоуси жили и творили многие идейные вдохновители шуубитов, и в данной части нашего исследования считаем целесообразным обратиться к рассмотрению интересов и принципов некоторых из них.

Исмаил ибн Ясар Нисаи внес достойный вклад в литературное движение шуубии. В силу того, что арабы считали себя основателями стихосложения и гордились своими родословными, иранские шуубиты также приступили к созданию арабских стихов, которые также были посвящены теме гордости за свое происхождение. Произведения иранских поэтов-шуубитов на арабском языке считались одними из самых привлекательных интеллектуальных произведений и проявлениями высокого патриотического чувства [29, с.137]. Первым, кто громко заявил об этом, был Исмаил ибн Ясар Нисаи, который считался лидером литературного движения шуубии. Согласно рассказам, он прожил долгую жизнь и скончался во времена последнего омейядского халифа Марвана ибни Мухаммада. О причинах славы Нисаи сказано много, он был известен как продавец женской одежды. Он происходил из мавали семейств Тамима и Зубайра. Исмаил после восшествия на престол Марвана поспешил к нему на службу, в силу необходимости того времени он писал оды и славословил халифа, хотя в сердцах считал его врагом.

Абулфарадж Исфакхани повествует, что “Исмаил ибн Ясар однажды по какой-то необходимости пошел на встречу с Язидом ибн Абдулмаликом. Около часа ему пришлось ждать аудиенции. На встрече для привлечения внимания и разрешения своих проблем он назвал себя и своего отца “Марвани”. После этой встречи к нему подошел некий человек и спросил: “Как ты, Исмаил, стал Марвани?” Исмаил ответил: “Мы такие Марвани, которые считают династию Марванидов своими врагами, если я вру, я дам своей жене развод. Моя мама каждое утро вместо молитвы и восхваления прокликает Марвана и его

династию. Даже на последнем издыхании вместо “Ла илаха илла-л-лоъ” она сказала “Да будет проклят Марван”, поскольку проклинание Марвана она считала подобием слов тавхида” [20, с.125].

Данное обстоятельство является образцом отношения иранцев к Омейядом и семейству Марванидов. Многие иранцы в то время считали своими врагами омейядских халифов, в результате чего свои первые движения и партии провозгласили как антиарабские. Омейяды старались всеми возможными способами приглушить голоса требующих справедливости, ослабить и запретить это движение. Исмаил и его братья Мухаммад и Ибрахим были все поэтами и хранили в себе национальную гордость, жили в нищете, подвергались преследованиям и притеснениям омейядов.

Абулфарадж ал-Исфахани пишет: “Однажды Исмаил ибн Ясар встретился с Хишамом ибн Абдулмаликом и прочитал ему свою касыду, в которой прославлял свой род и величие Ирана. Содержание этих восьми бейтов заключается в следующем: “Клянусь своими предками, во время защиты я не слаб и не беспомощен, никто не способен разрушить мой кров. Моё происхождение славно и величие моего рода несравнимо со славой других племен. Владею языком, который подобно клинку ядовит, и этим языком я защищаю свою нацию, которой присуще великое множество достоинств, своих царей, которые все венченосны и покорили много новых стран. Они были благородны, красивы, почитаемы, искусны, щедры и гостепреимны. Разве сравнится какой-нибудь правитель и полководец в величии и достоинстве с Хусравом и Шапуром? Если в гневе они нападут, то подобны львам в войске. Они принадлежат к тому роду, который покорил тюрков и римлян. Вооруженные они ступают подобно диким и разгневанным львам. Потому, если кто спросит, я отвечу, что я принадлежу к роду, который растоптал все другие народы” [5,с.49].

Хишам, услышав такие стихи, пришел в негодование: “Ты гордишься предо мной и прославляешь своих предков в моем присутствии?” И приказал сначала его погружать в воду, пока тот не начал захлебываться, а потом приказал вытащить его из воды и сослать в Хиджаз.

О величии своих предков Исмаил написал на арабском языке такие 10 строк: “У меня есть много венченосных благородных дядей. Название “фаворис” (всадник) произошло от слова “фурс” (перс), чтобы таким родством подчеркнуть наше почетное происхождение. Теперь, о имам! Не кичись и не позволяй себе угнетать нас, говори с нами правдиво. Если ты не осведомлен о нашем (иранцев) и вашем (арабов) прошлом, спроси, чтобы узнать, кто мы, а кто вы. Мы воспитывали своих дочерей, а вы заживо их хоронили”.

Исмаил ибн Ясар открыто и повсеместно выступал с подобными стихами, с гордостью называл своё имя и публично оскорблял арабов. Абулфарадж пишет о нем следующее: “Исмаил был известен своей приверженностью и любовью к Родине и своему народу, но его слепая преданность стала причиной его несчастий и скитаний, потерь и изгнаний” [18,с.228].

Башшар ибн Бурд, на стихотворения которого мы указывали ранее, также принадлежал к поэтам-шуубитам, был выходцем из Тахаристана и известным арабоязычным поэтом второго века хиджры. Ибн Кутайба причисляет его к мавали семейства Акила или семейства Садуса, называет его Абумуаз по прозвищу Мурьис (с серьгой) и относит к зиндикам. Башшар вырос в Басре и, переместившись в Багдад во времена Мансура Аббасида, стал одним из величайших поэтов своего времени. Смерть его датируется 168/785 годом. Относительно его смерти есть данные, что его, обвинив в принадлежности к зиндикам, по приказу халифа Махди приговорили к семидесяти ударам плетью, в результате которых он ушел из жизни. Есть и другие сведения, согласно которым, Башшор высмеивал в стихах Махди, был любителем вина и развлечений. По распоряжению Махди был утоплен в водоеме. Башшор появился на свет незрячим и застал период омейядов и аббасидов. Он считал, что огонь лучше земли и говорил: “Земля темная, а огонь светлый, огню поклоняются с самого начала его появления.”

Вероятно, огонь превосходит землю, если учесть, что он был почитаем иранцами. С этих позиций, Иблис превосходит по разуму Человека, потому как создан из огня, в то время как Человека слепили из глины. Башшар приводит на арабском два бейта следующего содержания: “Иблис лучше вашего отца Адама. Обратите внимание на эту мысль, эй незаконорожденные. Плоть Иблиса из огня, а плоть Человека из земли. Земля никогда не может быть выше огня”. Башшар сочинил много касыд и стихов в восхваление иранцев и преимуществ Аджамы над Арабом, но большая часть его стихов утрачена, и лишь небольшая часть его творчества приведена в книге “Вафаёт ал-а’ян” Ибн Халликана и “Китаб ал-агани” Абулфараджа Исфахани. Башшар гордился своим иранским происхождением и, действительно, стал последователем борьбы Исмаила ибн Ясара Нисаи. Восславляя иранцев он говорит следующее: “Нубийту кавман бихим чиннатун...” (шесть строк на арабском языке), что обозначает “Мне сообщили, что лишенная рассудка группа людей спрашивает: “Кто этот Башшар?” Я известен и знаменит. О, тот, кто спрашиваешь и стремишься узнать меня, знай, я вождь благородства. Я вырос в благородном роду Амиров и произошел я из Курайша Аджамы”. Башшар также гордился Хорасаном: “Те, кто называли меня недостойным, глупцы, их тупоумие всегда будет с ними, я безгрешен, чтобы быть достойным недостойности. Они рассержены, что моя слава распространилась до космоса, а популярность моя из Хорасана, моя семья горда мной, и я, как один из того рода почтенного происхождения нашел удовлетворенность посредством своих стараний и усердий”.

Башшар прочитал это стихотворение в присутствии халифа Махди, но Махди не последовал примеру Хишама, который причинил страдание Исмаилу ибн Ясару, а лишь спросил “Из какой части Аджамы ты?” Поэт ответил “С того места, где много всадников, и население закалилось в сражениях, я из Тахаристана”.

Впоследствии Башшар прервал связи и дружбу с арабами и в недоумении обратился к себе: “Ты, о Башшар, ты раб всемогущего Бога. Некоторые люди рабы ничтожных арабов. Ты превознесись этим превосходством и гордись, что твои предки из рода Тамим, людей труда и рода Курайш, людей святых мест. Ты без страха и запрета других проси покровительства у своего господина, который является Богом, несомненно, твой Господин - Всевышний” [6,с.62].

Башшар призывал и агитировал своих иранских соотечественников прервать отношения с арабами и вернуться в свои истоки, по этому поводу Абулфарадж Исфাহани приводит: “Некто из семейства Зайд обратился к нему: “Эй Башшар! Ты принижаешь меня и подстрекаешь мавали не дружить с нами и вернуться к своим иранским корням, тогда как у тебя самого нет благородного происхождения и знаменитых предков”. На что Башшор ответил: “Клянусь Богом, мой род чище и благороднее чистого золота, целомудренней деяний благородных и благочестивых. На земле не найдется собаки, которая мечтала бы о воссоединении с твоим родом” [21,с.51]. Другой араб сказал Башшору: “Какое отношение имеет маволи к поэтам и поэзии?” Башшор разгневался и на сатиру и осмеяние этого араба ответил следующий образом: “После наготы и обнаженности надел пошрины и с благородным выпил вина, забыл свое происхождение и стал гордиться дружбой с достойными. Эй, пастух! Тебе достаточно этого позора и стыда. Хитростью и уловками хочешь свергнуть величие маволи, в то время как охота на мышек стерла из твоей памяти почет и добро. Ты с собакой пил из одной миски и каждое утро начинал с охоты на еж, поскольку тебе не хватало ума охотиться на фазанов, твоей одеждой был ветер, а твоя работа заключалась в пастьбе коз и сборе урожая в нищей пустыне” [1,с.39].

Согласно данным Джирджи Зейдана, Башшар был человеком тонкой природы и интересов, у него была своя школа в сочинении любовных газелей, его газели были столь популярны среди женщин, что дело дошло до того, что халиф Махди запретил ему писать газели. По этому поводу Башшар пишет: “Халиф Махди запретил мне писать газели и моя душа приняла запрет его как уважаемого человека. Хвала бесподобному Богу, который ничего не сотворил вечным (и газели, и исполнители газелей и красавицы, для которых исполнялись газели, - все преходяще и тленно)” Однако, поговаривали, что он тайно исполнял газели. Башшар, будучи слепым, описывает красоту служанок следующим образом: “Красавицы-служанки смешанных рас, на лице которых виднеется румянец, ослепляют глаза, поскольку их прелесть красного цвета”.

О своей чернокожей служанке, которая была предметом его любви и грез, Башшар отзывался так: “Черная сияющая девушка с изящным станом, которая своей мягкостью подобна проточной воде. Каждый, кто овладеет ею, найдет амбру соединенную с мускусом”.

Башшар в создании газелей был новатором своего времени. Каждый, кто сочинял газели, будь то мужчина или женщина, хранили и заучивали стихи Башшара. Для привлечения внимания женщин Башшар говорит: “Нежность и теплота, сладкоречивость и упорство облегчают тяжести женщин”. Поскольку нашей целью является обсуждение политических и националистических взглядов Башшара, считаем изложенное нами достаточным, а упоминание об его душевных чувствах и интересах было с целью более подробного представления этого национального арабоязычного иранского поэта.

Хасан ибн Хани Хаками известный как Абу Нувас родился в Ахвазе и обучался в Куфе у Абузайда Ансари. Абу Нувас является известным поэтом эпохи Аббасидов, который занимал высокое положение и авторитет в аппарате халифата Хоруна ар-Рашида, Амина и Ма’муна. Был щедр на забавы и веселье, и поэтому получил прозвище “ша’ир ал-хамра” (поэт-почитатель вина). В конце жизни покался, перестал употреблять вино и стал набожным и аскетом. Диван его стихов неоднократно был издан в Египте. Абу Нувас проявил особый талант и мастерство в написании газелей. Так, во хвалу своей возлюбленной он говорит: “В ее лице присутствует такая поэзия красоты, что её читатель при изучении этой красоты не испытывает беспокойства и усталости”

Абу Нувас сыграл значимую роль в передаче арабам древнего иранского стиля, звуков и мотивов. В эпоху Аббасидов его стихи и газели получили свое развитие и были восприняты народом.

В “Истории арабов” Ф.Хетте приводится: “Абу Нувас (около 195/810 г.) был иранского происхождения и приближенным Хоруна и Амина. Его кит’а и тагаззулы, воспевающие вино, считаются лучшими образцами арабской поэзии. Имя Абу Нуваса до наших дней в арабском мире является синонимом радости и увеселений. В действительности, среди поэтов было немного лиц, которые могли бы подобно ему красноречиво и изящно выразить лирическое настроение. Несомненно, Абу Нувас в лирической поэзии и в винной поэзии считается величайшим поэтом исламского мира. Большое количество стихотворений, содержащих восхваление вина, демонстрирует положение этого беспечного поэта при дворе Аббасидов, а также показывает жизнь аристократов той эпохи. Стихи Абу Нуваса близки тем, кто увлечен хорошими стихами и вином. В создании тагаззулов и любовной лирики, как правило состоящей из пяти до пятнадцати бейтов, он следовал стилю древних иранских певцов-

музыкантов, которые довели до совершенства этот поэтический вид задолго до того, как с ним ознакомились арабы». Этот же автор, ссылаясь на “ал-Агани” пишет: “Как-то Амин – халиф Аббасидов, прочитал своему дяде Ибрахиму ибн Махди, занимавшемуся пением и музыкой, несколько стихов Абу Нуваса и тот одарил его 300 тысячами динаров” [33, с.384].

В сочинении газелей Абу Нувас следовал Башшару и написал ряд стихотворений о наслаждении и удовольствии, разгульной жизни и развлечении, что, как и в случае с Башшаром, считалось распространением греха и разврата. Возможно, в мусульманской среде обращение к теме запретных с точки зрения шариата поступков было проявлением своеобразной деятельности ряда шуубитов, поскольку он пишет о вине следующее:

*«Фа-ин колу њаромун кул њаромун,
Валакин ал-лазозата фи-л-њароми». –
Если скажут, что вино запретно,
скажи: запретно, но удовольствие в запретном.*

Или в другом бейте приводит: «Ало фаскинихамран...» - Я не могу насытиться вином, пока не выпью его публично [2, с.125].

О его слепом почитании Ирана и иранцев Ахмад Амин отмечает следующее: «Абу Нувас, будучи фанатиком иранцев, признавал превосходство Абуубайда над Асма’ии заявлял: «Если Абуубайду предоставят свободу, он сможет комментировать все первые и последние новости, тогда как Асма’и всего лишь сладкоголосый соловей» [3, с.39]. Этим заявлением он хотел сказать, что Асма’и невозможно отнести к интеллектуальному и мудрому сословию людей. Абу Нувас был вхож в семью Бармакидов и испытывал к ним привязанность. В своих стихах он многократно упоминал Бармакидов и могучую династию Сасанидов.

Абуисхак Исмаил ин Касим (Абулатахия) был видным поэтом, жившим во времена правления Харуна и Ма’муна и прославился своим благочестием и праведностью, мудростью и эрудированностью, пользовался уважением и почетом среди Аббасидских правителей. Подобно тому, как Абу Нувас шутливо и беззаботно изобличал легкомысленность и беспечность двора Аббасидов, его современник Абулатахия, будучи гончаром, проповедовал в своих произведениях идеи аскетизма. Несмотря на то, что Харун ар-Рашид выплачивал ему в год 50 тысяч динаров, он носил одежду дервишей и воспевал отшельничество. Абулатахия был иранским мавали, связанным с родом Анза ибн Асада ибн Рабаи [24, с.237]. Он был мастером исполнения од, газелей и проповедей. Абулатахия вырос в Куфе и сторонился отношений и связей с арабами, поддерживал иранцев и гордился своим происхождением. Он критиковал Валибу ибн Хубаба, происходившего из иранских мавали и претендовавшего на родство с арабами: «А Волибу анта фи-л-араби...» – «Эй Валиба! Среди арабов ты подобен незрелой хурме среди созревших плодов. Приди к мавали, потому как они благородны и величественны, приди чтобы быть в спокойствии. Клянусь Богом, ты более похож на нас, чем на арабов» [23, с.238].

В то время как Башшар ибн Бурд был веселым и остроумным, вел разгульный образ жизни, воспевал женщин и вино, Абулатахия был скромным и благочестивым сторонником праведности и поклонения Богу. Он жил в то время, когда в исламских странах повсеместно господствовали разврат и распутство, пиршества и разгул – особенно в Багдаде, а аббасидские правители и везиры стояли во главе организаций таких торжеств, развлечений и распущенности. Багдад – столица исламской империи – был погружен в эти пиршества.

Набожные и благочестивые люди стали ругать и критиковать создавшееся положение. По этому поводу Бишр ибн Харис отметил: «Багдад тесен для праведных людей, ни один верующий не должен жить в этом городе». Группа набожных людей были недорожелателями Багдада, причиной их отвращения было распространение разврата и распущенности, насилия и гнета [25, с.237]. Многие из них при упоминании Багдада указывали на этот стих: «Кул ли маназъара...» – «Скажи тем, кто известен среди народа своим благочестием и принадлежит к аскетам, чтобы выбрали место и приступили к молитве, поскольку Багдад не место для благочестивых. Багдад – обитель царей и чтецов Корана, которые сделали эту книгу средством охоты на людей».

Такое положение дел возможно сказалось на том, что Абулатахия принял сторону нуждающихся и неимущих людей, критикуя дороговизну и бытовые трудности жизни в Багдаде, обусловленных разгульной жизнью и чрезмерным расточительством аббасидских чиновников, следующим образом: «Манмубла’унаний...» – «Кто тот, кто доносит мои постоянные нравоучения до халифа? Вижу цены очень высокие, недостатки в приобретениях, нужду и потребности в изобилии. Бытовые заботы сопровождают нас днем и ночью, вдовы и сироты коротают свои дни в пустых уголках» [4, с.133].

По причине жестокой критики Абулатахии по поводу развращенности аббасидского двора и несправедливости по отношению к народу, Харун ар-Рашид бросил его в темницу и приставил к нему человека, следившего за его поступками и речью и доносившего до халифа. Однажды Харуну доложили, что на стенах зиндана написаны стихи следующего содержания: «Клянусь Богом, угнетение скверно, а угнетатель всегда осуждается. В скором времени мы окажемся на суде у Всевышнего и там за нас заступятся». Харун был расстроен до слез и освободил Абулатахию, одарив его подарками. Абулатахия

был прямолинейным и стойким человеком, упорно отстаивающим свои взгляды. Он боролся против лести и подхалимства, которые были неотъемлемой частью того времени и, возможно, в силу этих его качеств ему дали прозвище «Абулатахия» (слабоумный). ДжирджиЗайдон пишет: «Как-то Харун накрыл богатый дастархан и организовал пышный пир, пригласил Абулатахию с тем, чтобы тот прочитал стихи об этом торжестве и о присутствующих на нем людях. Абулатахия исполнил несколько бейтов такого содержания: «Теперь развлекайся с красавицами в богатых залах, но когда приблизится кончина, будешь знать, что был эгоистом». Услышав эти стихи Харун заплакал. Фазл ибн ЯхьяБармаки упрекнул поэта: Почему на таком торжестве ты произнес подобные речи и огорчил халифа? Тогда Харун сказал: «Оставьте Абулатахию, он увидел меня в слепоте и не позволил, чтобы мое заблуждение увеличилось» [11, с.96-97].

Средневековый историк Хиндушах по этому поводу констатирует: «Харун строил величественное здание и когда его построили, приказал принести ковры и украсить здание. Приготовили подобающие блюда и позвали людей и пригласили Абулатахию. Когда он вошел, к нему обратились: «ЭйАбулатахия! Напиши стихотворение, в котором воспевалось бы наше торжество». Абулатахия прочитал стихотворение на арабском языке из восьми строк следующего содержания «Живи в здравии в величественных дворцах так, как угодно тебе!» Тогда Рашид сказал: «Молодец! А что в следующем бейте?» Абулатахия продолжил: «В то время, когда с утра до ночи тебя обеспечивают тем, что ты пожелаешь». Рашид спросил: «Хорошо, а что дальше?» Абулатахия ответил: «Однако на последнем издыхании, когда останется всего несколько вдохов, тогда ты точно поймешь, что ты был погружен в обман и высокомерие!» Рашид заплакал. ФазлРаби' обратился к Абулатохии со следующими словами: «Эмир верующих пригласил тебя, чтобы ты говорил ему радостные речи, а ты нагоняешь на него печаль!» На что Харун возразил: «Не спорь с ним, он видит мои глаза слепыми и не хочет, чтобы горя стало больше» [13, с.136].

Абулатахия прославился своим благочестием и аскетизмом. После написания поэтом строк следующего содержания, арабы обвинили его в приверженности к зиндикам, тогда как не хотели понять, что отшельничество и праведность не имеют связи с этим явлением и безбожием: «Красота Атабы (имя возлюбленной) подобна христианской невесте, забравшей сердце священника. О, Боже! Даже если с тем, что в раю, ты сотрешь ее из моей памяти, я ее не забуду!».

Развивая эту мысль Абулфардж ал-Исфахани утверждает: «Потому как Абулатахия в своих стихах упоминал о смерти, не упоминая при этом о рае и аде, он был обвинен в причастности к зиндикам» [19,с.151].

Абан ибн Абдулхамид ибн Лохики ибн Уфайр был иранского происхождения и поэтом второго века хиджры (VIII в.). Он был панегиристом семейства Бармаков и сильно привязан к ним, сочинил много стихов о достоинстве Бармакидов и благородстве этого рода. Он был первым, кто перевел книгу «Калила и Димна» с пехлеви на арабский язык. Говорят, что Яхья ибн ХалидБармаки хотел сохранить «Калилу», однако ему оказалось это дело не под силу. АбаниЛахики придал этому произведению стихотворные формы, чтобы облегчить его сохранение для Яхьи. Существует мнение, что это было сделано по приказу Яхьи для его сына, поскольку он был заинтересован, в том, чтобы эту книгу сохранил его сын Джафар. Экземпляр стихотворного перевода АбаниЛахики не сохранился, однако некоторые разрозненные его отрывки были опубликованы в Египте.

После «Калилы и Димны» Абан перевел много других книг с пехлеви на арабский, в частности «Жизнь Ардашера» и «Жизнь Анушервана», «Блухар и Будасп» и «Синдбад». Он является автором огромного количества стихотворений, большая часть которых написана в жанре месневи и мусаммат.

Особенностью третьего века хиджры (IX в) является то, что в это время значительно возросло число поэтов-шуубитов, среди которых были первые арабоязычные сказители, во всеуслышание проповедовавшие идеи шуубизма и стремившиеся умалить достоинство арабов и продемонстрировать гордость за свой народ. Так, Абдуссалам ибн Рагбан шиит-шуубит из Сирии известный как Дик ал-джин, жил преимущественно в городе Хомс. Среди поэтов третьего века имел преимущество в том плане, что ради материальных благ никогда не занимался воспеванием халифов. Все, что было им исполнено в элегии, посвященной семейству Пророка и в стихах, прославляющих иранцев, было сказано от всего сердца и в силу его верования, а не из лести. В частности, его главное произведение «ал-Мароси фи мактал ал-Хусайн» (Стихи на смерть Хусейна) показывает его непоколебимую веру в ислам и шиитское течение. Дик ал-джин был последователем идей Башшара ибн Бурда, подобно тому, как Башшар был приверженцем шуубитских убеждений Исмаила ибн Ясара. И подобно тому, как Башшар был лидером литературного движения шуубии во втором веке, Дик ал-джин считался руководителем этого движения в третьем веке. Абулфараджа ал-Исфахани пишет о нем: «Он был ярким противником арабов и всегда в своих произведениях сквернословил в их адрес». Он внушал следующее: «Арабы не имеют никаких преимуществ перед нами, мы и они принадлежим к роду Ибрахима, и если они гордятся исламом, мы тоже мусульмане, однако мы в исламе непоколебимы. И Бог не превозносит их над нами, чтобы каждый из них убивал каждого из нас...» [28, с.160].

Другим знаменитым арабоязычным персидским поэтом третьего века хиджры (IX в.), имеющим отношение к шуубитам, был АбуякубИсхак ибн Хассан ибн Кавси ал-Хурайми ас-Согди, который жил и творил во времена Хоруна ар-Рашида и Маъмуна. В своих произведениях он с гордостью подчеркивал свое иранское происхождение и считал арабов ничтожным народом, поскольку при своем представлении он говорит следующее: «Я человек из знатного рода Согда, и весь от кожи и до костей я иранских корней» [15, с.542].

Описывая его биографию, Ибн КутайбаДинавари приводит в частности 10 его строк на арабском языке, содержание которых сводится к следующему: «Разве Согд провинился в чем-либо, что арабы в силу своего невежества меня оскорбляют. Величайшей основой гордости является религиозность и мудрость, а не что-либо другое. Люди в жизни равны между собой и после смерти ни одна могила не превосходит другую. Я не переживаю от того, что арабские племена (Яхобир, Джарм и Укл) не признают меня своим. Если прежнее уважение и величие не сохранить посредством современного величия, прежнее могущество не пригодится тебе. То есть если халифы и потомки в глубине души сами не обладают величием и могуществом, их гордость за предков безрезультатна и бессмысленна».

О достоинстве рода и величественности предков он также приводит в 14 строках на арабском языке, начинающихся так: «Нодайгу мин МарвинваБалхин...» - «Оповестил превосходных и благородных всадников из Мерва и Балха. Вызывает сожаление, что земля моих предков находится неблизко, иначе число моих друзей и родственников было бы больше и было бы предметом и причиной моего счастья. Я из рода Сасан и Кисры, уроженец Хурмуза, и если бы ты знал, что Хакан - мой родственник. До ислама мы были властителями мира и все исполняли наши повеления. Мы издевались над вами, арабами, и как хотели повелевали вами. Однако с появлением ислама наши сердца обратились к принятию этой религии, мы стали последователями посланника Бога, нас стало так много, как будто с неба вместо дождя льются мусульмане» [23, с.246].

Хурайми в аппарате династии Бармакидов пользовался большим уважением и почетом, получал крупные вознаграждения от этого семейства. Его перу принадлежит «Касидатун фи таърихиБагдод» (Касыда об истории Багдада).

АбуисхакИбрахим ибн Мамшади ал-Исфахани был из племени ДжайиИсфахана и некоторое время исполнял должность секретаря халифа ал-Мутаваккиля и считался его приближенным. В написании книг и красноречии он был несравненным в свое время. Мутаваккили после смерти халифа сторонился общения с его сыном и сблизился с ЯкубомЛайсомСаффаридом. Существует мнение, что во времена правления ал-Му'тамида он обратился к Я'кубуЛайсу, который оставил служить его при себе. Согласно знаменитому преданию, Мутаваккили послал от имени Я'кубакитъу из 18 строк, в котором содержалась гордость за свое происхождение и презрение в адрес арабов, один из бейтов которой:

*«Аноибну-л-акорими мин наслиЛьамин,
Ваъоизуирсимулуки-л-Аъами...» -*

Я потомок благородных из рода Джамы, наследник трона Аджамы. Я возрождающий то достоинство, которое упущено и время уничтожило его след. Я - открытый враг им и желаю мести. Если другие простят им, я никогда не прощу. Знамя Ковы в моих руках, с ним я надеюсь стать властителем всех народов. Скажи династии Хашимитов:[22] «Перед тем, как станете сожалеть, откажитесь от престола. Острие наших луков и мечей привело вас к власти, наши отцы сделали вас хозяевами государства и салтаната, вы не сохранили память их службы и не отблагодарили их за добро. Теперь возвращайтесь на свою родную землю и приступайте к поеданию варанов и пастъбе овец, в скором времени с помощью острия клинка и острия пера я сяду на престол»[27, с.323].

Движение шуубии, как было отмечено ранее, продолжало свою деятельность с особой силой еще до 227/842 года. Начиная с эпохи правления халифа ал-Му'тасима противостояние движения шуубитов и арабов пошло на убыль. Когда иранцы достигли основной своей цели, заключающейся в завоевании власти и разгроме арабского правительства, голоса протеста против арабов постепенно стали слабеть, а в конце третьего века и вовсе стали угасать. Окончательного исчезновения шуубитского движения не произошло, и в пятом веке (XIV.) появляется АбулхасанМихйар ад-Дайлами. Несмотря на то, что в 194/1004 году Сайид Рази (Абулхасан Мухаммад ал-Мусави – собиратель «Нахдж ал-балога») отрекся от религии Зороастра, он не утратил своего иранского происхождения и гордился им: «Кавмииставлу ала-д-даъри...» - «Мой род с самого начала был победителем вселенной и шаг за шагом прошел через века. Их головы от гордости достигали Солнца и жилище они закладывали на высоте верховьев рек. Арка моего отца возвеличила Кис. Где вы отыщете среди людей отца подобного моему? Величие мне досталось от отца, принял религию от лучшего пророка и гордость обрел от различных его сторон: главенство персов и арабская религия».

ЛИТЕРАТУРА

1. Амин, Ахмад. Заря ислама. Каир, 1356 (1938). Т.2– С.39.
2. Амин, Ахмад. Заря ислама. Каир, 1954. Т.1– С.125.
3. Амин, Ахмад. Заря ислама. Каир, 1954. Т.1– С.39.

4. Амин, Ахмад. Заря ислама. Т.1.-С.133.
5. Амин, Ахмад. Заря ислама. Т.2. – С.49.
6. Амин, Ахмад. Заря ислама. Т.2. Каир, 1356 (1938). Т.2– С. 62.
7. Амин, Ахмад. Сияние ислама. Тегеран, 1337 (1958). – С.115.
8. Аш-Шахристиани. Ал-Миллал-ва-н-ниһал. Религиозные секты и философские направления. Каир. 1961. Т.2. – С. 52.
9. Все стихотворения и их переводы на персидском языке цитированы по книге Мумтахана «Шуубитское движение».(Тегеран, 1992).
10. Джахиз. Трактаты Джахиза.Бейрут. [По книге Мумтахана «Шуубитское движение». Тегеран, 1992.- С. 220-221].
11. Зайдон, Лбури. Таърихитамадуниислом. Ч.2. Миср, 1939.-С.96-97. – Зейдан, Джурджи. История исламской цивилизации. Т.2. Каир, 1939.- с.96-97
12. Ибн Надим. Ал-Фехраст. Каталог науки. Каир, 1348 (1930).-С.120.
13. Ибн Тиктаки. Опыты прошлых великих людей.-С.136.
14. Ибн Халликан. Жизнеописания великих людей. Тегеран, 1284.(1905). Т.2. –С.155.
15. ИбниКутайба. Аш-Шеърва-ш-шуаро. Қохира, 1364-1369 х.-С.542. – Ибн Кутайба. Поэзия и поэты. Каир, 1364-1369х. (1945-1950) – с.542.
16. Инсафпур, Гуламриза. Национальные и исламские движения-С.63-71
17. Инсафпур, Гуламриза. Национальные и исламские движения-С.71.
18. Исфакани, Абулфарадж. Книга песен. Т. 4. - С. 86. По книге Мумтахана «Шуубитское движение» 1370 (1992) – с.228.
19. Исфакани, Абулфарадж. Книга песен. Т.3.Каир, 1285 (1868). – С.151.
20. Исфакани, Абулфарадж. Книга песен. Т.4. – С.125.
21. Исфакани, Абулфарадж. Книга песен. Т.4. – С.51.
22. Максуд происходит из семейства аббасидов и является халифом династии Аббасидов, как он сказал впоследствии, «наши отцы привели вас к власти», что является указанием на крах династии Омейядов и приход к власти династии Аббасидов.
23. Мумтаһан. Шуубитское движение -С.246.
24. Мумтаһан. Шуубитское движение.-С.237.
25. Мумтаһан. Шуубитское движение.-С.237.
26. Мухаммади, Мухаммад. Доисламское культурное наследие Ирана в исламской цивилизации и арабской литературе. Тегеран, 1374 (1995).-С.34.
27. Ҳамавӣ, Ёқут. Мўъҷам-ул- удабо. Ч. 1. – С. 323. Ба нақл аз Мумтаҳан.Нусайналі. Наъзатишуубия. - С. 246-247. – Словарь писателей. Т.1. – С.323 (По книге Мумтахана «Шуубитское движение»)
28. Персидский журнал «Мехр», второй год. Тегеран, 1313 (1934).-С.160.
29. Сафо, Забеулло. Ҷамосасароӣ дар Эрон. - Теърон, 1324. – С.137. – Сафа, фзабихулла. Национальный эпос в Иране. Тегеран, 1324 (1945). – с.137
30. Сафо, Забеулло. Ҷамосасароӣ дар Эрон. - Теърон, 1324. – С.137. – Сафа, фзабихулла. Национальный эпос в Иране. Тегеран, 1324 (1945). – с.238.
31. Сафо, Забеулло. Ҷамосасароӣ дар Эрон. - Теърон, 1324. – С.137. – Сафа, фзабихулла. Национальный эпос в Иране. Тегеран, 1324 (1945). – с.34.
32. Сафо, Забеулло. Ҷамосасароӣ дар Эрон. - Теърон, 1324. – С.137. – Сафа, фзабихулла. Национальный эпос в Иране. Тегеран, 1324 (1945). – С.52.
33. Филип Хетте. История арабов.т.1. Тебриз, 1344 (1965).– С. 384.
34. Хотами, Сайид Мухаммад. Религия и мысль в западне авторитаризма. Тегеран, 1378 (1999). -С.327.

ШУУБИТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И ПОЭТЫ

В данной работе автор на примере обильного и убедительного цитирования освещает взгляды шуубитов, проявивших себя во время правления династии Омейядов и Аббасидов. Взгляды этого направления, которые состояли преимущественно из числа иранцев, резко направлены против культуры арабов, которые в то время представляли свою культуру самой совершенной в отличие от культуры тех народов, которые насильственно были вовлечены в исламский мир. Арабские завоеватели, не имея представления об общечеловеческих знаниях и философии, были убеждены в том, что в виду того, что ислам силой экспансии был внедрен в широком географическом пространстве, стало быть, арабы самая лучшая раса, а Аравия-избранная земля. Именно это агрессивная убежденность породила ответную еще более жесткую националистическую оппозицию. Разоблачения невежества и дикости арабских кочевников осуществлялась по всем тем источникам, которыми кичились арабы, включая структуру государственного правления, текста Корана и теории аруза.

Ключевые слова: *Ибн Мукаффа', Абу Нувас, Исмаил ибн Ясар, Зороастр, Абуубайд Муаммар ибн Мусанна, Багдад.*

THE LITERATURE AND POETS OF SHUUBIYA

In this research work the author at the premiere of abundant and convincing quotation of illuminated views of the shuubiya that had a significant place during the reign of the Omeya and Abbasid's dynasties. The view of this trend, which consisted mainly of Iranian people, who sharply directed against the Arabian culture, at that

time represented their culture as the most perfect and higher than any other people, which forcibly involved in the Islamic world. The Arab conquerors, did not have any ideas about universal human knowledge and philosophy, and convinced that since Islam was introduced through a wide geographical area by force of expansion, it means that Arabians are the best race, and Arabia is a chosen land. It was an aggressive conviction that raised to an even tougher nationalist opposition. Exposing the ignorance and savagery of the Arab nomads was carried out according to all the sources that the Arabs boasted, including the structure of government, the text of the Quran and the theory of aruz.

Keywords: Ibn Mukaffa', Abu Nuwas, Ismail Ibn Yasar, Zoroaster, Abuibaid Muammar ibn Musanna, Baghdad.

Сведение об авторе:

Беков К.,-докторантИнститута философии, политологии и права АН Республики Таджикистан

About the autor:

Bekov K. - the doctoral of Institute of philosophy, political science and law AS of the Republic of Tajikistan

ШАРҚ ДАР ОСОРИ А.С.ПУШКИН

Гулямдҷонон З.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Русия кишваре паҳновар ва дорой мавқеияти ҷуғрофӣ аврупоӣ ва осӣёӣ аст. Бисёре аз мунтақидони Русия бар ин назаранд, ки ҳамин паҳноварӣ ва густурдагии марзҳои он мӯҷиб шудааст, то мардуми Русия фарҳанги кишварҳои дигарро пазира бошанд. Русия ҳамсои бисёре аз кишварҳои аврупоӣ ва осӣёӣ аст ва ин низ мӯҷиби танаввуи фарҳангӣ дар он шудааст. Ба ҳамин далел, наҷодпарастӣ ва адами таҳаммули дигарон камтар дар Русия мушоҳида мешавад.

Алоқа ва тамоюли фаровон ба ошноӣ ва дарки фарҳанг ва эътиқодоти дигар миладро метавон дар адабиёти даврони мухталифи Русия ба вузӯҳ мушоҳида кард. Шарқшиноси бузурги муосири Русия Д.Белкин «кори нависандагон, хунармандон ва андешамандони Русияро ба кори саҳт ва ҷолиби занбӯри асал ташбеҳ кард, ки ба дурдастҳо ба сӯи гулҳои зебо ва афсонаӣ парвоз мекунад, вале дар ниҳоят, ба канду бармегарданд ва шахди боарзиши гулҳои дурдастро ба шонаҳои кандуи худашон мерасонанд».

Баранова М.Н. навишта буд: «Нависандагони Русия ҳам ба вижагии мусбат ва боарзиши одоби дигар милали тавачҷуҳдоранд ва арзишҳо дар осорашон инъикос пайдо кардаанд». [1. с. 88].

Дар осори асили адабии Русия радди по ва ҳатто таъсири фарҳанг ва адабиёти милали мухталифи Ғарб ва Шарқ дида мешавад; ба таъбири Д. Белкин «асали тилои Русия ҳам аз Ғарб ва ҳам аз Шарқ ҷамъоварӣ шудааст» [2. с. 88].

Нависандагон ва шоирони Русия дар тӯли садаҳои гузашта таъсири фаровоне аз зиндагӣ, одоб ва фарҳанги ҳамсоиҳои мусулмони худ гирифтаанд. Албатта, шоёни зикр аст, ҳеҷ вақт дунёи ислом ва зиндагии мусулмонон барои русҳо маҷхул набуд. Дар Русия беш аз дусад қавм зиндагӣ мекунад, бисёре аз ин ақвом монанди тоторҳо ва бошқирҳо мусулмон ҳастанд.

Воробев И.Н. навишта буд: «Аз гузаштаи бисёр дур нависандагон ва хунармандони Русия аз тариқи ин ақвом бо дунёи ислом ва зиндагии мусулмонон ошно буданд. Ба ин тартиб метавон гуфт, ки дини ислом, фарҳанг ва одоб ва русуми мусулмон дар канори масеҳият бахше аз фарҳанги Русияро ташкил медиҳад» [3. с. 88].

Дар зимни осори нависандагон ва шоирони рус илова бар симои мусулмонони ақвоми мухталифи Русия симои мусулмонони дигар кишварҳои ҷаҳон, ба вижа, кишварҳои мусулмони осӣёӣ ва африқоӣ низ дида мешавад. Яке аз исломшиносҳои авоили садаи гузашта ин пурсишро матраҳ карда буд, ки «магар мо славянҳо метавонем исломро бегона бидонем, замоне, ки сарнавишт моро ин қадр наздик ба ҳам пайванд задааст. Чаро ки мусулмонон на танҳо дар марзҳои импротурии Русия буданд, балки дар канори онҳо ва дар хонаи онҳо мезистанд.

Баъзе аз мунтақидони рус бар ин назаранд, ки русҳо дар ибтидо наздик буд исломро ба унвони дини расмии худашон бипазиранд. Василий Бартолд муаррих ва шарқшиноси бузурги Русия дар ин бора менависад: «Агар Святослав, охири шоҳзодаи бутпарастии Русия, андаке бештар дар мутасаррифоти ҳошияи Хазар тааллул мекард, русҳо таслими қудрат ва ҷаззобияти фарҳанги ислом мешуданд». Дар авохири садаи даҳуми мелодӣ пас аз пайдоиши давлати воҳид дар Русия Владимир фарзанди Святослав тасмим гирифт, барои ваҳдат ва таҳкими давлати Русия дини воҳидеро бипазирад.

Дар қадимтарин асари адабии Русия «Достони солҳои гузашта», ки дар садаи дувоздаҳуми мелодӣ таълиф шуда, дар бораи ин интиҳоб низ сухан ба миён омадааст. Шавоҳиди гувоҳи ин

матлаб аст, ки Владимир наздик буд дар ибтидо исломро ба унвони дини расмӣ бипазирад, вале ба далели издивоч бо духтари импиротури Бизонс масеҳиятро ба унвони дини расмӣ давлати Русия мепазирад. Дмитрий Лихачёв маъруфтарин мунтакиди адабиёти Русияи бостон низ дар китоби «Мероси бузург» бар ин нукта таъкид карда буд: «Игнатий Крачковский шарқшиноси маъруфи Русия ва мутарчими Куръони карим ба забон русӣ бар ин бовар аст, ки «он манобее, ки дар он даврон дар Русия густариш пайдо карданд, тасаввури галат ва гоҳе ҳатто хасмонае аз ислом ироа меоданд» [4. с. 88]. Масъалаи охир низ ба навбаи худ дар интихоби русҳо таъсир дошт.

Агарчи Русия солҳои зиёде бо баъзе аз кишварҳои исломӣ монанди Эрон, Туркияи Усмонӣ ва ҳамчунин бо мусулмонони Қафқоз чангид, вале ҳам дар даврони чанг ва ҳам дар даврони сулҳ майл ва иштиёқе ба шинохти ҳамсоя ва ошноӣ бо эътиқодоти онҳо дар русҳо вучуд дошт.

Дар садаи понздаҳуми мелодӣ бозаргони фаёли рус Афанасий Никитин сафари чолиб ва шучӯбонае ба Машриқзамин дошт, ки достони он дар китоби маъруф ва қадимии ӯ бо унвон «Гузар аз се дарё» омадааст. Ин асар тавсифи сафари солҳои 1466 то 1475 Никитин аст, ки аз роҳи дарёи Хазар ба Ҳинд сафар кард ва бозгашти ӯ аз тариқ Укёнуси Ором ва Дарёи Сиёх анҷом шуд. Ба ҳамин далел исми асараш «Гузар аз се дарё» аст.

Ҳадафи аслии сафари Никитин тичорат буд, вале ин дoston аз лиҳози шаклӣ бештар шабеҳи як сафари зиёратӣ аст. Ӯ дар тӯли ин сафар монанди мусулмонон ибодат мекард, ҳатто бисёре аз одоб ва ибодоти масеҳиёро ба дасти фаромӯшӣ сипурд. Ӯ дар китоби худ бештар аз одоб, рафтор ва эътиқодоти Машриқзамин таъриф мекунад. Ин асар шабоҳати зиёде ба ёддоштҳо ва хотироти як тоҷир ва ҷаҳонгард дорад. Албатта, дар баъзе аз қисматҳои достони Никитин одоби мусулмонони Ҳинд бо масеҳият таркиб шудааст. Ин асарро метавон аввалин асари адабии Русия донист, ки дар он аз Шарқи исломӣ сухан ба миён омадааст.

Таъсири маънавии ислом бар ашъори рус бисёр беш аз он аст, ки дар бораи он сухан гуфтаанд. Барои аввалин бор дар садаи ҳаҷдаҳум Куръон ба забони русӣ тарҷума шуд. Габриэл Державин аввалин шоир рус буд, ки бо эҳтиром аз ислом сухан гуфт ва ба ин ки даврони кӯдакии худро дар шаҳри Қазон, дар миён мусулмонон, гузаронда буд, ифтихор мекард. Ба ин тартиб, аз ҳамон даврони кӯдакӣ дар зехни Державин, яке аз бузургтарин шоирони Русия, зиндагии масеҳияти русӣ ва мусулмонии тоторӣ омехта шуда буд.

Дар авоили садаи нуздаҳ, пас аз изофа шудани кишварҳои Қафқоз ба Русия, русҳо бештар ва ҳамчунин аз наздик бо Шарқ ошноӣ пайдо карданд ва ғарқ дар зебоиҳои табиати эҷобангези Машриқзамин шуданд. Дар ин давра буд, ки чанд мақола дар маҷаллаи «Бюлетени Аврупо» дар бораи сомондихӣ ва чамбандии фаёлиятҳои хавзаи шарқшиносӣ ва зарурати эҷоди «Академияи Осие» дар Русия ба чоп расид. Дар ин даврон теъдоди тарҷумаҳои осори шарқӣ дар Русия бисёр афзоиш ёфт.

Грибоедов, вазири мухтори Русия дар Техрон, ки ошиқи Шарқ буд, бо ашъори Машриқзамин ба таври комил ошно буд. Ягичёв Н.И. мегӯяд, ки «Ӯ забони форсиро хеле хуб медонист, ҳама шоирони форсиро хонда буд ва ҳудаш ҳам метавонист ба забони форсӣ шеър бигӯяд. Генерал Ермолев навишта, ки Грибоедов на танҳо забон форсӣ, балки забони арабиро ҳам медонист» [6. с. 88].

Ислом, фарҳанг ва адабиёти форсӣ чойгоҳи муҳимме дар зиндагии фарҳангӣ ва адабии Русия пайдо кард. Аҳамият ва нақши онҳо чунон зиёд буд, ки ҳатто дар осори адабӣ ва низ мукотиботи нависандагони мо инъикос пайдо кард. Барои намуна Фет–шоири бузурги Русия ва мутарчими ашъори Ҳофиз ба забони русӣ дар мукотибот ва мубоҳисоти худ бо Лев Толстой ағлаб бо ашъори Ҳофиз посух мегуфт. Ин ҳатто дар романи «Анна Каренина»–и Толстой ҳам инъикос ёфтааст; Облонский, қаҳрамони романи «Анна Каренина» дар дифоъ аз худ ва барои сарзаниши Левин, – қаҳрамони мазҳабии роман ин мисраъ аз Ҳофизро такрор мекунад:

Не буд, о моралист, так строг!..

Бирав, эй зоҳиду бар дурдакион хӯрда магир

Замоне, ки калисои ортодокси Русия Толстойро такфир кард, Соловёв, – дӯст, кашиш ва нависандаи мазҳабӣ тайи номае аз вай хоста буд, ба калисо баргардад. Толстой бо истифода аз достони «Мӯсо ва шубон»–Мавлавӣ ба ӯ посухи манфӣ дод. Хондани номаи Толстой барои ҳар эронӣ гурур эҷод мекунад ва нишон аз чойгоҳи волои адабиёти форсӣ дар байни мардум ва андешамандони русӣ дорад.

Фарҳанг ва эътиқодоти шарқӣ ва низ нависандагон ва осори барҷастаи шарқӣ ҳамеша мавриди тавачҷуҳи нависандагон ва шоирони бузурги Русия мисли Державин, Пушкин, Достоевский, Толстой, Болмонт, Бунин, ... буда ва чойгоҳи муҳимме назди онон доштааст. Барои мисол, Толстой дар «Ҳочӣ Мурод», дар бораи одоби исломӣ бисёр дақиқ сухан мегӯяд:

«Табиати эҷобангези Шарқ мӯҷиби пайдоиши осори хунармандонаи нависандагон ва шоироне чун Пушкин, Лермонтов, Толстой ва... шудааст, ки давроне аз зиндагии худро ба

далоили мухталиф дар он чо сипарӣ кардаанд. Лев Толстой дар романи «Ҳочӣ Мурод» равиши зиндагӣ ва хусусиёти шарқиро бисёр устодона васф мекунад. Ӯ ончунон хунармандона нуқоти рез ва аҳқому қавонини исломиро васф мекунад, ки барои як муҳаққиқи мусулмон низ таҳсинбарангез аст» [7. с. 88].

То кунун наздик ба саду чихил шоири рус дар бораи ислом, Қуръон, паёмбар ва Шарқ, аз ҷумла Эрон, шеър сурудаанд. Аз миёни онҳо Александр Пушкин, Константин Болмонт (1897-1962), Иван Бунин (1870-1953) бештарин ашъорро дар бораи ислом ва Қуръон гуфтаанд. Муаррихи бузурги муосири Русия Д. Бекин дар мавриди Пушкин менависад:

«Алоқа ба Шарқ дар ҳама даврони зиндагии Пушкин мушоҳида мешавад... Аз ҳамон даврони кӯдакӣ, замоне ки аз модарбузург ва дояи худ дар мавриди саргузашти тақрибан эҷобангези падарчади африқоии худ Иброҳим Ганибал шунда буд» [3. с. 88].

Табиати Шарқ сафаҳоте аз осори Пушкинро музайян кардааст. Асрори табиати Қафқоз аз нигоҳи шоиронаи Пушкин пӯшида намонд. Ӯ дар шеъри «Қафқоз» аз баландои кӯҳҳои Қафқоз, ки ошёнани уқоби озод аст, сухан меронад, чое, ки мардумонаш низ ҳамчун уқоб озоданд»

КАВҚАЗ

*Кавказ подо мною. Один в вышине,
Стою над снегами у края стремнины;
Орёл, с отдалённой поднявшись вершины,
Парит неподвижно со мной наравне.
Отселе я вижу потоков рожденье
И первое грозных обвалов движенье.
Здесь тучи смиренно идут подо мной;
Сквозь них, низвергаясь, шумят водопады;
Под ними утёсов нагие громады;
Там ниже мох тощий, кустарник сухой;
А там уже роицы, зелёные сени,
Где птицы шебечут, где скачут олени.
А там уж и люди гнездятся в горах,
И ползают овцы по значным стремнинам,
И пастырь нисходит к весёлым долинам,
Где мчится Арагва в тенистых берегах,
И нищий наездник таится в ущелье,
Где Терек играет в свирепом веселье;
Играет и воет, как зверь молодой,
Завидевший тишу из клетки железной;
И бьётся о берег в вражде бесполезной
И лижет утёсы голодной волной...
Вотще! нет ни тиши ему, ни отрады:
Теснят его грозно немые громады.*

ҚАФҚОЗ

*Қафқоз дар зери поҳоям,
Танҳо бар рӯи барфҳо дар қуллаи кӯҳ
истодаам
Дар партгоҳи резииши пурхурӯиши руд
Ҳамсатҳи ман, бе ҷунбиши болҳояи,*

Парвоз мекунад.

*Аз ин чо мебинам сарчаишани селҳо
Ва аввалин ҳаракати резииҳои маҳибро.
Ин чо абрҳо дар зери поҳоям ором дар
ҳаракатанд
Аз миёни онҳо обишорҳои дар ҳоли резии
Ҳаёҳу ба по кардаанд;
Зери онҳо сахраҳои ҳаюлоши урён
Он чо каме поинтар хазаҳои заиф
Буттазори хушк
Ва он чо, ки беишзорест бо пӯишиши сабз
Чое ки парандаҳо нарма сар додаанд
Гавазнҳо дар часту хезанд.
Ва он чо, ки одамҳо дар кӯҳҳо ошён сохтаанд
Гусфандон аз партгоҳи ҳосилхези резииши
пурхурӯиши рӯд меҳазанд
Ва ҷӯпон ба сӯи дараҳои шод поин меравад
Чое ки Арагва дар савоҳили пурсоя ба суръат
метозад
Ва маркабнишини фақир дар танга аз чашимҳо
тинҳон мешавад,
Чое ки Терек дар тараби ҷунуномез ҷараён
дорад.
Мерақсад ва зуза мекашиад,
Ба сони ҳайвони дарандаи ҷавоне, ки
Аз қафаси оҳанини хеш тӯъмаеро дар дурдаст
дида бошиад
Худро ба соҳил меқӯбад бо душмани беҳосил...
Ва бо амвоҷи гурусна сахраҳоро лес мезанад,
Абас аст! на таоме барои ӯст ва на шодӣ:
Ҳаюлоҳои ҳамӯи хашимгинона ӯро дарҳам
мефишоранд. [6. с. 88].*

Пушкин алоқа зиёде ба тавсиф ва инъикоси фарҳанг ва саликаи шарқӣ дошт. Аз осори барҷастаи вай дар ин замина метавон ба ашъор ва манзумаҳои «Савмае бар фарози Қазбек», «Бар тепшаҳои Гурчистон», «Дирӯзи Лайло...», «Дар насими дилнавози фаввораҳои», «Қафқоз», «Асири Қафқоз», «Фаввораи Боғчасарой», «Эҳдо ба фаввораи кохи Боғчасарой», «Дилибош» (Дилибош), манзумаи нотамоми «Тозият» (Тазит) (достони фалсафие дар бораи одоби кӯҳнишинон) (1830-1829), «Сафар ба Арзрум...», «Руслан ва Людмила» ишора кард.

Пушкин дар шеъри «Дирӯзи Лайло...» барои қаҳрамони асар, исми шарқӣ интиҳоб кардааст ва ба далели ошноӣ бо суннати шарқӣ ва ба кумаки калимот – мушк ва кофур, манзалати ин ду моддаро дар зиндагӣ ва марғи инсонии шарқӣ тавсиф мекунад:

*От меня вечер Лейла
Равнодушно уходила.
Я сказал: «Постой, куда?»*

*А она мне возрадила:
«Голова твоя седа».
Я насмешише нескромной
Отвечал: «Всему пора!»*

*То, что было мускус тёмный,
Стало нынче камфора».
Но Лейла неудачным
Посмеялся печам
И сказала «Знаешь сам;
Сладок мускус новобрачным,
Камфора годна гробам».*

*Дирӯз Лайло бетафовут
Аз ман дур шуд.
Ман гуфтам: «Биист, кучо?»*

*Вале ӯ бо эътироз гуфт:
«Пир шудай».
Ман ба он духтари ҷасури реиҳндзан посух
додам:
«Ҳар чизро замоне аст!»
Он чи ки рӯзе мушки мушкин буд
Ба кофур табдил шуда».
Аммо Лайло ба ҳарфҳои насанҷидае
Пӯзханд зад ва гуфт: «Худат беҳтар медонӣ:
Мушк барои наварӯсу домоди ширин
Аммо кофур сазовори мурдагон ва тобут».*

Аз дигар сурудаҳои боарзиши Пушкин достони манзуми «Асири Қафқоз» аст. Шоир дар ин дoston даврони асорати қаҳрамони русиро тавсиф мекунад, ки алорағми асир будан дар банди черкесҳо, ба одобу русум ва шеваи зиндагии онҳо алоқаманд мешавад.

АДАБИЁТ

1. Баранова М.Н. Особенности Востока в русской литературе.- М.:Наука, 2001.- 276 с.
2. Белкина Д.А. Характер творчества русского поэта.- М.: Наука, 1989.- 154 с.
3. Бекин Д.И. Поэзия Востока.- М.: Наука, 2011.- 154 с.
4. Воробьев И.Н. Самостоятельное изучение творчества русского поэта.-М.: Наука, 2011.- 165 с.
5. Лихачёв Д. П. Поэтика русского поэта.- М.: Наука, 1965.- 321 с.
6. Ягичёв Н.У. Поэзия Востока в русскую литературу.- М.: Наука, 2010.- 231 с.
7. Яхёпур Н. Назми Шарк.- Техрон, 2003.- 243 с.

ВОСТОК В ТВОРЧЕСТВЕ А.С.ПУШКИНА

В этой статье автор исследует Восток в творчестве А.С.Пушкина. Автор статьи пишет о творчестве русского поэта и отмечает роль Востока в творчестве этого выдающего поэта русской литературы.

Культура и восточная литература, а также поэты и писатели Востока воодушевляли поэтов и писателей великой России, наподобие Державина, Пушкина, Лермонтова, Достоевского, Чехова, Л.Н.Толстого, А.М.Горького, С.Есенина, И.Бунина. Болмонта и других.

Нравственное влияние Ислама в творчестве русских поэтов и писателей русской литературы встречаются в их творчестве. Впервые в начале девятнадцатого века «Каоран» был переведен на русский язык. Известный русский поэт Гибриэл Державин впервые говорил о значении ислама, где он провел свои детства в Казане среди мусульман и эти он гордился. Этими правилами с детства в памяти Державина одного из известных великих поэтов России сохранились жизнь русских хрестьян и татарских мусульман.

Ислам, культура и персидская литература появились в культурной и литературной жизни России.

Значение и роль Востока огромное, что в литературной жизни поэтов и писателей нового направления появились новые произведения. Примером может стать творчество великого русского поэта России А.Фета, который был переводчиком поэзии Хафиза на русский язык, который говорил с Л.Толстым о поэзии великих поэтов восточной литературы в своих произведениях.

Несмотря на что несколько лет Россия воевала с исламскими государствами, например с Ираном, Османской Турцией, а также мусульманским Кавказом. В эти время и в других моментах они имели литературные связи с этими странами Востока.

Ключевые слова: Восток, русские писатели, поэт, культура, ислам, поэма, Иран, поэзия, проза.

THE EAST IN A.S. PUSHKIN'S CREATIVITY

In this article, the author explores the East in the works of A.S.Pushkin. The author writes about the work of the Russian poet and notes the role of the East in the work of this outstanding poet of Russian literature.

Culture and Eastern literature, as well as poets and writers of the East inspired poets and writers of great Russia, like Derzhavin, Pushkin, Lermontov, Dostoevsky, Chekhov, L.N. Tolstoy, AMGorky, S.Esenin, I.Bunin. Bolmont and others.

The moral influence of Islam in the works of Russian poets and writers of Russian literature is found in their work. For the first time at the beginning of the ninth century, "Kaoran" was translated into Russian. The famous Russian poet Gibriel Derzhavin spoke for the first time about the significance of Islam, where he spent his childhood in Kazan among the Muslims and he was proud. These rules from childhood in the memory of Derzhavin, one of the famous great poets of Russia, preserved the life of Russian chrestyans and Tatar Muslims. Islam, culture and Persian literature appeared in the cultural and literary life of Russia.

The significance and role of the East is enormous, that new works have appeared in the literary life of poets and writers of a new direction. An example would be the work of the great Russian poet of Russia A. Fet, who was a translator of Hafiz's poetry into Russian, who spoke with L. Tolstoy about the poetry of great poets of Oriental literature in his works. Despite the fact that for several years Russia fought against Islamic states, for example, with Iran, Ottoman Turkey, and also Muslim Kavkoz. At this time and in other moments they had literary connections with these countries of the East.

Keywords: East, Russian writers, poet, culture, Islam, poem, Iran, poetry, prose

Сведение об авторе:

Гулямдҷонов Зариф Мирдҷонович - ассисент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Тел: (+992) 915143018

About the author:

Gulyamdzhonov Zarif Mirdzhonovich - Assistent of the All-University Department of Russian Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel. (+992) 915143018

ЗУЛМУ ИСТИБДОД ДАР ЭҶОДИЁТИ А.С.ПУШКИН

Абзалова П.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз ошноёни Пушкин дар хотироти худ таъриф мекунад, ки як бор, мавқеи ки Пушкин дар хонаи бародарон Тургеневҳо буд, ба канори панҷараи утоқ рафт. Аз панҷара қалъаи Михайловский - кохи Павели аввал, ки дар қудитои дарбории соли 1801 кушта шуда буд, дида мешуд. Николай Тургенев ба Пушкин пешниҳод кард, ки ин ҳодисаро дар шеър тавсиф кунад. Пушкин шеър баланд, қасида, бо унвони «Озодӣ»-ро суруд, ки дар он зулму истибдоди тизорхоро сарзаниш ва маҳкум мекунад. Нуқтаи шуруи тафаккури ӯ дар мавриди моҳияти истибдоди сиёсӣ, манзараи шаби Петербург ва шабаҳи кохи матруд ва ҳоли аст. Ӯ низ монанди аъзои «Иттиҳодияи хайрхоҳон» ҳам истибдоди сизорҳо ва ҳам аъмоли зӯр аз тарафи мардуме, ки қиём карданд, нафӣ мекард.

Алексеев П.Н. навиштааст: «Аз назари ӯ ҳам истибдоди Павели аввал ва ҳам инқилоби Фаронса қобили қабул набуд. Ба эътиқоди вай эъдоми Людовиқи шонздаҳум барои Франсавиҳо озодӣ дар пай надошт, балки ба пайдоиши диктатории низоми Наполеон мунҷар шуд. Ӯ раҳой аз ин равишро дар қонуни асосӣ ва қавонини саҳт меид» [1. с. 97].

Натиҷагирҳои сиёсии ин қасида ба идеяҳои Николай Тургенев наздик аст. Инсон мутафаккир дар ин шеър барда нест, балки шаҳрванд аст. Бо шунидани шеъри «Озодӣ» инсон дучори ҳаяҷон мешавад. Рӯҳ, виҷдон ва афкораш мунқалиб мешаванд. Манозир ва ақоид дар зехнаш дар канори ҳам қарор мегиранд ва ӯ ба фикр фуру меравад.

ВОЛЬНОСТЬ

Ода

Беги скройся от очей,

Цитеры слабая царыца!

Где ты, где ты, гроза царей

Свобода гордая певича?

Приди, сорви с меня венок,

Разбей изнежённую лиру...

Хочу воспеть Свободу миру,

На тронах поразить порок.

Открой мне благородный след

Того возвышенного Галла,

Кому сама средь славных бед

Ты гимны смелые внушала.

Питомцы ветреной Судьбы,

Тирани мира! трепещите!

А вы мужайтесь и внемлите,

Встанте, падишие рабы!

Увы! Куда ни брошу взор –

Везде бичи, везде железы,

Законов гибельный позор,

Неволи немощные слёзы;

Везде неправедная Власть

В сгущённой мгле предрассуждений

Воссела – Рабства грозный Гений

И Славы роковая страсть.

Лиц там над царскою главой

Народов не легло страданье,

Где крепко с Вольностью святой

Законов мощных сочетанье;

Где всем протёрт их твёрдый щит,

Где сжатый верными руками

Граждан над равными главами

Их меч без выбора скользит.

И преступленье свысока

Сражает праведным размахом;

Де неподкупна их рука

На алчной скупостью, ни страхом.

Владыки! вам венец и трон
 Даёт Закон—а не природа;
 Стоите выше вы народа,
 Но выше вас Закон.
 И горе, горе племенам,
 Где дремлет он неосторожно,
 Где иль народу, иль царям
 Законом властвовать возможно!
 Тебя в свидетели зову,
 О мученик ошибок славных,
 За предков в шуме бурь недавних
 Сложивший царскую главу.
 Восходит к смерти Людовик
 В виду безмолного потомства,
 Главой развенчанной приник
 К кровавой плахе Вероломства.
 Молчит Закон—народ молчит,
 Паёт преступная секира...
 И сё—злодейская порфира
 На галлах скованных лежит.
 Самовластительный Злодей!
 Тебя, твой трон я ненавижу,
 Твою погибель, смерть детей
 С жестокой радостью вижу.
 Читают на твоём челе
 Печать проклятия народы,
 Ты ужас мира, стыд природы,
 Упрёк ты Богу на земле.
 Когда на мрачную Неву
 Звезда полуночи сверкает
 И беззаботную главу
 Спокойный сон отягощает,
 Смотрит задумчивый певец
 На грозно спящий средь тумана
 Пустинный памятник тирана,
 Забвенью брошенный дворец.
 И слышит Клии страшный глас
 За сими страшными стенами,
 Калигулы последний час
 Он видит живо пред очами,
 Он видит—в лентах и звёздах,
 Вином излобой упоённый,
 Идут убийцы потаённые,
 На лицах дерзость, в сердце страх.
 Молчит неверный часовой,
 Опушен молча мост подъёмный,
 Врата открыты в тьме ночной
 Рукой предательства наёмной...
 О стыд! О ужас наших дней!
 Как звери, вторглись янычары!..
 Падут бесславные удары...
 Погиб увенчанный злодей.
 И днесь учитесь, о цари:
 Ни наказанья, ни награды,
 Ни кров темницы, ни алтари
 Не верные для вас ограды.
 Склонитесь первые главой
 Под сень надёжную Закона,
 И станут вечной стражей трона
 Народов вольность и покой. [5. с. 43].

Тарчумаи шеър ба забони тоҷики ОЗОДИ

Бигрез, аз чаимҳо тинҳон шав
 Маликаи наҳифи Систер!
 Кучоӣ ту, кучоӣ ту, тӯфони тазорҳо,
 Шоираи мағрури Озодӣ?
 Биёву ҷудо кун аз ман ин тоҷгулро
 Ва дарҳам ишкан ин қареҳаи шоиронаи
 нозпарвардаро...
 То бисароям барои ҷаҳон сурудӣ Озодиро
 Ва барандозам фасоди сарирҳои подшоҳиро!
 Бикино бар ман роҳи наҷоти
 Он Галли баландпарвозро
 Ту талқин кардӣ сурудҳои шӯҷоонаро
 Ба он ки худ дар миёни дараҳои ифтиторомез
 истода буд.
 Дастпарвардагони тақдири сабуксар!
 Эй золимонӣ ҷаҳон! Биҳаросед!
 В-эй шумо бардагони фурумоя, дил қавӣ доред
 Гуӣ фаро диҳед ба по хезед!
 Дарего! Ба ҳар кучо ки назар мекунам—
 Тоziёнаву товил аст дар ҳама ҷо
 Ва расоии марғбори Қонун
 Ва ашқҳои нотавони бардагӣ,
 Ҳама ҷо султаи беадолатӣ,
 Дар зулмоти анбӯҳи авҳом,
 Нобигаи махуфи асорат,
 Ва валағи шуми шӯҳрат чулус кард.
 Танҳо дар он ҷо, бар фарози мақоми тазорӣ
 Ранҷи миллатҳо нест,
 Ҷое ки бо озодии муқаддас
 Қонунҳои қудратманд ба шиддат талфиқ
 шудаанд
 Он ҷо ки сипари маҳкам аз онҳо дифоғ
 мекунад,
 Он ҷо ки дастҳои мутмаин шамиерҳояшонро
 маҳкам гирифтаанд
 Ва бе интиҳоб бар фарози сарҳои (ҳамсонӣ)
 шаҳравандон
 Дар ҳаракатанд.
 Ва ҷинойт мутақаббирона
 Дар набард аст бо порсой
 Он ҷо ки дастҳояшон
 На аз рӯи хастӣ ҳарисона ва на зи тарс
 Ришва намедиҳанд.
 Эй ҳокимон! Қонун ба шумо тоҷу тахтро
 пешкаши мекунад
 Аммо табиат на!
 Фаротар аз мардум истодаед,
 Қонуни абадӣ аммо фаротар аз шумост.
 Вой, вой бар қабоиле, ки
 Он ҳангом бе эҳтиёт дар халсаанд
 Он ҳангом, ки бо қонун метавон
 Бар миллат ё сезорҳо ҳукумат ронд!
 Туро ба шаҳодат мехонам
 Эӣ ранҷқашида иштибоҳоти ифтиторомез,
 Дар ҳойҳуи тӯфонҳои ахири аҷдод,
 Ки мақоми сезорӣ кушта шуд.
 Руи подшоҳ ба сӯи марғ боз мегардад
 Дар ҳайати насле соқит
 Бо саре безътибор ҳам мешуд

Ба самти гелотини паймонишкани,
 Қонун дар сукут – миллат дар сукут
 Табари ҷиноят фуруд меояд...
 Ва кунун қабои аргувони импиротури золим
 Бар голҳои ба занҷиркаида қарор дорад.
 Эй золими мустақбир!
 Барнаметобам тuroву салтанататро
 Нобудии тuroву марги фарзандонатро,
 Пеиғӯи мекунам бо ваҷди бисёр.
 Бар пеишониат хоҳанд хонд
 Муҳри нафрини миллатро,
 Ту мояи ваҳишати ҷаҳон, шарми табиат
 Ва сарзаниши Худо бар рӯи заминӣ
 Он гоҳ ки бар Нивои тира
 Ситораи нимашаб мекурахиад
 Ва хоби осудаи мақоми фориғболро меошӯбад
 Ва шоири мутафаккир
 Аз миёни меҳ, ҳаросон
 Муҷассамаи хилвати золиро
 Дар кохи раҳошуда дар нисён ба назора
 нишастааст.
 Кшиё ҳам садои ваҳишатноке мешунавад
 Аз паси он деворҳои махуф,
 Вонасин лаҳза Калигула

Ҷ зинда дар муқобили чашиҷо мебинад
 Ҷ мебинад – дар қаҳқаишонҷою ситорагон
 Қотилон махфиёна мераванд
 Сармаст аз шарму гуноҳ
 Сураҷо саришор аз ҷасорату қалбҷо лабреси
 тарс.
 Қаровулони аҳдишкани сукут пеши кардаанд
 Пули мутаҳаррик ором поин кайида шудааст
 Дар торикии нимашаб дарвоза
 Бо дастии муздури хиёнат кушуда мешавад...
 Ваҳ чӣ шармовар аст айёми мо
 Пиёданизом ҳуҷум карданд чун дарандагон!..
 Заработ беифтиҳор фуруд меоянд...
 Золими кохнишин ба ҳалокат расид.
 Эй сезорҷо! Кунун ибрат гиред:
 На муқофоте, на подоше,
 На сарпаноҳи сиёҳҷоле, на меҳробе
 Ҳеч ҳисне мутмаин нест барои шумо.
 Ва нахустин бор сари таъзим фуруд меоваред
 Таҳти ҳимояти Қонуни пойдор,
 Ва поддори абади сарири подшоҳӣ
 Озодӣ ва оромии миллатҷо мегарданд. [б. с. 104].

Ашғори кӯтоҳи сиёсӣ низ ҷойгоҳи муҳиммеро дар осор Пушкин ба худ ихтисос додааст. Ҷ дар ин ашғор ҳокимони золиро сарзаниш мекард ва ин ашғор дар замони ҳаёти ӯ маъмулан иҷозаи ҷоп надоштан ва ба сурати дастнавис дар ҷомеа ва дар байни ҷавонон паҳн мешуданд.

Борисов И.К. навиштааст: «Ашғори сиёсии Пушкин хашми ҳокимони Русияро барангехт ва сезор тасмим гирифт ӯро ба Сибир таъйид кунад, вале бо даҳолати баъзе аз наздикон сезор аз тасмими аввалияи худ сарфи назар кард, хост, ки ӯро аз Петербург дур кунад ва ба ҷануби Русия бифиристад ва бад-ин тартиб, сарусадои изофа низ ба по нашуд» [2. с. 88].

Дар зоҳир Пушкинро чиҳати хидмат ба ҷануби Русия мунтақил карданд, вале амалан ин таъйид ба ҷануб буд. Дар ин даврон Пушкин наметавонист ба сурати мустақил кори худро раҳо кунад ва дар зимн, ҳаққи истеъфо ҳам надошт.

Солҳои бисти садаи нуздаҳ солҳои яъ барои шоир маҳсуб мешаванд. Ҷ аз хостаҷо ва орзуҳояш даст мекашад ва мунтазир аст: оё марг, билохира, ба суроғаш хоҳад омад?

*Я пережил свои желанья
 Я разлюбил свои мечты
 Остались мне одни страданья
 Плоды сердечной пустоты.
 Под бурями судьбы жестокой
 Увял цветущий мой венец
 Живу печальный, одинокий,
 И жду: придёт ли мой конец?
 Так, поздним хладом поражённый,
 Как бури слышен зимний свист,
 Один на ветке обнажённой
 Трепещет запоздалый лист. (1821) [5. с. 44].*

Тарҷумаи Хабиб Юсуфи

Ман пушти сар гузоштам тамоюлотамро
 Ва вониходам орзуҳоро
 Танҷо бароям ранҷу азоб монда
 Самараи қалби тижӣ
 Пажмурда тоҷули шукуфоям
 Ба зерии туфонҳои сангдиди сарнавишт
 Мезиям танҷою гамин
 Ва ба интизор нишастаям: оё маргам фаро хоҳад расид?
 Мабҳут аз сармои дерҳангом,

*Ки ба сони сафири зимистони бурон ба гӯи мерасад
Бар рӯи шохай урёне барги деррасе
Танҳо меларзад. [6. с. 65].*

Дар ҳамин даврон Пушкин аввалин манзумаи баланди худ «Руслан ва Людмила»-ро, ки дар литсей онро шуруъ карда буд, ба чоп расонд. Ӯ дар даврони табъид дар ҷануби Русия манзумаҳои «Асири Қафқоз», «Бародарони роҳзан» ва «Фаввораи Боғчасарой»-ро навишт. Ашъори инқилобии зиёде низ дар ин давра суруд, ки барои намуна метавон ба «Шамшер», «Наполеон» ва «Ба Давидов» ишора кард.

Дар соли 1822 гурӯҳи инқилобии «Иттиҳодияи хайрхоҳон»-и шаҳри Кишинёв сарқуб шуд. Шикасти соли 1822 барои Пушкин бисёр сангин буд ва дар воқеъ ӯ умед ба озодии мардуми Русия дар ояндаи наздикро аз даст дод. Аз ашъори соли 1822 метавон ба «Асир» ишора кард, ки дар он Пушкин зиндагии уқоби асиреро ба тасвир мекашад:

УЗНИК

*Сижу за решёткой в темнице сырой.
Вскормлённый в неволе орёл молодой,
Мой грустный товарищ, махая крылом,
Кровавую пищу клюет под окном.
Клюет, бросает, и смотрит в окно,
Как будто со мною задумал одно;
Зовёт меня взглядом и криком своим
И вымолвить хочет:»Давай улетим! «
Мы вольные птицы;пора, брать, пора!
Туда, где за тучей белеет гора,
Туда, где синюют морские края,
Туда, где гуляем лишь ветер...да я! (1822) [5. с. 65].*

АСИР

*Маҳбусам ба банде намӯр
Рафиқи ғаминам уқобе ҷавон, дастомӯзи бардаест,
Ки болзанон,
Таъоме хунолудро ба зери панҷара
Ба минқор мекашад.
Ба минқор гирифта ва парт мекунад,
Ва ба панҷара чаим медӯзад,
Гӯё ману ӯ дар як андешаем,
Маро мехонад бо нигоҳу фарёд,
Ки: «Биё парвоз кунем!
Мо парандагони озодем;
Замонаи расидааст, бародар, замонаи расида!
Ба он ҷо, дар паси тӯдаи абр, ба ҷақоди кӯҳе, ки сафедӣ мезанад,
Ба он ҷо, ки каронаҳои дарёҳо кабуданд,
Ба он ҷо, ки танҳо бод ва... ман дар саёҳатем!» [6. с. 103].*

Дар ин давра ӯ ашъори бисёр ғамгини дигаре низ сурудааст, ки дар онҳо мардумро, ки ба бардагӣ одат карда буданд ва бо истибдод созиш мекарданд, сарзаниш ва онҳоро ба дарёи ях ташбеҳ мекунад.

Василев П.Н. навиштааст: «Пушкин дар осори дигари ин давра ҳамчун шеъри «Иблис» ва романи «Евгений Онегин» ашрофи таҳсилкарда, пешрафта ва романтикро низ ба иллати ҷудой ва фосила гирифта аз мардум ва ба далели ин ки қобилияти наздик шудан ба мардумро надоранд, сарзаниш мекунад» [3. с. 88].

Муосирин мӯътақиданд, ки Пушкин дар ин шеър («Иблис») шахсияти О.Н. Раевский, писари бузурги генерал Раевскийро тавсиф мекунад. Ба ҳамин далел шоир ёддоште бо унвони «Дар бораи шеъри «Иблис» навишт ва дар бахше аз он гуфтааст: «Ба назар мерасад, онҳо дуруст намегӯянд. Хадди ақал дар шеъри «Иблис» ман хадафро чизи дигаре, яъне бештар ахлоқи мебинам.» Пушкин чи чехрае аз «Иблис»-ро дар назар дошт, то дар ин шеър бинамоёнад? Иллати ин рӯҳияи инкор чист? «Дар беҳтарин даврони зиндагӣ қалби инсон, ки ҳанӯз бо таҷрибиёт дилсард нашуда, зебоиҳо барояш қобили дарк ва дастрас аст. Қалбаш болатофат ва зудбовар аст. Андак-андак танокузоти доимии ҳастӣ дар вай шакл ва тардид эҷод мекунад. Ҳисси ранҷоварест, аммо мустамар нест. Ин ҳис пас аз он ки беҳтарин орзуҳо ва хаёлотӣ шоиронаи рӯҳи инсонро барои ҳамеша аз байн барад, фонӣ мешавад. Беҳуда нест, ки Гётеи бузург душмани доимии башариятро рӯҳи инкор

меномад. Вай навишта буд : «Оё Пушкин намехост дар «Иблис»-и худ ин рӯҳи инкор ва ё шакро таҷассум кунад ва дар тавсифи фишурда вижагиҳои бориз ва таъсири ғамангези онро бар ахлоқиёти замони мо қаламзани кунад?» [4. с. 88].

АДАБИЁТ

1. Алексеев П.Н. Творчество А.С.Пушкина.- М.: Наука, 2001.- 265 с.
2. Борисов И.К. Анализ поэзии русского поэта.- М.: Наука, 1987.- 243 с.
3. Василев П.Н. Особенности творчества А.С.Пушкина.- М.: Наука, 2004.- 276 с.
4. Гете В.И. Характеристика русской литературы.- М.: Прогресс, 1995.- 176 с.
5. Пушкин А.С. Полн.собр.соч. в 12 т..- М.:Художественная литература, 1985.
6. Юсуфи Х. Мачмуи мақолаҳо.- Душанбе, 1987.- 231 с.

УГНЕТЕНИЕ И ДЕСПОТИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ А.С.ПУШКИНА

В этой статье автор писал о жизни и творчества великого русского поэта Александра Сергеевича Пушкина. На основе обширного материала автор статьи анализировал творчество русского поэта.

В начале своего творчества великий русский поэт А.С.Пушкин писал свою поэму «Руслан и Людмила», которую он начал писать еще в Царскосельском лицее. Он в годы преследования на юге начинал писать свои романтические поэмы «Кавказский пленник», «Братья разбойники» и «Бахчисарай фонтан». Автор статьи отмечает, что в это время русский поэт начинает писать революционные стихи, которые являются «Меч», «Наполеон» и «Давыдову».

Политическая лирика занимает центральное место в творчестве русского поэта. В этой лирике он критикует буржуазное общество и это поэзия при жизни не опубликовался, а как рукописи распространились среди молодое поколение.

Основы эти политические лирики этого стихотворения встречаются в идеях Николая Тургенева. Умный ученый в этом стихотворении не показано, а как гражданин. Как услышим стихотворение «Свободное» чувствуешь радость. Воодушевленной совестью мы встречаем героя стихотворения. Природа и взгляд в мысли поэта соединяется.

В 1822 году революционная группа «Объединение людей» города Кишинева был разбит. Раскол в 1822 году для великого русского поэта А.С.Пушкина были очень тяжелыми и у него была надежды об освобождении России. В 1822 году Пушкин писал стихотворение «Узник», в котором он показал жизнь орла.

Ключевые слова: русский поэт, А.С.Пушкин, творчество, поэзия, лирика, стихотворение, группа, роман

OPPRESSION AND DESPOTISM IN THE WORKS OF A.S.PUSHKIN

In this article, the author wrote about the life and work of the great Russian poet Alexander Sergeyevich Pushkin. Based on the extensive material, the author analyzed the work of the Russian poet. At the beginning of his creative work, the great Russian poet A.S. Pushkin wrote his poem "Ruslan and Lyudmila", which he began writing at the Tsarskoye Selo Lyceum. During the years of persecution in the south, he began to write his romantic poems The Prisoner of the Caucasus, The Brothers of the Thieves and the Bakhchisarai Fountain. The author of the article notes that at this time the Russian poet begins to write revolutionary poems, which are the "Sword", "Napoleon" and "Davydov".

Political lyrics are central to the work of the Russian poet. In this lyric poetry he criticizes bourgeois society, and this poetry was not published during his lifetime, but how manuscripts spread among the younger generation.

The basics of these political lyrics of this poem are found in the ideas of Nikolai Turgenev. The clever scientist in this poem is not shown, but as a citizen. When you hear the poem "Free" you feel joy. Inspired by conscience, we meet the hero of the poem. Nature and a look into the thoughts of the poet connects.

In 1822, the revolutionary group "Association of People" of the city of Chisinau was defeated. The schism in 1822 for the great Russian poet Alexander Pushkin was very difficult and he had hopes for the liberation of Russia. In 1822, Pushkin wrote a poem "The Prisoner" in which he showed the life of an eagle.

Keywords: Russian poet, A.S. Pushkin, creativity, poetry, lyrics, poem, group, novel

Сведения об авторе:

Абзалова Парвина Имомовна - Ассисент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

About the author:

Abzalova Parvina Imomovna - Assisent of the All-University Department of Russian Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini

БАХРИДДИН АЗИЗӢ ВА НАСРИ ТОЧИК ДАР СОЛҲОИ 20-30-И САДАИ ХХ

Носиров О.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Омӯзиш ва таҳқиқи таърихи адабиёт ва публитсистикаи тоҷик дар солҳои 20-30-и асри гузашта яке аз ҳадафҳои муҳими адабиётшиносӣ ва публитсистика маҳсуб меёбад. Зеро бо вучуди рӯи кор омадани мақолот ва рисолаҳои ҷудогона аз ҷониби олимони ватаниву хориҷӣ ҳанӯзам моҳияти аслии ва таҳаввулотии адабии ин даврони мураккаб ба таври зарурӣ омӯхта ва мавриди шиносоии амиқ қарор нагирифтааст. Дар рисолаҳои М.Шакурӣ, М. Рачабӣ, М.Муродӣ, Д. Рачабӣ, А. Набавӣ, С. Аъзамзод шинохти нави адабиёт ва публитсистикаи солҳои 20-30 ба назар расанд ҳам, аммо манзараи куллии марҳилаҳои адабиёт ва публитсистикаи тоҷик ба таври мукамал арзёбӣ нагардидааст. Маълум аст, ки ин олимони зимни муаррифии шахсиятҳои мавриди таҳқиқашон перомунӣ вазъӣ адабӣ ва публитсистикаи давр маълумоти муҳим додаанд, аммо заминаи шинохти воқеии адабиёт ва публитсистикаи тоҷик бо омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти дусе нафар адиб муайян карда намешавад. Қабл аз он, ки дар мавриди вазъӣ замони ва фазои зиндагии Баҳриддин Азизӣ сухан гӯем, лозим аст, ки перомунӣ онҳое, ки қабл аз мо оид ба вазъӣ замони ва адабиёту публитсистикаи тоҷики солҳои 20-30 мулоҳиза рондаанд, сухан гӯем. Муайян намудани дараҷаи шинохт ва муаррифии ин замони яке аз мавзӯҳои ҷолиб ба назар меояд. Бояд дар ёд дошт, ки аксари мақолот ва рисолати оид ба адабиётшиносӣ бахшидаи олимони тоҷик ва умуман аҳли илми ҳукумати советӣ дар асоси нақду адабиётшиносии марксистӣ-ленинӣ рӯи кор омадаанд, ки дар ин маврид низ мунтақидони адабӣ дар нақди навини тоҷик андешаҳои муҳим иброн доштаанд. Аксари осори илмие, ки дар онҳо доир ба шахсият ва осори адибон сухан рафтааст, муаллифон аз доираи нақди марксистӣ-ленинӣ ва реализми сотсиалистӣ берун набаромадаанд. Адабиётшиносоне чун Холиқ Мирзозода, Шарифҷон Хусейнзода, Расул Ҳодизода, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Соҳиб Табаров, Худой Шарифов, Абдунабӣ Сатторзода, Субҳон Амиркулов ҳарчанд осори арзишманде дар шинохти адабиёти тоҷик таълиф намудаанд аммо, афқору андешаи эшон дар маҳлудай нақди шӯравӣ буда, тибқи хосторҳои сиёсати адабии замони мулоҳиза рондаанд. Дар ин маврид, Худой Шарифов табиати нақди замони шӯравиро дуруст дарк намуда, чунин баён доштааст: “қушиш мекардем, ки аз ҳар шоире ҳеч набошад, як зарра фикри муҳолифи андешаи ҳокими замони биебем ва ўро дар радифи шахсони пешқадам гузорем. [7, с.190].

Аз ин бар меояд, ки арзёбии вазъӣ адабиёти солҳои 20-30 маҳз дар доираи ҳамин гуна нақди сиёсатмаоб чараён гирифтааст.

Холиқ Мирзозода хусусияти адабиёт ва мавқеи адибони ин давронро дар доираи нақди тавсифии марксистӣ чунин арзёбӣ намудааст: “беҳтарин шоирон ва нависандагони тоҷик роҳи ҳақиқатан озоди эҷодӣ ва ба халқу ватан хизмат намуданро дар соҳаи адабиёти советӣ дида, тамоми фаъолияти эҷодӣ-адабии худро ба тараққии адабиёти советии тоҷик нигаронидаанд” [3, с.90].

Аммо, дар ин чо нуқтаи ҷолиб ин аст, ки адабиётшинос аз озодие сухан меронад, ки дар асл вучуд надошт. Азбаски ҷиҳатҳои пешрафтаи адабиёт пеш аз ҳама дар озодии фардӣ ва фикрии адибон арзёбӣ мегардад, нақди марксистӣ низ ин хусусиятро ба адабиёти советӣ нисбат меод.

Адабиётшиносии маъруфи тоҷик Соҳиб Табаров дар бораи моҳияти адабиёти шӯравии тоҷик чунин изҳори назар менамояд: “Адабиёти мазмунан сотсиалистӣ ва шаклан миллии советии тоҷик маҳсули музаффарияти Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр, мубориза ва ғалабаҳои оламшумули халқи советӣ дар роҳи сохтмони ҷамъияти коммунистӣ, самарай тантанай идея ва ҷаҳонбинии пешқадами марксизм-ленинизм мебошад” [6, с.3]. Ҳарчанд мавсуф дар мавриди моҳият ва табиати адабиёти замони шӯравӣ чунин мулоҳиза меронад, мулоҳизаи ӯ нисбат ба нақд ва адабиётшиносии ҳамон замони низ мувофиқат мекунад. Зеро аксари осори адабии замони шӯравӣ, ки адабиёти моҳиятан марксистӣ-лениниро ташкил меод, дар доираи ҳамин гуна нақд баррасӣ карда шудааст. “Ҷаҳонбинии пешқадами марксизм-ленинизм”, ки адабиётшинос таъкид доштааст, дар нақду адабиётшиносии тоҷик ва худӣ ӯ низ таъсири назаррасе гузоштааст. Дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров адабиёти тоҷик дар солҳои 20-30 сирф аз нуқтаи назари “Ҷаҳонбинии пешқадами марксизм-ленинизм” чараён гирифтааст, ки дарку маърифати адабиёт бо назардошти хосторҳои сиёсӣ анҷом пазируфтаанд. Ҳамчунин, нақди мавсуф дар аксари вақт ҷанбаҳои миллиятгарои осори нависандагонро ноҳида гирифта, (Аз ҷумла Азизиро О.Н) аз “як катор норасоӣҳо ва камбудӣҳо”-и ӯ ёдрас шудааст. Ба фолш накардани рафтори дудон, хушомадгӯён, лаганбардорон, тӯраҳо, қаллобон, авбошон айбдор кардани нависанда аз ҷониби адабиётшинос агар аз назари нақди марксистӣ-ленинӣ дуруст бошад ҳам, аммо аз нигоҳи нақди мусоирӣ имрӯз

сахех нест. Азбаски адабиётшиносии замони шӯравӣ хусни осори адабиёро дар фарогирии бештари танқиди иҷтимоӣ ба хусус танқиди иҷтимоиву фарҳангии замони гузашта доништа, ҳамчунин бештар ба хосторҳои сиёсат қадам бардоштааст, аз ин сабаб дар шинохти нуктаҳои зиёде муваффақ нагардидааст. Перомуни ин навъи нақд Сируси Шамисо чунин мегӯяд: “Воқеан нақди марксистӣ ба тафсири адабиёт аз лиҳози маншаи иҷтимоии он ва ё ба таҳлили рафтори мунсифи баста ба мавқеияти табақотӣ ва гароишоти ҳизбии ӯ иктифо кардааст ва то ҳадди зиёде зароиғи адабиёро ноҳида гирифтааст [8, с.64].

Омӯзиш ва баррасии адабиёти солҳои 20-30 аз ҷониби адабиётшинос Лариса Демидчик низ ҷараён гирифтааст. Мавсуф низ перомуни шахсият ва осори Баҳриддин Азизӣ мулоҳиза ронда, ҷанбаҳои зариф ва заифи осори ӯро муайян кардааст. Аз мулоҳизоти мавсуф метавон аз табиати вазъи замони Б. Азизӣ огоҳӣ пайдо кард. Лариса Демидчик низ бо назардошти хосторҳои нақди замон нисбат ба шахсияти ду адиби тоҷик С. Айнӣ ва Б. Азизӣ чунин мулоҳиза меронад: “С.Айнӣ ва Б.Азизӣ азобу кулфатҳои зиёдеро, ки пеш аз револүтсия ҳамроҳи халқи худ аз сар гузаронида буданд, ба нияти аз гузаштаи шум огоҳ кардани ҷавонон тасвир мекарданд, то ки ҷавонон ба қадри имрӯз расанд ва дирӯзи худро фаромӯш накунад. Хандаҳариш кардани гузашта ва тасвири истехзоомези он хусусияти хоси эҷодиёти онҳост [2, с.18]. Маълум аст, ки адабиётшинос бо мулоҳиза танқиду мазаммат гузаштаро аз ҷониби ин нависандагон ба ҳаёти сангини пешинаи онҳо вобаста кардааст. Мебинем, ки замони зиндагии Баҳриддин Азизӣ дар таҳқиқоти Лариса Демидчик низ ба таври мукамал ва ҷавобгӯ ба меъёрҳои нақди ростин сурат нагирифтааст. Аз мундариҷаи таҳқиқоти мавсуф маълум мешавад, ки баррасии ин давраи адабӣ бо тақозои сиёсати адабӣ мусбат арзёбӣ гардидааст. Дар осори пурқимати Муҳаммадҷон Шакурӣ низ перомуни вазъи адабӣ ва сиёсии солҳои 20-30 андешаҳои арзишманд изҳор гардидаанд, ки фарогири ҷанбаҳои гуногуни адабиёти тоҷики ин даврон мебошанд. Муаллиф дар мавриди симои қаҳрамонони насри солҳои бисту сӣ чунин изҳори назар менамояд: “Қаҳрамонони насри советии солҳои бисту сӣ дар фикру андеша ва фаъолияти амалии худ асосан имрӯзу фардоро дар назар доштанд, таърихи нав бунёд мекарданд. Замонҳои гузашта, моҳияти иҷтимоиву фалсафии таърих ҳанӯз мавриди андешаҳои махсуси онҳо қарор наёфта буд” [9, 290]. Аз андешаҳои мавсуф метавон чунин бардошт намуд, ки қаҳрамонони офаридаи нависандагони он даврон дар ташҳиси моҳияти иҷтимоиву фалсафии таърих ҳанӯз омода набудаанд. Маъруф Рачабӣ таъкид меорад, ки “Ҳизби Комунистӣ бист сол (1917-1930) барои бо қалами пролетариати сотсиалистӣ ба вучуд овардани адабиёт мубориза бурда, маблағу нерӯи зиёди зеҳнии ҷомеаро ба харҷ дод, вале бо пролетариат адабиёт ба вучуд оварда натавонист [4, 68]. Ин андешаи адабиётшинос аз он ҷиҳат дуруст аст, ки воқеан адабиётро бо сиёсат ба вучуд оварда намешавад. Маълум аст, ки аксари осори мондагори адабӣ аз озодии фардӣ ва мафкуравии аҳли эҷод вобаста мебошад. Албатта, ноқомии сиёсат дар офаридани адабиёти ба истилоҳ ҳизбӣ ҳодисаи табиӣ хоҳад буд.

Аз мутолиа ва баррасии маводи мавҷуда маълум мешавад, ки маҳз бо таъсири сиёсат вазъи номуносиб ва фишоровари адабӣ дар даврони Б. Азизӣ ҳукмрон буда, аксари нависандагон низ бо сабабҳои гуногун қурбони ҳамин гуна сиёсат гардидаанд. Муносибати сиёсат ба адабиёт ва адибон як мавзӯи ниҳоят муҳим ва дардовари адабиётшиносӣ ва таърихи афкори тоҷикон дар асри ХХ мебошад, ки дар ин замина низ мақола ва рисолаҳои муфид рӯи кор омадаанд.

Дар маҷмӯъ, метавон ба натиҷа расид, ки адабиёти тоҷик дар солҳои 20-30 ба хусус дар замони зиндагӣ ва эҷоди Баҳриддин Азизӣ давраи ниҳоят мураккабе буда, замони пурпечуби ва зӯргӯиву зараррасонии сиёсати адабӣ ба аҳли илму адаб будааст. Нақду адабиётшиносии ин даврон маҳз дар доираи адабиётшиносии шӯравӣ ҷараён гирифта, аксари осори адибон ғайри мунсифона арзёбӣ гардидаанд. Омӯзиши ин даврони адабиёти тоҷик нишон медиҳад, ки аксари адибоне, ки дар марҳилаи аввали эҷодиёташон ба васфу ситоиши сиёсату ҳукумат танқиди замони гузаштаи худ қадам бардоштанд, дар интиҳо аз ҷониби сиёсат худ ҳамчун миллатҷӣ ва душмани халқ маҳкум карда шуданд. Дар ин даврон қисми зиёди нависандагони боистеъдоди тоҷик қурбони ҳамин гуна сиёсат гардиданд, ки аз ин адабиёти тоҷик хеле зарар дид. Сиёсати манфури Сталин нисбат ба адабиёт ва адибони тоҷик барои таназзули адабиёти хунарии мо мустоидат кард. Чунин тасмимоти дохӣ ба як минтақа, миллат ва сиёсат алоқамандӣ надошта, тамоми собиқ давлати шуроиро фаро гирифта буд ва сабабҳои бо сиёсати сангини идора кардани дохӣ низ то ҷойе асоснок буда, оромии ҷомеа баҳо дода мешуд [5, с.19-32].

Зиндагии Баҳриддин Азизӣ дар ин замони пурошӯб ҷараён гирифта, дар интиҳо қурбони ҳамин сиёсати замон гаштааст. Дар замони Шӯравӣ барои тарафгирӣ ва дар бораи ин шахсон навиштан, шароит фароҳам намеовард, балки мардумро бо роҳе тарбия менамуд, ки нисбати ин гуна шахсон нафрат бикунанд. Бо ҳамин сабаб то соли 1962 ягон маҷмӯаи Азизӣ чоп нашуда буд. Б. Азизӣ ба ҳайси муҳаррир дар рӯзномаи «Бигиз» ва рӯзномаву маҷаллаҳои «Овози тоҷик», «Раҳбари дониш» ва ғайра кор кардааст. Метавон афзуд, ки мақолаҳои публитсистии ӯ чун василаи анғезандаи афкори гуногуни ҷомеа хизмат кардаанд. Аз ҷумла, маълумот дар бораи шахсиятҳои таърихиву маъруф («Тарҷумаи ҳоли як адибаи озодихоҳ – Маҳастӣ»), муаммои замон

(«Зайнит», «Бигиз» (1937, №1) ва ғайраҳо овардааст, ки метавонанд чун сарчашма хидмат намоянд. Силсиламақолаҳо дар мавзӯоти «Забони адабӣ» то ҳол барои омӯхтани ҳаводиси таърихӣ моҳияти худро гум накардаанд. Рӯзгор ва осори ин адиби номвар барои муайян намудани ваъи илму адаби тоҷик заминаи мусоид фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Азизӣ, Баҳриддин. Зани директор / Б. Азизӣ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 207 с.
2. Демидчик Л. Таърихи адабиёти советии тоҷик, ҷилди 2 / Л. Демидчик. – Душанбе: Дониш, 1987. – 309 с.
3. Мирзозода Х. Мулоҳизаҳо дар бораи адабиёт / Х. Мирзозода. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 194 с.
4. Раҷабӣ М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ. Асосҳои назариву эстетикӣи адабиёти тоҷикӣ марҳалаи якуми шӯравӣ. Солҳои 1920-1954 / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.
5. Реабилитатсия: равандҳои сиёсии солҳои 30-50-ум – Москва: Нашриёти адабиёти сиёсӣ, 1991. – 461 с.
6. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 324 с.
7. Шаропов Х. Таърихи адабиёт ва афкори ҷадид. Шоир ва шеър / Х. Шарипов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 218 с.
8. Шамисо С., Шаҳнози Валипур. Нигоҳе ба орои Ҷорҷ Лукас дар заминаи нақди марксистӣ. Андеша [фаслономаи илмӣ-паҷӯхшишӣ] №2 / С. Шамисо. – Душанбе: Пайванд, 2013. – 152 с.
9. Шукуров М. Нарӣ реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 с.

БАХРИДДИН АЗИЗИ И ТАДЖИКСКАЯ ПРОЗА 20-30-Х ГОДОВ

Статья посвящена изучению жизни и творчества известного таджикского писателя и публициста Бахриддина Азизи, биография и творческое наследие которого не становились объектом всестороннего исследования.

Автор статьи на основе изучения многочисленных архивных материалов и научной литературы предпринял попытку исследовать литературные и публицистические произведения Бахриддина Азизи, а также рассмотреть вопросы влияния политики культуры личности на прозу того времени. Отмечается, что несмотря на политическое давление, Бахриддину Азизи, благодаря своей аналитической публицистике и социальной прозе, удалось занять достойное место в истории таджикской литературы 20-30-х годов.

В статье подчеркивается, что политические силы того времени использовали все возможности, чтобы привлечь литераторов к пропаганде своих идей. В те годы таджикская литература переживала трудный этап своего развития и литераторы, в чьих произведениях прослеживались идеи национального самосознания, подвергались политической «чистке», одной из жертв которой стал Бахриддин Азизи.

Автор статьи приходит к выводу, что всестороннее исследование творческого наследия Бахриддина Азизи способствует еще большему пониманию и осмыслению различных аспектов социально-политической жизни рассматриваемого периода.

Ключевые слова: Бахриддин Азизи, проза, публицистика, культ личности, национальное самосознание.

BAHRIDDIN AZIZI AND TAJIK PROSE OF THE 20-30S

The article is devoted to the study of the life and work of the famous Tajik writer and publicist Bahriddin Azizi whose biography and artistic legacy did not become the object of comprehensive research.

The author of the article based on the study of numerous archival materials and scientific literature attempted to investigate the literary and journalistic works of Bahriddin Azizi, as well as to consider the issues of the influence of the policy of the cult of personality on the prose of that time. It is noted that, despite the political pressure, Bahriddin Azizi, thanks to his analytical journalism and social prose, managed to take a worthy place in the history of Tajik literature of the 20s and 30s.

The article emphasizes that the political forces of that time used every opportunity to attract writers to promote their ideas. In those years, Tajik literature experienced a difficult stage in its development and the writers, whose works traced the ideas of national identity, were subjected to political "cleansing", one of the victims of which was Bahriddin Azizi.

The author of the article concludes that a comprehensive study of the creative heritage of Bahriddin Azizi contributes to an even greater understanding and understanding of various aspects of the socio-political life of the period under consideration.

Key words: Bahriddin Azizi, prose, journalism, personality cult, national identity.

Сведения об авторе:

Насиров Осимбой – соискатель кафедры журналистики и теории перевода ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова».

About the author:

АҚИДАҲОИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР МАСЪАЛАИ ОМУҲТАНИ ИЛМУ ҲУНАР

Акрамов Ф.М., Насриддиниён Б.Х.
Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

***Тоҷи сари ҷумла ҳунарҳост илм,
Куфлқушои ҳама дарҳост илм. [8, с.243]***

Мусаллам аст, ки одамиро чихати расидан ва дастрасӣ ба ин аҳдофи ногузири зист ранчу захмат ва саъйу кӯшиш ба харҷ бояд, то матлаб ҳосил гардад, зеро ба ҳеч вачҳ он ройгону маҷҷонӣ ӯро насибу рӯзӣ нагардад. Чун фардро, ки қодир нест, ҳатто ниёзҳои ибтидоии худро дар танҳои бароварда созад, зарурияти ногузир ба ҷомеа омехтан ва пеша кардани касби илму ҳунаре пеш ояд, бешак тақсимои ҷамъиятии одилонаву оқилонаи меҳнатро, ки аз арқони муҳимтарини рӯ ба таҳрику рушди иқтисоду фарҳанги ҷомеаи башарист, мақом афзояд.

Аз ин дид қавли Закариёи Розӣ: «Одамай ҳар яке дар ҳолат ба як фанне ё ҳунаре маҳсус мебошад», - қимати баланди илмӣ касб кунад, ки ҷои баҳс намонад. [6, с.103]

Мавлоно Ҷомӣ муътақид бар он аст, ки чун касди рӯй ба ҳунар овардан кардем, ҳатмист, ки нахуст аз хони адаб тӯша намоем, зеро адабу ҳунар тавҳам самари дилхоҳ диҳанд ва бад-ин маънӣ мефармояд:

*Чун кунӣ дар ҳунаромӯзӣ рӯй,
Авал аз хони адаб рӯзӣ ҷӯй. [8, с.245]*

Ҳанӯз дар асри X Муҳаммад –ал- Форобӣ тақя бар ақлу заковат ва фарҳангу илмро асоси таҳаввулотии иҷтимоию сиёсӣ ва маънавию иқтисод доништа менависад: «Одам сараввал табиатан нақӯкор буда наметавонад, ё ин ки танҳо сарчашмаи бадӣ нест, чуноне ки вай аз рӯзи таваллуд бофанда ва ё нависанда буда наметавонад» [5, с.145].

Мутафаккирамон аз таҷоруби зиндагӣ ва аз омӯхтаву андухтаҳои хеш бар он натиҷа расидааст, ки илму ҳунарҳо дар дунё фаровонанд ва инсон қодир нест, ки ҳамаи онҳоро аз бар кунад, аз ин рӯ интихоби сареҳи яке аз онҳо ногузир пеш меояд ва ин назари хешро ҷунин қаламдод кардааст:

*Фаровон шуғлҳоро андаке кун,
Зи олам рӯи шуғл андар яке кун.
Агар бошад шаби торик, агар рӯз,
Ба ҳар вақте ки бошад, дил дар ӯ дӯз [2, с.221]*

Мавлои Ҷом бар интихоби худ устувор будан ва дилбастагии вофир бар он зоҳир карданро таъкид намуда, паи дастрасии тамом бар он шабу рӯзи хешро дарег надоштанро тавсия карда, бар тақвияти андешаи фавқ меафзояд:

*Илме, ки ногузирӣ ту бошад, бар он гарой,
В-онро, к-аз он гузир бувад, ҷустуҷӯ макун!
В-он дам, ки ҳосили ту шавад илми ногузир,
Ғайр аз амал ба мӯҷиби он орзу макун! [1, с.10]*

Абдураҳмони Ҷомӣ дар боби тақя накардан ба аслу тухма ва толиби касби илму ҳунар шудан Унсурулмаолии Қайқовусро мувофиқанд, ки эшон дар «Қобуснома» фарзанди азиз (Гелоншоҳ)-ро ҷунин насиҳат карда: «Бидон ва огоҳ бош, эй писар, ки мардуми беҳунар доим бесуд бошад чун мағелон, ки тан дораду соя надорад, на худро суд кунад ва на ғайрро... Аммо ҷаҳд кун, ки агарчӣ асилу гавҳарӣ бошӣ, гавҳари тан низ дорӣ, ки гавҳари тан аз гавҳари асл беҳтар, чунон ки гуфтаанд:» Аш–шарафу билақли вал-адаби ло биласли ван-насаби», ки бузургӣ хираду донишрост, на гавҳару тухмаро [7, с.16]

Ин фарҳефтафарзанди тоҷик яғонафарзанд ва нури дидагон (қуратулаъйн)-и худро ба таъкид гӯшзад менамояд, ки аз кибру ғуруру худписандӣ канораҷӯ бошаду домани касбу ҳунар гирад, на фирефтаи мақому манзаллат ва сарвату эътибори падар бошад:

*Чу нодон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош.
Чу дуд аз равшанӣ набвад нишонманд,
Чи ҳосил, з-он ки оташрост фарзанд. [3, с.223]*
-бар тақвияти гуфтори боло:
*Ҳар писар, к-ӯ аз падар лофад, на аз фазлу ҳунар,
Филмасал, гар дидаро мардум бувад, номардум аст.*

*Шохи бевбар арҷи бошад аз дарахти мевадор,
Гар наорад мева бор, андар шумори ҳезум аст. [4, с.30]*

Тули асрҳо ин чиз ба субут расидаву дигар мадраре нахоҳад, ки «дуд», ҳарчанд ки фарзанди оташаст, аз ин қиматаш наафзуда ва «шохи бевбар»-ро боғбон ба коми оташ равона кунад.

А. Афсаҳзод тақя ба «Такмила» бар «Нафоҳот-ул-унс»-и Абдулғафури Лорӣ меорад, - ки ба ақидаи ӯ (Ҷомӣ) талаби «ба зоҳир бо халқ ва ба ботин бо Ҳақ» сабаби ривочи касбу ҳунар, инкишофи илм ва шикастани қибру ғурур мешудааст. Бинобар ин, «фармудаанд, ки иштиғол ба амре ба ҳасби зоҳир зарурист, то ин ки кас аз соири халқ мумтоз нашавад ва нишонаманд нагардад. Нашунидаи, ки шахсе пеши бузурге рафт ва илтимоси таълими тариқе кард, фармуд, ки ҳеч пешае дорӣ? Гуфт: «Не!» Фармуд, ки бирав ва пинадӯзи биомӯз, ки маънии равиши ин тоифа бе сурати шугле намебошад».[4, с.30]

Чунон ки дар боло ҳам зикр кардем, дар тавони одаи нест, ки ҳама пешаҳо ӯро чора бошанд, зеро инро тангии вақт ва бевафоии умр боис бошад ва ин аст, ки мефармояд:

*Бувад маълуми ҳар озоду банда,
Ки нодон мурдаву донои зинда.
Касе, қ-ӯ даъвии фарзонагӣ кард,
Кучо бо мурдагон ҳамхонагӣ кард?!
Валекин по ба дониш неҳ дар ин роҳ,
Ки илм омад фаровон, умр кӯтоҳ.
Наёбад ҳеч кас умри дубора,
Ба илме рав, қ-аз онат нест чора. [2, с.220]*

Шайх Саъдӣ дар «Бӯстон» баҳри хотирҷамъии падари фарзандро касбомӯхта меафзояд:

*Чу бар пешае бошадани дастрас,
Кучо дастӣ ҳочат барад пеши кас. [11, с.236]*

Дар воқеъ, бояд афзуд, ки «дасти ҳочат набурдани пешавар пеши касе»-ро Сайидо ҳатто таъкид менамояд:

*Шир мегардад бурун аз қӯҳ баҳри Қӯҳкан,
Ризқи худ соҳибҳунар аз санг пайдо мекунад. [9, с.164]*

Чун Ҷомӣ касеро маълумтар нест, ки ба даст овардани илму ҳунар на корест саҳл ва муштоқону толибонро ба сабурию бурдборӣ хондаву ба маҳсули фараҳфизои он умедвор менамояд:

*Кай афтад ба каф мардро дурри ноб,
Сари худ набурда фуру зери об. [3, с.242]*

Вобаста ба ин масълаи муҳими дигареро, ки Ҷомӣ пеш мегузорад, шинохти қадри инсонӣ ҳунарманд ва арҷгузоштан ба меҳнати ӯст.

*Қимати мард на аз симу зараст,
Қимати мард ба қадри ҳунараст.
Эй басо банда, ки аз баҳри ҳунар,
Қадраи аз хоҷа басо беитар аст.
В-эӣ басо хоҷа, ки аз беҳунари.
Дар раҳи бандани худ пайсираст. [1, с.10]*

Дар «Баҳористон»-и ҳамеша хуррамашон ҳикояте бад-ин маънӣ меорад, ки мехоҳем айни ҳол ҳусни хотимаи ин гуфтор бошад, зеро дар он ҳадде нестам, ки болотар ва шевотар аз ин натиҷа гирем:

Ҳар неъмат, ки бар марг завол пазирад, онро хирадманд дар ҳисоби неъмат нагирад. Умр агарчи дароз бувад, чун марг рӯй намуд, аз он дарозӣ чӣ суд. Нӯҳ алайҳиссалом ҳазор сол бар чаҳон ба сар бурдааст. Имрӯз панҷ ҳазор сол аст, ки мурдааст. Қадри неъматеро бувад, ки ҷовидона бошад ва аз офати завол бар қарона.

*Қитъа
Ба назди марди доно неъмат он аст,
Қ-аз ӯ ҷонат бувад ҷовид масрур.
На симу зар, ки чун гӯрат шавад ҷой,
Бимонад ҳамчу сангат бар сари гӯр. [1, с.41]*

Ҳақими донишманд ва порсою зақӣ пас аз таҳсилу таъаллуми босубот аҳли ҷомеа, баҳусус ҷавонро ба татбиқи донишу таҷрибаи андӯхта. ба кӯшишу саъй, меҳнати поку нафъовар меҳонад, ки гуфта:

Ҳаким касеро гӯянд, ки ҳақиқати чизҳоро ба он қадар, ки тавонад, бидонад ва амал ба муктазои он чӣ тааллуқ ба амал дорад, маликаи нафси худ гардонад.

*Ҳуш он, ки ба тарки ҳаззи фонӣ бикунӣ,
Тадбири бақои ҷовидонӣ бикунӣ.
Кӯшиши бикунӣ ҳарчӣ битвон донист,
Донӣ, пас аз он ҳар он чӣ донӣ, бикунӣ! [1, с.33]*

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Бахористон.- Душанбе: «Адиб», 1987, 157с. 2. Абдурахмони Ҷомӣ. Осори мунтахаб.(ҷ.4) - Душанбе: «Ирфон», 1964, 231с.
3. 3.Абдурахмони Ҷомӣ. Осори мунтахаб.(ҷ.5) - Душанбе: «Ирфон», 1964, 358с.
4. 4. Афсаҳзод А.Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир.-Душанбе: Ирфон, 1989, 380 с.
4. 5..Бобокалони Исомат. Аз афкори иқтисодии ниёгон.- Душанбе: “ЭР-граф”, 2011, 399 с.
5. 6.Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. – Душанбе: Адиб, 1989, 158с.
6. 7.Кайковус Унсурулмаоли. Қобуснома (ба чоп ҳозиркунанда - МирзоМуллоаҳмадов). – Душанбе: Маориф, 1979, 191с.
7. 8. Мирзоев Абдулғанӣ. Сездах мақола. – Душанбе: Ирфон, 1977, 287с 9.Сайидои Насафӣ, Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Ирфон, 1997, 321с
8. 10.Саъдии Шерозӣ, Гулистон //Куллиёт, ҷилди 3. (мураттиб Саҳобиддин Сиддиқов). – Душанбе: Адиб, 1990, 366 с.
9. 11.Саъдии Шерозӣ, Бӯстон //Куллиёт, ҷилди 4. (мураттиб Саҳобиддин Сиддиқов). – Душанбе: Адиб, 1990, 303 с.

ВЗГЛЯДЫ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ О НАУКЕ И ПРОФЕССИИ

В этой статье, авторы пишут о жизни и деятельности великого персидско-таджикского мыслителя Мавлоно Абдурахмони Джамии, о его богатом творчестве, важности его взглядов, о правильном выборе профессии, стремление к правильному воспитанию и уважение к безграничному богатству, а также о воспитании, ценности достигнутого, не важничать знатностью, и в тоже время оставаться гордым и не опускаться до просящего.

Ключевые слова: *стремление, профессия, наука и специальность, обязательство, правильный выбор, профессиональный человек, поведение, оценить, безграничное богатство, содействие наедаемым, родословие, мыслить, взгляд, поддержка, факты жизненной деятельности*

ABDURAHMAN JAMIS VIEWS ON SCIENS AND PROFESSION

In the given article the authors describe the life and activity of the prominent persion-tajik wise man of Mavlono Abdurahmoni Jomi regarding his valuable art, importance of his view, right choice of the profession, trying to find the right education and politeness to the unlimited richness, as well of education, valuation of reach, be humble and simultaneously to stay proud and not to fall down.

Key words: *aspiration, profession, science and specialty, obligation, right choice, professional choice, behavior, evaluate, unlimited richness, cooperation with need men, in major, to wisdom, view, maintenance, the life activity facts.*

Сведения об авторах:

Акрамов Файз Махрамович – Таджикский государственный университет коммерции кандидат филологических наук, проректор по воспитательно-организационной работе, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти1/2. тел: 934444110, E-mail: fayz_akramov@mail.ru

Насриддиниён Бобишохи Хасанпур – Таджикский государственный университет коммерции кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры языков, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти1/2. тел: 918688926, E-mail: tguk@mail.ru

About the author:

Akramov Fayz Mahramovich- Tajik state university of commerce, candidate of philological sciences, vice rector for educational work. 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti street1/2. Tel: (+992) 934444110 E-mail: fayz_akramov@mail.ru

Nasrid diniyon Bobishohi Hasanpur - Tajik state university of commerce, candidate of philological sciences, senior teacher of Languages department, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti street1/2. Tel: (+992) 918688926 E-mail: tguk@mail.ru

ФОЛКЛОР ДАР ОСОРИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Сайдахмад П.

Коллеҷи тиббии шаҳри Қӯлоб

Назми муосири халқи тоҷик чӣ тавре, ки маълум аст, давоми мантиқии эҷодиёти лафзии анъанавӣ ва давомдиҳандаи тозаӣ шаклу жанрҳои гуногуни он дар шароити нави таърихи мебошад. Ҳаёти имрӯза ба назми ишорагии халқ ва жанрҳо натавонанд ривочу равангӣ тоза касп намуд, балки истеъдодҳои маҳшударо аз қарри ҳаёт рӯи об баровада барои ривочу инкишофи онҳо шароитҳои муносибу созгор атто кард. Нависандагони асрҳои нави шифоҳӣ агар аз як ҷониб бунёди ҳаёти озоди гузашта бошанд, аз ҷониби дигар таронаву рубоӣ, байту ғазал ва ҳикояю дostonҳоро эҷод карда дар онҳо воқеияти ҳаёти ва образҳои безаволи барпоқунандагони онро ба таври одилона тараннум менамуданд.

Тамоюли халқӣ дар осори адабӣ дар шакли тағирёфтаи орзуу умед, фикру андеша ва рӯи халқро возеҳ ифода карда ҳақиқатро аниқ ва реалӣ инъикос менамояд. Истифода ва сайқали сюжетҳо, образҳо ва воситаҳои тасвирӣ афкори шифоҳӣ аслан дар шакли фасоҳати таҷдид шуд зикр меёбад ва ё зоҳир мешавад[9]

Навоарӣ, такмил дар шаклу мазмун, образҳои рангин ва мундариҷаифоявии эҷодиёти шифоҳӣ бо туфайли табадуллоҳи азимӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ баамал омадааст. Бузургтарин суҳанварони гузашта ва муосир низ фаъолияти эҷодии худро аз омӯхтан ва таҳқиқи фолклор санъати-суҳан оғоз намудаанд. Онҳо ҳангоми камолот ва эҷоди асарҳои бадеии худ номи сарояндагони суҳанӣ мавзӯн ноқилон ва сарояндагони халқиро бо эҳтиром ва садоқати волоён хотирнишон сохтанд. Чӣ тавре, ки Поль Лафарг дар бораи афкори бадеӣ ва иҷтимоии халқ иброз доштааст: «Тарона ва нақли оқилону сарояндагонӣ халқӣ бояд инро махсус такид намоям, ки асари шахсонӣ ҷудогона набуда, балки таҷассуми афкори бадеии коллектив аст»[7]

Маҳз аз инҷост, ки дунёи эҷодии адабии мо Абдулҳамид Самад низ бо ҳамин таъсири бузургӣ фолклорӣ ташаккул ёфтааст.

Аз овони наврасӣ хабару мақола, аз айёми донишҷӯӣ лавҳаву ҳикоятҳои Абдулҳамид Самад дар рӯзномаҳои ҷумҳурӣ chop шудаанд. Солҳои 70-уми асри XX қиссаю ҳикояҳои ӯ дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ҳафтаворӣ «Адабиёт ва санъат» ва дигар маҷаллаву рӯзномаҳо ба таъб расидаанд. Нахустин қиссаи ӯ бо номи «Баъд аз сари падар» соли 1979 ба нашр расид. Дар маҷаллаи «Садои Шарқ» интишор ёфта, мақбули хонандагон ва муҳити илмию адабӣ гардидаанд. Қиссаи «Баъд аз сари падар» чунин оғоз меёбад: «Хӯсрав ҳой Хӯсрав! Лабай! Ҷони бибӣ, ҳамон зоғро аз сари ар-ар бизан қар-қараш дар гӯр, гӯшома кар кард Хӯсрав кулхелоро гирифта, бо шаст сӯй зоғ ҳаво доду ба паридан ё напаридани он аҳамияте надода, хандон- хандон назди бибиаш, ки дар лаби суфра нишаста, бо урҷук ресмон меришт омад ва пурсид:

- Бибӣ қар-қари зоғ нафорид?

Бибӣ пиразани бо тантуши нӯрони барӯй наберааш нимнигоҳе партофт ва оҳ қашида гуфт:

- Э бачаи сода! Ту ҳоли парвои баду некӣ дунё надорӣ. Зоғ паррандаи наҳс аст аз марги одам чунон хурсанд мешавад, ки ... Қар-қари зоғ нишонаи бадбахтӣ, марги хешу табор, дӯсти наздики инсон аст. Як ман не, ҳама қар-қари зоғро бад мебинанд»[1с.4]

Хонанда аз сархати аввалин ба макони воқеа («Ҳамон зоға аз сари ар-ар бизан, «Қар-қараш дар гӯр гӯшома кар кард») ва баъзе хислату одатҳои қаҳрамони ҳикоя («Зоғ паррандаи наҳс аст аз марги одам чунон хурсанд мешавад») шинос мешавад ва пай мебарад, ки зоғ дар ҳаёти одами ва зиндагӣ асло хабари хуб намеорад. Офаридаҳои Абдулҳамид Самад то имрӯз дар авроқи чунин маҷмуаҳои «Шохи чинор», «Парронҷакҳо», «Пиёлаи шикаста», «Аспи бобом», «Косаи давр», «Майдон», «Акаи ошиқ», «Шаҳрезӣ садо», «Талош», «Гардиши девбод» маҷмуаи ҳикояҳои барои хурдсолон «Ман ошноӣ ту, ту ошноӣ ман» ва ғайра интишор ёфтаанд.

Абдулҳамид Самад дар мактаби ибратбахши рӯзноманигорӣ сабақидаркори гирифта пасту баланди зиндагӣ ва хислату характери одамонро хуб омӯхтааст. Дар ҷараён офаридани симоҳои адабӣ аз ин масолеҳи зарурӣ устодона истифода бурдааст ва аксар кулли навиштаҳои ӯро ҷаззобияту ҳассосияти хоҳе бахшидааст. Чунончӣ нависанда дар ҳикояи «Офтобаки сари мо» «баён менамояд: «Пешбиниву овозаҳо рост баромаданд! Офтобаки сари мо- сардорамон оши хайру хуш надода аз идора оламзодаву лабу лунҷаш овезон рафт. Хайр мардак умед, орзуву ҳаваси зиёде дошт дар дил. То ба ин курсӣ нишастанаш мубориза бурда, чӣ қадар ҳамкоронамонро сафеду сиёҳ карда, ба гуфти худаш аз сӯроҳи сӯзану боду буронҳо гузашта буд. Эҳа, кӣ осонакаку муфт сардор шудааст? Акнун мардак танҳо умеди бало рафтани дошт, умуман доимо ба боло менигарист.

Табиати инсонӣ мансабхоҳ ҳамин як қуллаи шӯҳратро ки фатҳ кард, мехоҳад ба қуллаи балантар қадам ниҳад».[2, с.309]

Нависанда дар таълифи асару ҳикояҳои бештар аз ҳолату ҳикмати рӯзгори имрӯзаманша мегирад ва дар ҷараёни симои инсонҳои гуногун андеша роҳ ба олами ботинии онҳо мекушояд, то

хонандагонаш аз ин равзана ворида чаҳони беканоре гардонду бубинаду аҳлашро бишиносанду хулосаи даркорӣ бароранд.

Забони асарҳои нависанда пухтаву суфта, нишонрасу самимӣ, банду басташ устокорона ва мухтавоҷашон сабақомӯз мебошад мо метавонем дар ҳикояи «Муроифа» мушоҳида намоем «Садои хишир-хишир ба гӯши Мурад нофорам расид. Вай паҳлуи дигар гашта, сарашро ба курпа пушонд. Не боз хишир-хишир гӯшашро бештар харошиду харошид. Ӯ чашм накушода хост зану бачаҳояша коҳиш диҳад, ки ҳеч намегузоранд осуда бихобад. Вале ба андешае, ки сари субҳ хира шудани табъ ҳосият надорад дам назад ва лаби курпаро пойн тела дода, чашм нимроғ кард. Нигоҳи карахташ аввал ба шишти дудаолуди хона сипас ба деворҳои камранг бархӯрда, ҷон гирифт ва акнун пай бурд, ки дар шаҳр не, дар деҳа хобидааст» [3 с. 315]

Воқеан ҳар як шоҳаи нуктасанҷ аз сархатти аввалин ба мақоми воқеа («шишти дудаолуди хона», «дар шаҳр не, дар деҳа хоб рафтааст») ва баъзе хислату одатҳои қаҳрамони ҳикоя «хост зану бачаҳояшро коҳиш диҳад» шинос мешавад ва пай мебарад, ки Мурад дар зиндагӣ шахси собитқадам ва масъулиятнок нест.

Нависанда дар ин ҳикоя масъалаи доғи рӯз суштшудани пайвандҳои оилавӣ ва ҳешутабориро бардоштааст ва ин масъалаи муҳими иҷтимоиро дар мисоли амалу муносибати Мурад ба модар, бародар ва ҳамқишлоқӣнаш воқеӣ ва солимӣ нишон додааст. Мурад аз хурди чун бачаи нозпарвар ба воя расид, баъд дар шаҳри Душанбе хонду дар яке аз мактабҳои Олии Душанбе муаллим шуд ва дигар ба деҳабарнагашт. Мурад ин хислатҳои дуругӯи, нокорагӣ ва ваъдабозӣдорад, ба майнӯшӣ дода шудааст. Бинобар ин дар байни ҳамдеҳагон ва дӯстон эътиборашро гум кардааст. Табиати номувофиқ ва рафторӣ номатлуби Мурад аз ҷониби модараш ва бародараш Даврон маҳкум мешавад. Чӣ тавре, ки аз идомаи ҳикояи мазкур бар меояд: «Ака- одам, ки аз қору заҳмат битарсад, дастаи бела қач мегӯяд ё сад баҳонаи дигар меёбад. Бо ин ҳунару ҳавсала чаро ҳавасӣ олимшавӣ кардӣ? Ту дар шаҳр доим аз зиёфатхӯрӣ сархӯш, бепарво мегардиду таънаву маломат ба сари мо мерезад» [4 с. 322]

Дар ин ҳикояи нависанда нигоҳи суҳанҳои талху ҷонҳои модар Муроди чилсоларо ба фикру андеша водор мекунад. Аз он ҷумла, чунин суҳанҳои модар: «сабил мондаро камтар бинӯши намешавад?», «бе меҳр шудай» «мулоимхунуки кардӣ аз ту умедам ин набуд» Муродро маҷбур кард, ки ба худ ояд, тамоми амалҳои ношоистаашро пеши рӯ орад ва ақли солихро ба қор андозад. Мурад, ки дар ниҳодаш андаке ҷавҳари инсонӣ монда буд, аз суҳанҳои мадар, бародар ва муаллимаи ҳамдеҳамон хулосаи муфид бароварда тавонист?

Дар инҷо нақши таносуби суҳан хело қалон аст. «Асоси ҳамаи санъатҳои бадеӣ таносуби суҳан аст. Риояи муносибати суҳан ва алоқаву робитаи мафҳумро асоси мантиқии образи бадеӣ ташкил намуда, моҳияти ғоявии онҳоро ба хонанда мерасонад» [10 с. 30]

Шояд маҳз натиҷа аз суботқорӣ пай дар пай буд, ки адиби тоза эҷоди мо дар ин жанри душвори наср зуд-зуд ба мақсад расида, ҳаводорони адабиёти асили бадеиро шод ҳам мегардонд.

Абдулҳамид Самад ҳикояҳои бисёре низ навишта аст ва нахустин ҳикояи ӯ бо унвони «Субҳ медамид» дар нимаи аввали солҳои ҳафтодум тавассути маҷаллаи «Садои Шарқ» интишор ёфта буд. Дар ин ҳикоя масъалаҳо худшиносӣ ва ҳимоя намудани шарафи инсонӣ бахшида шудааст: «Садои пайдарҳами тақ-тақӣ дарвоза кампири Чаманро аз хоби ширин бедор кард. Ӯ хавотиромез сар аз болин бардошт ва Шарофиддинҷон омадӣ? » гӯё аз чоғаҳ бархест.

Ман Наим, холаҷон, муаллими навомада. Писарам саҳт бемор шуду...

Кампири Чаман баъди фурсате дарвозаро кушод ва аз ҳавли берун шуд. Ӯ ба Наим нигоҳе накарда, «Чӣ хел касал? Саҳар сип-сипҳат буд-ку» гуфт ва лаблаби дарёчаи тез ҷараён роҳ пеш гирифт.

Намедонам, хола ду соат боз мегиряду сад печутоб меҳӯрад...

Табаш баланд шудааст, - гуфт Наим» [5 с. 94]

Чунин суръат гирифтани эҷодиёти насрии Абдулҳамид Самад дар ҷодаи нигорандагӣ на танҳо аз ҳости қисмати азали, балки аз таҷрибаи шахсии ӯ дар ҳаёт ва ҳофизаи дилу дидааш вобаста буд, ки баътар дар асарҳои нависанда, ба як оҳанги зиндагӣ садо меоданд.

Бо қиссаи «Аспи бобом» давраи нави сифатан нави тасвиrotи Абдулҳамид Самад оғоз меёбад. Дар ин қисса муносибати образҳо бо муҳит ва ҳаёти воқеӣ равшан эҳсос мешавад. Назарияи нависанда дар он аст, ки зишти, худпарвари ва дигар амалҳои бади одамоне натиҷаи муносибатҳои номувофиқи иҷтимоӣ мебошад. Дар қиссаи «Аспи бобом» ба воситаи ҷузъиёти пурзарофат характери мардуми деҳот ҳунармандон офарида шудааст: «Ту аз рӯи дилу ният ва шароити хонаи худат баҳо медиҳӣ, ёлҳои пахмоқи тайчаро ки гӯё аз ин пичингҳо маҳзуну саркашол буд, бо панҷаош шоназанон мегӯяд бобои писарак – Чунон аспе шавад, ки дида ҳасад барӣ... Аз ҷони нобаромада умед мегӯянд. Лекин ҳамин мурдандбоб асп шавад, балки момаи садсолаи ман аз нав духтари ҳаҷдахсола мегардад» [6 с. 80]

Ман аз ин қиссаи номбурда, ин бандро мисол оварда, тазаккур доданиам, ки нависанда дунёи ботинии покиза муносибати гарму нарми як мардӣ паҳлавонро бо як аспӣ боақлу зебо дар

Шикоргах ном деҳаи кӯхистон ба тасвир гирифта бештар ба расму русум ва анъанаи ниёгон эътибор дода, аз пайвандӣ равонии одамон бо табиат аз дилбандии онҳо ба зиндагӣ лангардор ҳикоят мекунад. Вай дар ин радиф аъмоли баъзе ашҳоси бадгинатро низ ба қалам оварда, анҷоми қисмати эшонро гӯё ба ҳукми парвардигор воменгӯзарад.

Мавриди зикр аст, ки баёни назарияи нависанда аз дунёи орзӯҳои Фарҳод писараки ҳассосӣ шаҳрӣ набераи бобои шикоргоҳи ва хотироти ширини баъзан ҳусномези ӯ аз қиссаҳои библии боз ҳам деҳотияш оғоз ёфта ҳатто акси садои сезарби ҳаётиро ба миён меорад. Ва инҳо аз ормони кӯдак, ки дар иштиёқи аспӣ болдор рӯз мегузаронанд, иборат аз ҳикоя дар хусусӣ бобои ришсафеди ӯ ва ниҳоят вобаста ба он умуман тариқи зиндагии мардум дар шароити кӯхистон буда, дар таҳлилий нависанда чун садои яклухт, ба монанди торҳое, ки аз пӯди матоъ ҷӯдои надоранд, мисли овозе, ки ҷӯр ба танбӯри пуршур аст, бисёр танин медиҳад ниҳоят мукамал ба назар мерасад.

«Аслан гуфтҳои шоирони маҳаллиро метавон ба ду қисмат тақсим кард:

1) Осори мардумӣ, ки онҳо дар зехни хеш нигоҳ доштаанд ва дар ҷамъомадҳо месароиданд ва ё баён мекарданд.

2) Офаридаи худашон, ки дар асоси дидаҳо ва шунидаҳо ба таври шифоҳӣ эҷод кардаанд» [8 с. 100]

Дар ҳақиқат нависанда Абдулҳамид Самад, ки худ дар деҳаи Шикоргоҳи ноҳияи Ховалинг ба дунё омада, аз ҳусни табиат ва ҳам аз навозиши омехта ба рангу бӯи мухталифи он бархурдор аст ва лоиқи гуфтан аст, ки камолоти эҷодию маънавии ҳуди адиб дар мағз-мағзи ҳамин мафҳумҳо бархоста дар он нидои дилу ҷонӣ сузонаш ниҳоят рангу оҳанги дунёи умедвор офаридааш ба тамсили акси содаи дузарб, ки моҳиятан навои ба асрори зиндагист, равшан таҷҷасум мегардад.

Ҳамин тавр мебояд қайд намуд, ки нависанда дар таълифи ҳикояҳои реза, ки баъзе аз онҳо беш нестанд аз як мушоҳида ё манзара низ маҳорат нишон дода, аз ҳечҳарчи сохта мекушад ба ҷамъбастиҳои тозаӣ фалсафӣ расад. Дигар ин, ки Абдулҳамид Самад дар бораи устодон Садриддин Айни, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, Фазлиддин Муҳаммадиев барин шермардони арсаи адабиёт дар осораш ба мулоҳиза доништа суҳан меронад ва дар зехни хонанда на танҳо асрори хунари онҳоро мекушояд, балки ҳислатҳои нотакрори инсонӣ ва лоиқ ба таҳсини ин шахсиятҳои барҷастаро низ дар мадди назар зинда месозад.

АДАБИЁТ

1. А. Самад Аспи Бобом Д. Маориф 1986 саҳ 178
2. А. Самад Косаи давр Д. Адиб 1987 саҳ 309
3. А. Самад Гардиши девбод - Д. Адиб с 2007 саҳ /567/.
4. А. Самад Гардиши девбод - Д. Адиб с 2007 саҳ /567/.
5. Абдулҳамид Самад Майдон Д. Адиб 1989 саҳ 188
6. А. Самад. Аспи бобом. Д. 1986 саҳ. 178.
7. Поль Лифарг Очерки по истории культуры М соли 1928 стр 54
8. Равшан Раҳмонӣ Эҷодиёти гуфтори мардумии тоҷик. Душанбе. С. 2008. саҳ. 109
9. И.С Брагинский. Из истории таджикской народной поэзии М. соли 1956 стр 80-107.
10. Т. Зехнӣ Санъати суҳан. Д. 1967 саҳ. 3.

ФОЛЬКЛОР НА СЦЕНЕ АБДУЛҲАМИДА САМАДА

Эта статья посвящена цветочнику Абдулхамиду Самеда. Вклад Абдулхамид Самеда в развитие таджикского фольклора очень велик, что свидетельствует о том, что основные литературные произведения писателя, посвященные традиционному таджикскому народу, показывают, что основой для них является красочный и красочный материал реальной жизни таджикского народа. Отношения между фольклором и фольклором прослеживаются в работах Абдулхамид Самеда, и, во-вторых, автор описывает феномен вселенной как загадку из запутанного мира каждого человека, целеустремленность, достоверность, настойчивость, настойчивость, терпение, сострадание, почтение и послушание. Наконец, писатель хочет раскрыть те же черты человека, что и его национальная принадлежность.

Слово: *жизненная реальность, оригинальная часть, внутренний мир, человек, традиции, традиции предков, сладкие воспоминания, творческий образ жизни, жизнь живых.*

FOLKLOR IN THE SCENE OF ABDULHAMID SAMAD

This paper is dedicated to the florist at Abdulhamid Samad. The contribution of Abdulhamid Samad to the development of the Tajik folklore is very great, indicating that the basic literary works of the writer, which are dedicated to the traditional Tajik folk, reveal that the basis for them is the colorful and colorful material of

the real life of the Tajik people. The relationship between folklore and folklore is seen in Abdulhamid Samad's work, and secondly, the author describes the phenomenon of the universe as a mystery from the intricate world of every human being, purposeful, trustworthiness, perseverance, perseverance, patience, compassion, reverence and obedience. Finally the writer wants to discover the same human traits as his national identity.

Keyword: *life reality, the original part, the inner world, the man, the traditions, the tradition of the ancestors, the sweet memories, the creative lifestyle, the life of the living.*

Сведения об авторе:

Пиров Саїдахмад - доцент кафедри гуманитарных наук "Колледж медицинский в Кулябе"

About the author:

Pirov Saydahmad - the associate professor of the humanities "College medical in Kulob"

ҲАСАН ИРФОН ВА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ Ӯ

Султонова Ш.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳангоме ки ба ҳаёту фаъолияти бархе аз шахсиятҳои барҷастаи фарҳангии асри XX-и тоҷик шинос мешавем, шоҳиди он мегардем, ки на танҳо тавассути осори безаволашон дар рушди адабиёти миллати хеш ҳиссагузор гардидаанд, балки бо роҳи тайкардаи эҷодӣ, рӯзгор ва зиндагиномаи худ дар дилу дидаи ин халқи фарҳангдӯст ҷой гирифта, бо гузашти солҳо ниёзи ҷомеаи тоҷикон ба шиноختи онҳо афзудааст. Дар нимаи аввали асри XX ба сахнаи адабиёти тоҷик як гурӯҳ адибони ҷавон дохил шуда, ба кори эҷодӣ камар бастанд ва Ҳасан Ирфон дар байни онҳо ҷойгоҳи хоси худро пайдо кард. Ӯ аз тарафи аҳли илму адаб ва оммаи хонандагон ҳамчун яке аз аввалин мутарҷимони боистеъдоди тоҷик эътироф гардидааст.

Ҳасан Алихонович Мамадхонов, ки «Ирфон» тахаллуси ӯст, 22.03.1900 дар гузари Чорроҳаи шаҳри Самарқанд ба дунё омадааст. Падараш ба касби шоҳибобӣ ва модараш бошад, бо нилгарӣ (рангрэзӣ) шуғл доштанд.

Ҳасан ҳамеша озодалибос, хушқалом буда, ба забони маҳаллии тоҷикӣ (ғайриадабӣ) бе акцент тез-тез ва тоза гап мезадааст. Ӯ аз эронӣни Самарқанд, модараш форс, падараш курд буд [1;с.3].

Ҳасан саводи ибтидоиро аз падараш меомӯзад. Баъд вай дар назди Мулло Шохабулқосими Ганҷӣ ном шахсе муддате таҳсил кардааст. Мулло Шохабулқосим аз зиёӣни Озарбойҷон буда, барои фаъолияти сиёсиаш ба Сибир бадарға шуда буд. Марди равшанфикр Шохабулқосим баъдҳо ба Самарқанд омада, мактабдорӣ мекунад. Ҳасан Ирфон бо илмҳои табиӣ дар мактаби ӯ шинос мегардад.

Дар ҳамин давра дар Самарқанд муаллим Шакурӣ мактаби усули нав кушода буд. Маълум аст, ки ин мактаб дар паҳн намудани маориф ва маданияти пешқадам дар байни ҷавонони тоҷик нақши калон бозидааст. Ҳасан Ирфон яке аз толибилмони аввалини мактаби Шакурӣ буд. Муаллимони мактаби мазкур Абдуқодир Шакурӣ ва Раҳматулло Исмаатуллоев бо хушсаводӣ, тараққипарварии худ шӯҳрат ёфта буданд. Таҳсил дар мактаби чунин устодон барои Ҳасан Ирфон дарвозаи илм ва адабиётро васеъ боз кард. Баъдан Ҳасан Ирфон дар «Мадрасаи тарбият» ва дар «гимназияи писарҳо» таҳсилро идома медиҳад. Дар ин мактабҳо ӯ, забони русиро меомӯзад. Дар он даврае, ки Ирфон дар гимназия таълим мегирифт, Инқилоби Октябр ғалаба кард ва Ҳасан таҳсилро дар мактаби советӣ идома медиҳад.

Соли 1916 курси дусолаи ғоибонаи ҳисобчии тичорат ва саноати Петроградро хатм карда, дар нахустин журнали тоҷикии «Шӯълаи инқилоб» ба сифати котиби масъул ва тарҷумон хизмат намудааст. Баъд вазифаҳои гуногуни хоҷагию давлатӣ ва адабиро ба уҳда доштааст; раиси коргоҳи шоҳибобӣ, тарҷумони комитети иҷроияи вилояти Самарқанд (1924), директори нашриёти комиссариати халқии зироати РСФСР Ӯзбекистон (1925), муаллими забони форсии Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Навоӣ (1933). Солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ фаъолияти меҳнатии худро дар хоҷагиҳои гуногун (дар колхозии ба номи Карл Маркс, фабрикаи шоҳибобии «Хучум», коргоҳи «Болшевик» ва «Бофанда») идома додааст. Аз соли 1960 нафақагир будааст.

Фаъолияти меҳнатии Ҳасан Ирфон аз соли 1919 оғоз шуд. Ӯ дар советҳо, иттифоқи касаба, комиссариати корҳои миллӣ софдилона хизмат мекунад. Ҳамон солҳо журнали «Шӯълаи инқилоб» интишор шуд ва ин ҷавони дилбохтаи адабиёт барои ин маҷалла аз забонҳои русӣ ва тоторӣ мақолаҳо тарҷума мекард. Баробари ин аз журналистони машҳури тоҷик Саидризо Ализода ва Фаҳриддин Розӣ таҷриба ва кор меомӯхт. Ҳамин тавр Ҳасан Ирфон ҳамчун мутарҷим роҳи худро давом додан гирифт[4;2].

Баъди баста шудани «Шӯълаи инқилоб» соли 1921 тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон дар рӯзномаи «Зарафшон» ва дар дигар газетаю журналҳо чоп шуданд.

Дар соли 1925 нахустин шумораҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» чоп шуд. Мухаррири газета журналисти номӣ шоир Абдулкаюм Курбӣ буд ва ӯ Ирфонро ба кори газета ҷалб намуд. Ҳасан Ирфон дар ин ҷо ҳамчун мутарҷим фаъолияти адабиашро идома дод.

Ирфон аз соли 1938 сар карда, аз корҳои эҷодӣ дур шуд. Вай дар муддати якчанд сол дар фабрикаи пиллакашии «Хучум»-и шаҳри Самарқанд дар вазифаҳои гуногун сардори сеҳ, муҳандис ва ҳисобчӣ фаъолияти меҳнатиашро давом дод. Аммо аз адабиёт ба тамои даст кашада нагавонист. Ҷозабаи каломи бадеӣ ўро боз ба оғӯши суҳанварон даъват намуд.

Фарзанди меҳнаткаш Ҳасан Ирфон аз бачагӣ то охири умр бо ғайрати калон меҳнат мекунад. Бинобар ин бечиз нест, ки дар повести аввалинаш «Ду ёр аз ду диёр» меҳнати ҳалолу садоқатмандии аҳли меҳнатро тараннум кардааст[4;2].

Қисмати қаҳрамонҳои повест хонандаро ба ҳаяҷон меоварад. Салим-амаки бечора на дар Самарқанди номдор, на дар Бухорои муҳташам кор ёфта наметавонад. Вай дар ҷустуҷӯи кор ва ҳаёти хуб Эрон, Ироқ ва Арабистонро тай мекунад, бо дӯсти худ курди эронӣ Алиҷон дар конҳои нафти Боку захира мекашад, дар бандарҳои баҳри Хазар ҳаммоли мекунад, дар дарёи Волга кишти мекашад. Вале Салим-амаки тануманду меҳнатдӯст дар ҳеҷ ҷо на кори доимӣ ёфта метавонаду на бахт. Баъди дарбадари дуру дароз ва пурмашаққат боз ба диёраш бармегардад.

Нависанда тарҷумаи ҳоли қаҳрамонҳояшро баён намекунад, балки тақдири онҳоро ба воситаи ҳодиса-воқеаҳои ҳаёти хеле таъсирбахш тасвир мекунад.

Персонажҳои повест хунарманди озарбойҷонӣ усто Сулаймон, ҳаммоли рус Виктор, коргари тотор Ҳамидуллоҳ низ одамоне мебошанд, ки мисли Салим-амак ва Алиҷон дар асар ҳақиқатнигорона тасвир ёфтаанд. Нависанда дар дӯстии самимии он одамони гуруснаю бараҳна муносибатҳои ҳақиқии инсониро ҳаққонӣ инъикос намудааст.

Фаъолияти тарҷумонӣ ва адабии Ирфон аз соли 1926 сар шуда, яке аз поягузори санъати тарҷумаи тоҷик ба ҳисоб меравад. Хунари тарҷумонии вайро устод Айни писандида, худ муҳаррири тарҷумаҳои бисёри Ирфон будааст. Ҳаматарафа аз адабиёти советӣ ва ҷаҳон огоҳ будани Ирфон имкон дод, ки ў осори беҳтарин ва муҳимтаринро ба тоҷикӣ тарҷума намояд. Тарҷумаи асарҳои М.Горкий «Бачагӣ» (1933), «Дар байни мардум» (1936) ва «Университетҳои ман» (1937), Даниел дефо «Робинзон Крузо» (1936), Жюль Верн «Бачаҳои капитан грант» (1938), А. Толстой «Ғалла» (1949), Б. Полевой «Достони марди ҳақиқӣ» (1951), Н. Рибак «То абад бо Москва» (1954), И. Франко, Борислав меҳандад» (1955), романҳои Н. Чернышевский «Чӣ бояд кард?» (1956), Салтиков Шедрин «Ҷанобон Головлёвҳо» (1959), Гарегин Севунтс «Техрон» (1959), С. Бородин «Ситораҳо дар осмони Самарқанд» (1961), Собит Муқанов «Мактаби ҳаёт» (1961) ва аз адабиёти Шарқ маҷмӯаи «Ҳикояҳои Ҳинду Покистон» (1956), романи Р. Такур «Завол» (1958) ва ғайра ба ў тааллуқ доранд. Ирфон чанде аз асарҳои классикони марксизм-ленинизм, аз ҷумла асари машҳури Ф. Энгелс «Пайдоиши оила, моликияти хусусӣ ва давлат» (1957) – ро тарҷума кардааст.

Тарҷумаҳои Ирфон боз аз он ҷиҳат тафовут доранд, ки мутарҷим рӯи миллии асари оригинал ва услуби эҷодкорошро дар тарҷума асосан нигоҳ медорад. Дар айни замон ў тарҷумаро кори эҷодӣ дониста, онро аз назари тафаккури бадеии худ бо риояи табиати забони тоҷикӣ анҷом меод[3;65].

Ирфон тавассути тарҷумаҳояш дар инкишофи насри реалистии тоҷик саҳм гузоштааст. Ирфон худ низ муаллифи чанд асари бадеӣ мебошад. Асарҳои ў «Ду ёр аз ду диёр» (1962) ва «Дар кулбаи косибон» (1964) ҷолиби диққатанд. Пеш аз ҳама, ин асарҳо осори тарҷумаҳои буда, нависанда дар онҳо анъанаҳои ёддоштнависиро, ки дар адабиёти тоҷик ба воситаи «Ёддоштҳо»-и устод Айни асос гузошта шуда буданд, идома додааст. Сонӣ нависанда ба тасвири зиндагии он маҳалҳои Самарқанд, водии Фарғона, каму беш Эронро озарбойҷон кӯшида аст, ки то ба ў дар насри тоҷик ба дараҷаи кофӣ мавриди тасвири бадеӣ қарор нагирифта буданд.

Нигориши Ирфон аз ҷиҳати таърихи ба вуқӯъ пайвастании воқеаҳо низ амиқ буда, рӯйдодҳои нимаҳои асри 19 ва ибтидои асри 20-и кишварҳои гуногун ва маълумоти тозаии ҳаётро фаро гирифтааст[6;70].

Романи «Дар кулбаи косибон» аз ҷиҳати тасвири зиндагии тоинқилобии аҳли захиракаши Осиеи Миёна ва Хуросон яке аз асарҳои аввалин ба шумор меравад. Нависанда ҳаёти иҷтимоӣ, меҳнати пуразаб, сабабҳои ба муфлисӣ гирифтҳо шудани аҳли касб ва бо таъсири афкори инқилобӣ, хусусан инқилобҳои солҳои 1905-1907 ва муттаҳидии коргарони гуногунмиллат, корпартоии умумии онҳо ва ба ҳам иттифоқ шудани намояндагони ҷудоғонаи аҳли касабаро муфассал тасвир менамояд. Ба ин маънӣ, дар асарҳои Ирфон як дараҷа талоши доимии аҳли касоба, ки дар аҳливу тифоқӣ, якдигарро дастгирӣ кардани онҳо ва ниҳоят дар бунёди дӯконҳои ҷамоатӣ зоҳир мешавад, тасвир гардидааст. Нависанда симои чандин косибони Ҳирот, Самарқанд ва водии Фарғона (Хучанд, Хуқанд, Марғелону Намангон)-ро ба хубӣ офаридааст. Хусусияти муҳимтарини аҳли касоба ҳалолкорӣ, санъати баланд, меҳнатдӯстӣ, рафқат ва ҳамдилӣ ба ҳамкоре дар образи Устомадризои бофандаи гулдаст ифода ёфтааст.

Ирфон дар «Дар кулбаи косибон» инчунин ба ташкили мактабҳои нав ва аввалин муаллимони он, афзалияти барнома, дараҷаҳои маълумотгирӣ, умуман тарзи таълими онҳо аз тадриси мактаби кӯҳна низ диққат додааст. Муаллиф дар бораи нахустин муаллимону танзимдиҳандагони мактабҳои нави тоҷикӣ-Ҳочӣ Шайх, Саидризо Ализода, Мирзоҳалим, Абдуқодир Шакурӣ, Исмаилюлло Раҳматуллозода, ки аз озодфикрону ҷоннисорони роҳи маърифати халқ буданд, маълумотҳои саҳеҳ дода, аҳамияти

корнамоиҳояшонро таъкид месозад ва образи дурахшони онҳоро тачассум менамояд. Ирфон инчунин повести нотамоме бо номи «Духтари Алчазоир» низ дорад, ки дорои хусусияти ёддошти мебошад.

Асарҳои насри Ирфон маводи фаровони этнографӣ, топографӣ, таърихиву адабӣ, касбӣ ва ҷуғрофиро фаро гирифта, бо услуби хос ва забони оммафаҳм навишта шудаанд. Забон дар асари бадеӣ воситаи асосии тасвири воқеият ба шумор меравад. Забони ҳар як нависанда забони ҳар аср қисми ҷудонашавандаи забони умумихалқӣ ва адабии миллат мебошад. Ҳасан Ирфон барои барҷаставу мучассам нишон додани қаҳрамонони асараш барои равшантар намудани хислату характери онҳо забони онҳоро аз ҳам фарқ мекунад, яъне хислату характери шахсо на танҳо дар тасвири сурати зоҳирии онҳо, балки дар забони гуфтугуиашон низ намудор мегардад. Услуби онҳо низ дар ҳар маврид ба худ хос буда, аз тасвири тарҷумаиҳолӣ, илмӣ, воқеанигорӣ ва нақли саргузаштҳо, аз унсурҳои хангомаписандӣ ва гоҳо романтикӣ (хусусан дар ҳикояҳое, ки ба «корномаи» дуздон, оворагардон, саргузашти пуразоб, қаҳрамонони «Ду ёр аз ду диёр» бахшида шудаанд) таркиб ёфтаанд. Дар асарҳои Ирфон қиссаҳо, тамсилоту ривоят, шеърҳои классикӣ ва зарбулмасалу таъбирҳои халқӣ фаровон истифода шудаанд. Забони онҳо равону салис аст. Асарҳои мазкур барои омӯзиши зиндагии худӣ муаллиф, ҳаёти мардуми Осиёи Миёна ва кишварҳои дигари охири асри 19 ва ибтидои асри 20 махсусан аҳли адабу маърифат ва касаба аҳамияти калон дорад.

Хулоса, дар ин мақолаи мазкур мо доир ба ҳаёту фаъолият ва ҳунари воқеии тарҷумонии Ҳасан Ирфон фикру андешаҳои хешро баён намудем. Ҳасан Ирфон тавассути тарҷумаҳои хеш, ки ҳазорҳо одамон аз хондани онҳо баҳра мебаранд, дар байни аҳли илму адаб мақоми хешро пайдо намуд. У ба душвориҳои даврони хеш нигоҳ накарда, бинои мукаммали тарҷумаро баён намуд, ки имрӯз нурҳои офтоб ба ҳар як хишти ин бино дурахшида, симои тасвирёфта тарҷумонро дар байни аҳли қалам боз ҳам мунаввар мегардонад.

Нависанда - тарҷумон дар эҷоди асар ба мавзӯоти таърихӣ, ҷуғрофӣ, этнографию топографӣ даст зада, бо як фасоҳату нақҳат ва услуби махсус, онҳоро эҷод кардааст, ки то кунун дӯстдорони каломии бадеъро аз пайи худ мебарад.

АДАБИЁТ

1. Бехбудӣ М. Марди покфитрат [Ёднома дар бораи Ҳасан Алихонович Мамадхонов] (Ирфон) // Маданияти Тоҷикистон. 1983.- 3с.
2. Ирфон Ҳасан Алихонович [тарҷумон, нависандаи советии тоҷик]. ЭСТ- Душанбе, 1981. Ҷ.3.- 634 с.
3. З.Улуғзода С. Серталабӣ ва ғамхорӣ // Садои Шарқ, 1966. №5.- 159 с.
4. Ҳамидзода Х. Ҳаёт ва эҷодиёти нависанда ва тарҷумон // Ҳасан Ирфон. - Маориф ва маданият, 1964-2с.
5. Ҳасан Ирфон. Мухтасар дар бораи ҳаёт ва эҷодиёт // Адибони Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, - 2014. - 319 с.
6. Шукуров М. Насри солҳои 1945-1974 // Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ. 4.- Душанбе, 1980. - 378с.

ХАСАН ИРФОН И ЕГО ТВОРЧЕСТВО

В данной статье речь идет о жизни, творчестве и переводческой деятельности Хасана Ирфона, отмечается его весомый вклад в развитие таджикской реалистической прозы. Подчеркивается, что его произведения в основном являются биографическими, в них продолжена традиция написания мемуаров, основателем которой считается С. Айни. В переведенных Хасаном Ирфоном произведениях сохраняется национальный дух, оригинальность произведения и творческий стиль. Констатируется факт, что в прозаических произведениях Хасан Ирфона имеется много этнографических, исторических и географических материалов, которые представляют особую значимость для изучения жизни автора, а также народов Средней Азии.

Ключевые слова: ремесленник, переводческая деятельность, реалистическая проза, традиция написания мемуаров, национальный дух, оригинальность, творческий стиль, материал.

HASAN IRFON AND HIS LIFE AND WORKS

This article is concerned the life and works and translation activities of Hasan Irfon. It is stated his valuable contribution to the development of Tajik realistic prose. Also it is highlighted that his works mainly are biographic, where he continued the tradition of writing of memoirs, the founder of which was S.Ayni. In translated by Hasan Irfon works artistic of original work and creative style is maintained. It is noted a fact that in prose works of Hasan Irfon there are much ethnographic, historical and geographical materials, having special value for learning of author life and peoples of the Middle Asia.

Key words: craftsman, translation activities, realistic prose, tradition of writing of memoirs, national spirit, original work, creative style, material.

Сведения об авторе:

Султонова Шукрона Бободжоновна - ассистент кафедры французского языка и методики его преподавания Таджикского государственного педагогического университета им. Садритдина Айни. Тел.: (+992) 938358586.

About the author:

ДАВРАҲОИ ОМУЌИШИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМӢ ВА ТАРБИЯВИИ АҲМАДИ ДОНИШ

Ҳайдаров А.А.

Донишқадаи соҳибқорӣ ва хизмат

Дар осори бархе аз мутафаккирони барҷаста, ки дар ин ё он давр зиста, фаъолият намуда, ба тарбияи омма камар бастаанд, насихату машварат ба шоҳони даврро низ мушоҳида менамоем. Ин аз як тараф ба панду насихат ниёзманд будани шоҳони даврро шаҳодат бидиҳад, аз тарафи дигар, аз мавқеъ ва мақоми бузурги мутафаккир дар он айём дарак медиҳад. Аз ин қабил, бузургонро чун Ғазолӣ, Кайковус, Шайх Саъдӣ, Низомулмулк, Ҷомӣ, Навоӣ ва Аҳмади Донишро номбар кардан мумкин аст, ки дар рушду нумӯи фарҳанги ҳар давр тавассути маслиҳату насихати хеш ба подшоҳон нақши бузург бозидаанд. Албатта, устувории он мавзӯъ, ки ҳар яки онҳо дар низому одоби дастгоҳи шоҳон чӣ саҳме гузоштаанд, тахлили тадқиқи ҷудоғонаро тақозо дорад.

Мо дар ин мақола, кӯшиш намудем, оид ба давраҳои омузиши фаъолияти илмӣ ва тарбиявии Аҳмади Дониш, ки яке аз маърифатпарварони бузурги асри XIX маҳсуб мегардад, сари андеша оем.

Афкори маърифатпарварии Аҳмади Дониш дар радифи равшанфикроне, чун Шарл Фуре, Роберт Оуэн ва Анри Сен-Симон қарор дорад, ки барои ба кулӣ тағйир додани танзими таълиму тарбия камар баста буданд. Дар боби афкори маърифатпарварии Аҳмади Дониш ҳанӯз дар давраи барҳаёт будани ӯ мувоҳида ва андешаҳои мухталиф ба миён омада буданд. Ақидаҳои гуногун оиди ғояҳои осори Аҳмади Дониш баъд аз сари ӯ низ муддатҳои тӯлонӣ идома ёфт. Дар ин бобат гуфтаҳои ҳамасрон, баъдтар навиштаҳои устод Садриддин Айни, тадқиқотҳои адабиётшиносони ватанӣ ва хориҷӣ далел ҳастанд. Мусаллам аст, ки афкори тарбия ва маърифатпарварии Аҳмади Дониш бештар дар поя ва заминаи дин устувор гардидааст. Аз омузиш ва тахлили осори Аҳмади Дониш, баҳусус «Наводир-ул-вақоъ» дар назари муҳаққиқ ду чехраи намоён: яке боист ӯро чун рӯҳонии мутаассиб ва дигаре чун табаддулотгар ва тарғибгари замони нав бишинохт. Чунин равиши ақидаро дар осори аллома Муҳаммади Ғазолӣ низ мушоҳида менамоем, ки ӯ чун олими рӯҳонӣ ва чун файласуфи барҷаста муаррифи мешавад. Аз баски бисёр афкори педагогии Аҳмади Дониш дар заминаи дину ойин қарор дорад, қисме аз арбобони барҷастаи илми солҳои 50-60 -ум амсоли Зариф Раҷабов, Абдулғанӣ Мирзоев, Расул Ҳодизода, Холиқ Мирзозода ва дигарон ба андешаҳои маорифпарварии ӯ таъя намуда, аз мавқеъ ва хизмати дар олами тарбия гузоштаи ӯ сарфи назар кардаанд. Чун ки дар он айём тарғиб ва ташвиқи ҳизби коммунистӣ масъалаи гузариш ба тарзи аврупоии тарбияро ба миён гузошта буд. Дар солҳои баъдина, баҳусус, истиқлолият ва мустақилияти давлат, ки эҳё намудану устувор гардонидани педагогикаи миллӣ дар заминаи аслияш ба миён омад, рӯҳи ба осори педагогии Аҳмади Дониш низ пеш омад. Қабл аз ҳама, бояд тазаққур дод, ки Аҳмади Дониш дар баробари афкори сиёсӣ, иҷтимоӣ оиди ташаққули афроди ҷамъият, шахсияту ҳуқуқи ӯ, дар пояи меъёрҳои ахлоқӣ, тарбия дар заминаи дину ойин ва расму русум, анъанаҳои беҳтарини гузашта ва имрӯза, пос доштани ҳурмату эҳтироми аҳли хеш ва навозандаву парваранда будани волидайн ба амсоли онҳо ақидаҳои бикр гуфта, баъзан аз ҷаҳорҷӯбаи дин низ берун қадам задааст. Ба ифодаи дигар, Аҳмади Донишро дар навбати аввал ташаққули одами нав, тарбия ва таълим бо усули нав, барҳам додани роҳу раванди схоластикии он, ҷорӣ намудани фунуни башардӯстӣ ва омузиши улуми дунявӣ ба олами андеша водор мекард.

Дар шароити кунунӣ, ки тавачҷуҳ ба масъалаи ислоҳ ва сифати беҳтар намудани ахлоқи одоби ҷавонон бештар ҷомеаро ба ташвиш меорад, бархурдорӣ ва баҳрабардорӣ аз андешаҳои тарбиявии ин мутафаккири барҷаста басо судманд ва бомаврид аст. Суоле ба миён ояд, ки Аҳмади Дониш дар тимсоли насли нав чӣ гуна фардиро тасаввур менамояд? Посухи ин суолро аз мутолиаи асари «Наводир-ул-вақоъ» хоҳем ба кулӣ дарёфт. Мутафаккир на танҳо тариқи назарӣ ба масоили тарбия назар меафканад, балки тавассути мисолҳои ҳаётӣ ва нақли саргузаштҳои қиссаву ривоятҳо, эҷоди қитъаҳои шеърӣ, амсоли ҳикам ва зарбулмасалу тамсилҳои паҳлуҳои мухталифи тарбияи инсонро ба миён мегузорад. Маҳол аст, ки чунин печидагиҳо ва омезиш ёфтани самтҳои мухталифи тарбияро дар осори дигар адибе мушоҳида намоем.

Ӯ мутафаккири ҳақиқатнигор, воқеъбин ва мушоҳидакор буда, мубаллиғи маърифат ва ҷӯяндаи ҳақиқату адолати иҷтимоист.

Ҳарчанд, ки шуҳрату шаҳомати ин фарди равшанзамир ва заковатманд дар айёми зиндагии ӯ вирди забони умум гардида буд, вале оғози таҳқиқи аҳволу асори Аҳмади Дониш ба ҷаҳорҷаки

аввали асри XX мувофиқ меояд. Пажӯҳишгарони ватанию берунмарзӣ дар бораи Аҳмади Дониш чандин рисола ва мақолаҳои сершумор мунташир намудаанд.

Марҳилаҳои омӯхта шудани зиндагинома ва асори ин нобиғаи асри XIX аз тарафи адабиётшиноси маъруфи тоҷик Абдуқодир Маниёзов чунин қисмат гардидааст: марҳилаи нахуст аз авоили солҳои бистум оғоз гардида, то авохирӣ солҳои чилум идома меёбад. Муҳаққиқони ин давра бештар ба мавқеи нависанда, ҷаҳонбинӣ ва пешгӯӣҳои ӯ таваҷҷуҳ намудаанд.

Марҳилаи дуум аз аввалҳои солҳои 50-ум оғоз гардида, ҷанбаҳои адаби, фалсафӣ, таърихӣ ва амсоли он мавриди таҳлил қарор ёфтааст. Қобили тазаккур аст, ки зимни тадқиқоти осор ва аҳволи Аҳмади Дониш бо назардошти дигаргунии сохти ҷомеавӣ ва хусусиятҳои методии пажӯҳиш ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бояд омӯзиши осор ва эҷодиёти Аҳмади Дониш ба 4-марҳила қисмат карда шавад.

Марҳилаи якум аз замони барҳаёт будани Дониш шуруъ гардида, то солҳои бистуми асри XX-ро дар бар мегирад. Ин зинаро шартан марҳилаи ибтидоии омӯзиши осори Аҳмади Дониш номидан равост. Аввалан, боист дарҷ намуд, ки муҳаққиқони он давра роҷеъ ба шахсият ва фазилати Аҳмади Дониш чӣ қазоват кардаанд?

Аснод ва далоиле, ки аз захираи бойгонии китобу рӯзнома ва маҷаллоти русӣ ба даст омадааст, бузургӣ, донишмандӣ ва болаёқатии Аҳмади Донишро собит менамояд.

Аз ҷумла, шарҳиноси рус Л.Ф. Костенко қайд мекунад, ки соли 1870, ҳангоми ба Бухоро омадани миссияи дипломатии рус, гуфтушуниди давлатиро одами боэътимоди амир-Мир Аҳмад бо лақаби Дониш мебурд. Ӯ нисбат ба дигар ҳамсухбатҳои одитар, вале закитару болаёқаттар буда, ҳама чизи атрофро ба зудӣ дарк мекунад.[14, с.2]

Баъди сафари охири Аҳмади Дониш, яъне соли 1874 рӯзномаҳои ҳамонвақтаи Петербург навишта будаанд, ки дар байни сафирони бухороӣ танҳо фазилати Мир Аҳмад, яъне Аҳмади Дониш ҷолиби диққат мебошад.

Рӯзномаи русии – «Голос» дар соли 1874 дар бораи ҳайъати сафорати Абдуқодирбек навишта буд, ки Мир Аҳмади Уроқ «Дар воқеъ адиб, шоир ва ситорашинос буда, ҳодисоти ояндаро аз рӯи ҳаракати ситораҳо муайян мекунад.»[14,2]

Эҷодиёти Аҳмади Дониш дар байни шуаро ва фузалои пешқадами аморати Бухоро ва аҳли илму адаби онвақта шухрати беандозаеро соҳиб будааст. Ва ҳар кас ба осор ва ақидаҳои Аҳмади Дониш мувофиқи дониш ва дарку фаҳмиши худ, ё аз рӯи мавқеи дар ҷомеа ишғолкардааш баҳо додааст.

Равшан аст, ки ақидаҳои ҳақиқатнигоронаи пешқадами мутафаккир бо қору фаъолияти аморати Бухоро созгор намеомад. Аз ин рӯ, уламои иртиҷоъпарасти дарборӣ ва шайххоро алайҳи Аҳмади Дониш шӯронида, ӯро ҳатто дар ғайбаташ кофир ва бадмазҳаб эълон карда буданд.

Яке аз маддоҳони иртиҷоъпарасти дарборӣ, ки бо амри амир Абдулаҳад (солҳои ҳукмронияш 1885-1910) олимони ва шоирону хунармандони пешқадамро, ки ба амир хуш намеомаданд, таҳмиқ ва масҳара менамуд, ин Афзал Маҳдуми Пирмастӣ буд. Аз рӯи тафаҳхуси ӯ чунин бармеояд, ки ниёкони ӯ ва ниёкони Аҳмади Дониш аз як маҳал будаанд ва ӯ ҳамчун яке аз шогирдони Дониш низ ҳисоб меёфтааст. Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, наздикону дӯстон ва худи Аҳмади Дониш ва «Наводир-ул-вақоеъ» -и ӯро таҳқир намудааст.

Ӯ сабаби аз дарбор дур шудани Аҳмади Донишро дар тазкираи худ «Афзал-ут-тазкор» чунин шарҳ медиҳад: «Дар авохир аз он ҷо, ки забон ба ношукрӣ мекушод, аз назари отифати подшоҳи замон (амир Музаффар) бар афтод».[5,199]

Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ фикри худро нисбати Аҳмади Дониш ва андешаҳои ӯ тарзе баён намудааст, ки муҳаққиқон З.Ш.Раҷабов ва Ш. Ҷабборов ӯро маддоҳи аморат ва душмани Аҳмади Дониш ба қалам дода, барои исботи ақидаи худ иқтибоси зерро аз тазкираи ӯ овардаанд: «Наводир-ул-вақоеъ» дар байни ағниё ва раоё, ки ба роҳи ҳаққӯи қадаме наниҳодаанд, чун китоби фасодангезе машҳур гашт, ки ба решаи дин теша мезад»[9,202].

Вале Расул Ходизода Абдулазими Шаръиро чун муҳофизии Аҳмади Дониш доништа, аз асари ӯ чунин иқтибос меорад:

«Лағзиш ба сабаби таъбири баъзе ибороти часуруна, ки таъби наққодаш мутадайн бад-он чандон наменамоад ва муносиб намедорад, мақоми ислоҳ ва тасҳеҳ аст, на маҳалли ифзоҳ ва тафзеҳ (нақӯҳиш ва сарзаниш)[10,146].

Аз ин рӯ, адолат он аст, ки Шаръӣ табиист, ки на ба ҳамаи фикрҳои Дониш ҳамраъӣ буд, вале ӯ муқобили он буд, ки муаллифро ночавонмардона нақӯҳишу сарзаниш ва таҳқир кунанд. Ӯ тарафдори муносибати боодобона дар ҳалли масоили илмию адабии байни уламову удабои замони худ буд.

Шахсияти дигари ҳамзамони мутафаккир Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиёст, ки ба асарҳои Дониш эътиқоди зиёде доштааст. Садри Зиё (1865-1931) ягона шахсе мебошад, ки дар гирдоварӣ ва муҳофизати китобҳо ва ташвиқу тарғиби мутолиаи осори Аҳмади Дониш дилсӯзӣ ва садоқати бепоён нишон додааст.

Садри Зиё ба таври махфӣ бо бародари амир Абдулахад- Ҳашмат, ки ба ҳабси хонагӣ маҳкум буд, робита дошта, нусхаи дастхати «Наводир-ул –вақоъ» -ро аз ӯ гирифта, ба Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ва Садриддин Айни барои китобат супорида аст. Шиносоӣ бо ин асар дар ҷаҳони маънавий Мунзим, Айни ва Ҳайрату дигарон табаддулотӣ кулли ба вучуд оварда буд.

Ин кори пураризиш ва дорони аҳамияти таърихро, ки устод Айни, Мунзим ва Ҳайрат бо роҳнамоии Садри Зиё анҷом додаанд, ба қавли Расул Ҳодизода «тадқиқи аввалини ҷиддии «Наводир-ул-вақоъ» ва таҷрибаи ҳозир намудани матни илмию интиқодии он гуфтан мумкин аст. Нусхаҳои дигаре, ки аз «Наводир-ул-вақоъ» то мо расидаанд, ба эътибори дурустии матн ва татбиқи он нусхаи асли ба дараҷаи ин нусхаи Садри Зиё намерасанд»[10,150].

Садри Зиё ба ҷуз «Наводир-ул-вақоъ» боз «Меъёр-ут-тадайн», «Манозир-ул-кавокиб» ва дигар китобҳои Донишро китобат фармуда, ё ки харида, дар китобхонаи худ маҳфуз доштааст.

Садри Зиё дар асарҳояш, аз ҷумла дар «Тазкори ашъор», «Асоми-юл-кутуб» чунин тавсиф намулдааст: «Наводир-ул-вақоъ», ки мисли он китобе аз фузалои мутақаддимин ба зухур наёмада ва «Меъёр-ут-тадайн» ном таълифоти ӯст, ки он яке фаҳми даррок в-он дигар сирати покашро шоҳидайни адланд»[15,96].

Инчунин, ӯ дар бораи адибону зиёён, ки ба ҳимояи Дониш бархеста, Афзалро мазаммат карда буданд, изҳори андеша намуда, ҷонибдорӣ худро изҳор намуда буд:

*Ба Дониши мусаллам шуд андар ҷаҳон,
Варо «Дониши» омад лақаб баҳри он.
Чун ӯ хусрави мулки донишварӣ,
Надидааст одам на ҷину парӣ.
Касеро, ки халлоқи эзидтаол,
Карам кард з-ин гуна фазлу камол.
Чи сон кард мадҳи варо сарсарӣ?
Киро месазад даъви ҷамсарӣ?
Гирифтам қаламро ман андар банон,
Ки то орам авсофи ӯ дар баён. [15,97]*

Садри Зиё қайд мекунад, ки чун ҳаҷв ва таҳқири намудани Афзал маҳдум дар ҳаққи Аҳмади Дониш дар байни аҳли маънӣ иштиҳор ёфт, Афзал-маҳдумро ҳама ҳадафи тири маломат карданд. «Фузало аз ҳар тараф сар бардоштанд ва забон ба таъну лаъни ӯ кушодаанд. Аз он ҷумла Шамсиддин маҳдуми Шохин бо он ки аз роҳи ғуруре, ки дошт, ба касе иқро ва ба фазоилу камолоти дигаре муътариф набуд, маозолик аз сари инсоф бархост ва қасидаи ғаррое дар мадҳи Дониш ва қадҳи Афзал гуфт. Мулло Абдулмачиди Музтариб, ки аз камоли ворастагӣ маҳкуми аҳаде намешуд ва касеро ҳасе намеангошт, фақат изҳор-ун-лилҳақ қасидаи Шохинро мухаммас намуд». [15,94]

Бар иловаи ашхоси фавқуззикр, ки дар дастгирии Аҳмади Дониш ва ақидаҳои пешқадами ӯ кӯшишҳо ба харҷ дода буданд, дар «Еддоштҳо»-и устод Айни боз номи Шариф-маҳдуми Муътасим, Исо маҳдум, Иноят маҳдум, Яҳёҷоҷа, Қорӣ Абдулмачиди Зуфунун, Мулло Шарифи Соат ва чанди дигаре низ ҳамчун ҷонибдорони Аҳмади Дониш зикр карда шудаанд.

Марҳилаи дуум, ки онро метавон тадқиқи ҷавҳари асосии ҷиҳатҳои осори Аҳмади Дониш номид, аз солҳои бистум то панҷоҳуми асри ХХ-ро дар бар мегирад. Дар ин марҳила мақсади умдатарини муҳаққиқон аз он иборат буд, ки онҳо ҷой ва мақоми Аҳмади Донишро бояд дар таърихи фарҳанг ва илму адаби халқи тоҷик ва халқҳои Осиёи Миёна муайян намоянд ва шахсияти худӣ ӯро ҳамчун мутафаккир, маорифпарвар ва алломаи мумтози даврони худ ба мардум боз ҳам хубтару равшантар муаррифӣ намоянд. Зеро дар замоне, ки Аҳмади Дониш зиндагӣ мекард, халқи оддӣ аз мазмуни осори ӯ ва донишҷӯи ҷавҳари ақоиди ӯ бебаҳра буданд. Дар давраи барҳаёт будан ва баъдан то ғалабаи инқилоб низ осори маорифпарварии Аҳмади Дониш дастраси оммаи мардум нагардида буд ва танҳо бо дасти чанд тан аз фозилони равшанфикр ва одамони ҳамақандаи адиб барои худӣ онҳо рӯйнавис мегардид. Омилҳои асосии дар мавридаш ба мардуми табақаҳои мухталифи манзур нагардидани «Наводир-ул-вақоъ» ва дигар асарҳои мутафаккир аз инҳо иборат аст:

1. Дар асар зимни татбиқ ва муқоиса намудани таълимоти динӣ бо воқеаҳо ва лаҳзаҳои зиндагии воқеӣ баъзе афкори далерона ва ислоҳкоронаи Аҳмади Дониш ба мушоҳида мерасад, ки ин амал уламои расмӣ он даврро ба қаҳру ғазаб меовард ва ӯро бо бединию кофири айбдор мекарданд ва асарҳои ӯро куфру бидъат меҳисобиданд.

2. Дар асар соҳти мавҷудаи аморати Бухоро, низоми давлатдорӣ ва раъиятпарварии сиёсатмадорӣ он саҳт маҳкум шуда буд, ки ифшо намудани он ба нависанда хатари бузург дошт.

Дар ин марҳила, пеш аз ҳама ба омӯзиши осор ва фаъолияти илмиву адабӣ ва ташвиқи нашри асарҳои Аҳмади Дониш устод Садриддин Айни камар бастааст. Айни дар асарҳои хеш: «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» (1923) ва «Материалҳо доир ба таърихи инқилоби Бухоро» (1926), «Намунаи адабиёти тоҷик» роҷеъ ба тарҷумаи ҳол ва фаъолияти илмиву адабӣ ва сиёсии Аҳмади

Дониш маълумот дарч намуда, хонандагони тоҷикро ба мутолиаи «Наводир-ул-вақоъ» хидоят менамояд. Устод Айни дар навиштаҳои орзу мекард, ки ҳарчи зудтар осори Аҳмади Дониш нашр гардаду дастраси ҳамагон гардад.

Ҳамчунин, бо кӯшиш, ташвиқ ва кумаки устод Айни, дар авоили солҳои сиюм профессор Е.Э.Бертельс мақолае бо номи «Вазъияти қорҳои тадқиқоти таърихи адабиёти тоҷик» навишта, ба гуфтаҳои устод таъна намуд ва Аҳмади Донишро ба тамоми мардуми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ шиносонид. Е.Э.Бертельс ба омӯзиши асарҳои Аҳмади Дониш машғул шуда, дар соли 1936 дар мақолаи дигараш «Нусхаҳои хаттии осори Аҳмади Қалла» мазмуни бобҳои «Наводир-ул-вақоъ»-ро таҳлил намуда, ба ақоиди пешқадами Аҳмади Дониш равшанӣ бахшид ва тавачҷуҳи муҳаққиқонро бори аввал ба «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмади Дониш ҷалб намуд, зеро то ин вақт касе аз мавҷудияти он огоҳӣ надошт. Махфӣ мондани ин асар шояд аз он ҷиҳат буд, ки он мазмуни ниҳоят тунди танқидӣ дорад ва дар он салтанати амирони манғити Бухоро саҳт маҳкум карда шудааст.

Сотим Улуғзода солҳои чилум дар ду асари худ «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940) ва «Аҳмади Дониш» (1946) баъзе андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсии мутафаккиро таҳлил намудааст.

Сотим Улуғзода роҷеъ ба як рисолаи Аҳмади Дониш, ки «Манозир-ул-қавоқиб» ном дорад ва на ҳамаи муҳаққиқон аз он воқиф буданд, иттилоъ дода, нахустин бор вожаи *маорифпарварро* нисбат ба Аҳмади Дониш ба қор бурдааст. Баъдан ин калима дар мавриди намояндагони пешқадами асри XIX роҷеъ ва аз тарафи муҳаққиқон маъмул гардид. Дар рисолаи «Аҳмади Дониш» (1946) устод Улуғзода нахустин бор тарҷумаи ҳоли муфассалтарини мутафаккиро баён намудааст. Дар ин марҳилаи омӯзиш, ҷуноне ки маълум гардид, муҳаққиқон мавқеи Аҳмади Донишро ҳамчун маорифпарвари нимаи дуҷуми асри XIX муайян намуда, тарҷумаи ҳоли ӯро муфассалтару возеҳтар намуда, се асарро ба мероси илмӣ-адабии ӯ мутааллиқ донистанд.

Марҳилаи сеюми омӯзиши эҷодии мутафакки аз оғози солҳои панҷоҳум (асри XX) шурӯъ гардида, то авоили солҳои 90-умро дар бар мегирад. Дар ин давра пажӯҳишоти муҳаққиқони улуми адабиёт, фалсафа, таърихнигорӣ ва дигар соҳаҳо тавсияи бештаре касб намуда, хусусияти боз ҳам мушаххастареро молиқ гардидаанд.

Бояд тазаққур дод, ки муҳаққиқон ба ҷанбаҳои фалсафӣ, ҷаҳонбинии эҷодӣ ва фаъолияти илмиву адабӣ ва сиёсии мутафакки тавачҷуҳ зоҳир намуданд.

Абдулғанӣ Мирзоев соли 1950 мақолаи «Як асари тозаи Аҳмади Дониш» ва соли 1951 мақолаи «Як факти муҳими таъсири маданияти рус дар нимаи дуҷуми асри XIX ва шартҳои асосии омӯхтани мероси адабӣ-илмӣи Аҳмади Дониш»-ро навишта, дар бораи ду асари мутафакки, ки ба ҳамагон маълум набуданд, иттилоъ дод, ки онҳо «Меъёр-ут-тадайюн» ва «Рисолаи фиълом-ил-қура» буданд.

Дар ин давра маҷмуи осори баргузидаи Аҳмади Дониш бо номи «Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоъ»» (1957), «Асарҳои мунтахаб» (1959) интишор гардиданд.

Дар рисолаи «Таърихи афкори иҷтимоӣ ва сиёсии халқи тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX» (1950) ва «Очеркҳои таърихи фалсафаи тоҷик» (1960), ки аз тарафи академик А.Баҳоваддинов иншо шудаанд, андешаҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фалсафии Аҳмади Дониш мавриди муҳокима ва таҳқиқ қарор ёфтаанд.

Инчунин, муҳаққиқон Б.Ғафуров, И. Муъминов ва М.Диноршоев низ роҷеъ ба андешаҳои сиёсӣ - иҷтимоӣ ва фалсафии Дониш ва пайравони ӯ ба таври мушаххас андешароҷи карда, дар бораи аҳамияти онҳо изҳори ақида намудаанд.

З.Ш. Раҷабов дар ду китоби худ «Маърифатпарвари барҷастаи халқи тоҷик» (1961, ба забони русӣ) ва «Маорифпарвар Аҳмади Дониш» (1964, ба забони тоҷикӣ) рисолаҳои таърихӣ сиёсии мутафаккиро таҳлил намуда, бо асари дигари худ «Тадқиқи рисолаи сиёсии Аҳмади Дониш» (1976), «Рисола дар назми тамаддун ва таовун»-и Аҳмади Донишро таҳлилу тавзеҳ намудааст. Ӯ ин асари худро пурра ба таҳлилу масоили сиёсӣ-иҷтимоии рисолаи Аҳмади Дониш ниғаронида аст.

И.Л.Начафова соли 1967 рисолаи таърихӣи Аҳмади Донишро ба русӣ тарҷума карда, ба он сарсухан навишта, дар бораи унвон ва аҳамияти таърихӣи рисола муҳокимароҷи намудааст. Ӯ танҳо моҳияти таърихӣи рисоларо таҳлил намуда, ҷанбаҳои дигари он берун аз мадди назар мондааст.

Донишманди маъруф, адабиётшинос, доктор Расул Ҳодизода яке аз он муҳаққиқони беҳтарине мебошад, ки дар омӯзиши осори Аҳмади Дониш, фаъолияти илмӣу адабии ӯ ва шарҳи мукаммали тарҷумаи ҳоли ӯ саҳми босазои худро гузоштааст.

Усули омӯзиши ӯ аз дигар муҳаққиқон аз рӯи гуногунҷабҳагии худ фарқ мекунад. Таҳқиқоти ӯ солҳои 50 - уми асри XX шурӯъ гардида, то солҳои наздик идома дошт.

Устод Расул Ҳодизода аввал ба таҳия, таҳрир ва ба нашр омода кардани осори Аҳмади Дониш камар баста, баъдтар дар асоси маводҳои ба даст омадаи Бойгонии императории Русия (

солҳои 1957 ва 1960) оиди баъзе лаҳзаҳои зиндагии Аҳмади Дониш очерки мукаммали тарҷумаиҳолӣ навишт.

Солҳои 70-ум дар арафаи чашни 150- солагии мутафаккир - Аҳмади Дониш монографияи Расул Ҳодизода бо номи «Аҳмади Дониш» аз ҷоп баромад, ки маълумоти саҳеҳ ва муфассалро ба хонандагон ва муҳаққиқон пешкаш намуд.

Муҳаққиқ дар ин асари худ, муфассал мазмун ва мундариҷаи осори Аҳмади Донишро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Ҷ бештар ба ғояҳои маорифпарварӣ ва ҷараёни танқидии афкори адабиву сиёсату иҷтимоии Аҳмади Дониш диққат додаст. Шарҳиносии бузурги рус И.С.Брагинский мавқеъ ва мақоми Аҳмади Донишро дар бунёди доираи адабии маорифпарварон сарвар доништа, чунин менигорад: «Дар атрофи ӯ ва бо таъсири ӯ гурӯҳи маорифпарварони тоҷик чамъ омадаанд, ки аз ҷумлаи онҳо Шохин, Савдо, баъдтар Садриддин Айни ва дигарон мебошанд»[7,220]

Ҳарчанд эҷодиёти А.Дониш аз диди адабиётшиносӣ таҳлилу таҳқиқ шуда бошад ҳам, муҳаққиқ рӯч ба андешаҳои сиёсӣ- иҷтимоӣ ва фалсафиву тарбиявӣ АҳмадиДониш дар радифи соири масоил ибрози ақида қардааст.

Маҳорати адабии Аҳмади Дониш низ ҳамчун адиб ва фозили мумтози даврони худ, аввалин бор аз ҷониби Расул Ҳодизода мавриди таҳлилу тасвир қарор гирифтааст.

Романи таърихӣ дучилдаи Расул Ҳодизода «Ситорае дар тирашаб» ва «На ситораҳо мерезанд», ки дар он рӯч ба ҳаёт ва фалсафии чамбиятии Аҳмади Дониш сухан меравад, аҳамияти илмӣ -таърихӣ дошта, дар заминаи бурҳону далоили саҳеҳ иншо шудааст.

Муҳаққиқони забоншинос низ таҳқиқоти назаррасро ба анҷом расонидаанд. Ба ин зумра мақолаҳои Носирҷон Маъсумиро рӯч ба забон ва услуби Аҳмади Дониш метавон мисол овард. Инчунин монографияи академик Б.Ниёзмұхаммадов, ки дар он хусусиятҳои забони бисёре аз асарҳои Аҳмади Дониш таҳқиқ ёфтаанд, аз аҳамият ҳолӣ нестанд.

Бахшида ба 160-солагии мутафаккири барҷаста Аҳмади Дониш соли 1988 аз тарафи олимони А.Юнусов ва И.Норкаллаев феҳрасти адабиёт фароҳам оварда шудааст, ки дар он осори нашргардидаи адиб ва асару мақолаҳое, ки аз ҷониби муҳаққиқон дар саҳифаҳои матбуоти ватанию хоричӣ мунташир гардидаанд, гирд оварда шудааст.

Феҳрасти мазкур аз ҷиҳати мазмун ва муҳтавои худ ба шаш қисм тақсим шуда, дар он рӯч ба мероси илмиву адабии Аҳмади Дониш дастурҳои библиографӣ оиди асарҳои мутафаккир ва ғайра маълумот медиҳад. Феҳраст дар маҷмӯъ 544 номгӯи асару мақолаҳоеро дар бар мегирад, ки то соли 1988 нашр гардидаанд.

Марҳилаи ҷоруми омӯзиши эҷодиёти Аҳмади Дониш аз солҳои 90-уми асри ХХ шурӯъ гардидааст. Ин давраи нави омӯзиш васеъ ва гуногунҷабҳа буда, муҳаққиқонро водор менамояд, ки онҳо бо диди тоза ба эҷодиёти мутафаккир рӯч намоянд. «Рисолаи тарихӣ»-и Аҳмади Дониш аз нав интишори худро ёфт. Романи таърихӣ Расул Ҳодизода «На ситораҳо мерезанд», ки зикраш дар боло рафт, низ дар ҳамин давра ба нашр расидааст.

Дар монографияи «Андешаҳои иқтисодӣ дар осори А.Дониш ва С.Айни» -и ҳеш (соли1999) пажӯҳишгари варзида С. Исломов кӯшидааст, ки рӯч ба афкори сиёсату иқтисодии Аҳмади Дониш ва хусусиятҳои муҳими ислохотгалабонаи онҳо мулоҳизаҳои худро баён намояд.

Рисолаи номзади илмҳои фалсафа, дотсент Шариф Ҷабборов, ки «Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш» (2005) ном дорад, маҳсули ҳамин марҳила мебошад.

Муҳаққиқи соҳаи сиёсатшиносӣ Ш. Ҷабборов дар рисолаи худ таълимоти сиёсии мутафаккиро аз мавқеи сиёсатшиносӣ ва тафаккури нави сиёсӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додаст. Муаллиф ақидаҳои сиёсии Аҳмади Донишро оиди фазилати давлатдорӣ, танқиди соҳти сиёсӣ ва тарзи салтанатронии амирони Бухоро ба риштаи тасвир кашидааст. Бар иловаи таҳқиқотҳои мазкур дар ду марҳилаи охир мақолоти мутааддаде рӯч ба Аҳмади Дониш дар саҳифаҳои матбуот дарҷ гардидаанд, ки ба қалами Фаттоев А., Мирзоев А., Абдуллоев А., Девонакулов А., Зиёвиддинова А., Маниёзов А., Амиркулов С., Бобокалонова Ҷ., Сиддиқов С., Мухтор Шокир, Субҳони Амир, Алиев С., Рустами Ваҳҳоб, Шавкат Шукуров ва дигарон мутааллиқ мебошанд.

Ҳарчанд баъзе ҷанба ва ҷабҳаҳои осори ғановатманди ин мутафаккири барҷастаи садаи ХІХ аз ҷониби олимони ба панҷаи таҳлил ва мавриди таҳқиқ гирифта шуда бошад ҳам, афкори педагогии ӯ алҳол ба қадри кофӣ баррасӣ нагардида, бисёр паҳлуҳои муҳими андешаҳои судманди тарбиявӣ ӯ аз мадди назар дур мондааст.

Дар солҳои 60-уми садаи ХХ олимони шинохтаи соҳаи педагогика Маъруф Орифӣ нахустин бор рӯч ба осори пандомези Аҳмади Дониш намуда, тавачҷуҳи пажӯҳандагонро ба ин алломаи маорифпарвар бо мақолаи «Баъзе фикрҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш» (1953) ва фасле дар рисолаи худ «Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик» (1962-1965) ҷалб намуда буд.

Чун мавзӯи омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи муаллиф васеъ ва доманадор аст, ӯ имконият пайдо накардааст, ки оид ба ақидаҳои педагогии Аҳмади Дониш амиқтару муфассалтар маълумот бидиҳад.

Оё метавон дар ҳаҷми чанд саҳифае роҷеъ ба афкори педагогии мутафаккире чун Аҳмади Дониш таҳқиқоти судманде ба анҷом расонид? Муҳаққиқ М. Орифӣ худ низ дар сарсухани асарашон чунин менависанд: «Албатта, рӯй додани баъзе аз ин камбудихо ба сабабҳои маъмули воқеӣ вобастагӣ дорад. Чунончӣ, хурд будани ҳаҷми асар ва маҳлуд будани мақсади дар назди худ гузоштаи мо имконият надод, ки баъзе масъалаҳо пурратар равшан карда шаванд»[8,6].

Аз ин рӯ, таҳлили ақоиди педагогии Аҳмади Дониш аз тарафи муҳаққиқ бисёр умумӣ сураат гирифта, ҷавҳари аслии таълимоти педагогии мутафаккир возеҳу равшан ва мушаххас мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст.

Муҳаққиқон ва муаллифони китоби «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик» Х.Афзалов ва Б.Раҳимов низ роҷеъ ба ин масъала маълумоти муҳтасаре додаанд.

Мавриди тазаккур аст, ки баъзе аз муҳаққиқон амсоли Фаттоев М., Абдуллоев А., Девонакулов А., Шавкат Шукуров дар мақолаҳои худ, ки аз нигоҳи адабиётшиносӣ навишта шудаанд, дар зимни он ба баъзе аз масоили тарбиявии осори Аҳмади Дониш тавачҷух зоҳир намудаанд.

Аз таҳлил ва таҳмили фавқ чунин бармеояд, ки бисёр паҳлуҳои осори ин алломаи аср мавриди таҳқиқ қарор ёфта бошад ҳам, оид ба афкори педагогии ӯ ба ҷуз ишораҳо ва рӯҷӯҳо дигар тадқиқоти бунёдие ба ҷашм намерасад. Маҳак ва ҳадафи омӯзиш, пажӯҳиш ва таҳлили муҳаққиқ бар он аст, ки афкори педагогӣ ва пандомези ин мутафаккири барҷаста ҳаматарафа мавриди баррасӣ қарор бигарад. Зеро зиндагинома ва осори ғановатманди ин олим ва адиби намоёни тоҷик худ як намунаи олии ибрат ва мактаби тарбияи аҳли башар аст. Афкори башардӯстӣ, маърифатпарварӣ, рӯй ниҳодан ба касбу ҳунар, ҳаққу ҳуқуқи оила ва оиладориву мушкilotи он ва омилҳои муҳими саодатмандӣ ва хушбахтии инсон, тарбияи меҳнатӣ ва ақлу заковат, хиради инсон ва амсоли он ҷавҳар ва ғавҳари асосии осори ӯро фароҳам овардааст, ки дар тарбия ва ба камол расидани насли наврас саҳми беҳамто дорад. Дар осори Аҳмади Дониш фалсафаи тарбиявие ниҳон аст, ки дар ташаккули шахс ва нуруи зеҳнӣ, равонии ҳар як инсон новобаста ба синну сол нақши бориз дорад. Корҳои муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба паҳлуҳои муҳталифи осори Аҳмади Дониш чун маорифпарвар ва тарғибгари саводнокии омма, азнавсозии системаи (низомии) мактабу маориф ва таълиму тарбия басо бузург буда, ба мо имконият ва кумак мерасонанд, ки дар ҳаллу фасли мавзӯи интиҳобгардида ҳаматарафа ақида ронем ва концепсияи тарбияро дар осори ӯ мушаххасан муайян созем.

Афкори педагогии Аҳмади Дониш дар давраҳои охири ҷомеаи феодалӣ ҳамчун ҷамъбаст ва ҳулосаи андешаҳои тарбиявии бузургони пешин аст. Вале Дониш чун маорифпарвари бузург ва реформатори замони худ норасоӣ ва иллатҳои ҷомеаро дар тарзу усулҳои нодурусти тарбия ва таълимоти схоластикӣ ва мистиқии он мебинад ва роҳҳои нави таълиму тарбияи оммаро дар бақулӣ дигаргун сохтани ҷомеа медонад. Дигар ин ки инқирози давлат, қафомонии ҷамъият ва дар сатҳи пасти маданият ва илму фарҳанг қарор доштани онро мушоҳида менамояд. Аҳмади Дониш дар инқилоби фикрии худ, ки хусусият ва омилҳои пешравии тамаддунҳои мамлакатҳои дигар, бахусус, Россияи подшоҳиро бо қафомонии Осиеи Миёна ба қиёс мегирад. Ӯ ҳамчун дигаргунсози (реформатори) соҳаи маориф ва таълиму тарбия яке аз иллатҳои асосии сохти пӯсидаи аморати Бухороро дар бенизомӣ ва бепарҳангии ҷомеаи мавҷуда медонад ва ислоҳи онро талаб менамояд. Дар асари безаволи ӯ «Наводир-ул-вақоеъ», ки ба ҳайси як асари воқеӣ, таърихӣ, бадеӣ ва илмӣ шуморида мешавад, афкори тарбиявӣ- ахлоқии адиб бештар мушоҳида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб/ Бо тавзеҳоти ба ҷоп тайёркунандаи маҷмӯа Р. Ҳодизода/ А.Дониш.- Сталинобод, 1959.-286 с.
2. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1./А.Дониш, -Душанбе: Дониш,1988, -285 с.
3. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2. /А.Дониш, -Душанбе: Дониш, 1989,-339 с.
4. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. №761. Котибон Мирзо Қамар ва Ҳабибулло Маҳдум- котибони бухороӣ)/А.Дониш.- (1892(1310 х).-770 с.(дастхат бо хатти арабӣ).
5. Аҳмади Дониш. Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоеъ». Бо таҳрир, тавзеҳот ва сухани хотимавии Расул Ҳодизода/А.Дониш.- Сталинобод, 1957.- 224с.
6. Аҳмади Дониш. Рисола ё муҳтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития./А.Дониш.- Душанбе: Сарват,1992.- 98 с.
7. Брагинский И.С. От Авеста до Айни/И.Брагинский.- Душанбе: Ирфон, 1982. с. 220.
8. Орифӣ М., Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. /М.Орифӣ.-Душанбе, 1962.-143 с.
9. Раҷабов З. Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш/А.Дониш.-Душанбе, 1964.-306 с.
10. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш. /Р.Ҳодизода.-Душанбе, Ирфон. 1976.-293 с.
11. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2006. -24 с
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди маориф. Душанбе.-2004.-91 с.
13. Маниёзов А. Омӯзиши эҷодиёти А. Дониш (мақола).А.Маниёзов // Рузномаи «Маориф ва маданият». 14- декабри 1975.-4с.

14. Раҷабов З. Ш. Бузургтарин маорифпарвари халқи тоҷик (мақола). /З.Ш.Раҷабов//Ҷузномаи «Маориф ва маданият». 14- декабри 1976. -4с.
15. Сиддиқов С. Садри Зӣ ва Аҳмади Дониш//С.Сиддиқов//Садои Шарқ.1969,№9.-96с.
16. Хайдаров А.А. Афкори педагогии Аҳмад Махдуми Дониш//А.Хайдаров.-Душанбе, 2011.-184 с.
17. Юнусов А., Норкаллаев И. Аҳмади Дониш. (Феҳрасти адабиёт). /А.Юнусов.-Душанбе, 1986.-121 с.

ПЕРИОДЫ ИЗУЧЕНИЯ НАУЧНО - ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АХМАДА ДОНИША

В своей статье автор отмечает, что научная и просветительская деятельность Ахмада Махдума Дониша привлекла внимание просвещенцев Средней Азии и Царского правительства России еще при его жизни. В свое время популярность Ахмада Дониша и его влияние на интеллигенцию была неоспорима и росла с каждым днем. Прогрессивные идеи мыслителя-просветителя, нашедшие свое отражение в его сочинениях, быстро распространяются среди передовой части ученых и поэтов того времени. Поэтому, изучение и анализ педагогических направлений творчества Ахмада Дониша представляет большой научный и практический интерес для историко-педагогической науки.

Исходя из необходимости изучения педагогических и просветительских воззрений Ахмада Дониша, автор в своей статье опирается на работы ведущих мировых и отечественных ученых - В.В.Бартольда, Э.Е. Бертельса, И.С.Брагинского, И. Бечка, Ян Рипка, С. Айни, А.Богоуддинова, З.Ш.Раҷабова, Р.Хадизаде, С.Улугзаде, Н.Маъсуми, М.Арипова, М.Лутфуллаева, Ф.Шарифзода, К.Б.Кадырова, А.Юнусова, И.Норкаллаева.

Автор пишет, что различные аспекты мировоззрения Ахмада Дониша рассматривались в трудах таджикских ученых Ш.Абдуллаева, А. Муллоева, Б.Дж.Самиева, Ш.Джабаров, С. Исломов, А. Фаттоева, А.Девонакулова, С.Сиддиқова, Ш.Мухтора, А.Зиевиддиновой, А.Абдуллаева, С.Амиркулова, Х.Олимовой, Ш.Шукурова, Б.Рахимова, Х.Афзалова. В трудах по изучению и исследованию наследия Ахмада Дониша особенно заметны заслуги литературоведов и переводчиков Л.Н.Демидчика, М.Н.Османова, И.Л.Наджафова и др.

Автор статьи считает важным отметить, что исследователи по разным причинам не касались вопроса образования и педагогических концепций творческой деятельности Ахмада Дониша. Игнорирование особенно реформаторских преобразований и педагогических воззрений мыслителя исторически не оправдано, ибо данный аспект занимает центральное положение в его деятельности.

Ключевые слова: просветительская деятельность, влияние на интеллигенцию, педагогические и просветительские воззрения, педагогические концепции, реформаторские преобразование.

PERIODS OF STUDYING AHMAD DONISH'S SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL ACTIVITY

The author of the article notes that Ahmad Makhdum Donish's scientific and educational activities of attracted the attention of the educators of Central Asia and the Tsarist government of Russia even during his lifetime. At his time, Ahmad Donish's popularity and his influence was undeniable on the intelligentsia and grew day by day. The progressive ideas of the thinker-enlightener, which were reflected in his writings, quickly spread among the progressive part of scholars and poets of that time. Therefore, the study and analysis of the pedagogical directions of Ahmad Donish's creativity is of great scientific and practical interest for historical and pedagogical science.

Based on the need of studying Ahmad Donish's pedagogical and educational views, the author of the article leans on the works of leading world and domestic scientists - V.V. Barthold, E.E. Bertels, I.S. Braginsky, I. Bechka, Jan Ripka, S. Aini, A. Bahovaddinov, Z.Sh. Rajabov, R. Hodizade, S. Ulughzade, N. Ma'sumi, M. Aripov, M. Lutfulloev, F Sharifzoda, K. B. Qodyrov, A. Yunusov, I. Norkallaev.

The author writes that various aspects of the Ahmad Donish's worldview were considered in the works of Tajik scholars like Sh. Abdulloev, A. Mulloev, B. j. Samiyev, Sh. Jabborov, S. Islomov, A. Fattoev, A. Devonaqulov , S. Siddiqov, Sh. Mukhtor, A. Ziyoviddinova, A. Abdulloev, S. Amirqulov, H. Olimova, Sh. Shukurov, B. Rahimov, H. Afzalov. In the works on the study and research of Ahmad Donish's heritage the merits of literary critics and translators L. N. Demidchik, M. N. Osmanov, I. L. Najafov and others are especially noticeable.

The author of the article considers it important to note that for various reasons the researchers did not touch upon the issue of education and the pedagogical concepts of Ahmad Donish's creative activity. Ignoring, especially the transformations of reforms and the pedagogical views of the thinker, is historically unjustified, because this aspect occupies a focal position in his activity.

Key words: educational activity, undeniable on the intelligentsia, pedagogical and educational views, pedagogical directions, transformations of reforms.

Сведение б авторе:

Хайдаров А.А. - к.п.н., доцент, зав. кафедрой культурологии и языков Института предпринимательства и сервиса.

About the autor:

Haidarov A.A. - ccandidate of pedogogical sciences., associate professor, head of the Department of Cultural Studies and Languages, Institute of Entrepreneurship and Service.

**БАРАСИИ МАСОИЛИ МУБРАМИ ЧОМЕАИ
БАШАРӢ ДАР ШЕЪРИ ОЗОРАХШ**

Чумъаев Ч.Ч.

Донишгоҳиши давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Зиндагии инсоният пур аз тазоду мочарову хушвактиҳост. Амалӣ шудани бисёре аз ин маъниҳо, ки гуфтем, аз як тараф ба инсон вобастагӣ надошта бошад, аз тарафи дигар ба қору пешаи вай алоқаи қавӣ дорад. Ин ҳам бошад, ба қору амали шоиста машғул шудан, аз роҳи ҳалол нон хӯрдан, дар фикри ободӣ будан, дар ҳаққи ҳуду дигарон назари нек доштан, дар осоишу вазъи хуби иҷтимоӣ ба сар бурдан, муқобили аъмоли ношоиста ва афкори иҷтимоӣ будан ва садҳои дигар маҳз тавассути ибтикороти инсон имкони амалӣ гаштанро дорад. Аммо ҷойи таассуф аст, ки маъниҳои ғавқузикр дар ҷомеаи имрӯза маъқеи ҳудро оҳиста-оҳиста аз даст дода, ҷойи онро дар бисёре аз кишварҳо мафҳумҳои муқобили он доман густурда истодааст. Махсусан, дар кишварҳои Ховари Миёна, Украина, Афғонистон, Африқо ва ғайра қайҳост, ки ба ҷои осоиш, сулҳ - ҷанг, хушунат, бадбахтӣ, куштор ҳукмфармоаст, ки хеле нигаронкунанда мебошад.

Шоир фарзанди замони худ аст. Вай нисбат ба гирудорҳои зиндагӣ бетараф буда наметавонад. Аз ҷумлаи ин қабил шуаро суҳанвари бомаҳорати аҳди мо, Толиб Карими Озорахш мебошад, ки дар адабиёти даврони истиқлол дурахши тоза дорад ва мавзӯҳои сатҳи ҷаҳониро дар ашъораш бо диди ба худ ҳос ва маҳорати волои суҳанофаринӣ ба тасвир кашидааст.

Баррасии ҳамаҷонибаи ҷунин шеърҳо барои насли имрӯз аҳамияти қалон дорад, ки баҳси муҳтасари мо дар ин боб сурат мегирад.

Азбаски Озорахш шоири ғазаларост, ин масъаларо мо дар ғазалиёти вай ҷустуҷӯ намудем.

Дар матлаи ғазали зайл шоир бо истифода аз бароати истехлол пешакӣ матлабашро ба хонандаи хушманди худ иброз дошта, ки умри инсон молумоли шодиву ғам аст. Ин ду мафҳум ҳамеша пайи ҳам ҳастанд. Дил, ки маркази дарку фаҳму эҳсоси ғаму шодии зиндагист, гоҳо бардоштани ин ҳарду ба он гаронӣ мекунад. Шоир ба муҳотаби худ “дил” панд медиҳад, ки дар ҳолати рангорангу тазодзои зиндагӣ дарҳамбарҳамӣ набошад:

Девона машав, эй дил, ин умр ҳамин ранг аст,

Як лаҳза танинаи шод, як лаҳза ғамонг аст [5, 34].

Биноан, ба таъкиди шоир беҳуданолӣ қардан даркор нест. Дар ҳоле ки “дар маҳқамаи сина” истода, чизеро тағйир қардан ғайри мумкин аст. Ҳамчунин ба назари ӯ ҷаҳон паҳноӣ нопайдоканор дошта бошад ҳам, вале бо гиру дорад “дар ҷашми шахси соҳибхирад” маҳқамаи синаро мемонад, ки вай берун аз он буда наметавонад:

Беҳуда ҷӣ менолӣ, аз маҳқамаи сина,

Дар диди равшанбин паҳноӣ ҷаҳон танг аст [5, 34].

Ба назари шоир, шикасту рехт, оини рақамшудаи ҷаҳон аст, ки қаҳрамони лирикии ӯ аз ӯҳдаи тағйири он баромада наметавонад. Аз ин рӯ, бо дарки он ки “хавфи задани санг бар хонаи ойина” ҳамеша пайгир аст, бояд дар эҳтиёт буд. Дар маҷмӯъ, манзури соҳибсуҳан эҳтиёти ҳаёт, зиндагӣ ва сайёраи сабз - замин мебошад, ки як навъ хушдор ба ҷомеаи башарист:

Рӯзе, ки рақам қарданд, ойини шикастанро,

Бар хонаи ойина хавфи задани санг аст [5, 34].

Дар байти баъдӣ шоир бевосита ба мафҳуми инсон ва ҳайвон дахл қарда, моҳияти ҳар якеро дар бастагӣ ба афъолашон таъкид мекунад. Афсӯс меҳӯрад, ки ҳайвон бо он ки осоиш меҳаҳад, ба мақоми инсонӣ мушарраф шуда наметавонад. Аммо инсоне, ки хостори амонӣ, осоиш нест ва пайгири даҳшатноктарин амал – ҷанг аст, бемуҳобо ба синфи ҳайвонот шомил аст. Пас асли шарафу номус ва ҷавҳари инсонӣ дар рифоҳу осоиш ба сар бурдани худ ва дигарон будааст:

Ҳайвон ҷу амонӣ хост, инсон нашавад афсӯс,

Одам бишавад ҳайвон мақсуд агар ҷанг аст [5, 34]

Ҷангҷӯиву куштори инсонҳоро шоир дар баднафсиву ҷоҳталабӣ ва найрангбозиҳои иддае аз ҳайвонсифатон, ки танҳо сурати инсонӣ доранд, дидааст ва аъмоли ношоистаи онҳоро ба Қобилу Ҳобил талмех қардаст, ки мазмуни он ба ҳамагон маълум аст:

Қобил ҳамон Қобил, Ҳобил ҳамон Ҳобил,

Савдои зану зарро ҳар дам раҳи найранг аст [5, 34].

Ба андешаи шоир, омадшуди дунё барои ҳамаи инсонҳо як зовияи дудара дорад. Агарчи замону макону фазову вақт, аслу насабу наҷоду миллат, дину мазҳабу мактаб гуногун аст, вале омилҳои ҳастанд, ки инсониятро ба худшиносию муттаҳидӣ, аз ҷангу ҷидол дурбунданҳо, аз кину чоҳталабиву хунрезӣ, дасткашиданҳо водор месозад. Ва ин ба назари шоир имон ба Худо мебошад, ки ҳамагон новобаста аз ҳар чиз дар ҳама ҳолат ўро ёд мекунанд:

*Даргоҳи вафо яқтост, имони Худо яқтост,
Сад мазҳабу сад мактаб бар хонаи фарҳанг аст*[5, 34].

Пас агар чунин аст, шоир аз қасоне ки дидаву доништа, ба аъмоли ношоиста даст мезананд, суол карда, ки “ин тӯдаи зулмонӣ бо косаи шарбату кисаи пурбангашон аз халқ чӣ меҳоянд”?! Дар ҳоле ки авомили фавқуззикр ҳаст:

*Ин тӯдаи зулмонӣ аз халқ чӣ меҳоянд?
Дар косаишон шарбат, дар кисаишон банг аст*[5, 34]!

Шоир таъкид мекунад, ки ин раванди номатлуб тоза набуда, қарнҳо боз болои халқи ҷаҳон таҳмил шуда меояд. Биноан, аз ин нодидагирифтандонҳо доништа ба чоҳафканданҳо шоир озурдахотир шуда, аз шеърӯ шоирӣ нангаш омадааст:

*Аз озару раҳиш мо умеди чӣ пайвандест?
Ошиқ шуданам ор аст, шоир шуданам нанг аст*[5, 34]...

Дар ғазали зерин низ маънии ғазали боло тақвият дода шудааст. Шоир бо истифода аз санъати тазоҳули ориф ба ҳонандагони худ мурочиат кардааст, ки аз гиру дори зиндагӣ дилтангӣ дорам, ин ҳолатро медонед?!

Сабаби падида омадани ин вазъиятро шоир ба мақоли “шишаву санг” доништааст, ки таъсири яке ба дигаре зарари ҷуброннопазирро дар пай дошта метавонад ва ниҳоят дилгир аст:

*Дилогоҳон, дилогоҳон, дилам танг аст, медонед?
Ҳадисам аз мақоли шисаву санг аст, медонед* [5,110]?

Нафасгирӣ, омилест, ки инсон бе он буда наметавонад. Дар ин замон, ки мочароҳо ва нобасомониҳои давр ҷони инсониятро шабу рӯз мекоҳонад ва аз ин хеле ба танг омадаем. Вале ин аҷиб, ки мо ба ин нафасгирии душвор одат кардаем:

*Нафасгирӣ чӣ душвор аст ҳангоми нафасгирӣ!
Ҳамин ҳангома бо ҷонам ҳамоҳанг аст, медонед*[5,110].

Аз дасти қасоне ки худро ҳамчун ғамхори мардуми сайёра муаррифӣ намуда, лек дар паси парда корхоеро ба анҷом мерасонанд, ки пур аз дасисаву найранг буда, боиси ҷангҳои пуршиддату беасос байни мардуми сайёра гаштааст. Шоир аъмоли ношоистаи чунин инсонҳоро хеле зебо бо санъати иштиқоқ, таҷнис ва маҷоз ба қалам додааст, ки бисёр ҷолиб мебошад:

*Гурӯҳе дар найистони замона ранг мерезанд,
Най андар ранг чун омехт найранг аст, медонед*[5,110].

Ба таъкиди шоир, онҳо байни худ оштии пур аз кина мекунанд, лек дар дилхояшон доғ ҷойгир аст ва боз фитнаи дигаре дар пай дошта метавонад. Манзури шоир ин аст, ки инсоният бе ҷанг дар ошгӣ бошад:

*Бисӯзад решаи он ошгӣ, қ-аз ҷанг бархезад!
Ҷаҳон бо ҷони ман дар ошгӣҷанг аст, медонед*[5,110]?

Дар мисраъҳои баъдина шоир, Чингиз ва рафторҳои ўро пеши назар оварда гуфтааст, ки ҷашми вай хунрезӣ, қатлу кушторро ва исёну вайронагӣ чизе беш дида натавонистааст. Темур бо пойи лангаш мардуми зиёдеро, аз ҷумла донишмандон ва олимони замонашро низ аз байн бурдааст ва бо ин ҷаҳонро дар ҳоли лангони худаш дидааст:

*Ба ҷашми танги Чингизӣ само хунрез метобад,
Ба пойи ланги Темурӣ замин ланг аст, медонед*[5,110]?

Баъд аз ин шоир ба андешае омадааст, ки замин дар тӯли таърихи мавҷудияташ борҳо ҳолати хуниро аз сар гузаронида, ҳазорон ҳазор инсонро дар дили худ ғунҷонидааст. Табиист, ки дар ин миён олимони, донишмандон низ шомиланд. Биноан, вай “заминро ғӯристонӣ фарҳанг” номидааст, ки чунин тарзи ифодаро дар шуарои дигар ба назар намерасад:

*Чи ҷои осмони тираи таърихи инсонӣ!
Замин як пора ғӯристонӣ фарҳанг аст, медонед*[5,110]?

Дар мактаъ, шоир сайёраи Зухраро ташхис намуда, онро ба садо кардан водор сохтааст, ки холи заминбудаҳо ба навои чангашон хуб нест. Инро ба таври зайл иброз доштааст:

*Садо ояд ба гӯшам, Озарахи, аз Зухраи чангӣ,
Навои чангатон дар чанги харчанг аст, медонед*[5,110]?

Масъалаи дигаре, ки чомаи башарӣ ба он беш аз ҳарвақта мувоҷеҳ аст, муҳочирати иҷтимоӣ ва сиёсӣ. Устод Озарахш ба ин масъала тавачҷуҳ карда, бо хунари суҳанофаринии худ ҳамонро хонандашро таълим ва тарбият дода, ки зиракии сиёсӣ ва огоҳиро аз даст надихад.

Шоир дар яке аз ғазалҳои худ аз гардиши фалак норозигӣ намуда, дунёи номард гуфтааст, чунки руҳсораи зарди муҳочир, либосҳои пур аз хоку гард дар шаҳрҳои мусофирӣ бо машаққатҳои зиёд, сарсону саргардон, барои як пора нонро пайдо кардан омадаанд. Дунёи парвои дарди дили муҳочирро надорад. Як порайи нонро бояд бо қиммати ҷон ҳам бошад оварад, зеро фарзанду зан дар хонаи сард танҳо нишаста, роҳи омадани сутуни хонадонро интизоранд:

*Бо марди қорайи мардӣ надорад,
Дунёи номард, э вой, э вой* [5, 226]....

Дар ғазали дигар шоир nobасомониҳоро мушоҳида карда хостааст, лаҳзае аз шунидани ҷангҳои хонумонсӯз худро канора гирад ва болидахотирона ба мутриб амр дода, ки таронае зан, то каме ҳам бошад, худро хушҳол кунем, зеро аз ҷудоӣ хаста шудаем. Ин бозигӣ сиёсӣ аз дасти носипосон сар зада, мардуми бечораро ба кӯчагардиву гадоӣ оварда расонидааст. Нотавонбинони давлатҳои ҷангзада, ба даст яроқҳо гирифта, аз савдои танпарастӣ ҷони худро фидо карда истодаанд. Ин ҳол наслҳои наврасро аз илму фарҳанг дур кардааст. Биноан, маълумон аз фиребу найрангҳои силоҳдорон канора ҷӯста, аз вартаи муҳлик тавассути илму дониш бурун оянд. Ҳарчанд нотавонбинон панд аз ҷониби дӯстон мешунаванд, ки ин ҷангҳои беҳударо бас кунед, бо ёди Худо бошед, зеро шумо миллати худ, Ватанро бо ин рафторҳоятон нест сохта, аз байн мебаред, вале афсӯс ки суҳанҳои дӯстон ба гӯши онҳо намерасад:

*Ҳарчанд мерасад панд аз сӯи ёри дилбанд,
Эй одамон, ишносед оҳанги ҳамнидоӣ* [5, 225].

Дар ғазали дигаре Озарахш боз рӯи меорад ба ҳамон шахсоне, ки солҳои зиёд ба муҳочират рафту омад намуда, зиндагиашонро аз бухрони мушкилиҳо мебароранд. Ва ҳамин сабаб мешавад, ки аксари шахсоне, ки дар Ватани худ ҷойи қори мувофиқ пайдо нанамуда, роҳи ҷониби муҳочират пеш мегиранд: мусофирон зи мулки хеш барои ба даст овардани қути лоямут ба дуриҳои дур аз Ватан сафар мекунанд:

*Мусофирон ба сафар мераванду меоянд,
Зи мулки ёр бадар мераванду меоянд* [5,91].

Дар байти зайл шоир муҳотабро ба тасвир ворид кардааст. Мақсад аз моҳи шаб нимнонест, ки мусофирон онро тӯшай роҳ мекунанд ва сафарашон ба монанди рафтуоии офтоби нурпош ва пурчилоқ, ки меояду меравад. Ғарибон барои ба даст овардани рӯзии хеш дари ҳазор хона мекубанд ва ба ёди хонаи хеш бармегарданд:

*Зи моҳи шаб лаби ноне гирифта зоди сафар,
Чу офтоби саҳар мераванду меоянд* [5, 91].

Ба андешаи шоир, Ватан барои ҳар ватандоре, ки чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар аст, азиз аст. Ва мусофирон ҳангоми сафар бо дуои падар мераванду меоянд:

*Ватан ҳамеша Ватан ҳаст бар ғарибу қариб,
Ба ин дуъои падар мераванду меоянд* [5, 91].

Мусофирон, ки ба бӯйи рӯзии хеш ба дуриҳои сафар мекунанд, лек дар ҳама ҳолат Худо рӯзии бандай хешро мерасонад. Агар чанде ки рӯзии фаровон дарёбанд ва боз мераванду меоянд:

*Худои рӯзирасон медиҳад раҳи рӯзӣ,
Ба бӯи ризқ агар мераванду меоянд* [5, 91].

Агарчи талхӣ тақдирро бисёр чашида бошанд ҳам, боз бо машаққати зиёд ва ғаму андӯх мераванду меоянд. Агар барои нарафтагӣ ба ғарибӣ савгандҳо ёд мекунанд, аммо зиндагӣ онҳоро маҷбур месозад то бори дигар ба сафар бароянд:

*Ҳазор хуни ҷигар гар кашанд аз қисмат,
Ҳазор хуни ҷигар мераванду меоянд.
Ҳазорбора қасам мехӯранд зидди сафар,
Ҳазор бори дигар мераванду меоянд* [5, 91]...

Дар ҷойи дигар шоир ҳодисаро ба сурати ашк тасвир карда, манзараро ба гирия даровардааст ва аз ҳоли инҳо фосилаҳо ох кашида, хотираҳо гирия кардаанд:

*Ҳодиса ашк мешавад, манзара гирия мекунад,
Фосила ох мекашид, хотира гирия мекунад* [5, 89].

Ба ин замону мулку маконҳо ҷӣ шудааст, ки имрӯзҳо мардуми он ҳиҷолат кашида ашк мерезанд. Аз ҷӣ сабаб бошад, ки он давлатҳое, ки таърихи тӯлонӣ доранд, аз он ҷангу хунрезии зиёд мардумаш ба танг омадаанд ва марзҳои бастанд, ки касе ба берун рафта натавонад:

*Вой, ба ин замон ҷӣ шуд, мулк ҷӣ шуд, макон ҷӣ шуд?!
Кӯҳнаҷаҳон ба ҳоли худ шаидагари гирия мекунад* [5, 89].

Кишварҳо бар зидди якдигар душманӣ намуда, тирӯ яроқҳои ҷангӣ истифода мебаранд ва мардуми бечораро ҳалок мегардонанд. Мардуми зиёд ҷони худро аз даст додаанд ва пайвандони онҳо беҳонаву дар, дар кӯчаҳо сарсон саргардон шудаанд ва “калби замин даридааст” ҳама беҳол гирия мекунанд:

*Кишваракон ба сӯи ҳам тирӯ гулӯла мезананд,
Қалби замин даридааст, бефара гирия мекунад* [5, 89].

Аз ҳодисаҳое, ки дар Ироқ рӯй додааст, мардумаш бошад аз хатари ин хунрезии ҳаста шуда, гиёну нолон гаштаанд. Аврупо аз ин нобасомониҳо мотам гирифта, пайкараҳои ин минтақаҳо аз ин даҳшат ба гирия омадаанд:

*Ҷӯли Ироқ ҳастаҷон аз хатари самуми ҷанг,
Шаҳри Фаранг мотамӣ, пайкара гирия мекунад* [5, 89].

Сурия яке аз давлатҳое мебошад, ки ҷиҳати нафту газ бой аст. Нокасон дар ин мамулик ошӯб барпо карда, нафту газро бо хуни мардумаш омехта намуда, фазоро вайрон намуданд ва ба ҳоли ин минтақа мусулмонро кофирон аз сӯзи дил гирия мекунанд:

*Обу ҳавои Суриё гарҷаи хуну нафт шуд,
Муъмину кофир ин барои яксара гирия мекунад* [5, 89].

Дар Шарқу Ғарб оташи хоки Украина машҳур гардид, мардумаш рӯҳафта гаштанд, рӯдҳову шаршараҳо ба хоку хун омехта шуданд. Шоир аз худ пурсон мешавад, ки ин ҷаҳон аз ин мамлакатҳо ҷӣ меҳаҳад ва кӣ ҳаст, ки ин офиятҳо ба по ҳезондааст, “хонаи офиятҳо кучост”, дар ҷаҳон, кӣ кӯдакҳои курдро куштанд, дар кучое, ки дари хонаҳои онро кӯбӣ аз он ҷо овози гирия мешунавӣ?

*Хонаи офият кучост, дар ҳама даҳр, Озараҳи,
Панҷа ба дар, ки мезанӣ, панҷара гирия мекунад* [5, 89]...

Аз ин мисраҳо бармеояд, ки шоир мардуми ҷаҳонро ба якдилӣ сулҳу осоиш даъват намудааст. Албатта, он ҷангу кушторҳое, ки дар давлатҳои гуногуни зикршуда рух дода истодааст, бисёр нигаронкунанда буда, ҳамагонро хушдор мекунад, ки аз ҷангу нобасомониҳо, аз қатлу кушторҳо даст кашад ва ба сулҳу осоиш рӯ оранд.

Маълум аст, ки ҷанг дар ҳама ҳолат ба инсон ва давлат хисороти зиёде мерасонад. Мо ҳалқи тоҷик агар солҳои ҷанги шаҳрвандии Ватани худро дар пеши назар оварем, солҳое буданд, ки мардуми зиёд аз гуруснагӣ беҳолӣ ҷони худро аз даст доданд. Оре, мардуми тоҷик, ки ин даҳшатро аз сар гузаронидааст, дарк мекунад, ки чунин ҷангҳо, ҳам ба оила ва ҳам ба давлат хисороти калоне дар пай дорад. Ҳамаи инро устод Озараҳи мушоҳида намуда, суҳанҳои ба риштаи назм дароварда мардуми сайёро даъват кардааст, ки ба қадри обу хоки Ватани худ бирасанд ва Ватани худро обод созанд.

АДАБИЁТ

1. Асозода, Х. Таърихи адабиёт/Х.Асозода.-Душанбе, 2014.
2. Зехнӣ Т. Санъати суҳан/Т.Зехнӣ. - Душанбе: Маориф, 1992.-302с.
3. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт/Р.Мусулмониён.- Душанбе: Маориф, 1990.-240 с.
4. Нарзикул, М. Муқаддимаи шеършиносӣ (Вазни шеър)/М. Нарзикул.-Душанбе: Сино, 2004.- 80 с.
5. Озараҳи. Девони ишк/Озараҳи.-Хучанд: Ношир, 2016.-516 с.

В статье исследуются актуальные вопросы человеческого общества, в том числе мир и спокойствие, война и споры, социальная миграция в поэзии Азарахи. Поэт призывает человечество должно жить в мире с миром. Должен прекратить бессмысленную войну не теряя политическую ясность и не обмануться и.т.п. Контекстный материал будет важен для сторонников поэзии и исследователей.

Ключевые слова: Озарахи, поэт, тема, вайна, мир, покой, стих, газель, дружба, бейт, вселенная, люди.

The article explores current issues of human society, including peace and tranquility wars and disputes, social migration in the poetry of Azarachsh. The poet calls humanity for peace. According to the poetry of the poet, humanity must live in peace with the world.

Must stop meaningless war, do not lose political clarity and not to be deceived etc. Content material will be important for poetry advocates and researchers.

Key words: poet, Azarachsh, theme, gazelle, friendship, beit, universe, people.

Сведение об авторе:

Джумъаев Джумъабой Джураевич - соискатель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айни.

About author:

Jumaev Jumaboi Juraevich - lecturer of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after Ayni.

САРЧАШМАҶОИ ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО” – И ХОВАРИ ШЕРОЗӢ

Чаҳарова М.О.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон дар шаҳри Исфара

Мувофиқи нишондоди сарчашмаҷо, ба мисли “Мачмаъ – ул – фусаҳо” –и Ризоқуллӣхони Ҳидоят, “Форснома” –и Носирӣ, “ Дилқушо” – и Ҳочи Акбари Наввоб ва аҳбори “Чаҳорсад шоири баргузидаи порсигӯ” Ховарии Шерозӣ аз шоирони боном ва соҳибзавқи соҳибдевор аст.

Мирзо Фазлulloҳ Ховарии Шерозӣ дар охири садаи XVIII (дар ҳудуди солҳои 1190 – 1192 – и ҳиҷрии шамсӣ) дар шаҳри Шероз дар хонадони аҳли савод ба дунё омадааст. Номи шоир Мирзо Фазлulloҳ, тахаллусаш Ховарӣ ва нисбааш аз номи зодгоҳаш Шерозист. Ховарӣ баъди ба даст овардани саводи ибтидоӣ ва касби камол қардан дар Шероз ба шаҳри Техрон омада, дар хидмати Мирзо Шафеъи Мозандаронӣ – яке аз вазирони ҳукумати Қочориҳо фаъолият намудааст.

Ховарии Шерозӣ шоири соҳибдевор аст, ки таркиби девони ӯро ғазалу қасида, рубоиву тарҷеъбанд, таркиббанд ва абъти мутафарриқа ташкил медиҳад. Ба қалами Ховарӣ асарҳои мансури таърихӣ бо номи “ Таърихи Қочор” мансуб аст. Аз миёни мероси адабии Ховарӣ достони “Юсуф ва Зулайҳо” бо вижагиҳои хоси адабии эстетикӣ фарқ қарда, дорои аҳамият ва ҷойгоҳи вижа аст.

Достони “Юсуф Зулайҳо” – и Ховарии Шерозӣ дар пайравӣ ба ягон шоире суруда нашуда, мустақил аст. Аз нигоҳи хати сюжет, устухонбандӣ ва вазн дoston мисли дostonҳои дигари “Юсуф ва Зулайҳо” буда, вале махсусиятҳои худро доро аст. “ Юсуф ва Зулайҳо” – и Ховарӣ соли 1240 ҳиҷрии шамсӣ дар баҳри қазаҷ, ки аз рукноҳои мафоилун – мафоилун – фаълун иборат буда, аз 11 ҳиҷои баробар фароҳам омадааст, эҷод қардида аст. Шоир дostonашро ба шоҳзодаи Қочор Маҳмуд Мирзо бахшидааст. Матни дoston аз 176 боби марбут ба ҳам фароҳам омада, 16 боби аввали он ҳамчун қисматҳои муқаддимаи анъанавии дostonҳои классикии форсии тоҷикӣ бо сюжети асар дахл надорад ва дар мачмӯъ дoston аз 6795 байт иборат аст.

Достони “Юсуф ва Зулайҳо” – и Ховарии Шерозӣ соли 1369 ҳиҷрӣ (1991 мелодӣ) дар Техрон аз ҷониби муҳаққиқи эронӣ Аббоси Мансурӣ бо муқаддимаи кӯтоҳ ва хатти хеле зебои настаълиқини худ муҳаққиқ дар асоси нусхаи ягонаи шахсии ӯ нашр қарда шудааст. Бинобар нишондоди Аббоси Мансурӣ саҳифаи охири дoston нест шудааст, аз ин рӯ соли хатми асар маълум нест (1).

Оид ба рӯзгору осори Ховарии Шерозӣ дар адабиётшиносии тоҷик ягон қори тадқиқотӣ анҷом напасируфта, танҳо як мақолаи доктори илмҳои филологӣ, профессор Вафо Элбоев бо номи “ Юсуф ва Зулайҳо” – и Ховарии Шерозӣ дар мачмӯаи мақолаҳои илмии “ Файзи истиқлол” дар соли 2001 ба ҷоп расидааст [2].

Қиссаи “ Юсуф ва Зулайҳо” яке аз қиссаҳои қуҳнаест, ки оғозаш аз фольклори яҳудиён ибтидо мегирад ва тадриҷан ба таркиби китобҳои осмонии “Библия” (Аҳди қадим), бобҳои 30 – 57 (3), “Қуръон”, сураи 12 (сураи Юсуф) (4) ворид шудааст. Ворид шудани сюжети ин қиссаи ҷолиби омӯзанда ва ахлоқӣ ба таркиби китобҳои осмонии “Библия” ва “Қуръон” беасос нест. Юсуф шахси таърихӣ ва пайғамбар аст ва симои ӯ дар адабиёти шифоҳӣ (фольклорӣ) ва хаттии форсии тоҷикӣ ҳамчун образи дар аввал ҷавони покдоман, ростқавл, ба дину мазҳаб ва оинҳои шинохтани Ҳудои ягона устувор ва дар охир бо донишу биниш ва қӯшиши шахсияш сарвазир, наҷотдиҳандаи одамон аз қаҳтиву хушқасбӣ ва билохира ҳамчун пайғамбар ва пешвои мардум шинохта шудааст.

Ҳамаи дostonҳои “Юсуф ва Зулайҳо” аз се сарчашмаи мӯътабар:

1. Фолклори яҳудиён;
2. “Библия” (бобҳои 30 – 57);
3. “Қуръон” (сураи 12 – сураи Юсуф) оғоз мегиранд.

Достони “Юсуф ва Зулайҳо” – и Ховарии Шерозӣ низ аз ин ду китоби осмонии “Библия” ва “Қуръон” оғоз мегирад, ки ин нукта аз таҳлили сюжети дoston равшан мегардад. Ховарӣ дар 160 боби муназзами дoston, ки миқдори байтҳои гуногун буда, аз 5 байт то 120 байтро ташкил медиҳанд, нуктаҳои дар бобҳои 30 – 57 – и “Библия” ва сураи 12 – и “Қуръон” омадаро ба як маҳорати хоси шоирӣ бозгӯӣ кардааст.

Бисёр нуктаҳои, ки дар дostonҳои “Юсуф ва Зулайҳо”, аз ҷумла дostonи Ховарӣ омадаанд, ба мисли ишқварзиҳо, шубонӣ кардани Юсуф, оббозӣ кардан, рӯзгор гузарондани Зулайҳо дар муфориқат, издивоҷи Юсуф бо Зулайҳо ва ғайра, ки дар сарчашмаҳои дostonҳо – “Библия” ва “Қуръон” нестанд, ин ибтикороти шоирон аст, ки сюжети қисса барои хонанда рангинтар ва ҷаззобтар гардад ва онро хубтар пазираанд. Албатта, ин ҷузъҳо, ки номбар кардем, дар ҳар дostonҳои “Юсуф ва Зулайҳо” ба ҳар тарз баён ва ифода шудаанд ва ҳар шоир бо завқи ба худ хос ва маҳораташ ин нуктаҳоро баён кардааст.

Сюжетҳои, ки аз китобҳои осмонии “Библия” ва “Қуръон” сарчашма мегиранд, дар ҳар давру замон барои шоирон манбаи илҳами воқеӣ будаанд, чунки дар сюжетҳои дар ин китобҳо омада, аз амалҳои солеҳи пайғамбарон ва пешвоёни дин суҳан меравад, ки ин суҳани саҳлу оддӣ нест. Ҷомеаи инсонӣ ҳамеша ба чунин симоҳои бузург ниёз доштааст, то ахлоқи одоби ҷомеа танзим гардад.

Ховарии Шерозӣ дар эҷоди дostonи “Юсуф ва Зулайҳо” асосан ба сюжети дар “Қуръон” омада пайравӣ кардааст. Ҳамаи он аз 111 ояти сураи “Юсуф”, ки дар “Қуръон” омадаанд, дар дostonи “Юсуф ва Зулайҳо” – и Ховарӣ бозгӯии бадеӣ шудаанд.

Ховарӣ дар боби “Сабаби назми китоб”, ки аз 89 байт иборат аст, аз шоироне, ки қаблан дostonи “Юсуф ва Зулайҳо” навиштаанд, аз ҷумла Абдурахмони Ҷомӣ ва Нозими Ҷиротӣ ёд мекунад ва дostonи худро аз дигарон бартар медонад ва дар як байте дostonи худро аз Абдурахмони Ҷомӣ боло меҳисобад.

*Касе, к-ӯ нухтагӣ донад зи хомӣ,
Насанҷад назми ман бо назми Ҷомӣ.
Накӯ донад гулчинони ин боғ,
Навои андалеб аз навҳаи зог.*

*Шуда хатм андар ин кохи зарандуд,
Суҳан бар Ховарӣ, шоҳи ба Маҳмуд [1, 39].*

Ховарӣ дар боби “Сабаби назми китоб” аз маҳфили адабие ёд мекунад, ки маҳз бо ташвиқи дӯстонаш ба назми қиссаи “Юсуф ва Зулайҳо” пардохтааст:

*Шаббе дар манзили рӯшанравоне,
Ба сират тирӯ дар сурат ҷавоне.
Суҳандоне дар он пок анҷуман буд,
Ки покони ба ӯ рӯи суҳан буд.
Пас он гаҳ гуфт бо ман эй хунаркеш,
Ки ҳастад аз хунаркешон хунар беи.
Раҳо сози дили мо з – ин таассуф,
Ба назми қиссаи Яъқубу Юсуф [1, 29].*

Ховарии Шерозӣ бо ташвиқи дӯстонаш ба тасвири ин қиссаи ҷолиб пардохтааст. Дар аксари дostonҳои “Юсуф ва Зулайҳо” – и адабиёти форсии тоҷикӣ ғояи марказӣ ишқи Зулайҳо бо Юсуф тасвир шуда бошад, дар дostonи Ховарӣ ду масъалаи асосӣ – якум ишқи Зулайҳо бо Юсуф ва дувум муфориқати Яъқуб аз Юсуф, ки аз қисмати муассири қисса аст, бо афкори баланд тасвир шудааст. Дар ин маврид андешаи муаллифи мақолаи “Юсуф ва Зулайҳо” – и Ховарии Шерозӣ Вафо Элбоев ба маврид аст: “Интиқоди Ховарӣ аз шоирони пешин ин аст, ки онҳо дар тасвири яке аз қисматҳои муассири асар дастбанд шудаанд ва ба андешаи ӯ бояд шоирон дар офаридани ин гуна дostonҳои баландмазмуну баландғоя, ки ҷанбаҳои ҷаззоби таърихӣ, динӣ, ахлоқӣ, ирфонӣ ва иҷтимоӣ доранд, ҳама қисматҳоро дар савияи баланд офаранд” [2, 31].

Нуктагирии Ховарӣ дар байтҳои зерин омадаанд:

*Аҷаб, к-аз аҳди он мискини дилреи,
Ҳазорон нуктасанҷ омад каму беи.
Яке з-он, ки қард ин қисса бунёд,
Нақард аз соқини байтулҳазан ёд.
На Нозим, ҳар ки назми бенизом аст,
Насӯзад отаиши азбаски хом аст.*

*Аз ин саҳбо тухӣ ҳам чоми Ҷомист,
Зи ту моро таманнои тамомист.
Касе, к-ӯ пухтагӣ донад зи хомӣ,
Насозад назми ту бо назми Ҷомӣ [1,27].*

Хамин тавр, Ховарии Шерозӣ бо истифода аз сарчашмаҳои мӯътабар, мисли “Библия” ва “Куръон” як достони ҷолибе офаридааст, ки дар қатори дигар дostonҳои ишқӣ ҷойгоҳу мақоми хос дорад.

АДАБИЁТ

1. Ховарии Шерозӣ. “Юсуф ва Зулайхо”. – Техрон, 1369 хичрӣ.
2. Вафо Элбоев. “Юсуф ва Зулайхо” –и Ховарии Шерозӣ // Файзи истиқлол (маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе, 2001.
3. Библия. Аҳди қарим ва Аҳди ҷадид. Инстиуту тарҷумаи Библия, Ба забони тоҷикӣ. Мутарҷим Мордехай бен – Ҳиё Баҷаев. – Стокгоlm, 1992.
4. Куръон. Тарҷумаи Маҳдӣ Илоҳии Кумшай. – Техрон: Бунёди нашри Куръон, 1368 хичрӣ.

ИСТОЧНИКИ ПОЭМА: “ЮСУФ И ЗУЛАЙХА” ХОВАРИ ШЕРОЗИ

Ховари Шерози является одним из великих поэтов конца XVIII века, что наряду со своим диваном написал поэму “Юсуф и Зулайхо”, который по своему идее и содержанию считается все́ма полезным и интересным. Ховарии Шерози при написании поэм “Юсуфа и Зулайхо” творчески воспользовался такими ценнейшими источниками, как “Библия” и “Коран”.

Ключевые слова: Ховари Шерози, поэт, поэма, “Юсуф и Зулайхо”, идея, содержание, источник, “Библия”, “Коран”, сказание, книги.

SOURCE OF THE POEM «USUF AND ZULAKHO» KHOVAR SHEROZI

Khovar sherozi is one of the greatest poet of the end of age XVIII, alongside with his own poems he has written “Usuf and Zulaykho” which on its idea and contents is considered and it is very useful and interesting.

Khovar Sherozi when writing the poem “Usuf and Zulaykho” creative use such the most valuable source as “Bible” and “Koran”.

Ke words: Khovar Sherozi, poet, poem “Usuf and Zulaykho”, idea, content, source, “Bible”, “Koran” saga, books.

Сведения об авторе:

Джавхарова Муҷибохон Одиловна – директор Исфаринского филиала Таджикского технологического университета Тел.: ((+992) 935221004

About the autor:

Javharova Mujibahon Odilovna - is the director of the Isfara branch of the Tajik technological university

ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ НАЦИОНАЛЬНЫМИ ЛИТЕРАТУРАМИ

Исломова Дж.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Таджикская детская литература богата творчеством писателей многих народов, их замечательными художественными творениями, со свойственным каждой литературе национальным колоритом и образами. Она крепка и богата взаимодействием и взаимосвязью многонациональных литератур и представляет собой единую, органически целую многонациональную литературу.

Трудно представить качественное обновление, выявление национальных компонентов современной таджикской детской литературы без прогрессивного воздействия русской реалистической литературы на весь процесс её развития.

Наряду с другими истоками немаловажную роль в возникновении и развитии детской и юношеской литературы сыграли фольклор и классическая литература.

Взаимосвязи между национальными литературами, влияний русской реалистической литературы на литературу народа Средней Азии, в том числе на таджикскую детскую литературу, особенно в этот период, укрепляются и принимают все более широкий размах.

Это не только свидетельствует о значительном воздействии русской литературы на таджикскую детскую литературу, но и еще развития литературы для юных читателей привлекла внимание общественности республики и что ей пора стать предметом серьёзного обсуждения и забот.

Посредством художественного перевода таджикская детская литература, знакомила своих читателей с различными сторонами жизни разных народов и эпох. Эта сторона литературного процесса способствовала тому, что юные читатели в Таджикистане познакомились с русской современной

литературой о многочисленным переводам, появившимся в это время и по кинофильмам, снятым на основе многих литературных произведений.

Переводы русской современной литературы, а также переводы стихи и повестей таджикских поэтов и писателей на русский язык в значительной мере способствовали воспитанию подрастающего поколения в духе патриотизма, чувства ответственности перед страной за ее будущее.

Важной стороной творчества таджикских писателей для детей является реализм художественной литературы. Обратимся к послевоенному периоду творчества С. Айни. Его популярное произведение «Ёддоштъ» («Воспоминания») является произведением реализма, мемуарами, имеющими крупное воспитательное и нравственное значение.

Сейчас жанр мемуаров и автобиографий считается специфическим. В таджикской литературе именно С. Айни заложил их основы своими мемуарами.

Опираясь на высказывания специалистов ученых и учитывая особенности детской литературы, мы рассматриваем «Воспоминания» С. Айни как выдающийся образец биографическое - художественной прозы, вошедший в золотой фонд детской и юношеской литературы.

Вопрос о проявлении специфических особенностей детской литературы в «Воспоминаниях» еще не полностью изучен. И сделать это крайне трудно, ибо здесь удивительнейшим образом переплелись стиль традиционной классической таджикской литературы и элементы современной прозы.

Принимая во внимание сказанное коллегами по поводу этого произведения, мы лишь хотим осветить указанный выше вопрос о значении «Воспоминаний» С. Айни для таджикской детской литературы.

Эта проблема в современном литературоведении по сей день остается спорной. У некоторых вызывает возмущение утверждение, что «Воспоминания» — любимая детская книга. Между тем, хотя они и относятся к числу тех произведений, которые, возможно, и не были написаны специально для детей, для юных читателей «Воспоминания» не безразличны, их читают и взрослые, и дети. Произведение С. Айни явно относится к числу тех, которые перешли или же переходят (этот процесс уже начался, и будет длиться) из «взрослой» в детскую литературу. «Воспоминания» признаны детьми их «собственной» книгой.

Очевидно, один из приводимых в оправдание изложенного выше мнения аргументов — тот, что центральным героем этой книги является юный Садриддин. Но дело не только в этом.

Целесообразно подойти к решению этого вопроса с учетом мнения, выдвинутого еще А.М.Горьким,—о роли и значении автобиографических произведений в формировании юной личности.

Да, именно автобиографического жанра! Впервые» в организационные для детской литературы годы А. М. Горький писал Ромену Роллану: «Мне хотелось бы при участии лучших современных писателей создать серию книг для детей, содержащих биографии великих умов человечество».(35с.279).

Прислушаемся по этому поводу к голосу самого С. Айни: «с тех пор, как я, взяв в руки перо, вступил в ряды советских писателей, меня не оставляла мысль записать свои воспоминания и преподнести их читателям, в особенности детям и молодежи... Думаю, что и в них самих может оказаться немало полезного тем, кто сейчас вступает в жизнь ». (23.с.432.)

На «Воспоминания» оказал воздействие автобиографический жанр, «... у истоков которого находится автобиографическая трилогия М. Горького...», но «сам замысел этой эпопеи, ее концепция возникли, от кристаллизировались и под воздействием советского романа». Коли так, может быть, нельзя отнести «Воспоминания» к числу «детских произведений», ибо в них есть влияние жанра романа? Вовсе нет. Хорошо написанный реалистический роман рекомендовал читать детской литературы.

Переплетение совокупных признаков жанра мемуаров с жанром реалистического романа в «Воспоминаниях» придало писательскому мастерству полный размах, направило их автор на создание богатого художественного фона для воздействий многоликих героев, внесло в произведение много ярких жизненных сцен, черт сложного внутреннего мира героев.

Произведение «Воспоминания» С. Айни стоят в одном ряду с другими подобными же автобиографическими произведениями современных писателей: «Детство», «В людях» и «Мои университеты» А. М. Горького, «Школа жизни» С. Муканова, «Повесть о детстве» Ф. Гладкова и т. д. Во всех этих книгах в центре внимания авторов воспитание жизнью маленького человека, являющегося частицей и представителем целого народа.

«Мои воспоминания,- отмечал С. Айни,- написаны под сильным впечатлением «Детства», «В людях» и других рассказов этого великого мастера».(23.с.56).

Это его высказывание служит отправной точкой, на которой основывают свои выводы некоторые исследователи творчества писателя. Приходится признать, что влияние А. М. Горького на С. Айни сказалось не только в отдельных деталях, но по справедливому суждению Г. И. Ломидзе, оно очевидно, проявилось и «... в широком влиянии жизненных событий».(124.с.341) Алеша и Садриддин созданы как образы, воплощающие в себе характерные черты людей своего времени. В творчестве А. М. Горького,

Ф. Гладкова и С. Айни -Алеша, Федя, Садриддин — главные герои, тесно связанные с судьбой: передовой части народа - рабочих, крестьян и интеллигенции.

«При всем различии авторских индивидуальностей и стилевых приемов трилогия Горького и трилогия Айни поражают общностью проблематики и идейно-эстетической программы, выдвинутой обоими писателями», — пишет З. Г Османова (354.с.195.), поддерживая сказанное Г. И. Ломидзе относительно-влияния А. М. Горького на С. Айни. —

Однако нельзя не отметить ограниченность выводов отдельных исследователей творчества С. Айни относительно довольствуется всего лишь пересказом содержания двух первых томов «Воспоминаний», перечислением действий героя и подчеркиванием того, что в последующих томах Садриддин как образ не является активным действующим лицом. И это в то время, когда на самом деле линия поведения главных героев и формирование их мировоззрения отчетливо прослеживаются до конца «Воспоминаний» и всегда производят впечатление на умы детей и молодежи, хотя Садриддин последних томах и не является центральным героем.

При оценке произведения — относится ли оно к разряду «детских» или нет - нельзя руководствоваться только действенностью или бездейственностью главных героев – детей. Важно учитывать, является ли жизнь этих персонажей образцом примером для подражания.

Захотят ли маленькие читатели быть похожими на этих героев. И если нет, то историю детской литературы не следует загружать подобными произведениями.

Кроме того, главный персонаж «Воспоминаний» во всех четырех томах - одно и то же лицо, и вся его жизнь производит огромное впечатление на читателей, заставляет их о многом задумываться.

Общеизвестно, что детская литература – полноправное искусство, оно отнюдь не ограничивается узким рамками «обслуживания» ограниченного числа читателей. Это, однако, не означает, что между детской и общей литературой нет никакой разницы, наоборот, «общечеловеческое значение детской литературы вытекает из ее качественного своеобразия».(354.с.45.)

«Воспоминания» С. Айни признаны юными читателями и потому, что в них действует персонаж, рассказывающий сам о себе искренне и просто. Обрывать на середине книги биографию героя лишь из – за того, что он уже вырос, что к третьему и четвертому тому книги он перестал быть ребенком, а превратился в юношу, - ошибочно. Специфическая особенность детской литературы вовсе не гласит, что героями детских книг должны быть сами дети. Взрослые люди вполне могут быть персонажами в детских произведениях, вызывать любовь, ненависть, жажду подражания, восхищение, гнев.

Читателю, полюбившему мальчика Садриддина, тем более интересно, как сложится его дальнейшая жизнь. Конечно, он не бросит читать книгу на половине, а проследит за всеми приключениями и жизненными перипетиями героя до конца.

Писатель создал произведение, увлекающее и по сюжету, и по характерам героев - как детей так и взрослых. Образы последних — представителен народа — дают возможность автору обрисовать наиболее ярко национальный детский характер.

Юный Садриддин, как и Алеша Пешков из автобиографических повестей А. М. Горького, не был бы таким живым и достоверным персонажем без своего окружения. Если Алешу нельзя представить себе без любящей, заботливой бабушки – сказочницы, певуны и плясуньи, ворчливого, злого и жестокого деда, без всей бурлящей жизни в дедовском доме, то Садриддина нельзя себе вообразить без строгого, «всезнающего», авторитетного отца, любящей, воплощающих в себе национальные черты.

После смерти матери Алеше приходится идти «в люди», и тут он в полной мере узнает все самые неприглядные стороны жизни. И маленький Садриддин, оставшись сиротой, на собственном опыте постигает тяготы самостоятельного существования.

Воздействие горьковских произведений на С. Айни выявляется и в том, что два выдающихся писателя разных народов создали произведения о собственном детстве, - в условиях капиталистической России и феодальной средней Азии – и очень реалистично, в соответствии с исторической правдой, показали формирование двух юных национальных характеров.

М. Шукуров, поддерживая мнение своих предшественников о том, что сходство жизненных путей и биографических данных двух писателей сблизило их в творческих делах одновременно показывает и самостоятельность, и новаторский почин двух устодов в их мемуарах.

Если у Алешы в условиях капиталистической России пробуждается сознание, и он начинает проявлять интерес ко всему тому, что его окружает, сталкиваясь со справедливым и несправедливым. То Садриддин и его ровесники в иной исторической обстановке формируются также вместе с развитием окружающей среды, и тут писателей сблизает «общность проблематики и идейно-эстетической программы»(243.с.34.)

Прав М. Шукуров в том, что С. Айни, соединив в своем творчестве сущность как его основу и самые передовые идеи современных писателей, продолжал традицию биографического жанра. «Воспоминания» — лучший образец таджикской реалистической прозы, где жизнь и биография великого писателя нашли подлинно художественное воплощение.

М. Миршакар — подлинно талантливый поэт — шагает в ногу со временем, своими произведениями воспитывает тысячи детей, тем самым оказывая помощь в строительстве нового общества.

Требования жизни и неотложные задачи времени привлекли к сотрудничеству в детской литературе еще одного писателя того же поколения — Абдусалома Дехоти (1911 — 1962).

Детские его произведения написаны в различные периоды творчества, однако расцвет его как писателя для юных приходится на послевоенное время.

Участие А. Дехоти в составлении школьных учебников еще в тридцатые годы способствовало выработке у него определенных педагогических воззрений и побудило к сочинению детских стихов и рассказов.

На протяжении всей своей творческой деятельности А. Дехоти неоднократно высказывался по теоретическим вопросам детской литературы. А отбор материала для школьного чтения и обновление ранее включенного помогли поэту выработать определенные навыки работы с детской литературой и оказали ему помощь в формировании собственного поэтического стиля.

Как и его собратья по перу, А. Дехоти писал стихи для детей на разные темы и в различных жанрах. Темы его произведений: любовь к Родине и дружба народов; радостный плодотворный труд и описание природы; школьная жизнь и детская дружба и пр.

А. М. Горький говорил, что для дошкольников стихи должны быть написаны на очень высоком художественном уровне, с использованием фольклорного материала — детских песенок, скороговорок и пр.

Некоторые произведения А. Дехоти написаны как будто в ответ на слова А. М. Горького. Говоря языком маленького героя, поэт создал игровое стихотворение «Баррачаи ман» («Мой ягненок»), где интерес дошкольника выливается в форму игры, он как бы играет произносимыми словами, звуками. Поскольку в детском представлении слова имеют не только коммуникативную (деловую), но и потешно-игровую функцию герои автора обращаются к ягненку то серьезно, то угрожая и предупреждая его.

Это стихотворение не только забава, но и полезный труд для детского ума.

Слияние слов, звучность и ритмичность, динамичное развитие действия, яркая фабула, воплощение простоты юной души и детской наивности — вот отличительные черты стихотворения А. Дехоти, которые помогают ребенку подойти к познанию действительности:

Он писал:

*О, баррачеки масти ман
Бие давон: дукур-дукур,
Ляву алаф ба дасти ман,
Биеву хӯр: кумур-кумур.*

Перевод А. Смирнова

*Ты не прячься от меня
Мой ягненок бе-бе
Я насыпаю ячменя,
Ты не хочешь, есть чам — чам...*

Рассказчик — лирический герой, близкий друг малышкой — постоянно с детьми. Он выступает то в виде кота с нежным голоском, то в образе крикливого Хайбара, а то и могучего ветра и выражает цели и желания своих главных героев — маленьких детей.

В лучших стихах А. Дехоти использованы самые простые и наиболее доступные детскому восприятию средства художественной изобразительности. Его сравнения неожиданно, но всегда черпаются из окружающей малышкой жизни (свежесть елки — подобна детской свежести); его язык прост и бесхитростен и, как речь ребенка, изобилует звукоподражательными словами. Стихи его, как фольклорные произведения, певучи и ритмичны; в стихотворении «Бобой барфин» («Снежный дед») белое одеяние снеговика уподобляется счастливому детству советских ребят. Поэтический стиль А. Дехоти свидетельствует об осведомленности поэта в тонкостях детской поэзии, о его наблюдательности и образности мышления.

Стремление поэта наполнить стихи для малышкой содержанием, имеющим общественно-политическое звучание, оказалось весьма успешным. Вслед за своими предшественниками А. Дехоти внес в таджикскую детскую литературу политические темы. Чутко улавливая интересы детей, поэт обобщает их чувства, их мысли о Родине, о торжестве ленинских идей, о заботах партии и государства по отношению к детям. Вникая во внутренний мир ребят, учитывая психологические особенности их характера и возраста, он говорит с ними на серьезные темы очень мягко, тепло и наивно, по-детски. Стихи «Пешвозгирӣ дар вокзал» («Встреча на вокзале»), «Иди Якуми Май» («Праздник Первого Мая»), «Лашкари советӣ» («Советские войска»), «Ватани мо шуд аз дигар озод» («Снова наша Родина свободная») и др. посвящены выражению детских патриотических чувств, описанию празднования Дня международной солидарности трудящихся, счастливой жизни таджикского народа.

Создавая стихи песенного склада, А. Дехоти добился значительных успехов. Это выразилось в соответствии формы содержанию. Поэт сумел новое содержание вместить в рамки детской поэзии и передать все это в традиционной манере — от имени наставника. Детские стихи А. Дехоти имеют особое мажорное звучание, значительность его героев придает силу всему произведению в целом.

Стихотворение «Эй, булбулакони боги дониш» («О, соловушки сада знаний») написано в размере аруза — в классической манере, но в шутовском тоне, с выражениями дружеского расположения и любви автора к детям. Такое сочетание классической традиционной поэтической формы и доброго юмора для таджикской детской поэзии явление довольно редкое. Глубоко убежденный в том, что дети рады началу нового учебного года, поэт как бы сам встречает их у порога школы, радуется вместе с ними, призывает их спеть веселую песенку, по-отцовски поздравляет их.

Поэт в своем творчестве не обошел стороной и традиционные для всей таджикской поэзии описания природы. Стихи «Бунафша» («Фиалка»), «Банъор» («Весна»), «Трактор омад» («Трактор приехал») и другие помогают развитию детского воображения как особым способом подачи картин природы, так и выбором художественных средств. Повтор — излюбленный авторский прием — дает возможность образно и живо представить происходящие в природе явления и людей на ее фоне.

Поиски новых путей для выражения цели привели поэта к созданию образа взрослого человека, встречающегося даже в самых маленьких по объему стихотворениях. Так, в произведении «Амакльони тракторчи» («Дядя-тракторист») мальчик мечтает стать трактористом.

Тракторист здесь не является действующим лицом, но читатель знает о нем, ощущает его присутствие из обращения к нему мальчугана. Однако водитель трактора оказал влияние на ребенка, который увлечен его профессией и стремится подражать ему. Без всяких прикрас А. Дехоти описывает работника колхозных полей, воплощает представления детей об увлекательности профессии тракториста.

Однако поэт сравнительно мало уделяет внимания раскрытию детского мира. Сопоставляя стихотворение «Дядя-тракторист» с «Кем быть?» В. Маяковского, можно убедиться в том, что А. Дехоти не мог найти ответ на вопрос: почему все-таки ребенок хочет быть трактористом, тогда как на вопрос, почему ребенок хочет стать кондуктором, русский поэт ответил четко и ясно:

*Кондуктору езда везде —
С большою сумкой кожаной
Ему всегда, ему весь день
В трамваях ездить можно.
— и как бы перевоплощается в ребенка.*

В детской литературе А. Дехоти известен и как переводчик. Ему принадлежат переводы известной русской народной детской сказки «Красная шапочка» и сказки Джанни Родари «Приключения Чиполлино». Благодаря названным переводам таджикская детская литература обогатилась жанром народной сказки с элементами художественной фантастики. А. Дехоти сумел в переводе сохранить все наиболее характерные для этого жанра свойства: насыщенность юмором и шуткой, жизненность образов, яркость воображения, динамичность сюжета и пр.

Среди произведений А. Дехоти для детей немаловажное значение имеет и его проза: рассказы, очерки, воспоминания.

В рассказе «Комилъон ба моъ меравад» («Камилджан отправляется на Луну») главные герои — дети. Благодаря своей любознательности и непоседливости в своем стремлении раскрыть тайны природы, ребята попадают в самые невероятные положения, чем причиняют массу беспокойств взрослым, но с их помощью находят выход.

Признанный мастер художественных произведений для детей во многих жанрах, А. Дехоти проявил себя как вдумчивый литературовед и критик детской литературы. Ему принадлежит ряд статей по различным вопросам, связанным с развитием и совершенствованием художественного творчества для подрастающего поколения.

Пятидесятые и шестидесятые годы составляют новый этап развития и совершенствования таджикской детской и юношеской литературы, ознаменовавшийся тем, что в нее пришло новое поколение литераторов.

Рассматривая процесс развития таджикской детской литературы всего послевоенного периода, уместно подробнее остановиться на творчестве некоторых из вышеназванных писателей.

Аминджан Шукухи (1923—1979) — поэт и прозаик. Большинство его произведений посвящено жизни малышей. Стихи поэта близки к миру ребенка. Вникая в детали детской жизни, он пишет увлекательно, отвечает на многочисленные вопросы ребят «Зог чи тавр сиёх шуд?» («Как ворона стала черной?») — так называется одна из басен поэта, написанная для маленьких любознательных читателей. Основу ее сюжета составляет народный рассказ о непослушной вороне. В небольшом стихотворении поэт умело построил конфликт между персонажами и обстоятельствами.

Детская поэзия А. Шукухи отмечена рядом фольклорных сюжетов, форм, народных образов. Таковы его стихи и песни «Давидему давидем» («Бегали да бегали»), «Баррачаи гурезпо» («Резвый

барашек»), «Шабпаракча» («Бабочка»), «Салом, модар» («Здравствуй, мама») и др. Отражение народного обычая — и эти в первые весенние дни на луга за тюльпанами находим в стихотворении «Бегали да бегали».

Выходя за рамки традиционной народной формы, автор наполняет небольшое стихотворение содержанием отражающим реалии новой жизни.

Поэт создал цикл стихов, посвященных излюбленной детской теме — временам года. Здесь также заметно фольклорное влияние.

Стихотворение «Борони баъор» («Весенний дождь») основано на фольклорном мотиве «Чанг омаду, чанг омад» («Пыль поднялась, пыль»).

А. Шукухи обладает особой способностью в легкую, прозрачную форму детских стихов вкладывать значительное содержание. Он говорит детям о необходимости учиться, о проявлениях любви к родителям, о патриотизме — и все очень образно и доходчиво.

Приобретение опыта в сочинении небольших стихотворений постепенно подготовило поэта к созданию более крупных сочинений. В поэме «Шабпаракча» («Бабочка») сказочные образы — плясуньи-бабочки и ее друзей-насекомых — предстают в своеобразном освещении.

Начиная стихотворение в сказочном духе, поэт уже с первых строк привлекает внимание читателя, сообщая ему, кто такие его герои и чем они заняты. Забавные строчки из этого произведения тренируют детский ум, заставляют смеяться и думать, логично и последовательно связывать одно с другим. Здесь рассказывается детям об интересном мире насекомых, кажущихся малышам сказочными.

Далее поэт представляет детям окружение своей героини, ее друзей, которые восхищаются ее ловкостью и мастерством в танцах, рисует каждый персонаж индивидуализировано.

Используя распространенный в детской литературе и фольклоре прием олицетворения, А. Шукухи заставляет всех безмолвных героев разговаривать и действовать, подобно людям. Встречая Бабочку, все растения и цветы на берегу ручья приходят в волнение и радостно приветствуют ее. Поэт олицетворяет природу.

Он писал:

Себарга шуда колин,

Меғуфт: - Ба рӯям ишн.

Худбӯи канори ҷӯ,

Меғуфт: - маро кун бӯ

Перевод О.Ивановой:

Клевер расстилался ковром

И говорит: - Присядь ко мне

Ароматные цветы у ручья

Говорили: - Понюхай нас

Старая и хитрая Паучища заманила Бабочку к себе в гости и опутала ее паутиной. Друзья Бабочки узнали об этом и бросились к ней на выручку.

Поэт изображает действия насекомых и растений, спешащих на помощь другу, попавшему в беду. Так же, как и в сказках К. И. Чуковского «Муха- цокотуха», С. Я. Маршака «Теремок» или у С. Михалкова в «Лесной академии», различные животные и насекомые по-разному ведут себя здесь. В стихотворении А. Шукухи сущность образа раскрывается в его действиях. Уже именами автор характеризует персонажей: Лысенький жучок, Пчела-музыкантша, старая паучища, Усатый муравушка и т. д. И дальнейшие их поступки вполне соответствуют первоначальной характеристике, поддерживают интерес читателя к произведению, что для детской литературы особенно важно.

Богатые разнообразные поэтические формы в стихотворениях А. Шукухи и в художественных переводах соответствуют богатому содержанию его произведений. Он гармонически переплетает разнообразные сюжеты с различными, удачно избранными формами и находит наиболее эффективные средства для создания своих стихов. Поэтическая сказка в творчестве А. Шукухи является наиболее распространенной.

ЛИТЕРАТУРА

1. Русские детские писатели XX века: Библиографический словарь. М., 1997.
2. Разова В. Д. Советская поэзия для детей: Учебное пособие по курсу детской литературы. Л., 1973
3. Шукухи А. Упрямый ягненок.- Душанбе: Дониш, 1987
4. Шукухи А. Откуда вода течет.- Душанбе: Маориф, 1988
5. Взаимоотношение развития национальных языков и национальных культур. Сборник. М.: Высшая школа, 1980
7. 6Амонов Р. Детская литература Таджикистана.- М.: Детская литература, 1981

ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ НАЦИОНАЛЬНЫМИ ЛИТЕРАТУРАМИ

В данной статье рассматривается взаимосвязи между национальными литературами, влияний русской реалистической литературы на литературу народа Средней Азии, в том числе на таджикскую

детскую литературу, особенно в этот период, укрепляются и принимают все более широкий размах. Также проблемы воспроизведения художественных особенностей и своеобразия таджикской детской поэзии в русской интерпретации рассматриваются в соответствии с последовательно разработанными принципами и критериями теории и практики художественного перевода. Трудно представить качественное обновление, выявление национальных компонентов современной таджикской детской литературы без прогрессивного воздействия русской реалистической литературы на весь процесс её развития

Это не только свидетельствует о значительном воздействии русской литературы на таджикскую детскую литературу, но и еще развития литературы для юных читателей привлекла внимание общественности республики и что ей пора стать предметом серьезного обсуждения и забот.

Ключевые слова: перевод, персонаж, поэзия, создать, фольклор, герой, художественный, литература, связь, стихи, произведение, форма

THE RELATIONSHIP BETWEEN NATIONAL LITERATURES

This article examines the relationship between national literatures, the influences of Russian realistic literature on the literature of the people of Central Asia, including on Tajik children's literature, especially in this period, is strengthened and take on an ever wider scale.

Also, the problems of reproducing the artistic features and peculiarities of Tajik children's poetry in the Russian interpretation are considered in accordance with the consistently developed principles and criteria of the theory and practice of literary translation.

It is hard to imagine a qualitative update, the identification of national components of modern Tajik children's literature without the progressive influence of Russian realistic literature on the entire process of its development.

This not only indicates a significant impact of Russian literature on Tajik children's literature, but also the development of literature for young readers attracted the attention of the public of the republic and that it was time for it to become a subject of serious discussion and concern.

Keywords: translation, character, poetry, create, folklore, hero, artistic, literature, communication, poetry, work, form.

Сведение об авторе:

Исломова Джамила – декан факультет русский язык и литература Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни

About the autor:

Islomova Jamila - Dean of the Faculty of Russian Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

УДК: 891.550

УСЛУБИ ТАСВИРИ ҲАВОДИСИ РЎЗГОР ДАР “БАДОЕЪУССАНОЕЪ”-И ШАМСУДДИН ШОҲИН

Олимова Х.Ҳ.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Шамсуддин Шохин аз зумраи маорифпарварони нимаи дуввуми асри XIX маҳсуб гардида, ба соҳти давлатдорӣ амиронӣ манғитӣ Бухоро дар бархурд қарор дошт ва нобаробари иҷтимоӣ Бухоро дар осораи зери танқид қарор дода буд. Таълифи “Бадоеъуссаноеъ” дар баробари “Наводирулвақоъ” як инқилоби тозае дар эҷоди наср мебошад. Сабки он бархилофи сабки носирони охири асри XIX мебошад ва Шохин ҳадафҳои худро дар зери пардаи рамзи истиора баён намудааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф роҳ ва услуби баёни “Бадоеъуссаноеъ”-ро дар тасвири тазоди зиндагӣ ва хунари суханофаринӣ Шамсуддин Шохинро мавриди таққиқ қарор додааст. Ба андешаи муаллиф ин асар дар охири умри нависанда навишта шуда, дар он иллати ҷомеа воқеъбинона баррасӣ гардидааст.

Андешаҳои маорифпарваронаи Шамсуддин Шохин дар асоси тазоди замона ва сарпечии равонӣ нависанда аз ихтилофоту даргириҳои давр сарчашма гирифта, дар заминаи анбанаҳои насри форсӣ-тоҷикӣ асареро мавсуф ба «Бадоеъуссаноеъ» тавонист бо услуби тозаю нав эҷод намояд. «Бадоеъуссаноеъ» аз зумраи осори охири нависанда аст ва андешаҳои болиғу сарехи ӯро дар бар мегирад. Шохин дар ифодаи таҳдиду баррасии ҳаёти муосиронаш бо сӯзу гудоз ва хоҳири парешон ёдоварӣ мекунад.

Боиси тазаққур аст, ки “Намунаи адабиёти тоҷик”-и Садриддин Айни аз зумраи сарчашмаи маҳсуб мегардад, ки дар он роҷеъ ба Махдуми Шохин маълумоти бештар оварда шудааст. Садриддин Айни дар “Намунаи адабиёти тоҷик” чиҳати осори Шохин дар заминаи тазқираҳои муосирони Шохин ва Садри Зиё маълумот дода, ҳамзамон аз “Бадоеъуссаноеъ” пореа иқтибос

овардааст. Айни ба воқеияти ин асар баҳои баланд медиҳад ва иншои чунин асари мазмунан пур аз танқиду таҳқиқи ҷомеаро аз ҷасорати Шохин доништа, чунин тазаккур медиҳад: “... дар даврае, ки Шохин зиндагӣ кардааст, ин гуна шикоятҳои сахтро ба сурати китоб сароҳатан навиштан мумкин набуд. Қадом соҳибқаламе, ки ба амсоли инҳо ҷасорат намояд, пас аз ба сар омадани асар сари худро барбод меод. Қалами сеҳрнокӣ Шохин ба эҷоди ин услуби аҷиба аз он таҳдука эмин монда, дарди дили худро бояду шояд ҳолӣ кардааст. Ба як ҷойи дигари ин рисола навишта: «Агар аз барф масалан, бинои манора осон аст, пас, манора чаро махсуси масҷиди калон?» [1,254]

Баъдан, Х.Мирзозода соли 1956 рисолаи “Шамсиддин Шохин”-ро таълиф менамояд. Расул Ҳодизода дар китоби “Адабиёти тоҷик дар нимаи дууми асри XIX” роҷеъ ба Шамсуддин Шохин маълумот оварда, соли 1972 рисолаи “Шохин”-ро интишор менамояд. Соли 1998 дар замони истиқлолият дар таҳияи Абдулқодири Раҳим ва Музаффар Муҳаммадӣ “Бадоеъуссаноеъ” дар шумораи 7-12 дар “Садои Шарк” рӯйи ҷопро мебинад. Қуллӣҳои пурраи шоир соли 2006 бо таҳияи Музаффар Муҳаммадӣ ва дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор гардид ва пешухани он аз ҷониби академик Абдучаббор Раҳмонзода навишта шуда, номбурда тазаккур додааст, ки то ҳанӯз рисолаи таҳқиқие оид ба ҳаёти Шамсуддин Шохин иншо нагардидааст. [2,5] Дар умум метавон тадқиқоти васеи муҳаққиқони замони истиқлолиятро таъкид намуд, ки аз диди нав тавачҷуҳ ба паҳлуҳои ҳанӯз омӯхта нашудаи осори охири асри XIX намудаанд.

“Бадоеъуссаноеъ” солҳои 1891-1894 эҷод гардида, соли 1906 дар Бухоро аз ҷониби Мулло Начмиддини Саҳхофи Бухорӣ нашри литографӣ гардидааст. Шохин дар интиҳои “Бадоеъуссаноеъ” бо тарғиби насри асрҳои қаблӣ хонандаро бо забони арабӣ бо муаллифи асар онҳо мекунад, ки мазмунаш чунин аст: “Ситоиш офарандаи санъатҳо ва ихтироъкунадаи зебоиҳоро ва дуруд ба роҳнамои умматҳо ба роҳи хирад ва салом ба паёмбарон ва саҳобаҳои пайрави роҳи ӯ ва бархурдорҳои нурҳоиаш ва пас фақир Мир Муҳаммад Шамсуддин, ки дар дафтариҳои ашъораш Шохин таҳаллус кардааст” [2, с.539]

Пас аз он Шохин ҳадафи иншо гардидани асарашро баён месозад, ки “мӯҷиби ихтилоли афкор ва боиси инхирофи атвори ӯ гардида буд, хост ба муқтазои ҳол маҷмуатуншишқоят пардозад ва дар адои шикоят дастури ғариб оғозад” [2,539] Яъне бинобар зарурати ҳол ва ихтилофи андеша дастуре омода намудааст, ки дар он шикоят ва ҳар ҳарфе нисбати замона дар ихтилофи андешаҳоиаш ҳаст. Шохин дар шикоятномааш ишора ба он менамояд, ки “то он ҷо, ки ҳомаи бадоеънигори саноеъзор сурати нигоришу симати гузориш вонамуда, чамъ шуд байни нақизайнро, ки алҳақ санъати бадеъ ва ин рисола мавсум ба “Бадоеъуссаноеъ” моина фармуд.” [2, с.540] Аз ин ҷо муайян намудан мумкин аст, ки Шохин унвони асарро мутобиқи услуби асар овардааст. Ҳамин гуна монандиро дар “Наводирулвақоъ” дидан мумкин аст, ки Аҳмади Дониш пас аз сано бар худованд ному насаби хешро ифода менамояд: “Аммо баъд чунин гӯяд банди «заифалмуфтакиру ило афви раббихилборӣ Аҳмад ибнан Носир Ассиддиқи(алхифо) Албухорӣ..» [3, с.20]

Лозим ба ёдоварист, ки Худой Шарифов дар «Назарияи наср» дар мавриди унвонгузорӣ чунин хулоса меорад: «Талаби мувофиқати унвон бо мазмун аз шароити қаблӣи нависандагӣ дар ҳамаи замонҳо будааст.» [4, с.179]

Масалан, Дониш дар мавриди унвони «Наводирулвақоъ» чунин менигорад: “Фалочарам, он чи дар дафотир ҳозир дидам, дар ин авроқ кашидам, хоҳири аҳбобро ва хувалмуваффику валмӯину. Ва онро ба «Наводирулвақоъ» мавсум гардонидам, чунки ҳар қадом аз ҳикоят ва ривоят, ки дар ин маҷмӯа қаламӣ шуда мавқуф бар муқаддима ва сабабе будааст. Ва бар таҳрири ҳар иллате муқаддам афтада, ки он дар зайли он қисса марқум хоҳад шуд» [3,22] Офаридани “Бадоеъуссаноеъ” дар баробари “Наводирулвақоъ” як инқилоби тозае дар эҷоди наср ба шумор меравад. Агар Аҳмади Дониш дар “Наводирулвақоъ” аз андешаҳои мураккаби фалсафӣ истифода карда бошад, пас Шохин дар иртибот ба ин масъала воқеиятро дар шакли баёни тамассхур ва то андозае ҳузнангез ифода менамояд.

Дар инъикоси ҳамзамонон тавассути образҳои бадеӣ воқеият нақши муҳимро мебозад ва воқеият ҳамон вақт маълум мегардад, ки дар он ҳақиқати таърихӣ ошкор мегардад ва масоиле мавриди баррасӣ қарор мегардад, ки мавзӯи он мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Яъне аз он ки Шохин шоири мумтози давр буд, тавонистааст, ки “Бадоеъуссаноеъ”-ро бо дарназардошти тасвир ва тавсиф аз санъатҳои мухталифи бадеӣ ҳақиқати таърихиро биофарад. Шохин дар “Бадоеъуссаноеъ” аз таъбири ибораҳои халқӣ, махсусан аз калимоти таъбироте, ки махсуси лаҳҷаи мардуми Бухорост, хеле бамавқеъ истифода бурдааст, ки ин бадеияти каломӣ ӯро ба дараҷаи зиёде афзудааст. Шохин дар ин рисола иллату нуқсонҳои аморатро ниҳоят нозуксанҷона ва бо нафрату ғазаби пуршӯр нишон додааст. Шоир ба матонати сухан ва имони қавӣ исбот намудааст, ки ин нуқсу иллатҳо илҷпазир нест. Ва аз ин ҷо худ хонанда хулоса мегирад, ки тартиботу соҳти давлатдорӣ чамъияти он замонро аз байн бардоштан лозим аст. Ин ҳамон хулосаест, ки Дониш дар “Рисолаи таърихӣ” пас аз таҳлили таърихӣ аморат далерона ва ошкоро гуфта буд. “Бадоеъуссаноеъ” ба қавли Расул Ҳодизода суханҳои Донишро бо образҳои бадеӣ тавсиф намуда,

онро “конкрет” номидааст. [4,387]

Шоҳин нуқси соҳибмартабаҳои даври худро ошкоро ба риштаи танқид мекашад ва чунин ҳадафгузори нависанда дар он аст, ки худ Шохин дар маҳити эшон ғаъолият намуда, бахилӣ ва нодонии онҳоро мушоҳида намудааст. Дар ҷое хатто нотарсона бесаводӣ, ҷоҳилӣ, судхӯрӣ ва манфиатҷӯии ақобирони аморатро тавсиф менамояд ва айбҷӯии аҳмақонаи эшонро аз ашҳоси пешрафта бо алфози кинояомез инъикос менамояд. Шоҳин тамоми ҷурми олимартабаҳоро эҳсос менамуд ва аз он норизо буд, ки маҳз ҳамин гуна ашҳоси нотавонбин боиси пасрафти ҷомеа гангтаанд. Дигар ин ки Шоҳин дар дарбори Амир Абдулахад ғаъолият намуда, аз ҷониби Амир ва атрофиёнаш ҳамеша дар азоб қарор дошт: «Оҳ аз ин бесаводон, ки исми Аъзамро исми Азим хонанд. Гӯсола то гов, машоба то палов фарке натавонанд намуд... Тукмаи кулоҳ ва қуббаи боргоҳ яқсон аст. ...» [2,258]

Шамсуддин Шоҳин дар “Бадоеъуссаноеъ” муноҷоти ҳаёти худро замзама намудааст ва нобаробарии рӯзгорашро аз замона медонад. Агар мафҳуми замонаро шарҳ диҳем, пас ҳамон муҳити тоқатфарсои Бухорост, ки мисли Шоҳин ашҳоси равшанфикрро ҳамеша зерӣ панҷаи азоб нигоҳ медошт. Аммо муҳим он аст, ки рисолати худро аз оғози асар то ба интиҳо чун қалам ба даст гирифт, эҳсос намудааст ва зидди одатҳои кӯҳна баҳс менамояд. Шоҳин дар ин асар ҷӯи иллатҳои иҷтимоӣ мегардад ва онро интиқод намуда, зикр менамояд: “Замона ҳар захри қоғазпече, ки омезад, чун кадуи нос дар коми ман мерезад ва гетӣ ҳар дуди талхе, ки ангезад, чун найи калён дар димоғи ман мебезад. Ҳамвора чун деги ҳариса насибаи ман қаллоқ аст ва ҳамеша, чун кӯдаки мактабгурез, насиби ман фаллоқ. Даст ҳар ҷо, ки мегузorem, чун кафи муздур олуда ба неш бармедорам ва паҳлӯ ҳар ҷо, ки мефишорам, чун пушти ҳаммол оғанда ба реш. Гӯшаи хотирам чун дӯкӯнҷаи наддоф малъмаи парешонӣ аст ва хилвати дидаам чун оина манбаи ҳайронӣ...» [2,256-257]

Устод Айни насри “Бадоеъуссаноеъ”-ро услуби тоза мепиндорад ва дар ин маврид чунин андеша пешниҳод намудааст: “Мақсади асли аз таълифи «Бадоеъуссаноеъ» (чунончи дар боло ишора рафт) танқид, эътироз ва шикоят аст, аммо муаллиф дар ин бора услуби аҷибро пеш гирифтааст, ки пай бурдани хонанда дар аввалназар ба мақсади асли хеле душвор аст, балки ба мутолиаи таъбироти оддӣ фикраҳои хандаовар ба ханда меояд. Баъд аз муҳокимаву тааммул ба мақсади асли пай мебарад. Мақсад аз ин услуб, чунончи худ муаллиф дар муқаддима сарҳардааст, хонандаро дар аввал ба талқини шикоятҳои ҳузновар дар андӯх наандохтан ва баъди иншироҳи хотиру фараҳи руҳ муддаои аслиро, ки хеле гиряовар аст, илқо кардан аст.” [1,253-254]

Дар айни замон гуфтан ба маврид аст, ки “Бадоеъуссаноеъ” бо насри мусаччаъ таълиф гардидааст. Дар насри классикии форсу тоҷик санъати мусаччаъ фаровон истифода гардида, аскари нависандагон барои зебу зинат ва мутаносибан бо қофия ифода гардидани андешаашон аз сачъ истифода бурдаанд. Аммо бояд гуфт, ки назари мутафаккирони асри миёнаи нисбат ба ин санъат ихтилоф дорад. Ҳарчанд ки муҳаққиқони асосӣ истифода аз ин санъатро пайравӣ ва ё илҳом аз услуби Куръони маҷид донистаанд. Масалан, дар “Кимийи саодат” Муҳаммад Ғаззоӣ дар чанд ҷойи асараш истифодашавии сачъро дар наср интиқод намудааст, аммо боз ин нуқта мусаллам аст, ки мутафаккир таъкид менамояд, ки агар сачъ дар наср ба манфиати авом бошад, боиси аҳсант аст: “Аммо илми чадал ва хилофу қиссас ва тазкир, ки ба санъату сачъ бозниҳода бошад, ин ҳама ҳирси дунёро зиёдат қунад ва дар дил тухми ҳасаду мубоҳот пайдо қунад.” [5,213]

Дар ҷойи дигар чунин меорад: “Ва ҳамчунин илми тайёротӣ музаккирон ва сачъ ва томоти эшон ва талаби суҳанҳо, ки халқро ба наъра оварад ва нуктаҳо, ки бад-он андар мазоҳиб таассуб қунанд, то авом пиндоранд, ки он аз роҳи дин аст; ин ҳама тухми кибру ҳасаду адоват андар дилҳо бикорад ва дард ва шикастагӣ наҷфзояд: ки боди батар ва фаҳр афзояд.” [5,569] Асосан сачъ аз ҷониби нависанда дар шаклҳои гуногун истифода гардидааст: “Чун қулзуми ҳаводис дар талотум аст, кадуи миён санги пост ва чун ғубори алоқ дар тароқум аст, сурма низ ҳичоби босира аст, агарчи тӯтиест.” [2,542]

“Бода он ҷо, ки ҳумор нашканад, пунба бар даҳони шиша неҳ ва об ҳар гоҳ ки бар номияи наҳл қувват наҷфзояд, дами теша бех.” [2,542] “Расвой насибаи қаландар асту оташ вазифаи самандар. Лаънат бар васвасаи ҳаёл бод, ки ғолибан дастмояи малол аст.” [2,542]

Чумлаҳои дар қолаби сачъ иншо гардида, дорои маъно ва як сюжет хосса мебошанд. Дар воқеъ, асари Шоҳин аз чумлаҳои хурди пурмаънӣ ва алфози амиқи суфташуда иборат буда, ҳар як чумла дар худ сюжет хурдтаро дар бар мегирад. Дар “Бадоеъуссаноеъ” зарбулмасалҳо дар матн мутобиқан истифода гардидааст ва барои нишонрас гардидани мақсадаш аз зарбулмасалҳои маъмултарин истифода намудааст. Аз чумла: “Уштур ҳамаро бардошт, ба элак ҷаро мелангад?” [2,550]

Дар “Бадоеъуссаноеъ” якчанд ҳикоя низ барои пурратар намудани андешаи нависанда ворид карда шудааст. Дар боби қорбурди санъатҳои бадеӣ ва офариниши тасвир назари мунтақидони адабиёт гуногун аст, аммо бартар аз онҳо бархе аз саноеъ мавҷуданд, ки онҳоро муҳаққиқони адабиёти форсӣ - тоҷикӣ ба сифати ибораҳои маҷозии шоирона мепазиранд. Фазаи асар ин

чилвагоҳи чахонбинӣ ва хунари эҷодкор аст, ки арзинш бадеӣ ва эстетикӣ асарро маълум менамояд. Бахтин “муаллифи воқеӣ ва муаллифро ҳамчун категорияи этетикӣ” мешуморад. [6,166] Муаллиф мисли паргор дар дохили асари бадеӣ давр мезанад ва меъёри ахлоқи худро тавассути баёни ҳаводис маълум месозад ва ин ченак дар андозаи инъикоси воқеияти асар аз нуктаи назари муаллиф вобаста ба ҳаводиси иҷтимоӣ муайян мегардад. Яъне, дар “Бадоеъуссаноеъ” қаҳрамон дар фазои асари бадеӣ фаъолияти маҳдуд надорад ва тобеи вазъият аст. Бо ин амал аз муаллифи воқеӣ ва ё худ ровӣ тафовут дорад. Дар “Бадоеъуссаноеъ” нависанда гуё бо хонанда дар мунозира қарор дорад ва барои ҷавоби қотёна роҳҳои ҳалли онро меҷӯяд.

Албатта, аломати дигари ҷалби нависанда ба эҷод ва ифодаи ҳасосияти ботинӣ дар асар ин меъёри худшиносии ӯ дар доираи чахонбинияш мебошад. Дар ин замина метавон инро баён намуд, ки дар “Бадоеъуссаноеъ” Шохин на танҳо муаллиф, балки ба ҳайси қаҳрамони асар низ баромад мекунад ва садои баланди Шохин дар асар барои баррасии масъалаҳои иҷтимоӣ яққониба нест. Шохин барои хонанда масъалаи асосиро мефаҳмонад ва баён менамояд. Аз тарафи дигар ба рақибони худ мушқилоти иҷтимоиро бепарда часутона баён менамояд ва барои ин аз саноеъи баланди бадеӣ истифода менамояд. Аксари муҳаққиқон ба фардият ва ё умумияти нақши муаллиф дар асар тавачҷух намудаанд. Баъзан муаллиф иштирокчи бевоқифаи асар ва ё образи мустақилест. Мисоли: “Агар ба рӯи ҳарир нишинам, ҳасир аст ва агар аз ҳасир барҳезам - ҳарир. Шир дар косаи ман чурҷот ва мавиз дар кесаи ман қарақот...” Аммо дар ҳолати дигар муаллиф ровии бевоқифаи асар мебошад: “Исломи исме шуда дар миёнаи он алифу лом. Агар аз инсоф пурсӣ, ҳақиқати он соф. Ҳарфи дин бар гушӯҷо чун мутолабаи дайн гарон ва сурати шаръ дар дидаҳо чун айн уш- шарр ва шарр ул-айн аён. Илм чун алам дар мазорҳо хуфта, бо ҳар кӣ аз айни он истифос рафта, «лам» гуфта.” [2,546] Тарзи истифодаи санъатҳои бадеӣ ба хунари эҷодкор вобаста аст, ки ба тавассути он андешаву тафаккури ҳешро дар асари офаридааш инъикос менамояд ва ин гуна тасвириро, ки аз тариқи эҳсосоти нозуқҳаёлий ораста мешавад, метавон тасвири бадеӣ ном бурд. Дар мавриди офаридани тасвири эҷодкор аз гунаҳои санъатҳои бадеӣ, ки дар адабиёти классикӣ форсӣ-тоҷикӣ ба мавқеъ зиёд қар фармуда шудааст, ба мисли рамзу киноя, ташбеҳу тамсил, ибҳому игрок, талмеху истиора, муволиғаву муқобила.

“Бадоеъуссаноеъ” ин асарест, ки дар барномаи иҷтимоии Шохин ба сифати як адиби маорифпарвар ва инқоркунандаи ҷомеаи танги Бухорои асри XIX бо услуби омехта ва мазмуни иҷтимоӣ фалсафӣ офарида шудааст. Шохин мазмуни зиндагиро ба хонанда баён месозад ва аз лиҳози равонӣ ба зершуури хонанда ворид мешавад ва аз ӯ тақозо менамояд, ки масоили баёншударо баррасӣ намояд. Ташреҳи гуногун ва пур аз тазод ин баёнгари ҳолати рӯҳонии нависанда ва норизой аз ҳокимони давр мебошад.

АДАБИЁТ

1. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. - Душанбе: Адиб, 2010, 448 с.
2. Шохин, Шамсиддин. Кулӣёт. Таҳия ва тавзеҳоти М. Муҳаммадӣ. /Шамсиддини Шохин - Душанбе: Адиб, 2006. -640 саҳ.
3. Аҳмади Дониш. Наводирӯлвақоъ. Китоби 1-Душанбе: Дониш, 1988, 288 с.
4. Ҳодизода Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик.- Душанбе: Маориф,1988, 416 с.
5. Муҳаммади Ғаззоль. Кимйеи саодат (Чилдҳои I ва II)-Техрон, 1999.-828 с.
6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. -Москва, 1979.

МЕТОД ВЫРАЖЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОТИВОРЕЧИЙ В «БАДОЕЪУССАНОЕЪ» ШАМСУДДИНА ШОХИНА

Шамсуддин Шохин один из тех просветителей второй половины XIX столетия, который отразил противоречия в государственной структуре Бухарского Эмирата, и социальную несправедливость изображал в своих произведениях. Появления “Бадоеъуссаноеъ” (“Художественная словестность”) одновременно с “Наводирӯлвақоъ” (“Редкостные случаи”) считалась новым мышлением в литературе. В отличие от других его соратников названные рассказы написаны особым стилем, где Шохин плодотворно обращается к художественным средствам выразительности и искусству слова. В данной статье автор показывает методы и стиль в описании событий жизни и возможности художественного слова в изображении общественно-политическую ситуацию XIX века в “Бадоеъуссаноеъ”. Велико талант и мастерство Шамсуддина Шохина в описании политических столкновений и событий жизни. По мнению автора данное произведение написано в конце жизни писателя и в нем реально показаны проблемы общества. В статье рассматривается метод выражения общественных противоречий в “Бадоеъуссаноеъ” Шамсуддина Шохина.

Ключевые слова: просветитель, эмир, противоречие, антология, информация, цитаты, реальность, критика, смелость, публикация, исследователь, изучение, описание, окружающая среда, интеллигент, недостаток общества, текст, сложный, философский, время, смелость, информация,

METHOD OF EXPRESSING SOCIAL CONTRADICTIONS IN THE "BADEYUSSANOYE" SHAMSUDDIN SHOKHIN

Shamsuddin Shokhin one of those educators half of the second XIX century, which reflected the contradiction with the state structure of the Emirate of Bukhara and social injustice portrayed in his works. The emergence of "Badeyussanoye" (Artistic literature) simultaneously with the "Novodirulvakoe" ("Rare events") was a new thinking in the literature. Unlike other of his associates names the story is written in a special style, where Shokhin fruitfully drawn to the artistic means of expression and art of word creation. In this article, the author shows the methods and style in the description of the events of life uses "Badeyussanoye", what puts all the possibilities of artistic expression in the depiction of the socio-political situation of the nineteenth century the talent and skill of Shamsuddin Shokhin in the description of the political clashes and the events of life. According to the author, this work is written at the end of the writer's life and it really shows the problems of society. The article describes the method of expression of the social contradictions in the "Badeyussanoye"

Shamsuddin Shokhin According to the author, this work is written at the end of the writer's life and it really depicts the social problems of Bukhara society.

Keywords: *educator, Emir, contradiction, anthology, information, quotes, reality, critics, courage, publication, researcher, study, description, environment, intellectual, lack of society, text, complex, philosophical, time, courage, information, study, life.*

Сведения об авторе:

Олимова Хосият Хакимовна - 1971 г.р., к.ф.н, докто., доцент ранг Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева 17/6, тел: [992 37] 917160791, эл.почта: hosiyat.olimova@mail.ru

About the autor:

Olimova Khosiyat Hakimovna - born in 1971, Ph.D., associate professor, doctoral student of the Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulugzod. Address: 734019, Dushanbe, ul. Muhammadiyeva 17/6, tel: (+992 37) 917160791, E - mail: hosiyat.olimova@mail.ru

ШАРҲУ ТАВЗЕҲ ВА ТАЪРИФИ БОДИ САБО ДАР ФАРҲАНГУ ЛУҒАТҲО ВА РИСОЛАҲОИ ТАДҚИҚОТӢ

Забирова М.Э.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Тасвири боди сабо, ки бо номҳои бод, насим, насими саҳар, насими бомдод, боди бомдодӣ ва ғайра ёд мешавад, яке аз тасовири хеле маъмул дар адабиёти форсии тоҷикӣ, ки аз ибтидои адабиёти оламшумули мо то ба имрӯз ҳамвора мавриди таваҷҷуҳ ва тасвири шоирон қарор гирифтааст. Бино ба қавли назарияшиносон, яке аз унсурҳои асосии каломи бадеъ образ, имоҷ ё худ тасвир ҷавҳари зоти шеър ба шумор меравад [2, с. 23]. Ҳамчунин таъкид шуда, ки барои таҳқиқи амиқи тасвири муайяни шоирона бояд сарчашмаи пайдоиш ва омилҳои инкишофи тақомули онро муайян кард, зеро бе донишгари манбаи пайдоиши тасвири муайяни шоирона дарки ҳамаҷонибаи он аз имкон берун аст. Аз ин рӯ, бояд сараввал мафҳуми «сабо» - ро равшан созем, ки чӣ боде буда, ки ин қадар мавриди таваҷҷуҳ ва тасвири шоирон қарор гирифтааст.

Муаллифони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар шарҳи ин калима менависанд: «Сабо – боде, ки аз тарафи шарқ мезавад; шамоли форум, насими салқин» [15, 164]. Мухаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ дар «Ғиёс-ул-луғот» менависад: «Сабо - боде, ки аз тарафи Машриқ вазад, баъзе гуфта, ки боде машриқе, ки дар айёми баҳор вазад» [3, 4]. Дар «Фарҳанги форсии Амид»-и Ҳасани Амид омада, ки «сабо – боди барин, боде, ки аз самти Машриқ мезавад, муқобили дабур» [12,1610]. Ҳасани Анварӣ дар «Фарҳанги бузурги суҳан» оварда, ки «Сабо - насими мулоим ва хунуке, ки дар бархе навоҳӣ аз тарафи шимоли шарқ мезавад; муқобили дабур» [14,4688]. Саидҷафарӣ Сачҷодӣ дар «Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ» дар мавриди маънои рамзии ирфонии мафҳуми сабо менависад: «Сабо - нафаҳоти раҳмонӣ, ки аз ҷиҳати машриқи рӯҳоният ояд. Низ он чиро, ки боис бар хайр бошад, сабо гӯянд:

Мерасад боди сабо раққунон меояд,

Ҳуи насимест, ки аз Машириқи чон меояд» [9,520].

Дар луғату фарҳангҳои дигар, монанди «Фарҳанги Нафисӣ», «Фарҳанги форсӣ»-и Мухаммад Муин низ боди саборо наздик ба ҳамин маъноӣ шарҳ додаанд. Дар асарҳои тадқиқотӣ, алаҳусус он рисолаҳои илмие, ки доир ба шеъри орифони шоир монанди Шайх Аттору Ҳаким Саной, Мавлавию Ироқӣ ва шоирони ориф амсоли Саъдӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ ва дигарон

иншо шудаанд, муаллифон саъй намудаанд дар баробари маъноӣ луғавии сабо маънии рамзии ирфонии онро низ равшан созанд. Масалан, донишманди эронӣ, муҳаққиқ ва мураббӣ девони Ҳофиз-Қосим Ганӣ дар хошияи рисолаи худ меоварад, ки сабо «бодест, ки субҳ дар вақти тулуӣ офтоб аз Машриқ мевазад» [11, 118]. Муаллифи рисолаи «Кашшоф - истилоҳот-ул-фунун» оварда, ки сабо «боде, ки аз тарафи Машриқ ояд дар фасли баҳор, ба вақти субҳ мевазад, боди латифу хунук аст, насими хуш дорад ва гулҳо аз он бишқуфанд ва ошиқон роз бо ӯ гӯянд ва дар «Истилоҳ»-и Адурразоки Қошӣ сабо нафаҳоти раҳмонӣ аст, ки аз ҷиҳати машриқӣ рӯҳоният меояд» [11,118]. Шорехи қурунивустроӣ девони Ҳофиз Мавлоно Абдурраҳмони Ҳатмии Лоҳурӣ ҳангоми шарҳи байти дуҷуми нахустгазали девони Ҳофиз вожаи саборо чунин шарҳ додаст: «Сабо - дар истилоҳ таҷаллии раҳимро гӯянд, ки ғайзони камолоти маънавӣ бар муъминон ва сиддиқон ва арбобқуллуб мефармояд. Мисли маърифат ва тавҳид. Ҳазрати Ҳоча ишорат аз ин таҷаллий ба сабо ба муносибати он фармудаанд, ки рӯҳу роҳати кулӣ дорад, ҷи сабо бодест сахаргоҳ аз зери арш хезад ва роҳати тамому бӯйи хуш дорад ва гулҳо бишқуфонад» [1, 6]. Сухравардӣ дар рисолаи «Сафири Симури» боди саборо нафаси Симури медонад, ки маҳрамаи асрори ошиқон аст: «Ва насими сабо аз нафаси ӯст аз баҳри он ошиқон рози дилу асрори замоир бо ӯ гӯянд» [1, 7]. Абӯрайҳони Берунӣ дар «Аттафҳим» менависад: «Омадани сабо аз сӯйи Машриқ аст. Ва саборо низ қабул хонанд, ки бар рӯйи Каъба ҳамаояд. Ва омадани боди дабур аз сӯйи Мағриб аст ва аз пушти Каъба ҳамаояд [10,63]. Ҳофизшиноси эронӣ Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ дар «Ҳофизнома» баъд аз овардани маънии луғавӣ ва истилоҳии боди сабо аз фарҳангу луғатҳои асримиёнагӣ менависад: «Шояд дар девони ҳеч як аз шуарои форсизабон ба андозаи «Девон»-и Ҳофиз ҳавои хушу боди хушнасим ва насими атргардону сабо ва боди сабо омадурафт надошта бошад. Боди сабо ё сабо яке аз қаҳрамонону мавҷудоти шеърӣ фаъоли «Девон»-и Ҳофиз аст. Шояд ҳамон қадар ки ёру соқӣ тарфи тавачҷу хитоби Ҳофиз ҳастанд, боди сабо ё насими сахар ҳам ҳаст. Бисёре аз ғазалҳои Ҳофиз бо хитоб ба сабо ё зикри хайри ӯ ифтиҳон мешавад» [11, 119]. Муҳаққиқ баъд аз зикри ғазалҳои шоир, ки бо зикри сабо шуруъ мешаванд, аз нақши сабо дар шеърӣ Ҳофиз сухан мегӯяд [11,120]. Муҳаммади Истеъломӣ дар китоби «Дарси Ҳофиз» ҳангоми шарҳи ғазали «Сабо ба лутф бигӯ он ғазали раъноро» менависад: «Саборо ба маънии боди баҳор, боде, ки аз шимол мевазад ва боде, ки субҳ аз машриқ меояд таъриф кардаанд ва маъқултарин таърифи он боди латифи баҳорӣ аст, ки дар ғазали форсӣ ҳам қосиди ошиқ аст» [8, 86]. Дигар аз шорехони ашъори Ҳофиз, монанди Бехрузи Сарватиён дар «Шарҳи ғазалҳои Ҳофиз», Муҳаммадризо Барзғари Холиқӣ дар «Шоҳи набот, Раҳими Зуннур дар «Дар ҷустуҷӯи Ҳофиз ва дигарон боди саборо наздик ба ҳамон маъние, ки баён шуд, таъриф додаанд. Ҳофизшиноси тоҷик Ш.Р. Исрофилниё дар китоби «Шарҳи бист ғазали Ҳофиз», ки барои хонандагони мактаб навишта шудааст, ҳангоми шарҳи байти «Ба бӯйи нофае, к-охир сабо з-он тура бикшояд» мафҳуми саборо мухтасар [4,12], аммо дар мақолаи «Шарҳи нахустгазали девони Ҳофиз» ин мафҳумро батафсил шарҳ дода, сайри тасвири саборо аз Рӯдакӣ то Ҳофиз ба таври мӯҷазу фушурда нишон додаст [5,8].

Аз миёни шарҳҳои зиёде, ки донишмандон доир ба сабо ва нақши он дар шеърӣ форсии тоҷикӣ навиштаанд, навиштаҳои Тақии Пурномдорён ва Саъиди Ҳамидиён ҷолиби тавачҷу ва муфассал аст. Тақии Пурномдорён дар китоби «Гумгаштаи лаби дарё» менависад: «Боди сабо бодест, ки аз ҷониби Машриқ меояд ва маъмулан хунуку латиф асту сабаби сарсабзию хуррамаӣ мешавад. Тасвире аз боди саборо ҳадақал дар қадимтарин доиратулмаорифи форсӣ «Нузҳатномаи Алоӣ» дар даст дорем. Ба вазиши он дар субҳ ҳам ишора кардаанд. Дар адаби форсӣ низ сабо ҳамеша боди хушу фараҳбахш тасвир шудааст ва бо маъшук, ки аз назари ошиқ маъҳари лутфу зебоист, иртиботи наздик дорад ва ба ҳамин сабаб пайки миёни ошиқу маъшук аст. Ва ба қавли Аттор ҳамчун анфоси Исо аст, ки сабаби зиндагӣ ва ҳаёт мегардад, чаро ки бӯйи зулфи маъшукро дар остин дорад:

*Зи зулфат зинда медорад сабо анфоси Исоро,
Зи рӯят мекунад равшан ҳаёлат чаими Мусоро.
Саҳаргаҳ азми бӯстон кун, сабӯҳӣ дар гулистон кун,
Ба булбул мебарад аз гул сабо сад гуна буширо [6, 374].*

Саъиди Ҳамидиён дар «Шарҳи шавқ» менависад: «Ба гумони ин нигоранда сабо ва тасаввуроти тасвирҳои шоиронаи ҳавли он ба эҳтимоли бисёр бо Каъба, яъне, маркази орзуҳо ва бовармандиҳо омехтагӣ дошта ва ин маҷмӯа бо маонии тадоиҳии гуногуне, ки ба гирди онҳо шакл гирифта маҷмӯаеро аз намодҳову таъбирҳои муҳталифи дилангез ва марбут ба ҳамдигар падида оварда, ки барҳеро дар мубоҳиси намодгароӣ зикр кардам [10,706]. Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки С. Ҳамидиён муносибати боди саборо бо мамлақати Сабо ва маликаи он Билқис, паймбар Сулаймон ва алалхусус бо Каъбаву шеърӣ араб шарҳу тавзеҳ дода, маънии рамзиро ирфонии ин мафҳумро равшан месозад: «Ба ҳар ҳол, ҷиҳати вазиши боди сабо низ Каъба, ин омил ҷиҳатдиханда ба шавқи орифу омӣ аст ва сабо худ паёмрасон ё муждаоварӣ дар ҳамон самту сӯ. Аз

хамин рӯст, ки сабо, Каъба ва қабул ба унвони се мафхуми рӯхонӣ ва шавқангез дар азхон (зеҳнҳо) ба ҳам мепайвандад. Ва албатта, тамоми тадоиҳои марбут ба мулки Сабо низ, ки боз дар ҳамон ҷиҳат аст, ҳамроҳ бо паёмҳои ошно миёни Сулаймон ва маликаи он ва муждаҳои ҷонбахши висолу вусул, чунин маҷмӯаи латиферо падида меоварад, ки ғазали порсиро то бад-ин ҳад аз худ саршор кардааст. Сабо дар шеъри тоӣ низ ёдоварии дӯст ва паёмовари ду сӯст ва нерудиханда ба дил. Ба-дин сон шоирони мо ба далели унс бо шеъри араб аз он таъсири бисёр баргирифтаанд [10,707].

Аз шарҳу тавзеҳи боди сабо дар фарҳангу луғатҳо ва асарҳои тадқиқотӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Боди сабо бодест форами салкин, аз ин сабаб вазидани онро хайру баракат медонистаанд;
2. Сабо бодест, ки аз тарафи Шарқ мевазад ва ин рӯ назди мардуми Машриқзамин ва алалхусус шоирон азизу муътабар аст, зеро Шарқ ҷойи тулӯи офтоб аст;
3. Сабо танҳо дар айёми баҳор мевазад ва бӯйи гулу сабзаҳоро бо худ дорад, ки шамидани он димоғи инсонро муаттар ва вақти ӯро хуш мекунад;
4. Сабо сахаргоҳон мевазад ва бо вазидани он гулҳо мешукуфанд ва аз нақҳати он касе баҳравар мегардад, ки сахархез бошад. Гумон меравад, ки ин хусусият сабо, яъне шукуфта шудани гулҳо тавассути сабо бештар мавриди тавачҷуҳи шоирон қарор гирифтааст;
5. Сабо дар таъбири орифон нафаҳоти раҳмонист, ки аз ҷиҳати машриқи рӯхоният меомада ва сабаби хайру баракати солики роҳи тариқат мегаштааст;
6. Сабо аз рӯйи Каъба мевазидоаст, яъне аз макони муқаддас ва маркази орзуи бовармандиҳои мардуми мусулмон. Насиме, ки аз макони муқаддас меояд, бешак дар эътиқод ва бовармандиҳо мардум омили хайру баракат аст.
7. Боди сабо паёмбар ё худ пайк миёни ошиқу маъшук будааст ва дар назари шоирони ориф ягона мавҷудест, ки ба «ҳарими ҳарамии ҷонан» роҳ дорад. Аз ин рӯ, барои ошиқон сабо хеле азиз асту пайғоми онҳоро барии маъшук меварад ва бӯйи зулфи маъшукро мепароканад ва ошиқ аз дами ӯ нафаси маҳбубро мешунавад.
8. Дар муқобили боди сабо боди дабурро мебинем, ки аз Мағриб мевазидаву дар боварҳои мардум вазидани он бадӣ шум аст, зеро табибон онро омили бемориҳо донистаанд. Боди дамур бар хилофи боди сабо аз пушти Каъба мевазидоаст.

Хулоса, боди сабо дорои сифату мушаххасоти зиёде буда, ки ҳамвора мавриди тавсифу тамҷид ва тасвирҳои зиёди шорона гаштаанд. Боди сабо бо унвонҳои гуногун аз ибтидои адабиёти форсии тоҷикӣ то кунун дар ашъори шоирон мавриди тасвир қарор гирифтааст. Чун маънӣ ва мушаххасоти боди сабо равшан гардид, метавон бо баррасии ашъори шоирон сабабҳои пайдоиши ин образ ва мушаххасоти онро муайян кард.

АДАБИЁТ

1. Абулҳасан Абдурахмон Хатми Лоҳурӣ. Шарҳи ирфонии ғазалиёти Ҳофиз. Техрон, дар ҷаҳор ҷилд, 1378-4635 с.
2. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насируддини Тусӣ. Фанни шеър. Доир ба санъати шеърӣ. Танзим, тасвех ва тавзеҳоти Ш. Ҳусейнзода, Х. Шарифов, – Душанбе: Ирфон, 1985.
3. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Таҳияи А. Нуров, – Душанбе, ҷилди 1, 1987.-480с.
4. Исрофилиё Ш.Р. Шарҳи бист ғазали Ҳофиз. Душанбе: Пайванд, 2017 (бо ду хат: кириллӣ ва форсӣ) – 166с.
5. Исрофилиё Ш.Р. Шарҳи нахустғазали девони Ҳофиз\Ба қуллаҳои дониш, 2011, 23 октябр, с.,3-4.
6. Пурномдориён, Тақӣ. Гумшудаи лаби дарё. -Техрон,1382.-514 с.
7. Муҳаммадризо Барзғари Ҳолиқӣ. Шарҳи ғазалҳо ҳамроҳ бо муқаддима, талаффузи вожаҳои душвор, дурустхонии абёт ва фарҳанги истилоҳоти ирфонӣ, Муҳаммадризо Барзғари Ҳолиқӣ,-Техрон,1382.-1145 с.
8. Муҳаммад Истеъломӣ.Дарси Ҳофиз. -Техрон, 1386, 1222 с..
9. Саййидҷаъфари Саҷҷодӣ.Фарҳанги истилоҳот ва таъбириҳои ирфонӣ. -Техрон, 1378.-814 с.
10. Саъид Ҳамидиён Шарҳи шавқ.-Техрон, 1392, ҷилди дувум, -1650 с.
11. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома, шарҳи алфоз, аълум, мафҳуми калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз. -Техрон, 1368.-1448 с.
12. Ҳасан Амид. Фарҳанги форсии Амид. Ҳасан Амид, дар се ҷилд, -Техрон,1378,-2539с.
13. Ҳусайналии Ҳиравӣ. Шарҳи ғазалҳои Ҳофиз. -Техрон, дар ҷаҳор ҷилд, 1367.
14. Ҳасани Анварӣ.Фарҳанги бузурги сухан. –Техрон, 1394,764 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. -Москва, ҷилди 2, 1969.-950 с.
16. Фугӯҳӣ, Муҳаммад. Балоғати тасвир. -Техрон, 1386.-486с.

ОБЪЯСНЕНИЕ И ОПИСАНИЕ ЗНАЧЕНИЯ ОБРАЗНОГО ВЫРАЖЕНИЯ «УТРЕННИЙ ВЕТЕРОК» В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В данной статье автор приводит описание значения образного выражения «утренний ветерок», которое является одним из распространенных образов, встречающихся в персидско-таджикской

литературе и толковых словарях средних веков, а также научных исследованиях. В ходе проведения исследований сравнительного характера и изучения образа «утренний ветерок», автор конкретизирует и приводит существующие отличия в понимании значения данного образа. Также, в статье приведены примеры и проведен сравнительный анализ образа «утренний ветерок», на основе сведений и описаний в средневековых словарях, данных в толковых словарях, таких как «Гиёс-ул-лугот», а также на примере рассуждений многих авторов, комментирующих стихотворные произведения поэтов, в том числе и на основе научных исследований. В результате сравнительного анализа, автор приводит конкретное понимание образа «утренний ветерок», как его лексического значения и термина, так и в качестве литературного символа. Выводы, которые сделаны на основе первоисточников, подвергнутых разностороннему изучению, имеют научное обоснование, на основе которых, автор конкретизировал значение данного образа.

Ключевые слова: лексическое значение, образ, термин, символ, значение, средневековье, исследование, литературное произведение, толкование.

EXPLANATION AND DESCRIPTION OF THE MEANING OF THE FIGURATIVE EXPRESSION "MORNING BREEZE" IN DICTIONARIES AND RESEARCH

In this article, the author describes the meaning of the figurative expression "morning breeze", which is one of the common images found in the persian-tajik literature and dictionaries of the middle ages, as well as scientific research. In the course of comparative studies and the study of the image of the "morning breeze", the author concretizes and cites the existing differences in the understanding of the meaning of this image. Also, the article provides examples and a comparative analysis of the image of the "morning breeze", based on the information and descriptions in medieval dictionaries, data in dictionaries, such as "Gies-ul-lugot", as well as on the example of the reasoning of many authors, commenting on the poetic works of poets, including on the basis of scientific research. As a result of comparative analysis, the author gives a specific understanding of the image of "morning breeze", as its lexical meaning and term, and as a literary symbol. The conclusions, which are made on the basis of primary sources subjected to a comprehensive study, have a scientific basis, on the basis of which the author concretized the meaning of this image.

Key words: lexical meaning, image, term, symbol, meaning, middle ages, research, literary work, interpretation.

Сведение об автор:

Забирова Мехринисо Элбековна – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 121, тел: (+992) 91-900-65-25, E-mail: zabirzoda70@mail.ru

About the author:

Zabirova Mehriniso Elbekovna -- applicant for the theory and history of literature department of the S. Aini Tajik State Pedagogical University. Address: 734003, Dushanbe, 121 Rudaki Ave., tel: (+992) 91-900-65-25, E-mail: zabirzoda70@mail.ru

УДК: 491.550+891.550.092

УСТОД АЙНИ ВА МАРҶИЛАИ НАВИ РУҶДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Норов М.Б.

Институту забон ва адабиёт ба номи А.Рудаки

Дар миёни намояндагони барҷастаи забону адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷикӣ танҳо чанд тан устод ном бурда мешаванд, ки Садриддини Айни яке аз онҳост. Метавон гуфт ӯ аз кӯдакӣ дар домони шеър адаб савод баровардааст, зеро устоди аввалини ӯ падараш буд, ки ашғори пандомӯзи гузаштагони мо - Рӯдакию Фирдавсӣ, Мавлавию, Саъдӣ, Ҳофизу Ҷомӣ, Соибу Бедил ва дигаронро хуб аз бар дошт. Академик Муҳаммадҷони Шакурӣ ёдовар мешавад, ки дар гузашта аксари форсиабон, аз ҷумла тоҷикон, ки «ба воситаи шеърхонӣ ва шеърнависӣ» хату савод мебароварданд, кам набуданд ва «ин тарзи саводомӯзӣ бунёди маънавии ҳаёти инсон ва ҷомеаро устувор медошт» [13, 276]. Ба назар чунин мерасад, ки ҳамин тарзи саводомӯзӣ ба фаъолияти минбаъдаи адабии устод беасар намондааст.

Дар бораи осори илмию адабии устод Айни зиёд навиштаанд ва пажӯҳишҳои қобили мулоҳиза ҳам аз тарафи донишмандони маъруф М.Шакурӣ, Р.Ҳошим, Н.Маъсумӣ ва диг. анҷом пазируфтааст. Дар қиёс бо дигарон ба навиштаҳои устод Айни бештар истинод мешавад, ки ин бесабаб нест, зеро дар осори адабии ӯ иқтидору тавонмандии забони модарӣ дар заминаи андӯхтаҳои гузаштаю имрӯза хуб ба мушоҳида мерасад. Ҳақ ба ҷониби Носирҷон Маъсумист, ки зимни омӯзиши осори устод таъкид карда буд: « ..агар С. Айни бо мақолаҳои махсуси худ масъалаҳои тараққиёти забони миллӣ ва адабии тоҷикро асосан аз ҷиҳати назариявӣ муҳокима ва ҳал карда бошад, ҳамаи онҳоро бо эҷодиёти адаби-бадеии худ амалан исбот кардааст» [7, 60-61].

Вақте ба осори устод ва навиштаҳои дигарон дар бораи Айнӣ рӯ меорем, мебинем, ки забон ҳамеша дар мехвари ғаҷолиятҳои адабии ӯ қарор дошта ва рӯҳи ҳастанопазираш ҳеҷ гоҳ аз он чудо набудааст. Таълифоти ӯ беҳтарин намунаи забони тоҷикӣ дар ибтидои садаи бист эътироф шудааст. Маҳорату устодии Садриддини Айнӣ дар қорбасти вожаҳои мураккаб равшантар ба мушоҳида мерасад.

Воқеан, вожаҳои мураккаб барои дар як қолиб гунҷонидани чанд мафҳум ва ба таври мухтасар ифода шудани матлаб мусоидат мекунад. Илова бар ин, дар вожаи мураккаб бисёр хусусиятҳо ва нишонаҳои калимаҳои, ки бо мурури замон мустақилияти худро аз даст додаанд, пайдо карда, дар бораи таркибпазирӣ ба андешаи забоншинос О.Мешков ба қоидаҳои аз дедуксия бароянда камтар тобеъ аст, чунки агар дар калимасозии аффиксалий яке аз унсурҳои амали дериватсионӣ ба қатори баста (суффиксҳо, префиксҳо) тааллуқ дошта бошад, дар таркибпазирӣ ҳар ду ҷузъи дар амали композитсионӣ ширкатдошта ба системаи боз тааллуқдоранд. ... дар вожасозии мураккаб васлшавии асосҳо бештар аз рӯи робитаи мантиқию маъноӣ байни мафҳумҳои таркиби вожаи мураккаб муайян карда мешавад [8, 8].

Муҳаққиқон инчунин хусусияти нисбатан низомманд доштани қоидаҳои калимасозиро нисбат ба қоидаҳои таркибпазирӣ таъкид кардаанд, яъне вожасозӣ эҳтиёткорӣ, дақиқназарӣ ва маҳоратро тақозо мекунад [15, 242].

Вожаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ таърихи дерина доранд. Аз ҷумла, нигоҳи иҷмолӣ ба осори илмию адабии садаи бист собит месозад, ки дар ин давра пояҳои нахустинро барои рушди бисобиқайи як давраи нави таърихи забон, истифодаи дурусти вожаҳои таркибӣ, аз ҷумла вожаҳои мураккаб устод Айнӣ гузоштааст. Ин нуқтаро аксари муҳаққиқон, аз ҷумла устод М. Шакурӣ таъкид кардаанд [15, 11].

Масалан, дар охири асари устод “Ёдоштҳо” вожаҳои мураккаб, ки бештари онҳо сохтаи худӣ устод мебошанд, дар заминаи андӯхтаҳои классикӣ ва мардумӣ бо истифода аз имкониятҳои дохилизабонӣ фаровон истифода шудаанд. Ин ҷо ҳаминро бояд зикр кард, ки сухани устод Айнӣ дар вожасозии мураккаб бо андӯхтаҳои халқӣ ба дараҷаи сухани авомона, одӣ нест, он дар доираи меъёр сурат мегирад.

Албатта ҳар забон вобаста ба шароити таърихӣ иҷтимоӣ қонунҳои дохилии инкишофи худро дорад. Сохтмони вожаҳои нави тибқи қонунҳои динамикии забон сурат мегирад. Забоншиноси маъруф В. А. Лившиц ҳанӯз солҳои шастаи садаи гузашта дар робита ба қонунҳои дохилии инкишофи забон гуфта буд, ки “қонунҳои дохилии инкишофи забон – ин қонунҳои динамика, таърихи он, тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ он гузариши он аз як сифат ба дигараш мебошад” [5, 88]. Ин донишманд инчунин таъкид мекунад, ки “...тамоюли “торафт пурқувват шудани нақши калимасозии мураккаб аз ҳисоби камшавии нақши калимасозӣ тариқи суффиксҳо-шумораи суффиксҳои сермаҳсули калимасозии исм дар забони муосири тоҷикӣ назар ба давраҳои пешини инкишофи он камтар шуд, вале нақши калимасозии мураккаб хеле зиёд шуд” [5, 101-102].

Академик М. Шакурӣ низ дар китоби “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад” бо як калимаи мураккаб ифода кардани маъноӣ як ибораи дароз ва ҷумлаи калонро қайд карда, навишта буд, ки “Бесабаб нест, ки бо инкишофи забон одатан адаби калимаҳои мураккаб афзоиш меёбад. Дар шеъри Рӯдакӣ ва Фирдавӣ калимаи мураккаб кам буд, аммо баъдтар дар забони халқ ва навиштаҳои устодони сухан чунон калимаҳои мураккаби гуногунсоخت ба вучуд омаданд, ки бо пургунҷоишӣ ва хушсохтӣ гоҳ моро ба ҳайрат меоранд.

Устод Айнӣ дар замони мо ба ин ганҷинаи пурсарвати калимаҳои мураккаб бисёр дурдонаҳо зам кард. “Шакурӣ чанд намуна аз Луғати нимтафсилӣ”-и устод (Куллиёт, ҷ. 12) шоҳид овардаанд, ки бартарии ин нави вожасозиро дар баъзе мавридҳо ба ҳубӣ нишон медиҳад [15, 241].

Мо гуфта наметавонем, ки дар калимасозӣ вожаҳои мураккаб назар ба дигар унсурҳои бартарии возеҳ доранд, зеро ҳар қадами онҳо дар мавриди худ ҷойгоҳи хос дошта, хидматеро адо мекунад. Вале муҳим тағйиди ин матлаб аст, ки дар забони тоҷикӣ, ки забони аналитикӣ аст, ифодаи матлаб бо истифода аз вожаҳои мураккаб чанд афзалият ҳам дорад. Аз ҷумла, тавассути он маъноӣ бо назардошти риояи қоидаҳои калимасозӣ дар заминаи қолабҳои маъмулии таърихӣ мӯҷаз, фаҳмо ифода мегардад. Инчунин забон, ки ҳамеша ба сода шудан гароиш дорад, дар вожасозии мураккаб ба сарфаю мутарокумии воҳиди лексикӣ рӯбарӯ мешавад. Аз бисёр воситаҳои лексикӣ нодаркор худро раҳо карда, маъниро дар шакли фишурда баён мекунад. Дар калимаҳои мураккаб аз як сӯ сарфаи калима, аз тарафи дигар пургунҷоишии ин нави таркибпазирӣ ба дид мерасад.

Бино бар тақозои вазну оҳанг ва фишурдабаёнӣ вожаҳои мураккаб аз ҳама хубтар дар назми классикии форсии дарӣ корбурди зиёд доранд. Ин андешаро бисёр забоншиносон низ зикр кардаанд, зеро яке аз нишонаҳои ҳамчун вожаи мураккаб будани вожа характери акцентологии мафҳумхост, ки онҳо бештар ба тақозои вазн ва суфтагии сухан хуб боқӣ мондаанд. Вазну оҳанг (зада) барои ба шакли вожаи мураккаб даромадани калимаҳои алоҳида нақши муайян дорад [9,134].

Тавре гуфтем, вожасозӣ осонкориро наменписандад, истифодаи бемавриди вожаҳо дар таркиббандӣ забонро ба харчу марҷ бурда, бунёди онро заиф месозад. Шояд муҳимияти ин масъаларо устод Айни пештар аз дигарон эҳсос карда, хостааст аз истифодаи нодурусти вожаҳо ҷилавгирӣ намояд. Аз ҷумла, соли 1928 корбурди нодурусти баъзе вожаҳо ибораҳоро аз ҷониби аҳли қалам ба мушоҳида гирифта устод Айни гуфта будааст, ки «ба сабаби дуруст кор нафармуданашон забон аз рӯи тоҷик дур мешавад» [13, 251].

“Ёддоштҳо” воқеан ганҷинаи вожаҳои пурмазмун, асил ва ҳамафаҳм аст. Як сабаби рангорангию хусусияти универсалӣ доштани вожаҳои “Ёддоштҳо” ҳам ҳамин аст, ки дар он лексикаи ҳамаи табақаҳои аҳоли, хусусан вожаҳои мураккаб моҳирона корбаст шудаанд. Зимни мутолиаи ин асар хонанда гумон мекунад, ки бо муҳити забони давраи муайян маҳдуд нагардидааст ва забони Айни идомаи забони классикӣ буда, танҳо бо афзудани унсурҳои забони гуфтугӯӣ неруманд шудааст.

Вожаҳои мураккаби ин асар дар бисёр мавридҳо сабуқкунандаи бори маъно, василаи канорагирӣ аз пурсуханӣ ҳастанд. Албатта ин маънои онро надорад, ки дигар воҳидҳои забон, аз ҷумла калимаҳои сода дар қиёс бо вожаи мураккаб дар сатҳи поёнтар қарор доранд. Не, онҳо низ дар мавриди худ мавқеи мушаххаси истифода доранд ва ҷойе, ки сухан бо онҳо имкони ифода дошта бошад, набояд вожаи мураккаб истеъмом шавад. Масъала он аст, ки дар забонҳои аналитикӣ дар қиёс бо забонҳои флективӣ воситаҳои лексикӣ дар матн зиёд истифода мешаванд, барои ифодаи мухтасари мафҳум аксар вақт лозим меояд аз калимаҳои мураккаб истифода намоем (ба шарте ки онҳо аз рӯи қолибҳои таърихӣ бомаврид истифода шаванд). Масалан, ба хотири мухтасарбаёнӣ шояд як сабаби фуруғзур шудани пешоянд дар баъзе калимаҳои мураккаби аз ибора пайдошуда дар ҳамин бошад [15, 139].

Бузургтарин хидмати устод Айни дар рушду тақомули забонии модарӣ дар он аст, ки ӯ бо вучуди таъсири дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоии замон ва баъзе равандҳои номатлуб дар сиёсати забон, нахост забони адабӣ аз роҳи забони классикӣ берун равад, кӯшиш кард, ки пайванди гузаштаю имрӯзаи забон устувор бимонад, забони адабии муосир аз андӯхтаҳои ҳазорсола маҳрум нагардад. Дар баробари ин устод рӯ овардан ба забони мардумиро низ зарур шуморид, зеро яке аз роҳҳои ғаномандии дороиҳои забон ба андешаи ӯ истифодаи баъзе вожаҳои классикии дар лаҳҷаҳо маҳфузмонда ба ҳисоб мерафт, ки ба хотири хосту ниёзҳои забон ба забони умумистеъмом ворид кардани онҳо айни муддао мебошад. Ҳифз шудани баъзе вожаҳои классикӣ дар лаҳҷаҳо донишманди забонҳои эронӣ Л. Н. Кисилёва чунин зикр кардааст: “бахши зиёди вожаҳои классикӣ дар лаҳҷаҳо ҳифз шудаанд, ки бо сабабҳои гуногун феълан дар истеъмом нестанд”. Ӯ ҳамчунин ишора кардааст, ки: «... то ба ҳол дар забони дарӣ дар истеъмоли зинда қисми зиёди калимаю истилоҳоти даврони классикӣ боқӣ мондааст (ҳам дар лаҳҷаҳо ва ҳам дар забони адабӣ)... ки дар диалектҳои тоҷикӣ вомахӯранд [4, 38]. Ин гуна вожаҳо дар осори устод Айни хеле зиёданд.

Дар мавриди бо як вожаи мураккаб баён кардани воҳиди синтаксисӣ ва бартарии вожаҳои мураккаб Л. Кисилева ҳамчунин ёдовар шудааст, ки: «Он чи дар забонҳои дигар бо ибораи муфассали синтаксисӣ имкони баён дорад, дар дарӣ метавонад бо як вожаи мураккаб ифода гардад» [4, 105-106]. Ин матлабро академик М. Шакурӣ низ таъйид карда, барои тақвияти андешаи худ мисолҳои мушаххас овардаанд, аз ҷумла: талаботи рӯз то рӯз афзоянда – талаботи рӯзафзун, баргҳои шамол овардагӣ – баргҳои бодовард, матоъҳои бо даст бофташуда – матоъҳои дастбоф (дастибофт) [15, 179]. Ба мисли вожаи мураккаби бодовард дар забони тоҷикӣ боз вожаи бодрез (дар Фирдавсӣ ҳатто дар шакли афкандабод (яке себи афкандабод аз дарахт) мавҷуд аст, ки мазмуни чанд калимаро ғунҷондааст. Ҳамин ҳолатро дар забони англисӣ, ки мисли забони тоҷикӣ забони аналитикӣ аст, мушоҳида мекунем: windfall (аз ҷузъҳои wind- бод, шамол, fall - афтиш, афтодан, афкандан), ки маънои бодовардро ба мисли тоҷикӣ дорад – windfall money – пули бодовард, пули бе дарди миён), ё бубинед, ибораи тиббии “снижение остроты зрения” бештар камшавии тезбинии чашм, камшавии биной, камшавии биноии чашм гуфта мешавад, ҳол он ки онро метавон бо як калимаи мураккаби “хирабинӣ” ифода кард.

Бо таъкиди он, ки як калимаи мураккаб вазифаи чанд калимаро иҷро мекунад, устод Шакурӣ андешаи худро дар бораи вожаҳои мураккаб чунин натиҷагирӣ кардаанд: “Аз ин ҷо маълум мешавад, ки калимаҳои мураккаб сабуқкунандаи бори сухан мебошанд. Як сабаби пайдоиши калимаҳои мураккаб низ ҳамин аст, ки мақсад кӯтоҳ, мухтасару мӯҷаз ва равону зебо баён гардад.

Калимаи мураккаб дар забони тоҷикӣ хеле бисёр буда, муҳимтарин қисми ганҷинаи луғавии онро ташкил медиҳад. Иқтидори забони тоҷикӣ дар ин аст, ки калимаи мураккаб бисёр дорад [15, 179].

Дар осори Айни вожаҳои мураккаб бо ҳамаи қолабҳои вожазосии маъмули тоҷикӣ сохта шудаанд. Дар зер як қатор вожаҳои мураккаби хушсохти классикӣ ва мардумӣ аз “Ёддоштҳо”, инчунин аз луғати осори устод, ки баъзеи онҳо сохтаи таъби устоданд, намуна оварда мешавад:

1. Вожаҳои мураккаби классикӣ, ки хушсохту мучаз буда, имрӯз ҳам дар забони адабӣ зиёд истифода мешаванд: соҳибхона (бо факки изофат), моҳпайкар, дӯстрӯ, охубара, доништалаб, парисимо, чомасафед, сафедчома (ба мисли дилтанг ва тангдил), нозбӯӣ, дилсард, чонгудоз, чашмдошт, раҳовард, тарабхез, ширинсухан, озодсарв, оромичон, шабнам, танҳогард, нозукбут, пирсол, кӯҳначаҳон, сиёҳзамир, дилдода, баҳонаҷӯ, ситезаҳӯ, зебочамол, мушкинбӯ, парешонҳол, пойандоз, навбарниҳол; инчунин вожаҳои мураккабе, ки дар онҳо пешоянд ба миёнванд табдил мешавад: дарбадар, хонабардӯш ва ғайра;

2. Вожаҳои мураккаби халқӣ, ки умумиистеъмоланд, дар сатҳи забони адабӣ коркард шудаанд, бадеияти баланд доранд: хобухез, хешутабор, пухтупаз, пурлофубод, хушқадубаст, ҳамурост, додугирифт, шакароб, лойоб, такудав, хасбеда, пешопеш, гашта-баргашта, печопеч, шинухез, фошо-фош, реш-реш, гулмех, говчигар, нонпора, хоктӯда, ғуссамарг, дамдузд, дастранҷ, дастёр, бузриш, дастмоя, говзӯр, кафгир, фоидахӯр, рӯзахӯр, садакахӯр, хирасӯз, ҳаромхӯр, деглес, кафшбардор, китобфурӯш, назарногир, деворзан, пахтакаш, назрбиёр, ҳаҷядех, қоғазпеч, шавҳарталаб, хокрез, дудкаш, соярав, қарзталаб, гӯшагир, шохпеч, косалес, савобталаб (савобҷӯ), худҷӯӣ, бадхат, хушхат, тахтаварғ ва ғайра.

3. Сохтаҳои устод: зарбоз, ҷуссакалон (гунаҳои дигари он калонҷусса, бузургҷусса), бехчаст, дуқоннишин, ҳечмадон, ҳарзагард (ба мисли беҳудагард, кӯчагард, сарсаригард), динфурӯш, китоббоз, докторбоз, фоидабардор (ба маънои фоидагир, фоидахӯр ҳам истифода шудааст), орталаб, чонамознишинон, масҷиднишинон, дастпеч, софкоришуда, тангшуда, беҳудагӯён, кӯтоҳчома, баробардарс, холибех, нозуктана, баробаршараф, душворсафар, касношинос, фароҳкаф, камдастмоя, чашмнадида, раванданишин, рӯзафурӯшӣ, рӯйнамоӣ, даврапилта, одамшикор (ба мисли чоншикор), пистареза ва ғайра.

4. Вожаҳои мураккаби омехта, ки бештар аз ибораҳои феълӣ (аз исму феъл) сохта шудаанд (тариқи таркиббандии исм+асоси феъл + ӣ). Масалан: гулдӯзӣ, меҳмондорӣ, ошқашонӣ, сангзанӣ, фоидахӯрӣ, ҳалвоҳарӣ, оташмонӣ, корфармоӣ, заминронӣ, тоққушӣ, ҳазонрезӣ, ҳунаромӯзӣ, рӯзафурӯшӣ, чомашӯӣ, кафанфурӯшӣ, ҳазонрезӣ, судхӯрӣ, ғайбатфурӯшӣ, чойбаркашӣ, тутафшонӣ, пахтакашӣ, чаргтарошӣ, тароздорӣ, кафшпешмонӣ, намозхонӣ, мурдашӯӣ, ёдоварӣ, рӯйнамоӣ, кисабурӣ, хонашинӣ, хайрхоҳӣ, муждарасонӣ, фолбинӣ, хокбозӣ, ҳамиргириӣ, кӯчагардӣ, арӯсбиёриӣ, мардумгурезӣ, дунболагирӣ, қиссахонӣ, чонсупорӣ, ошунонпазӣ ва ғайра.

Сабаби истеъмоли фаровон доштани ин вожаҳоро баъзе забоншиносон ба корбурди зиёди онҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи маишӣ иртибот додаанд.

Тавре аз мисолҳои боло дидем, дар “Ёддоштҳо” вожаҳои тоҷикӣ, халқӣ хеле бисёранд.

Сабаби дигари аз ҷониби устод Айни моҳирона истифода шудани забони классикӣ ва халқиро баъзе донишмандон, аз ҷумла М. Шакурӣ ва С. Ҳалимов дар он дидаанд, ки устод Айни камбуду нуқсонҳои аз роҳи забони классикӣ берун шудани забони адабиёро дар садаи бист пай бурда, рӯ овардан ба забони классикӣ ва халқиро роҳи илоҷи ин кор донистааст. Ин андеша бебаҳс аст, зеро забони адабии мо бо вучуди дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дар тӯли ҳазор соли охир аз маҷрои табиӣ рушди худ берун нарафта буд ва танҳо дар қарни бист бар асари баъзе ҳаводиси номатлуб ва талошҳои сода қардани забон нусхабардорию тақлидкорӣ аз дигар забонҳо зиёд шуд ва устод Айни хостааст бо вожаҳои зебои халқӣ ҳусни сухани асили тоҷикиро бештар созад [13, 271].

Калимаҳо таърихи аҷиб доранд. Устод Айни ҳамчун донандаи хуби забон ба хурдтарин ҷузъиёти вожаҳо, шакли онҳо эътибор медед. Чунончи, андешаи ӯ дар мавриди ба шакли дуруст кор фармудани баъзе вожаҳои дар лаҳҷаҳо таҳрифшуда қобили мулоҳиза мебошад. Масалан, устод Айни дар як мактуби худ вожаи таҳрифшудаи “нахустабин” (фарзанди аввал) - ро дар Бухоро мисол овардааст, ки шакли дурусти он “нахустин” аст [12, 75]. Ин ҷо бояд ёдрас кард, ки ҳамин вожаи дар тоҷикони Бухоро маъмули “нахустабин” (ба маънии фарзанди нахустин) дар баъзе навоҳии кӯҳистон бо номи “сарнахустин”, “сарнухустин” низ гуфта мешавад. Ё калимаи “марворидак” (навъи тут), ки дар Луғати устод зикр шудааст, дар баъзе минтақаҳои кӯҳистон ба шакли таҳрифшудаи “марвортак” ном бурда мешавад [6].

Ин ҷо ҳамчунин таъкид меояд, ки вожаҳои мураккаби халқии “Ёддоштҳо” вожаҳои кӯчаву бозор, ё ниҳоят авомона нестанд, онҳо дар доираи меъёрҳои забони адабӣ буда, барои ҳамафаҳм қардани забон вобаста ба лексикаи касбу кори ҳар табақа корбаст шудаанд ва ин нишонаи он аст, ки забони адабӣ ҳаргиз аз забони мардум дур ё ҷудо набуд, робитаи забони адабӣ бо асосҳои халқии он қавӣ буд. Содагаройӣ дар истифодаи вожаҳо маъноӣ бо сухани оддӣ авомона ифода қардани матлаб нест, муҳим он аст, ки сухан дар қадом қолабе ки бошад (хоҳ бо вожаи мураккаб,

хоҳ содда ё сохта), бо риояи хусни сухан дақиқ ва мучаз баён гардад. Устод Айни ба ин масъала саҳт эътибор додааст.

Забони адабии тоҷикӣ дар тӯли садсолаҳо ҳамеша аз забони зиндаи гуфтугӯӣ баҳра мебурд ва аз калимаҳои бо мурури замон серистеъмоли халқӣ дорой меафзуд. Устод Айни ҳам аз шароити иҷтимоӣ, ҷамъият ҷудо набуд, ҳамеша гӯш ба сухани мардум меод, сари вожаҳои ибораҳои суфтаи пурмаънӣ ва нишонраси халқӣ меандешид.

Дар боло қайд гардид, ки дар баробари вожаҳои содаи тоҷикӣ дар “Ёддоштҳо” вожаҳои мураккаб зиёданд, ки бештарашон халқӣ мебошанд. Ба назар чунин мерасад, ки дар “Ёддоштҳо” озодии комили қаламронии устод дар қорбасти вожаҳо, хусусан вожаҳои зиндаи гуфтугӯӣ мушоҳида мегардад.

Бояд тазаккур дод, ки тӯли садсолаҳо аз ҳисоби вожаҳои халқӣ неруманд шудани забони адабиёро забоншиносон дар мавриди дигар забонҳо низ баён доштаанд. Аз ҷумла, академик В. В. Виноградов доир ба иртиботи қавии забони адабии русӣ ва забони халқӣ чунин изҳори назар кардааст: “Дар таърихи забони адабии русӣ чунин даврае набуд, ки забони адабӣ бо ҳамаи услубҳои асосиаш билкул аз заминаи халқӣ қанда шуда бошад” [10, 184].

Тавре мебинем, робитаи забони адабӣ бо забони халқӣ хеле мураккаб аст, ки инро донишмандон, аз ҷумла устод Айни ба хубӣ дарк кардаанд. Дар баргирифтӣ вожаҳои халқӣ аз ҳама муҳим эҳтиёткорӣ лозим аст, дар акси ҳол имкон аст ҳар сухани авомона ба забони адабӣ раҳ ёбад.

Дар маҷмӯъ, аз он чи ки дар боло гуфта шуд, метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Устод Айни қоста нашудани рӯҳи забонро дар пайванди гузаштаи имрӯзаи андӯхтаҳои забон ва дар ин замина устувор қардани пояҳои он мутобиқ ба ниёзҳои замони муосир меид, ки забони баёни таълифоти ӯ аз ин гувоҳӣ медахад.

2. Бузургтарин хидмати устод дар рушду такомули забонии модарии мо дар он аст, ки ӯ худро аз ҳаёти иҷтимоӣ ҷудо накарда, бо вучуди таъсири таҳаввулотӣ сиёсӣ иҷтимоӣ замон ва баъзе равандҳои номатлуб дар сиёсати забон, нахост забони адабӣ аз роҳи забони классикӣ берун равад, қӯшиш кард, ки пайванди гузаштаи имрӯзаи забон устувор бимонад, забони адабии муосир аз андӯхтаҳои ҳазорсола маҳрум нагардад.

3. Устод Айни дар навиштаҳои худ имкониятҳои беназири забони тоҷикиро баҳусус дар баҳши воҷасозӣ ва вожагузинӣ барои аҳли адаб ва муҳаққиқон бозгӯ намуда, барои ояндагон роҳ ҳамвор кард.

4. Бо вучуди он ки дар охири асари устод “Ёддоштҳо” қаламронии “озодӣ” ӯ дар мавриди истифодаи вожаҳо, хусусан вожаҳои мураккаб ба назар мерасад, устод дар ин ҳолат ҳам аз роҳи табиӣ меъёри забон берун наарафтааст ва маҳорати олиӣ худро дар таркиббандӣ нишон додааст. Бо вучуди истифодаи вожаҳои гуфтугӯӣ сухани Айни авомона набуда, содда ва ҳамафаҳм мебошад.

5. Зимни вожагузинӣ ва воҷасозӣ устод ба хотири нерумандии забон ҳамчунин рӯ овардан ба унсурҳои беҳтарини забони мардумиро низ зарур шуморида, қӯшиш ба ҳарч додааст, ки онҳо характери умумистеъмоли пайдо кунанд. Ба ҳам омехта шудани забони классикӣ ва гуфтугӯӣ дар осори Айни чунон бомаҳорат сурат пазируфтааст, ки аз нодиракорӣ як устоди бузурги забон дарак медахад.

6. Сухани Айни хоҳ дар мавриди сохтмони вожаҳои сода ва хоҳ мураккаб, хоҳ бо забони гуфтугӯӣ ва хоҳ адабӣ табиӣ ба назар мерасад ва “Ёддоштҳо”- и ӯро метавон як фарҳанги мукаммали вожаҳо ном бурд.

Ҳамин тариқ, дар садаи бист дар роҳи рушду тараққии давраи нави забони модарӣ ва гано афзудани дороиҳои он устод Айни қореро анҷом дод, ки шоиста, намуна ва мояи пайравии дигарон хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Абаев В. И. Сложные слова – хранители древней лексики // Журн. Вопросы языкознания, № 4. – 1983. – с. 75.
2. Айни С. Ёддоштҳо. Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик / С. Айни. Душанбе: - 2009. - 680 с.
3. Айни Садриддин. Кулиёт, ҷилди 12. Ба чоп тайёркунандагон: К. Айни ва Х. Рауфов / С. Айни. - Душанбе: “Ирфон”. - 1976.
4. Кисилёва Л. Н. Язык дари Афганистана / Л. Н. Кисилёва. М.: - «Наука». - 1985. - 126 с.
5. Лившиц В. А. О внутренних законах развития таджикского языка / В. А. Лившиц. Известия отделения общ наук, № 5. - 1954.
6. Луғатномаи осори Айни. Муҳаррирон Р. Ҳошим ва Ҳ. Рауфов. Душанбе: “Дониш” - 1978. - 232 с.
7. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб, ҷилди III, Забоншиносӣ / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: - Адиб. 2005. - 349 с.
8. Мешков О. Д. Словоупотребление в современном английском языке. Москва / О. Д. Мешков. - М.: «Высшая школа», 1985. - 187 с.
9. Рубинчик Ю. А. Лексикография, персидского языка / Ю. А. Рубинчик. - М.: «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1991. - 224 с.

10. Скворцов Л. И, Теоретические основы культуры речи/ Л. И. Скворцов. – М.: «Наука», 1980. - 352 с.
11. Ҳалимов С. Садриддин Айни ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик/С. Ҳалимов.- Душанбе: Ирфон, 1974. - 136 с.
12. Шукуров М. Забони мо - ҳастии мо/ М.Шукуров. - Душанбе:Маориф, 1991. - 232с.
13. Шакурӣ, Муҳаммадҷони Бухорӣ. Равшангари бузург/ Муҳаммадҷони Шакурӣ, Бухорӣ.- Душанбе: «Адиб», 2006.- 340 с.
14. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни/ М.Шукуров. – Душанбе: “Дониш”, 1966. - 260 с.
15. Шақури М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад/ М Шақури. Нашри сеум, Душанбе:- Ирфон, 2005.- 400 с.

УСТОД АЙНИ И НОВЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье речь идет о роли и заслугах С. Айни в развитии и совершенствовании родного языка, в частности о его усилиях направленных на сохранение оригинальности таджикских слов наряду с применением элементов народного языка. Также подчеркивается роль С. Айни в образовании сложных слов и тесная связь литературного языка с народным в его “Воспоминаний”.

Ключевые слова: язык, словосложение, дедукция, словообразовательные модели, сложные слова, краткость изложения, элементы народного и классического языков.

AYNI AND NEW PHASE OF TAJIK LANGUAGE DEVELOPMENT

Great role and services of S. Ayni in development and improvement of mother language, in particular his efforts towards maintenance of originality of Tajik words along with using of folk are considered in this article. It is also stated the role of S. Ayni in formation of compound words and close relationship of literary language with folk in his “Memoirs”.

Keywords: language, compounding, deduction, word-building models, compound words, laconism, elements of folk and classical languages.

Сведения об авторе:

Норов Мирзомурод- соискатель Института языка и литературы им. Рудаки АН РТ, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 107 ^{«б»} тел. 600-3196, (+992) 935532197

About the autor:

Norov Mirzomurod – post – gradute Institute of language and literature of Rudaki AT RT, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 107 Phone: 600-3196, (+992) 935532197

**УДК 82
ББК 83.3(0)9**

ЗАБОН ВА УСЛУБИ БАӢНИ “СИРРИ АКБАР” (УПАНИШАДӢО)

Мирзиёзов А.Қ.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Муҳаммади Дорошукӯх (1615-1659м.) яке аз чехраҳои намоёни адабиёти форсизабони Ҳинд буда, аз донандагони барҷастаи забони санскритӣ ва фарҳанги ведоӣ маҳсуб меёбад. Ӯ олим, шоир, ориф, тарҷумон ва мутафаккири бузург мебошад, ки дар муқоисаи ирфони Ҳиндӣ ва ирфони исломӣ тадқиқотҳои пунарзиш ба анҷом расонидааст.

Аз Муҳаммади Дорошукӯх асарҳои зерин ба ёдгори мондаанд: “Сафинат-ул-авлиё”, “Сақинат-ул-авлиё”, “Рисолаи ҳақнамо”, “Тарикат-ул-ҳақиқат”, “Ҳасанот-ул-орифин ё шатиҳот”, “Мачмаъ-ул-бахрайн”, “Иксири аъзам”. (Девони ашъор). Тарҷумаҳо: “Баҳагавата гито”, “Сирри акбар”, “Юго башист”.

Муҳаммади Дорошукӯх дар таҳким ва равобитаи андешаҳои ирфонии исломӣ ва Ҳиндӣ саҳми босазо гузоштааст, зеро тамоми осори адабӣ ва илмӣ Дорошукӯхро пайванди ирфони исломӣ ва Ҳиндӣ дарбар мегиранд. Дорошукӯх олими барҷастаи соҳаи тасаввуф буд. Ӯ меҳост дар ҷомеаи мутақассири Ҳинд ду мазҳаби бузург, ислом ва Ҳиндуро ба ҳам бипайвандад.

Аз тарҷумаи “Упанишадҳо” ба хубӣ равшан мегардад, ки Дорошукӯх аз забони санскритӣ ба хубӣ огоҳ буда, тафсири мухталифро, ки бар “Упанишадҳо” навишта шуда буданд, мавриди мутолиа қарор додааст. Ҳамчунин, бо мулоҳизаи китоби “Мачмаъ-ул-бахрайн” ва “Савол ва ҷавоб”-и ӯ бо Бобо Лаъли Дос маълум мешавад, ки дар бораи оин ва фалсафаи Ҳинду иттилооти фаровоне доштааст.

Китоби “Сирри акбар” ё “Сирруласор” тарҷумаи панҷоҳ упанишад мебошад, ки Муҳаммади Дорошукӯх аз матни забони санскритӣ дар соли 1067 ҳиҷрӣ, дар муддати шаш моҳ бо

кӯмаки пандитон ва санёсиёни (муаллимоне, ки фарҳанги ведоиро медонанд) бед (ведо) ва упанишаддон ба форсӣ тарҷума кардааст. Ин китобро, пас аз он ки дар ӯ ба қавли худаш «аксари китоби тасаввуф ба назар дароварда ва рисолаҳо тасниф карда буд», тарҷума намудааст [1, 3-4].

Дорошукӯҳ хангоми мутолиоти китобҳои ведой ба чунин хулоса меояд, ки онҳо яке аз китобҳои муқаддас буда, бар анбиёи пешин дар замони бисёр қадим нозил шудаанд ва ин ақидаи худро дар муқаддимаи «Сирри акбар» бо иборате равшан чунин зикр мекунад: «Ин ҳаққӣ худ мубайнро чун назар бар асли ваҳдати зот буд на ба забони арабӣ ва сурёни ва ибронӣ ва санскрит хост, ки ин упанишадхоро, ки ганҷи тавҳид аст ва донандагони он дар он қавм ҳам кам мондаанд ба забони форсӣ бе каму зиёд ва бе ғарази нафсонӣ ба иборати рост ба рост, лафз ба лафз тарҷума намуда бифаҳмад, ки ин ҷамоат, ки онро аз аҳли ислом ин қадар пӯшида ва пинҳон медоранд дар он ҷӣ сир аст» [1, 5]. Ҳарчанд медонист, ки ин ақидааш барои мавқеият ва мақома, ки дорад хатарнок аст. Чунончи, Ҷалоли Ноинӣ сухани Мустаидхонро аз «Муосири оламгирӣ» овардааст, ки мегӯяд: «Аз атвори Дорошукӯҳ, ки бештар боиси қаҳри хидеви ислом шуд майлони таъби ӯ бо оини ҳинду ишоати тариқаи аҳоҳат ва илҳод буд» [1, 220].

Дар асари «Таърихи шоҳшучой» низ зикр мешавад, ки гӯё Дорошукӯҳ бо игвои илҳодпешагон бо ин амалаш, ки ба тадқиқи фарҳанги ведой машғул буд, аз аҳком ва ақоиди мусалмонӣ дур шуда бошад. Чунончи, «Султон Дорошукӯҳ аз сироти мустақими шариати набавӣ ва эътиқоди тариқаи рафиъаи миллати мустафо (с) ба игвои ҷамъи илҳодпешагони хароботимашраб инҳироф ва инқитоъ намуда ва аз аҳком ва ақоиди мусалмонӣ табарро намуд» [5, 100].

Аммо аз андешаҳои Дорошукӯҳ маълум ва равшан аст, ки ӯ ба усул ва аҳкоми ислом мӯътақид ва ҳанафимазҳаб буда, пайғамбари исломро хоатами анбиё ва Қуръони каримро охирин китоби осмонӣ медонист, вале аз он рӯ, ки марде сӯфӣ ва ҳақиқатҷӯ буд, мехост ҳақиқати ирфон ва худҷӯиро, ки дар фарҳанги ведой бо тамоми ҷузъёташ низ зикр шуда буд ва онро орифони ҳинд аз аҳли ислом пинҳон медоштанд, он асрорро барои аҳли илм ва солиқони роҳи ҳақ боз наояд.

Дар он замон шаҳри Банорас дорулулуми қавми ҳинду буд ва фармонравои он ноҳияро Дорошукӯҳ дар ихтиёр дошт. Аз ин вазъияти барояш мувофиқ истифода бурда, олимони ва донишмандони упанишаддонро дар атрофи худ ҷамъ намуд ва бо кӯмаки онҳо ба тарҷумаи ин осори безаволи фарҳанги ведой иқдом кард. Чунончи, худи ӯ дар ин бора мегӯяд: «Пандитон ва санёсиёнро, ки саромади вақт ва бед ва упанишаддон буданд, ҷамъ сохта, худи ин хулосаи тавҳидро, ки упанишадҳо, яъне асрори пӯшиданӣ бошад ва мунтаҳои матлаби ҷамъи авлиёуллоҳ аст дар санаи ҳазору шасту ҳафти ҳиҷрӣ бегаразона тарҷума намуда ва ҳар мушкиле ва ҳар сухани баланде, ки мехост ва толиби он буд ва мечуст ва намеёфт аз ин хулоса китоби қадим, ки бешакку шубҳа аввалин китоби самовӣ ва сарчашмаи таҳқиқ ва баҳри тавҳид аст ва мувофиқи Қуръони мачид, балки тафсири он аст ёфт» [1, 5] ва панҷоҳ упанишадро бо риояи амонати илмӣ тарҷума кард.

Ин тарҷума дорои аҳамият ва арзиши фаровоне мебошад, зеро аз як тараф қадимтарин тарҷума аз матни забони санскритии упанишадҳо аст ва аз сӯи дигар тарҷумае аст, мӯътабар ва дақиқ. Мутарҷим ҳарчо ниёзе ба тавзеҳ ва роҳнамоие дошт аз пандитон ва беддонон истифода мекард. Пандитон ва беддонони он замон ба ду забон, санскритӣ ва форсӣ ошно буданд ва дар натиҷа Дорошукӯҳ, ки худ форсиро равон ва содда менавишт ва бо забони санскритӣ низ балад буд, ин тарҷумаро ба ин равонӣ ба итмом расонид. Бидуни шак, агар уламои бузурги Банорас ба ӯ кӯмак намекарданд ва чунонки бояд роҳнамоӣ ва иршод наменамуданд, то ин андоза китоби мазкур наметавонист арзиш дошта бошад. Бархе матолиб ва масоиле аст, ки фаҳми онҳо бе донишгари забони як миллат ё қавме кофӣ нест, аз ҷумла дарки одоб, аъмол ва китоби мазҳабии ҳар қавм. Барои шиносоии ин умуре лозим аст, то аз аҳли истилоҳи ҳамоно қавм пурсид ва таҳқиқ намуд. Дорошукӯҳ дар ин маврид ба ҳамин минвол рафтор кард ва бо фаҳми дурусти матолиб ба тарҷумаи он пардохт. Аҳамияти дигари ин китоб аз он ҷиҳат аст, ки тарҷумаи форсии он калиди рамузи упанишодҳо мебошад. Шорехин ва мутарҷимини олмонӣ, англисӣ ва фронтсавӣ аз тарҷумаи Дорошукӯҳ (ё тарҷумаи лотинии он, ки Анкетил Дуперон аз форсӣ ба лотинӣ ва фронтсавӣ тарҷума карда буд) ба унвони роҳнамо истифода бурдаанд [1, 224].

Дорошукӯҳ дар нақли матолиби китоб истилоҳотеро ба кор бурдааст, ки ношӣ аз ақидаи динӣ ва исломӣ мебошад. ӯ бо чунон ҳарорат ва кӯшиши хастагинопазир вақти гаронбаҳои хешро сарфи тарҷумаи «Сирри акбар» мекард, ки дигар барои идораи умури устонҳое, ки ба ӯ тааллуқ доштанд вақт намеёфт. Аз ин мавқеъ истифода бурда, баъзе аз мутаассибони давр бо ҷашми ҳасодат ба кори ӯ менигаристанд ва амали ӯро кори носавоб медонистанд. Чунончи, соҳиби «Оламгирнома» бо забони интиқод дар бораи иштиғоли вай ба ин кор менависад: «Аз камоли эътиқоди ботиле, ки ба бедаи беҳосил дошт бараҳманон ва санёсиён аз атроф ва акноф ба сайъҳои балеғ ва риоятҳои азим ҷамъоварда дар садаи тарҷумаи он шуд ва ҳамвора авқоташ масрафи ин шуғли носавоб ва тафаккур ва тадбир дар мазомини залолатқарини он китоб мешуд» [1, 225].

Дар он замон баъзе аз муслмонони мутаассиб (ба истиснои сӯфиён) ба вижа табакаи муташаръ аз амали Дорошукӯҳ дар тарҷумаи ин китоб хусни истиқбол намекарданд. Махсусан, пайравони Аврангзеб мекӯшиданд то кори Дорошукӯҳро номуносиб ва муғоирӣ шариати ислом вонамуд созанд.

Дар ҳақиқат Дорошукӯҳ дар тарҷумаи ин китоб аз як тараф муташарриин ва мутаассибини муслмон ва аз сӯи дигар ҷамоати авом ва нодони хиндуҳо аз худ ранҷонид. Муслмонони мутаассиб мегуфтанд, ки нақли матолиби «Упанишадҳо» кори беҳосил ва аз шохзодаи муслмононе ҳамчун ӯ барозанда нест. Табакаи авом ва мутаассибини хинду ҳам ба рағми худ бархе аз мусталиҳот ва таъбироти маркум дар ин тарҷумаро таҳрифе аз усули ақоиди хеш тасаввур мекарданд ва аз ин рӯ хушнуд набуданд. Аммо шоҳи баландиқбол ин муҳолифатҳоро дар қиболи дарки ҳақиқат ва шавқи дарёфти асли ваҳдати зот ба чизе намешумурд ва мегуфт, ки «маро бо табакаи авом ва мутаассибини муслмон ва хинду коре нест» [1, 226].

Ӯ дар ҳимояи андешаҳои худ аз Қуръони маҷид ояи зеринро иқтибос овардааст:

إِنَّهُ لَفَرْعَانٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾

4, Сураи 56, ояи 77, 78, 79, 80).

«Қуръони карим дар китобе аст, ки он китоб пинҳон аст ва ӯро дарк намекунад магар диле, ки муттаҳар бошад ва нозил шудааст аз парвардигори оламиён» Дорошукӯҳ мегӯяд: «ва мушаххас ва маълум мешавад, ки ин оят дар ҳаққи Забур ва Таврид ва Инҷил нест ва аз лафзи «танзил» чунин зоҳир мегардад, ки дар ҳаққи лавҳи махфӯз ҳам нест ва чун упанқиҳат, ки сирри пӯшидани аст, асли ин китоб аст ва ояҳои Қуръони маҷид биайниҳӣ дар он ёфт мешавад, пас ба таҳқиқ, ки «китоби макнун» ин китоби қадим бошад ва аз ин ин фақирро нодонистаҳо дониста ва нофаҳмидаҳо фаҳмида шуд» [1, 5].

Дорошукӯҳ дар ин китоб ду ҷо таърихи тарҷумаро қайд кардааст. Аввал дар садри китоб, яъне зимни муқаддимаи «Сирри акбар», ки пас аз поёни тарҷума навиштааст, тасреҳ мекунад, ки ин китобро: «Дар санаи ҳазору шасту ҳафти ҳиҷрӣ бегаразона тарҷума намуда» аст. Дуввум дар поёни «Упанишод». «Ин тарҷумаи Упанишадҳои ҳар ҷаҳор бед, ки мавсум ба «Сирри акбар» аст ва тамоми маърифати нуруланвор, ин фақирро беандӯх Муҳаммад Дорошукӯҳ худ ба иборати рост ба рост дар муддати шаш моҳ охири рӯзи душанбе бисту шашуми моҳи рамазоналмуборақ, санаи як ҳазору шасту ҳафти ҳиҷрӣ дар шаҳри Деҳлӣ дар манзили Нигамбод ба итмом расонид» [1, 226].

Чуноне ки дар боло зикр намудем, китоби «Сирри акбар»-ро Анкетил Дуперони фаронсавӣ ба ду забон фаронсавӣ ва латинӣ тарҷума намудааст. Тарҷумаи латинӣ он дар соли 1801-1802 дар Страсбург чоп ва интишор ёфтааст ва баъд дар соли 1882 милодӣ дар Сидни аз латинӣ ба забони олмонӣ нақл ва чоп шудааст.

Бино ба маълумоти Ҷалоли Ноинӣ аз китоби «Сирри акбар» нусхаи хаттии мутааддиде дар китобхонаҳои умумӣ ва хусусии Ҳиндустон ва ҳамчунин китобхонаҳои умумии урупо мавҷуд аст [1, 233].

Ба қавли Дориюши Шойгон «байни осори Дорошукӯҳ ҳеҷ як шӯҳрати «Сирри акбар»-ро ба даст наёвардааст» [9, 15, 19].

Забон ва услуби баёни «Сирри акбар» нисбат ба насри он аср, ки мураккаб ва омехтаи вожаҳои забони арабӣ буд, хеле соддаву раво мебошад. Чунончи, дар кӯҳанди дуввум, баёни зоҳир шудани қасрат аз ваҳдат зикр шудааст: «Эй некӯхӯ, аз ҳама аввал ҳастии мутлақ буд (беном ва нишон) ва ягона ва беҳамто (ва беайбу нуқсон) баъзе (нодонон) мегӯянд, ки олам (бо сонё) аввал нестӣ буд ва пас аз нестӣ ҳаст шуд. Эй некӯхӯ аз ин нест ҳаст чун тавон шуд? Ин ҳама аввал ҳастии ягонаи беҳамто буд» [1, 135]. Калимаҳои дар қафсӣ зикр шуда «беном ва нишон, ва бе айбу нуқсон, нодонон, бо сонё» -ро худи Дорошукӯҳ бе он ки ба матни асли ҳалал ворид кунад барои шарҳу баёни матлаб зикр мекунад.

Муаллиф аз истилоҳоти илмӣ забони санскритӣ ва муродифоти форсӣ фаровон истифода бурдааст. Дар он ҷое, ки истилоҳи забони санскритӣ омадааст, асли калимаро низ оварда, сипас, муродифи форсии онро номбар мекунад. Чунончи, дар кӯҳанди дуввум қиссаи чанги фариштаҳо ва шаётини ҳаввос омадааст: «Сур, яъне фариштаҳо ва асур яъне шаётин. Ҳарду аз насли Парачапотӣ барои чанг кардан бо якдигар чамъ шуданд. Фариштаҳо **авм**-ро (ин вожа аз се ҳарф алиф, вов ва мим иборат буда дар шариати хинду чун исми аъзам маҳсуб меёбад. М.А.) бо **ад гита** ёд карданд, ки аз машғули он бар Асур ғолиб шаванд» [1, 105]. Дар ин қисса ба тақрор зикр мешавад, ки фариштаҳо назди бӯёӣ, ҷӯёӣ, биной, шунавой ва дил мераванд, вале ҳар як аз онҳо дар андешаи он мешаванд, ки савоби қироатро дар пеши худ нигоҳ доранд, вале онҳо ноком мемонанд. Фариштаҳо назди **парон** (руҳ, чон, М.А.) меоянд ва хоҳиши қироат мекунанд: «Фариштаҳо назди парон, ки асли ҳама аст рафтанд ва гуфтанд, ки барои зафари мо ту қироат кун. Парон қабул кард ва савобро ба хотир наёварда қироат кард Асурҳо бо ӯ нуқсон натавонистанд расонид ва дар як дам несту нобуд шуданд» [1, 105].

Ҳангоми баёни андешаҳои фалсафӣ ва ирфонӣ усули суолу ҷавоб бо вожаҳои «некӯхӯй» ва «сазовори таъзим» хеле хотирнишин ифода шудааст. Чунончи: «Эй сазовори таъзим боз ба ман бигӯ. Гуфт: Бишнава эй некӯхӯй» [1, 139].

Дар «Сирри акбар» андарзо ва суҳанҳои ҳикматомез хеле зиёд ба назар мерасанд, ки то имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд. Чунончи: «Агар сад сол зинда бошӣ амали некро мағзор ва натиҷаи он маҳоҳ (яъне сулук ва амали беталаб натиҷаи ҳамеша мекарда бош) ки растагории солиқ аз ин роҳ аст ва роҳи дигаре барои ӯ нест. Чун амали нек бикунӣ ва натиҷа манзур надошта бош аз ин сабаб амали бад ҳам ба ту зарар нахоҳад расонид ва растагор хоҳӣ шуд» [1, 169].

Ваҳдати вучуд яке аз асоситарин асолати фалсафаи «Сирри акбар»-ро ташкил медиҳад. Чунончи, зоти Худованди мутгаол дар ин асар бо калимаву ибораҳои дилнишин хеле ҷаззоб ифода шудааст: «Он зоти равшан дар ҷамии ҷиҳот ва кунҷҳои ҷиҳот пур шуда мондааст ва аз ҳама аввал зоҳир аст ва дар андаруни кулли олам ӯст ва ҳарчӣ шудааст ҳамун аст ва ҳарчи ҳаст ҳамун аст ва ҳарчӣ хоҳад шуд ҳамун аст. Эй мардумон, ҳар тараф, ки бубинед рӯи ӯст. Ва равшание, ки дар оташ аст ҳамун аст ва равшание, ки дар об аст ҳамун аст ва равшаниӣ ӯ дар ҳама оламҳо даромадааст ва равшаниӣ ӯ дар ҷамии набототи хурд ва калон даромадааст он зоти равшанро намашкор, намашкор (Тавозӯ, тавозӯ М.А.)» [1, 201].

Дар «Сирри акбар» зоти Худованд якҷанд бор яғона, беҳамто ва бемислу монанд зикр мешавад. Чи хеле дар адҳиёи ҷаҳорум, ояи як меҳонем: «Зоте, ки яғона аст ва беранг аст ба ақсоми қудратҳои худ рангҳои гуногун зоҳир кардааст ва он чи зоҳир кардааст ҳамаро охир дар худ маҳв карда боз аз худ зоҳир мекунад» [1, 204]. Расидан ба зоти Худованд танҳо ба тариқи маърифат зикр шудааст. Он бо чунин ибора ва ҷумлаҳои зебо ифода меёбад: «Дар як вақт оламро дар худ ниғаҳ медорад ва соҳиби олам аст ва дар миёни ҳама ҷондорон пинҳон ва донандаи асрори дарун аст. Ҷамии орифон ва фариштагон ба сабаби маърифат бо ӯ як мешаванд ва ҳамаро айни худ доништа, домҳои маргро мебуранд». Адҳиёи ҷаҳорум ояи 15. [1, 206].

Чуноне ки Дорошукӯ дар муқаддимаи «Сирри акбар» зикр мекунад, он чи ӯро ба тарҷумай Упанишадҳо таҳриқ додааст он аст, ки ӯ бисёр ояҳоеро аз Упанишадҳо хондааст, ки ба ояҳои Қуръони карим шабоҳат доранд. Аз ин рӯ, ба ҳулосае меояд, ки Упанишадҳо ҳамон китоби макнуне, ки дар Қуръон зикр шудааст, мебошад. Дар ҳақиқат, ҳамоҳангҳои ояҳои Упанишад бо ояҳои Қуръон ба мушоҳида мерасанд. Чунончи, дар адҳиёи шашум, ояи 8-9 сураи ихлос аз Қуръонро ба ёд меорад: «На аз ӯ чизе пайдо шудааст ва на ӯ аз чизе пайдо шуда. Ҳеч аҳаде бо ӯ баробар нест ва ҳеч чиз аз ӯ бузург дида намешавад ва қудрати ӯ, ки аз ҳама бартар аст ба равишҳои гуногун зоҳир шудааст ва илм ва қувват ва феъл лозимаи зоти ӯст (яъне сифоти ҳамеша айни зот аст)» [1, 211].

Андешаҳои ирфонӣ дар «Сирри акбар» бо забони хеле сода ва омафаҳм ифода шудааст, ки ин аз маҳорати суҳанварии Дорошукӯ гувоҳӣ медиҳад. Чунончи, «Ҷ қоимтар аз ҳар қоиме аст ва донотар аз ҳар доное. Ҷ якӣ аст ва барорандаи орзуҳои ҳама аст. Ва ӯ пайдокунандаи кулли олам аст. Ҷро ба сулук ва маърифат тавон ёфт. Қасе, ки он зоти равшанро бидонад аз ҷамии бандҳо ҳалос мешавад. Адҳиёи шашум, ояи 13» [1, 212]. «Ва лаззати ин илмро орифони бузург доништа ва дарёфтаанд. Ва ин сирри бузурги пӯшидани упанқиҳатҳо аст ва ҳамеша ин илмро гуфта омадаанд, аммо дили ҳаркиро оромӣ ҳосил нашудааст ин илмро бо ӯ набояд гуфт ва агар бигӯяд ба писаре, ки лоик бошад ва муриде, ки содиқ бошад бояд гуфт. Адҳиёи шашум, ояи 22» [1, 213]. «Ва ҳар ки қамоли ихлос ба он зоти равшан дошта бошад ва ҳамчунон қамоли эътиқод ба пири худ дошта бошад, ҳақиқати ин суҳан бар ҳамон бузург зоҳир мешавад. Адҳиёи шашум, ояи 23» [1, 213].

Дар Упанишадҳо бевосита аз номи Худованд, ки бо номи Браҳмо зикр мешавад, низ суҳан меравад. Чунончи: «Ва ҳама олам аз ман пайдо шудааст ва дар ман мебошад ва дар ман маҳв хоҳад шуд ва он Браҳмае, ки дуввумӣ надорад, Ҷ манам» (ояи 19). «Аз ҳар хурде хурдтар аст ва аз ҳар бузурге бузургтар аст ва ҳамин тавр аз хурде хурдтар ва аз ҳар бузурге бузургтар манам ва ақсоми олами гуногун манам ва ман қадимаи ва дар ҳама пур манам ва подшоҳ манам ва айни илм манам» (ояи 20) [1, 345].

Асли ирфон ин риёзат аст. Дар қуҳанди ҳаштум оид ба мақоми риёзат ба такрор чунин зикр шудааст: «Одамиро ҳилқати хуш риёзат аст ва рост гуфтан ҳам риёзат аст ва илм хондан ҳам риёзат аст ва забти ҳаввоси зоҳирӣ ҳам риёзат аст ва забти ҳаввоси ботинӣ ҳам риёзат аст ва саховат ҳам риёзат аст ва қурбонӣ қардан ҳам риёзат аст. Олами замин ва олами фазо ва олами биҳишт ин ҳар се Браҳма аст ва ин ҳар се Браҳма доништа ба ин машғул шудан ҳам риёзат аст» [1, 364]. Дар «Упанишадҳо» зикр шудааст, ки одами бояд аз дурӯғӣ ва нодонӣ саҳт парҳез кунад. Чунончи: «Ва чунончи аз дараҳте, ки гул шуқуфта бошад бӯи ӯ аз дур меояд, ҳамчунин бӯи амалҳои нек аз дур меояд. Чунончи дами шамшерро боло қарда бар чоҳе бигзоранд ва дар вақти ҷастан аз болои он қасе мулоҳизаи тамом мекунад, аз афтодан бар дами шамшер ё чоҳ ҳамчунин бояд, ки аз дурӯғ ва нодонӣ мулоҳиза қарда худро ниғаҳ дорад» [1, 364].

Таълимоте, ки дар қиссаи «Швейт Кейт» дар «Упанишадҳо» омадааст, бо шеваи бисёр сода ба яке аз усули муҳими ваҳдати вучуд, яъне зоҳирӣ будани қасратҳо ишора мекунад. Дар ин қисса

омадааст. Падар хоҳони он буд, ки фарзандаш тибқи суннати хонаводагӣ ба фазилати ҳақиқии Брахман (Худованд) даст ёбад. Аз ин рӯ, навомӯзи ҷавонро барои таҳсил ба савмаи брахманон мефиристад. Баъд аз дувоздах сол падар пай мебарад, ки фарзандаш аз таълимоти асосӣ фосилаи бисёр дорад ва хеле аз илми омӯхтааш мағрур аст. Бе он ки фарзандашро сарзаниш кунад бо шеваи бисёр сода бо ӯ суолу ҷавоб мекунад ва мағрурии ӯро ба исбот мерасонад. «Падар гуфт: Эй Швейт Кейт ту ки инчунин мутакаббир ва худбин ва худнамо шуда омадаӣ аз устодон чизеро шунидаӣ, ки аз шунидани он ношунда шунида мешавад ва нодониста дониста ва ношинохта шинохта мешавад. Швейт Кейт аз шунидани ин сухан бағоят мутааҷҷиб шуда гуфт: Эй сазовори таъзим чӣ гуна мешавад, ин ки аз шунидани чизе ношунда шунида мешавад ва нодониста дониста ва ношинохта шинохта. Падар гуфт: Эй некӯхӯ чунонки аз донистани як гил ҳама чизҳои гилин чун кӯза ва ҷуз он дониста мешавад ва ному нақши зарфи гилин ҳамин гуфтани маҳз аст ва ҳеч нест, ҳарчӣ ҳаст ҳамон гил аст» [1,133]. Баъд аз он ки падар бо мисолҳои бисёр сода ва мантиқӣ ба саволҳои писараш ҷавоб медиҳад, писар ба норасоии донишаш иқрор мешавад ва аз падар хоҳиш мекунад, ки бевосита таълими ӯро худа ба ӯ ҳада гирад. «Писар гуфт: Эй сазовори таъзим он ки ман пеши ӯ бед хондаам инро намедонист, агар медонист чаро ба ман нагуфт? Устод ва омӯзандаи ман туй. Ту ба ман бигӯ. Гуфт: Эй некӯхӯ ман ба ту мегӯям» [1,133]. Баъд аз муколама падар писарро ба таълимоти ваҳдати вучуд омода мекунад. «Эй некӯхӯ, аз ҳама аввал ҳастии мутлак буд, беному нишон ва ягона ва беҳамто ва беайбу нуқсон. Баъзе нодонон мегӯянд, ки олам бо соней аввал нест буд ва пас аз нест ҳаст шуд. Эй некӯхӯ, аз ин нестӣ ҳаст чун тавонад шуд? Ин ҳама аввал ҳастии ягона ва беҳамто буд» [1,134].

Баъзе тамсилҳои дар Упанишадҳо омада дар осори орифони исломӣ айнан зикр шудааст, ки аз ҳақиқати ягонае хабар медиҳад. Чунончи дар ҳикояи зерин, ки сухан оид ба намак ва таҳлили он дар об сухан меравад аз ваҳдонияти руҳи фардӣ бо руҳи кулли Худованд ишора мекунад. Дар ҳамон қиссаи Швейт Кейт, ки муколамаи падару писар зикр мешавад, падар аз писар хоҳиш мекунад, ки намакро ба об андохта ба наздаш оварад. Чунончи: «Намакро дар об андохта сабоҳ пеши ман биёр. Ончунон кард. Гуфт: Он намакро, ки шаб дар об андохта будӣ барор. Чун ӯ намакро дар об ҷуст наёфт, ки ба он об як шуда буд. Гуфт: Бичаш, ки чӣ тавр аст? Ӯ чашида гуфт: Намак аст. Боз гуфт: Аз ҷои дигар бичаш, ки чӣ тавр аст? Чашида гуфт: Намак аст. Гуфт: Инро бигзор ва пеши ман биё. Ончунон кард. Гуфт: Эй некӯхӯ чунонки намакро ба чашм надидӣ ва ба даст наёфтӣ ва ба чашидан ёфтӣ. Ҳамчунин аст он латиф ва ин ҳама як атомо аст ва Ӯ ҳақ ва рост аст ва эй Швейт Кейт **татвам аси** (яъне он аتما туй)» [1,141].

Тамсили намаки маҳлулшуда дар об зеботарин шакле аст, ки инҳилоли хуввияти фардиро нишон медиҳад. Дар ирфони адабиёти форсизабонон ба ҷои ҳал шудани намак дар об ҳал шудан дар худ намак ба мушоҳида мерасад. Ин мазмун нахуст дар достонҳои Аттор дида мешавад. Чунончи:

*Саге к-андар намакзор уфтад гум гардад андар вай,
Ман ин дарёи нурибӯр аз намак камтар намедонам. [6, 484-485].
Ин ману мо баҳри он барсохтӣ,
То ту бо худ нарди хидмат бохтӣ.
То ману туҳо ҳама як ҷон шаванд,
Оқибат мустағрақи ҷонон шаванд. [8, 61].*

Он чи дар Упанишадҳо ва осори орифони форсу тоҷик нақл мешавад, хулосаи онҳо ин аст, ки руҳи фардӣ (атма) мазҳаре аз руҳи Худованд (Брахман) аст ва дар воқеъ ҳамон тавре ки намак ба об расад асли худро аз даст медиҳад, руҳи фардӣ низ вақте ба ҳақиқати азали бирасад таъини худро аз даст медиҳад.

Ин яке аз ҷанбаҳои муҳими таҷрибаи ирфонӣ аст, ки дар ирфони ҳиндӣ намунаи бисёр дорад. Ин тавсиф баёнкунандаи ҳолате аст, ки деворҳои «ман» маҳдуд ва мутаноҳӣ дар ҳам шикаста ё нопадид мешавад ва ташхис ва анония аз даст меравад ва ориф ҳис мекунад, ки монанди қатрае ба укёнуси бекарон пайваста аст.

Хулоса, метавон бе муболиға зикр намуд, ки омӯзиши осори безаволи фарҳанги ведой, ки тарҷумаи он ба қалами Муҳаммади Дорошукӯх низ тааллуқ дорад, бисёр ҷабҳаҳои ҳаёти инсониро равшан мекунад, барои ба ваҳдату дӯстӣ ва муҳаббату худопарастӣ ва худшиносӣ боимонӣ аҳли башарро дар ин замони пурихтилоф ҳидоят мекунад. Чунки дар осори ведой сухан аз асли ваҳдати вучуд, Худой воҳид, рисолати инсонӣ комил меравад, ки асли фалсафаи адёни илоҳӣ ва аз он ҷумла дини мубини ислом низ ҳамин мебошад. Хизмати асосии Муҳаммади Дорошукӯх аз он иборат аст, ки ӯ тавонист дар натиҷаи омӯзиши фалсафаи ирфонӣ ҳинду ва муқоисаи он бо ирфонӣ исломӣ ирфонӣ амалиеро асос гузорад, ки орифро ба маъруф ва солиқи роҳи Ҳақро ба муродаш расонад.

АДАБИЁТ

1. Дорошукӯх Муҳаммад. Упанишадҳо (Сирри акбар). Таҷумаи Доктор Торо Чанд ва Ҷалоли Ноинӣ. Ҷ. 1. Ҷопи 5. Интишороти Муҳаммад Али Илмӣ. Техрон-1390. 342 с.
2. Забехуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди панҷум, ҷопи шашум Техрон -1383. 2011 с.

3. Гаффорова Замира. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Кашмир дар асрҳои 16-17.- Хучанд, 2001. 574 с.
4. Қуръони карим. Тарҷумаи Абдулмуҳаммади Ояғи Техрон, 1996. – 600с.
5. Мирмуҳаммад Маъсум бини Ҳасани Солеҳ. Таърихи Шоҳшучой. (Садаи 11-уми ҳиҷрӣ) Муқаддима ва тасҳех Саидмуҳаммад Юнуси Чаъфарӣ, чопи аввал, Дехлии нав- 2007. 200 с.
6. Фаридаддун Аттор. Девон. Ҷовидон-1359. 686с.
7. Шаҳриёри Нақавӣ «Тарҷуми осори сонскрит ба форсӣ». Нашрият донишкадаи адабиёти Исфохон. 1348.
8. Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Бар асоси матни Р. Николсон. Нашри замон. Техрон- 2001. 728с.
9. Шойгон Дориюш. Оини ҳинду ва ирфони исломӣ. Тарҷумаи Ҷамшеди Арҷманд. Чопи 4. Техрон- 1390.508с.

"ВЕЛИКАЯ ТАЙНА" ("ИСПАНИШАДЫ") ЯЗЫКА И СТИЛЯ

Эта статья знакомит нас с одним из известных произведений ведических литератур, (Упанишад), которого Мухаммад Дорошукух перевел на персидский язык и назвал «Великая тайна», которая состоит из пятидесяти упанишадах. Автор этой статьи пытается показать работу Дорошукуха в переводе и представляет этот источник, как самую древнюю книгу в культурной жизни субъекта, происхождение и определение культурного наследия земли Индии через исламскую культуру. В этой статье также показаны европейские ученые, которые переводят и распространяют «Великую тайну» на популярные лингвистические языки, и наглядно иллюстрируют увлекательные культурные концепции индоевропейских народов.

Ключевые слова: Дорошукух, “Великая тайна”, упанишады, индийское мистики, ведическое литературы

“THE GREAT MYSTERY” (“UPANISHADS”) LANGUAGE AND STYLE

The given article introduces the readers with one of Muhammad Doroshukuh’s famous book “The Great Mystery” (“Upanishads”) and is devoted to the ways of translation of this book. On the basis of his research the author stresses that this book is one of the ancient books, tries to define Doroshukuh’s role in translation, interpretation and introduction of this ancient source, origin and ties of Indian cultural inheritance with Islamic cultural inheritance. There is also mentioned European scientists’ work in translation and publication of this book into various world languages. These facts are proved with vivid examples of Indo-european joint culture connection.

Keywords: Doroshukuh, “The Great Mystery”, “upanishads”, Indian scientists, Vedo culture

Сведение об авторе:

Мирниёзов А.К. – старший преподаватель кафедры таджикского языка ИГПБП E-mail: anjuman-irfan@mail.ru тел. (+992) 92 8833211

About the autor:

Mirniyozov A.Q - senior lecturer in the Tajik language of the TSLBP E-mail: anjuman-irfan@mail.ru Phone: (+992) 928833211

ХАФИЗ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Курбонов С.Х.

Дангаринский государственный университет

Большинство русских читателей, впервые узнало имя Хафиза, или по-другому Хафиза из той нашей национальной энциклопедии, какой является собрание сочинений Пушкина. Дань своего восхищения воздал ему А. С. Пушкин в своём стихотворении «Не пленяйся бранной славой». По существу, и в более раннем стихотворении – «О дева роза» написанном в 1820 году и названном «подражание турецкой песне», в другом стихотворении Пушкина, написанном в 1829 году, которые называется «Из Хафиза»: Пушкин по – своему воспроизводит Хафиза. Верный своему принципу, изложенному в письме к П. Вяземскому в апрель 1825 г, где упоминается Хафиз, Пушкин не подражает рабски – “ребячески и уродливо” [1, с.17] Хафизу. «В упоении восточной роскоши» он сохраняет «свой вкус и взор»; но именно поэтому он так прочувственно передаёт характер и звучание своего прототипа, хотя и не соблюдает при этом свойственных стихам Хафиза формальных сторон, их рифм и размеров.

Вот текст этих стихотворений Пушкина:

*Не пленяйся бранной славой,
О красавец молодой,*

*Не бросайся в бой кровавый
С Карабахскою толпой!* [1, с.17].

Предоставим пушкинистам возможность решить задачу: что явилось источником знакомства Пушкина с творчеством Хафиза; то ли русские переводы, появившиеся в журналах в начале XIX века (в частности, в течение 1825–1827 г. г издавался ежемесячный журнал, посвящённый востоку и его литературе – «Азиатский вестник»), то ли какие – либо другие переводы. Нас привлекает, прежде всего, самобытность Пушкина в его перепевах Хафиза, сочетаемая с проникновенным воспроизведением интонаций самого Хафиза.

*О дева – роза, я в оковах;
Но не стыжусь твоих оков;
Так соловей в кустах лавровых,
Пернатый царь лесных певцов,
Без розы гордой и прекрасной
В неволе сладостной живёт
И нежно песни ей поёт
Во мраке ночи сладострастной* (1, с.18).

Здесь можно ощутить не обычное, традиционное, а именно хафизовское восприятие привычного, многократно повторяемого в восточной поэзии образа соловья и розы.

*Соловей рассвету горько говорил;
«Я от страсти к рдяной розе как без крыл
От её ланиты алой стынет кровь.
Я израненный приют её открыл;
Без уловок и без хитростей она,
И на рабство ей я сердце подарил.
На чужих не стану жаловаться я:
Все печали лишь мой друг мне причинил»* (1,19).

А может быть, вернее – сопоставить с известной газелью Хафиза:

*Я вышел на заре, чтоб роз нарвать в саду,
И трелей соловья услышал череду:
Несчастный, как и я любовью к розе болен,
И на лужайке он оплакивал беду.
По той лужайке я прогуливался часто:
На розу я смотрю, на соловья – и жду:
С шипом она дружит, но также неразлучен
С любовью соловей – всё в том же он бреду!* (1,19).

Позднее появился в России другой авторитетный ценитель газелей Хафиза. Это был А. Фет. Он писал, что даже поверхностное знакомство с Хафизом служит подтверждением истины, что «дух человеческий давно уже достиг этой эфирной высоты, который мы удивляемся в поэтах».

А. Фет к переводу из Хафиза, почитанному ещё в детстве, где Хафиз сравнивает чёрный зрачок возлюбленной с жёстким негром, и пишет такую сноску: «Вот истинный скачок с 7 –го этажа, за то какая прелесть». (22,6)

Запомнились и дышащие, как всегда у Фета, восторгом колдовские строки, они были переведены чересчур свободно не с подлинника, а с немецкого перевода Даумера. Переводы последнего из Хафиза, по которым переводил уже Фет, были весьма посредственными и своевольными вариациями стихов Хафиза, а вовсе не переводом их. Как они хороши, как по-своему воспроизводят если не всю музыку Хафиза, то какие – то его упоительные звучания.

*В царство розы и вина приди,
В эту роицу, в царство сна – приди...* (22,6).

В предисловии к своим переводам «Из Хафиза» Фет даёт следующую оценку поэзии Хафиза: «Даже поверхностное знакомство с нашим поэтом служит отрадным подтверждением двух несомненных истин: во-первых, что дух человеческий давно уже достиг той эфирной высоты, которой мы удивляемся в поэтах и мыслителях нашего Запада; во-вторых, что цветы истинной поэзии неуязвимы, независимо от эпохи и почвы, их производившей. Напротив того: если они действительно

живые цветы, экзотическое их происхождение сообщает им особенную прелесть в глазах любителей» (1,20).

Невзирая на то, что Фет не имел возможности читать подлинного Хафиза и вопреки тому, что обычно он воспринимал его творчество словно сквозь призму своих консервативных эстетических взглядов, - ему удалось всё же иногда, своим поэтическим чутьём проникнуть в истинное содержание стихов Хафиза, догадаться о сути их. Очень искусно нарисован Фетом портрет Хафиза в его мнимом переводе – «Из Хафиза», а на самом деле в оригинальном стихотворении, написанном белым стихом:

*Мы, Шамсиддин с чадами своими,
Мы, шейх Хафиз и все его монахи, -
Особенный и странный мы народ.
Удручены и вечных жалоб полны,
Без устали ярмо своё влача,
Роняя перлы из очей горячих,
Мы веселы и ясны, как свеча.
Подобно ей мы таем, исчезаем. (1,21).*

Видимо, любил Хафиза и другой русский лирик, более близкий нам по времени. Благодаря исследователям, стало известно, что Сергей Есенин, перед тем как писать стихи на «Персидские мотивы», прочёл в переводах академика Корша небольшую антологию персидской поэзии, в которой немало места уделено Хафизу. В одном из сравнительно поздних стихотворений Есенин о девушке говорится так: «Ходячая берёза». Не напоминает ли нам это выражение другое, часто встречающееся у Хафиза, сравнение возлюбленной с «движущимся кипарисом».

«Персидские мотивы» - цикл стихотворений, навеянных впечатлениями от поездки в Среднюю Азию и в Закавказье, а также строками поэтов Древнего Востока. По существу, это мотивы русско-персидские: в стихах воедино слилась «лирическое чувство» русского художника и дух поэзии восточных классиков. Есенинский цикл – полная света и музыки поэма о счастье, обрётённом в любви.

В стихах цикла «Персидские мотивы» с полной силой проявилась удивительная есенинская светопись. Цвета голубой, синий, золотой переливаются в «Персидских мотивах». Чёрный цвет встречается только дважды. И оба раза как эпитет к слову «чадра» - символу унижения человеческого достоинства, человеческой красоты. Краски светлых тонов словно отменяют, отторгают чёрное чуждое радости бытия, живому чувству.

*Лунным светом Шираз осиянен,
Кружит звёзд мотыльковый рой.
Мне не нравится, что персияне,
Держат женицин и дев под чадрой.
Лунным светом Шираз осиянен (19,18).*

Цветовой образ Персии создаётся богатством красок «свет вечерний шафранного края», «розы, как светильники, горят», «голубая да весёлая страна»...

*Как бы ни был красив Шираз,
Он не лучше рязанских раздолий (19,19).*

В «Персидских мотивах» показывают, как светла и чиста была песнь любви, которая рождалась в сердце поэта.

В России, как и в других западноевропейских странах, Хафиз стал известен в эпоху романтизма. Первый русский перевод газелей Хафиза был осуществлён не с оригинала, а с французского перевода. Мы имеем ввиду три газели, помещённые в книге известного французского ориенталиста А. Журдена «Персия» (1814год). Эта книга была переведена на русский язык и глава о Хафизе опубликована в журнале «Вестник Европы» (1815). Десять лет спустя Ю. Познанский поместил в «Московском телеграфе» (1826) ещё одну газель под названием «Ода Хафиза». По словам Т. Гольца это не перевод, а подражание, причём гораздо беднее по содержанию, чем оригинал.

В переводе Хафиз был представлен как певец любви. Через год появилось другое подражание этой же газели, выполненное поэтом – ориенталистом Д. П. Ознобишиным. В отличие от Познанского он более верен оригиналу.

В 20 – 30 – е годы XIX века русские поэты часто обращались к творчеству Хафиза. Так, переводчик персидско-таджикского поэта Н. Моисеев считал филологический перевод лучшим способом

воспроизведения стихотворных произведений. Таким методом он передал содержание двух газелей Хафиза, которые были опубликованы в «Казанском вестнике» (1829). Спустя год в этом же журнале вышли новые переводы Н.Моисеева из Хафиза. В «Тифлисских ведомостях»(1830), мы находим ещё одну газель Хафиза в русском переводе. Пл. Ст-ва. «Литературная газета» (1831), также внесла свой вклад в пропаганду Хафиза, поместив подражание Л. Якубовича «Жёны, робкие девицы». («Из Хафиза»).

Петров, долго находившийся в плену поэзии Хафиза и своё восхищение выразил так (в письме Белинскому); «... Они, т.е. газели имеют сходство с книгою «Песнь Песней». Саломона, выражение которой тоже всегда почти двусмысленны. Не знаешь, про что говорит поэт, про земную или небесную красоту» (2,10).

В истории русского перевода газелей Хафиза переводы А. Фета (1820 -1829) занимают особое место. Этот русский поэт, в творчестве которого преобладают темы природы и любви (излюбленные мотивы стихотворений Хафиза), перевёл 24 газели персидско-таджикского поэта с немецкого варианта Г.Ф. Даумера (Гамбург, 1856). Труд Фета («Русское слово»1860) получил большой резонанс среди читателей: о нём знали большие мастера русской литературы – Тургенев и Л.Н. Толстой. Последний высоко оценил мастерство переводчика и по его просьбе Фет высылает ему перевод трёх газелей.

Во второй половине XIX века количество переводов газелей Хафиза на русский язык увеличилось. В 1866 г. в Одессе вышла книга «Несколько стихотворений из Хафиза, Саади и др.» в переводе И. Ботьяново. По признанию самого переводчика, его переводы являются прозаическими. Если этот интерпретатор Хафиза занимался переводами его газелей в молодости, когда изучал восточные языки, то большой поклонник нашего поэта М. Прахов около десяти лет находился под обаянием его поэзии. Книга «Персидские песни, Мотивы Хафиза» (Москва 1874) является плодом его работы над переводами газелей Хафиза в 1868 –1874 гг. Есть в труде этого русского поэта стихи, напоминающие форму оригинала, но таких мало. Он мастер русской версификации Хафиза в переводе Пракова:

Она, Она!
Она идёт!
Как утро свет,
Тихо, ясна,
Как веинный свет,
Легка, нежна.(25,11).

Более тридцати лет ждал Хафиз своих новых интерпретаторов. Первыми (в начале XX в.) пришли специалисты, владеющие восточными языками. В 1916 г. в Москве вышла книга «Персидские лирики X – XV в.в.» под редакцией известного знатока персидско-таджикской литературы А. Крымского, где мы находим образцы из произведений Абулхайра Хуросони, Ибн Сино, Умара Хайяма, Хокони, Саади, Руми, Хафиза, Лутфуллоха Нишопури в переводах академика Ф.Е. Корша. В труде Корша сохранено единство формы и содержания – главный принцип художественного перевода. Верность форме и содержанию – оригинала главная черта новейших переводов стихов Хафиза на русский язык.

Почти одновременно переводами газелей Хафиза занимался Е. Дунаевский, его труд (около 50 газелей) под названием «Лирики» вышел в 1935 г. в издательстве «Академика» (Москва). Переводы Е. Дунаевского следует считать художественными, так как он смог передать на русский не только содержание, но и форму газелей Хафиза. Мы считаем переводы этого русского поэта одним из лучших вариантов стихов великого мастера газели на языке Пушкина.

В новое издание «Лирики» (Москва 1956) был включён и ряд переводов Е.Дунаевского и А.Фета. В эти годы переводами произведений классиков персидско-таджикской классической поэзии интенсивно и плодотворно занимался известный ориенталист М.М. Дьяконов.

В 1971 г. в журнале «Памир» (№2) вышли переводы двух газелей, выполненные М. Фофановой. Этой публикацией журнал отметил 650 – ление со дня рождения великого лирика всех времён.

Перевод Т. Плисецкого осуществлён с подстрочника востоковеда

Н. Кондыревой, которая написала так же предисловие к книге. Несколько газелей Н. Кондыревой выбрала из других изданий дивана Хафиза, принадлежащих иранским учёным филологам – литературоведам Яктои, Холкаи. Диван Хафиза содержит около 500 газелей, а на русский язык переведено около 200 газелей.

Переводить Хафиза очень трудно. Чтобы уловить его мысли, нужно читать его стихи в оригинале. К сожалению, многие переводчики, переводя Хафиза, исказили его мысли, до неузнаваемости изменены некоторые газели. Такая практика существует в переводах на западноевропейские языки (25,12).

Разговор о пушкинской концепции осмысления и восприятия персидско-таджикской литературы, об отношениях к этим традициям М.Ю. Лермонтова, В.А. Жуковского, Д. Ознобишина (Делибюрадера), О. Сенковского, В. Белинского, а в последующем Н.Г. Чернышевского и Н. Добролюбова, будет односторонним, если не будет втянут в этот круг исследований вклад декабристов А.А. Бестужева – Марлинского, В.К. Кюхельбекера, П.А. Вяземского, В. Дельвига, Н. Рылеева в развитие этого процесса. Каждый из них, в особенности, названные в списке два первых писателя, заслуживают самостоятельного исследования в аспекте их отношений к персидско-таджикской литературе, более того – к синтезу западно-русско-восточного романтизма. Изучение своеобразия восприятия персидско-таджикской литературы декабристским писателем, поэтом, переводчиком, критиком и теоретиком русского романтизма Александром Александровичем Бестужевым – Марлинским (1797 -1837) в эпоху, когда русская литература оказалась в эпицентре своеобразного путешествия персидско-таджикской литературы через Запад в Россию, когда русская литература общественность глубоко и с достоинством восприняла выдающиеся достижения «чужого» художественно – эстетического менталитета, образного мышления, мироощущения представляет большой историко-литературный и теоретический интерес. Вопросы освоения, осмысления и творческой переработки в России «восточного» материала, их двусторонняя связь давно привлекает внимание учёных. Определённый опыт в исследовании проблем таджикско-русских литературных связей накоплен и таджикским литературоведением. Известны отдельные монографии, сборники статей таджикских учёных, в которых освящены некоторые теоретические и исторические аспекты проблемы. Остаётся, почти незамеченным специалистами такой аспект проблемы, как восприятия и осмысление персидско-таджикской литературы в декабристской среде, декабристам – писателям, критикам и теоретикам романтизма и переводчиком образцов творчества Хафиза, исследователем Фирдоуси и Саади, А.А. Бестужевым – Марлинским. Специальных исследований о нём, ни малых и ни монографических, в которых бы обобщался, своеобразный опыт этого многогранного дарования пока нет.

И 2 аспекта творчества А.А. Бестужева – Марлинского представляют интерес:

а) выявление своеобразия отношения А.А. Бестужева – Марлинского к персидско-таджикской классике в лице Фирдавси, Саади, Хафиза;

б) проведение ретроспективного анализа переводов А. Бестужевым, Хафиза через «Диван» Гёте и непосредственно с персидского оригинала;

Рассматривая вопрос о взаимодействии романтических традиций Запада и Востока на многочисленных примерах, связанных с природой, обычаями, религией разных народов Востока, например, Индии, Японии, Египта, юга России или Кавказа и Турции, отражённых в литературе и фольклоре. А.А. Бестужев – Марлинский продемонстрировал глубокие знания их обычаев и обрядов, тонкое знание их литературы и фольклора.

Особое место в этом ряду анализов в рецензии на роман Н. Полевого «Клятва при гробе господнем» отведено размышлениям о персидской литературе. По мнению А.А. Бестужева – Марлинского своеобразна и индивидуальна литература Персии, так как иная у неё история, иной климат, иные бытовые условия, при которых она создаётся.

В персидской литературе декабрист А.А. Бестужев – Марлинский высоко оценивает «Шахнаме», где Фирдоуси передал потомкам в разных цветах и историю Персии, и были, и мифы о героях и царях, соединив воедино правду с фантазией. «Между тем, как поэтическая религия ислама, подобно лаве, растекается по Востоку и зажигает его, сладкозвучный Фирдоуси плавит в радугу предания Персии и связывает его истину с вымыслами» (15,141).

Как гвардейскому офицеру, светскому А.А. Бестужеву – Марлинскому импонирует эпикурейства Хафиза: как человек, познавший и блеск побед, и тяжесть поражений – он принял и объёмные высказывания Саади, но пальму первенства отдал Фирдоуси, и даже сравнил его с Державиным. «Мил гуляка Хафиз, трогателен мудрец Саади, но Фирдоуси – о, это водопад Державина!» (15,141) – думается, звучит как апофеоз любви к персидскому Востоку, к его изящной поэзии.

В данный момент необходимо сказать о том, что для многих романтиков Восток как комплекс философских, нравственных, художественных воззрений не просто был идеалом искусства, образец, которому нужно следовать. Это – имеется ввиду восточное искусство – своего рода «прародина» европейского романтизма, художественная система, определившая особенности, как содействия, так и формы романтической поэзии. «Пусть сокровищницы Востока станут столь же доступны, как

античность!» - пишет Шлегель в «Разговоре о поэзии» – «На Востоке мы найдём всё самое возвышенное в романтическом смысле!» (15,142).

Вопрос отношения России к Востоку упирается в специфическом, географическом её положении – между Западом и Востоком, это отложило некоторый отпечаток и в литературном движении.

В связи с этим позволим себе небольшое отступление от А.А.Бестужева–Марлинского и обратимся к наследию другого декабриста, располагающего собственной точкой зрения к проблеме взаимоотношения Востока и Запада. Речь идёт о В. Кюхельбекере: «При основательнейших наших познаниях и большем, нежели теперь трудолюбии наших писателей, Россия по самому своему географическому положению могли бы присвоить себе все сокровища ему Европы и Азии. Фирдауси, Хафиз, Саади, Джами ждут русских читателей» (15,258).

И завершая мысль о классиках персидской литературы, необходимо констатировать знание и внимательное прочтение и усвоения тем, образцов, содержание и форм А.А. Бестужевым – Марлинским произведений Хафиза, Саади, Фирдоуси как через европейскую литературу, а также на русской и позже на языке оригинала.

«Сочинения и переводы, издаваемые Российской академией наук», в которой довольно частыми были включения таджикской поэзии, выходили с перерывами с 1805 по 1823 году в Санкт – Петербурге. Несомненно, читал их и А.А. Бестужев – Марлинский.

В повести «Фрегат «Надежда»» (1833) герой вспоминает при виде мрамора: «И потом, где те, которые любовались им так подавно?» «Одних уже нет, другие странствуют далече! - с вздохом думал Правин» (А.А. Бестужев–Марлинский. Сочинения в 2-х томах, М. Художественная литература – 1981, т.2, 231). Хотелось бы напомнить, что строка Саади из «Бустон» – а стала эпитафией к «Бахчисарайскому фонтану», и звучат вновь в «Евгении Онегине».

Считав необходимым дать оригинал из Саади:

*На мулки подиоро дар чаими хубруён
Вақвест, эй бародар, на зӯҳди порсоро,
Эй кои, барфитодӣ бурҷаъ зи рӯи Лайлӣ,
То муддаӣ намондӣ Мачнуни мубталоро* (20,253).

Непосредственное знакомство декабриста с персидско-таджикской поэзией связано с Дербенским периодом ссылки. Именно в Дербенте он с увлечением изучал восточную поэзию и предпринял попытку изучения его образцов, подражания ей.

Об этом свидетельствует хранящаяся в собрании рукописей Государственной публичной библиотеке М.Е. Салтыкова – Щедрина в Петербурге тетрадь изречений, разных выписок и заметок, принадлежащих и А.А. Бестужеву–Марлинскому. Там в частности, есть такая выписка, которая согласно отметке в скобке принадлежит Саади: «Когда бы даже сидел в самой отдалённой глуши долины ангела смерти, но если товарищ твой – любовь, пустыня покажется тебе раем и бедственное состояние – блаженством» (15,577).

Пришло время разговору об его фразе из письма к братьям и А.А. Бестужева – Марлинского «добраться до Хафиза».

Первоначально скажем несколько слов о том, как появились в его мастерской переводы из Хафиза с пометками: «С персидского», «Зюлейка», «Из Хафиза», «Из Гёте (с персидского) ». Жаль, что опубликованные переводы с персидского, кроме «Из Хафиза», он не увидел. Они полностью вышли в свет в 1838 году, когда и А.А. Бестужева – Марлинского уже не было в живых.

Нет необходимости в этом контексте возвращаться к значению «Западно-восточного дивана» Гёте, который вызвал, несомненно, большой интерес в середине 20-х годов XIX века в России на фоне увлечения русских переводчиков романтической ориентальной литературой. Но весьма кстати будет напомнить хотя бы о том, что критик и теоретик романтизма и А.А. Бестужев – Марлинский был одним из тех поэтов, который в духе эпохи перевёл ряд стихотворений «Западно-восточного дивана» Гёте на русский язык.

По прочтению всех 12 книг «Западно-восточного дивана » Гёте создаётся впечатление, что весь диван немецкого поэта от корки до корки, как говорится, соткан либо из ответов Хафизу, либо составлены как комментарии к произведениям восточного поэта, а может быть они, и есть вольный перевод произведений великого персидско-таджикского мастера газели. Нет в гётевском Диване цикла (разве что исключением могут быть «Гафкир - наме», «Тимур - наме», «Зулейка -наме», «Мачаль - наме», «Парси -наме»), где просто нет конкретного упоминания имени Хафиза), в котором каким – то образом, но обязательно в различных не присутствовал бы Хафиз. Следует дополнить вышеприведённую информацию тем, что, переводя Гёте («Зулейку», «Из Хафиза», «С персидского», «Из Гёте с персидского») А.А. Бестужев – Марлинский, конечно же, не мог не знать всё содержание «Дивана. . .», и место Хафиза в нём, святое место Хафиза в сердце Гёте.

Русскому поэту – романисту приходили на помощь так же значительность слов Гёте, его весомость, которые придавали особую силу даже отдельному словосочетанию, отдельному бейту или строфе. Воссоздавая Хафиза, создавая ему свои подражания, Гёте не мог не придерживаться этого своеобразия

восточного гения слова, ибо, как писал об этом И.С. Брагинский, именно «эти особенности и были отличительными чертами Хафизовского стиха в гётевском восприятии». Это и придавало газелям «обаятельную туманность и переливчатость, окружало их дымкой загадочности и усиливало их притягательность» (13, 575).

Именно в век Хафиза в поэзии преобладающими мотивами стали пафос намёка, игра иносказаниями и аллегориями, двусмысленность полутонов и светотеней. А.А. Бестужев – Марлинский был полон желания, переводя Гёте, воссоздать именно этот дух Хафиза:

*Прильнув к твоим рубиновым устам,
Не ведаю ни срока, ни завета.
Тоска любви – единственная мета,
Лобзания – целительный бальзам* (13, 323).

Без Гётевских строк невозможно вести речь:

*Lafs deinen süfsen Rubinenmund
Zudringlichkeilen nicht verfiuchen,
Was hat liebeschmerz andern Grud
Als seine Heilung zu suchens* (27, 115).

Доцент Сайфуллоев Х. Г. (ДГПУ им К. Джураева) любезно оказал помощь и осуществил подстрочный перевод:

*Машиой лабони иширини лаълосоятро,
Барои нафрини дароварданхо,
Дарди ишик, чи дорад сабабе
Гайри чустан ба худ дармонхо?*

Или в «Западно – восточно диване» Гёте:

*Bist du von deiner Geliebten getrennt
Wie Orient vom Occident,
Das Herz durch alle Wiste rehht,
Es diebt sich u beralle selbst das Geleit,
Fir liebende ist Baddadnicht weit*

Перевод из А.А. Бестужева – Марлинского (из Гёте) под названием «С персидского»:

*Будь, любезная, далеко,
Так как запад от востока :
Но любви чего нельзя ?
Степь и море ей стезя,
Сердце всюду страж и плата,
К милой шаг и – до Багдада* (13, 523).

Таджикский эквивалент в исполнении Сайфуллоева Х.Г. звучит таким образом:

*Аз маъшуки худ гаити чудо,
Ба сони Шарку Гарб,
Дил дар биёбон дорад иштоб,
Хама чо худо ёри туст,
Дур нест Богдод барои дуст.*

Тоже мы видим и в 2 других переводах из «Дивана» Гёте А.А. Бестужева – Марлинского. Можно предположить, что к бестужевскому циклу переводов из «Западно-восточного дивана» Гётте примыкают ещё два стихотворения: «Юность (подражание Гёте)» и «Магнит (Из Гёте)».

А.А. Бестужев – Марлинский справился с переводом из Гёте восточных стихов ещё и потому, что он непосредственно общался с носителями Хафизовских традиций, знал эту литературу не понаслышке, а благодаря языку оригинала. Близкий к кавказским писателям, например, к М.Ф. Ахундову, А.С. Грибоедову, А.А. Бестужев – Марлинский переводил и прямо с персидского языка – эти слова, которые произносили в отношении А.А. Бестужева – Марлинского многие учёные.

Стихотворения А.А.Бестужева–Марлинского полны романтических образов, метафор, аллегорий, сравнений, заимствованных или творчески освоенных из восточной поэзии. В заключении размышлений и суждений о А.А. Бестужеве –Марлинском как о переводчике и в том числе о его вкладе в воссоздание персидско –таджикской литературы через немецкие переложения и непосредственно с языка оригинала, т.е. с персидского, считаем необходимым сказать буквально два слова о принципах, которых придерживался декабрист как критик этого вида художественного творчества.

Поэзия Фирдоуси, Саади, Хафиза и других восточных поэтов оказалась созвучной идейно – художественному содержанию творчества романтиков, главным образом А.А. Бестужева – Марлинского. Не удивительно отсюда любовь автора многочисленных восточных повестей, в том числе

«Мулла – Нур» и «Аммалат - бека», к этим традициям, его стремления продемонстрировать подлинное мастерство в переводе газелей Хафиза с двух языков, географически и художественно находящихся на разных полюсах:

А) из «Дивана...» Гёте с немецкого

Б) из восточных источников и антологией – с персидского.

Надо сказать, что он в своей критике художественного перевода придерживался принципа переложения по смыслу. Он считал, что поскольку каждый язык имеет своё значение, переводчик в своей работе должен идти по пути поиска адекватного языку оригинала выражений и оборотов речи. Этого принципа придерживался А.А. Бестужев – Марлинский, осуществляя переводы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брагинский И. С. Пятьдесят газелей. – Сталинабад, 1949.
2. Брагинский И. С. Западно-Восточный синтез в диване Гёте и классической поэзии на фарси. – М., 1963.
3. Брагинский И. С. Персидская литература. – М., 1963.
4. Брагинский И. С. 12 – миниатюр. – М., 1966.
5. Брагинский И. С. Западно-Восточный литературный синтез и творчества С. Айни. – Душанбе, 1986.
6. Ватват Рашиди ад – Дин. Саади волшебства в тонкостях поэзии. – М., 1985.
7. Вахид Табрэзи. Джам-и- мухтасар. Трактат о поэтике. – М., 1959.
8. Ворожейкина З. Н. Исфаханская школа поэтов и литературная жизнь Ирана в предмонгольской время XII – XIII в. – М., 1984.
9. Гёте И. В. Избранные произведения. / Под редакцией Н. Вельманта. – М., 1950.
10. Гёте И. В. Из моей жизни. Поэзия и правда. / Под редакцией Н. Вельманта. – М., 1969.
11. Гёте. И. В. Собрание сочинение. / Под редакцией А. А. Аникст и Н. Вельманта. – М., 1980.
12. Гёте И. В. О любви. / Под редакцией Е. Лебедева. – М., 1980.
13. Гёте. И. В. Западно-Восточный диван. – М., 1988.
14. Гёте, Хофиз ва мехр. Тахияи Каххори Расулиён. – Душанбе, Адабиёт ва Санъат №3, 2006 (на таджикском языке).
15. Декабристы. Эстетика и критика. – М., 1991
16. Жермунский В. М. Гёте в русской литературе. – Ленинград, 1937.

ХАФИЗ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье исследует влияние персидско-таджикской литературы на русскую литературу и культуру.

Особенно исследованиям наследия поэтов Хафиза Шерози и Омара Хайяма до сих пор занимаются русские поэты и литераторы. Автор изучает в статье влияние Хафиза в творчестве основоположника русской классической литературы А.С.Пушкина, А.А.Фета и других также освещает перевод наследия великого поэта в тридцатые годы XIX-века Н. Моисеевым, А.А.Фетом, Е. Дунаевским, А.А.Бесимужевым Н. Марлинским и другими. Это свидетельствует об актуальности данной проблемы и является одним из изучаемых тем в современной русской литературе.

HAFIZ IN RUSSIAN LITERATURE

In the article the effect of Persian- Tajik literature to Russian literature and culture is investigated. Russian poets and men of letters are still working on the research of legacy of poets HafisSherosy and Omar Khayam.

In the article the author studies the effect of Hafis in the work of the founder of classical Russian Literature A.S.Pushkin, A.A. Fet and the others, illuminates the translation of legacy of a great poet in 30th years of XIXth century by N. Moiseev, A.A.Fet, E,Dunaevsky, A.A. Besimijev, N.Morlinsky and others as well. This witnesses about actuality of given problems and it is one of the study themes in modern Russian Literature.

Сведения об авторе:

Курбонов С.Х. Ассистент кафедры русского языка и литературы Дангаринского государственного университета, тел.: (+992) 918258079

About author:

Kurbonov Sirodzhiddin Hayriddinovich - Assent pulpits of the Russian language and literature Dangara state university, tel.: (+992) 918258079

КУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ ИНДИИ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЕГО
ОТРАЖЕНИЕ В РАЗВИТИИ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА*Умарова З.Х.*

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Индия и Центральная Азия - два соседствующих друг с другом регионов, являются носителями древнейших культурных традиций. Испокон веков народы Центральной Азии и Индии поддерживали между собой тесные торгово-экономические, политические и культурные связи, которые сыграли важную роль в истории этих регионов и способствовали формированию их богатой культуры. Творческий контакт двух великих цивилизаций сыграл немаловажную роль в становлении и развитии многих направлений искусств, как Средней Азии, так и Индии. Не является в этом плане исключением и ювелирное искусство.

На каком уровне происходил диалог культур и как они способствовали развитию ювелирного искусства? С древнейших времен процессу межкультурных взаимовлияний, прежде всего, способствовал фактор миграции народов, когда в результате коммуникации происходил взаимообмен духовными ценностями и эстетическими взглядами между пришлыми и местными народностями. На этом уровне интересно выявить влияние арийской цивилизации на культуру, как народов Средней Азии, так и Индии, что находит отражение в оформлении предметов искусства символами и знаками, характерными этой культуре. В частности, одним из популярных знаков, который относится к индо-арийским символам и находит отражение почти во всех направлениях искусства, является свастика. В основе свастики лежит символ огня и солнца – крест, а сам этот знак несет в себе более глубокое и многогранное значение, олицетворяя круговорот жизни, мироздания, добра, света и тепла. Свастика в Индии и Центральной Азии широко представлена в искусстве древнего периода, но также встречается и в декоре средневековья.

Особую лепту в развитие ювелирного искусства Индии и Средней Азии внесли торгово-экономические отношения между этими регионами. Как известно, еще с древнейших времен торговыми путями из Индии в Центральную Азию, и в обратном направлении, среди прочих товаров доставлялось большое количество различных драгоценных и полудрагоценных камней, которые широко применялись в изготовлении ювелирных изделий. Этот аспект затрагивает материальный аспект исследуемой проблемы. Следы культурных связей Средней Азии с Индией прослеживаются еще со времен Хараппской цивилизации. С Бадахшана в Индию ввозился лазурит и другие разновидности самоцветов. Бадахшанский ляпис-лазурит имел особое значение в международной торговле и еще с древнейших времен вывозился не только в Индию, но и в Месопотамию, Египет и другие страны. Его широко применяли для украшения храмов, дворцов и изделий ремесленного производства [1, с.13, 22-23]. Бадахшан издревле также славился своими рубиновыми копьями. Среди индийских же привозных материалов особое место в центрально-азиатских ювелирных изделиях древности занимал сердолик, о чем свидетельствуют обнаруженные археологами в сакских могильниках Восточного Памира интересные образцы сердоликовых бус с орнаментом. Изучение найденных бус убедило ученых об их индийском происхождении [1, с.14-16]. Основным поставщиком жемчуга на среднеазиатские рынки, в частности в Бухару, также являлась Индия [1, с.63]. Наиболее излюбленным камнем и часто применяемым в среднеазиатских ювелирных изделиях был коралл, который наряду с другими товарами завозился на рынки Средней Азии в основном из Индии. Кораллы в комплекте женских украшений имели особое значение. Им предписывали свойство наделять женщину здоровым и многочисленным потомством, а также он считался оберегом от злых чар. Наиболее широко кораллы начали применяться в украшениях в исламский период, когда в оформлении ювелирных изделий особое место начали занимать традиции ближневосточного ювелирного искусства, где кораллы являются одним из привилегированных камней в составе женского костюма. Популярность этого камня определил и большой спрос на него в Средней Азии, который в свою очередь способствовал его завозу из стран, прилегающих к морям и океанам. Имеются сведения, что в XIX в. на рынки Бухары контрабандным путем через Мешхед завозились также и итальянские кораллы, но, все же, основную долю среднеазиатских кораллов составляли индийские [1, с.94, 125]. Имеются также сведения о находке в кушанских слоях Южного Узбекистана золотых слитков, на которых были сделаны надписи древнеиндийским письмом кхарошти [3, с.41].

Культурные связи между народами Индии и Центральной Азии наиболее активно развивались в те периоды, когда они находились в составе единых государственных образований (Ахеменидское государство, Греко-Бактрийское царство, Кушанская империя и т.д.). Значительную роль в

межкультурных отношениях сыграло усиление роли буддизма в центрально-азиатском регионе, который проник из Индии. Для Центральной Азии буддизм стал неким своеобразным «мостиком» к индийской культуре, с прохождением которого активизировался культурный взаимообмен этого региона с Индией [10]. Распространение буддизма означало не только внедрение в среднеазиатский мир новой религиозной доктрины, но и популяризация определенных этико-эстетических воззрений и художественных канонов. С этого времени буддийские художественные традиции, символика все чаще начинают встречаться на предметах искусства почти всех направлений, в том числе и ювелирных. Особо хотелось отметить об активном культурном диалоге Индии и Центральной Азии в период царствования кушанских правителей. При правлении Кушан в Центральной Азии буддизм получил особый статус, и начали укрепляться его позиции в этом регионе. В ювелирном искусстве этого периода можно проследить применение в качестве декора и формообразующих частей буддийско-индийские символы солнца и мироздания. Значительный интерес представляет форма колеса с цветочной розеткой в центре, представленная на одной из золотых декоративных нашивных бляшек, обнаруженных на территории Бактрии (Халчаян, Южный Узбекистан) и датируемой I в. до н.э. - I в. н.э. [6]. Интересные образцы головных уборов, украшенных буддийскими символами (лотос, колесо и т.д.) можно встретить на стенной росписи буддийских культовых сооружений Аджинатеппа и Калаи Кафарниган в Южном регионе Таджикистана. В странах Востока образ *лотоса* первоначально воспринимался как символ чистоты и непорочности [5, с.101]. В древнем искусстве его изображение символизировало плодородие, живительную силу воды и было связано с культом воскресающей и умирающей природы. Но с распространением буддизма происходит некоторое переосмысление значения этого цветка, и образ лотоса начал символизировать чудесное рождение Будды. Соответственно его изображение на головных уборах в настенной росписи буддийских храмов Центральной Азии скорее свидетельствовало о ритуальном характере их ношения.

О преемственности традиций древнеиндийского ювелирного искусства в изделиях среднеазиатского происхождения свидетельствуют и обнаруженные при раскопках археологического памятника Дальверзин в Южном Узбекистане нашейные ювелирные украшения кушанского периода. По мнению исследователей Пугаченковой Г.А. и Ртвеладзе Э.В. среди золотых украшений из Дальверзинского клада имеются изделия, которые были изготовлены под влиянием индийских традиций. К таковым, в частности, причисляют золотое ожерелье, состоящее из пяти шнуров, сплетенных косичкой из восьми проволочек с центральной подвеской цилиндрической формы, украшенное вставками из малиново-лиловых алмандинов и зеленоватой бирюзы округлой формы. Это изделие находит аналогии в памятниках гандхарского искусства, среди изображений принца Сидхарты и бодисатвы Метрейи, шеи которых украшали драгоценные украшения схожего вида, являющиеся одним из основных атрибутов принадлежности к высокой касте [3, с.41, 220].

Параллели между ювелирным искусством Индии и Средней Азии можно провести также и на примере археологических находок с другого известного памятника кушанского периода - Тиллятеппа (Северный Афганистан), где в мягкой пластике фигурных золотых ювелирных изделий чувствуется влияние индийской иконографии. Одним из таких изделий является фигурка женского крылатого божества, чья трактовка фигуры и позы напоминает популярные в искусстве Индии изображения небесных дев-апсар и танцовщиц со свойственной для индийской иконографии манерой их изображения. Схожее образам небесных дев изображение имеется в серебряной чаше кушанского периода среди находок из Ляхша (Южный Таджикистан, IV-V вв. н.э.), где оно представлено в виде танцовщицы, чья поза, фигура и трактовка одеяния во многом напоминают манеру изображения индийских танцовщиц, апсар и якшин [6, с.179].

Влияние культурных традиций проявляется иногда в виде отражения сюжетов одной культуры в другой. Интересный мотив в искусстве Центральной Азии, берущий свои истоки в индийской мифологии - это образ сирена, полуженщины-полуптицы (с головой женщины и туловищем птицы). По мнению известного ученого-искусствоведа Ремпеля Л.И. образ сирена восходит к индийской Гаруде и встречается во многих памятниках Индии и Центральной Азии, начиная с поздней античности (ступы Санчи и Бхараты (I в. до н.э.), росписи Топрак-калы в Хорезме (II-III вв.), в гротах Бамаиана (V-VI вв.) и т.д.) [4, с.54] до развитого средневековья. В средневековом комплексе украшений образ сирена представлен на бронзовой подвеске из Мавереннахра, который скорее восходит к романтическому духу классической восточной поэзии, где образы мифических существ в арабских сказках пользовались особой популярностью [7].

Особо хотелось бы отметить о схожести ювелирных традиций Индии периода правления Великих Моголов и Центральной Азии. Среди украшений вельмож и знати Индии и ювелирными изделиями Центральной Азии можно проследить прямые сходства и аналогии. В особенности много аналогий можно выявить между художественными традициями ювелирного искусства Индии могольского периода и Бухарской школы ювелирного искусства. Не исключено, что такая преемственность в традициях была, скорее всего, продиктована общими историческими корнями и связями.

Ювелирное искусство при правлении Великих Моголов достигло вершин своего расцвета. Изделия этого времени отличаются высоким качеством изготовления и особым дизайном, в котором нашли сочетание изысканный и утонченный иранский стиль и богатые традиции ювелирного искусства раджпутских мастеров-ювелиров. Ювелирному искусству Бухары была характерна отличная от других регионов Центральной Азии особая линия развития. Изделия бухарских и самаркандских мастеров во многом были схожи и аналогичны, но все же среди ювелирных изделий Бухары есть образцы, которые не встречаются в других местностях. Их отличает своеобразный стиль оформления и высокое мастерство изготовления. Мы склоняемся к мнению, что бухарские мастера ювелирного дела сумели сохранить и сквозь века пронести традиции средневекового ювелирного искусства таджиков, которые, не исключено, в свое время способствовали сложению традиций могольской школы ювелирного искусства. Формированию особых черт в бухарских украшениях, возможно, могло способствовать проживание в Бухаре большого количества состоятельных людей, которые предъявляли спрос на эти высокохудожественные изделия, так как с их изготовление было трудоемким процессом, соответственно и дорогостоящим, тем самым, поддерживая развитие ювелирного ремесла и способствуя сохранению древних традиций. Свою лепту в формировании особого стиля ювелирного искусства Бухары также внесли концентрация лучших мастеров-ювелиров в Бухаре, не только местных, но и приезжих: кавказцев, евреев, а также индийских и других национальностей мастеров.

В чем проявлялась схожесть в украшениях бухарской и могольской школ ювелирного искусства? Оно отражалось, прежде всего, в применении аналогичного дизайна: общего композиционного построения изделий и художественных мотивов, а также техник изготовления. В качестве примера можно сравнить ряд изделий из коллекций могольских украшений, дошедших до нашего времени с украшениями Бухары конца XIX- начала XX в. Схожие и почти аналогичные черты, выражающие в едином способе построения можно проследить в многоярусных ожерельях из коллекции украшений могольского периода и Бухары конца XIX в. Ожерелья с многослойными нитями, украшенные в центре по единому принципу крупными цветочными розетками и по краям маленькими подвесками в черед наннзанных бус является одним из подтверждений вышеупомянутому. Особый интерес вызывают украшения для тюрбанов, оформленных в форме птички. Изящный образец такого украшения из коллекции изделий могольского периода украшают вставки из рубина. Среди женских головных украшений Бухары, по мнению исследователя Ф. Люшкевич встречались булавки для головного убора «сарсузан», оформленные в виде маленькой птички, с конвертиком в клюве, инкрустированные вставками из драгоценных камней [2, с.75]. Одним из любимых мастерами могольского периода техник изготовления украшений был «кундан»- метод крепления драгоценных камней в золотом каркасе, который появился в могольский период и начал широко использоваться ювелирами Джайпура, Биканера, Гуджарата и других индийских центров изготовления ювелирных изделий [9]. Схожий с кунданом метод изготовления- *кундалсози* бытовал и в Бухаре, о котором упоминает в своем труде исследователь Ф.Люшкевич, и наименование этого метода на русском языке как «сплошные вставки» упоминает исследователь таджикских украшений Л.А.Чвырь. Другой метод декорирования украшений- *минокори*, оформление изделий цветной эмалью, пользовался популярностью в ювелирном искусстве могольского периода, и также широко применялся в Бухаре, где и достиг высокого мастерства и носил такое же название [2, с.73-74]. Бытование одних и тех же методов оформления и изготовления ювелирных украшений, схожих и аналогичных форм изделий свидетельствует о взаимовлиянии культуры Индии и Центральной Азии. Мы не исключаем того, что в период правления дельийских султанов и могольских правителей в результате активизации культурного обмена между рассматриваемыми регионами, традиции ювелирного искусства Бухары проникли в Индию и в процессе синтеза с традициями местной школы подготовили почву для возникновения уникального стиля могольских украшений. В единичных образцах из Бухарской коллекции ювелирных изделий нашли скорее отражение богатые традиции средневекового ювелирного искусства таджиков, которые сохранились и дошли до нашего времени.

Подводя итоги, следует отметить, что Индия и Средняя Азия на протяжении всех периодов истории поддерживала тесные контакты разного характера, которые повлияли на культуры этих регионов, в том числе и затронула и ювелирное искусство. Это нашло проявления в появлении новых художественных образов и мотивов, техник изготовления, новых образов изделий и т.д. Проблема взаимовлияния традиций Индии и Центральной Азии в декоративно-прикладном искусстве, в частности в сфере ювелирного искусства является очень интересной и многогранной, но недостаточно изученной и, соответственно требует в перспективе особого тщательного исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Искандаров, Б.И. Средняя Азия и Индия: монография/ Б.И.Искандаров. –Душанбе: Дониш, 1993.
2. Люшкевич Ф.Д. Традиционные женские украшения населения Бухарской области (первая половина XX в.)/ Ф.Д.Люшкевич//Памятники традиционно-бытовой культуры народов Средней Азии, Казахстана и Кавказа. -Л., 1989.-С.72-85.

3. Пугаченкова Г.А., Ртвеладзе Э.В. Дальверзинтепе-кушанский город на юге Узбекистана/ Г.А.Пугаченкова, Э.В.Ртвеладзе. -Ташкент: Фан, 1978.
4. Ремпель, Л.И. Цепь времен./ Л.И.Ремпель. –М.: Наука. –Ташкент: Изд-во лит. и искусства, 1987
5. Сычева Н.С., Сычев В.Л. К проблеме семантики изобразительных и декоративных мотивов на Кара-тепе/ Н.С.Сычева, В.Л.Сычев// Буддийские памятники Кара-тепе в старом Термезе. –М., 1982.-С.72-94
6. Фахретдинова, Д.А. Ювелирное искусство Узбекистана: монография /Д.А.Фахретдинова. –Ташкент: Изд-во лит. и искусства, 1988.-203 с.
7. Хакимов, А.А. Изобразительно-орнаментальные образы и мотивы прикладного искусства/ А.А.Хакимов // Художественная культура Средней Азии IX-XIII века. –Ташкент, 1983.- С.90-111.
8. Якубов, Ю.А. Археологические памятники Ляхша/ Ю.А.Якубов //АРТ. -Душанбе, 1984. - Вып. 18.-С.178-193

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ

9. Ишвари Абани. Ювелирное искусство Индии [Электронный ресурс]. –Режим доступа:// <http://www.bharatiya.ru/india/crafts/jewellery.html>
10. Литвинский Б.А. Буддизм в Средней Азии (Проблемы изучения) [Электронный ресурс]. –Режим доступа: // <http://Annales.info/books/bsa1.htm> . (Дата посещения 16.02.2019 г.)

КУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ ИНДИИ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В РАЗВИТИИ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА

В статье автор рассматривает историю развития торгово-экономических, дипломатических и культурных взаимоотношений Индии и Центральной Азии и ее отражение в ювелирном искусстве обеих регионов. В истории взаимоотношений двух регионов- Индии и Центральной Азии можно отметить активное культурное взаимовлияние, которое происходило через контакты культурных групп в рамках развития торговых отношений, появление на рынках предметов искусства из исследуемых регионов, распространение буддизма в Центральной Азии, а через него и художественно-эстетических взглядов, творческой деятельности мастеров- индусов в Бухаре и Самарканде, и через линию бобуридов внедрение в средневековую Индию основных традиций бухарского ювелирного искусства, способствовавшему в синтезе с местными индийскими традициями формированию могольской школы ювелирного искусства и т.д. Результаты культурного диалога находили проявление в применении схожих форм и декоративных элементов в ювелирном искусстве (символов, узоров, знаков), распространении аналогичных ювелирных изделий, технологий изготовления украшений и т.д.

Ключевые слова: ювелирное искусство, межкультурные контакты, украшения, Центральная Азия и Индия, индо-буддизм, символы и знаки.

CULTURAL DIALOGUE OF INDIA AND CENTRAL ASIA AND IT REFLECTION IN DEVELOPMENT OF JEWELRY ART

In the article, the author examines the history of the development of trade and economic, diplomatic and cultural relations between India and Central Asia and its reflection in the jewelry art of both regions. In the history of relations between the two regions, India and Central Asia, one can note the active cultural interaction that took place through contacts of cultural groups in the framework of the development of trade relations, the appearance of art objects from the studied regions in the markets, the spread of Buddhism in Central Asia, and through it artistic views, creative activities of masters, Hindus in Bukhara and Samarkand, and through the line of baburids, the introduction into medieval India of the main traditions of Bukhara jewelry art and, to promote the synthesis of the local Indian traditions forming the Mughal school of jewelry, etc. The results of the cultural dialogue were manifested in the application of similar forms and decorative elements in the jewelry art (symbols, patterns, signs), the distribution of similar jewelry, jewelry making techniques, etc.

Keywords: jewelry, intercultural contacts, ornaments, Central Asia and India, Indo-Buddhism, symbols and signs.

Сведение об авторе:

Умарова Зарина Ходжамахмадовна - кандидат исторических наук, доцент кафедры культурологии Российско-Таджикского (Славянского) университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г.Душанбе, ул.М.Турсунзаде, 30, E-mail: umarova-zarina@mail.ru, **Телефон:** (+992) 227-55-73, (+992) 905-22-85-58

About the author:

Umarova Zarina Khodjamahmadovna- the candidate of History sciences, assistant professor of culture study chair of Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 30, M.Tursunzade street, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan, E-mail: umarova-zarina@mail.ru, Telephone: (+992) 227-55-73, (+992) 905-22-85-58

ТАШАККУЛИ МАҚОМОТИ ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ДАР ТОЧИКИСТОНИ ШҶРАВИ

Ализода Б.П.

Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таърихи ташаккули идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар замони Шӯравӣ чузъи чудонашавандаи таърихи Тоҷикистони навин мебошад.

Дар баробари барпо намудани Ҳукумати шӯравӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ имрӯза, аз ҷумла дар Хучанд ва Ӯротеппа тамоми муассисаҳои судии пешина то моҳи июли соли 1918 барҳам дода шуданд. «Ба ҷои суди сулҳофаринии барҳамдодашудаи Ӯротеппа суди халқии маҳаллӣ таъсис шуда, машваратчиёни судӣ интихоб карда шуданд ва онҳоро шуъбаи адлияи вилояти Самарқанд тасдиқ кард» [2, С.169.].

Вобаста ба вазъи сиёсии Бухорои Шарқӣ, ки ноҳияҳои Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубии имрӯза ба ҳайати он дохил мешуданд, 22 январи соли 1922 Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ (КФД) дар ҳайати Раис, муовини Раис, котиби масъул ва 4 аъзои комиссия барои идоракунии Бухорои Шарқӣ ташкил шуда буд. Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ салоҳиятҳои васеъ, аз ҷумла ҳуқуқи Судии олиро дошт. Комиссияи мазкур ҳуқуқи нашри декретҳои супоришҳои марбут ба бекор кардан, боз доштан ё тағйир додани Конституцияи ҶШШ Бухоро ҳамчунин қонунҳое, ки Кумитаи Иҷроияи Марказии Бухоро қабул карда буд, дошт. Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ ҳар мансабдори давлатиро бо салоҳиди худ аз вазифа сабуқдӯш мекард. Парвандаҳои ҷиноиро аз судҳо гирифта, барои муҳокима ба шуъбаи муваққатии трибунали ҳарбӣ месупорид [2, С.84.]. Чунин фаъолияти худсаронаи КФД исбот мекунад, ки дар оғози Ҳукумати Шӯравӣ то тақсими миллӣ марзии Осиёи Марказӣ идоракунии ва хизмати давлатӣ дар Бухорои Шарқӣ аз доираи қонун берун буд. Яъне ҳамаи қор бо зӯри анҷом дода мешуд.

Дар айни замон бояд қайд кард, ки 23 ноябри соли 1923 барои таҳкими қонуният, таъмини назорат оид ба иҷрои ягонаи қонунҳо аз тарафи ҳамаи шаҳрвандон, ашхоси мансабдор ва муассисаҳои давлатӣ Прокуратураи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро ташкил карда шуд. То ин давра дар ҶШШБ вазифаи назоратро мақомоти мухталиф то андозае иҷро мекарданд. Дар раъси прокуратура Прокурори давлатии ҶШШБ қарор дошт, ки дар айни замон ӯ муовини аввали Нозири халқии адлия ҳисоб мешуд ва аз тарафи КИМ-и Бухоро таъин карда мешуд.

Тибқи Низомнома назорати олии судиро барои таъмини қонуният ҳамаи са-надҳои мақомоти судии Ҷумҳурии Бухоро, Назирати халқии адлия ба амал меовард, прокурор бошад, ба ҳар гуна ҳукм, ҳал ё қарори суд ҳуқуқ дошт.

Вобаста ба таъмини қонуният моҳи октябри соли 1924 суди минтақавӣ (ҳавзавӣ)-и Бухорои Шарқӣ бо штати 13 нафар ва прокуратураи Бухорои Шарқӣ бо штати 4 нафар таъсис дода шуданд, ки аввалин прокурори давлатии ҳавзавии Бухорои Шарқӣ Аҳмадҷон Юлдошев буд ва дар ин вазифа то моҳи феввали соли 1925 фаъолият кардааст. [3, С.49.]. Чунин сохтори низомии судӣ дар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубии Тоҷикистон то тақсими миллӣ- марзӣ дар Осиёи Миёна давом кард.

Барои нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятии ҳама гуна давлат сохтори муайяни мақомоти давлатӣ зарур аст. Хадамоти полисӣ дар Аморати Бухоро дар охири асри XIX – ибтидои асри XX дар ихтиёри миршаб (ҳоқими шаб) қарор дошт, ки ӯ нафақат ба полиси шаҳр, балки ба ҳамаи миршабҳои шаҳрҳои Амораг роҳбарӣ мекард. Низомии полисӣ дар маҳалҳо (дар бекигарихо, амлоқдориҳо, арбобҳо) амалан бо низомии мақомоти марказӣ як буданд.

Қисмҳои муҳими ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ дар Туркистони мустамликавӣ бошад, жандармерия ва посбонони аспсавор-полисҳо дар шаҳрҳои уездӣ буданд. Аммо пас аз инқилоб дар асоси декрети Шӯрои Комиссарони халқ аз 20 ноябри соли 1917 дар бораи ташкили милитсия дар ҳамаи ноҳияҳои Тоҷикистони Шимолӣ қорамандони полис озод гардида, милитсияи пролетарӣ ташкил шуд, ки ба Шӯрои волостҳо итоат мекард [2, С.170.].

Баъд аз гузаронидани тақсими миллӣ-марзӣ дар Осиёи Миёна ва ташкилҳои ҶМШС Тоҷикистон сохтори идоракунии ва хизмати давлатии ин сарзамин аз нав ташкил карда шуд. Барои роҳбарӣ ба соҳаҳои алоҳидаи мақомоти давлатӣ комиссариатҳои халқии ҶМШС Тоҷикистон бо сардории комиссарони халқӣ ташкил карда шуданд, ки онҳоро Кумитаи инқилобӣ ба вазифа таъин ва озод мекард. «Тибқи сохтори дастгоҳи ҶМШС Тоҷикистон» бо қарори Кумитаи инқилобӣ чунин мақомоти идоракунии давлатӣ: Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ (КХҚД) бо раёсатҳо ва шуъбаҳои (маъмурӣ, милитсия, қовтуқови ҷиноятӣ, хоҷагии коммуналӣ), Комиссариати халқии адлия, Прокуратураи давлатӣ бо судҳои халқию мақомоти прокуратура дар маҳаллҳо ва сохторҳои дигари давлатӣ ташкил карда шуданд [6, С.218.].

Бо мақсади танзими идоракунии давлатӣ ва муносибатҳои ҳуқуқии ҶМШС Тоҷикистон бо

қарори Кумитаи инқилобӣ дар марзи ҷумҳурӣ Кодексҳои ҷиноӣ, ҷиноӣ-мурофиавӣ, ислоҳотӣ-меҳнатӣ, оинномаи хизмат дар ҷои маҳбас, Низомнома дар бораи судҳои интизомӣ ва дигар санадҳои ҚШС Ўзбекистон ва РСФСР, ки вобаста ба шароити ҷумҳурӣ ба онҳо тағйироту илова ворид карда шуда буданд, мавриди амал қарор дода шуданд ва дар ташкили низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ аҳамияти зиёд доштанд [6, С.225].

Бо мақсади демократикунони мақомоти судии ҚХШ Бухоро «Низомнома дар бораи ташкили судҳои ҚХШБ, ки КИМ-и Умумибухороӣ 5 январи соли 1924 қабул карда буд, аҳамияти калон дошт. Низомнома муҳокимаи коллегиялии парвандаҳоро дар судҳои халқии қозихо бо иштироки мушовирони халқӣ дар назар дошт, ки иштироки мустақими оммаи халқро дар рафти адолати судӣ таъмин мекард.

Низомномаи мазкур чунин низоми судиро дар ҚХШ Бухоро муқаррар карда буд:

1) суди халқӣ ва суди қозихо дар шаҳрҳо, туманҳо ва кентҳо. Ин судҳо ба сифати судҳои инстансияи якум амал мекарданд.

2) суди ҳавзавӣ, ки суди инстансияи касатсионӣ нисбат ба судҳои қозӣ ва судҳои инстатсияи якум ҳисоб мешуд.

Машваратчиёни халқӣ интихобӣ буданд, судҳои қозӣ ҳангоми ҳалли парвандаҳо (қорҳо) ба меъёрҳои Шариат, ки ба қонунҳои Шуравӣ му-ҳолифат намекарданд, таъя мекарданд.

Бо қарори КИМ-и Умумибухороӣ аз 28 феввали соли 1924 дар тамоми марзи ҚХШБ Кодекси ҷиноятӣ ва Кодекси мурофиаи ҷиноӣ-и РСФСР мавриди амал қарор дода шуданд [3, С.73]. Мақомоти Олии судии ҷумҳурӣ Суди олии ҚХШ Бухоро ҳисоб мешуд.

Барои ҳалли вазифаҳои муҳими сиёсӣ ва мубориза бо қувваҳои ақсул-инқилоб дар Бухорои Шарқӣ моҳи октябри соли 1924 Суди ҳавзавии Бухорои Шарқӣ ташкил карда шуд, ки масъалаҳои ҷиноиро муҳокима ме-кард, аз ин хотир фақат як шубъа-шубъаи ҷиноӣ ва 13 штат дошт. Дар назди суди ҳавзавии Бухорои Шарқӣ прокуратура ташкил шуд, ки ҳамаи вилоятҳоро назорат мекард. Аз ҷумла суди ҳавзавӣ бо мусоидати три-бунали инқилобӣ ҷинояткоронро ҳукми қатл меод. Ба ғайр аз суди ҳавзавӣ то давраи тақсимот дар Бухорои Шарқӣ 25 судҳои қозӣ низ амал мекарданд.

Моҳи декабри соли 1924 Бюрои ташкилии ХК (б) Ўзбекистон дар ҚМШС Тоҷикистон таъсис ёфт, ки ба ҳайати он Ч.Имомов, С.М. Соколов, (қотиби масъул), О. Окчурина, Б.В.Толпиго, Ч. Зокиров, Ш.Шотемур, Ч.А. Путовский, А. Алиев, А. Ёрмухаммадов, Б.Додобоев дохил буданд.

Дар айни замон 7 декабри соли 1924 дар ҷаласаи Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон дар қатори масъалаҳои дигар маърузаи муовини раиси Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ А.Дадабоев «Дар бораи сохтори дастгоҳи ҚМШС Тоҷикистон» муҳокима гардида, дар бораи ташкили Комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ бо судҳои халқӣ ва мақомоти прокуратура дар маҳалҳо қарор қабул гардид. Баъдан 14 декабри соли 1924 Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон «Дар бораи ташкили Комиссариати халқии адлия ва Прокуратураи давлатии ҚМШС Тоҷикистон қарор қабул кард.

Ҳамчунин, дар ҳамин давра 7 ноябри соли 1924 дар бораи ташкили Комиссариати халқии адлияи ҚМШС Тоҷикистон қарор қабул карда шуд, ки ҳамаи санадҳои ҳуқуқии ба КИМ-и Шӯроҳо ва Шӯрои Комиссарони халқии ҚМШС Тоҷикистон пешниҳодшударо мавриди баррасӣ қарор дода, дар якҷоягӣ бо Шӯрои Комиссарони Халқии ҷумҳурӣ дар нашри қонунҳо ва фармоишҳои ҳукумат иштирок мекард. Комиссариати халқии адлия, муассисаҳои судӣ ва мақомоти тафтишотро ташкил мекард, ба фаъолияти коллегияи Ҳимоятгарон (адвокатҳо), комиссияҳои замин ва ҳақамӣ, судҳои третейӣ, маҳкамаҳои (камераҳои) ошӣ назорат мекард [4, С.72].

Комиссариати халқии адлия аз 22 декабри соли 1924 ба фаъолият оғоз кард ва 12 феввали соли 1925 мақомоти он дар шаш вилоят-Душанбе, Кӯлоб, Фарм, Кӯрғонтеппа, Ўротеппа, Панҷакент ба фаъолият оғоз кар-данд.

Дар низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ адвокатура нақши муайян дорад. Дар китоби Искандаров З. Х., ки ба фаъолияти адвокатӣ бахшида шудааст, дар бораи таърихи ташаккули мақомоти адвокатура дар Тоҷикистон маълумоти муфассал дода шудааст [1, С.38-47].

Адвокатура ҳанӯз дар ибтидои моҳи октябри соли 1924 дар суди округи Бухоро ташкил карда шуда буд, ки дар назди он минбаъд коллегияи адвокатҳо таъсис дода шуд. 29-уми сентябри соли 1926 КИМ ҚШС Ўзбекистон Низомнома «Дар бораи сохтори судӣ» қабул намуд, ки дар асоси он 14 декабри соли 1927 Комиссариати халқии адлияи ҷумҳурӣ «Низомнома дар бораи коллегияи Ҳимоячиён»-ро қабул намуд.

Дар ин давра бо қарори Раёсати КИМ-и Шӯроҳои ҚШС Ўзбекистон аз 25 марти соли 1925 дар ҚМШС Тоҷикистон шубъаи суди Олии ҚШС Ўзбекистон ташкил карда шуда буд, ки аъзои онро Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон таъин мекард ва он то 1 сентябри соли 1926 дар ҳайати 9 нафар дар Тоҷикистон амал карда, дар ин муддат 110 парвандаи ҷиноиро дида баромадааст.

Тавре маълум аст, вазъияти сиёсӣ дар Тоҷикистони навтаъсис хеле мураккаб буд. Аз ин хотир, бо қарори Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон аз 18 апрели соли 1925 дар тамоми ҳудуди ҷумҳурӣ вазъияти ғайриқонунии эълон шуда буд. Бо мақсади ҷазодиҳӣ нисбати қувваҳои ақсулинқилоб 7 сессияи сайёри шӯбаи Суди Олии ҷумҳурӣ ташкил шуда, 75 парвандаи ҷиноӣ нисбати 154 нафар муҳокима гардида, ба 83 нафари онҳо ҳукми қатл дода шудааст [3, С.78.]. Ҳамаи ин нишон медиҳад, ки низоми идоракунии дар ин давра хусусияти ғайридемократиро дошт.

Ҳамин тавр, дар солҳои 1925-1926 дар ҳудуди ҚМШС Тоҷикистон муассисаҳои судӣ: судҳои халқӣ, судҳои ҳавзавӣ ва шӯбаи Тоҷикистони Суди Олии Ўзбекистон амал мекарданд, ки дар ташаккули низоми судии Тоҷикистон нақши муҳим бозиданд.

Баъд аз як сол 19 июни соли 1927 бо қарори КИМ-и ҚМШС Тоҷикистон шӯбаи Суди Олии ҚШС Ўзбекистон дар Тоҷикистон ва қулли судҳои ҳавзавӣ барҳам дода шуда, ба ҷои онҳо Суди асосии ҚМШС Тоҷикистон ва дар вилоятҳо ваколатдори суди Асосӣ ташкил карда шуда буд. Суди асосии ҚМШС Тоҷикистон дар ҳайати Пленум, Президиум (Раёсат), Коллегияҳои Судӣ ва касатионӣ оид ба қорҳои ҷиноӣ ва шаҳрвандӣ амал мекард. Ба Ваколатдори Суди Асосӣ ҳамчунин вазифаи назорати молиявӣ дар вилоятҳо воғузур шуда буд.

Дар фаъолияти Суди Асосӣ дар баробари ҳалли масъалаҳои муҳими ҳуқуқи шаҳрвандон ва таҳкими қонуният баъзе камбудӣҳо низ ҷой доштанд. Яке аз беадолатии мақомоти судии ҚМШС Тоҷикистон то охири соли 1928 дар он буд, ки кодексҳо бо забони узбекӣ буданд, ҳукнома ва ҳалномаҳо бо забони узбекӣ бароварда мешуданд.

Моҳи декабри соли 1927 сессияи доимии суди Асосии ҚМШС Тоҷик-истон оид ба ВМК Бадахшон таъсис дода мешавад, ки дорои 2 камераи суди халқӣ буд. Чунин низоми судӣ то соли 1929 дар Тоҷикистон вучуд дошт.

Заминаи ташкили прокуратураи ҚМШС Тоҷикистон қарори Кумитаи инқилобӣ аз 14 декабри соли 1924 «Дар бораи ташкили Прокуратураи давлатии ҚМШС Тоҷикистон мебошад.

Бояд қайд кард, ки солҳои 1926-1927 прокуратураи ҚМШС Тоҷикистон мураккаб будани муносибати худро бо шӯбаи давлатии идоракунии сиёсӣ қайд кардааст: Қормандони онҳо аҳамияти прокуратураро дарк намекарданд. Нишондодҳои прокуратураро иҷро намекарданд, судяҳои халқиро бе иҷозати прокурор ба маҳкама мекашиданд, баъзан вазифаи прокурорро иҷро мекарданд (тафтиши парваандаҳои ҷиноӣ ва ғайра), ки ин аз номукамалии низоми идоракунии он давра дарак медиҳад.

Баъд аз ташкил ёфтани ҚМШС Тоҷикистон сараввал Комитети Инқилобии ҚМШС Тоҷикистон ташкил ёфт. Дар назди он вазифа меистод, ки ақсулинқилобчиёнро маҳв карда, соҳтмони осоишта ва барқароркунии хоҷагии халқро тезонад ва идораи давлатиро мустаҳкам намояд.

Аввалҳои моҳи феввали соли 1925 Комитетҳои инқилобии Тоҷикистон аз Тошканд ба Душанбе омад ва 5-уми феввали соли 1925 КИМ-и Бухорои Шарқӣ ваколати худро қатъ кард [6, С.216.]. Ташкили идораи давлатӣ дар шароити вазнини ҷанги шаҳрвандӣ ва нарасидани кадрҳои маҳаллӣ мегузафт. Комитети Инқилобӣ моҳи феввали соли 1925 ба ташкили идоракунии ҳукумати маҳаллӣ шурӯъ намуд. Аввал милитсияи халқӣ ва 12 феврал Комиссариати халқии адлия таъсис ёфт. Дар Фарм, Ҳисор Кӯлоб Курғонтеппа, Ўротепша ва Панҷакент судҳои халқӣ ба қор сар карданд. Судҳои қозӣ низ вучуд доштанд.

Моҳҳои феврал-марти соли 1925 комиссариатҳои халқии маориф, тандурустӣ, зироат, молия, Раёсати сиёсии давлатӣ (ГПУ) ва Суди Олии ҚМШС Тоҷикистон ташкил карда шуданд. Ҳанӯз баъзе мақомоти кӯҳнаи давлатӣ-оқсақол, мингбошӣ, амлоқдор амал мекарданд. Онҳо аз вазифа сӯистеъмол карда, аз меъёр зиёд андоз меситониданд ва ба ақсулинқилобчиён ёри мерасониданд. Моҳи апрели соли 1925 бо қарори Комитети инқилобии ҷумҳурӣ идораи оқсақолон, мингбошӣ ва амлоқдорон барҳам дода шуд. Судҳои қозӣ боқӣ монда буданд.

Баъди барҳам додани ҳаракати зидди иҷравӣ Комитети Инқилобии ҷумҳурӣ 14-уми августи соли 1926 дар бораи гузаронидани интиҳобот ба Шӯроҳо қарор қабул намуд [6, С.245.]. Интиҳоботи соли 1926 нисбат ба интиҳоботи соли 1925 хуб гузафт. Ба ҳисоби миёна дар интиҳобот ба Шӯроҳо 35 фоиз, дар баъзе вилоятҳо 70-80 фоиз интиҳобкунандагон, бештар мардон, иштирок карданд. Баъди интиҳобот соли 1926 таҳкими қорҳои Шӯроҳо шурӯъ шуда, ба ҳайати онҳо деҳқонон бештар ҷалб карда мешуданд. Интиҳоботи Шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистон, ки 25-29-уми майи соли 1927 баргузур шуда буд, дар мустаҳкам кардани қорҳои Шӯроҳо саҳми қалон дошт.

Дар охири соли 1927 аввали соли 1928 интиҳоботи навбатии Шӯроҳои Тоҷикистон гузаронида шуд. Барои идоракунии ва хизмати давлатии он давра тайёр намудани кадрҳои роҳбарикунанда барои Шӯроҳо низ масъалаи асосӣ буд. Соли 1927 дар Душанбе курси кӯтоҳмуддати тайёр намудани котибони Шӯроҳо, ҳисобчиёну ҳуқуқшиносон кушода шуд. Соли 1928 бошад, дар ҳамаи вилоятҳо курсҳои тайёркунии котибони Шӯроҳои ҷамоа, қормандони комсомол, иттифоқи қорғарони кишоварзӣ кушода шуда буд. Тайёр намудани кадрҳои Шӯроҳо

имконият дод, ки соли 1928 сохтори судии қозиҳо, ки то ин вақт амал мекард, тамоман барҳам дода шавад.

Барои бехтар идора намудани ҳудуди ҷумҳури зарур буд, ки идоракунии маъмурии яхела ҷорӣ карда шавад. Соли 1926 кентҳо барҳам хӯрданд ва дар ҳама ҷо вилоят-туман (волост)-ҷамоа ҷорӣ карда шуд. Вале аз соли 1927 асоси тақсимоии маъмуриро ноҳия ташкил дод. Соли 1929 вилоятҳо ба округҳо табиладода шуданд.

Анҷумани якуми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон мувофиқи пешниҳодоти Комиссияи ташкилӣ, қарордоди Комитети Инқилобии Ҷумҳури ва пешниҳоди Бюрои ташкилии ҲК (б) Ўзбекистон дар Тоҷикистон аз 1 то 12-уми декабри соли 1926 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид.

Анҷумани якуми муассисони Шӯроҳои Тоҷикистон ба ҷои комитетҳои инқилобӣ Комитети иҷроияи марказии ҶМШС Тоҷикистонро интихоб намуд. Ба КИМ-и Тоҷикистон супорида шуд, ки дар асоси конституцияи ҶШС Ўзбекистон конституцияи ҶМШС Тоҷикистон тартиб дода шавад. Ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон-Шӯроӣ Комиссарони Халқ ташкил карда шуд. [5,С.45.]

Анҷуман Ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон Шӯроӣ Комиссарони халқ (ШКХ)-и ҷумҳуриро бо раиси Абдурахим Ҳочибоев ташкил кард.

Ҳамин тариқ дар таърихи халқи тоҷик аввалин маротиба органҳои идорӣ ва ҳокимияти демократӣ интихоб карда шуданд. Инчунин гуфтан мумкин аст, ки ҳақиқатан анҷумани якуми муассисони Шӯроҳои Тоҷикистон дар фаъолияти идоракунии давлатӣ таъсири мусбат расонида, аҳамияти таърихӣ дорад ва дар Тоҷикистон ба сохти идоракунии парламенти шӯравӣ асос гузоштааст.

Анҷумани дуюми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон 28 апрел қарор қабул кард, ки қарори анҷумани Шӯроҳои округи Хучанд дар бораи ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон дохил шудани округи Хучанд маъқул дониста шавад. Округи Хучанд зиёда аз 250 ҳазор аҳоли дошт, ки аксарияти онҳо тоҷикон буданд ва ҳукуки муттаҳидгардидан ба тоҷикони Тоҷикистонро доштанд.

Дар таърихи халқи тоҷик бори аввал дар анҷумани 2-юми Шӯроҳои Тоҷикистон (28 апрели соли 1929) Конституцияи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қабул карда шуд. Ниҳоят, 16 октябри соли 1929 дар таърихи чандинасраи халқи тоҷик воқеаи таърихӣ ба вуқӯъ пайваст. Ҳамон рӯз анҷумани 3-юми ҶМШС Тоҷикистон дар бораи ташкили ҶМШС Тоҷикистон-Шӯроӣ Комиссарони Халқ (ШКХ) Тоҷикистон Эълумия қабул кард, мақомоти идоракунии давлатии он мустақил ташкил ёфта, дар замони Шӯравӣ фаъолияти самарабахш доштанд.

Дар ҳама давру замон хизмати давлатӣ бояд ба татбиқи сиёсати иҷтимоӣ- иқтисодию фарҳангии давлат, таъмини муътадилӣ вази сиёсӣ, ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии тамоми қишрҳои ҷомеа ниғаронида шуда бошад, рушди устувори иқтисодии давлатро таъмин карда тавонад. Воқеан бояд гуфт, ки низоми идоракунии ва хизмати давлатии замони Шӯравӣ вазифаҳои зикргардидаро дар сатҳи хуб иҷро кардааст.

АДАБИЁТ

1. Искандаров З.Х. Асосҳои фаъолияти адвокатӣ. (Васоити таълимӣ).-Душанбе, «Эҷод», 2005.
2. История таджикского народа Т.В. Новейшая история (1927-1942гг), Под ред. Р.М.Масова. Душанбе, 2004.
3. Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929 гг). дис.на соиск.уч. степени канд. юрид. наук. Душанбе, 1999.
4. Митюкова К.Д. Опыт государственного строительства Таджикской АССР (1924-1929гг.). Душанбе, Дониш,1985.
5. Раҳматуллоев А., Сатторов Х., Тоҷов Н. Таърихи халқи тоҷик (ибора аз ду китоб) китоби 2.- Душанбе, 2008. 202 с.
6. Тахиров Ф. Т. История государства и права Таджикистана (1917-1929 гг.). Т.2, ч.1. Душанбе, «Амри илм», 2001.

ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В СОВЕТСКОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматриваются история возникновения, становления государственного управления и государственной службы в начальном этапе Советской власти в Таджикистане, подчеркивается, что государственное управление и государственная служба данного периода имеет свои особенности.

Автор подчеркивает, что новые формы государственного управления в северных районах Таджикистана и в Бадахшане возникли в результате завоевательных походов Царской России и образования Туркестанского края в Центральной Азии, в котором сохранились до 1917 года. А в Бухарском Эмирате, которое входили центральные и южные районы нынешнего Таджикистана старые феодальные порядки продолжались до падения режима в сентябре 1920 года.

В постреволюционный период на территории Центральной Азии государственное управление и государственная служба формировалось на основе Советского метода государственного управления. Вместе с тем автор подчеркивает, что в Восточной Бухаре в этот период продолжалась гражданская война и вся государственная власть принадлежала Чрезвычайной диктаторской комиссии (ЧДК). После проведения национально-территориального размежевания Средней Азии в октябре 1924 года были созданы новые органы управления. Таджикской АССР. После создания самостоятельной союзной Таджикской ССР в октябре 1929 года были сформированы и реорганизованы, в основном, все органы государственного управления, которые с некоторыми изменениями существовали до приобретения независимости Таджикистана.

Ключевые слова: органы управления, управления правоохранительных органов, формирования, государственное управление, государственная служба, Советская власть, революционный комитет, комиссариаты, правительство.

FORMATION OF LAW MANAGEMENT ENFORCEMENT SYSTEM IN SOVIET TAJIKISTAN

The article deals with the history of the emergence, formation of public administration and civil service in the initial stage of Soviet authority in Tajikistan, it is emphasized that the state administration and civil service of this period have their own peculiarities.

The author emphasizes that as a result of the aggressive campaigns of Tsarist Russia and the formation of the Turkestan Territory in Central Asia, the new forms of public administration were established in the northern regions of Tajikistan and in Badakhshan which were preserved until 1917. In Bukhara Emirate, which included the central and southern regions of present-day Tajikistan, the old feudal orders continued until the fall of the regime in September 1920.

In the post-revolutionary period in Central Asia, public administration and civil service were formed on the basis of the Soviet method of public administration. At the same time, the author emphasizes that in the Eastern Bukhara during this period the civil war was still going on and all state power belonged to the Extraordinary Dictatorial Commission (CHDK).

After the national-territorial division of Central Asia in October 1924, new administrative bodies of the Tajik ASSR were established. In October 1929, after the formation of allied Tajik SSR, basically all the main government bodies were established and reorganized, which have existed with some changes up to the acquisition of Tajikistan's independence in 1991.

Keywords: Establishment, formation, public administration, civil service, government bodies, the Soviet government, the revolutionary committee, commissariats, the government.

Сведение об авторе:

Ализода Бахриддини Пирмухаммад - кандидат филологических наук, доцент, главный научный сотрудник НИИ государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: Таджикистан, 734003, Душанбе, ул. Саид Носира, 33, тел: (+992 37) 228 91 51. E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

About the author:

Alizoda Bahridдини Pirmuhammad - PhD in Philology, Main Specialist of the Research Institute of public Administration and public service affairs of the Institute of public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33, str. Said Nosir, Dushanbe, 734003, Tajikistan, тел: (+992 37) 228 91 51. E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

УДК 323 (575.3)

ББК 66.4 (5г)

Ф 34

СТАНОВЛЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕЁ ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Фармонова Д.Ж.

Худжандский государственный университет им. академик Б.Гафурова

Принятое 9 сентября 1991г. на внеочередной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан «Заявление о государственной независимости Республики Таджикистан» стало предпосылкой закрепления в законодательном порядке правосубъектности Таджикистана в международных отношениях. В заявлении говорилось: «Принимая во внимание революционные изменения в СССР, и уважая стремление входящих в него суверенных республик... в соответствии с принятой 24 августа 1990г. Декларацией о суверенитете Республики Таджикистан Верховный Совет провозглашает государственную независимость Республики Таджикистан... В международных отношениях Республика Таджикистан выступает в качестве самостоятельного субъекта международного права...

Республика Таджикистан объявляет себя открытой для непосредственного подписания равноправных взаимовыгодных двусторонних и многосторонних соглашений и договоров, не ущемляющих интересов каких-либо суверенных государств, со всеми партнёрами и безо всяких предварительных условий».[1, с.53-54]

В результате принятия Закона «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Таджикской ССР» изменялась глава 4 Конституции.

В соответствии с новой редакцией статьи 28 Конституции, Республика Таджикистан, являясь самостоятельным субъектом международного права, могла устанавливать дипломатические, консульские, торговые и иные связи с иностранными государствами, обмениваться с ними полномочными представителями, заключать международные договоры. Таких прав Таджикское государство при Советском Союзе не имело.

Объявление независимости для Таджикистана стало событием неожиданным и невероятным, это случилось после событий 18-21 августа 1991 года в Москве. В связи с этим 9 сентября 1991 года Верховный Совет Таджикской ССР внеочередного созыва принял несколько судьбоносных резолюций «Верховного Совета Республики Таджикистан о внесении изменений и приложений в декларацию о независимости Республики Таджикистан», «Признание о государственной независимости Республики Таджикистан», в Закон Республики Таджикистан «О внесении изменений и приложений в Конституцию Республики Таджикистан», а также в «Заявление о государственной безопасности Республики Таджикистан», именно в этих декларациях провозглашалась законная основа государственной независимости Республики Таджикистан, а также была представлена законная основа в сфере внешней политики нашего государства. Формулировка 15-ого раздела Конституции от 24-го августа 1990 года составлена таким образом, что имеет качественное отличие от прежней: «Республика Таджикистан, являясь самостоятельным субъектом международного права, устанавливает дипломатические, консульские, торговые и иные связи с иностранными государствами, обменивается с ними полномочными представителями, заключает международные договоры». [10, с.376]

Седьмого ноября 1989г., после более 45 лет в новейшей истории таджикской дипломатии, во второй раз был назначен самостоятельный министр иностранных дел. Министром назначили человека, который имел большой опыт работы во внешней политической структуре Советского Союза – это был Лахим Каюмов. Неблагоприятная политическая обстановка, создававшаяся в государстве в конце 80-х и в начале 90-х годов, оказала своё отрицательное влияние даже после принятия Декларации о независимости на десятилетие Министерства иностранных дел Республики Таджикистан.

Десятого января 1992 года Министерство иностранных дел было переименовано в Министерство внешних сношений. С образованием Правительства национального примирения (11 мая 1992 года). Министром внешних сношений Республики Таджикистан был назначен 24 июля 1992г. член оппозиционных сил Х. Холикназаров.

19 ноября на XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан в Арбобе, пригороде Худжанда, была объявлена новая структура Совета Министров Республики Таджикистан. 2 декабря 1992 года Р. Олимов был утверждён министром иностранных дел Республики Таджикистан. Ровно через два года министром иностранных дел Республики Таджикистан был назначен академик Назаров Т.Н.

Нужно отметить, что Т. Назаров в качестве министра иностранных дел Таджикистана сделал очень многое для становления и дальнейшего развития внешней политики республики. В том числе укрепил договорные и правовые двусторонние и многосторонние основы сотрудничества со многими государствами мира и международными организациями. В результате были восстановлены социально-экономические и партнёрские связи иностранных государств с Таджикистаном на равных правовых уровнях.

В 1992 - начале 1993 гг. началась полоса признания Республики Таджикистан в качестве независимого и суверенного государства. Только в течение 1 года, т. е. за 1992г., Республики Таджикистан установила дипломатические отношения с 48 зарубежными государствами.[3, с.44-45] Это такие государства, как Исламская Республика Иран (9 января), Китайская Народная Республика (4 января), Мексика (14 января), Дания (21 января), Турция (29 января), Япония (2 февраля), США (14 февраля) и др. [3, с.48]

Посольства Исламской Республики Иран (8 января 1992г.), Китайской Народной Республики (13 марта 1992г.), США (16 марта 1992г.), Турции(22 марта 1992г.), Исламской Республики Пакистан(6 июня 1992г.) начали свою деятельность в этот промежуток времени. Из числа республик Центральной Азии 22 июля 1992 года первым своё посольство открыл Кыргызстан.

Дипломатические отношения Республики Таджикистан с Узбекистаном были установлены 22 октября 1992 года, с Казахстаном - 7 января 1993, с Кыргызстаном - 14 января 1993, с Туркменистаном - 27 января 1993 года. [9]

Одновременно Республика Таджикистан стала полноправным членом международных и

региональных организаций.

Таджикистан одобрил Протокол «Договора об организации Содружества независимых государств» и подписал договор «О членстве Республики Таджикистан в Содружестве», он также стал членом Организации безопасности и сотрудничества в Европе (ОБСЕ) 26 февраля 1992г., членом международной организации здравоохранения (МОЗ) в апреле 1992г., в октябре 1992 года членом Международной Ассоциации ветеринаров (МАВ) и 2 марта 1992 года стал членом Организации Объединённых Наций (ООН).

На 46-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН 2 марта 1992 года Таджикистан был принят в члены Организации Объединённых Наций. В церемонии принятия в Нью-Йорке принял участие и выступил министр внешних сношений Республики Таджикистан Л. Каюмов. Одним из приоритетных направлений внешней политики Таджикистана является его участие в деятельности Организации Объединённых Наций.

В Таджикистане осуществляют деятельность тридцать международных межгосударственных организаций, девять агентств, учреждения и организации ООН.

В установлении таджикского мира большую роль сыграла ООН. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, высоко оценивая сотрудничество с ООН и ОБСЕ, подчеркнул, что «мы видим свои достижения по защите национальных интересов в сотрудничестве с ООН и ОБСЕ». [4, с.161]

Ратифицировав Соглашение о создании Содружества Независимых Государств от 25 декабря 1991 года, Верховный Совет Республики Таджикистан принимает Постановление о признании независимости Азербайджанской Республики, Республики Армения, Республики Беларусь, Республики Казахстан, Республики Кыргызстан, Республики Молдова, Российской Федерации, Туркменистана, Республики Узбекистан, Украины и о намерении установить дипломатические отношения между Республикой Таджикистан и вышеназванными независимыми государствами.

Такое же Постановление было принято в отношении Латвийской Республики, Литовской Республики и Эстонской Республики.

Данные документы послужили прецедентом относительно права субъектности Республики Таджикистан в сфере международных отношений и основой для дальнейшего развития правовой базы международной деятельности Таджикского парламента.

Ратифицировав Соглашение о создании СНГ, Республика Таджикистан стала членом этой региональной организации, что открывало перед ней большие перспективы и возможности.

Для прекращения войны, восстановления элементарных основ законности и государственности состоявшаяся в ноябре 1992г. в пригороде Худжанда Арбобе XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан приняла ряд поистине исторических решений, определивших пути выхода из той пропасти, куда неудержимо скатывалась страна. Новый курс правительства, основы которого были заложены решениями 16 сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, явился результатом объективной необходимости. На основе разработок Министерства иностранных дел, Верховного Совета и Правительства республики были определены основные принципы и приоритеты во внешней политике. Глава государства Республики Таджикистан, Председатель Верховного Совета Эмомали Рахмон в первом обращении к народу Таджикистану от 12 декабря 1992 года декларировал основные принципы и приоритеты внешней политики независимого Таджикистана, основным из которых является вхождение Таджикистана в мировое сообщество как субъекта международного права. Далее следуют:

- установление дипломатических отношений со всеми государствами, которые желают сотрудничать с Таджикистаном на основе равноправия и взаимовыгодных отношений;
- членство в международных организаций;
- укрепление и дальнейшего развитие добрососедских отношений и всестороннего сотрудничества с государствами СНГ, прежде всего с Российской Федерацией, Узбекистаном, Казахстаном, Кыргызстаном и Туркменистаном;
- на основе равноправия, двустороннего взаимовыгодного сотрудничества, невмешательства во внутренние дела других государств, установление отношений со всеми государствами, в том числе с соседними странами – Афганистаном, Пакистаном, Китаем, Ираном и другими странами Азии, Африки, Европы и Америки.

- нахождение своего достойного места в мировом сообществе. [6, с.5-7]

XVI сессия Верховного Совета и её решения по внешней политике Республики Таджикистан имеют великое историческое и судьбоносное значение.

Историческая роль решений XVI сессии Верховного Совета в становлении внешней политики Республики Таджикистан безмерно велика, в них определены пути интеграции Таджикистана в мировое сообщество.

Региональное значение XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан заключается в том, что она своими результатами заложила основу для укрепления мира и безопасности в регионе

Центральной Азии. К счастью, Таджикистан, основываясь на решениях и результатах XVI Сессии, предпринял все меры к тому, чтобы страна пошла по пути мирного развития и на всей её территории установились мир и спокойствие.

XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан определила международное положение и внешнюю политику Республики Таджикистан, наметила пути взаимовыгодного сотрудничества со странами мира и влиятельными международными организациями. «Справедливая и мудрая международная политика Таджикистана способствовала тому, что международное сообщество официально признало его как свою неотъемлемую часть и эффективно сотрудничало с ним в прекращении гражданской войны в нашей стране, в выводе её из глубокого экономического, социального, политического и духовного кризиса. Здесь необходимо отметить особую роль развитых государств мира, государств-гарантов, Организации Объединённых Наций и Организации безопасности и сотрудничества в Европе». [10, с.398]

В связи с претворением в жизнь решений XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан достиг полной политической стабилизации. Таджикистан, несмотря на сложное политическое положение, верно определил основные направления развития своих национальных интересов в международной политике. Как подчеркнул Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, «Республика Таджикистан по своему географическому расположению, геополитическому положению и экономическим интересам входит в пять политических блоков. Первым направлением является Содружество Независимых Государств, второе направление – Центральная Азия, третьим направлением является территория проживания и деятельность соседних персоязычных государств, четвёртым направлением является круг влияния мусульманских государств Востока, и пятое направление – это международное сообщество, внешняя и внутренняя взаимосвязь которого всё более набирает силу и целенаправленно ведёт к общечеловеческой цивилизации». [5, с.77]

Понимание геополитического положения и верное определение основных направлений внешней политики дали возможность Таджикистану найти своё место в современном мире, укрепить его и направить богатые международные возможности на решение внутренних вопросов. Как отмечает Эмомали Рахмон, «любая государственная политика в конечном итоге защищает национальные интересы, является политическим мастерством на мировой арене и достижением мудрого и справедливого баланса различных интересов государств». [5, с.78]

Говоря о внешней политике государства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22 апреля 2002 года отметил: «Международная политика Республики Таджикистан со всеми государствами мира должна претворяться на основе равноправия и прагматизма с учётом национальных, политических и культурных интересов страны, с целью содействия экономическому развитию и всесторонней защите прав и интересов наших граждан». [8]

Республика Таджикистан, проводя свою международную политику в соответствии со своими интересами и на основе норм и принципов международного права как неотъемлемая часть мирового сообщества, вносит достойный вклад в его развитие

На первое место выдвинулись отношения с государствами - членами СНГ. Соглашение о создании СНГ и Устав СНГ стали базовыми актами, на основе которых правовые документы, регулирующие международные отношения во всех сферах в рамках Содружества, получили дальнейшую разработку.

Одним из механизмов сближения Республики Таджикистан со странами СНГ стала деятельность Межпарламентской Ассамблеи (МПА) государств-участников Содружества. Она было создана на основе Соглашения руководителей Верховных Советов государств - участников СНГ от 27 марта 1992 года [9, с.121-123]. Однако уже в Конвенции о Межпарламентской Ассамблее государств-участников СНГ от 26 мая 1995 года Ассамблея была определена как межгосударственный орган Содружества, т.е. за ней признан статус органа СНГ. [2, с.225]

Республика Таджикистан вместе с другими государствами подписала Соглашение и Конвенцию о Межпарламентской Ассамблее. Оба эти документа составили прочную правовую основу для деятельности парламента Таджикистана в рамках межпарламентской организации стран СНГ.

После приобретения независимости прежние законы бывшего Союза не отвечали требованиям времени. Ведь Таджикистан стал независимым государством. Плановое развитие народного хозяйства перешло на рыночную экономику. Поэтому надо было принять новую конституцию, которая отвечала бы требованиям нового общества.

В результате всенародного референдума от 6 ноября 1994 года в Республике Таджикистан была принята новая Конституция, в которой высший представительный и законодательный орган страны именовался как «Маджлиси Оли». Согласно статье 49 Конституции, среди прочих полномочий в области международных отношений Маджлиси Оли обладал следующими: - определение основных направлений внутренней и внешней политики государства; - утверждение социально-экономических программ, дача согласия на оказание экономической помощи другим государствам; ратификация и

денонсация международных договоров; -установление дипломатических рангов и специальных званий.

Таджикистан в первые годы независимости находился в очень тяжёлом состоянии. Несмотря на все препятствия, Таджикистан не прекращал свои дипломатические отношения с дальними и близкими республиками. Нужно отметить, что он активно старался укрепить дипломатические отношения с республиками Центральной Азии, а это стало прочной основой для дальнейшего развития экономических, социально-политических и культурных отношений.

Внешняя политика Республики Таджикистан успешно завершила этап своей организации и становления (9 сентября 1991-2001гг.) и в совершенно новый исторический период она утвердилась как неотделимая часть всей политической деятельности государства.

Этот этап был характерен воистину неимоверными трудностями для молодой независимой Республики Таджикистан в решении важнейших задач по выводу республики из глубокого политического и социально-экономического кризиса, укреплению международного положения Таджикистана и его вхождению в мировое сообщество.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Заявление о государственной независимости РТ» //Ахбори Шӯрои Олии ҶТ.- 1991.- №8.-274с.
2. Конвенция о Межпарламентской Ассамблее государств-участников СНГ // Вестник Межпарламентской Ассамблеи. 1995. -№3. -225с.
3. Назаров Т. Сагторзода А. Современная таджикская дипломатия.- Душанбе: Ирфон, 2006.- 222с.
4. Ортиков К. От Арбоба до Нью – Йорка.- Москва, 2001.- 191с.
5. Раъмонов Э. Тољикистон: дар роњи демократия ва љомеаи мутамаддин.-Душанбе: Ирфон,1996.- 210с.
6. Раъмонов Э. Ш. Тољикистон: даъ соли истиқлолият ваъдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷилди 1.- Душанбе: Ирфон, 2001.- 512с.
7. Соглашение о Межпарламентской Ассамблее государств-участников СНГ// Вестник Межпарламентской Ассамблеи.-1993.-№2.-С. 253.
8. Садои мардум.- 2002, 25 апрел.
9. Текущий архив Министерства иностранных дел Республики Таджикистан. Отчёт о деятельности 1992 -1994г.
10. Убайдуллоев М. Основа новейшей государственности.- Москва: Радуница, 2002.-416с.

СТАНОВЛЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕЁ ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

В статье приведены сведения о становлении внешней политики Республики Таджикистан и её правовые основы. Отмечается, что объявление независимости для Таджикистана стало событием неожиданным и невероятным. В связи с этим 9 сентября 1991 года Верховный Совет Таджикской ССР внеочередного созыва принял несколько судьбоносных резолюций «Верховного Совета Республики Таджикистан о внесении изменений и приложений в декларацию о независимости Республики Таджикистан», «Признание о государственной независимости Республики Таджикистан», в Закон Республики Таджикистан «О внесении изменений и приложений в Конституцию Республики Таджикистан», а также в «Заявление о государственной безопасности Республики Таджикистан», именно в этих декларациях провозглашалась законная основа государственной независимости Республики Таджикистан, а также была представлена законная основа в сфере внешней политики нашего государства. После приобретения независимости, в международных отношениях Республика Таджикистан выступает в качестве самостоятельного субъекта международного права.

Сделан вывод о том, что вопросы изучения истории становления внешней политики Республики Таджикистан в период независимости имеет большое научное и практическое значение.

Ключевые слова: Внешняя политика, Республика Таджикистан, государственный независимость, Верховный Совет, декларация, международное отношение, политическое сотрудничество, дипломатия.

FORMATION OF THE FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS LEGAL BASIS

The article provides information about the formation of the foreign affairs of the Republic of Tajikistan and its legal basis. It is noted that the declaration of independence for Tajikistan was an unexpected and incredible event. In this regard, on September 9, 1991, the Supreme Council of the Tajik SSR in extraordinary convocation adopted several landmark resolutions, like "The Supreme Council of the Republic of Tajikistan on introducing amendments and annexes to the Declaration of Independence of the Republic of Tajikistan", "Recognition of State Independence of the Republic of Tajikistan", in the Law of the Republic of Tajikistan "On Amendments and Appendices to the Constitution of the Republic of Tajikistan", as well as in the "Statement on State Security of the Republic of Tajikistan", just in these declarations the legal basis of the state independence of the Republic of Tajikistan was proclaimed, and the legal basis in the sphere of the foreign policy of our state

was presented. After gaining independence, in international relations, the Republic of Tajikistan acts as an independent subject of international law. It was concluded that the study of the history of the formation of the foreign policy of the Republic of Tajikistan in the period of independence is of great scientific and practical importance

Keywords: *foreign affairs, the Republic of Tajikistan, independent statehood, the Supreme Council, declaration, international relations, political cooperation, diplomacy.*

Сведения об авторе:

Фармонова Дилрухсор Жумабоевна - кандидат исторических наук, доцент Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова. E-mail: dilruh@bk.ru

About the author:

Farmonova Dilrukhsor Jumaboevna - candidate of historical sciences, Associate Professor of Khujand State University named after academician B. Gafurov. E-mail: dilruh@bk.ru

ОПИСАНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ТАДЖИКСКОГО И ТУРКМЕНСКОГО НАРОДОВ В ПРОЦЕССЕ МЕЖТАДЖИКСКИЕ ПЕРЕГОВОРЫ В АШХАБАДЕ

Бахтовари Н.

Таджикский национальный университет

После распада СССР на его территория возникли новые Независимые государства. Переход от тоталитарной системы управления у демократической в этих государствах не всегда имел характер «бархатной революции» [11, с. 192]. Вооруженный межтаджикский конфликт 1992-1993 годов, как и следовало ожидать, привел к созданию в стране ситуации, чреватой катастрофическими последствиями. Военные действия создали критическую ситуацию в экономике, социальной среде, из-за чего значительная часть населения вынуждена была покинуть страны, а то и за рубежами. Всё более очевидной становилась бесперспективность продолжения такого силового разрешения противоречий и необходимость поиска политических путей решения конфликта. В этих условиях представители Организации Объединенных Наций в 1993 году начали консультации с Правительством Таджикистана и Руководством оппозиции с тем, чтобы выяснить степень их готовности к переговорам. Были также установлены контакты с государствами региона, заинтересованными в урегулировании межтаджикского конфликта [9, с. 122]. Таким образом, в разгар военных действия, 5 апреля 1994 года, в Москве под эгидой ООН впервые начался трудный, многоэтапный межтаджикский переговорный процесс, который продолжался 1171 день. Многоэтапный переговорный процесс, который начался в российской столице, дальше проводился поочередно в Тегеране, Исламабаде, Ашхабаде, Алма-Ате, Бишкеке, Мешхеде, Хосдехе (Афганистан) и завершился 27 июня 1997 года в Москве [17, с. 63].

Пятый непрерывный раунд межтаджикских переговоров начался 30 ноября 1995 г. в Ашхабаде и продолжался до 18 февраля 1996 года. Вопрос о проведении предстоящих межтаджикских переговоров в Ашхабаде впервые был поднят еще в июле 1995 года во время пребывания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмонова с рабочим визитом в Туркменистане. В этот день Э. Рахмонов по пути из Тегерана в Душанбе остановился с кратким визитом в туркменской столице. Из Тегерана Э. Рахмонов вез домой исторический документ. Так тогда называли подписанный руководителем Таджикистана и лидером оппозиции А. Нури «Протокол об основных принципах установления мира и национального согласия в Таджикистане» [2, с. 1]. Сапармурад Ниязов и Эмомали Рахмонов выразили удовлетворение высоким уровнем взаимопонимания и плодотворного сотрудничества, подчеркнув, что обе стороны заинтересованы в постоянном развитии и процветании сотрудничества. Президент Эмомали Рахмонов высоко оценил политику нейтралитета Туркменистана и сказал, что это важный фактор нормальной ситуации в регионе, способствующий созданию климата взаимного доверия, прогнозирования и взаимопонимания. Глава Таджикистана выразил поддержку своей страной политики нейтралитета Туркменистана. На основе того, что считалось возможным, состоялся очередной раунд переговоров таджиков в Ашхабаде [5, с. 2].

Также, 31 августа 1995 г. в Душанбе состоялись таджикско-туркменские переговоры в рамках двусторонних рабочих консультаций, договоренность о регулярном проведении которых была достигнута во время июльского визита в Ашхабад Президента Таджикистана Эмомали Рахмонова. Туркменскую сторону на переговорах представлял заместитель председателя Кабинета министров, министр иностранных дел Туркменистана Б.О.Шихмурадов. Важное место в переговорах с Президентом Э. Рахмоновым заняли вопросы, касающиеся межтаджикского урегулирования и участия в этом процессе Туркменистана. Таджикская сторона подтвердила свои принципиальные намерения провести раунд межтаджикских переговоров в Ашхабаде, подчеркнув при этом, что всячески приветствует миротворческую инициативу Туркменистана, весьма далекую от навязывания какого-либо своего

мнения. Затем Борис Оразович Шихмурадов встретился с министром иностранных дел Таджикистана Талбаком Назаровым, с помощником Президента Б. Н. Ельцина по международным вопросам Д. Рюриковым и главой миссии ООН в Таджикистане Р. Пирис-Бальоном. [9, с. 129].

Почему столица Туркменистана оказалась предпочтительным местом для проведения межтаджикских переговоров? Дело в том, что хотя соседние с Таджикистаном государства и заявляли о своем невмешательстве во внутренний конфликт в этой стране, но все же руководители некоторых из них придерживались проправительственных взглядов, другие, наоборот, поддерживали оппозицию. Поэтому конфликтующим сторонам нелегко было найти общий язык при определении места очередного раунда переговоров. В сложившейся ситуации выгодно отличалась позиция нейтрального Туркменистана, поддерживающего контакт с обеими сторонами [9, с. 129].

Тем не менее Объединенная таджикская оппозиция не сразу согласилась с точкой зрения правительства Таджикистана, которое отклонило предложение оппозиции провести следующий раунд переговоров в Тегеране и предложило, в свою очередь, провести их в Ашхабаде или Москве.

В письме от 7 сентября 1995 на имя Генерального секретаря А. Нури не исключил возможности проведения в будущем каких-либо переговоров в Ашхабаде. Однако он твердо заявил, что решающий этап переговоров должен проходить в нейтральном месте – Вене. 8 сентября Специальный посланник Генерального секретаря ООН получил письмо от президента Э. Рахмонова, в котором последний вновь повторил позицию своего правительства в отношении Ашхабаде как места проведения непрерывных межтаджикских переговоров [4].

29 сентября представитель Туркменистана, вице-премьер, министр иностранных дел Туркменистана Б. О. Шихмурадов выступил перед Генеральной Ассамблеей ООН. От имени Президента своей страны он выразил полную готовность Туркменистана содействовать усилиям ООН по урегулированию внутритаджикского конфликта и ситуации на таджикско-афганской границе. Знаменательно, что в ходе состоявшейся между министром иностранных дел Туркменистана и специальным посланником Генерального Секретаря ООН в Таджикистане Р. Пирисом-Бальоном беседе было отмечено, что сегодня два нейтральных государства - Австрия и Туркменистан, две нейтральные столицы - Вена и Ашхабад с равной степенью доверия рассматриваются как миротворческие центры, в которых сложные региональные конфликты могут получать наиболее скорое и справедливое разрешение. В рамках встречи было подчеркнуто, что ООН с благодарностью отнеслась к готовности Туркменистана принять у себя участников межтаджикского диалога и содействовать его результативности [9, с. 130].

Лидеры оппозиция наотрез отказались от Ашгабада, предложен и качестве альтернативы Вену или Тегеран. Тем временем прерванным диалогом политиков воспользовались военные структуры. Дело дошло до открытого вооруженного противостояния в Тавильдаре. А. Туроджонзода в том же интервью Би-Би-Си (В интервью узбекской службе Би-Би-Си во вторник, 31 октября) сообщает, что лидеры оппозиции приняли решение освободить 17 военнослужащие Министерства обороны РТ из 54 взятых, якобы, группировкой оппозиции и плен 14 октября сего года в Тавильдаре. По официальным данным, военнослужащие МОРТ считаются взятыми в заложники обманном путем. По словам лидера оппозиции, освобождение военнопленных без каких-либо условий свидетельствует о стремлении той стороны решать проблему мирным путем. Чтобы выйти из создавшегося тупика по поводу места проведения переговоров, лидеры оппозиция предлагают начать их в Вене, или в Алма-аты, но потом продолжить в Ашгабаде, как это предлагает правительство [2, с. 1].

Для того, чтобы согласовать вопрос об очередных раундах переговоров, в Ашхабад был приглашен один из руководителей Объединенной таджикской оппозиции Акбар Турад-жонзоде. Его принял Президент Туркменистана Сапармурат Атаевич Ниязов. Ходжи Акбар Тураджонзоде провел также ряд встреч с министром иностранных дел Туркменистана Б. О. Шихмурадовым. Его пребывание в Ашхабаде продолжилось до 2 ноября.

Визит помощника Президента Российской Федерации по международным вопросам Дмитрия Рюрикова в Душанбе, а затем и в Ашхабад внес ясность в вопрос сроков и места проведения пятого раунда межтаджикских переговоров. Как стало известно из официальных источников, во время визита Дмитрий Рюриков провел встречи не только с руководителями обеих республик (Таджикистана и Туркменистана), но и беседовал более двух часов с руководителями делегации таджикской оппозиции, находившимися в то время в столице Туркмении [22]. 3 ноября в российской столице было распространено заявление официального представителя МИД Российской Федерации, в котором подчеркивалась позитивная реакция Москвы на готовность Туркменистана участвовать в качестве наблюдателя в межтаджикском переговорном процессе и предоставить возможность проведения очередного раунда переговоров в Ашхабаде. В заявлении говорилось о том, что Российская Федерация приветствует и поддерживает этот шаг Туркменистана и призывает таджикских участников переговоров начать их в ближайшее время в туркменской столице. Согласие на это обеих сторон было получено в ходе состоявшихся встреч Президента Туркменистана С. А. Ниязова с представителями правительства Таджикистана и делегацией таджикской оппозиции. Российские дипломаты были убеждены, что в

Ашхабаде удастся, наконец, выработать окончательные договоренности по урегулированию конфликта в Таджикистане [9, с. 131].

Первый этап пятого раунда межтаджикских переговоров проходил с 30 ноября по 22 декабря 1995 года. Правительственную делегацию возглавлял заместитель премьер-министра Республики Таджикистан М. Убайдуллоев, а оппозицию возглавлял А. Тураджонзода, первый заместитель главы Объединенной таджикской оппозиции. Как и прежде, в качестве посредника на встрече выступил специальный представитель генерального секретаря ООН Рамиро Пирис-Баллон. В переговорах принял участие министр иностранных дел Туркменистана Б. Шихмурадов. Этот раунд переговоров позволил рассмотреть третью часть повестки дня. Они продолжались с трудностями, и результатом обсуждений стало подписание двух документов: совместной декларации и декларации председателя.

Второй этап пятого раунда переговоров состоялся в столице Туркменистана 26 января - 19 февраля 1996 года. Начиная с этого этапа, правительственную делегацию возглавлял министр иностранных дел Республики Таджикистан Талбак Назаров и оппозиция руководил А. Тураджонзода. Посредническую роль сыграл Рамиро Пирис-Баллон, Специальный представитель Генерального секретаря ООН в Таджикистане. Во встрече также приняли участие наблюдатели из 8 стран и международных организаций (ОБСЕ, ОИК, Верховный комиссариат ООН по делам беженцев). В переговорах также принял участие министр иностранных дел Туркменистана Б. Шихмурадов. Пирис-Баллон, Специальный представитель Генерального секретаря ООН в Таджикистане. Во встрече также приняли участие наблюдатели из 8 стран и международных организаций (ОБСЕ, ОИК, Верховный комиссариат ООН по делам беженцев). В переговорах также принял участие министр иностранных дел Туркменистана Б. Шихмурадов.

На этот раз политическая и социальная ситуация в стране была напряженной, и по этой причине переговоры шли с трудностями. В результате этой встречи была принята Ашхабадская декларация о закрытии второго этапа межтаджикских переговоров по национальному примирению под руководством ООН.

Специальная парламентская сессия Таджикистана. Первый и второй этапы пятого раунда переговоров показали, что в отношении решения определенных проблем, особенно в отношении формирования определенных органов для осуществления Генерального соглашения, точки зрения сторон не были консолидированы. Например, оппозиционная группа предложила создать влиятельный государственный орган с широкими полномочиями, который называется Постоянным советом национального примирения. Такое предложение противоречило Конституции Таджикистана. Что касается правительственной делегации, то ее целью было создание Общественного совета Таджикистана, который был одобрен на высоком уровне обеими сторонами.

Поскольку стороны не пришли к пониманию таких серьезных проблем, правительство сочло целесообразным обсудить проблему переговоров таджиков в парламенте. С этой целью и во избежание трений между сторонами 11 марта 1996 года была созвана специальная сессия Маджлиси Оли Республики Таджикистан с участием президента Республика Таджикистан Эмомали Рахмона, заместителя секретаря ООН. Генерал И. Киттони, Специальный представитель Генерального секретаря ООН в Таджикистане Рамиро Пирис-Баллон, представители России, Узбекистана, Ирана и Афганистана. Глава правительственной делегации, министр иностранных дел Таджикистана Талбак Назаров выступил на заседании с специальным докладом [21].

Президент Республики Таджикистан в ходе выступления на заседании высоко оценил важность переговоров для решения существующих проблем: «Этот опыт является довольно уникальным в мировой политической истории. Мы, однако, инициировали его с целью прекращения любых конфликтов, для консолидации нашей любимой нации и обеспечения благополучия людей». Глава государства подчеркнул, что «призыв к руководству оппозиции сделан только по одной причине: поскольку непрерывные межтаджикские переговоры зашли в тупик, мы решили на этой сессии открыто говорить с руководством оппозиции без дипломатических разногласий...». Мы действительно надеемся и верим, что нынешние переговоры позволят устранить Президент выразил свою приверженность выбранному пути, который означает мирное урегулирование разногласий и конфликтов, подчеркнув: «Мы готовы принять любые меры для устранения трудностей, возникших в переговорном процессе мирными средствами». Глава государства предложил два пути достижения этой цели: первый - поручить правительственной комиссии продолжать вести переговоры и изучить пути решения проблем в определенных рамках, проявить уважение и соблюдение Конституции страны, второй - немедленно подписать соглашение о прочном мире с оппозицией без предварительных условий. Такой подход руководства страны был широко принят народными депутатами и делегатами сессии. Указ Маджлиси Оли Республики Таджикистан «О межтаджикском переговоры о национальном примирении под эгидой Организации Объединенных Наций». Важнейшим итогом заседания стало продолжение переговоров и выполнение договоренностей, достигнутых с оппозицией возникшие проблемы».

Третий этап пятого раунда переговоров состоялся 8-21 июля 1996 года в Ашхабаде. Правительственную делегацию возглавил Талбак Назаров - министр иностранных дел Республики

Таджикистан, а оппозиционную группу возглавил Акбар Тураджонзода - первый заместитель лидера Объединенной таджикской оппозиции. Герд Дитрих Меррем - Специальный представитель Генерального секретаря ООН в Республике Таджикистан, назначенный на эту должность в мае, был посредником в переговорных процессах. Министр иностранных дел Туркменистана, представители в совещаниях приняли участие 8 стран-наблюдателей и международные организации. В ходе переговоров было подписано три документа: Совместная декларация о приостановлении военных действий и соблюдении Тегеранского соглашения; Протокол о совершении гуманитарного акта в отношении обмена военнопленными и заключенными; Совместная декларация об итогах третьего этапа межтаджикских переговоров в Ашхабаде.

Таким образом, мирные переговоры в Таджикистане и подписание Генерального соглашения об установлении мира и национального примирения в Таджикистане имеют жизненно важное значение. Подписание Генерального соглашения об установлении мира положило конец жестокому внутреннему конфликту и спасло государство и нацию от когтей конфронтации и инакомыслия. Этот мудрый и дальновидный акт глубоко изменил общественно-политическую ситуацию и предоставил огромные возможности для реализации достижений национальной независимости и укрепил доверие людей к светлому будущему и достойной жизни. [21].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашхабадская декларация. По итогам второго этапа межтаджикских переговоров под эгидой ООН по национальному примирению 18 февраля 1996 г. г. Ашхабад. – С. 157-159 // Дорога мира [Документы межтаджикские переговоры] – Душанбе, 1997. – 234 с.
2. Ашгабад, Алматы Вена или все места? /Бизнес и политика. Бизнес и политика №45(151) ноя. 1995 –С. 1
3. Бӯри Карим. Фарёдисольо / КаримБӯри. Москва: Трансдорнаука, 1997. – 1104 с.
4. Белов Е. В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта (1993-1997) /Е. В. Белов. – Душанбе, 1999. 299с.
5. Баёния - азруинтаъайисафариПрезидентиЉумъурииТољикистонБаЉумъурииТуркманистон // Садоимардум. – 1995. – 22 июль. –№5 (775). – С. 2.
6. Бабаханов М. ТаърихиТољикониљанон // М. Бабаханов. – Душанбе. Маориф. –1999.
7. Бахтовари Н. Основные этапы восстановления отношения Таджикистана с Туркменистана / Н. Бахтовар // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2016. –№3/5(208). –С. 19-21.
8. Заявление Председателя. На пленарном заседании 22 декабря 1995 г. г. Ашхабад. – С. 155-156 // Дорога мира [Документы межтаджикские переговоры] – Душанбе, 1997. 234 с.
9. Искандаров А. И. Родники дружбы (Записки посла) /А. И. Искандаров. – М. : Международные отношения, 2000. – 296 с
10. Музокиротисулъитољикон дар Ашќобод / Садоимардум. 16 декабри 1995. – С. 2.
11. Миротворческие процессы в Таджикистане (материалы научно-практические форума) / Душанбе 1998.
12. НомаиПрезидентиЉумъурииТољикистонЭмомалӣРаъмон / СадоиМардум. Окт. 1996.
13. Научно-практической конференции «Нейтралитет Туркменистана: фактор мира, устойчивого развития и конструктивного сотрудничества», проводимой по случаю 20-летия Постоянного Нейтралитета Туркменистана. Душанбе 12. 05. 2015.
14. Олимов М.А. Урегулирования межтаджикского конфликта и перспективы становления государственности в Республике Таджикистан. Миротворческие процессы в Таджикистане (материалы научно-практические форума) / М. А. Олимов - Душанбе 1998. – С. 225-235;
15. Олимов М.А. Проблемы методологии анализа и прогноза визучениемежтаджикского конфликта. Миротворческие процессы в Таджикистане (материалы научно-практические форума) / М. А. Олимов - Душанбе 1998. – С. 86-98.
16. Протокол об осуществление гуманитарной акции по обмену военнопленными и заключенными. 21 июля 1996 г. г. Ашхабад. – С. 181-182 // Дорога мира [Документы межтаджикские переговоры] – Душанбе, 1997. – 234 с
17. Республика Таджикистан и Туркменистан: развитие и укрепление партнерства за 20 лет дипломатических отношений. Ашхабад: туркменская государственная издательская служба, 2013. -168 с
18. Совместное коммюнике по итогам третьего этапа межтаджиксике переговоров в Ашхабаде 21 июля 1996 г. г. Ашхабад. – С. 182- 183 // Дорога мира [Документы межтаджикские переговоры] – Душанбе, 1997. – 234 с
19. Совместное Заявление. 12 декабря 1996 г. г. Ашхабад. – С. 154-155 // Дорога мира (Документы межтаджикские переговоры). – Душанбе 1997. 234 с.
20. Совместное заявление; о прекращении боевых действий и соблюдение Тегеранского соглашения. 19 июля. 1996 г. г. Ашхабад. – С. 178-180 // Дорога мира [Документы межтаджикские переговоры] – Душанбе, 1997. – 234 с
21. Сиёсаги хориљии Тољикистон дар масириистикљолият / зери назари Њамрохон Зарифӣ. –Душанбе: Ирфон, 2011. – 340 с
22. Хурсанд Соибназаров. Таджикистан в декабре-январе 1995-96 гг. / Соибназаров Хурсанд. Межтаджикские переговоры в Ашхабаде. Хроника событий. www.igpi.ru.

ОПИСАНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ТАДЖИКСКОГО И ТУРКМЕНСКОГО НАРОДОВ В ПРОЦЕССЕ МЕЖТАДЖИКСКИЕ ПЕРЕГОВОРЫ В АШХАБАДЕ

Отношение Таджикистана и Туркменистана является не только одной из важных проблем двусторонних отношений между двумя странами, но и одним из основных факторов безопасности и стабильности в регионе. Одним из важных отношения между Республика Таджикистан и Туркменистан считается, проведение межтаджикские переговоры в Ашхабаде. Вопрос о проведении предстоящих межтаджикских переговоров в Ашхабаде впервые был поднят еще в июле 1995 года во время пребывания Лидер Нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмонова с рабочим визитом в Туркменистане. В этот день Президента Республики Таджикистан по пути из Тегерана в Душанбе остановился с кратким визитом в туркменской столице. Также, 31 августа 1995 г. в Душанбе состоялись таджикско-туркменские переговоры в рамках двусторонних рабочих консультаций, договоренность о регулярном проведении которых была достигнута во время июльского визита в Ашхабад Президента Таджикистана Эмомали Рахмонова. Туркменскую сторону на переговорах представлял заместитель председателя Кабинета министров, министр иностранных дел Туркменистана Б. О. Шихмуратов. Важное место в переговорах с Президентом Эмомали Рахмоновым заняли вопросы, касающиеся межтаджикского урегулирования и участия в этом процессе Туркменистана. Таджикская сторона подтвердила свои принципиальные намерения провести раунд межтаджикских переговоров в Ашхабаде.

Ключевые слово: Республика Таджикистан, переговоры, Вена, беженцы, двусторонних отношений, Эмомали Рахмон, Сапармурат Ниязов, Душанбе, Ашхабад, установлении мира.

DESCRIPTION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TAJIK AND TURKMEN PEOPLES IN THE PROCESS OF INTER-TAJIK TALKS IN ASHGABAT

The relationship of Tajikistan and Turkmenistan is not only one of the important problems of bilateral relations between the two countries, but also one of the main factors of security and stability in the region. One of the important relations between the Republic of Tajikistan and Turkmenistan is considered to be the inter-Tajik talks in Ashgabat. The question of holding the upcoming inter-Tajik talks in Ashgabat was first raised in July 1995 during the visit of the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rakhmonov, on a working visit to Turkmenistan. On this day, the President of the Republic of Tajikistan, on the way from Tehran to Dushanbe, stopped with a short visit to the Turkmen capital. Also, on August 31, 1995, Tajik-Turkmen negotiations took place in Dushanbe within the framework of bilateral working consultations, an agreement on the regular holding of which was reached during the July visit of President of Tajikistan Emomali Rakhmonov to Ashgabat. The Turkmen side at the talks was represented by Deputy Chairman of the Cabinet of Ministers, Minister of Foreign Affairs of Turkmenistan B. O. Shikhmuratov. An important place in the negotiations with President Emomali Rakhmonov was taken up by issues relating to the inter-Tajik settlement and the participation of Turkmenistan in this process. The Tajik side confirmed its principal intentions to hold a round of inter-Tajik talks in Ashgabat.

Key words: Republic of Tajikistan, negotiations, Vienna, refugees, bilateral relations, Emomali Rakhmon, Saparmurat Niyazov, Dushanbe, Ashkhabad, establishing peace.

Сведения об авторе:

Бахтовари Нурали - аспирант кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран исторического факультета, Таджикский национальный университет E-mail: bakhtovari nurali@mail.ru. Телефон: (+992) 919030919

About the author:

Bakhtovari Nurali - student, department of new and modern history of foreign countries, faculty of history, Tajik National University E-mail: Bakhtovari Nurali@mail.ru. Tel: (+992) 919 030919 Postgraduate.

УДК 1+008 (575.3)

ТАЪСИРИ ҒОЯҶОИ ҶАДИДИЯ ДАР РАВАНДИ РУШДИ ҲАЁТИ ИҶТИМОЙ - ФАРҶАНҒИ ВА ТАШАККУЛИ ҲУВИЯТИ МИЛЛИ ДАР ТОҶИКИСТОНИ СОҶИБИСТИҚЛОЛ

Чураев К.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мустақилияти маънавӣ аз сатҳи маърифатнокӣ, дараҷаи аз худкунии касбият, ташаккул ва таҳкими донишҳои илмӣ: сиёсӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии аҳоли вобастагии амиқ дорад ва дар ин замина ба низом дароварда мешавад. Бинобар ин, бе муваффақ шудан ба мустақилияти

маънавӣ, яъне бе маърифатнокшавии омма наметавон ба пешрафти ҷамъият, барои рушду нумуи соҳаҳои дигари ҳаётбазши он: сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ шарафёб гашт. Аз ин рӯ, мустақилияти маънавӣ омилҳои асосии ташаккули тафаккури шахс дар рӯҳияи худогоҳӣ, шинохти миллӣ ва нишон додани роҳҳои асосии арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳангӣ мебошад. Аз ин мавқеъ маорифпарварони тоҷик бо барномарезии худ пеш аз ҳама назди худ мақсад ва вазифа гузоштанд, ки мустақилияти маънавии аҳолии аморати Бухороро ташаккулу таҳким ёбад, дар нақшаҳои таълимӣ мактабу мадорис баробари илмҳои динӣ илмҳои дунявӣ сабақ дода шаванд, мардум босавод ва худогоҳ гарданд.

Аммо аз мутолиа ва таҳқиқи сарчашмаву маъхазҳо маълум мегардад, ки дар нимаи дууми асри XIX аз сабаби дуруст ба низом надаровардани воҳидҳои сохтори идоракунандаи аморат ва вобаста ба сатҳи маърифатнокӣ, таҳассус, қобилият ба назар нагирифтани ҷобачокунии амалдорони дарбор ва аз тарафи онҳо риоя нагаштани меъёрҳои адолати иҷтимоӣ зимни ҳалли масъала ва баровардани қарор, ба талабот ҷавобгӯ набудани раванди таълиму тадрис дар мадрасаҳо, монев шудани рӯҳониён барои таъсиси мактабҳои усули нав, саводнок ва соҳибқасб кардани аҳоли, таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳо бо забони тоҷикӣ ва бо ин васила огоҳ кардани мардум аз дастовардҳои илмӣ, фарҳангӣ, техникаи кишварҳои пешрафта ва побанди шуури тақлидӣ нигоҳ доштани мафкураи аҳоли ва ғайра низоми фарҳангии амаорати Бухоро мустақилияти худро аз даст дода, ба як ғӯшаи тираю тор ва олуда бо муносибатҳои феодали рӯ ба рӯ шудааст. Бинобар ин, вазъи мавҷуда имкон надод, ки дар аморат истиқлолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ устувор гардад.

Аз ин мавқеъ сармади равияи маорифпарварӣ дар Осиёи Марказӣ Аҳмади Дониш роҳҳои ислоҳи масъалаҳои баррасишударо дар асарҳои арзишманди худ нишон дода, муътақид буд, ки барои расидан ба истиқлолияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ бояд таҳкурсии асосӣ, мустақилияти маънавӣ дар кишвар побарҷо бошад. Ин тамоюлгирии андешаҳои пешқадамонаи маорифпарварро ҳамасронӣ ӯ Савдо, Шоҳин, Ҳайрат, Возех, Аҷзӣ, Асирӣ ва минбаъд маорифпарварони насли дуюм Мунизим, Айни, Мирзо Сироч, Ҳамдӣ, Меҳрӣ пайравӣ карда, минбаъд вобаста ба талаботи марҳилаи таърихӣ тақмил доданд. Яъне, агар аз як тараф, барои пешниҳоди ақидаҳои пешқадамона ҷиҳати расидан ба истиқлолияти маънавӣ вазъи фарҳангии кишвар заминагузорӣ карда бошад, пас, аз тарафи дигар, натиҷаи сафарҳои маорифпарварон ба кишварҳои хориҷ ва таассуроти бардошта аз сафарҳо самти дигари тамоюлгирии андешаҳои равшанфикрон мебошад. Масалан, ҷӣ тавре аз таълифоти маорифпарварон маълум мегардад тайи сафарҳо тавачҷуҳи онҳоро асосан, тарзи бунёди шаҳрҳо ва фарҳанги шаҳрдорӣ, ташкили боғу гулгаштҳо, ташкили ҷойҳои истироҳатӣ ва фароғатӣ, таъсиси беморхонаҳо ва бунгоҳҳои тиббӣ, вазъи ташхис ва равндаи давобахшии беморон, усулҳои обёрикунии киштзорҳо, парвариши анвоъи зиёрат, бунёди мағозаҳо ва риоя кардани фарҳанги хариду фурӯш, мувофиқи талаботи замон ба роҳ мондани раванди таълим ва ғайра, ки имрӯз низ дар ҷомеаҳои соҳибистиклол, аз ҷумла Тоҷикистон аз масъалаҳои калидӣ мебошанд ҷалб намуда буд. Ба ин хотир, онҳо дар аморати Бухоро ҷунин иқдомҳоро амалӣ кардани шуда, муваффақ шудан ба мустақилияти маънавию ба миён мегузоранд.

Аз ин рӯ, дар қадами аввал барои мушаххас нишон додани саҳми равшанфикрон дар ташаккули худшиносӣ ва таҳкими андешаи миллии мардуми тоҷик, тағйир додани вазъи иҷтимоӣ сиёсии кишвар мебошад ба як қазияи таърихӣ тавачҷуҳ дод, ки мавҷудияти тоҷик ҳамчун мардуми бумӣ ва дорой фарҳангу анъаноти бостонӣ барои пантуркистони он айём, ки нияти бунёди давлати ягонаи «Туркистони бузург» - ро доштанд, садди роҳ мешуд. Аз ин рӯ, ин тоифа таҳрифи таърих намуда, иброз менамуданд, ки «Осиёи Миёна Туркистон аст, ватани турқхост ва ҳеҷ халқе бо номи тоҷик ин ҷо набуду нест».[1, с.153] Ҳоло он ки як сайёҳи маҷорӣ, ки бо номи Вомберӣ ба ҳайси забоншинос ҷиҳати ташхис кардани наздикии забони маҷорӣ ба забони хоноти Осиёи Миёна дар нимаи дууми асри XIX ба Бухоро сафар кардааст, зимни муайян кардани ҳайати аҳолии ин сарзамин дар китоби хеш “Саёҳати дарवेशи дуруғин дар хоноти Осиёи Миёна” фикри бедалели болоиро рад карда, менависад, ки “ин мардуми бумӣ дар тамоми Осиёи Миёна зиндагӣ мекунанд, аммо дар ҳеҷ ҷо ададашон бапои Бухоро намерасад. Ва танҳо дар ҳамин ҷост, ки метавонанд нисбат ба ватани аслии худ, яъне “Хуросон” бо қамоли ғурур идаои худро бар курсӣ биншонанд. Ҷунин изҳор мекунанд, ки сарҳадоти онҳо аз як тараф, ба Хутан ва Чин, аз самти марғиб ба дарёи Ҳазар, аз тарафи ҷануб ба Ҳиндустон муттасил аст. Аммо ҷои таассуф аст, ки ин миллати таърихан қадим ва зиндагонии пурифтихори собиқ дошта, дар ниҳоят табоҳу фасод шудааст. Бинобар онҳоро мардуми қадими Осиё фарз кунем, яқинан хувайдо мешавад, ки ин мардум дар асрҳои гузашта вазъияти бисёр ғамнокеро аз сар гузаронидаанд” [2,с.360]

Ё худ Н.Хаников, ки яке аз шахсиятҳои маъруф ва шинохта дар омӯзиш ва таҳқиқи паҳлуҳои ҷудогонаи ҳаёти мардумони аморати Бухоро мебошад, дар китоби арзишманди худ “Тавсифи хонигарии Бухоро” ҷиҳати тасдиқи фикр ҷунин маълумоти муътамад медиҳад, ки сокинони таҳҷои шаҳр тоҷикон мебошанд. Қай ба ин ҷо омадани онҳо маълум нест. Аммо мувофиқи

далелхое, ки дар асоси така ба китоби Наршахӣ зикрашонро ҷои мебинад вақти омадани онҳо аз ғарб ба ин сарзамин, яъне водии Зарафшон як марзи нообод ва қамишзор будааст. Тоҷикон, ки мардуми кордида ва дар меҳнат таҷрибаи кофидошта буданд, аввалин маротиба ба коркард, обод кардани атрофи сохил, бунёди боғҳо пардохта, дар муддати мадид ин ҷойро ба як гулзор мубаддал карданд. Бинобар эшон сокинони муқими Бухоро мебошанд. Лек он мардум бо вучуди дар фосилаи қарнҳо зери фишору таъкиби аҷнабиён мондан сарзамини худро тарк накарда, шаҳро ҳамчун як маркази илмӣ-фарҳангӣ ва тамаддуни ғании худ обод нигоҳ доштанд.

Аз ин рӯ, назар ба дигар шаҳрҳои Осиёи Миёна дар Бухоро шумораи онҳо хеле зиёд мебошад. Шугли асосии онҳо тичорат буда, аммо завқи дар ҷангҳо иштирок карданро надоштанд. Аз мардумони дигар бо сабурӣ, нармдилӣ, оромтабиатӣ ва таҳаммулпазирӣ фарқ мекарданд. Хислати бади инсонро бошад дар дуруғ гуфтан, ба сухани худ вафодор набудан меиданд. Симои зохирии зебо, қомати баланд дошта, ранги пусташон сафед, муй ва чашмонашон сиёҳ, аммо дар интиҳоби либос тавачҷух ба дигар мусулмонон мекарданд. Дар гуфтор, рафтор, муносибат, ҳаёти хонаводагӣ, қабул ва иззати меҳмон назар ба ўзбекҳо дар бораи онҳо сухан гуфтан зиёдтар аст. [3, с.53-56] Ҳамзамон дар ҷои дигар Вомберӣ менависад, ки: “Форсҳо нисбат ба туркҳо дар афзалияти маънавий хеле боло меистанд, чунин аҳволро мо дар Осиёи Миёна ҳам мушоҳида кардем. Бухоро аз он сабаб меҳвари тамаддуни осийемиёнагӣ гашт, ки дар он ҷо аз замони қадим тоҷикон аксарияти қулли аҳолиро ташкил меоданд ва инкишофи маданияти тоисломиро давом дода, гарчанде аз ҳокимият маҳрум шуда бошанд ҳам мақоми маърифатқунонии худро нисбати ҳукмронон иҷро мекарданд, дар дарбори Бухоро бо вучуди ўзбек будани хон вазирони аввал ва амалдорони олимақом танҳо тоҷик буданд. Ҳатто дар хонигарии ўзбакони ваҳшии Ҳева амали меҳтар (мирзои давлатӣ)-ро, яъне вазифае, ки инкишофи аҳолиро талаб мекард танҳо аз форсҳо таъин мешуданд”. [4, с.318-319]. Шарқшиноси маъруфи рус А.Семёнов бошад мақом ва нуфузи тоҷиконро миёни дигар мардумони Осиёи Миёна чунин муайян кардааст: “Тоҷикон босаводтарин халқи Осиёи Миёна буда, ҷангҷӯӣ намебошанд ва аз аввал барои машғулияти осоишта мувофиқ гаштаанд. Тоҷикон, ки аз тарафи ўзбакон ба итоат дароварда шуда буданд тадриҷан бо маърифаташон аз ин вазъият халос шуда, ҳатто тавонистанд, ки ғолибиятро ба даст гиранд. Бо заковат ва ақле, ки ба онҳо хос буд қариб ҳамаи вазифаҳои мақомоти болоиро дар давлат ба даст оварданд. Чунки онҳо нисбат ба ўзбакҳо аз ҷиҳати тафаккур ва инкишоф хеле боло меистоданд”. [5, с.49] Бо баҳои амалдори рус Скопин В.А. “Тоҷикон аз авлодҳои аз ҳама маданиятноктарини Осиёи Миёна мебошанд ва Бухоро бо шухрати худ чун маркази ислом ва таълимоти Муҳаммад танҳо аз онҳо сарфароз аст”. [6, с.38].

Ҳамзамон дар радифи муҳаққиқони хоричӣ дар ҷавоб ба назарҳои пантуркистон Садриддин Айнӣ ҳамчун муҳаққиқи асил ва донишманди закиتابъ, яке аз фаълони ҷунбиши ҷадидия дар асоси сарчашмаҳои маъхазҳои муътамад миллати қадимаи минтақа, соҳибтамаддун будани тоҷиконро собит намуда, қомебиҳои илмиву фарҳангиашонро аз ҳамлаҳои шадиди душманони миллати пуштибонӣ намуда, соли 1926 рисолаи «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро таълиф кард ва бо ин асари баландпояи худ як ҷузъи тамаддуни ориёӣ будани тоҷиконро собит намуда, мардуми тоҷик ва фарҳанги бостониашро ҷоннисорона дифоъ кард. Ба вижа, дар сарсухани шоҳасари мазкур шуҷоатмандона ва бо далел асоснок менамояд, ки «Аз бозе, ки вақоифро таърих қайд мекунад, то имрӯз дар диёри Мовароуннаҳру Туркистон чунон ки як қавми муаззам ба номи тоҷик ё ки тозик истиқомат дорад, ҳамчунон забону адабиёти эшон ҳам ривҷ ёфта омадааст». [7, с.7]

Бо таъкиди донишманди тоҷик А.Маҳмадаминов: «Бузургтарин дастоварди «Намунаи адабиёти тоҷик», ин аст, ки Садриддин Айнӣ бо далелҳои раднопазири адабиву фарҳангӣ пиндоштҳои бепояи пантуркистону ҳампешагони ононро фож кард, яке аз куҳантарин мардуми Осиёи Миёна будани тоҷиконро қомилан собит кард» [8, с.8].

Дигар хидмати арзишманд ва мондагори Садриддин Айнӣ ҳамчун як намоёнди соҳибсалиқаи насли дуҷуми маорифпарварӣ ин алорағми ақидаҳои бепоя ва бедалели нодадагирони арзишҳои илмиву фарҳангии миллати тоҷик навиштани мақолаи «Маънии қадимаи тоҷик» мебошад. Дар мақолаи мазкур зимни омӯзиши маъхазҳо ва сарчашмаҳои муътамад, аз ҷумла луғатномаҳо баромад ва ҷои қорфармудашудаи мафҳумро шарҳу тавзеҳ медеҳад. Ба вижа, шарҳи дар «Ғиёсуллуғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддини Мустафоободӣ ва «Бурҳони қотей»-и Муҳаммадхусайн Бурҳон ибни Халафи Табрэзӣ омадаи қадимаи «тоҷик»-ро ба маънои «авлоди араб, ки дар Аҷам бузург шуда бошад ва аксари онҳо савдогар бошанд, лиҳоз аз «тоҷик» гоҳо савдогар мурод аст», инчунин тавзеҳи дар «Қомус-ул-аъмол»-и Шамсиддини Сомӣ дарҷфтаро доир ба он, ки тоҷик дар асл номи як қавмест аз туркҳо, дар замони ҳозира ин ном ба як тоифаи аҳолии эроннасли Осиёи Миёна, ки бо забони форсӣ гап мезананд, дода шудааст рад карда, исбот менамояд, ки шакли асосии қадимаи «тоҷик» буда, муғулҳо ва туркҳои қадимӣ ин қадимаро гуфта натавониста, ба табдил кардани ҳарфи «ҷ» ба «з» «тозик» гуфтанд. [9, с.414-439]

Ҳамзамон дар мақолаи мазкур устод Айни барои тасдиқи фикр аз нутқи Сталин, ки дар шаби қабули иштироккунандагони даҳрӯзаи санъати тоҷик дар Кремл 22 моҳи апрели соли 1941 ироа кардааст, иқтибос оварда, зикр менамояд, ки «калимаи «тоҷик»-ро, ки мансуб ба «тоҷ» аст, ба ин халқ ба сифати як номи ифтихорӣ додаанд».

Ё худ тибқи таснифоти устод Садриддин Айни "...калимаи «тоҷӣ» ба ҳар чизе, ки ба тоҷ мансуб ва ба вай дахлдор бошад, рост меояд ва ҳар кадоми он гуна чизҳоро мефаҳмонад (масалан марвориди тоҷӣ, ёкути тоҷӣ, лаъли тоҷӣ). Аммо вақте хостанд, ки ин калима «тоҷ»-ро ба як халқи форсизабони баландмаданият исми хос кунанд, дар охираш «к»-и исмиро ҳамроҳ карда «тоҷик» гуфтанд» [10, с.60].

Бар замми мақолаи фавқуззикр дар дигар нигоштаҳои худ Айни ба ин масъала рӯшани андохта, дар рӯзномаи «Овози тоҷик» бо номи «Ба муносибати эълони Ҷумҳурияти мухтори Тоҷикистон» (рӯзномаи «Овози тоҷик» 1925, 15 март) менигорад: «Мо аз таърихи қадим чашм пӯшида танҳо аҳволи баъд аз исломиятро дар назар орем, мебинем, ки ба ҳар кори маданӣ пешгому роҳбар тоҷикон буданд. Чунончи: дар аҳди Сомониён адабиёт ва саноеъ чӣ қадарҳо пеш рафта ва роҳбарони ин корҳо тоҷикон буданд. Он иморатҳои бузург, кӯшкҳои фалакнамо, айвонҳои кайвонбулён ва боғҳои чаннатнишон, ки дар аҳди Сомониён дар Бухоро бино ёфта буд, муассиси ҳамаи инҳо тоҷикон буданд. Таъсири ин маданият буд, ки ҷаҳонгири бузург Темури курагон бо вучуди ин, ки ирқан турк буд, «Тузуки темурӣ»-ро бо тоҷикӣ навишт. Сарои худро аз уламо ва удабои тоҷик зиннат дод, катибаҳои ҳамаи иморатҳои худро ба тоҷикӣ сабт кунанд. Абдуллоҳони Шайбонӣ, ки яке аз авлоди ўзбекон буд, шеърҳои тоҷикӣ навишт ва ҳамчунин Абдуллоҳони ўзбек ва аҳли дарбори ў чӣ қадар, ки биноҳои хайрия сохта бошанд, ҳамаи катибаҳои форсӣ карданд».

Бо назардошти таъкидҳои болоӣ Садриддин Айни дар навиштаҳои худ аввалан миллати қадима ва соҳибтамаддун будани тоҷиконро барои насли имрӯзи тоҷик ва ҷаҳониён исбот намуд. Саҳми онҳоро дар низоми фарҳангофарӣ, бунёд ва рушди шаҳрдорӣ, таҳаввули шеъру сухан, танзими низоми идораи сохторҳои гуногуни давлатӣ ва ғайра нишон дод. Сониян, дар ин радиф нақш ва мақоми забони тоҷикиро ҳамчун забони ширину гуворо ва расмии давлатдорӣ муассир ҳисобида, бо ин васила забонро омили асосии мавҷудияти миллат шуморида, барои эҳтиром доштани он ҳамчун рукни асосии фарҳанг ба имрӯзиён таъкид менамояд, ки «Вой бар ҳоли он касе, ки ба дунё зинда асту забон надорад».[11, с.197]

Инчунин Садриддин Айни забонро шиносномаи миллат шуморида, покиза ҳифз кардани онро вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як шаҳрванди кишвар медонад. Муҳим мешуморад, ки барои бақои миллат ва мустаҳкамгардии забони давлатӣ ҷиҳати тарбияи насли ҷавон китобҳо бояд бо забони миллӣ-тоҷикӣ навишта шаванд ва миллати соҳибзабон рӯзномаи худро дошта бошад. Дар ин маврид низ ба имрӯзиён нигариста менигорад: «Ҳар қавме, ки рӯзнома надорад, гӯё ки забон надорад».

Ҳамин тавр, дар он солҳо, ки айёми тақсмоти миллӣ-худудӣ буд, ба миён гузоштани чунин масъалаҳои рӯзмарра, воқеан, худ як қаҳрамони фидокоронаи Садриддин Айни ва дигар ҳамшариконашро ифода менамояд. Зеро бо вучуди тухматҳо, шиканҷаҳо ва қасд ба ҷон устод Садриддин Айни ва ҳаммаслақонаш аз масъалаҳои марбут ба миллат, ҳудудҳои миллӣ, шинохти миллат, ҳимояи арзишҳои илмиву фарҳангии он ва иҷро кардани рисолати таърихии фарзандӣ дар назди Ватан даст нақашиданд ва новобаста аз вазниниҳои ба душ боршуда устуворона дар ҳимояи манфатиҳои тоҷикон пофишорӣ намуданд.

Дар солҳои минбаъда низ фаъолияти намоёндагони ҷунбиши ҷадидия Садриддин Айни, Ҳамдӣ, Мунзим, Мирзо Сирочи Ҳаким ва дигарон фарогири мавзӯҳои миллӣ-таърихӣ буда, асарҳои иншон амудашон тамоюли ваҳдатофаринӣ доштанд. Таҳияи асарҳо оид ба зиндагиву фаъолияти фарзанди донишманди тоҷик Абӯалӣ Ибни Сино, қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик, Муқаннаъ, Абӯмуслим ватандӯст будани тоҷиконро ба ҷаҳониён муаррифӣ намудаанд. Соли 1949 бо ибтикор ва ҷустуҷӯҳои пайвастаи устод Садриддин Айни оромгоҳи сардафтари адабиёти классики тоҷик - Абӯабдулло Рӯдакӣ дар деҳаи Панҷрӯди Панҷакент бозёфт мегардад, ки ин амал низ дар раванди худшиносии миллии насли имрӯзаи тоҷик, ғани намудани хотираи таърихии ҳар як шаҳрванди кишвар нақши назаррас доранд. Пас аз ҷумҳурии мухтор ва мустақил эълон гардидани Тоҷикистон орзую омили устод Айни ва ҳамасронаш дар ҷодаи босавод гардидани халқи тоҷик ҷомаи амал пӯшид.

Ҳамин тавр, ба андешаи Ибни Муқаффеъ-яке аз пешвоёни ҷараёни шуубия марому маслаки намоёндагони ҷунбиши ҷадидия он тамоюлигириро дошт, ки ҳар кас вучуди худро фидои илму адаб намояд, дар иваз соҳиби тоҷе мегардад, ки дар баробари ҳар соҳибмақоми дунёӣ бениёз шуда, дар муқобили ҳар фақру фишори моддӣ чун кӯҳ устувор мемонад ва ба аҳаде аз тангдастӣ шикоят намекунад, зеро умуми масоибу ранҷҳои моддиро дар қиболи лаззатҳои илм ба ҳеч чиз намешумарад.

Ниҳоят, масъалаҳои асосие, ки баробари таъсиси мактаби усули савтия ва ворид кардани ислохот дар низоми таълиму тарбия чадидон ба онҳо муваффақ шуданд ва имрӯз муҳимияти худро гум накардааст ин ҷалби духтарон ба мактаб, маърифтнокшавӣ, касбу хунаромӯзӣ, тарбияи кадрҳои миллӣ дар кишварҳои хориҷ, аз ҷумла Россия, Туркия ва Аврупо, рушди соҳибкорӣ, тичорат ва низоми бонкӣ, танзими расму оинҳо, хусусан кам кардани хароҷот дар гузаронидани ҷашну маросимҳо ва ғайра мебошанд. Аз ин рӯ, маҳз ин паҳлугирии ғояҳои чадида дар раванди рушди ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол заминаи мусоид фароҳам овард.

Зеро ворид кардани ислохот дар низоми таълиму тадрис имкон дод, ки барномаҳои таълимӣ тибқи талаботи замон таҳия карда шуда, ҷанҳои омӯхташаванда ба стандарти байналмилалӣ ҷавобгӯ бошанд. Дар доираи нақшаву барномаҳои таълимӣ амалкунанда ва вобаста ба хусусиятгирии синну соли талабагон китобҳои дарсӣ, дастуру тавсияҳои методӣ таҳия ва нашр карда шаванд. Кадрҳои тарбияшаванда бошанд дониши хубӣ таҳассусӣ гирифта, мутобиқ ба таҳассус ба кор таъмин карда шаванд. Чунки таҷриба нишон дода буд, ки дар мадрасаҳо, дар муддати 10-15 сол толибилм ба омӯхтани илмҳои динӣ вақт сарф карда, баъди фориғ аз он танҳо қобилияти кур-курона қироат карданро пайдо мекарду ба мазмун, шарҳу тавзеҳи матни хонда ва мафҳумҳои калидии он сарфаҳм намерафт.

Хулоса таҳқиқи андешаҳо оид ба омӯзиш ва шинохти чадида дар илми ҷомеашиносии муосир нишон дод, ки чадида тамоюли кухнапарастӣ надошт. Балки аз давраи оғози фаъолият ҳадафи ягонашон босавод, соҳибкасб кардани аҳоли буд. Чунки онҳо баъди шиносӣ аз пешрафтҳои илмиву техникаи кишварҳои рушдкарда ба хулоса омада буданд, ки ин дастовардҳо ба онҳо маҳз аз дуруст ба роҳ мондани раванди таълим дар мактабу мадорис муяссар гаштааст. Бинобарин, ҳарчанд то даврони истиқлолият бештари шарқшиносону муҳаққиқон ба чадида баҳои ғайривоқеӣ дода, онро дар доираи талаботи идеологияи шӯравӣ ҳамчун чунбиши буржуазӣ, миллигарой, ирғичой муаррифӣ кардаанд, аммо соҳибистиклолӣ ва таҳқими хувияти миллӣ ин қолабро шикаста, ба ҷомеашиносону адабиётшиносон ва муҳаққиқони ин марҳилаи таърихӣ шароити созгор муҳайё кард, ки ба воқеоти таърихӣ баҳои воқеӣ дода, ҷавҳари андешаҳои онро ба насли имрӯзу оянда дар доираи аспият пешниҳод намоянд.

Таъсири ғояҳои чадида дар раванди рушди ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ташаккули хувияти миллӣ, дар тоҷикистони соҳибистиклол

АДАБИЁТ

1. Арменияс Вомберӣ. *А.В.Сайёҳати дарवेशи дуругин дар Осиёи Миёна. Монография / А.В.Вомберӣ. –Техрон: 1986. – 529 с.*
2. Ханьков Н. Х.Н.Описание Бухарского ханства.Учебника /Ханьков Н. –Москва:СПб, 1843.- 279 с.
3. А.Вамбери.ОчеркиСредней Азии.–учебник/ А.Вамбери.М.Мамонтов, 1868.-361с.
4. А.Семёнов. Средняя Азия. –монография /А.Семёнов.М.,1989.72с
5. В.И.Скопин. Средняя Азия и Индия.Учебник– В.И.Скопин./М.,1904. - С.38.
6. С.Айнӣ.Намунаи адабиёти тоҷик./С.Айнӣ.Китоби илмӣ Душанбе:Адиб 2010.448с
7. Маҳмадаминова.Адабиётшиносӣ ва ҳудодоҳии миллӣ./Маҳмадам инов.А монография /Душанбе, Сино,1998. 211с
8. УбайдуллоевН.Андар шинохти тоҷикон.Китоби сеюм,Душанбе, магбааи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. – /Убайдуллоев Н.С.142с
9. АйнӣС.Кулшӣт.Ҷ.9,Душанбе,Ирфон1969.-/АйнӣС/Душанбе,Ирфон-1969 –415с.
10. Р.Масов. И.Қаландаров. Н.Каримов. Ҳақиқати таърих. Ирфон/1990 174С/Р.Масов. И.Қаландаров. Н.Каримов.Ирфон/1990-174с.
11. Айнӣ С.Намунаи адабиёти тоҷик. Айнӣ С./Душанбе Адиб, 2010- 448с

ИДЕЙНОЕ ВЛИЯНИЕ ДЖАДИДИЗМА В ПРОЦЕССИИ РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНО – КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ И ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОСОЗНАНИЕ В НЕЗАВИСИМОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье автор на основе идейное влияние джадидизма в процессии развития социально – культурной жизни и формирование национальной самосознание в независимом Таджикистане. Наоборот, с самого начала его единственная цель заключалось в обучении грамотности и приобретении специальности населением. Потому что джадиди после ознакомления с научно-техническими достижениями развитых стран резюмировали, что их достижения им удавались именно благодаря правильному осуществлению процесса учебы в школах и медресах. Поэтому, хотя до приобретения независимости большинство востоковедов и исследователей неправильно оценили джадидизма, его рассматривали в рамках советской идеологии как буржуазное, националистическое и реакционное движение. Однако независимость и укрепление национального самопознания разбили эту форму и подготовили благоприятные условия для социологов, литературоведов и исследователей этой исторической эпохи для того, чтобы они оценили объективно исторических событий и представили

сущность их воззрений сегодняшним и будущим поколениям. С этой точки зрения, исследования, анализы и сравнение исследовательских работ показывают, что джадидизм является продолжением просветительства, цель джадидов заключается в развитии общества, избавлении народа от суеверия и фанатизма. Поэтому, джадидия имеет просветительское свойство и является пропагандистом передовых идей и формирующим национального самопознания.

Ключевые слова: джадидия, независимость, национальное самопознание, социально-политическая жизнь, реформа, профессия, школа, просвещение, свободолюбие, гуманизм.

IDEOLOGICAL INFLUENCE OF JADIDISM IN THE PROCESS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND CULTURAL LIFE AND THE FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY IN THE INDEPENDENT TAJIKISTAN

A Study of attitudes about the study of jadidism in contemporary social science suggests that jadidism had the tendency to conservatism on the contrary, From the very beginning its sole purpose was to teach literacy and the obtaining of specialty of population. Because jadids after introducing with the scientific and technological achievements of developed countries concluded that their achievement they managed it for thanks to the correct implementation of the learning process in schools and madrasa.

Therefore although before independence the majority of orientalists and researchers misjudged of jadidism, its considered within the framework of Soviet ideology as a bourgeois nationalists and reactionary movement.

However the independence and strengthening of national self-awareness broke this from and have prepared favorable conditions for literary scholars and objectively the historical events and presented the essence of their views of today s and future generations.

From this point of view ,research analysis and comparison of research works show that jadidism is educational property and was an advocate ideas and shaping national self-awareness.

Keyword: jadidism, independence, national, self awareness the socio political, life reform, profession, school education, freedom humanism.

Сведения об авторе:

Джураев Комрон- соискателю кафедры философии Таджикского государственного педагогического университет им. С.Айни, соискатель кафедры философии. Тел.: (+992) 985.741289 E-mail: komron90@mail.ru Адрес: Республика Таджикистан, г.Душанбе , ул.С.Майяковски, 69. / 1

About the author:

Juraev Komron - doktoranti PhD kafedrai falsafa pedagogical University hamed after Sadridin Aini. Tel.: (+992) 985741289 E-mail:komron90@mail.ru 16, street S.mai, Duchanbe city, Republic of Tajikistan,

АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Мирзоев С.Т.

Института изучения проблем стран Азии и Европы

Республика Узбекистан, в географическом отношении, единственная страна в регионе, которая граничит со всеми государствами Центральной Азии, то есть замыкает на себе важнейшие узлы для планирования возможной региональной интеграции. В условиях актуализации поиска новых стратегий развития страны, Узбекистан демонстрировал готовность к изменению действующей модели системы внешней политики. В связи с этим Узбекистан принял в феврале 2017 г. новую Стратегию развития страны на 2017-2021 гг., которая ориентирует внешнеполитическую деятельность республики на создание вокруг страны пояса безопасности, стабильности и добрососедства. Она определяет будущие цели и задачи внешней политики страны, по достижению, которых Узбекистан займет приемлемое своим национальным интересам место на региональной и международной арене.

Следует отметить, что сегодня наблюдается реальный прорыв во внешней политике Республики Узбекистан по снижению уровня противоречий между странами региона и страны вне региона. Ряд инициатив с узбекской стороны, являются наглядным свидетельством заметной активизации внешней политики Узбекистана в афганском направлении, который конкретными действиями подтверждает свою приверженность исходящих из основных принципов, закрепленных во внешнеполитической стратегии страны. Поэтому в ней Афганистан занимает особое место.

Фундаментальной основой в данном контексте является Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева, где он подчеркнул, что «...Узбекистан будет оказывать всестороннее содействие в урегулировании афганской проблемы. Для нас главным остается конечный результат - начало мирных переговоров и достижение национального примирения». [13] Проводимая Узбекистаном открытая, конструктивная, взаимовыгодная внешняя политика с Афганистаном, имеет важное значение

для региона. Приоритетные направления опираются на ясное и четкое видение по определению выстраивания конструктивных и взаимовыгодных отношений.

Следует отметить, что дипломатические отношения между странами были установлены 13 октября 1992 года [15]. Протяженность границ Узбекистана с Афганистаном - 143 км. [18] Узбеки в этой стране являются четвертой по численности этнической группой. Они составляют по разным данным более 3-х миллионов человек. Узбекский язык наряду с фарси и пушту является государственным языком Афганистана. [1] Этнические узбеки Афганистана говорят на различных диалектах, они занимают среднюю часть Северных провинций Афганистана, в частности районы Меймене, Мазари-Шерифа, Шибиргана, Балха, Ханабада, Ташкургона и Кундуза.

Историческая связь узбеков Узбекистана с узбеками Афганистана выявляется в общих названиях племен: каттаган в Кундузе и Ташкургане; сарай - в Мазари-Шерифе и Балхе; минг - в Мазари-Шерифе, Балхе, Меймене, Ташкургане; кунграт - в Кундузе и Мазари-Шерифе; дурмен - в Хазрети-имам-Сахибе; тюрк, могол, барлас, карлук - в Каттагане и Бадахшане.

Узбеки левобережья верховьев Аму-Дарьи, как и узбеки правобережья, неоднородны по своему происхождению, что находит до сих пор свое отражение в различиях, имеющихся как в материальной, так и духовной культуре отдельных групп узбеков. [19] В этой связи, Узбекистан наладил продуктивную связь и взаимоотношения с диаспорами этнических узбеков в Афганистане, в том числе с теми, которые имеют достаточно серьезные позиции в северных провинциях Афганистана.

Сегодня внешнеполитическая стратегия Узбекистана нацелена на практическую реализацию следующих жизненно важных для Афганистана инициатив (стратегические проекты) в сфере транспорта, энергетики, торговли и образования. Особо следует отметить, например:

- ✚ строительство железнодорожного коридора «Мазари-Шариф–Герат». Реализация данного проекта обеспечит работой 30 тысяч афганцев, позволит Кабулу ежегодно получать прибыль от транзита в размере 400-500 млн. долл. В проект также входит строительство дороги от Мазари-Шарифа через Кабул до Пешавара. Данный проект сегодня поддерживается Европейским Союзом;

- ✚ строительство линии электропередач Сурхан-Пули-Хумри. ЛЭП позволит увеличить поставки электроэнергии из Узбекистана в Афганистан на 70% - до 6 миллиардов квт. ч в год. ЛЭП подключит Кабул к единой энергетической системе Центральной Азии. Более того, ЛЭП Сурхан-Пули-Хумри может стать составной частью проекта CASA-1000;

- ✚ сфера связи (в частности, прокладка оптоволоконных линий связи компаниями «Узбектелеком» и Afgan Telecom Corp.);

- ✚ подготовка афганских специалистов, в Узбекистане. В г. Термезе успешно функционирует Образовательный центр по обучению афганских граждан, в котором обучаются 130 афганских студентов, юношей и девушек. В перспективе планируется увеличить число учащихся до 250 студентов;

- ✚ стимулирование торговли с Афганистаном. По инициативе Президента Узбекистана в г. Термезе создан международный логистический центр с таможенным терминалом «Термез-Карго-центр», призванный содействовать увеличению экспортно-импортных и транзитных грузопотоков. На базе Свободной экономической зоны «Термез» планируется открытие промышленных производств по выпуску готовой продукции, необходимой для проектов и программ, реализуемых в Афганистане.

Узбекистан также регулярно поставляет Афганистану гуманитарную помощь. Безвозмездно было передано более 3 тысяч тонн зерна, продуктов питания и одежды. Кроме того, от имени Президента Узбекистана, в дар афганскому народу были переданы 25 автобусов и сельскохозяйственная техника. Достигнуты договоренности по ежегодной поставке до 300 тысяч тонн минеральных удобрений, 2 тысяч единиц сельскохозяйственной техники, до 250 тысяч тонн продовольственной пшеницы и другой востребованной на афганском рынке продукции, а также стройматериалов, продовольственных товаров, бытовой техники, автотранспортных средств.

Товарооборот между Узбекистаном и Афганистаном за 2018 г. вырос на 25% и составил более 600 млн. долл. США. При этом в самое ближайшее время планируется довести двустороннюю торговлю до 1 млрд. долл. США. [10]

Анализ стратегии внешней политики Республики Узбекистан относительно Афганистана показывает, что она формировалась не сегодня, а с момента обретения страной независимости. Однако она изменяется коренным образом с учетом трансформации новых подходов к региональным приоритетам.

Руководители Республики Узбекистан с трибун различных авторитетных международных организаций неустанно обращают внимание мирового сообщества на необходимость решения афганского кризиса. В частности, на 48-ой [8], 50-ой, и 72-ой сессий Генеральной Ассамблеи ООН в 1993, 1995 [8] и 2017 гг., Узбекистан считает, что важным условием обеспечения не только региональной, но и глобальной безопасности является стабилизация обстановки в Афганистане. Единственный путь к миру в этой стране – это прямой диалог, без предварительных условий, между центральным правительством и основными внутривластными силами.

Однако на сегодняшний день кризис в Афганистане не потерял своей напряжённости и остроты. Расширение деятельности террористических, экстремистских организаций, незаконный оборот наркотических средств и других организованных трансграничных преступлений все больше осложняет ситуацию в соседнем Афганистане. Данная сложившаяся ситуация является одним из источников угроз и вызов безопасности всего центрально-азиатского региона. Несмотря на сложную ситуацию, многолетний системный кризис в Афганистане, внешнеполитическая инициатива Узбекистана призывает страны региона рассматривать Афганистан как дружественного партнёра и соседа.

Анализ внешнеполитической стратегии Узбекистана в Афганистане свидетельствует о том, что она включает в себя два приоритетных направления, которые преследуют разные цели.

Первое направление – это политическое сотрудничество и политическое урегулирование афганского конфликта. Для решения афганского кризиса Узбекистан выступил с рядом инициатив. Например, организовать прямой диалог, без предварительных условий, между центральным правительством и основными силами вооруженной оппозиции, прежде всего движением «Талибан». Содействовать урегулированию афганского кризиса на политико-дипломатическом уровне. Создать Контактную группу «6+2», в 1997 году в состав которой входили соседние с Афганистаном страны Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан, Пакистан, Китай, Иран, России и США, представители Северного Альянса и движения «Талибан». Благодаря ей 21 июля 1999 года была подписана «Ташкентская декларация об основополагающих принципах мирного разрешения конфликта в Афганистане». [8] В ходе 50-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН в 1995 г., была выдвинута инициатива о введении эмбарго на поставку вооружения. В 2001 году инициатива о демилитаризации страны. В 2008 году была выдвинута инициатива о формировании Контактной группы «6+3», предложив дополнить ее представителем НАТО, но под эгидой ООН.

В 2018 году по инициативе Узбекистана проведена Ташкентская конференция высокого уровня по Афганистану, которая стала самым масштабным международным мероприятием. По итогам конференции была принята Ташкентская декларация по установлению мира в Афганистане. Поскольку Афганистан стал источником серьезных угроз для Узбекистана и всего региона.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев на международной конференции по Афганистану «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие» сказал: «Безопасность Афганистана – это безопасность Узбекистана, залог стабильности и процветания всего обширного региона Центральной и Южной Азии». [6] Ташкент активизирует скорее собственные национальные интересы. Судя по всему, Узбекистан взял на себя роль международного координатора усилий по решению афганского кризиса. Известно, что решение афганского кризиса по сей день остается открытым. Для этого необходимо формировать международно-политическую структуру, способную стать международной переговорной платформой.

Начиная с 2002 года, Ташкент играет одну из ключевых ролей в оказании поддержки действиям Международных сил содействия безопасности в Афганистане. Узбекистан предоставил свое воздушное пространство и территорию для транзита невоенных грузов для коалиционных сил альянса в Афганистане. Он также разрешил военным самолетам Германии использовать аэродром в городе Термезе, а США - аэродром в Ханабаде. [11]

Второе направление – это проведение собственной геоэкономической политики, особенно ориентированной преимущественно на северных регионах Афганистана, ввиду проживания там этнических узбеков, а также стремление стабилизировать ситуацию на приграничных территориях. Именно эффективная и прагматичная реализация данной стратегии способствовала укреплению позиции Узбекистана в северных регионах Афганистана, контролировать ситуацию на узбеко-афганской границе, а также на определённом уровне созданию буферной зоны против угрозы с юга.

Торгово-экономическое сотрудничество. Анализ экономической стратегии Ташкента по отношению к Афганистану показывает, что реализуемые геоэкономические проекты имеют стратегическую значимость для Узбекистана. Масштабы афгано-узбекских торгово-экономических связей определяются, главным образом, характером международной финансовой помощи Афганистану. Именно за счет ее Афганистан на протяжении последних лет закупает в Узбекистане промышленные и потребительские товары. Торгово-экономическое сотрудничество между Узбекистаном и Афганистаном затрагивает совместную реализацию крупных проектов в сферах транспорта и логистики, энергетики, торговли и образования.

Первым шагом в реализации данной стратегии был двухсторонний договор о совместном ремонте, содержании и эксплуатации железнодорожно-автомобильного моста «Хайратон» на погранпереходе Галаба (Узбекистан) - Хайратон (Афганистан) протяженностью 816 метров, являющимся единственной артерией, связывающей две страны.

С узбекской стороны находится Сурхандарьинская область, г. Термез, областной центр с населением 143 000 человек [16], где имеется хорошо развитая транспортная инфраструктура, с единственным в Центральной Азии речным портом, который находится в г. Термезе на берегу реки Амударья. По другую сторону границы находится Балхская область, столицей которой является Мазари-

Шариф. Мазари-Шариф второй по величине город в Афганистане после Кабула с населением около 1 млн. чел. [9]

Усилиями международных доноров Узбекистан реализовал порядка 10 проектов по строительству автодорожных мостов в основном, по восстановлению трассы Мазари-Шариф – Кабул. Узбекские специалисты участвовали в ремонте и помогли восстановить 11 мостов.

В 2010 году началось строительство железнодорожной линии между узбекским городом Термез и афганским городом Мазари-Шариф. Идею её строительства ещё в конце 2008 года предложила Германия. [4] Грант в сумме 165 миллионов долларов США выделил Афганистану Азиатский банк развития (АБР) и США для строительства железнодорожной линии от станции Хайратон до терминала в Гуре Маре в районе аэропорта г. Мазари-Шариф. По предложению президента АБР, без проведения международного тендера, ГАЖК «Узбекистон темир йуллари» был выбран в качестве генерального подрядчика, а ОАО «Боштранслоиха» в качестве генерального проектировщика. Общая протяженность железной дороги «Хайратон-Мазари-Шариф» составляет 75 километров. Линия оборудована устройствами сигнализации, телекоммуникаций и электроснабжения в соответствии с техническими стандартами и требованиями, применяемыми в Узбекистане. В рамках проекта было предусмотрено строительство двух станций и двух разъездов, контейнерного двора на станции Мазари-Шариф, а также осуществление модернизации действующей станции Хайратон. [12; 7] Строительство дороги было завершено в ноябре 2010 года, однако первый поезд по ней прошёл только 21 декабря 2011 года. Дорога передана во временное управление компании «Узбекистон темир йуллари». [12]

Наблюдается развитие сотрудничества двух стран в сфере транспорта и перевозки грузов. Сегодня транспортировку грузов с назначением в Афганистан по «северному коридору» можно осуществить в двух вариантах. Первый – железной дорогой через ж/д станцию Галаба-ЭКСП на ж/д станцию Хайратон и до ж/д станции Мазари-Шариф (Наиб Абад). Второй – смешанная перевозка через Термезский речной порт до речного порта Хайратон и обратно – по реке Амударья на баржах. При этом транспортировка некоторых видов грузов осуществляется или через речной порт Термез баржами или через ж/д ст. Галаба, что заранее согласуется с экспедиторами ГАЖК «Узбекистон темир йуллари» и агентами речного порта Термез в соответствии с существующими технологическими правилами на данном участке.

В декабре 2017 года Правительство Узбекистана и Афганистана в Ташкенте подписали соглашение о строительстве железной дороги «Термез – Мазари-Шариф – Шибарган – Герат – Кандагар», протяженность её афганской части от Термеза до границы с Пакистаном составляет около 1700 км. Прокладка через территорию Афганистана современных автомагистралей и железных дорог означает, прежде всего, получение самого короткого выхода к морским портам Ирана Бандар-Аббас и Чахбахар, а также Пакистана – Гвадар и Карачи на побережье Индийского океана. В результате реализации данного стратегического проекта появится возможность значительно расширить потенциал внешней торговли и интегрироваться в мировую хозяйственную систему. Планировалось, что этот проект, ориентировочная стоимость которого составит порядка 210 млн. долларов США, будет осваиваться Узбекистаном на финансовые средства американских компаний «Weidlinger Associates» и «Central Asian Partners». Этот проект все еще находится на стадии поиска финансирования, Узбекистан готов вложить в него 500 млн. долларов собственных средств. ГАЖК «Узбекистон темир йуллари», АО «Узавтотранс», АО «УртаОсие Транс», АО «Узтрейд» и АО «Узсаноатэкспорт» будут участвовать в реализации названного проекта. [3]

В 2016 г. в городе Термез Сурхандарьинской области Республики Узбекистан, в непосредственной близости от Афганистана был открыт логистический центр «Термез Карго Центр». Центр оснащён всеми необходимыми условиями и оборудованием для оказания широкого спектра услуг. В частности, таможенное оформление/очистку товаров, складирование/перегрузку/долгосрочное хранение грузов (включая скоропортящиеся), стоянку для автотранспортных средств (300 ед.), автозаправочный и сервисный центр для автотранспортных средств, гостинично-рекреационный комплекс. Логистический центр не имеет аналогов в регионе и создан для максимального удобства клиентов - транспортно-логистических компаний, занимающихся перевозками в направлении Афганистана. [14]

В 2019 г. «Узтекстильпром» и ассоциация госпредприятий и корпораций Афганистана заключили меморандум о сотрудничестве по возобновлению деятельности предприятий по производству афганской текстильной продукции. Узбекская сторона окажет содействие в разработке проектной документации по проекту восстановления афганских текстильных предприятий. Кроме того, специалисты текстильной отрасли Афганистана пройдут курсы обучения в Ташкентском институте текстильной и легкой промышленности и повышения квалификации на отечественных предприятиях отрасли, добавили в «Узтекстильпроме».

По данным афганской ассоциации, в стране ежегодно собирают около 60 тысяч тонн хлопка, но все текстильные производства закрыты. [17]

Сегодня в Узбекистане успешно функционируют 122 предприятий с участием афганского капитала. Из них 39 – со 100% иностранным капиталом. В то же время в Афганистане создано 8 предприятий с участием резидентов Республики Узбекистан. В Кабуле открыт торговый дом АО «Узпромэкспорт», в

котором предусматривается создание постоянно действующей выставки продукции узбекских производителей «Сделано в Узбекистане». В 2010г. в г.Мазари-Шариф открыт дистрибьютерский центр ЗАО «Дженерал Моторс Узбекистан» в сотрудничестве с афганской компанией «Азия трейдинг». [18]

Сотрудничество в области электроэнергетики. Республика Узбекистан согласно двухстороннему договору поставляет электроэнергию в северную часть Афганистана с 2002 года (Кабул, Мазори-Шариф, Хайратон) с учетом потребности афганской стороны. На сегодняшний день объемы поставок электроэнергии в Афганистан увеличились в 30 раз. При этом, с января 2018 г. Узбекистан снизил цену на электроэнергию, поставляемую в Афганистан на 35%: с 7,6 до 5 центов за киловатт. Объем поставок увеличился с 62 миллионов квт. ч до 1,8 миллиарда квт. ч по итогам 2017 года. В 2018 году поставки электроэнергии доведены до 2 миллиардов квт. ч. на сумму 153 миллиона долларов США. С учетом потребности Афганистана Правительства двух стран подписали новое соглашение о строительстве ЛЭП «Сурхон – Пули-Хумри» в декабре 2017 года. Новая ЛЭП мощностью 500 кв, протяжённостью 260 км. позволит увеличить поставки электроэнергии из Узбекистана в Афганистан на 70%. Стоимость проекта составляет 150 милл. долл. США, из них \$32 миллиона будут финансировать Узбекистан, 118 миллионов долларов финансирование обеспечит Азиатский банк развития. Следует отметить, что пропускная способность новой ЛЭП оценивается в 1000 МВт, что позволит экспортировать в сутки 24 миллиона квт. ч, а в год – порядка 8 миллиардов квт. ч.

Акционерная компания «Узбектелеком» - крупнейший оператор телекоммуникаций, который охватывает своей сетью всю территорию Узбекистана, реализовал проекты по строительству международных линий связи в направлении «Термез-Хайратон» (Афганистан). «Узбектелеком» и национальный оператор связи Афганистана «Afgan Telecom Corp» подписали межоператорское соглашение, которое предусматривает сотрудничество между операторами в сфере взаимного предоставления международных телекоммуникационных услуг по волоконно-оптической линии связи /ВОЛС/, которая соединит два государства. Пропускная способность магистрали заложена на основе цифрового оборудования SDH уровня STM-16 /2,5 Гбит/с/, что обеспечит возможность организации прямой связи между Афганистаном и Узбекистаном для предоставления услуг международной телефонной связи и доступа к сетям Интернет, а также обеспечит выход Афганистана через телекоммуникационные сети Узбекистана на телекоммуникационные сети стран СНГ и Европы.

В марте 2008 г. Afgan Telecom приступила к строительству ВОЛС протяженностью 3,2 тыс. км, которая должна подключить Афганистан через страны Центральной Азии, Пакистана и Ирана к международной системе передачи данных, в частности, стать частью Трансазиатско-европейской оптико-волоконной магистрали /ТАЕ ВОЛС/. [2]

Сотрудничество в сфере образования, здравоохранения и культуры. В 2017 г. Термезском районе Сурхандарьи открылся образовательный центр по обучению афганских граждан при Министерстве высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан. Первые 100 студентов образовательного центра приняты по направлению узбекского языка и литературы. Они пройдут двухлетний курс обучения.

Юноши и девушки из Афганистана будут обучаться здесь по двух- четырех- и шестилетней форме очного обучения на основе принятых в образовательной системе Узбекистана норм в соответствии с учебными планами и программами, утвержденными Министерством высшего и среднего специального образования. Студентам, успешно освоившим программу по своей специальности, будет вручен соответствующий документ государственного образца.

Разработаны модули учебных планов по 17 направлениям высшего и 16 направлениям среднего специального, профессионального образования. К процессу обучения в центре привлечены квалифицированные профессора и преподаватели отечественных вузов. Кроме того, создана возможность доступа к «Системе электронного образования» через корпоративную сеть, благодаря чему ведущие ученые и специалисты любого высшего учебного заведения страны смогут проводить дистанционные занятия посредством видеоконференцсвязи.

В комплекс входят многоэтажный учебный корпус, общежитие на 110 мест, информационно-ресурсный центр, спортивный зал и спортивные площадки, столовая. Здесь также имеются лингафонные кабинеты, химическая и физическая лаборатории, а также лаборатория для изучения предметов, связанных с железнодорожным транспортом. Есть и пункты оказания бытовых, торговых и других услуг. Информационно-ресурсный центр укомплектован всеми необходимыми учебниками и учебными пособиями, художественной и общественно-политической литературой, снятыми в Узбекистане более чем 50 художественными и документальными фильмами, аудиосборниками. В электронной библиотеке размещено более 700 электронных книг на латинице. Установлены два инфокиоска, разработано программное обеспечение, состоящее из таких разделов, как государственные символы, культурное наследие, деятели Узбекистана, фотогалерея.

В будущем планируется расширить центр, построить летнюю столовую, пекарню, прачечную, дополнительное общежитие на 300 мест. Будет реконструирована учебно-производственная мастерская. [5] На севере Афганистана построены школы за счет средств Узбекистана. Например, в городе Мазари-

Шариф провинции Балх, такая школа была построена в 2014 году компанией «So'g'diyona Trans» при АО «Узбекистон темир йуллари». Несмотря на то, что письменность отличается, и нет возможности использования печатной продукции среди афганских узбеков, местные узбекские каналы и программы радио и телевидения Узбекистана свободно транслируются в этом регионе. Постоянные визиты делегаций научных, культурных, политических и коммерческих кругов афганских узбеков и их знакомства с достижениями Узбекистана также является одним из важных пунктов в афганском направлении.

На основании вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что внешнеполитическая стратегия Узбекистана способна обеспечивать достаточно эффективное участие в процессах урегулирования афганского конфликта, как на региональном уровне, так и в рамках двусторонних отношений. Несмотря на сценарий дальнейшего развития ситуации в стране, Узбекистан остается заинтересованным в минимизации негативного влияния Афганистана на страны региона и продолжает играть важную роль в решении афганского военно-политического кризиса. В силу географических, геополитических и геоэкономических факторов Узбекистан является одним из ключевых игроков среди стран-соседей Афганистана в процессе урегулирования его конфликта. Международные проекты афганского урегулирования не могут быть реализованы в полной мере без учета роли данного фактора. Исходя из этого, Узбекистан за последнее время выработал основные приоритетные направления политических и экономических инициатив по разрешению афганского кризиса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Encyclopædia Britannica. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.britannica.com/>.
2. «Узбектелеком» и Afgan Telecom подписали межоператорское соглашение. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://lib.tssonline.ru>
3. Афганистан остался на центральном месте во внешней политике Узбекистана в 2019 году. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://central.asia-news.com/>.
4. В Афганистане началась эпоха железных дорог. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://afghanistan.ru/>.
5. В Сурхандарье открылся учебный Центр для афганских граждан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://darakchi.uz/>.
6. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на международной конференции по Афганистану: «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://sovminrk.gov.uz/>.
7. Железнодорожный транспорт в Афганистане [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org>
8. Инициатива Президента Узбекистана И. А. Каримова о создании зоны, свободной от ядерного оружия в Центральной Азии, воплотилась в реальность. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.uz/>.
9. Клубок шелка: безграничные базары и приграничная торговля в Центральной Азии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://refdb.ru/look/2410840-p6.html>
10. Международная конференция по Афганистану, 28 ноября 2018 года в г. Женеве, Швейцария. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.uz/>.
11. НАТО и Узбекистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://нато.рф/>.
12. О сотрудничестве Узбекистана и АБР в строительстве железной дороги «Хайратон — Мазари-Шариф» Архивная копия от 15 апреля 2012 на Wayback Machine // Посольство Республики Узбекистан в Российской Федерации. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/>.
13. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.president.uz/>.
14. Республика Узбекистан. Логистический центр «Термез Карго Центр». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://airto-kr.com/>.
15. Страны, с которыми Узбекистан установил дипломатические отношения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.uz/ru/>
16. Сурхандарьинская область. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/>.
17. Узбекистан поможет Афганистану восстановить текстильную отрасль. <http://muslim.uz/>.
18. Узбекистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.uz/>.
19. Этнографический блог о народах и странах мира их истории и культуре. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://lib7.com/>.

АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Вызовы и угрозы со стороны Афганистана остаются актуальными на современном этапе развития государств Центральной Азии. Однако на сегодняшний день кризис в Афганистане не потерял своей напряжённости и остроты. Расширение деятельности террористических, экстремистских организаций, незаконный оборот наркотических средств и других организованных трансграничных преступлений все больше осложняет ситуацию в Афганистане. Данная сложившаяся ситуация является одним из источников угроз и вызовов безопасности всего центрально-азиатского региона. Несмотря на

сложную ситуацию, многолетний системный кризис в Афганистане, внешнеполитическая инициатива Узбекистана призывает страны региона рассматривать Афганистан как дружественного партнёра и соседа. Автор статьи, анализируя приоритетных направления внешней политики Республики Узбекистан, которые преследуют разные цели, приходит к выводу, что данное государство предпринимает все меры для урегулирования афганского конфликта, а именно политическими и экономическими мерами. Внешнеполитическая стратегия Узбекистана способна обеспечивать достаточно эффективное участие в процессах урегулирования афганского конфликта, как на региональном уровне, так и в рамках двусторонних отношений. Несмотря на сценарий дальнейшего развития ситуации в стране, Узбекистан остаётся заинтересованным в минимизации негативного влияния Афганистана на страны региона и продолжает играть важную роль в решении афганского военно-политического кризиса.

Ключевые слова: Узбекистан, Афганистан, внешняя политика, экономика, инициативы, стратегия, политика, безопасности.

AFGHANISTAN IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

The challenges and threats from Afghanistan remain relevant at the present stage of development of the Central Asian states. However, to date, the crisis in Afghanistan has not lost its tension and sharpness. The expansion of the activities of terrorist, extremist organizations, illicit trafficking in narcotic drugs and other organized cross-border crimes increasingly complicates the situation in Afghanistan. This current situation is one of the sources of threats and a challenge to the security of the entire Central Asian region. Despite the difficult situation, the long-term systemic crisis in Afghanistan, the foreign policy initiative of Uzbekistan calls on the countries of the region to consider Afghanistan as a friendly partner and neighbor. The author of the article, analyzing the priority directions of the foreign policy of the Republic of Uzbekistan, which pursue different goals, comes to the conclusion that this state is taking all measures to resolve the Afghan conflict, namely political and economic measures. Uzbekistan's foreign policy strategy is capable of ensuring a fairly effective participation in the processes of settling the Afghan conflict, both at the regional level and within the framework of bilateral relations. Despite the scenario of further development of the situation in the country, Uzbekistan remains interested in minimizing the negative impact of Afghanistan on the countries of the region and continues to play an important role in resolving the Afghan military-political crisis.

Keywords: Uzbekistan, Afghanistan, foreign policy, economy, initiatives, strategy, politics, security.

Сведение об авторе:

Мирзоев С.Т. - Ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы Академия наук Республики Таджикистан пр. Рудаки 40, 734025 Душанбе, Республика Таджикистан E-mail:stmirzoev@mail.ru

About the autor:

Mirzoyev S. T. - Leading researcher of Institute of studying of problems of the countries of Asia and Europe Academy of Sciences Respubliki Tadjikistan Rudaki Ave. 40, 734025 Dushanbe, Republic of Tajikistan

УДК: 9(575.31)

«РҶЗНОМАИ САФАРИ ИСКАНДАРКҶҮЛ» – И АБДУРАҲМОНИ МУСТАҶИР – ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ БОЛООБИ ЗАРАФШОН ДАР НИМАИ ДУВУМИ АСРИ XIX

Одинаев А.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар асрҳои XVII–XVIII Русияи подшоҳӣ нақшаи забти Осиёи Миёнаро тарҳ карда ва дар нимаи дувуми асри XIX барои тасарруфи он фурсат ва вақти муносибе пайдо намуд. Солҳои шастуми асри нуздаҳро давраи мустамликагардонии Осиёи Миёна аз тарафи Русияи подшоҳӣ метавон унвон кард. Дар ин мақола бораи тайёрии ҳарбӣ, нақшаҳо ва тарзи омодагӣ ба забти Осиёи Миёна аз тарафи артиши рус чизе намегӯем.

Аморати Бухоро, ки аз сарзамини паҳноваре маҳрум шуда буд, амалан мустамликаҳои Русия гардид. Амир ва амалдорони ӯ бо садақаи закоти амалдорону сарлашқарон ва артиши подшоҳон қаноат карда, тавқи ғуломиро дар гардани худ марҳамати олий шумурда, бо истилогарон дар истисмори халқ ҳамдастӣ мекарданд. Вале халқи меҳнаткаш ба ачнабиҳо сар нафароварда, тез-тез бар зидди «тартиботи» чорӣ намудаи онҳо қиёму исёнҳо мебардошт. Чунончи дар солҳои 1868, 1870, 1875, 1908 аҳолии қишлоқи

Ғузни ноҳияи Мастчоҳ, то худи шӯриши 4 июли 1916 дар шаҳри Хучанд, чандин бор шӯришҳои халқӣ сар зада, вусъат ёфтанд, ки дар охир бо қувваи артиши подшоҳӣ бераҳмона паҳш карда мешуданд.

«*Рӯзномаи сафари Искандарқӯл*» асарест, ки дар соли 1870 иншо шуда, оид ба вазъияти сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сатҳи зиндагӣ ва дараҷаи маданияи Кӯҳистон*, яъне болооби Зарафшон, ки миригарҳои **Фалгар, Мастчоҳ, Фон, Киштут, Моғиён ва Яғнобро** дар бар мегирифт, маълумот медиҳад.

Соли 1870 дар болооби Зарафшон миригарҳои нимустақиле ҳукумат доштанд, ки бо зулму бераҳмӣ халқро ғорат карда, бо вучуди ин ки аз як қавму қабила буданд, боз бар зидди якдигар ҳучуму ҷангҳо карда, халқро хонабардӯш ва деҳаҳоро валангор мекарданд.

Беку мирҳои Кӯҳистон наметавонанд, ки ба Русия тобеъ бошанд. Роҳҳои душворгузар мустақилияти онҳоро пойдор нигоҳ медошт. Вале баъди он ки дар ҳайати генерал-губернатории Туркистон бо марказ – Самарқанд округи Зарафшон ташкил карда шуд, аз пайравии итоати Русия берун мондани ин вилоятҳо, дастнишондаҳои подшоҳи Русияро қонеъ карда наметавонист. Онҳо қарор доданд, ки болооби Зарафшон низ тасарруф карда шавад. Баҳори соли 1870 Панҷакент бе ягон муқовимат ба тобеъияти Русия гузашт. Вале ҳанӯз ҳам сарзамини васеи Кӯҳистон аз тасаллути русҳо берун монда буд. Аслан ин мулкҳо мувофиқи шартномаи байни артиши рус ва амири Бухоро бояд ба ихтиёри Русияи подшоҳӣ мегузаштанд. Вале на аҳоли ва на мирҳои вилоятҳо ба ин шартнома итоат намекарданд. Бинобар ин, ба истилогарон зарур омад, ки ин вилоятҳоро бо зӯри аслиҳа ба тобеъияти худ дароранд. Сафари ҳарбии Абрамов А.К. бо ҳамин мақсад ташкил карда шуда буд.

Соли 1870 сардори округи Зарафшон, генерал-майор А.К. Абрамов, бо мақсади ба округи худ ва ба ин восита ба ҳайати империяи Русия ҳамроҳ кардани Кӯҳистон юриши ҳарбӣ ташкил кард, ки бо ду воҳиди асосӣ сохта шуда буд: сардори округи Зарафшон бо як гурӯҳи 551 нафараи афсарони миёнарутба ва ду аслиҳаву тӯпхона аз Самарқанд ва сардори ситоди генералӣ, подполковник А.Р. Деннет бо як гурӯҳи 200 нафараи казакони мусаллаҳ, ротай пиёдагард ва взводи пулемётчиёни кӯҳгард иборат буд, ки баъдан аз тарафи Ўротеппа ба воситаи ағбаи Оббурдон гузашта дар деҳаи Оббурдон бо Абрамов ҳамроҳ мешавад.

Генерал Абрамов мехост, ки мақсади ҳарбӣ ва ҳадафи истилогаронаи худро рӯпӯш намояд. Аз ин рӯ, онро бо никоби «сафари» – и илмӣ сураат доданӣ шуд. Вале бо вучуди он ки дар ҳайати ин сафар донишмандон буданд, он бо моҳият, ҳадаф ва нуфузаш дастаи ҳарбӣ буда, вазифаи истилогарона дошт.

Дар ин сафар, ки ба он шарқшинос А.Л. Кун роҳбарӣ мекард, дар ҳақиқат ҳам донишмандон иштирок доштанд. Аз чула, табиатшинос А.П. Федченко (1844–1873) бо хонумаш О.А. Федченко (1845–1921), капитан А.Д. Гребенкин, ки забон ва алифбои маҳаллиро медонист, муҳандиси кӯҳшинос Д.К. Мишенков, топограф А.М. Скасси ва дигарон, ки чанд асару мақолаҳои ҷолиби тавачҷӯх офариданд, ки дар илми Русия ва аврупоӣ арзиши кашфиётӣ доштанд. Масалан, мақолаҳои Гребенкин А.Д. [1] ва А.П. Федченко[2], Е. Воронес[3], Д.К. Мишенков[4], Н.П. Старцева, Акимбетов Г.А. [5], А.П. Аминов (1844–1899), (номи дурусташ Иоганн-Фридрих-Густав Александрович Аминов. – О.А.) [6] моҳияти илму таърихро доро мебошанд. Як силсилаи мақолаҳои худи шарқшинос А.Л. Кун ҳам натиҷаи ҳамин сафар мебошанд. «*Рӯзномаи сафари Искандарқӯл*», ки баҳси мо асосан дар бораи он аст, низ натиҷаи ҳамин сафар аст.

Ду нусхаи қалами боқимондаи «*Рӯзномаи сафари Искандарқӯл*» дар шуъбаи дастнависҳои Институти шарқшиносии Санкт-Петербург нигоҳ дошта мешавад[7]. Ин нусхаҳо ҳанӯз соли 1890 ба шуъбаи мазкур воридгардида будаанд. Ин асари таърихро бори аввал дар «Аҳбори Академияи илмҳои Санкт-Петербург», ки ин маҷалла оид ба дастнависҳои институт иттилоъ дода буд, бо забони фаронсавӣ дар бораи андоза ва шакли варку намунаи хатти он маълумот додааст[8].

Вале то ҳол ба ғайр аз чопи номуқамал ва қалмхӯрдаи он бо хатти қрилӣ аз тарафи адабиётшиносон А. Афсаҳзод ва М. Муллоаҳмадов ин асари таърихӣ аз ягон ҷиҳат ба тарзи бояду шояд тадқиқ ва баррасӣ нашудааст. Тарҷума ва нашри он ба ягон забоне, аз ҷумла ба забони русӣ низ сураат нагирифтааст. Ҳол он ки худи А.Л. Кун, чунонки дар муқаддимаи русии «*Рӯзнома*» изҳор менамояд, мехост, ки онро дар асл ба таъб расонад ва ба забони русӣ низ баргардон ва интишор диҳад[9, с. 12-13].

Дар саҳифаи аввал, тарафи чапи дастнавис дар панҷ сатр ба забони русӣ номи асар чунин қайд гардидааст: «*Дневник, веденный во время Искандеркульской экспедиции на Самаркандском таджикском наречии с 23 апреля по июня 1870 года*», яъне «*Рӯзномае, ки хангоми сафари Искандарқӯл аз 25 апрел то 27 июни соли 1870 ба лаҳҷаи тоҷикии самарқандӣ*» сабт шудааст[10,12].

Пешгуфтори русии он, ки бо қалами А.Л. Кун тааллуқ дорад, ба аҳмияти калони илмӣ молик буда, роҷеъ ба шароит ва кайфияти таълифи «*Рӯзнома*» ва муааллифи он маълумоти арзанда медиҳад. Мувофиқи ин пешгуфтор, ки 1 июли 1870 иншо гардидааст, тарзи сабти воқеаҳо, номҳо, нигоҳ доштани лаҳҷаи аҳборотдиҳандагонро А.Л. Кун аз рӯи дастуру дархости ҷамъиятҳои географии Русия (ВОО

* То Иқлоби октябр, яъне то соли 1917, дар адабиёти таърихӣ ҳамчун минтақаи мушаххаси ҷуғрофӣ-сиёсӣ «*Кӯҳистон*» ном бурда шудааст.

«РГО»), ки он вақтҳо фаёлият доштанд, муайян кардааст. Дар варақи 3^б ӯ номи муаллифи «Рӯзнама» – ро ба тарзи «Мирзо Мулло Абдурахмон ибни Муҳаммад Латиф» қайд намуда, хабар медиҳад, ки ин шахс «Рӯзнама» – ро бо супориш ва дастури ӯ навиштааст. Таҳаллуси Мустачир аз он дарак медиҳад, ки насаби ӯ ва ё худаш ба табақаи тоҷирони самарқандӣ тааллуқ доштааст. Шояд аз онҳое бошад, ки дар савдо бо Русия ширкат варзида, ба Оренбург ва дарунтарҳои Русия рафтуо мекарданд ва мумкин аст, ки бо русҳо дар чунин сафарҳо қаробат пайдо карда, маҳз аз ҳамин сабаб дар ин сафар ӯ ба сифати мутарҷим ва роҳбалади «сафар» интихоб шуда бошад.

Чунонки аз худӣ матни «Рӯзнама» ба мушоҳида мерасад, Мустачир ҳодисаҳои роҳ, аҷоиботи табиат ва вазъи атрофро ба мушоҳида гирифта, нақлу ривоятҳоро шунида, чун котиби касбӣ онҳоро ба риштаи таҳрир кашидааст. Чунки дар ин нусха аслан тозанависи «Рӯзнама» сабт гардидааст. Вале матни навиштаи Мустачир гоҳе бо ранги кабуд ва қалами сиёҳ хат зада шуда, барои мисол: «аскария часта-часта дар болои даштӣ баромаданд» бо қалами сиёҳ «часта-часта» хатзада дар болояш «аз он ҷой гузаштан[д]» [11, в 266] илова шудааст ва дар баъзе варақҳои дигари ин асар калима ва ё ҷумлаҳо ба тарзе хатзада шудаанд, ки барои хонанда хоно мебошанд. Ҳамин сабк то охири он асар, қариб дар ҳар варақи он ба мушоҳида мерасад. Аксари ҷумлаю ибора ва калимаҳои хатзада тарзи адабӣ буда, тағйироти воридгардида тарзи ибораорой ва ҷумлапардозии маҳаллии самарқандӣ ва ё кӯхистонист. Вале гуфтан душвор аст, ки ин таҳрир ба худӣ муаллифи «Рӯзнама» марбут аст ва ё ба А.Л. Кун тааллуқ дорад. Ҳолати дувум ба ҳақиқат наздик буда, ин навъи таҳрирҳо аз в. 1, 2^а, 6, 12, 14, 25, 33, 38, ва 55 шурӯъ шуда, дар бисёр саҳифаҳо ба назар мерасанд. Нусхаи баро А.Л. Кун тайёр карда шуда, баъдан соли 1890 ба ҳазинаи махтумоти давлатӣ ворид гардидааст.

Мувофиқи «Рӯзнама» сафари Искандарқӯл 25 апрели соли 1870 аз Самарқанд шурӯъ шуда, навиштани «Рӯзнама» 30 апрели ҳамон сол дар деҳаи Ёрӣ оғоз мегардад ва 29 июни соли мазкур дар шаҳри Самарқанд хотима меёбад. 14 рабеъулоҳари санаи 1287, ки ба 14 июли соли 1870 мутобиқ аст, «Рӯзнама» аз таҳрири охирин баромадааст. Ин ҷо меҳодам як нуктаро ёдоварӣ намоям, ки санаҳои дар «Рӯзнама» бо забони русӣ ва бо қалами борику ранги дигар навишта шудаанд, ба санагузории ҳичрии он фарқи як-ду рӯза дошта ва ин иллатро худӣ муаллифи пешгуфтор менависад, ки «Ман бо Мирзо (яъне Абдураҳмони Мустачир. – О.А.) дастур додам, то рафти сафарро дақиқан қаламдод нанамояд» [12, в. 2а]. Азбаски чунин дастнависи калонҳаҷро дар давоми ду ҳафта омода кардан аз имкон берун аст ва гумон меравад, ки он ҷузъ-ҷузъ ҳангоми сафар тайёр шудааст.

Аз зиндагӣ ва фаёлияти муаллифи «*Рӯзнамаи сафари Искандарқӯл*» Мизо Мулло Абдурахмони Мустачир боз ҳамин чиз маълум аст, ки вай шахси мадрасадидаи саводдор, хаттоти хушнавис, мирзои касбӣ ва нависанда будааст. Вале бо қадом як сабаби номаълуме таҳсили мадрасаро ба охир нарасонида, касби котибии худро ҳартарафа такмил дода будааст.

Мустачир ҳамроҳи А.Л. Кун ва хӯҷаинҳои ӯ ба Бухоро, Шаҳрисабз, Хеваю Туркменистон ва мавзёҳои дигар сафар карда, хотироти он сафарҳояшро низ, ба шакли рӯзнама навиштааст, ки онҳо дар ҳазинаи А.Л. Кун нигоҳдорӣ мешаванд [13, с.124]. Аз навиштаи муҳаққиқон бармеояд, ки Мустачир забони русиро ҳам медонистааст. Ба ақидаи эроншинос К.Г. Залеман (1849–1916) вай дар соли 1872 дар Москва аз намоишгоҳи политехникӣ, ки бахшида ба дусадсолагии таваллуди Петри Якум баргузор гардида буд, дидан карда, роҷеъ ба намоишгоҳ, муҳтавиёт ва ашъи он, ҳамчунин таассуроти худ, рисолаи махсусе ба риштаи таҳрир кашида, изҳори ақида мекунад, ки барои аз ақибмони асримнёягӣ наҷот додани халқҳои Осиёи Миёна мисли Петри Кабир марди ботадбире лозим аст, ки ба тарзи хастагинопазир чораҳои андешидашро дар ҳаёт татбиқ намояд. Ин ақидаи Мустачир дар он замон хеле пешқадам буд. Дар ин рисолаи Мустачир, гарчанде, ки имзои худашро нагузошта, баъдҳо аз тарафи Залеман К.Г. «روزنامه و مستفكة مسكاب» (Рӯзнамаи вистафкаи Маскоб) ногузурӣ карда шудааст, аз рӯи тахмини ин муҳаққиқ, ба қалами А. Мустачир тааллуқ доштани ин асаро аз он медонад, ки дар варақаи 16 он А.Л. Кунро ба унвони «Искандар-тӯра» ёд кардааст, ки ин унвонгузорӣ аз худӣ Мустачир буда, он дар «*Рӯзнамаи сафари Искандарқӯл*» дар нӯҳ ҷой А.Л. Кунро бо ин унвон ёд мекунад. «Рӯзнамаи вистафкаи Маскоб», ки дар шубҳаи дастнависҳои шарқии Институти шарқшиносии шаҳри Санкт-Петербург таҳити рақами **В 806 (609к)** маҳфуз буда, 75 варақро дар мегирад, ки 76-уми он ягон қайде надорад [14].

Китобати рӯзнамаи мазкур аз деҳаи Ёрӣ оғоз гардида, минбаъд дар деҳаҳои Рӯзи Обнок, Урметан, Дардар, Варзиманор, Шаватки Поён, Шамтич Палдорак, лаби кӯли Искандар, Яккаҳона, Панҷрӯд, шаҳри Панҷакент ва ғайра, ки аҳли экспедитсия шабҳоро дар он ҷо мегузaronданд ва бо аҳли деҳа суҳбатҳо мекарданд, идомат ёфтааст. Мувофиқи ахбори «Рӯзнама» дастаи Абрамов бо роҳи рост нарафта, ҳангоми сафар ба ҳар дарае, ки он ҷо деҳа бошад, даромада гоҳ бо соҳили чапи дарёи Зарафшон ва гоҳ бо соҳили рост боло мерафтааст.

Гурӯҳи дигари «тадқиқотӣ», ки аз тарафи Ўротеппа баромад буд, рӯзи 14 май ба рустои Овучӣ, 16 май ба қишлоқи Оббурдон расида ва дар он ҷо ба дасти генерал Абрамов ҳамроҳ мешавад. Дар тамоми роҳи тайкардаи дастаи ҳарбӣ дар ягон ҷо ба муқобилият дучор нашуда, вале ҳаракат кардан аз сабаби номувофиқ будани роҳҳо мушкилӣ эҷод мекард. Сойи Басманда ва гузаштан аз ағбаи Оббурдон то дараҷае мушкил буда, танҳо барои баромадани дастаи ҳарбӣ ба он 9 соат вақт сарф шуда, ки зарурати 5

соат аз болои барфи баланд ҳаракат кардан ба вучуд омадааст. Дар баландии ағба бештари аъзои дастаи ҳарбии А.Р. Деннет ба сардарди шадид гирифта шуда, қай мекарданд ва аз бинии баъзеашон хун омадааст[15, с.14].

Яке аз аъзои сафар капитан Е. Воронес, менависад, ки ҳангоми ба деҳаи Оббурдан расидани дастаи ҳарбӣ аз тарафи беки Мастчоҳ – Поччоҳӯча, намояндаи худро мефиристад ва ба тариқи мактуб огоҳ карда мешаванд, ки аз ин ба баъд ба болои Мастчоҳ набояд «меҳмонон» ҳаракат кунанд. Дар суғай ҳаракат кардани «меҳмонон», онҳоро бо яроқ пешвоз хоҳад гирифт[16]. Дастаи ҳарбӣ ба роҳи худ идома дода, 23 май ба деҳаи Палдорак мерсанд, ки тибқи навиштаи муҳаққиқи тоинқилобии рус М.А. Терентев мардум онҳоро, ки аз зулу ситами беки худ безор шуда буданд, ба хушнудӣ истиқбол намуда ва дар хусуси ҳароҳ шудан ба генерал-губернатории Туркистон аз сардори дастаи ҳарбӣ – А.К. Абрамов хоҳиш мекунад. Ҳамин тарик, дастаи истилогарон ба пеш ҳаракат намуда, расо баъди як моҳ 25 май соли 1870 аҳли экспедитсия ба пириҳои Зарафшон рафта мерасанд[17].

Дастаи А.Р. Данет ба хулосае меояд, ки бо роҳи дигар таҳқиқи «илмӣ» – и худро идома диҳад, яъне ба воситаи ағбаи Янгӣ – Сабағ ба ҷониби деҳаи Исфана уезди Хучанд ҳаракат намояд ва тибқи дастури сардори гурӯҳ Уржумсев барои таъмини амнияти дастаи ҳарбӣ бо 25 нафар казакони мусаллаҳ пештар аз гурӯҳ ҳаракат мекарданд. Дар рӯзи дигар дастаи падпалковник А.Р. Даннет нияти тавассути ағбаи номбурда ба самти Хучанд ҳаракатро дошт, ки дар роҳ бо ҳамлаи мардуми маҳаллӣ, яъне аслиҳа ва сарозер кардани санғо аз кӯҳ дучор шуд. Баъди тирандозиҳои на он қадар шадид, Уржумсев ба гурӯҳи ҳарбӣ баргашта, хабар медиҳад, ки ба мо ҳучум карданд ва дар вақти ҳучум ду нафар казакон беному нишон, як нафар аз пой мачруҳ ва 12 аспи саворагони тирандоз маҳву яке захм бардошт. Баъди огоҳ гардидани А.К. Абрамов аз nobасомониҳои бекигарии Ҳисор аз нияти идомаи сафар ба самти Исфана даст кашида, ба Оббурдон баргашт ва ба хулоса омад, ки бояд А.Р. Данет ва дастааш тавассути ағбаи Оббурдан ба самти Овучӣ, Динов ва Андарақ ҳаракат намуда, ба воситаи ағбаи Янгӣ-Сабағ ба мардуми маҳаллӣ ҳучум намояд. Тибқи навиштаи генерал – лейтенант М.А. Терентев рӯзи 9-уми июни соли 1870 гурӯҳи мазкур ба мудофеони маҳаллӣ бераҳмона ҳучум намуданд, ки дар натиҷаи он 16 нафар ба асорат афтада, 1500 чорвои калони шохдор ғанимат гирифта шуд[18].

Мустачир ба машғулият ва қору касби аҳолии Кӯҳистон, хариду фурӯши онҳо, дараҷаи зиндагӣ, маишат, сатҳи саводнокии онҳо ва мақоми зан дар оила ва рӯзгордории кӯҳистониён диққати хос медиҳад. Бинобар навиштаи ӯ машғулияти аксарӣ мутлақи кӯҳистониён деҳқонӣ, боғдорӣ ва чорводорӣ буда, ғалларо ҳар хоҷагӣ барои эҳтиёҷоти худ кишта, биринҷро аз водиҳо харида меовардааст. Як қисми меваи хушки дарахтон, чорво ва як андоза маҳсули чорворо кӯҳистониён дар бозорҳои Ҷротепша, Самарқанд, Шаҳрисабз, Ҳисор, Панҷакент, Хучанд, Қиззах, Каттақўрғон, Миёнкал ва дигар шаҳрҳо фурӯхта, ба лавозимоти худро меҳаридаанд.

Дар бораи бойҳои Мастчоҳ Мустачир менависад: «Агар касе сад гӯсфанд ва ё бештар дошта бошад, мардуми он ҷо онро бой меғуфтаанд. Он касе, ки замин надошта бошад ва камтар мол дошта бошад, онро камбағал меғуфтаанд»[19, с. 42]. Ин меъёр барои Фалғару Мастчоҳ буда, барои Фон низ мувофиқ аст. Вале дар мириғариҳои Киштут ва Моғиён бойҳое, ки аз ҳазор сар бештар мол, подаҳои гов, галаҳои асп дошта ва бар замми ин молики заминҳои зиёд ҳисоб мешуданд, низ буданд. Буз ва ҳар боигарӣ ҳисоб намешуд. Мурғ хеле кам буд. Ҳаминро низ қайд кардан лозим аст, ки дар Кӯҳистон заминҳои мазрӯъ мулки одамони алоҳида ва авқоф буд. Аммо аз чарогоҳҳо, ки мулки подшоҳӣ ҳисоб мешуданд, ҳар кас метавонист, ки истифода барад ва албатта, барои ин андози муайян меоданд. Бойҳои Кӯҳистон меҳмонхонаҳои мачҷонӣ ва хайрия доштанд, вале касе сарою мусофирхонаҳои пулакӣ надошт.

Мувофиқи навиштаҳои Мустачир дар Кӯҳистон хунармандӣ чандон дар тараққӣ набудааст. Бофандагӣ, дуредгарӣ, харротӣ, наддофӣ, табақтарошӣ, ҳалвогарӣ, чувозкашӣ, шимилибофӣ, рағзабофӣ, намадмоӣ, кулолӣ дар баъзе деҳаҳо мавҷуд буда, оҳангарону наългарон бештар будаанд.

Абдурахмон Мустачир ҳамчунин аз хунарҳову пешаҳое маълумот медиҳад, ки ҳоси мардуми баъзе мавзёҳои ин сарзамин будааст. Масалан, дар деҳаи Ревотмутк ва Варзиманор як қисми аҳоли ба заршӯӣ, истеҳсоли навшодиру зок машғул будаанд, дар Пете зокшӯӣ ривоч доштааст. Дар баъзе маҳалҳо гӯтирд истеҳсол мекардаанд. Муаллиф тарзи истеҳсол ва вақти ба ин корҳо машғулшудани одамнро муфассал баён мекунад. Ӯ хабар медиҳад, ки одамони шумурдашуда ба шикор, баққоли ва пилладорӣ низ шуғл меварзидаанд.

Кӯҳистон табиати бой дорад. Олами ҳайвонот, паррандаҳо, наботот, чашмасорон ва конҳои он диққати ҳар сайёҳу мусофир ва муҳаққиқро барҳақ ба худ ҷалб менамояд. Мулло Абдурахмони Мустачир қариб дар ҳама мавзёҳо дар ин бора маълумот медиҳад. Мустачир дарахтон ва гиёҳҳои ёброи низ дар Кӯҳистон бисёр дида, ҳар замон ҷангалзоронро тасвир мекунад, ки дар онҳо бурс, арча, заранг, мушша, ғӯш, ялғун, зирк, қароқот, гулҳор, хорча, гулбутта, рем (рим), хаданг, чайтан, курт, ангат, мешвок, фарк, яхак ва ғайра рӯида, меваи баъзеи онҳоро мардум меҳӯрдаанд.

Аз «*Рӯзномаи сафари Искандарқўл*» роҷеъ ба урфу одат, таомулу расм ва маишату маросим, тарзи коргузории амалдорон, андозҳо ва мачбуриятҳои аҳли Кӯҳистон маълумоти муфассал ба даст меояд. Муаллиф маросими вобаста ба таваллуду гаҳворабандон, тую азо, наврӯз, идҳо, меҳмондорӣ ва дигар маърақаҳои мардумони Фалғару Мастчоҳ ва Фону Панҷакентро бо тафсил нақл карда, хабар медиҳад, ки

ахли Кӯҳистон корҳои хайрияро дастаҷамъӣ анҷом дода, дар аксари деҳаҳо занҳо рӯй намепошидаанд, духтарҳоро бе розигии худашон касе ҳақ надоштааст, ки ба шавҳар диҳад.

Аз маълумоти «*Рӯзномаи сафари Искандарқӯл*» вазъи маданий ва савияи саводу дониши мардуми болооби Зарафшонро тасаввур кардан мумкин аст. Мувофиқи шаҳодати муааллифи он дар деҳаҳое, ки аз 10-15 хонавор бештар аҳоли дошта бошанд, мактабхона мавҷуд будааст. Деҳаҳои калонтар 2 (Марзиҷ Анзоб, Роғ, Водиф, Хишортоб, Урметан, Пинён), 3 (Обурдон, Махшеват, Панҷакент) ва 4 (Чичик, Парз) мактаб доштаанд. Духтарони баъзе деҳаҳо дар хурди ҳамроҳи писаракон сабақ гирифта, дар баъзе маҳалҳо (Обурдон, Урметан, Панҷакент) мактабҳои хоси духтарона будааст, ки дар онҳо бибиотун ва бибиҳалифа ба духтаракон саводи ибтидоӣ меомӯзонидаанд. Китобро кӯҳистонӣ аз Самарқанду Бухоро, Ургут, Панҷакент, Ҷротеппа, Хучанд ва Ҳисор меоварданд[20].

А.Л. Кун дар муқаддимаи рӯзномаи мазкур менависад, ки «Барои пурра ва бештар ҷамъ овардани мавод ман мехостам, ки аломати роҳ, афсонаҳо, сурудҳо ва ҳикояҳоро шахсан аз тарафи зодагони ин сарзамин (яъне Мастҷоҳ – О.А.) сабт кунам, вале барои ман ин чиз муяссар нашуд. Сабаб ин, ки нақшаи ҳаракати низомӣ ба болооби Зарафшон буд ва ҳамин чиз боис шуд, ки мо ба маводи зиёд даст наёфтем»[21, в.36].

Мустачир хабар медиҳад: «Муллои китобхон дар ҳар кишлоқ панҷяк мебарояд, (яъне бист фоизи аҳоли). Онҳо аксаран форигутгаҳсили мадориси Самарқанду Бухоро буданд. Дар мадрасаҳои Ҷротеппа, Ургут, Ҳисор ва ғайра низ таҳсили илм кардани кӯҳистонӣ таъкид мегардад.

«*Рӯзномаи сафари Искандарқӯл*» замимае дорад, ки шомили маводи фарҳангии омма буда, барои муайян кардани дараҷаи маданий аҳолии Кӯҳистон арзиши хос дошта ва дар бахшҳои сеюм ва чаҳоруми он:

1. Чанд афсона, ки дар рустоҳои мухталиф, аз ҷумла Рӯзи Обнок (муаллиф онро Руди Обнок менависад), Варзيمانор, Шаватки Поён, Шамтич, Палдорак ва Фон забт шудаанд.

2. Шеърҳо ба забони ўзбакӣ сабт шуда, ки дар забони ду ўзбаки ҷўпон аз кишлоқи Рӯзи Обнок навишта шуданд;

3. Шеърҳои дар Урметан навишташуда аз забони Бобо-боя, ки аз саргардонӣ, фақириву каландарии ў ҳикоят мекунад (матни шеърҳо омехта ба забони тоҷикӣ ва ўзбакӣ);

4. Чанд шеъри дигар аз шоири маҳаллӣ, Абдурахими Дардарӣ;

5. Ашъори Мулло Додобойи Дардарӣ ба муносибат марғи беки Варзيمانор, Ниёзҷоҳа (аз даҳони худи шоир навишта шудаанд);

6. «Ғазали Ғуруғӣ» (ба забони ўзбакӣ), забт шудаанд, ки ба Додобойи Дардарӣ тааллуқ дорад;

7. Чанд намунаи шеъри дигар аз шоири маҳаллӣ, Мулло Абдулқарим аз рустои Худғиф [-и Соя. – О.А.]. Ин шеърҳо дар мавриди рӯйдодҳо аз зиндагии шоир буда, ҷигуна шоир сафар ба Шаҳристону Хучанд намуда, ҳодисаи гургуштани бузу ғўсфандони шоирро ҳикоя мекунад ва ҳамчунин ба унвони як шеър ихтисосдодашуда ба зан;

8. Чанд шеъри дигар аз шоири маҳаллӣ, Мулло Миразим (аз рустои Худғифи Сояи ноҳи Кӯҳистони Масҷоҳ – О.А.) ҷигуна фурӯхта шудани хари худро, дар шаҳри Хучанд, дар мавриди гуруснагӣ, ва ҷигунаги шоир ба Осӣб рафтаниш, дар мавриди издивоҷ ва ғ.;

9. Матни сурудҳои маросимӣ ва фолклорие, ки дар Мастҷоҳ ва Фалғар аз забони одамон навишта шудаанд;

10. Чанд рубоии дигари маҳаллӣ навишта шудааст.

11. Сангнавиштаи рӯи қабрҳо.

12. Қиссаи афсонаҳо, нақлу ривоятҳо, лағифаҳои мардумӣ, ки ҳангоми сафар навишта шудаанд.

А.Л. Кун менависад, ки «дар хотима бояд таъкид намоям, ки рӯзномаи ман (яъне «*Рӯзномаи сафари Искандарқӯл*»). – О.А.), ки он ба лаҳҷаи самарқандии забони тоҷикӣ таълиф гардидааст»[22]. Ин хусусият ҳам дар истифодаи захираи луғавӣ, ҳам дар иборасозии ҷумлабандӣ ва ҳам дар сабти тарзи талаффузи суҳанҳо ба назар мерасад. Вале сабаки нигориши асли баҳсро тамоман лаҳҷавӣ пиндоштан нашояд. **Аввалан**, муаллиф, ки шахси саводноки мадрасахонда ва мирзои касбӣ будааст, натавонистааст, ки онро ба як суннати сафарномавонии тоҷикӣ, ки ҳамеша ба забони адабӣ таълиф мешуданд, пурра ба лаҳҷа сабт гардад. **Дуввум**, имло ва ҳатти арабӣ имкон наметавонад, ки хусусиятҳои лаҳҷа сабт гардад. **Саввум**, Мустачир шояд аз бетаврибағӣ бошад, дар ин роҳ ба авохтӣ ҷиҳат ҳукм накарда, ба гуногуннависӣ роҳ медиҳад. Аз ин ҷиҳат ҳукм метавон кард, ки асар бо услуби соддаи адабии тоҷикӣ асри XIX навишта шуда, дар он гоҳе унсурҳои лаҳҷаи Самарқанд ва Кӯҳистон (бештар дар истифодаи воҳидҳои луғавӣ ва баъзан дар ҷумласозӣ) ба қор рафтааст. Ин ҳолат дар истеъмоли калимаи туркӣ, баъзе лаҳҷаҳои кӯчаву бозор ва амсоли ин роҳ ёфтаанд. Калимаҳои зиёди туркӣ, ки муаллиф истифода мебарад, хоси лаҳҷаи Самарқанд буда, ба лаҳҷаи кӯҳистонӣ иртиботе надорад. Маълум мешавад, ки дар забони рӯзнома се қабати забонӣ ба назар мерасад: а) *забони адабии тоҷикӣ*; б) *унсурҳои шеваи Самарқанд*; в) *хусусиятҳои лаҳҷаи Кӯҳистон*. Барои қабати забони адабӣ ба мисол овардан ҳоҷат нест. Ҷумлаҳои зерин унсури лаҳҷаи Самарқанд мебошанд: «*Он мавзев, сой дорад, ки се санг обии ҳаст*». «*Аммо дарахтони меванокаш нест*». «*Заминҳои он мардум ҳама сангмайда*». «*Ду тарафи он роҳи танг кӯҳи баланд*». «*Дидем, ки ҷойи файзосори хуб, булбулҳо дар хониши*». «*Хуроқро*

заифаи онҳо мепӯхтаанд». «Дар ҳама вақт салламебастагӣ ҳам будааст». Калимаҳои ёна, болонокӣ, ўлчак, аргамчин, ялангӣ, қишлоқ, чўлоқ, авқот, чет, ганда, ҳамчун, чуқурӣ дар ҳамаи лаҳҷаю шеваҳои водии Зарафшон қорбаст шуда, лафзҳои ё[б]вой, етав, гелидан, экинҷой, элбой, элотия, ва монанди инҳо хоси лаҳҷаи Самарқанд мебошанд. Моён, ҳалок шудан, фуқароён, ақобирон, чиндан хоси шеваи Кӯҳистон мебошанд.

Тарзи навишти имлои классики ғалати бисёр калимаю ибораҳо, ки лаҳҷа сабт шудаанд, нигоҳ дошта тариқи гуногуни сабти калимаҳо, ки Мустаҷир онҳоро ҳар хел навиштааст. Самарқанд – бо «س» – син навиштааст, ки шакли ва бо се «س», каргас – каргаз, ағба – ақба, Дичик – Цичик, хоча – хўча, айлоғ – айлоқ, Саратоғ – Саратоқ ва монади инҳо.

Абдурахмони Мустаҷир дар бисёр мавридҳо шарҳи этимологии номи мавзёҳоро меорад, ки он аслан ривояти халқӣ буда, асоси илмӣ надорад. Масалан, муааллиф номвожаи «Томшин» – ро баргирифта аз забони ўзбаки медонад ва онро чунин шарҳ медиҳад: «Ба хона шин». «Том» гуфта ўзбақҳо хонаро мегӯянд. *Аз ин сабаб алҳол Томшин мегӯянд*» [23, с.65].

Ё ин, ки мавриди лойолўдшудани дарёи Зарафшон менависад: «Дар он кўҳ [яъне кўҳи Ваиан – О.А.] аз ҳар аҷнос дарахтони ёвои бисёр мебоишад. Алҳол, барфҳои садсола ва дусадсола дорад, ки кирм қарда истодааст. Кирм мисли кучукча мебоишад. Дар тобистон ҳамон кирм қафида, об шуда, ба дарёи Зарафшон ҳамроҳ мешавад. Аз ин ҷиҳат дар тобистон оби дарёи мазкур сиёҳ ва лойоб мешавад». «Мўсафедон, мегӯянд, ки дуо хонда касеро хар қарда, чанд рўз саворӣ қарда, боз дуо хонда, ба ҳолати аслиши меовардаанд. Низ ду пўсти говро оварда, дуо хонда, ҳар дуру ба низом баста, дар ҷанг медаровардаанд. То вақте ки фармоиш надиханд, онҳо аз ҷанг боз намеистодаанд. Низ гуфтаанд, ки ду санги дуним-семаниро дар маърака оварда, ба ҳардуи он дуо хонда ҳар ду сангро дар ҷанг медаровардаанд. То вақте ки худашон нафармоянд, аз ҷанг бознамеистодаанд, гуфта нақл мекунанд» [25, с.152].

Ва ба монанди инҳо, ки муааллиф аз мардум шудааст, китобат намудааст. Тафсири аксар воқеаҳои таърихӣ, ки дар асар оварда мешавад, ба ҳақиқати таърихӣ мувофиқат накарда, нақлу ривоятҳои халқӣ мебошад. Чунинанд маълумотҳои, ки дар бораи муғҳо, ба вучуд одамадани «Искандаркўл», шахсони номаълуми мадфуни мазорҳо, бунёди бисёр иморатҳо ва ғ.

«Рўзномаи сафари Искандаркўл» – ҳамчун сарчашма барои таърихшиносон, мардумшиносон, ҷуғрофиё ва дар навбати аввал барои касоне, ки ба пажўҳиши таърихи болооби Зарафшон машғул мебошанд.

«Рўзнома» дар баробари вазифаҳои мушаххаси экспедитсия, асосан вазъи ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии аҳолии болооби Зарафшонро нишон додааст. Аз ин рў, «Рўзномаи сафари Искандаркўл» – и Абдурахмони Мустаҷир сарчашмаи муҳими таърихӣ барои омўзиши ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии мардуми болооби Зарафшон дар нимаи дууми асри XIX ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Гребенкин, А. Д. Заметки о Зеравшанской долине. //Туркестанские ведомости. – 1873. – № 6; Гребенкин, А. Д. Заметки о Когистане. //Туркестанские ведомости. – 1872. – № 21–25– 30–32; Гребенкин, А. Д. Краткие исторические заметки о бывших бекствах: Ургутском, Магианском, Фаробском и Кшпугском.// Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – СПб: 1873, Вып. 2. – С. 68–70. Гребенкин, А. Д. Кун А. Л. (Искандер-Тюрк). Сведения о ягнаубском народе. //Туркестанские ведомости. –1881. – № 3 – 4. Гребенкин, А. Д. Мелкие народности Зеравшанского округа. //Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. – СПб., 1872. – Вып.2. – С.110–130. Гребенкин, А. Д. Минг. //Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – СПб. 1874. – Вып. 3. С.331–336; Гребенкин, А. Д. Несколько слов о разведении хлопчатника в Зеравшанской долине. //Туркестанский ведомости. 1873. – № 10; Гребенкин, А. Д. Таджики // Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. – М., 1872. – Вып.2. – С. 2 – 40; Гребенкин, А. Д. Этнографический очерк Зеравшанского округа //Туркестанские ведомости. –1872. – № 45.
2. Федченко, А. П. Заметки о Магианском бекстве. //Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. Вып. 2. – СПб., 1873. – С. 53–67.; Федченко А. П. Из Кокана.// Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – СПб., 1873. – Вып. 2; Федченко А.П. Краткий отчет о путешествии в бассейн верхнего Зарафшана в июне 1870 г. // Известия общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. Т.VIII. Вып.1. – СПб., 1871; Федченко, А. П. Магианские, Фаробские и Кшпугские владения.//Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. Вып. 2. – СПб., 1873; Федченко, А. П. Путешествие в Туркестан (под ред., со вступительной статьей и комментариями Б. В. Юсова). – М.: Государственное издательство географической литературы. 1950. – 466 с.
3. Воронец Е. Искандеркульская экспедиция в 1870 г. (записки сапёра) //Инженерный журнал. – СПб, 1871, № 4-5.
4. Мищенко Д. К. Геологические наблюдения во время Зеравшанской экспедиции. //Записки русского географического общества по общей географии. Т. IV. –СПб, 1871. 100– 112 с.; Мищенко, Д. К. Геологические заметки из дневника по экспедиции в верховья Зеравшана. // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – СПб. Вып. 2. 1873. – С.133-139.
5. Акимбетов, Г. А. Очерк Когистана.//Туркестанский ведомости. –1881. – № 2-3.
6. Аминов, П. А. Военно-топографический очерк горной страны верховьев Зарафшана.// Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – СПб., 1874. – Вып. 3. – СПб. 1874. – С.1-105.; Аминов, Г. А. Искандаркульская экспедиция в 1870 г. //Туркестанский ведомости. – 1870. – № 13 – 14.

7. Мустанджир, А. Дневник Искандаркульской экспедиции (рукопись) // Архив Санкт – Петербургского отделения Института востоковедения РАН. – D 133 (609g), D 134 (609h) – 716 в.
8. Ниг.: Mélanges Asiatiques, tirés du Bulletin historico-philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg, tt. I-XII, St. Petersburg, 1852-1894.
9. Мустанджир, А. Рӯзномаи сафари Искандарқул – Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 12-13.
10. Хромов А. Л. О дневнике искандаркульской экспедиции 1870 г. ИАН таджикской ССР. ООИ Душанбе, 1972, № 2.
11. Мустанджир, А. Дневник Искандаркульской экспедиции (рукопись) // Архив Санкт – Петербургского отделения Института востоковедения РАН. – D 133 (609g), D 134 (609h) в. 216.
12. Мустанджир, А. Дневник Искандаркульской экспедиции (рукопись) // Архив Санкт – Петербургского отделения Института востоковедения РАН. – D 133 (609g), D 134 (609h) в. 2а.
13. Луниц, Б. В. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении. – Ташкент: Наука, 1965. – С. 124
14. Залеман К. Г. Записка о Московской выставке // Туркестанские ведомости. – 1872. – № 38-39.
15. Воронес Е. Искандеркульская экспедиция в 1870 г. (записки сапёра) // Инженерный журнал. – СПб, 1871, № 4. – С. 12
16. Воронес Е. Искандеркульская экспедиция в 1870 г. (записки сапёра) // Инженерный журнал. – СПб, 1871, № 4-5.
17. Мустанджир, А. Рӯзномаи сафари Искандарқул – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
18. Терентьев, М. А. История завоевания Средней Азии. С картами и планами. В 3 т. Т.1 / М. А. Терентьев. – СПб.: Типолиитография В.В. Комарова, 1906. – 510 с.
19. Мустанджир, А. Рӯзномаи сафари Искандарқул – Душанбе, 1989. – С. 42
20. Терентьев, М. А. Россия и Англия в Средней Азии / М.А. Терентьев. – СПб.: тип. П. П. Меркульева, 1875. – XIII. – 361 с. Терентьев, М. А. Россия и Англия в Средней Азии / М.А. Терентьев. – СПб.: тип. П. П. Меркульева, 1875. – XIII. – 361 с.
21. Из предисловия А. Л. Кун. Дневник Искандаркульской экспедиции (рукопись) // Архив Санкт – Петербургского отделения Института востоковедения РАН. – D 133 (609g), D 134 (609h) в. 3 б
22. Мустанджир, А. Дневник Искандаркульской экспедиции (рукопись) // Архив Санкт – Петербургского отделения Института востоковедения РАН. – D 133 (609g), D 134 (609h) в. 3б Мустанджир, А. Рӯзномаи сафари Искандарқул – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
23. Ҳамон. – С. 65
24. Ҳамон. – С. 29
25. Ҳамон. – С. 152

**«ДНЕВНИК ИСКАНДЕРКУЛЬСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ»
АБДУРАХМОНА МУТАДЖИРА – КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ
ВЕРХОВЬЕВ ЗАРАВШАНА ВТОРОЙ ПОЛОВИНИ XIX в.**

«Дневник Искандеркульской экспедиции» — прекрасный, надежный источник для историков, этнографов и филологов в первую очередь для тех, кто занимается исследованием районов верхнего Зеравшана. «Дневник Искандеркульской экспедиции» является ценным источником для изучения истории, этнографии, жителей верховьев Зеравшана, автор особое внимание уделяла уровню социально-экономическому развитию верховьев Зеравшана, кроме того в дневнике подробно описана народная традиция, их увлечением и образ жизни населения данного региона. «Дневника» в том, что он составлен под руководством ученого-специалиста, не только подготовившего программу сбора материалов, но и контролировавшего соответствие записанного объективному положению вещей.

Ключевые слова: источник, рукопись, нравы и обычаи, традиция, свадьба, история, этнография, дневник.

**«DIARY OF THE ISKANDERKUL EXPEDITION» ABDURAKHMONA
MUTADZHIRA – AS THE SOURCE ON HISTORY OF UPPER
COURSES ZARAVSHANA THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY**

«The diary of the Iskanderkul expedition» — a fine, reliable source for historians, ethnographers and philologists first of all for those who research the top Zeravshan's regions. «The diary of the Iskanderkul expedition» is a valuable source for studying of history, ethnography, inhabitants of upper courses Zeravshana the author paid special attention level social and economic development of upper courses of Zeravshan, besides in the diary is in detail described national traditions, their hobby and a way of life of the population of this region. "Diary" is that it is made under the leadership of the specialist scientist not only who prepared the program of collecting materials, but also controlling compliance written down to an objective state of affairs.

Keywords: source, manuscript, customs and customs, tradition, wedding, history, ethnography, diary.

Сведения об авторе:

Одинаев Абдумавлон Назирович, ассистент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: +992927648787 (моб.) E-mail: abдумavlon1987@gmail.com

About author:

Odinavev Abdumavlon Nazirovich. assistant of the department of the history of the Tajik people of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, phone: +992927648787 (mobile) E-mail: abdumavlon1987@gmail.com

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАК ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ ТАДЖИКСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Алиева Р.Р.

*Института экономики и торговли
Таджикский государственный университет коммерции*

Таджикистан сегодня находится на пути укрепления национального государства и интеграции с мировым сообществом.

Сегодня одним из традиционных приоритетов внешней политики Таджикистана, является развитие и укрепление взаимоотношений Республики Таджикистан с Российской Федерацией. Таджикистан стремился к развитию взаимовыгодного сотрудничества с Россией по всем направлениям. Главной задачей оставалось приведение масштабов экономического взаимодействия в соответствии с уровнем политических отношений.

Важное значение в таджикско-российских отношениях занимает торгово-экономическое сотрудничество. В силу объективных обстоятельств, прежде всего гражданского конфликта в Таджикистане и его последствий, а также с переходом к рыночной экономике в 90-е годы прошлого века, экономическому аспекту взаимоотношений двух государств не уделялось должного внимания. Достаточно значимые перемены в развитии экономических связей произошли, лишь после первого официального визита Президента Российской Федерации В.В.Путина в Республику Таджикистан в октябре 2004 г. , когда состоялось подписание большого пакета документов, состоявшего из 14 соглашений, направленных на создание условий для расширения экономического сотрудничества, привлечения российских инвестиций в экономику Таджикистана [3,с.42] . Впервые, с момента распада СССР, отношения между государствами формируются с учётом интересов обоих государств и на взаимовыгодной основе, на четком прочитывании своих и чужих национальных интересов и нахождения в них возможно больших и взаимовыгодных точек соприкосновения. Когда наконец перешли от декларативных заявлений о приоритетности развития и углубления этого аспекта двусторонних отношений к разработке и реализации конкретных взаимовыгодных проектов и программ, будь то в области инвестиций, трудовой миграции или совместного освоения гидроресурсов .

Первым реальным воплощением в соответствии с принятыми соглашениями стало осуществление совместного масштабного проекта по строительству Сангтудинской–ГЭС.. Строительство Сангтудинской–ГЭС официальное открытие которой состоялось 15 апреля 2005 г. стало основным направлением сотрудничества двух государств, которая обеспечивает энергетическую независимость Таджикистана и экспорт электроэнергии с соседние страны .

Россия с начала столетия является основным торговым партнером Таджикистана, ее доля в общем объеме внешнеторгового оборота республики составляет более 26%. Объем взаимного товарооборота между Таджикистаном и Россией в 2011г. достиг более 1 млрд. долл., что было примерно на 60% выше уровня 2005 г., а в 2014 году составил уже 1,251 млрд. долл., что на 37,8% больше, чем в 2013 г. [4, с.25].Необходимо отметить, что, несмотря на значительное падение в 2014 г. уровня цен основных сырьевых товаров, что было связано с мировым экономическим кризисом, Российская Федерация, тем не менее, остается главным торговым партнёром республики. Надо признать, что это высокий показатель в практике межгосударственного сотрудничества. И это происходит в условиях, когда сама Российская Федерация находится в подсанкционном режиме.

Россия из года в год наращивает экспорт товаров в Таджикистан. Если в 2000 году сумма от экспорта составляла 105,0 млн. долларов США, то в 2005 и 2010 годах, соответственно, 256,5 и 363,9 млн. долларов США. В 2015 году объем экспорта товаров из России в Таджикистан составил уже 1048,6 млн. долларов США [5]. Основу импорта России из Таджикистана составляли плодоовощная продукция и хлопок., а также алюминий, трансформаторы, измерительные приборы, сырьевой материал текстильной и пищевой промышленности и т. д. В структуре российского экспорта в Таджикистан, значительную долю занимали горюче-смазочные материалы – 120,4 млн.долл., древесина и изделия из нее 42,6 млн. долл., черные металлы и изделия из них – 39,9 млн.долл., оборудование и механические устройства – 33,6 млн.долл., электрические машины и электронная радио- и телеаппаратура – 16,6 млн. долл., сахар и кондитерские изделия – 15,2 млн.долл. [6].

Необходимо отметить, существенные диспропорции экспорта и импорта между Таджикистаном и Россией ,где вплоть до 2015 г. в структуре товарооборота между странами преобладал импорт, также выявляют неблагоприятную ситуацию с экспортом товаров из Таджикистана в Россию. Эта ситуация крайне нуждается в резком изменении. Можно найти целый ряд причин, объясняющих описанную выше ситуацию. Однако в целом, как развитию экспорта,

так и развитию экспорта препятствуют огромное расстояние между двумя странами, частые перевалки грузов с одного вида транспорта на другой, многочисленные проблемы с транзитом, особенно на территории соседних центрально азиатских стран. Определённую отрицательную роль в отношении экспорта из Таджикистана сыграла невосприимчивость экономики Таджикистана к нововведению.

Необходимо отметить, что благодаря усилиям обеих сторон по созданию условий для расширения экономического сотрудничества отмечено привлечение российских инвестиций в экономику Таджикистана, По объёму вложения прямых иностранных инвестиций в экономические проекты Таджикистана Россия занимает первое место .

Развивается сотрудничество в сфере совместного освоения потенциальных углеводородных месторождений в Таджикистане. Компания ЗАО «Газпром Зарубежнефтегаз» осуществляетс 2011 г. поиск и разведку углеводородов на перспективных нефтегазовых месторождениях Ренган, Саргазон, Сарыкамыш и Западный Шаамбары Республики Таджикистан. Проект, который компания осуществляет в республике, призван содействовать достижению Таджикистаном энергетической независимости. Объём вложенных компанией инвестиций несмотря на большой риск и затратность работ в поиске углеводородов, составил более 140 млн. долл . За все годы работы в Таджикистане «Газпром Интернешнл» потратил 6 млрд российских рублей, из которых порядка 1,5 млрд было направлено на налоги [4].

Сегодня многие российские компании успешно работают в Таджикистане в сфере жилищного строительства, создания объектов инфраструктуры. Высокий уровень сотрудничества двух государств позволил в 2009 г. успешно открыть первый в Таджикистане столичный гостиничный комплекс пятизвёздочного уровня «Хайят Редженси Душанбе» ,строительство которого было полностью профинансировано российской стороной на сумму более 150 млн.долл.США [8] . Строительство этого объекта позволило Таджикистану стать более привлекательным местом для деловых и туристических поездок иностранцев. В 2010 г. эта компания продолжила развитие деловой инфраструктуры столицы, инвестировав порядка 2,3 млн.долл. США в крупнейший в Таджикистане бизнес - центр по ул.Айни ,столицы РТ [9].

Наращиванию успешного торгово-экономического сотрудничества на рынке сотовой связи Таджикистана в области экономики способствуют 2 крупные российские компании под торговыми марками «Мегафон» и «Билайн», ежегодно расширяющие сеть базовых станций, увеличивая зону охвата. ЗАО « ВымпелКом» в 2012 г. приобрело за 12 млн. долл. контрольный пакет акций ООО «Таком» (60№) и в настоящее время его абонентская база превысила 100 тыс. человек. Компания планирует вложить в развитие еще 20 млн долл. США. Общая сумма российских инвестиций в развитие сотовой связи, например, компании «Мегафон» в 2015 году составила 15.6 млн долл.[4]. Всего, за 11 лет работы в республике «Мегафон», инвестировал 176 млн. долл. У компании «Билайн» общая сумма инвестиций в 2015 году составила 15,5 млн.долл. ЗАО «ТТ-Мобайл» (торговая марка - «Мегафон») осуществляет свою деятельность в Таджикистане с сентября 2001 года [5] .

Следует отметить, что в результате огромной работы проводимой Правительствами обоих государств, к 2016 году в республике были созданы все необходимые условия и благоприятная среда для развития предпринимательства и инвестиций, рынок Таджикистана для Российской Федерации к 2015 г. стал относительно свободным и достаточно привлекательным, несмотря на некоторые различные торговые препоны и сложности. Нормативно-правовая база предусматривает для инвесторов широкую систему гарантий и льгот, включающую более 70 инвестиционных привилегий и стимулов. В том числе иностранным инвесторам гарантируется право свободного перевода за рубеж доходов и заработной платы в иностранной валюте, полученной законным путем от инвестиций и производственной деятельности. Новые производственные предприятия в зависимости от объемов инвестиций освобождаются от налога на прибыль сроком от 2 до 5 лет. Предприятия, занятые полным циклом переработки хлопка-волокна в конечную продукцию от хлопка-пряжи до хлопчатобумажных швейных изделий также освобождаются от таможенных пошлин и налога на добавленную стоимость. Кроме того, в соответствии с законом об инвестиционных соглашениях, инвесторы с крупным капиталовложением в стратегические отрасли экономики имеют возможность получить от государства особые дополнительные льготы и гарантии.

При этом, необходимо отметить, что достигнутый уровень экономического сотрудничества, по оценкам обеих сторон, не соответствует потребностям и возможностям наших стран. Одной из причин, отрицательно влияющих на его расширение, является наличие значительных сумм просроченной задолженности некоторых хозяйствующих субъектов Таджикистана и неприятие ими мер к их погашению. Налицо явное отставание экономического компонента двусторонних отношений Таджикистана и России, что не в полной мере отвечает стратегическим интересам двух государств. Существуют и другие области, по которым Таджикистан и Россия могли бы успешно

на взаимовыгодной основе расширять двустороннее сотрудничество, в частности, в агропромышленном комплексе, научно-технической и промышленной сферах.

В Таджикистане к 2015 г. зарегистрировано и работают в различных отраслях экономики около 70-ти совместных предприятий с участием российского капитала, прямые инвестиции которых составили 1 млн. 900 тыс. долл. США. Среди 4-х наиболее активных инвесторов 2014 года (за девять месяцев) Российская Федерация занимает первое место 21,4% (149 млн. долл. США), КНР - 17,4% (121,3 млн. долл.), Люксембург - 12,6% (87,9 млн. долл.) и США - 11,6% (81,0 млн. долл.) [10, с.256].

Анализируя таджикско-российские отношения в области инвестиций можно заключить, что больше всего поступило иностранных инвестиций в экономику Таджикистана в 2007-2014 г. За весь период после распада Советского Союза по настоящее время (1991 г. по 2015 г.) Россия инвестировала в Таджикистан более 1,5 млрд. долл. в виде прямых инвестиций [5]. Основными направлениями инвестиционных потоков из Российской Федерации в Таджикистан являются: энергетика, телекоммуникации, строительство, промышленность, разведка и добыча полезных ископаемых, сфера финансовых услуг, торговля и пр.

Характерной особенностью рассматриваемого периода является заинтересованность сторон в расширении торгово-экономического сотрудничества между регионами. К 2015 году заметно укрепились связи, увеличились обмены делегациями между регионами двух стран. Всего только в январе-октябре 2015 году состоялось порядка 200 контактов на межрегиональном уровне. Наиболее активно с Республикой Таджикистан работали предприятия Оренбургской, Челябинской, Иркутской, Ивановской, Кемеровской, Московской областей, Республики Татарстан, Красноярского края, Москвы и Санкт-Петербурга, на долю которых приходится 78 % объема взаимной торговли [11]. Практически по итогам каждого такого визита стороны выходят на конкретные договорённости или подписание контрактов и соглашений, которые способствуют дальнейшему развитию национальных экономик.

На сегодняшний день Республика Таджикистан свои прямые торгово-экономические связи осуществляют с 80 регионами России. Именно межрегиональное сотрудничество позволяет укрепить двусторонние отношения, создать новые механизмы экономического взаимодействия на уровне регионов. Укрепляют свои позиции и региональные производители, включая средний и малый бизнес.

Повышению эффективности продвижения продукции, промышленных товаров и услуг на таджикский рынок, а также развитию торгово-экономических связей и реализации инвестиционных программ России и Таджикистана сыграло Торговое представительство Российской Федерации (ТПП) в Республике Таджикистан.

Ежегодно при организационной поддержке Торгпредства России в Таджикистане проводится порядка 20 -30 бизнес-миссий как регионов Российской Федерации, так и отдельных субъектов внешнеэкономической деятельности, направленных на дальнейшее развитие торгово-экономического и инвестиционного сотрудничества между Россией и Таджикистаном. В своей деятельности Торгпредство большое значение уделяет информационно-консультативной работе, обеспечивая информационную поддержку бизнес-миссий российских компаний в Республике Таджикистан. Так, только в 2016 году по запросам федеральных органов государственной власти и субъектов Российской Федерации, а также по запросам российских и таджикских юридических и физических лиц Торгпредством было подготовлено свыше 900 информационно-аналитических материалов. [11].

В результате, Таджикистан стали чаще посещать делегации регионов Российской Федерации для заключения соглашений о деловом и культурном сотрудничестве, подписания договоров и контрактов на поставку продукции. Только, в течение 2009 года Республику Таджикистан посетили более 300 российских бизнесменов из Москвы, Екатеринбурга, Саратова, Самары, Брянска, Новороссийска, Новокузнецка, Ярославля, и других городов для ознакомления с ее экономическим развитием и налаживания взаимовыгодных контактов и возможных поставок сюда продукции российских предприятий, создания СП по переработке, сортировке, упаковке и поставке в Россию плодоовощной продукции, а также для заключения прямых контрактов на поставку хлопка в Россию. Практически по итогам каждого такого визита стороны выходят на конкретные договорённости или подписание контрактов и соглашений, которые способствуют дальнейшему развитию национальных экономик.

Наращиванию потенциала и диверсификации сотрудничества с таджикскими компаниями способствуют проводимые в Республике Таджикистан ежегодные международные выставки-ярмарки. Результатом проделанной работы за 2010- 2015 г. через Торгпредство на таджикстанский рынок с конкретными проектами вышли около 30 российских компаний с отечественными технологиями и продукцией в области сельского хозяйства, машиностроения,

строительства инфраструктурных объектов, связи, IT-технологий и т.д. А общее число компаний, обратившихся за содействием только в 2014 г. составило около 200 [11].

В настоящее время в деятельность торгпредств внедрены так называемые дорожные карты («паспорта проектов») выхода российских компаний на рынок стран-партнеров, в которых изложено, какая конкретная помощь будет оказана торгпредством российским эконом операторам: мероприятия, сроки, ответственные за реализацию и т.п.

Таким образом, можно заключить, что экономический фактор занимает одно из определяющих мест в углублении двусторонних связей между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией в сфере торгово-экономического сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шарипов А., Самариддин А. Мой независимый Таджикистан//Народная газета. – 2018. –12 сентября.
2. Послание Президента РТ Эмомали Рахмона Маджлиси Оли// Народная газета. – 2017. – 20 января.
3. Шарипов А. Шамсиддинов С. Эмомали Рахмонов-последователь таджикско-российской дружбы. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 72 с.
4. Попов Ю.Ф. Таджикистан - Россия: полоса устойчивого роста// ИАЖ ТПП Амал. Деловой мир. – 2011. – С.25 -27.
5. Интервью Чрезвычайного и Полномочного Посла Российской Федерации в Таджикистане И.С.Лякина-Фролова газете «Азия-Плюс»// Азия-Плюс. –2016. – 15 апреля
6. Маликов М.Х. Стратегия сотрудничества Российской Федерации и Республики Таджикистан в годы суверенитета// Россия - Таджикистан: исторический опыт взаимоотношений. – Душанбе. – 2009. – С.114 - 129.
7. Шодиев Х. Россия-Таджикистан: пять несостоявшихся проектов//Азия-Плюс. – 2018. – 22 февраля.
8. Рахмон Э. Эффективно использовать ресурсы и возможности интеграции// Народная газета. – 2009 . – 28 октября.
9. Светличный В.Л. У России и Таджикистана нет нерешенных проблем// Бизнес и политика. –2009. – 25 ноябрь.
10. Таджикистан:25 лет государственной независимости. Иностранные инвестиции. Статистический сборник. – Душанбе:Агенство по статистике при Президенте РТ,2016. – С.252-256.
11. Шариф Саид. Таджикистану нужно больше производственного предпринимательства//Народная газета. – 2017. – 11 октября.
12. Горизонты сотрудничества.// Народная газета. –2007.– 31 января
13. Шодиев Х. Россия-Таджикистан: пять несостоявшихся проектов//Азия-Плюс. – 2018. – 22 февраля.
14. Россия-Таджикистан: 20 лет поступательного взаимодействия//Бизнес и политика. – 2012.–12 апреля.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАК ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ ТАДЖИКСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена таджикско-российским отношениям в области экономики. Анализируются пути формирования торгово-экономического сотрудничества. Отмечено, что Россия является одним из основных торговых и инвестиционных партнеров Таджикистана . Подчёркивается, что вопросы двустороннего торгово - экономического сотрудничества постоянно находятся в центре внимания заседаний межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией. Характеризуя нынешнее состояние таджикско-российских отношений, автор делает вывод, что одним из перспективных направлений торгово-экономического сотрудничества является межрегиональное сотрудничество, которое в последние годы заметно активизировалось.

Ключевые слова: экономическое сотрудничество, торговля, экспорт, сырьевые товары, инвестиции, международные выставки – ярмарки, бизнес-форумы, межрегиональное сотрудничество.

ECONOMIC COOPERATION AS FACTOR OF STRENGTHENING OF THE TAJIK-RUSSIAN RELATIONS

Article is devoted to the Tajik-Russian relations in the field of economy. Ways of formation of trade and economic cooperation are analyzed. It is noted that Russia is one of the main trade and investment partners of Tajikistan. It is emphasized that issues of bilateral trade and economic cooperation constantly are in the center of attention of meetings of the intergovernmental commission on economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation. Characterizing a present condition of the Tajik-Russian relations, the author draws a conclusion that one of the perspective directions of trade and economic cooperation is interregional cooperation which considerably became more active in recent years.

Keywords: economic cooperation, trade, export, raw materials, investments, international trade fairs, business forums, interregional cooperation.

Сведение об авторе:

Алиева Рафоат Рашидовна - кандидат исторических наук, доцент кафедры общеобразовательных дисциплин Института экономики и торговли ТГУК (Таджикистан, Худжанд) E – mail: rafoat50@mail.ru тел. (+992) 92 7960313

About the autor:

Alieva Rafoat Rashidovna - Candidate of historical sciences, Associate Professor of the department of general education disciplines of the Institute of Economy and Trade under the Tajik State University of Commerce (Tajikistan, Khujand) E – mail: rafoat50@mail.ru Phone: (+992) 92 7960313

**НАУЧНАЯ РАЗРАБОТКА ПРОФЕССОРОМ Р.А.НАБИЕВОЙ
ПРОБЛЕМЫ ЖЕНЩИНЫ ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЫ (1941-1945 ГГ.)**

Бодурбекова А.Н.

Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур

Период существования СССР знаменуется уникальностью дружбы и отваги различных народов и наций, Таджикистан, являясь его неотделимой частью, а особенно, в годы Великой Отечественной войны внес весомый вклад в дело разгрома фашизма. С первых дней войны сыны и дочери республики под лозунгом «Все для фронта, все для победы!» героически сражались на фронтах войны и мужественно трудились в тылу.

Безусловно, исследование и обобщение героической борьбы Советского народа в годы Великой Отечественной войны имеет актуальное значение.

Актуальность исследования данной темы обусловлена следующими факторами: во-первых, изучение истории Великой Отечественной войны подтверждает, что фашизм, как явление мировой истории XX столетия, все еще остается реально опасным, особенно в своих новых проявлениях, таких как неонацизм, ультраправые движения. Поэтому в новых исторических условиях необходимо бороться против всех ее современных проявлений, скатывания к новым формам нацизма; во-вторых, после распада СССР, Таджикистан стал независимым государством, где более 70 процентов населения составляет молодежь. В этой связи возрастает необходимость усиления военно-патриотического воспитания среди юношей и девушек; в-третьих, всестороннее изучение и обобщение подвигов посланцев Таджикистана на фронтах Великой Отечественной войны окажет практическую помощь вновь созданным вооруженным силам республики Таджикистан в усилении воспитательной работы среди военнослужащих. И, наконец, трудовые подвиги женщин в тылу в годы Отечественной Войны безусловно и ныне вдохновляют тружениц Таджикистана на достижение высоких производственных показателей, во имя дальнейшего укрепления обороноспособности страны и мира на планете.

Следует отметить, что ученые республики внесли весомый вклад в изучение и издание обобщающих трудов по истории таджикского народа в годы Великой Отечественной войны. [1-42].

Внимательное изучение опубликованных и неопубликованных работ на материалах Таджикистана даёт основание внести следующую периодизацию историографии Великой Отечественной войны. Первый период – 1941-1956 гг.; второй период – 1956-1990 гг.; третий период – с 1991 года по настоящее время.

Каждый период как по содержанию, разнообразию тематики, так и по публикации материалов резко отличаются друг от друга. Необходимо считаться с тем фактом, что XX съезд партии (1956 г.) не только принял решение по дальнейшей демократизации советского общества, но способствовал тому, что исследователи получили доступ к архивам, особенно к так называемым «секретным» документам. Необходимо отметить, что в партийные архивы имели доступ лишь члены КПСС. Крупный специалист по Отечественной войне Л.И.Сечкина не являлась членом партии, поэтому только по специальному решению партийных органов была допущена в Архив Центра политических исследований Коммунистической партии Республики Таджикистан.

По рекомендации партийных органов после войны при Институте истории, языка и литературы Таджикского филиала АН СССР «была создана Комиссия по истории Великой Отечественной войны, которая приступила к сбору материалов, опросу очевидцев событий – фронтовиков и тружеников тыла[33].

Благодаря работе этой комиссии, как в периодической печати, так и в коллективных сборниках появились первые научные статьи, посвященные истории Таджикистана в годы Великой Отечественной войны.

При помощи Комиссии научными сотрудниками института истории АН республики впоследствии был разработан план-проспект подготовки и публикации материалов, посвященных войне, оформления отделов Отечественной войны, музеев, парков, школ и т.д.

В 70-х – 80-х годах в эту работу включился Институт истории партии при ЦК КП Таджикистана. Научными сотрудниками этого института в 1975 году был подготовлен и издан сборник документов «Единство фронта и тыла. Письма с фронта и на фронт в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)» [6].

Существенный вклад в разработку истории Таджикистана в годы Великой Отечественной войны внесли профессорско-преподавательский состав кафедр высших учебных заведений республики.

Кафедры истории вузов республики в честь юбилейных дат, посвященных победе Советского народа в Великой Отечественной войне постоянно проводили и издавали материалы научно-теоретических и практических конференций [14,15,30].

В помощь работникам сферы культуры, особенно тем, кто ведет воспитательную работу среди молодежи, а также для научных работников практическое значение имели и имеют специально изданные библиографические пособия [4, 35, 36]. Молодые исследователи, опираясь на эти библиографические работы и учитывая степень разработки проблемы «Таджикистан в годы Великой Отечественной войны», продолжают изучать эту тему.

Безусловно, исследователям, женскому активу и всем тем, кто занимается воспитанием подрастающего поколения определенную практическую помощь окажут сборники документов и статистические справочники, однако, сборник, посвященный истории женщин республики в годы Великой Отечественной войны еще не опубликован. Следует отметить, что в 1960 г. Госстатиздатом был издан сборник «Женщина в Таджикской ССР. Краткий статистический справочник», в котором за исключением процента женщин-рабочих и служащих в общей численности в отдельных отраслях народного хозяйства и культуры, а также некоторых фактов по женскому вопросу другие данные отсутствуют [7].

Большое научно-практическое и воспитательное значение имеет издание воспоминаний ветеранов войны [12, 30, 37] произведений писателей-участников войны [11, 28, 41], а также публикация научных сборников [1,2].

В послевоенные годы назрела необходимость специального исследования героического подвига женщин в тылу и на фронтах Великой Отечественной войны. О самоотверженности и героизме женщин в годы войны Р.А.Набиева пишет следующее: «В суровые годы войны вместе со всеми народами нашей страны на защиту своего Отечества встали и женщины Таджикистана. Никогда раньше, на всем протяжении прошлой истории, женщина не участвовала так самоотверженно в защите своей Родины, как в годы Великой Отечественной войны» [27].

Однако, несмотря на актуальность вопроса, история женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны не стала предметом специального исследования. Лишь в 60-х – 80-х годах были изданы специальные работы, защищены кандидатские и докторские диссертации, где освещался вклад женщин Таджикистана в разгроме врага. [27, 31, 32,34, 42 и др].

Научную литературу, посвященную проблеме женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны можно разделить на следующие группы: монографии и брошюры; научные статьи и кандидатские диссертации. [8,16, 31, 34 и др.]. Эта тема нашла свое освещение и в общей литературе, посвященной истории таджикского народа.

Необходимо отметить, что трудовым и ратным подвигам женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны посвящены специальные научные исследования Р.А.Набиевой. [16-27].

В брошюре «Патриотизм женщин Таджикистана» профессор Р.А.Набиева анализирует формы и методы партийных и советских организации Таджикистана по широкому вовлечению женщин в общественно-производственную и политическую деятельность, обобщает трудовые подвиги тружениц в тылу и боевой героизм женщин на фронтах Отечественной войны. Раскрывает проблему участия женщин республики в деятельности учреждений культуры и др. [20]. В книге на основе фактического материала анализируется и обобщен вклад женщин Таджикистана в приближении Великой Победы.

Не умаляя ценность и значение этой книги, необходимо отметить, что в одной небольшой работе трудно осветить одновременно боевые и трудовые подвиги всех женщин республики.

Необходимо отметить, что в историографии женского вопроса пока отсутствует капитальный труд, который в комплексе обобщал бы роль женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны.

Вкладу женщин республики в разгроме врага посвящена монография Р.А.Набиевой «Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (Душанбе, 2010)». Автор на основе разнообразных источников раскрывает трудовые и ратные подвиги женщин республики, освещает материальную помощь тружениц тыла фронту. [17]

В 60-х – 90-х годах историками республики, в том числе и Р.А.Набиева, опубликованы серия научных статей в журналах и сборниках. Положительным является то, что эти статьи написаны на основе ценных архивных документов и материалов периодической печати.

Следует отметить, что вклад женщин Таджикистана в победу Великой Отечественной войны раскрыт в специальных разделах монографий и брошюр, посвященных женскому вопросу. Так, в монографии Р.Набиевой «Женщины Таджикистана в борьбе за социализм» специальная глава посвящена роли женщин республики в годы Великой Отечественной войны[27].

Проблема вклада женщин Таджикистана в разгроме фашизма также анализирована в монографическом исследовании Р.А.Набиевой «Женщины Таджикистана» (Душанбе, 1991). [23]

Славные страницы истории женщин Таджикистана в 1941-1945 гг. нашли освещение также в трудах профессора Р.А.Набиевой: «Женщины Советского Таджикистана»(Душанбе: Ирфон, 1967.- 84с.); «Великий Октябрь и раскрепощение женщин Таджикистана» (Душанбе:Дониш,1977.-23 с.); «Положение Женщины Таджикистана до и после Великого Октября» (Душанбе:Знание,1982.- 16с.); «Женщина в социалистическом обществе» (Душанбе: Знание, 1985.- 18 с.); «Женщины Таджикистана» (Душанбе:Ирфон,1986.- 81 с.); «Международный женский день» (Душанбе:Знание,1989.- 14 с.); «Родник жизни» (Душанбе:Адиб,2006.- 448 с., в соавторстве); «Светоч просвещения» (Душанбе, 2016, 200 с., в соавторстве) и др.

Необходимо отметить, что определенную помощь ученой в написании истории Таджикистана в годы войны и, в частности, освещении роли женщин в этот трудный период оказали сборники, посвященные юбилеям республики. [37]

Непомерную практическую помощь в написании научной истории женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны данные исследования окажут, бесспорно, великую.

Оценить весь объем работы, внесённый доктором исторических наук, профессором Р.А.Набиевой в разработку проблемы женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны и вообще деятельность таджикских женщин в народно- хозяйственный комплекс страны очень сложно. Как говорится большое видится из далека, то есть чем дальше время будет уносить нас от событий истории, тем виднее вклад этой героической женщины- ученой будет отражаться в зеркале истории, героизм женщины будет оцениваться так, как она освещала его, то есть с её героизмом.

ЛИТЕРАТУРА

1. БозорбоеваМ., Кенчаева М. Учителя герои. /М.Базарбаева,М.Кенчаева.– Душанбе:Маориф, 1982;
2. Базарбаева М., Виленская Р. Писатели Таджикистана./М.Базарбаева, Р.Веленская. – Душанбе, 1986.
3. БобохоновМ. Трудовые и ратные подвиги учителей Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). – Автореф. дисс...канд.ист.наук./М.Бобохонов – Душанбе, 1993
4. Великий подвиг партии и народа: методико-библиографический указатель литературы, посвященной 40-летию Победы Советского народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов. /Составители Е.С.Шагалов, Л.В. Турсунова, А.М.Махмадкаримов.– Душанбе,1965;
5. Великая Отечественная война и таджикские советские писатели. Методико-библиографические материалы. /Составитель Д.Раджабов.–Душанбе,1990
6. Единство фронта и тыла. Письма с фронта и на фронт в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). – Душанбе:Ирфон, 1975.
7. Женщина в Таджикской ССР. Краткий статистический справочник. – Сталинабад: Госстатиздат, 1960. – С.22
8. Зикриёев Ф. Бахри хаёги осоишта (Ради мира на земле)/Ф.Зикриёев. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 104 с.;
9. Искандаров Б.И., Рустамов А.Т. Сечкина Л.П. Подвиги воинов Таджикистана на фронтах Великой Отечественной войны Советского Союза. /Материалы к истории таджикского народа в советский период (сборник статей)/Б.И.Искандаров.,А.Т.Рустамов. – Сталинабад, 1954;
10. Кабилов А. Партийная организация Таджикистана в годы Великой Отечественной войны Советского Союза./А.Кабилов. – М., 1953;
11. Каххари А. Где ты мой друг-однополчанин?/А.Каххари. // Дружба народов. – 1965- № 5. – С.84.
12. Кратов Д.Н. В те боевые годы. Подшефная таджикскому народу кавалерийская дивизия в Великой Отечественной войне. (Воспоминания участника войны). /Д.Н.Кратов. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957;
13. Масов Р. Таджикистан в годы Великой Отечественной войны (Историографический обзор). / Советский Таджикистан в Отечественной войне (1941-1945 гг.). /Р.Масов.– Душанбе: Дониш, 1975;
14. Материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 50-летию победы Советской Армии над фашистской Германией на тему: «Таджикистан в Великой Отечественной войне». – Душанбе, 1995;
15. Материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 50-летию победы Советской Армии над фашистской Германией на тему: «Таджикистан в Великой Отечественной войне». – Душанбе, 1995;
16. Набиева Р.А. Женщины Таджикистана на фронтах Великой Отечественной войны/ Таджикистан в Великой Отечественной войне./Р.А.Набиева.-Душанбе,1995.-С.82-84;
17. Набиева Р. Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны./Победа советского народа в Великой Отечественной войне./Р. Набиева.-Душанбе:Сино.1995.-С.23-25;
18. Набиева Р. Помощь ленинабазцев фронту./Победа советского народа в Великой Отечественной войне./Р. Набиева.-

- Душанбе: Сино, 1995.-С.27-29;
19. Набиева Р.А. Трудовые подвиги женщин Таджикистана в годы Великой Отечественной войны/Таджикистан в годы Великой Отечественной войны/Р.А.Набиева.-Душанбе:ТГНУ,2000.-С.4-6;
 20. Набиева Р. Патриотизм женщин Таджикистана./Р.Набиева.-Душанбе:Деваштич,2005;
 21. Набиева Р., Зикриёева М. Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны./Р.Набиева, М.Зикриёева.-Душанбе,2010;
 22. Набиева Р., Зикриёева М.. Освещение проблемы участия женщин в культурной жизни Таджикистана в годы Великой Отечественной войны в исторической литературе 40-х-90-х годов XXвека./Светоч знаний.-Ч.1./Р.А.Набиева.-Душанбе,2016.-С.8-18 и др.
 23. Набиева Р. А. Женщины Таджикистана./Р.Набиева.-Душанбе: Ирфон,1986.-С. 15-22;
 24. Набиева Р. А. Международный женский день./Р.Набиева.-Душанбе:Знание, 1989.-С.5-6.
 25. Набиева Р. А. Женщины в социалистическом обществе./Р.Набиева.-Душанбе:Знание,1985.-С.8-10;
 26. Набиева Р. А. Женщины Советского Таджикистана./Р.Набиева.-Душанбе: Ирфон,1967.-С.39-56
 27. Набиева Р. Женщины Таджикистана в борьбе за социализм./Р.Набиева. Душанбе:Ирфон,1973. –С.201.
 28. Ниёзи Ф. Верность. Роман. В 2-х кн./Ф.Ниёзи. – М.: Сов.писатель,1972
 29. Одил Н. На Ворошиловградском направлении. /Н. Одил– Душанбе: Ирфон, 1976 и др.
 30. Победа Советского народа в Великой Отечественной войне. Материалы конференции, посвященной 50-летию победы Советского народа в Великой Отечественной войне./ Под ред. док. ист. наук, профессора Р.А.Набиевой. – Душанбе: Сино, 1995;
 31. Рахимов С. Всё для Фронта, всё для победы! /С.Рахимов.– Душанбе: Ирфон, 1990;
 32. Рахимов С. Деятельность Коммунистической партии Таджикистана по мобилизации всех материальных и духовных сил республики на разгром немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (июнь 1941-1945 гг.). –Автореф. дисс... д-ра ист.наук. /С.Рахимов.– Душанбе, 1991;
 33. Рустамов А. Таджикиский народ в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)./А.Рустамов. – Сталинабад, 1954;
 34. Сечкина Л.П. Таджикистан в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). – Автореф. дисс... д-ра ист.наук./Л.П.Сечкина. – Алма-Ата, 1988;
 35. Таджикистан в Великой Отечественной войны Советского Союза. Рекомендательный указатель литературы. /С.Рахматуллаева, Р.О.Тальман. – Душанбе: Библиотека им.А.Фирдоуси,1975;
 36. Таджикиский народ в Великой Отечественной войне. Рекомендательный указатель литературы о 64 Героях Советского Союза из Таджикистана. /Составители С.Х.Рахматуллоева, Х.А.Арбобова. – Душанбе: Библиотека им.А.Фирдоуси, 1986;
 37. Таджикиская ССР за 20 лет. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1949.–С.130-140; 101-170. Таджикиская ССР за 25 лет. – Сталинабад:Таджикгосиздат, 1955. – С.105-127.
 38. Ташмухамедов М. Во имя Родины./М.Ташмухамедов. – Душанбе: Ирфон, 1969;
 39. Турсунов А. Комсомол Таджикистанав годы Великой Отечественной войны. /А.Турсунов. – М., 1956;
 40. Усманов Дж. Героический труд таджикского народа в годы Великой Отечественной войны./Дж.Усманов. – Сталинабад, 1955;
 41. Файзиёв Х. На войне и после войны. (Из фронтовой тетради)/Х.Файзиёв. – Душанбе: Ирфон, 1980;
 42. Халикова С.А. Женщины Советского Таджикистана; Мухтарова Г.А. Колхозницы Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)

НАУЧНАЯ РАЗРАБОТКА ПРОФЕССОРОМ Р.А.НАБИЕВОЙ ПРОБЛЕМЫ ЖЕНЩИНЫ ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 гг.)

Существенным вкладом в разработки истории Таджикистана в годы Великой Отечественной войны вносят профессорско-преподавательский состав кафедр высших учебных заведений республики.

Кафедры истории вузов республики в честь юбилейных дат, посвященных победе Советского народа в Великой Отечественной войне постоянно проводят и издают материалы научно-теоретических и практических конференций.

Среди ученых можно назвать труды профессора Набиевой Р. А., уникальность которой состоит в том, что она первой стала вести разработки о вкладе женщин республики в разгроме врага, посвятив им множество работ, в том числе и монографию «Женщины Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (Душанбе, 2010)». Автор на основе разнообразных источников раскрывает трудовые и ратные подвиги женщин республики, освещает материальную помощь тружениц тыла и фронта.

Ключевые слова: *Р. Набиева, профессор, труды, кафедра, монография, женщины герои.*

SCIENTIFIC DEVELOPMENT BY PROFESSOR R.A. NABIEVOY PROBLEMS OF WOMEN OF TAJIKISTAN IN THE YEARS OF THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

A significant contribution to the development of the history of Tajikistan in the years of the Great Patriotic War is made by the teaching staff of the departments of higher educational institutions of the republic.

The history departments of the republic's universities in honor of anniversaries dedicated to the victory of the Soviet people in the Great Patriotic War constantly hold and publish materials of scientific-theoretical and practical conferences.

Among the scholars, we can mention the works of Professor Nabiyeva R. A. (Dushanbe, 2010). The author, on the basis of various sources, reveals the labor and military feats of the women of the republic, covers the material assistance of workers of the rear and front.

Keywords: *R. Nabiyeva, professor, works, department, monograph, women heroes.*

Сведения об авторе:

Бодурбекова Айдигул Наззибековна - старший преподаватель, Таджикского аграрного университета им. Шириншо Шотемур, тел: (+ 992) 938663793

About the author:

Bodurbekova Aidigul Nagzibekovna - Senior Lecturer, Tajik Agrarian University. Shirinsho Shotemur, tel: (+ 99) 938663793

ОСНОВЫ И РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО О РЕГУЛИРОВАНИЯ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Акобирзода Н.

Таджикский национальный университет

Первые законы, которые были направлены на защиту конкуренции от монополий и недобросовестной конкуренции, появились в Англии - закон «О фабричных и товарных знаках» (1883 и 1887 гг.), в Германии - закон «О недобросовестной конкуренции» (1886 г.) в Канаде - закон «О предупреждении и запрете объединений, связанных с ограничением в торговле» (1889 г.), в США - закон (Шермана) «О защите торговли и коммерческой деятельности от незаконных ограничений и монополий» в 1890 г. С принятием названных законов в этих государствах были устранены те препятствия, которые ограничивали свободное предпринимательство и конкуренцию.

На основе данных принципов в ряде зарубежных стран (во Франции, Великобритании, США и др.) была разработана конструкция права на свободную конкуренцию [1, 207]. В законодательстве таких зарубежных стран, как США, Франция и Англия, конкретно определяется существование прав предпринимателей на конкуренцию.

Зарубежное законодательство, в частности французский Ордонанс № 86 – 1243 от 01.12.1986 г. «О свободе установления цен и свободной конкуренции», установил следующие принципы данного права: свободное установление цен, запрещение деятельности, нарушающей правила конкурентной борьбы, ответственность за нарушение законодательства о конкуренции [2, 6].

Принципы права регулирования монополистической деятельности предусмотрены также в некоторых законодательных актах в рамках СНГ на заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ было принято Соглашение «О согласовании антимонопольной политики» (12. 03. 1993 г.). На основе данного соглашения был принят «Договор о проведении согласованной антимонопольной политики» (от 25. 01. 2000 г.), пришедший на смену одноименному Договору от 23. 12. 1993 г. [3, 103].

В соответствии с п. 2 ст. 34 Конституции РФ, не допускается экономическая деятельность направленная на монополизацию и недобросовестную конкуренцию. Данный запрет основан на принципе свободы конкуренции, который сформулирован в п. 1 вышеуказанной статьи гласит, что каждый имеет право на свободное использование своих способностей и имущества для предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности [4].

В соответствии с законодательством Республики Казахстан, юридически основой для конкуренции служит свобода экономической деятельности, как свобода предпринимательства и свобода конкуренции, которые гарантируются Конституцией Республики Казахстан (ст. 26) [5]

Переход в Таджикистане к рыночным отношениям, становление и развитие предпринимательства потребовали создания здесь необходимой правовой базы для антимонопольного регулирования. За последние годы в Республике Таджикистан были приняты наиболее важные акты, которые в определенной мере заложили правовую основу предпринимательской деятельности. Новый подход к предпринимательству состоит в том, что свобода экономической и предпринимательской деятельности закрепляется в качестве основы экономики Республики Таджикистан.

Основную роль среди законов регулирующих антимонопольное деятельность играет Закон РТ «О защите конкуренции» от 18 мая 2017 г. [6]. В настоящее время сформировалась разветвленная система законодательных актов, закрепляющих как общие положения, касающиеся осуществления права на конкуренцию и ограничение монополистической деятельности.

Поэтому антимонопольные нормы призваны защищать само существование конкуренции, предупреждать и пресекать любые попытки устранения и ограничения конкуренции, в частности в форме ограничительных соглашений и согласованных действий. Эта цель характеризуется как «защита существования конкуренции». По нашему мнению, данная позиция также не вносит абсолютной ясности в различие целей правового регулирования антимонопольных норм и норм о недобросовестной конкуренции. В частности, и в том, и в другом случае для характеристики цели используются близкие по смыслу слова «сохранение» и «защита существования» конкуренции.

Закона РТ «О защите конкуренции» запрещает установление хозяйствующим субъектом, занимающим доминирующее положение, монопольных низких цен. В результате потребители начинают

отказываться от товаров конкурентов и приобретать товары у указанного хозяйствующего субъекта по более низкой цене. Продажа товара по этой цене приводит к убыточности такой деятельности и, следовательно, может вызвать уход с рынка ряда недостаточно сильных предприятий. Субъект, установивший такие цены, может некоторое время компенсировать отсутствие прибыли и мириться с убыточностью реализации товаров. Однако, поскольку рынок начинают покидать хозяйствующие субъекты, его доля увеличивается, и как только она достигает определенного размера, хозяйствующий субъект увеличивает цену до уровня, обеспечивающего получение монопольной прибыли. Если же доля субъекта уже велика, то устранять конкурентов ему не требуется, и он может сразу повысить цену до монопольно высокого уровня.

Антимонопольные нормы созданы для предотвращения снижения уровня конкуренции, в том числе ее полного устранения и, соответственно, недопущения последствий монопольного функционирования рынка, иными словами, целями антимонопольных норм являются:

- а) недопущение уменьшения числа хозяйствующих субъектов на рынке; повышения уровня его концентрации (снижения уровня конкуренции);
- б) недопущение монополизации рынка (устранения конкуренции);
- в) недопущение монопольного функционирования рынка.

Правовая сущность монополии заключается в определенном привилегированном положении хозяйствования субъекта на рынке, дающего возможность оказывать решающее влияние на общие условия оборота товара на данном рынке.

Для борьбы против монополизма необходимы, прежде всего, демонополизация экономики и проведение активной антимонопольной политики. Опыт развивающихся государств свидетельствует, что важнейшим условием перехода к рыночным отношениям является демонополизация экономики и пока не будет устранен монополизм во всех его проявлениях, достичь стабильного развития экономики, невозможно, и проводимые реформы будут иметь декларативный характер [7].

ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран: Законодательство о компаниях, монополиях и конкуренции / Сб. норм. актов. - М., 1987. - С.207-208.
2. Недобросовестная конкуренция. Обзорная информация // Институт законодательства и сравнительного правоведения при Верховном Совете РФ. Сост. Г.Е. Авилов, Е.И.Каминская. М., 1992. Вып. 11. - С.6.
3. Содружество. Информ. вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ. – Минск, 2000. - № 1 (34). – С. 103 – 104.
4. Конституция Российской Федерации. – М.: Юрид. лит., 1995.
5. Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. - № 4. - Ст. 217.
6. Закон Республики Таджикистан «О защите конкуренция». Ахбори Маджлиси Олии Республике Таджикистан, 2017 г., № 5, ч. 1, ст. 274.
7. Рахимов А.М., Монополизм в экономике и пути его преодоления: Автореф. дисс... канд. экон. наук. - Душанбе. - 2000.- С.1.

ОСНОВЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О РЕГУЛИРОВАНИИ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье представлены сведения о происхождении и принятии первых нормативных правовых актов, о конкуренции и его защите. Также были рассмотрены нормативно - правовые акты Республики Таджикистан по защите конкуренции и ее развитию.

Ключевые слова: Конкуренция, монополия, закон, регулирование антимонопольной деятельности, антимонопольное законодательство, защита конкуренции, свободная конкуренция, антимонопольные нормы.

BASES OF THE LEGISLATION ON REGULATION ANTIMONOPOLY ACTIVITY

This article provides information on the origin and adoption of the first regulatory legal acts, on competition and its protection. Also reviewed were regulatory legal acts of the Republic of Tajikistan on the protection of competition and its development.

Keywords: Competition, monopoly, law, regulation of Antimonopoly activity, Antimonopoly legislation, protection of competition, free competition, antimonopoly norms.

Сведения об авторе:

Акобирзода Нилуфар – аспирантка третьего курса юридического факультета кафедры бизнес и торговли Таджикского национального университета

About the author:

Akobirzoda Nilufar – is a graduate student of the Law Faculty of the Department of Business and Trade of the Tajik National University

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола яққоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1,5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи қор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1,5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статей должны быть пристатейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

Ба нашр 23.09.2019 ичозат дода шуд.
Андозаи $60 \times 84 \frac{1}{8}$ Қоғази офсетӣ 80 гр.
Чузъи нашрию ҳисобӣ 37,75. Теъдоди нашр 80.
Супориши № 89.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айни дар назди
Парки Технологӣ, хиёбони Рудаки, 121.